

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ЖОҒАРҒЫ СОТЫНЫҢ ЖАНЫНДАҒЫ
СОТ ТӨРЕЛІГІ АКАДЕМИЯСЫ

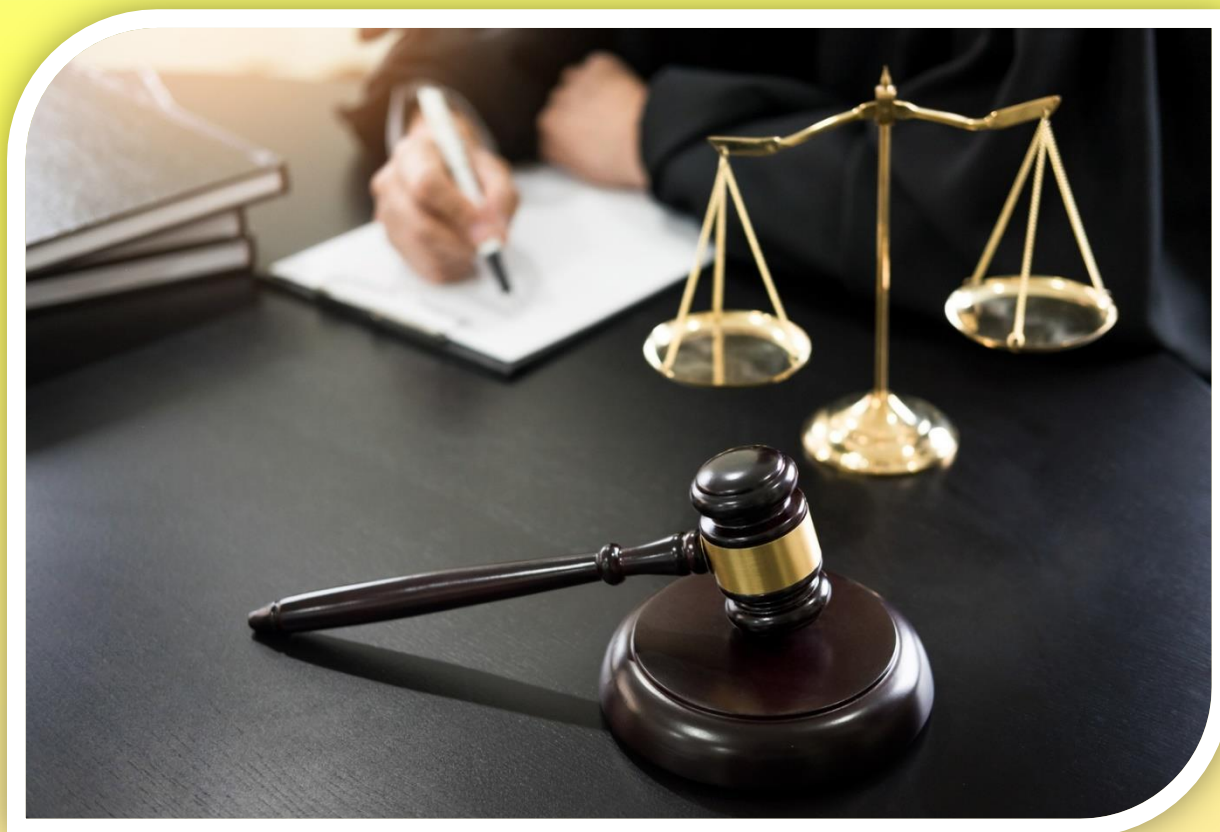
АКАДЕМИЯ ПРАВОСУДИЯ ПРИ
ВЕРХОВНОМ СУДЕ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

**«ЗАҢНАМАНЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫН
ЖЕТІЛДІРУДІҢ ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ»**

магистранттар мен докторанттардың
VII жыл сайынғы ғылыми-практикалық
конференциясы
МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ЖИНАҒЫ

**«АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И
ПРАВООПРЕДЕЛИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ»**

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
VII ежегодной научно-практической
конференции
магистрантов и докторантов

Астана
2023

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясының ректоры, профессор, заң ғылымдарының кандидаты **З.Х. Баймолдинаның** редакциялық етуімен
Под редакцией ректора Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан, профессора, кандидата юридических наук **З.Х. Баймолдиной**

Редакциялық алқа — Редакционная коллегия
А.А. Биебаева, Е.О. Егембердиев, Т.С. Нурышева, Д.А. Жандарбекова

Заңнаманы және құқық қолдану практикасын жетілдірудің өзекті мәселелері: Магистранттар мен докторанттардың VII жыл сайынғы ғылыми-практикалық конференциясы материалдарының жинағы (Астана қ., 2023 ж. 21 сәуір) / З.Х. Баймолдинаның редакциялық етуімен. – Астана: «Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы» РММ, 2023. – 359 б.

Актуальные вопросы совершенствования законодательства и правоприменительной практики: Сборник материалов VII ежегодной научно-практической конференции магистрантов и докторантов (город Астана, 21 апреля 2023 г.) / Под ред. З.Х. Баймолдиной. – Астана: РГУ «Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан», 2023. – 359 с.

2023 жылғы 21 сәуірде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы «Заңнаманы және құқық қолдану практикасын жетілдірудің өзекті мәселелері» тақырыбында VII жыл сайынғы ғылыми-практикалық конференция өткізді. Конференция материалдарының жинағында магистранттардың және докторанттардың заңнаманы және құқық қолдану практикасын жетілдірудің өзекті мәселелерін қозғайтын мақалалары ұсынылған. Жас ғалымдардың ізденістері конференцияның үш сессиясы бойынша жүйеленген: «Мемлекеттік-құқықтық бағыт», «Азаматтық-құқықтық бағыт», «Қылмыстық-құқықтық бағыт».

21 апреля 2023 года Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан провела VII ежегодную научно-практическую конференцию на тему «Актуальные вопросы совершенствования законодательства и правоприменительной практики». В сборнике материалов конференции представлены статьи магистрантов и докторантов, затрагивающие актуальные вопросы совершенствования законодательства и правоприменительной практики. Изыскания молодых ученых систематизированы в рамках трех сессий конференции: «Государственно-правовое направление», «Гражданско-правовое направление», «Уголовно-правовое направление».

ISBN 978-601-236-061-5

© Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы, 2023/ Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан, 2023

Барлық материалдар авторлық редакцияда жарияланған. Материалдардың мазмұнына авторлар жауап береді. Все материалы публикуются в авторской редакции. За содержание материалов ответственность несут их авторы.

I. ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ

*Айтукова А.Т.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ПОДСУДНОСТЬ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ДЕЛ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ (КАЗАХСТАН И РОССИЯ)

В статье представлен сравнительно-правовой анализ положений Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – АППК) и Кодекса административного судопроизводства Российской Федерации (далее – КАС) в части подсудности административных дел и практике её применения.

В силу положений Конституции Республики Казахстан (далее – РК) каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод, при этом никто не может быть лишен права на рассмотрение его дела в том суде, к подсудности которого оно отнесено законом. Это положение содействует реализации конституционно закрепленного принципа равенства всех перед законом и судом, исключая субъективизм при решении вопроса о том, в каком суде должно рассматриваться административное дело.

Указанная норма также закреплена в части 4 статьи 9 АППК, которая гласит: «никому не может быть без его согласия изменена подсудность, предусмотренная для него законом» [1], и составляет один из принципов административного судопроизводства.

Предметом научной статьи выступают нормы отечественного и зарубежного административного процессуального законодательства, в частности Российской Федерации (далее – РФ); научные доктрины по вопросу подсудности в административном судопроизводстве; закономерности возникновения и развития административных процессуальных правоотношений при определении подсудности административного дела. Все это позволит сформулировать ряд новых выводов, а также предложений по совершенствованию института подсудности в административном судопроизводстве.

Следуя научным источникам, «по общему правилу, «подсудность – это распределение всех подведомственных суду дел между различными судами данной судебной системы. Определить подсудность дела – значит выяснить, в каком из многочисленных судов первой инстанции, в зависимости от тех или иных признаков, должно быть рассмотрено конкретное гражданское дело» [2, с.131].

Освещая понятие подсудности невозможно оставить без внимания институт подведомственности. Под подведомственностью понимается компетенция судов, органов государственной власти, иных организаций и должностных лиц, которым предоставлено право рассмотрения споров, то есть спор может рассматриваться административным органом, должностным лицом или судом.

«Подведомственность разграничивает компетенцию судов в целом от компетенции несудебных органов, то есть определяет границы судебной юрисдикции в целом, а подсудность определяет юрисдикцию конкретного суда» [3].

Вопросы определения подведомственности и подсудности административных дел имеют очень важное процессуальное значение. Разница между понятиями подведомственности и подсудности в том, что подведомственность может использоваться относительно различных государственных и административных органов или должностных лиц, а подсудность – только по отношению к судам. Сначала определяется подведомственность, то есть процессуальная возможность рассмотрения заявления по существу судом, а затем – подсудность. По общим правилам, если нарушена подведомственность, то иск подлежит отказу в принятии с указанием истцу, в какой орган необходимо обратиться; если нарушена подсудность, то дело подлежит передаче в другой суд. В случае, если дело рассмотрено с нарушением подсудности, то вынесенный судебный акт подлежит отмене.

Следовательно, при поступлении административного иска, судья должен в первую очередь определить подлежит ли рассмотрению и разрешению в суде указанное в иске требование.

В силу пункта 2 части седьмой статьи 3 АППК «не подлежат рассмотрению в порядке административного судопроизводства дела, порядок производства которых предусмотрен уголовно-процессуальным, гражданским процессуальным законодательством Республики Казахстан и законодательством Республики Казахстан об административных правонарушениях» [1]. Указанные дела являются подведомственными судам, однако не могут быть рассмотрены в порядке административного судопроизводства, иск подлежит возвращению согласно подпункту 11) части второй статьи 138 АППК: «Суд (судья) выносит определение о возвращении иска, если дело не подлежит рассмотрению в порядке административного судопроизводства» [1].

В свою очередь, определение подсудности, прежде всего, влияет на решение вопроса о принятии иска к производству суда. В соответствии с пунктом 17 части второй статьи 138 АППК «Суд (судья) выносит определение о возвращении иска, если дело не подсудно данному суду» [1].

Виды подсудности административных дел, порядок и правила определения закреплены в главе 16 АППК. В российском законодательстве институту подсудности посвящена 2 глава КАС.

С введением в действие АППК (1 июля 2021 года) в РК созданы специализированные административные суды, к подсудности которых относится разрешение публично-правовых споров, указанная норма отражена в статье 102 АППК: «Административное судопроизводство в Республики Казахстан осуществляется специализированными районными и приравненными к ним административными судами. Судам в порядке административного судопроизводства подсудны споры, вытекающие из публично-правовых отношений, предусмотренные настоящим Кодексом.» [1].

Публично-правовые споры – это отношения основанные на административном или ином властном подчинении или зависимости одной стороны перед другой в силу полномочий административных органов, установленных нормативными правовыми актами, споры возникшие между физическими и юридическими лицами с одной стороны и органом публичной власти с другой. При этом предметом спора будут являться акт или действие (бездействие), отказывающие в реализации, ограничивающие, прекращающие право участника административной процедуры

или возлагающие на него определенные обязанности, а также иным образом ухудшающие его положение.

Общее понятие подсудности административных дел дано в учебнике «Административное судопроизводство» (2020 г.) под редакцией Е.С. Смагиной: «Подсудность административных дел – процессуальная категория, позволяющая отнести административные дела, подведомственные судам общей юрисдикции, к компетенции суда определенного звена системы судов общей юрисдикции (родовая подсудность административных дел), а также определить конкретный суд, рассматривающий дело среди судов одного звена (территориальная подсудность)» [4, с.72].

Таким образом, АППК и КАС различают два вида подсудности административных дел: родовую и территориальную. Правила родовой подсудности определяют относимость административных дел судам определенного уровня.

АППК выделяется пять видов родовой подсудности административных дел – это дела подсудные:

1) специализированным районным и приравненным к ним административным судам (далее – СМАС);

2) районным (городским) и приравненным к ним судам по месту жительства истца (по заявлению истца), за исключением дел подсудных СМАС областей, городов республиканского значения и столицы;

3) СМАС столицы по инвестиционным спорам;

4) военным судам, по искам военнослужащих Вооруженных Сил Республики Казахстан, других войск и воинских формирований, граждан, проходящих военные сборы, если ответчиком являются органы военного управления, воинская часть, за исключением дел, подсудных другим специализированным судам;

5) Верховному Суду РК, по правилам суда первой инстанции, по рассмотрению административных дел об оспаривании решений и действий (бездействия) Центральной избирательной комиссии Республики Казахстан, решений и действий (бездействия) Центральной комиссии референдума.

В РК областные и приравненные к ним суды рассматривают административные дела исключительно в апелляционном порядке.

Верховный Суд РК осуществляет пересмотр судебных актов по административным делам в кассационном порядке.

В России специализированные административные суды не созданы, в связи с чем, публично-правовые споры относящиеся к компетенции суда, рассматриваются и разрешаются Конституционным Судом, судами общей юрисдикции и арбитражными судами.

Однако, по правилам КАС административные дела рассматриваются только судами общей юрисдикции, к которым относятся: Верховный Суд РФ, федеральные суды общей юрисдикции субъектов РФ, районные (городские) и военные суды.

Об этом гласит часть четвертая статьи 1 КАС: «не подлежат рассмотрению в порядке, установленном настоящим Кодексом, дела, возникающие из публичных правоотношений и отнесенные федеральным законом к компетенции Конституционного Суда Российской Федерации, арбитражных судов или подлежащие рассмотрению в ином судебном (процессуальном) порядке в Верховном Суде Российской Федерации, судах общей юрисдикции» [5].

К федеральным судам общей юрисдикции субъектов РФ относятся: верховные суды республик, краевые, областные суды, суды городов федерального значения, суд автономной области, суды автономных округов; районный и военные суды.

Также по правилам КАС мировые судьи рассматривают заявления о вынесении судебного приказа по требованиям о взыскании обязательных платежей и санкций.

В РФ все административные дела с точки зрения их родовой подсудности делятся на пять типов, дела подсудные:

- 1) мировым судьям;
- 2) районным (городским) судам;
- 3) военным судам;
- 4) верховным судам республик, краевым, областным судам, судам городов федерального значения, судам автономной области и судам автономного округа (федеральные суды общей юрисдикции субъектов РФ);
- 5) Верховному Суду РФ.

Соответственно, Верховный Суд РФ и федеральные суды общей юрисдикции субъектов РФ рассматривают административные дела по правилам первой инстанции, согласно перечням категорий дел, определенным в КАС, следовательно каждый из них вправе разрешать лишь те дела, которые отнесены законом к его компетенции.

В соответствии со статьей 20 КАС, федеральные суды общей юрисдикции субъектов РФ рассматривают и разрешают в качестве суда первой инстанции административные и иные публично-правовые споры, которые характеризуются повышенной значимостью для обеспечения законности управленческого и избирательного процессов на уровне субъектов РФ и муниципальных образований (*например: связанные с государственной тайной, об оспаривании нормативных правовых актов, актов, содержащих разъяснения законодательства и обладающих нормативными свойствами, органов государственной власти субъектов РФ, представительных органов муниципальных образований и т.д.*).

Согласно статье 21 КАС в подсудности Верховного Суда РФ, действующего в качестве суда первой инстанции, рассматриваются дела, обладающие общегосударственным значением (*например: об оспаривании нормативных правовых актов Президента РФ, Правительства РФ, федеральных органов исполнительной власти, Генеральной прокуратуры РФ; об оспаривании решений Высшей квалификационной коллегии судей РФ и решений квалификационных коллегий судей субъектов РФ о приостановлении или прекращении полномочий судей либо о приостановлении или прекращении их отставки и т.д.*).

Правила территориальной подсудности определяют, какому суду общей юрисдикции одного уровня по первой инстанции, в зависимости от места рассмотрения, подсудно конкретное административное дело.

В КАС четыре статьи (22, 23, 24 и 26), по которым подлежит производить выбор надлежащего суда среди равных, используя правила четырех видов территориальной подсудности: общей, исключительной, по выбору административного истца; по связи между собой административных дел.

Общая территориальная подсудность административных дел предполагает подачу административного искового заявления по месту нахождения, адресу административного ответчика (статья 22 КАС): «Административное исковое заявление к органу государственной власти, иному государственному органу, органу

местного самоуправления, избирательной комиссии, комиссии референдума, организации, наделенной отдельными государственными или иными публичными полномочиями, подается в суд по месту их нахождения, к должностному лицу, государственному или муниципальному служащему - по месту нахождения органа, в котором указанные лица исполняют свои обязанности» [5].

АПК предусматривает территориальную подсудность административного дела не только по месту нахождения ответчика, но и по месту вынесения административного акта, а также рассмотрения дела по месту жительства истца в случае, если административный акт вынесен в электронной форме. В специализированном межрайонном административном суде столицы подлежит рассмотрению административный акт, вынесенный за пределами РК, а иск к административному органу, вытекающий из деятельности его территориального подразделения, филиала, представительства, предъявляется в суд по месту нахождения территориального подразделения, филиала, представительства.

Виды территориальной подсудности по связи дел и по выбору сторон (истца) отражены в АПК и КАС и предусматривают право выбора административного истца между несколькими судами по месту нахождения одного из ответчиков, если иск предъявлен к нескольким ответчикам.

Согласно АПК стороны могут по соглашению между собой изменить территориальную подсудность для административного дела, в том числе и по административным делам, находящимся в производстве суда, до назначения административного дела к разбирательству в судебном заседании.

Правила определения подсудности по выбору административного истца предполагают выбор суда для рассмотрения и разрешения административного дела, что позволяет административному истцу обращаться в суд как по месту нахождения административного ответчика, так и в другой предусмотренный законом суд.

Подсудность нескольких связанных между собой административных дел представляет собой особую разновидность территориальной подсудности, когда подсудность одного дела определяется по месту рассмотрения связанного с ним другого дела.

Несколько исковых требований могут быть объединены истцом в одном иске, если они предъявлены к одному ответчику, связаны между собой и их рассмотрение входит в компетенцию одного суда.

Требование о возмещении убытков, причиненных ответчиком, сопряженное с административным актом, административным действием (бездействием), рассматривается специализированным районным и приравненным к нему административным судом. А требования о возмещении морального вреда не подсудны СМАС и рассматривается в порядке гражданского судопроизводства.

Не допускается объединение в одно производство нескольких требований, которые подлежат рассмотрению в порядке разного вида судопроизводства, если иное не установлено законом. При этом требования, не относящиеся к публично-правовым спорам и не подлежащие разделению, должны быть выделены и направлены по подсудности в соответствующий районный (городской) суд.

Статья 23 КАС закрепляет шесть случаев действия правил исключительной подсудности, сущность которого заключается в возможности обратиться с административным иском заявлением только в указанный в законе суд. В АПК

категорий административных дел, для которых предусмотрена исключительная подсудность не имеется.

Правила передачи административного дела из производства одного суда в другой суд перечислены в части второй статьи 108 АППК и части второй статьи 27 КАС и фактически одинаковы по содержанию.

Основаниями для передачи административного дела на рассмотрение в другой суд являются:

- принятие дела к производству суда с нарушением правил подсудности;
- после отвода одного или нескольких судей либо по другим причинам, когда замена судей или рассмотрение административного дела в данном суде становится невозможными;
- заявлено ходатайство о передаче дела в другой суд: сторонами в связи с заключением соглашения об изменении территориальной подсудности (в АППК); ответчиком, место нахождения которого ранее было неизвестно, передать дело на рассмотрение по его месту нахождения (в КАС).

Еще одна схожая норма в обоих кодексах – это рассмотрение административного дела по существу в том суде, в котором оно было принято к производству с соблюдением правил подсудности и назначено к рассмотрению, даже если в ходе его рассмотрения стало подсудно другому суду.

Также в кодексах обоих государств затрагиваются споры между судами по вопросу подсудности административных дел. Согласно нормам АППК указанные споры «разрешаются вышестоящим судом, решение которого является окончательным и пересмотру не подлежит. Спор между судами первой инстанции, расположенными в разных областях, городах республиканского значения и столице, разрешается Верховным Судом Республики Казахстан по представлению соответствующего областного или приравненного к нему суда» [1].

В российском законодательстве споры о подсудности административных дел между судами не допускаются, согласно части 4 статьи 27 КАС «... дело должно быть принято к рассмотрению судом, в который оно направлено» [5].

Что касается подсудности исков об оспаривании законности нормативных правовых актов, в РФ указанные споры рассматриваются по правилам КАС судами общей юрисдикции; в РК такие иски рассматриваются в порядке особого искового производства, в соответствии с главой 30 третьего подраздела Гражданского процессуального кодекса РК (далее – ГПК).

Также, в связи с введением в действие АППК в указанном подразделе ГПК были исключены три главы, регламентирующие: производство по заявлениям о защите избирательных прав граждан и общественных объединений, участвующих в выборах, республиканском референдуме (глава 27); производство по заявлениям об оспаривании решений, действий (бездействия) местных исполнительных органов, нарушающих права граждан на участие в уголовном судопроизводстве в качестве присяжного заседателя (глава 28); производство по делам об оспаривании решений и действий (бездействия) органов государственной власти, местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц и государственных служащих (глава 29). В настоящее время указанные категории дел рассматриваются в порядке административного судопроизводства по общим правилам подсудности установленным АППК.

Некоторые нормы о рассмотрении исков в порядке административного судопроизводства прямо указаны в специальных законах. Так, согласно статье 127 Закона РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей»: «решение и действие (бездействие) судебного исполнителя по исполнению исполнительного документа или отказ в совершении таких действий могут быть обжалованы взыскателем или должником в суд. Жалоба подается в суд в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан об административном судопроизводстве».

Таким образом, по результатам проведенного сравнительно-правового анализа административного законодательства о подсудности административных дел Республики Казахстан и Российской Федерации имеются следующие предложения:

1) главу 30 ГПК «Производство по делам об оспаривании законности нормативного правового акта» подраздела «Особое исковое производство» по аналогии с российским законодательством, внести в АПК исключив из ГПК, так как характер складывающихся правоотношений является публично-правовым, и, следовательно, споры, возникающие в рамках данных правоотношений, должны рассматриваться в порядке АПК. Оспаривание законности нормативного правового акта, тесно связано с правами и законными интересами тех лиц, на которых нормативный правовой акт направлен и вытекает из отношений власти и подчинения. Кроме того, соблюдение законности в публично-правовых отношениях является задачей административного судопроизводства.

2) статья 109 АПК предусматривает разрешение споров между судами РК касательно подсудности административных дел. Законодательство РФ не допускает споры о подсудности между судами. Указанная норма закреплена пунктом 4 статьи 27 КАС и гласит, что «административное дело, направленное из одного суда общей юрисдикции или арбитражного суда в другой суд общей юрисдикции или арбитражный суд, должно быть принято к рассмотрению судом, в который оно направлено» [5]. Полагаю целесообразным исключить из АПК норму, предусматривающую разрешение споров о подсудности административных дел между судами, так как в главе 16 АПК закреплены и разъяснены правила подсудности административных дел, возникновение у судов споров по данному вопросу априори недопустимо. Помимо этого, процедура разрешения указанных споров займет определенное время, тем самым послужит причиной затягивания рассмотрения административного иска по вине суда.

Высказанные предложения носят системный характер и позволят четко определять компетентный суд и минимизировать количество дел, требующих передачи из одной системы судов в другую, тем самым упростив работу суда.

Список литературы:

1. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года №350-VI. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350#z748> (дата обращения 10.04.2023)

2. Власов А.А. Гражданский процесс: учебник и практикум для вузов - 9-е изд., перераб. и доп. - Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 470 с. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://urait.ru/viewer/grazhdanskiy-process-468581#page/1> (дата обращения 10.04.2023)

3. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан (Астана, 2016). [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32469410&pos=1489;-44#pos=1489;-44 (дата обращения 10.04.2023)

4. Административное судопроизводство: учебник / В.А. Власенко, О.П. Зиновьева, И.А. Невский [и др.]; под ред. канд. юрид. наук, доц. Е.С. Смагиной. Москва: ШОРА-М, 2020. 483 с. [Электронный ресурс] - Режим доступа URL: <https://znanium.com/catalog/product/1041322> (дата обращения 10.04.2023)

5. Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации от 8 марта 2015 года № 21-ФЗ. [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31675886&pos=320;-52#pos=320;-52 (дата обращения 10.04.2023)

6. Закона Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» от 2 апреля 2010 года № 261-IV. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000261> (дата обращения 10.04.2023)

*Асаубаева А.Б.,
магистрант Академии правосудия при
Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРАВОСУДИЯ: ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В последнее десятилетие IT-технологии прочно вошли во все сферы жизнедеятельности человека, стали играть важную роль в развитии целых государств и отраслей экономик, о чем говорил Глава государства в Послании, отметив, что цифровизация – это не следование модной тенденции, а ключевой инструмент достижения национальной конкурентоспособности [1]. В Казахстане цифровизация далеко шагнула, и в первую очередь, благодаря стратегическим документам «100 конкретных шагов» и «Цифровой Казахстан».

Итоги 2022 года свидетельствуют о том, что по уровню электронного участия граждан Казахстан занимает 15-е место в мире, по развитию e-Government — 28-е место среди 193 стран по развитию уровня электронного правительства. Это на одну позицию выше, чем в 2020 году. Кроме стран СНГ и Центральной Азии, Казахстан обгоняет такие развитые страны, как Ирландия, Канада, Италия, Бельгия, Чехия и ряд других [2].

Целями цифровизации являются ускорение темпов развития экономики Республики Казахстан и улучшение качества жизни населения за счет использования цифровых технологий в среднесрочной перспективе, а также создание условий для перехода экономики Казахстана на принципиально новую траекторию развития, обеспечивающую создание цифровой экономики будущего в долгосрочной перспективе [3].

Цифровизация также является важнейшим элементом модернизации судебной системы страны, осуществляемой в рамках Плана Нации. При этом первые шаги в

судах по широкому внедрению информационных новых технологий были сделаны еще в 2014 году, в рамках задач реализации, поставленных в 2013 году на VI Съезде судей Казахстана. В 2018 году Верховным судом принята «Стратегия развития цифровизации судебной системы Казахстана до 2022 года». Она «вдохнула» еще больший динамизм в цифровизацию судов [3].

Постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года утверждена Концепция развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы, которой предусмотрено развитие электронного правосудия [4].

В мировом рейтинге по оценке правового обеспечения развитости цифровизации суды Казахстана находятся на 4-м месте после Сингапура, Латвии и Эстонии.

Основными целями внедрения современных информационных технологий в работу судов являются:

- обеспечить прозрачность, открытость и эффективность работы судов, повысить качество судопроизводства и доступ населения к правосудию, устранить волокиту, злоупотребления и бюрократизм со стороны работников судов,

- автоматизация работы судов и систематизация информации об их деятельности с целью создания эффективной системы контроля за своевременным рассмотрением дел, выявления недостатков и проблем в судопроизводстве и принятия мер по их устранению,

- обеспечение эффективного сотрудничества между судами и органами, осуществляющими предварительное и досудебное расследование и исполнение судебных решений,

- совершенствование информационных ресурсов и систем с целью повышения эффективности судопроизводства, доступности информации о деятельности судов, качества и спектра интерактивных услуг для бизнеса и населения,

- повышение компьютерной грамотности и совершенствование навыков практикующих судей и сотрудников в использовании современных компьютерных технологий в своей работе и в использовании информационно-коммуникационных технологий,

- обеспечение безопасности информации и электронной подачи документов в судебных системах.

Верховный Суд достиг значительных результатов в этой области. Введение централизованной электронной единой базы данных о работе судов является важным элементом создания эффективной системы контроля за своевременностью судебных заседаний, выявления недостатков и проблем в судопроизводстве и принятия мер по их устранению, а также автоматизации работы судов и систематизации информации об их работе.

Во всех судах Республики Казахстан на сегодняшний день существуют информационные технологии, такие как: система информационная «Төрелік», сервис «Судебный кабинет» и его приложение мобильное, «ВКС» (видеоконференцсвязь), МВКС (видеоконференцсвязь мобильная), «АВФ» (аудио-, видео фиксация) судебных заседаний, электронные рассылки системы и другие. Применяется успешно участие дистанционное в процессе судебном с использованием средств связи мобильных.

В информационной системе «Төрелік» в рамках развития предусмотрено внедрение технологий RPA и AI в судопроизводстве. А именно:

в действующей подсистеме «Судопроизводство» роботизация процессов в целях автоматизации, ускорения и упрощения вынесения решений, и как следствие, снижения на судью нагрузки;

расширение перечня взаимодействий информационных с государственными и уполномоченными органами и прочими уполномоченными операторами Республики Казахстан, в том числе модернизация механизма действующей подсистемы по обновлению сведений «Интеграционная шина», модернизация механизмов обмена сведениями между подсистемами Төрелік 2.0;

внедрение технологий «большие данные» (BigData) в действующую подсистему «Отчетность и аналитика» для возможности формирования статистической и аналитической отчетности с учетом постоянного роста объема хранимых данных и, в том числе, данных подсистемы Единой автоматизированной аналитически-информационной системы, предоставление для анализа дополнительной информации;

расширение способов аутентификации в мобильной адаптивной версии единого портала судебных органов в части использования технологий Face-ID/Биометрии [4].

Служба цифрового судебного анализа с 2022 года вводит элемент искусственного интеллекта, так называемый цифровой помощник, который позволяет эффективно обрабатывать большие объемы данных и создавать судебные решения, а также поддерживает возможность прогнозирования исхода дел.

В августе 2022 года введены экстерриториальные правила, позволяющие ИТ-службам случайным образом распределять дела между судьями в других регионах, что, по мнению юристов, позволит равномерно распределить количество дел между судьями и снизить риск коррупции.

Благодаря этому правосудие стало значительно проще, мобильнее, понятнее и прозрачнее. Для граждан электронное правосудие экономит время и деньги.

Таким образом, все этапы судебной деятельности охвачены цифровизацией. Это и прием документов, и автоматическая доставка дел и исков, и судебные процедуры, выдача документов и решений.

Можно определить несколько понятий, связанных с цифровизацией судов.

«Электронное правосудие» – это использование и применение коммуникационных информационных технологий, позволяющих совершать действия процессуальные в электронной форме, и электронное обеспечение судебной деятельности [5]. Такое понятие предлагает член Международного совета при Верховном Суде РК, доктор юридических наук, профессор М.К.Сулейменов.

Процессуальной формой реализации электронного правосудия является «электронное правосудие», которое представляет собой процессуальную деятельность суда по разрешению и рассмотрению дел, основанную на применении коммуникационных и информационных технологий.

Система электронного правосудия образует сложную структуру. Она представляет собой совокупность взаимодействующих и взаимозависимых элементов использования и применения коммуникаций и информации, объединенных целью решения задач суда. При этом каждый элемент системы

электронного правосудия одновременно взаимодействует с внешней средой и с другими элементами.

Элементы системы электронного правосудия – это формы использования и применения информационных коммуникационных технологий при рассмотрении и разрешении дел судами в соответствии с целями и задачами судебного процесса [5].

Элементы электронной системы правосудия могут образовывать две группы. Основанием для разграничения групп является направленность использования или применения элементов.

Первая группа «Элементы, используемые и применяемые в процессуальных действиях» включает в себя процессуальную деятельность в судопроизводстве, формы использования и применения коммуникационных и информационных технологий, непосредственно связанных с разрешением и рассмотрением дел судом. К первой группе относятся электронная подача процессуальных документов, средства доказывания, основанные на применении информационных технологий и использования систем видеоконференцсвязи.

Ко второй группе «Элементы электронного обеспечения судебной деятельности» относятся формы использования и применения технологий коммуникационных информационных вспомогательного характера, не имеющие прямого отношения к деятельности по осуществлению правосудия. Сюда включены: размещение на сайте суда информации для обращения в суд (информации о деятельности судов, образцов процессуальных документов, электронных сервисов расчета государственной пошлины, штрафных санкций); информирование участников процесса с помощью информационных технологий; размещение на сайте суда материалов дела в режиме ограниченного доступа; аудио протоколирование судебных заседаний; публикация текстов судебных актов в сети «Интернет» [5].

Считаем необходимым закрепить право выбора формы электронного общения между участниками дела, предоставив им право направлять друг другу копии документов в электронной форме напрямую. Это необходимо для повышения эффективности реализации принципа состязательности, который основывается на своевременном выполнении сторонами дела своих обязательств по доказыванию.

Выбор формы судебного общения, включая право на обмен электронными доказательствами, должен быть зафиксирован в виде соглашения об обмене доказательствами либо в виде заявлений лиц, участвующих в деле, которые устно фиксируются в протоколе судебного заседания.

«Электронные доказательства» - это доказательства, полученные на основе данных, содержащихся в устройстве или произведенных им, работа которого зависит от программного обеспечения или данных, передаваемых или хранящихся через компьютерную сеть или систему.

Принимается широкое определение «электронных доказательств». Они могут иметь форму фото-, видео-, текста и звукозаписи. Данные могут поступать с разных методов доступа или носителей, таких как мобильные телефоны, компьютеры, веб-страницы или GPS-рекордеры, включая данные, хранящиеся в хранилищах вне собственного контроля стороны. Электронная почта (электронные сообщения) являются типичным примером доказательств электронных, поскольку они являются доказательством, полученным с электронного устройства (подобного устройства или компьютера), и включают в себя соответствующие метаданные.

«Метаданные» - электронная информация о других электронных данных, которая позволяет идентифицировать, установить источник или проследить историю доказательства, а также соответствующие время и даты. Метаданные означают данные о других данных. Иногда их называют «цифровой отпечаток» электронных доказательств. Они могут включать в себя доказательственные важные данные, такие как время и дата создания.

«Услуги удостоверяющего центра» означает электронные услуги, включающие:

- валидацию, верификацию и создание электронных подписей, электронных печатей или электронных меток времени, услугу электронной доставки заказных писем, валидацию, верификацию и создание сертификатов, касающихся этих услуг;
- создание, валидацию и верификацию сертификатов для аутентификации на веб-сайтах;

- обеспечение сохранности электронных подписей, сертификатов или печатей, связанных с такими услугами [5].

Для реализации целей цифрового правосудия были определены три основных принципа:

Во первых, решение о доказательственной ценности электронных доказательств должны принимать суды в соответствии с национальным законодательством. Этот принцип ясно показывает, что несмотря на важную роль экспертов в оценке электронных доказательств, суд должен в конечном итоге принять собственное решение о потенциальной доказательной ценности электронных доказательств. При этом суд может быть связан юридически применимыми презумпциями (например, присвоением конкретной доказательной силы определенному виду электронных доказательств). Однако электронные доказательства должны оцениваться так же, как и другие виды доказательств, особенной в отношении их подлинности, допустимости, полноты и точности.

Во вторых, электронные доказательства не должны усугублять положение сторон или предоставлять несправедливое преимущество одной из них. Этот принцип гласит, что электронным доказательствам не должно отдаваться предпочтение или ставиться в невыгодное положение по сравнению с другими видами доказательств. В этом отношении судам также следует придерживаться нейтрального технологического подхода. Это означает, что они должны использовать любую технологию, обеспечивающую целостность, подлинность и точность данных.

Третий принцип касается равенства сторон и равного отношения к сторонам разбирательства в отношении электронных доказательств.

Использование электронных доказательств не должно приводить к неблагоприятным обстоятельствам для сторон (в административном или гражданском судопроизводстве). Например, стороны не должны быть лишены возможности оспаривать подлинность доказательств. Если суд требует от стороны представить распечатку электронных доказательств, этой стороне не должно быть отказано в предоставлении соответствующих метаданных.

Таким образом, под термином «электронное правосудие» понимается способ осуществления правосудия, основанный на использовании современных коммуникационных - информационных технологий и имеющий своей целью обеспечение доступности, открытости и гласности судопроизводства. При этом термин «электронное правосудие» необходимо отделять от термина «цифровое

правосудие»: в первом случае речь идет о свойствах носителя информации, во втором – о форме существования данных [6]. Разница в терминах существенна, так как форма хранения информации определяет свойства среды. В частности, цифровое правосудие предполагает переход большей части коммуникаций в цифровую среду и, по крайней мере, равный статус с очно-бумажным взаимодействием [7, с.51], тогда как электронное правосудие предполагает в основном осуществление судами разрешения правовых конфликтов посредством коммуникационной информационных технологий, прежде всего электронного документооборота и системы видео-конференц-связи, результаты которых отражаются в информационной системе [8, с.65].

Проанализировав основные цели и задачи оцифровки судов и изучив понятие «электронное правосудие», автор данной статьи попытался дать определение понятию «электронное правосудие», поскольку на данном этапе не существует фиксированного и единого определения этого термина.

Таким образом, «электронное правосудие» - это совокупность интерактивных и взаимозависимых элементов использования и применения коммуникационных и информационных технологий, позволяющих осуществлять процессуальные действия в форме электронных и электронных судебных действий в целях обеспечения доступности, открытости и прозрачности судопроизводства.

Правовое регулирование этого процесса также важно для развития электронного правосудия и цифровизации судов в Республике Казахстан. Взаимосвязь современных информационных технологий и правовой системы требует четкого правового регулирования, поскольку внедрение этих технологий формирует новую сферу общественных отношений. Информационные технологии составляют основу процесса информатизации. В связи с этим необходимо: устранить коллизии права; сформировать терминологический и понятийный аппарат; обеспечить доступ к сторонам, участвующим в делах, в необходимом объеме; сформировать единые информационные технологии для судов всех уровней в судебной системе Казахстана. Для этого необходимо принять базовый нормативный правовой акт, определяющий особенности данного правового института.

В заключение следует отметить, что внедрение информационных технологий по цифровизации судов повышает прозрачность и эффективность правосудия. Основное внимание при цифровизации судов уделяется созданию четких, простых и удобных для пользователей инструментов, позволяющих населению максимально комфортно обращаться в суды в любое время.

Список литературы:

1. Послание Главы государства К-Ж.Токаева народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» от 1 сентября 2020 года <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>.

2. Цифровой Казахстан: страна взлетает в рейтингах развития Digital-сферы. Интернет-ресурс: <https://ru.sputnik.kz/20221019/tsifrovoy-kazakhstan-strana-vzletaet-v-reytingakh-razvitiya-digital-sfery-28609363.html>.

3. Официальный сайт Верховного Суда Республики Казахстан. <https://sud.gov.kz/rus/news/uvazhaemye-chitateli-67>.

4. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 961 «Об утверждении Концепции развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы».

5. Сулейменов М.К. Цифровизация в гражданском судопроизводстве: зарубежный опыт // Источник: Информационная система «Параграф» <https://online.zakon.kz>.

6. Козырев А.Н. Цифровая экономика и цифровизация в исторической ретроперспективе // <https://medium.com/cemi-ras>.

7. Колга О.В., Калашникова Е.Б. «Цифровое направление развития правосудия в России // Актуальные проблемы юриспруденции: сб. ст. по материалам XVI Междунар. Науч.-практ.конф. (Новосибирск). – 2018.- № 11 (15) – С.51-57.

8. Тищенко А.В. Электронное правосудие: судебное реформирование к 2020 году // Правопорядок: история, теория, практика. – 2018.- №4. – С.65-69.

Ауғанбай А.Қ.,

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қ.*

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУҒА БАЙЛАНЫСТЫ АКТІЛЕРГЕ ДАУ АЙТУ БОЙЫНША ӘКІМШІЛІК ІСТЕРДІ ҚАРАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. біртұтас ұлт. берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауында – Мемлекеттік сатып алудың мүлде жаңа жүйесі жасалады. Бағаның төмен болуы ғана емес, тауарлар мен қызметтердің сапасы басты назарда болады. Мемлекеттік және квазимемлекеттік сатып алуды бірыңғай платформаға көшіру қажет. Осының бәрін жүзеге асыру үшін «Мемлекеттік сатып алу туралы» жаңа заң қабылдануға тиіс деп көрсеткен [1]. Яғни мемлекеттік сатып алу саласында әлі де өзгерістер болары сөзсіз, әрі бұл мәселенің өзектілігі де артып отыр.

Әсіресе қазіргі таңда мемлекеттік сатып алуды өткізуді тексеру қорытындылары бойынша уәкілетті органның әкімшілік актілеріне дау айту сұрақтары жиі кездеседі және оларды қарауда көптеген сұрақтар туындайды.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде (бұдан әрі – ӘРПК) мемлекеттік сатып алу саласындағы уәкілетті органдардың актілеріне дау айту әкімшілік сот ісі тәртібімен қаралатындығы, себебі жария-құқықтық қатынастардан туындайтын даулар әкімшілік сот ісін жүргізу соттылығына жататындығы бекітілген [2].

Дегенмен аталған актілерге әкімшілік сотқа талап қою келтіру үшін дауларды реттеудің сотқа дейінгі тәртібін сақтау міндетті. Сотқа дейінге тәртіптің сақталмауы салдарынан сотта талап қоюлар қайтарылып, бюрократиялыққа жол беріледі.

Аталған даулар бойынша тәжірибеде әлеуетті өнім берушілердің жоғары тұрған органға немесе апелляциялық комиссияға міндетті түрде жүгіну, апелляциялық комиссияның нақты орналасуы мәселесі бойынша қиындықтар туындайды.

Мемлекеттік сатып алуға байланысты дауланатын әкімшілік актілер түрлеріне уәкілетті органның мемлекеттік сатып алуды өткізуді тексеру қорытындылары

бойынша шешімдері, қорытындылары, нұсқамалары, Қазынашылық комитетінің бұйрықтары жатады.

Жалпы әкімшілік акт түсінігіне тоқталып өтетін болсақ, әкімшілік акт дегеніміз – әкімшілік орган, лауазымды адам жариялы құқықтық қатынастарда қабылдайтын, белгілі бір адамның немесе жеке-дара белгілі бір адамдар тобының Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген құқықтары мен міндеттерін іске асыратын шешім ретінде айқындалады. Әкімшілік акт әкімшілік әрекетпен қатар негізгі сыртқы нысаны бақылау және қадағалау органдарынан табылады [3].

Мемлекеттік сатып алулар әртүрлі салаларда, соның ішінде ғарыштық, әскери және ғылым мен техниканың басқа да жабық салаларында тауарларға, жұмыстарға, қызметтерге мемлекеттік қажеттіліктерді қамтамасыз етуге, өз әсерін барлық деңгейдегі және қаржыландыру көлеміндегі тапсырыс берушілерге қызмет көрсетуге арналған. Олардың түрлері мен құрылымы мемлекеттің, нарықтың, өнеркәсіптің, тапсырыс берушілердің, сатып алуға қатысушылардың қолда бар қажеттіліктеріне бейімделген, осылайша еңбек, уақытша және қаржы ресурстарының ең аз шығындары кезінде қойылған міндеттерге барынша тиімді қол жеткізіледі [4].

Мемлекеттік сатып алуға қатысушылар өздерінің құқықтарын қорғау мақсатында Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңның (бұдан әрі – Заң) 47-бабының 1-тармағына сәйкес әлеуетті өнім беруші тапсырыс берушінің, мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушының, мемлекеттік сатып алуды бірыңғай ұйымдастырушының, комиссиялардың, сарапшының, мемлекеттік сатып алу саласындағы бірыңғай оператордың әрекеттеріне (әрекетсіздігіне), шешімдеріне, егер олардың әрекеттері (әрекетсіздігі), шешімдері әлеуетті өнім берушінің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзса, шағымдануға құқылы деп көрсетілген [5].

В.М. Горшеневаның пікірі бойынша қадағалау бір жағынан мемлекеттік басқарудың ажырамас бөлігі, түрлі әрекеттің құрамдас бөлігі, ал басқа жағынан алғанда - дербес функционалдық қызмет. Әлеуметтік басқару қызметі ретінде объективті бақылау өте қажет. Ол басқару процесін қалыптасқан мінсіз пішін бойынша бағыттай отырып, бақылаудағы объектінің әрекетін түзейді деген [6].

Мемлекеттік сатып алу саласындағы істер бойынша сотқа дейінгі реттеуге тоқталатын болсақ.

Дауларды сотқа дейінгі реттеу, әдетте, даулардың үш түрі бойынша көзделген:

- 1) мемлекеттік сатып алуға жосықсыз қатысушылардың тізіліміне не сенімсіз өнім берушілердің тізбесіне енгізу туралы бұйрықтарға дау айту;
- 2) тапсырыс берушінің, мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушының шешімдеріне дау айту;
- 3) уәкілетті органның шешімдеріне, әрекеттеріне дау айту.

Бірінші жағдайда, сотқа дейінгі тәртіп әлеуетті өнім берушінің тапсырыс беруші жанындағы келісу комиссиясына, екінші және үшінші жағдайларда – уәкілетті органға, жоғары тұрған органға, апелляциялық комиссияға өтінішін қамтиды.

Сотқа дейінгі реттеу тәртібін сақтамау салдары әкімшілік істі қайтаруға негіз болады.

Келісім комиссиялары туралы айтатын болсақ, ол заңнамамен 2022 жылғы 1 қаңтардан бастап енгізілді.

Айта кету керек, бұл өзгеріс мемлекеттік сатып алуға жосықсыз қатысушылардың тізіліміне (бұдан әрі – тізілім) енгізу туралы бұйрықтарға немесе сотқа сенімсіз өнім берушілер тізбесіне енгізу туралы бұйрықтарға дау айту туралы талаптардың санын едәуір қысқартуға мүмкіндік берді.

Мемлекеттік сатып алу туралы заңнамаға өзгерістер енгізілгенге дейін, әлеуетті өнім беруші тек сотта тізілімге енгізу туралы бұйрыққа дау айта алатын. Енді ол мемлекеттік сатып алу туралы шартқа қол қоймау, келісім комиссиясына мемлекеттік сатып алу туралы шартты қамтамасыз ету соммасын енгізбеу себептерінің өз түсіндірмелері мен дәлелдерін ұсына алады.

Мысалы, 2022 жылғы 3 сәуірде сотқа «Ф» жеке кәсіпкері «Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Қазынашылық комитеті» республикалық мемлекеттік мекемесі, «Электрондық қаржы орталығы» акционерлік қоғамына 2022 жылғы 22 қаңтардағы мемлекеттік сатып алуға жосықсыз қатысушылар тізіліміне енгізу туралы бұйрықтың күшін жою және мемлекеттік сатып алу порталына өзгерістер енгізуді міндеттеу туралы талап қоюмен сотқа жүгінген.

Алдын ала тыңдау барысында сот талап қоюшының келісу комиссиясына (келу тәртібімен, қағаз жеткізгіште, электрондық пошта арқылы) жүгінбегенін анықтады. Сондай-ақ, тапсырыс беруші сотта дауды реттеудің сотқа дейінгі тәртібін сақтамағанын көрсетіп, талап қоюды қайтаруды сұраған.

Осыған байланысты, соттың 2022 жылғы 06 маусымдағы ұйғарымымен «Ф» ЖК-нің талап қоюы дауды реттеудің сотқа дейінгі тәртібін сақтамауына байланысты қайтарылған, сондай-ақ талап қоюшыға тиісті емес жауапкерге талап қою қажеттігі көрсетілген.

Келісу комиссиясына жүгіну үшін мерзімді өткізіп алу әлеуетті өнім берушіге дауды сотқа дейінгі тәртіппен міндетті түрде реттемей-ақ сотқа жүгіну мүмкіндігі туралы пайымдауға негіз береді.

Мұндай тәжірибені құру әлеуетті өнім берушілердің қорғау құқығын теріс пайдалануына, сондай-ақ сотқа талап қоюлардың ұлғаюына әкеп соғуы мүмкін деп санаймыз.

ӘРПК-нің 92-бабының 2-бөлігінде әкімшілік рәсімге қатысушының шағымды қарайтын органға шағым беруге өткізіп алған мерзімді қалпына келтіру туралы өтінішхат беру құқығы көзделген [1].

Осыған байланысты, келісу комиссияларының әлеуетті өнім берушінің өтініш беру мерзімін мәні бойынша шешім қабылдау үшін мерзімді қалпына келтіру құқығын енгізу үшін, мемлекеттік сатып алу туралы заңнамаға өзгерістер енгізу ұсынылады.

Әлеуетті өнім берушілер уәкілетті органның шағымды қарау нәтижесімен келіспеген жағдайда Заңның 47-бабының 7 және 8-тармақтарына сәйкес апелляциялық комиссияға және сотқа шағым жасалуы мүмкін деп көретілген [5].

2022 жылға дейін апелляциялық комиссияның орнына сотқа дейінгі тәртіппен уәкілетті органның шешімдеріне шағымдарды қарайтын орган жоғары тұрған орган, яғни Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Ішкі мемлекеттік аудит комитетін (бұдан әрі – Ішкі мемлекеттік аудит комитеті) болатын.

Апелляциялық комиссия Ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті органның камералдық бақылау нәтижелері бойынша анықталған бұзушылықтарды жою туралы хабарламаға қарсылықтарды және ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті органның және (немесе) оның лауазымды адамдарының шешімдеріне,

әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдарды қарайды. Өз қызметінде апелляциялық комиссия Қазақстан Республикасының Конституциясын, ӘРПҚ, Мемлекеттік аудит туралы заңды, Қазақстан Республикасының заңдарын, Қазақстан Республикасы Президентінің, Үкіметінің актілерін, Апелляциялық комиссия туралы Ережені басшылыққа алады [7].

Сонымен қатар, қазіргі уақытта әлеуетті өнім берушілердің жоғары тұрған органға немесе апелляциялық комиссияға міндетті түрде жүгіну қажеттілігі туралы мәселе ашық күйінде қалып отыр, өйткені заңның 47-бабы 7-тармағының мазмұнына сүйене отырып, бұл әлеуетті өнім берушінің құқығы болып табылады.

Заңның 47-бабының 9-тармағында дауды сотқа дейінгі реттеу тәртібінің міндеттілігі туралы көрсетілгеніне қарамастан, ол іс жүзінде 7-тармаққа сәйкес келмейді, онда әлеуетті өнім берушінің апелляциялық комиссияға жүгіну құқығы туралы ғана айтылады, яғни уәкілетті органның шешіміне шағымданудың қажеті жоқ. Ал, дау конкурсты тексеру нәтижелерімен келіспеген кезде уәкілетті орган ұйымдастырушының шешіміне шағым берушінің шағымды қанағаттандырудан бас тартқаннан кейін туындайды.

Осыған байланысты заңнамада әлеуетті өнім берушілердің уәкілетті органның апелляциялық комиссиясына міндетті түрде жүгінуін көздеу ұсынылады, өйткені өзге жағдайда оны құру өз мағынасын жоғалтады.

Сондықтан Заңның 47-бабының 7-тармағына тиісті толықтырулар енгізу ұсынылады және апелляциялық комиссияға өтініш сотқа дейінгі міндетті реттеу ретінде қарастырылу қажет деп санаймыз.

Сонымен қатар, апелляциялық комиссияның нақты орналасуы мәселесі бойынша туындаған дауға назар аудару қажет.

«Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 58-1-бабына сәйкес апелляциялық комиссия Ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті органның жанынан құрылады [8].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің бірінші орынбасары – Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2020 жылғы 20 наурыздағы № 302 «Уәкілетті органның камералдық бақылау нәтижелері бойынша апелляциялық комиссияның құрамы мен ережесін бекіту туралы» бұйрығына сәйкес ішкі мемлекеттік аудит және ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті органның және (немесе) оның лауазымды адамдарының шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдану бойынша апелляциялық комиссияның құрамына Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің және оның ведомстволарының қызметкерлері, «Атамекен» Қазақстан Республикасы Ұлттық Кәсіпкерлер палатасының (келісім бойынша) және салалық қауымдастықтардың (келісім бойынша) өкілдері кіреді, саны кемінде 7 (жеті) адам болуы қажет деп көрсеткен [7].

Мұндай жағдайларда заңнамалық актілерде кейбір қайшылықтар бар, бұл шағым беру қажет органды таңдау кезінде қиындықтар туындайды.

Атап айтқанда, мысалы, «Л.» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің (бұдан әрі - «Л.» ЖШС) талап қоюы бойынша сотқа талап қоюды бергенге дейін апелляциялық комиссияға жүгінетініне сеніп, Ішкі мемлекеттік аудит комитетіне шағымданған, және ол өз кезегінде өтінішті алқалы орган емес, жоғары тұрған орган ретінде қарастырып, конкурс қорытындыларының заңдылығы туралы жауап берді. Бұл ретте, Ішкі мемлекеттік аудит Комитеті апелляциялық комиссиясына жүгінудің сотқа дейінгі тәртібін сақтамауына байланысты сот отырысында талап қоюды

қайтаруды сұрады. Талап қоюшы шағымды апелляциялық комиссияға жібермегені үшін Ішкі мемлекеттік аудит Комитетінің кінәсіне сілтеме жасай отырып, талап қоюды қолдады.

Осылайша, апелляциялық комиссияның орналасқан жерінің белгісіздігіне байланысты сотқа дейінгі дұрыс реттеу тәртібі бойынша мәселе туындайды.

Мемлекеттік аудит туралы Заңның 58-1-бабына сәйкес Ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті органның камералдық бақылау нәтижелері бойынша анықталған бұзушылықтарды жою туралы хабарламаға қарсылықтарын ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті органның жанындағы апелляциялық комиссия қарайды [8].

Аталған заң нормасының құқықтық мазмұнын негізге ала отырып, апелляциялық комиссия Ішкі мемлекеттік аудит комитетінің жанынан құрылады, ол аумақтық органдар мен оның лауазымды адамдарының шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдарды қарайды.

Қарсылықты, шағымдарды қарау тәртібі мен мерзімдері мемлекеттік аудит туралы Заңның 58-4-бабында көзделген.

Мемлекеттік аудит туралы Заңның 58-5-бабының талаптарына сәйкес, қарсылықты қарау нәтижелерін, шағымдарды ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті орган апелляциялық комиссия шешім шығарған күннен бастап екі жұмыс күні ішінде ресімдейді [8].

Сонымен қатар, Ішкі мемлекеттік аудит комитетінің әлеуетті өнім берушілердің шағымдарын шешуден жалтарады және мемлекеттік аудит туралы Заңның 58-5-бабының 1-тармағында көзделген әкімшілік актіні қабылдамайды, онда апелляциялық комиссия қарсылықты, шағымды қарау нәтижелері бойынша:

- 1) қарсылықты, шағымды толық, ішінара қанағаттандыру туралы;
- 2) қабылданған шешімді негіздей отырып, қарсылықты, шағымды қанағаттандырудан бас тарту туралы шешім қабылдайды [8].

Егер уәкілетті орган конкурс қорытындыларының заңдылығын толық көлемде тексерсе, онда барлық бұзушылықтар сол деңгейде анықталып, сотқа жүгіну қажеттілігі жойылатын еді. Демек, сотқа жүктеме де азаяды.

Осы Ережелермен қорытынды хаттаманың күшін жою тәртібі, ол нақты кіммен жойылатыны регламенттелмеген. Уәкілетті орган және оның аумақтық бөлімшелері камералдық бақылауды жүзеге асыру қағидаларында конкурстың дұрыс емес нәтижелеріне қатысты әлеуетті өнім берушілердің шағымдарын қарау қорытындылары бойынша шешімдер қабылдау жөніндегі Ішкі мемлекеттік аудит департаменті және комитет өкілеттіктері де тіркелмеген.

Бұл жағдай конкурс нәтижелерінің бұрмалануына, әлеуетті өнім берушімен дұрыс емес мемлекеттік сатып алу туралы шарт жасасуға әкеп соғады.

Біздің келесі ұсынысымыз: Заңның 29-бабына толықтыру енгізу қажет деп санаймыз: конкурстың қорытындыларын шығару және оны мемлекеттік сатып алу порталының операторы растау кезінде мемлекеттік сатып алу веб-порталында техникалық іркіліс анықталған жағдайда, конкурстық комиссия конкурстың қорытындыларының нәтижелерін жоюға (күшін жоюға) және әлеуетті өнім берушілерді конкурсты өтпеді деп танымай және соттың араласуынсыз конкурстың қорытындылары шығарылғанға дейінгі Ережеге қайтаруға міндетін бекіту.

Заңның 47-бабы 8-тармағына сәйкес уәкілетті органның шағымды қарау нәтижелері бойынша қабылданған шешімдеріне Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес сот тәртібімен шағым жасалуы мүмкін [5].

Осылайша, әлеуетті өнім беруші аралық жауаптар алғаннан кейін сотқа жүгінеді, дегенмен сотқа дейінгі реттеудің міндетті тәртіп соңына дейін сақталмайды.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, сотқа келіп түскен істер, әлеуетті өнім берушілердің камералдық бақылау нәтижесінде анықталған бұзушылықтар туралы хабарламаға шағымдары Ішкі мемлекеттік аудит комитетіне келіп түседі, олар уәкілетті орган тиісті аумақтық Ішкі мемлекеттік аудит департаментіне шаралар қабылдау туралы тапсырмамен жібереді. Нақты жіберілетін тапсырмалар әлеуетті өнім берушілердің шағымдарында көрсетілген мән-жайларды анықтау үшін шаралар болып табылады. Аумақтық Ішкі мемлекеттік аудит Департаментіне тапсырма жіберілген кезде Ішкі мемлекеттік аудит комитеті әлеуетті өнім берушілерге сот тәртібімен шағымдану құқығын түсіндіре отырып, ӘРПК-нің 91-бабына сілтеме жасайды. Ал бұл жауаптар аралық болып табылады және Ішкі мемлекеттік аудит комитеті қабылдаған түпкілікті шешімді болып табылмайды.

Осылайша, әлеуетті өнім беруші аралық жауаптар алғаннан кейін сотқа жүгінеді, дегенмен Заңның 47-бабының 9-тармағына сәйкес сотқа дейінгі міндетті тәртіп соңына дейін сақталмайды.

Демек, сот әлеуетті өнім берушілердің әкімшілік талап қоюды ӘРПК-нің 138-бабы 2-бөлігінің 1-тармағының талаптарына сәйкес, істердің осы санаттары үшін заңда белгіленген дауды сотқа дейін реттеу тәртібін және осы тәртіпті қолдану мүмкіндігін сақтамауына байланысты қайтарады [1].

Біздің ұснысымыз: Ішкі мемлекеттік аудит комитетіне ӘРПК-нің 91-бабына сәйкес уәкілетті орган қабылдаған мәні бойынша қаралған шешімдерге ғана шағымдану құқығын түсіндіру қажет деп санаймыз, бұл әлеуетті өнім берушілердің сотқа әкімшілік талап қоюмен жүгінген кезде бюрократиялыққа түспеуге көмектеседі.

Сондықтан мемлекеттік сатып алу жүйесін нормативтік-құқықтық базаны, қаржы-экономикалық құралдарды жетілдіру, мемлекеттік бақылауды кеңейту және мемлекеттік сатып алудың жан-жақты мониторингін дамыту осы салада сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға, әлеуетті өнім берушілердің құқықтарын қорғалуын қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Әділетті мемлекет. біртұтас ұлт. берекелі қоғам» Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_2

2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі, 2020 жылғы 29 маусымда қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>

3. Подопригора Р. Памятка по разъяснению административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан. – Алматы, 2021. – С. 5-42

4. Юзвович Л.И., Исакова Н.Ю., Истомина Ю.В. и др. ; под ред. Юзвович Л.И., Исаковой Н. Ю. Система государственных закупок: теоретический и практический аспекты : монография – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 233 с.

5. «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000434>

6. Ермаханбет Н.Е. Әкімшілік бақылаудың және қадағалаудың сипаттамасы мен өзіндік ерекшелігі // Журнал «Мемлекеттік реттеу»: ҚазҰУ Хабаршы – Алматы, 2011, категория: «Құқық» // <https://articlekz.com>kk/article/16963>

7. «Аудиторлық есепке немесе қаржылық есептілік жөніндегі аудиторлық есепке, ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті органның камералдық бақылау нәтижелері бойынша анықталған бұзушылықтарды жою туралы хабарламаға қарсылықтарды және ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті органның және (немесе) оның лауазымды адамдарының шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдануды қарау жөніндегі апелляциялық комиссияның құрамын және ол туралы ережені бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Бірінші орынбасары - Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2020 жылғы 20 наурыздағы № 302 бұйрығы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026612>

8. «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 12 қарашадағы Заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>

*Базарбеков Е.Н.,
Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ БИЛЕРДІҢ ТАТУЛАСТЫРУ ФУНКЦИЯСЫ

«Алдына келсе, атаңның құнын кеш» - деген ұстаныммен ғұмыр кешіп, бабалар сөзіне мән беріп, ел арасында туындаған дау-дамайлар бойынша татуластыру мақсатында істің бітімгершілікпен шешімін табуына ықпал еткен дана халқымыздың өткені өркениетті өлкемізге өнеге ету – бүгінгі күнгі өзекті мәселе.

Қазақ қоғамында небір даулы, күрделі мәселелерді екі ауыз сөзбен-ақ шешкен дуалы ауыз билердің болғанын тарихымыз айқындап берді.

Билердің қазіргі уақыттағы жолын жалғастырушы, ізін басатын, сот төрелігін жүзеге асырушы – сот билігі.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 76-бабына сәйкес, сот билігі Қазақстан Республикасының атынан жүзеге асырылады және өзіне азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауды, Республиканың Конституциясының, заңдарының, өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз етуді мақсат етіп қояды, сондай-ақ, Республика Конституциясының, заңдарының, өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының негізінде туындайтын барлық істер мен дауларға қолданылады [1].

Қоғамда, ел арасында, адамдар ортасында дау-дамайлар туындаған жағдайда, тағдыр тәлкегіне түскен адамдар әділдік іздеп сотқа жүгінеді.

Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңының 1-бабына сәйкес, әркімге мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, лауазымды және өзге де адамдардың Республиканың Конституциясында және заңдарында көзделген құқықтарға, бостандықтар мен заңды мүдделерге нұқсан келтіретін немесе оларды

шектейтін кез келген заңсыз шешімдері мен іс-қимылдарынан сот арқылы қорғалуға кепілдік беріледі [2].

Билерге оралсақ, олар туындаған дау-дамайлар бойынша тараптарды татуластыруға бейімдеп, ымыраға әкелген. Міне осындай билердің татуластыру функциясы – Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңына сәйкес [3], медиация рәсімінде де медиаторлармен жүзеге асырылады. Медиация халқымыздың тәрбиелік, ұлттық болмысына жақын болғандықтан, бүгінгі таңда өзектілігі арта түсуде. Бұл дауласқан екі жақты бір мәмілеге келтіруге, татуластыруға мүмкіндік береді және бабаларымыздың әдебін, шешендігі мен көсемдігін жаңғырту үшін игі қадамдар жасауға мақсат етеді. Мұнда татуластырушы медиатор, яғни бітімгер. Медиацияда екі жақ ортақ келісімге келетіндіктен, даулы мәселе татуласумен аяқталады. Сондай-ақ, екі жақ бір кездесуден-ақ өзара келісімге келе алады және медиатордың көмегімен мәселелерін құпия түрде реттей алатын нәтижелерге жетеді. Онымен қоса қаржылық жағынан да қолайлы, сонымен бірге, іс татуласу арқылы шешімін тапса, адамдар арасындағы сыйластық қалады және денсаулықтарына да зардабы болмайды.

Татуластырудың тиімділігін арттыру, медиаторлардың өз жұмыстарын сапалы етіп, татуластыру рәсімін жаңғырта түсу мақсатында, медиаторларға сот ғимараттарынан арнайы бөлмелер де дайындалды.

Елімізде медиацияның биік деңгейде дами бергенін қалаймыз. Барша үшін бітімгершілікті - билік жолының ең озық үлгісі ретінде қарастырамыз.

Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңының қабылдануы – еліміздің өркениетінің өрлеуіне, өнегелі ісінің өркендеуіне, бейбіт жолына алып баратын айқын қадамдарының алға басуын аңғартады.

Бұл Заң - халқымыздың от ауызды орақ тілді билерінің әділетті жолын, әдет-ғұрып тағылымын бүгінгі ортаға алып келу бастамаларының басты қадамы.

Жоғарғы Сот бастамаларының нәтижесінде сот тәжірибесіне судья-медиаторлардың да енгізілгені белгілі. Бұл дауды тек сот арқылы шешу қажет деген ой қалыптасқан, азаматтар үшін жасалған игі іс. Бүгінгі таңда, судья-медиаторлар болып жан-жақты, тәжірибелі судьялар таңдалады. Нәтижесінде, судья-медиаторлардың ақыл, кеңесінен соң, келісімге келетін, татуласатын тараптардың көбеюі – татуластыру функциясының жоғары дәрежеге жеткізуі әбден мүмкін. Сотта екі жақ татуласуды қалап жатса, судья істің қаралуын кез келген сатыда тоқтата алады.

Бүгінгі қоғамда, сот саласында татуластырудың тиімділігін насихаттау іс-шаралары медиация институтының одан әрі жетілдірілуіне, дамуына тың серпін беріп келеді. Әрбір ілкімді іс-әрекет татуласу рәсімін қолданудың ауқымының кеңеюіне, сонымен бірге, азаматтардың сот шығындарының азаюына, уақыттарының үнемделуіне апарады. Осындай артықшылықтар үнемі насихаттала түссе, азаматтардың татуласуға жүгінулері мен сұраныстары көбейе береді.

Татуластыруды жандандыру үшін соттар ұйымдармен, мемлекеттік органдармен ортақ меморандумға қол қойып, келісімді құжат жүзінде ресімдеп, ел игілігі үшін оң нәтижелерге қолжетімділіктің болуының тәжірибеге енгізілуі – тың жаңалық десек те болады.

Сонымен қатар, сот жүйесінің мұрындық болуымен өңірлерде билер кеңесі құрылып, құрамына кірген зейнеттегі заңгерлер, қоғам қайраткерлері, ауылдағы беделді ақсақалдар дауды бейбіт жолмен шешуге атсалысты.

Бұл ретте, татуласудың маңызы түсіндіріліп, бітімге келудің қолайлы екенін және татуласуды насихаттау мақсатында ізгі шаралар атқарылып, бұл рәсім әрдайым назардан тыс қалмады.

Қазіргі сот жүйесіндегі татуластыру функциясын қалыптастыруға билер болмысының, бойындағы қасиеттердің, әділ әрекеттерінің ықпалы мен берер тиімділігі ұшан-теңіз.

Осы орайда, Қазақстан Республикасы сот жүйесінің және билер жолының тарихи-құқықтық құндылығының теориялық және практикалық негіздерін қарастыра түсіп, бітімгершілікке беттетін, татуластыруға тартатын билердің адамгершілік қасиеттері мен даланың дара ділмарларының тұлғасынан тәлім ала бергеніміз жөн-ақ.

Дегенмен, сот жүйесінде құқықтық нормаларды сақтау мен талаптарды бұлжытпай орындау ғана емес, жалпы сот төрелігін атқаратын әрбір азаматтың құқықтық мәдениетінің деңгейіне де талап қойылғанын аңғарамыз.

Сот билігі қоғам өмірінде біріктіруші рөл атқаратын мемлекеттің ең маңызды институтына, оның тірегіне айналды. Ал бұл мемлекетті сақтаудың, қазақ көшпенділерінің бірлігін қамтамасыз етудің қуатты факторы деген сөз.

Көшпелі қоғамның қойнауында қалыптасқан қазақ билері, әділдігі мен бірегейлігімен көпке танымал.

Қазақтың ұлы билері бізге бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоймаған мол рухани мұра қалдырды.

Билердің адамгершілігі, шешімдерінің мәні мен моральдық бағыты - соттың тараптарды татуластыруға және іргелі қағидаларға негізделген.

Бүгінгі күні, соттың қолжетімділігі мен жариялылығы, шешімнің дәлелділігі және негізділігімен қоса, оның шешендік өнері мен жан дүниесіне рухани байлығына көңіл бөлінді.

Ежелден келе жатқан аталы дәстүріміз – шешендік өнерді қалпына келтіріп, оны жаңа талап, жаңа мақсатқа сай игілігімізге айналдырып, ұрпақ тәрбиелеу ісіне, болашақ мүддесіне пайдалану ләзім... [4].

Осындай билердің моральдық ұстанымдары, әдептілік қасиеттері, адамгершілік үлгісі – Қазақстанның қазіргі судьяларына бағдар болып табылғандай..

Билердің негізгі қағидасы әділдік болды. Халық мүддесі олар үшін ең жоғары. Олар қазақ құқығының негізгі тасымалдаушылары болды, мемлекеттің барлық дерлік құқықтық қызметтерін атқарды және сарапшы, қолданыстағы заңдарды түсіндіруші және қорғаушы, реформатор мен заң шығарушы, хандар мен сұлтандардың кеңесшісі болып еңбек етті.

Сондықтан, билердің татуластыру функциясының қазіргі медиациядағы әлеуетін жақсарту және арттыру үшін бірқатар ұсыныстар бар:

1) заңдарда судьяларға моральдық-әдептілік қасиеттерге қатысты әлі де қатаң талаптар белгіленсе;

2) бүгінгі қоғамда моральдық-әдептілік қасиеттерді жетілдіруді талап ететін, судьялардың имиджіне қатысты сындар да жоқ емес. Себебі, сот жүйесіне кәсіби-адамгершілік қасиеттері мен мәдениеті төмен, судья лауазымына лайық емес азаматтар да бар. Бүгінгі күні, болашақ судьяларды даярлауда – билер тұлғасының адамгершілік мәдениетінің тұтас, жан-жақты идеясын қалыптастыруға көп көңіл бөлу қажет. Осыған орай, болашақ судьяларды даярлау жүйесіне билердің өнегесін дәріптейтін арнайы курстар болса екен;

3) қазіргі соттар, адамгершілік, тәуелсіздік, философиялық ой толғау, азаттық, парасаттылық, тапқырлық, кәсібилік, әділеттілік, шыншылдық, шешендік секілді билердің бойындағы қасиеттерге ден қойса;

4) судья, табиғаты бірегей, билердің мол мұрасын үйренген, адами қасиеттерін дамытуға үнемі ұмтылған, жан-жақты дамыған, қоғамның құқықтық мәдениетін құрметтейтін, қызметте шынайылықты місе тұтқан, адамгершілікті, заң талаптарын сақтайтын, маңайына құрмет көрсететін, әділдікті, адалдықты, заң үстемдігін ұстанатын тұлға болып қалыптасса;

5) ол, айырықша өткір, тапқыр, өз ойын тиянақты, дәл жеткізе білетін, татулық үшін ел бірлігі мен ынтымақтастығын ойлайтын, қиын жағдайдан қилы жол таба білетін, шешендік қасиетін бойына сіңірген ақыл иесі болса;

6) Қазақстанның қазіргі сот жүйесінде билер сотының идеялары мен ұстанымдарын қабылдау қажеттігі туралы қорытынды, тұжырымдамалар берілсе;

7) билер кеңесі әрбір өңірлердегі соттардың жанынан құрылғанын тиімді болар еді.

Міне, құқықтық мәдениеттің қалыптасуы мен дамуына зор үлес қосқан қазақтың билер сотын ауыз толтырып айта аламыз. Бұл – көшпелі қазақ халқына тән қоғамдық-саяси, мәдени-әлеуметтік мәселелер, дәстүрлі құқықтық нормалардың, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлердің, тәртіптің, мемлекеттік-құқықтық нормалардың тұтас жиынтығы.

Мұны азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, оларға деген құрметті арттыруға, адами қарым-қатынастарды қалыптастыруға, қоғамдық келісімдердің орнауына және дау-дамайларды әділ шешуге бағытталған институт десек болады.

Әділдік жолында қазақ билері орасан зор еңбек еткен.

Қазақтың билері мен қазіргі сот жүйесінен айырмашылығы – ол кездерде билерді сайламай-ақ, тағайындамай-ақ халық өздері әділ тұлғаларға жүгінген. Қазақ билері әділ төрелік еткенде, адам құқын қалпына келтіруді, екі тараптың мәмілеге келуін, татуластыру жолын берік ұстанған.

Содан, татулықты місе тұтқан бабаларымыз ел ортасында дау туындатпауға бар күштерін салып, «түтіні түзу, қаймағы бұзылмаған қазақ ауылы» - деп теңеу тапқан.

Осыдан қазіргі медиацияның қазаққа жат емес екенін аңғарамыз. Қазіргі Заңның татуластыруға, бітімгершілікке жол сілтеуі – кешегі бабалар өнегесінің, жарқын жолының жалғастырушы қадамы секілді.

Қазіргі уақытта, медиаторлар судьяның араласуынсыз, қатысуынсыз тараптармен құқықтық қатынастар бойынша келіссөздер жүргізе алады да, екі жақ татуласып, мәмілеге келгеннен соң сотта бекітіледі, яғни, тараптардың келісімдері, шешімдері орындауға міндеттеледі. Сөйтіп медиатор екі жақтың дұрыс шешімге келулеріне ықпал етеді, жол көрсетеді.

Ақыры, жазбаша медиациялық келісім жасау арқылы ымыраға келеді.

Бұл да құқықтық мемлекеттің қалыптасуына көп септігін тигізеді. Күн өткен сайын, сотта татуластыру – мәні мен мақсаты жағынан қазақ құқығының қалыптасып, сот жүйесінің дамуына қолдау танытып келеді.

Әділ және қолжетімді сот төрелігінің татуластыруға жетелейтін іргелі заңнамалардың үстемдік етуі – ерекшелігі және өзектілігімен өмірімізде ойып орын алып тұр.

Бұл тұрғыда, әрине, татуластыру функциясын іске асыру жолында билердің берер үлгі-өнегесін, қазіргі медиацияның қоғамның құқықтық мәдениетін дамытудағы маңыздылығын толық сезінуге болады.

Сайып келгенде, билер кеңесі – туындаған дауларды соттан тыс реттеуді іске асыру, қоғамдағы тұрақтылықты сақтау, татуластыру рәсімдерінің бірі ретінде дауларды бейбіт жолмен шешу жөніндегі ата-бабаларымыздың дағдыларын жаңарту арқылы құқықтық сананы жетілдіру мақсатында құрылатын жұмыс тобы болып табылып, басқа мемлекеттік органдардың қызметі секілді ережесі бекітіліп, мемлекеттік тіркеуден өтіп, біртұтас орган ретінде жұмысын атқарса деген ұсыныс бар.

Бұл билер кеңесі қазіргі кезеңдегі судья-медиаторларының, жеке медиаторлардың бітімгершіліктің түйіні-татуластыру жұмыстарының атқарылуын біріздендіруге апаратын рәсімді іске асыратын дербес бірден бір күш болар еді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U95000245419.12.2022ж>.

2. «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» 2000 жылғы 25 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының конституциялық заңы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132 /22.12.2022ж./>.

3. «Медиация туралы» 2011 жылғы 28 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401 23.12.2022 ж>.

4. Төрекүл Н. «Даланың дара ділмарлары» кітабы, 2-б. <http://nbilib.library.kz /27.12.2022 ж>.

Беришбаев К.А.,
*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАССМОТРЕНИЯ СУДАМИ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ИСКОВ ОБ ОБЖАЛОВАНИИ УВЕДОМЛЕНИЙ НАЛОГОВЫХ ОРГАНОВ

Согласно Административному процедурно-процессуальному кодексу Республики Казахстан (далее – АППК) все споры, возникающие между лицом и органом публичного управления (в том числе налоговыми органами) в первую очередь должны быть рассмотрены вышестоящими административными органами.

Соблюдение требования досудебного урегулирования спора нацелено на то, чтобы административные органы самостоятельно устраняли процедурные и правовые нарушения, и тем самым изменяли и улучшали собственную правоприменительную практику. Данное обстоятельство позволяет вышестоящим административным органам устранять нарушения прав и свобод лиц, а также осуществлять надлежащий контроль за соблюдением единообразной правоприменительной практики в сфере оказания государственных услуг.

В целях обеспечения конституционных принципов законности, судебной защиты прав и свобод в часть 5 статьи 91 АППК законодателем были внесены

изменения, согласно которым административный орган, должностное лицо, административный акт, административное действие (бездействие) которых оспариваются, наряду с отзывом представляют в суд мотивированную позицию руководителя вышестоящего административного органа, должностного лица [1].

Таким образом, статья 91 АППК предполагает первоначальное обжалование акта (действия) в том органе, который его вынес либо в вышестоящем органе.

Особенностью же административного судопроизводства по делам об обжаловании административных актов (в частности уведомлений) налоговых органов и их должностных лиц является то, что для налоговых правоотношений характерно достаточно полное урегулирование многих вопросов самим Кодексом Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (далее – Налоговый кодекс), в том числе в части досудебного обжалования.

В соответствии с положениями статей 96 и 178 Налогового кодекса, налогоплательщик имеет право выбора порядка рассмотрения его спора: в вышестоящем органе либо в суде [2].

В статье 136 АППК предусмотрены сроки для обжалования актов и действий налогового органа в административных судах.

Правовая статистика показывает, что наиболее распространенными видами административных исков, с которыми налогоплательщики обращаются в суд за защитой или восстановлением нарушенных прав и свобод являются иски об оспаривании. Обращение в суд иском об оспаривании административного органа обусловлен спецификой самих оспариваемых актов в области налогообложения, которые носят для налогоплательщика обременяющие последствия, также возлагающие на налогоплательщиков дополнительные обязанности, лишаящих их прав или возможности их реализации [3].

Основными требованиями истцов по налоговым спорам является отмена уведомлений о начислении или доначислении налогов (НДС, КПП); результатах проверки; признании незаконными действий по проведению камерального контроля; устранении нарушений по результатам камерального контроля и другие.

Значительную часть таких споров составляют споры об обжаловании результатов камерального контроля. Как правило, предметом обжалования налогоплательщиками являются действия по вынесению уведомления, а также само уведомление и (или) решение налогового органа о признании уведомления неисполненным.

Следует отметить, что камеральный контроль является формой контроля, который осуществляется путем предоставления возможности налогоплательщику самостоятельно устранить выявленные нарушения, в случае согласия с ними.

Пункт 2 статьи 96 Налогового кодекса предусматривает три способа исполнения уведомлений об устранении нарушений, выявленных по результатам камерального контроля, налогоплательщиком:

1) «в случае согласия с указанными в уведомлении нарушениями - устранение выявленных нарушений налогоплательщиком (налоговым агентом) путем: постановки на регистрационный учет в налоговых органах; уплаты суммы налога на добавленную стоимость в бюджет, ранее возвращенной из бюджета по требованию налогоплательщика о возврате налога на добавленную стоимость, а также уплаты пени; отзыва, исправления или дополнения счетов-фактур, выписанных в

электронной форме, в порядке, установленном Налоговым кодексом Республики Казахстан

2) в случае несогласия с указанными в уведомлении нарушениями со средней степенью риска - представление в налоговый орган, направивший уведомление об устранении нарушений, выявленных налоговыми органами по результатам камерального контроля, налогоплательщиком (налоговым агентом) на бумажном или электронном носителе пояснения об отсутствии нарушений с приложением выписок из регистров налогового и (или) бухгалтерского учета (учета) и (или) документов, относящихся к указанным нарушениям, подтверждающих достоверность данных, внесенных в налоговую отчетность, за исключением случаев, предусмотренных нижеследующим пунктом 3.

3) в случае несогласия с указанными в уведомлении нарушениями с высокой степенью риска - представление в налоговый орган, направивший уведомление об устранении нарушений, выявленных налоговыми органами по результатам камерального контроля, налогоплательщиком (налоговым агентом) на бумажном или электронном носителе пояснения с приложением копий документов, подтверждающих факт осуществления операций (сделок), указанных в нарушениях» [2].

Налоговый кодекс устанавливает срок в 10 рабочих дней со дня вручения такого решения, чтобы обжаловать решения о признании уведомления об устранении нарушений, выявленных налоговыми органами по результатам камерального контроля неисполненным.

В свою очередь налоговые органы должны принять решение о признании уведомления не исполненным в течение 5 рабочих дней со дня совершения действий, предусмотренных в подпунктах 1), 2) пункта 2 статьи 96 Налогового кодекса [4].

В случае непринятия налоговым органом в 5-дневный срок решения о признании неисполненным уведомления по результатам камерального контроля бездействие налогового органа приобретает юридическое значение и должно расцениваться как признание исполнения уведомления надлежащим по умолчанию. Само исполненное уведомление должно в таком случае признаваться прекратившим своё действие в связи с надлежащим исполнением [3].

Однако, как показывает судебная практика, налоговые органы, несмотря на вышеуказанные положения Налогового кодекса, выносят решения о признании неисполненным уведомления по результатам камерального контроля по истечении 5 рабочих дней.

Вместе с тем налоговые органы не прекращают практику вынесения решений по не исполненным уведомлениям по результатам камерального контроля с пропуском установленных сроков.

Одним из ярких примеров такой практики является административное дело, по иску товарищества с ограниченной ответственностью «А» к Управлению государственных доходов по городу Атырау которое рассмотрено СМАС Атырауской области о признании незаконным решения № D151082200040001 от 23 ноября 2021 года.

Так, по данному делу Управление не соблюдая срок в 5 рабочих дней принятия решения по пояснению от 3 сентября 2021 года, вынесло решение 15 октября 2021 года, то есть по истечении 35 рабочих дней. Решением СМАС Атырауской области

административный иск удовлетворен, и решение Управления признано незаконным. В последующем постановлением апелляционной инстанции от 21 июня 2022 года решение СМАС оставлено без изменения [5].

Суды обеих инстанций посчитали, что принятие решения Управлением с нарушением сроков является грубым процессуальным нарушением, и является самостоятельным основанием для отмены решений, что согласуется с позицией Верховного Суда и Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.

Следует отметить, что налоговые органы не прекращают практику вынесения решений по не исполненным уведомлениям по результатам камерального контроля с пропуском установленных сроков.

Полагаем, что такие решения налоговые органы принимают во избежание возможной ответственности за не вынесение решений при наличии оснований для их вынесения. Кроме того, Налоговым кодексом не предусмотрен прямой запрет за вынесения решений по истечении установленных сроков, а истечение установленных сроков не является самостоятельным основанием для признания уведомления исполненным.

С учетом изложенного считаем, что следует внести в пункт 4 статьи 96 Налогового кодекса дополнения, согласно которым не вынесение налоговыми органами решений в течение 5 рабочих со дня представления пояснений налогоплательщиками будет считаться исполнением уведомления по результатам камерального контроля.

В свою очередь налоговые органы не могут ссылаться на пропуск срока для предоставления пояснения, если в решении налоговые органы не приводят доводов относительно пропуска срока для предоставления уведомления налогоплательщиком.

К примеру, решением СМАС Западно-Казахстанской 12 ноября 2021 года области удовлетворил административный иск ТОО «Б» к РГУ «Управление государственных доходов по городу Уральск Департамента государственных доходов Западно-Казахстанской области» (далее – Управление) об оспаривании решений Управления. Постановлением суда апелляционной инстанции решение СМАС отменено и вынесено новое решение об отказе в удовлетворении требований иска ТОО [5].

Одним из оснований отказа в удовлетворении иска и отмены решения СМАС апелляционная инстанция указала, что налогоплательщиком пропущен срок для предоставления пояснений на вынесенное Управлением уведомление.

В дальнейшем судебная коллегия по административным делам Верховного Суда Республики Казахстан решение СМАС оставила без изменений, а постановление апелляционной инстанции было отменено. Отменяя постановление апелляционной инстанции, Верховный Суд отметил, что доводы налогового органа относительно пропуска срока для предоставления пояснения являются несостоятельными, поскольку в оспариваемом решении УГД не приводит доводов относительно пропуска срока для предоставления уведомления истцом.

Согласно пункту 3 статьи 129 АППК, ответчик может ссылаться лишь на те обоснования, которые упомянуты в административном акте [1]. Таким образом, доводы относительно пропуска срока для представления пояснения не могут быть приняты судом. Соответственно в указанной части позиция суда апелляционной инстанции противоречит требованиям АППК.

Следует отметить, что до введения АППК суды принимали доводы налоговых органов, которые не были указаны в административных актах. В отдельных случаях в актах налоговой проверки и вовсе отсутствовали те доводы, которые заявляли налоговые органы в судебном разбирательстве. При этом суды принимали такие доводы налоговых органов и отказывали в удовлетворении исков налогоплательщиков. Однако в отличие от выносимых решений о признании уведомлений об устранении нарушений по результатам камерального контроля, неисполненными, налоговые органы при завершении налоговых проверок в большинстве случаев подробно описывали выявленные нарушения в актах налоговых проверок. Объясняется это тем, что подпункт 10 пункта 1 статьи 158 Налогового кодекса предписывает подробное описание выявленных нарушений с указанием соответствующих положений законодательства требования которых были нарушены [2].

В результате анализа судебной практики и содержания, выносимых налоговыми органами решения мы приходим к выводу о целесообразности внесения изменений в пункт 4 статьи 96. В частности считаем, что необходимо обязать налоговые органы детально указывать в своих решениях о признании неисполненными уведомлений об устранении нарушений по результатам камерального контроля, основания, а также нормы законодательства, нарушенные налогоплательщиком (субъектом проверки).

Предлагаемые поправки с одной стороны, обеспечат защиту прав добросовестных налогоплательщиков, сэкономят их финансовые средства и время, а также уменьшат судебную нагрузку и дисциплинирует должностных лиц налоговых органов. С другой стороны, при обоснованности и законности выносимых решений исключит вероятность извлечения недобросовестными налогоплательщиками (налоговыми агентами) выгоды из своих незаконных действий в целях получения налоговых выгод (налоговой экономии) и уменьшения налоговых платежей.

Список литературы:

1. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350> (дата обращения: 31.03.2023).

2. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» от 25 декабря 2017 года № 120-VI ЗРК. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120> (дата обращения: 31.03.2023).

3. Порохов Е.В. «Специфика административных актов налоговых органов и её учёт при оценке допустимости административных исков по делам о налоговых спорах» [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33011779&pos=1;-8#pos=1; (дата обращения: 31.03.2023).

4. Приказ Первого заместителя Премьер-Министра Республики Казахстан – Министра финансов Республики Казахстан «Об утверждении формы решения о признании уведомления об устранении нарушений, выявленных органами государственных доходов по результатам камерального контроля, не исполненным, и сроков его вынесения» от 3 марта 2020 года № 221. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020103> (дата обращения: 31.03.2023).

5. Судебный кабинет Верховного Суда Республики Казахстан [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://office.sud.kz/lawsuit/documentList.xhtml> (дата обращения: 31.03.2023).

*Бижанова А.М.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном суде Республики Казахстан,
город Астана*

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ОСНОВЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СУДА С ГРАЖДАНАМИ, ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ И СРЕДСТВАМИ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

В науке под культурой понимается позитивный опыт и знания человека или группы людей, ассимилированный в одной из сфер жизни (в человеке, в политике, в искусстве и т.д.). Под позитивным опытом и знаниями подразумеваются опыт и знания, которые несут выгоду для их носителя и вследствие этого используются им. В этих целях необходимо освоить такую категорию, как правовая культура, которая используется для характеристики правовой системы страны. При анализе правовой культуры общества рассматривают правовые феномены, описывают и приводят понятия ценностей, идеалов и достижений в правовой сфере, которые отражают объём прав и свобод человека и степень его защищённости в данном обществе. «Правовая культура — это качество правовой жизни общества и степень гарантированности государством и обществом прав и свобод человека, а также знание, понимание и соблюдение права каждым отдельным членом общества» [1, с.1].

Правосудие в Республике Казахстан основано на принципах открытости и гласности судопроизводства, независимо от его отраслевой специфики, в качестве основополагающих принципов выделяют принцип открытости судебного процесса. Ограничения принципа открытости судебного заседания могут быть установлены лишь законом и обусловлены защитой определенных конституционных ценностей. Эти принципы являются не самоцелью, а средством формирования позитивного общественного мнения о деятельности судебной системы, повышения уровня доверия населения к правосудию.

Для судебной системы важно формировать открытый образ суда с ясным механизмом принятия решений, не дающих простора для разного рода искажений. Коммуникативная культура судьи формируется и развивается в общественном сознании в открытом сотрудничестве представителей судебной системы со структурами гражданского общества. Вот почему для судей, так важно налаживать и поддерживать конструктивные взаимодействия с прессой, которое будет способствовать росту доверия, обеспечению защиты прав, свобод и законных интересов граждан.

Основными принципами деятельности средств массовой информации, которые придерживаются представители журналисты - объективность, законность, достоверность, уважение частной жизни, чести, достоинства человека и гражданина. [2] Представители средств массовой информации имеют право знакомиться с содержанием судебных решений и иных документов посредством информационно-

справочных систем либо иными способами. Другими словами, это право и возможность знать, четко представлять, что именно происходит в суде первой инстанции. В данном контексте открытость правосудия обеспечивается путем оперативного и качественного доведения соответствующей информации до сторон и любого участника судебного процесса.

Принцип открытости судопроизводства реализуется по трем основным направлениям.

Во-первых, это реализация на практике принципа гласности судебного разбирательства. Судебное разбирательство должно быть открытым, и любой желающий имеет право присутствовать на заседании, за исключением случаев, предусмотренных законом.

Во-вторых, открытость правосудия – это оперативное информирование сторон и всех заинтересованных лиц. Открытость правосудия обеспечивается путем оперативного и качественного доведения соответствующей информации до сторон и любого участника судебного процесса.

В-третьих, открытость правосудия выражается во взаимодействии суда со средствами масс-медиа, в том числе путем разъяснения положений текущего законодательства либо сложившейся судебной практики.

Следует отметить очевидность того факта, что средства массовой информации – это важнейший инструмент открытости, публичности судебного процесса. Общеизвестно, что суд и средства массовой информации существуют в одном правовом пространстве. Имея разную природу и выполняя различные функции, они решают в демократическом государстве, по сути, одну задачу – служение общественным интересам. Без их правомерного и продуктивного сотрудничества сложно решать задачи, стоящие перед судебным корпусом.

Открытость и прозрачность правосудия предполагает необходимость и более широкого информирования общественности, каждого желающего о судебной деятельности. В современном понимании информационная транспарентность означает доступность судебной информации не только тому, кто пришел в судебное заседание, а доступность информации любому желающему [3].

Из практической деятельности судебной системы успешно осуществляются формы сотрудничества СМИ – это проведение постоянно действующих региональных форумов, международных конференций, семинаров-тренингов, совместная законотворческая деятельность, где корреспонденты совместно с судьями активно обсуждают действующее законодательство, готовят совместные рекомендации по его совершенствованию.

Одним из первых документов по взаимодействию со средствами массовой информации является Циркулярное письмо Верховного суда от 7 ноября 2000 года, которое было направлено на исключение фактов нарушения прав представителей прессы в судах, на возможность беспрепятственного освещения судебных заседаний по конкретным делам. В этом документе, на основе действующего законодательства, был сделан однозначный вывод: судьи местных судов не должны ограничивать права журналистов на получение и распространение информации по итогам рассмотрения дел в открытых судебных заседаниях [4, с.1].

Этапным документом для судов и СМИ является «Программа повышения имиджа судебной системы Республики Казахстан», которая была утверждена пленарным заседанием Верховного Суда Республики Казахстан 20 марта 2003 г.

Документ разработан в целях реализации Концепции правовой политики Республики Казахстан, является программным документом, направленный на формирование позитивного имиджа судебной системы в целом, создание системы комплексного информационного обеспечения деятельности судов. При налаживании диалога между населением и судебной властью, проявляется коммуникативная культура что способствует, повышению роста доверия к органам правосудия со стороны населения.

Интернет является реальным инструментом правового просвещения, аналитической работы и формирования позитивного имиджа судебной власти. С учетом того, что число его пользователей в Казахстане уже достигло 90,9% и продолжает стремительно расти. Именно Интернет дает возможность пресс-службам органов судебной власти работать и в оперативном, и в просветительском режиме. Официальные сайты судебных органов имеют безграничные возможности. Пользователям сайта предполагают наличие основательных юридических знаний компетентности в сфере структуры и полномочий соответствующих органов. Без таких знаний и такой компетентности он просто не сможет найти нужную информацию. Правда, следует признать, что структурная ориентированность – это проблема не только сайтов судебных, но и вообще официальных сайтов всех ветвей и всех уровней власти. Как показал рейтинг Интернет-ресурсов государственных органов, веб-сайт Верховного суда Республики Казахстан занял первое место. Указанный рейтинг составляется АО «Казконтент» на основе анализа контентного сопровождения и продвижения 30 официальных Интернет-ресурсов государственных органов [5].

В целях упрощения и доступности судебной системы, для установления действенной связи суда со средствами массовой информации по полному и своевременному доведению до широкой общественности результатов деятельности, разработаны официальные веб-сайты, содержание которого отвечает интересам общественности и, прежде всего, судейского сообщества. Аккаунты судов каждой области в социальных сетях объединены в Единую платформу, где размещены все последние новости для удобства не только судей и судебных работников, но и всего населения республики, а так же можно получить информацию о судебных актах и размещении графиков судебных процессов. Эффективный инструмент интерактивного общения с пользователями сети, это как и граждане так и журналисты, позволит минуя традиционные барьеры быть в курсе всех актуальных вопросов.

Следует отметить, что в судебной системе сформирован институт пресс-секретарей судов, а также координаторов по работе со СМИ, это способствует реальному сближению прессы и судебной системы на благо общественных интересов. Представители прессы посещают судебные процессы и имеют доступ к судебной информации, без каких либо препятствий, этим только укрепляют доверие общества. Взаимодействие со средствами массовой информации руководство областного суда рассматривает как важное и ответственное направление в деятельности суда. В суде не просто введена должность пресс-секретаря, а фактически создана пресс-служба, в которой работают профессиональные журналисты. В каждом районном суде определены ответственные лица (судьи или работники аппарата) по связям со СМИ. Их задача

правильно подготовить соответствующую информацию в виде пресс-релизов или в иной форме.

Профессиональная пресс-служба в областном суде, ответственные в районных (городских) судах по связям со СМИ стремятся сделать все, чтобы информация о деятельности судов была максимально доступна для общественности во всех возможных формах, чтобы создать условия для личного участия в судебных заседаниях, оказать содействие в правильном изложении правовых вопросов через призму конкретных судебных дел. Сегодня многочисленные примеры делового сотрудничества творческих коллективов СМИ и судов, результатом которых являются глубокие по содержанию публикации судей и работников аппарата судов, телевизионные программы, что положительно сказывается как на авторитете суда, так и самого СМИ.

Международный опыт создания судебных репортеров, международные стандарты в сфере регулирования отношений судов со средствами массовой информации, право журналиста на получение и распространение судебной информации, открытость судебной системы как один из факторов доверия к суду. Постоянно действующие региональные форумы стали доступной диалоговой площадкой для развития взаимодействия между СМИ и судебной системой, способствовали переходу на новый уровень взаимоотношений СМИ и судебной власти и повышению уровня прозрачности судебной системы [6, с.3].

Следует сказать, что независимость судебной власти влияет на справедливое судебное разбирательство, верховенство права и демократии, не исключая общественный контроль над деятельностью судов со стороны СМИ и других общественных институтов.

Одной из особенностей является свобода в получении и оперативном доведении до населения информации о работе суда, особенно по конкретному делу не всегда оказывается полезной, иногда даже вредной. При рассмотрении дела с участием присяжных заседателей закон требует, чтобы они не были знакомы с обстоятельствами дела, соблюдали объективность и непредвзятость при рассмотрении дела. Существующая процедура отбора и участия присяжных заседателей в судебном процессе не предполагает их полную изоляцию на время рассмотрения дела. Можно ли говорить о непредвзятости заседателя, если задолго до процесса с экрана телевизора и страниц газет на него обрушивается информация о всех подробностях совершенных преступлений с указанием фамилии подсудимого. Представляется, что интересы правосудия в подобных случаях должны быть приоритетом и у средств массовой информации [6, с.11].

Корректная деятельность СМИ по освещению деятельности судов и проблемных вопросов правосудия, на наш взгляд, непосредственно может влиять на снижение уровня коррупционных проявлений в судебной системе, поскольку именно гласность судебных процедур снимет основную массу вопросов, и, следовательно, упреков в адрес судейского корпуса. В качестве мер по усилению гласности такой информации должна рассматриваться инициативная деятельность самой судебной власти по размещению сведений о своей деятельности в материалах СМИ.

У корреспондентов, как правило, нет юридического образования, и они имеют слабое представление о праве и процессуальных нормах. В силу этого они могут допускать ошибки в оценке деятельности суда. Так, судейским сообществом

отмечалось, что многие обозреватели, не обладая необходимым объемом правовых знаний, в своих выступлениях подчас искаженно представляют деятельность судов, ход и результаты судебных процессов, высказывают юридически некомпетентные суждения и оценки, неверно ориентирующие читателей, деформируют таким образом их правосознание, а также допускают некорректные выпады в адрес судов и отдельных судей, умаляя тем самым авторитет судебной власти. В то время, как представитель суда по связям с общественностью или судья могут правильно объяснить мотивы и основания того или иного судебного решения. А приоритетным интересом судебной системы в информационной сфере является объективность освещения деятельности судов в СМИ [6].

В своих статьях известный юрист М.С. Строгович, полагая, что в отправлении правосудия большое значение имеет строжайшее соблюдение и правильное применение, прежде всего, норм нравственности. Сегодня не вызывает сомнения, что профессиональная деятельность судьи должна опираться как на правовые, так и нравственные основания [7], иными словами, законность и нравственность в деятельности судьи должны находиться в неразрывном единстве и представляют собой ценностные основания профессиональной правовой культуры ее носителей.

Таким образом, профессионализм, уровень правовой культуры, правового сознания определяются личностью судьи, его внутренними убеждениями и этическими компонентами.

Интересы двух институтов – судебной власти и прессы сходятся во многих точках. Для судов – это обеспечение прозрачности, открытости судопроизводства, предоставление процессуальных гарантий участникам судебных процессов для справедливого и публичного разбирательства; соблюдение состязательности сторон и презумпции невиновности подсудимых и обвиняемых; гласность судебных решений и приговоров. Для прессы – это предоставление обществу высокозначимой и востребованной информации о деятельности судебной системы; защита прав, свобод, законных интересов конкретного человека в конкретной жизненной ситуации; гарантии выражения мнений и свободы слова для участников судебных процессов в СМИ, если это необходимо [8, с.24].

Не следует также забывать, что имидж суда формируют не только СМИ, но и граждане, сталкивающиеся с работой судов на собственном опыте. Однако хотя проблема освещения деятельности судов в какой-то мере может считаться вечной, конкретные меры, направленные на улучшение взаимодействия судов со СМИ и гражданами могут дать конкретный результат.

Граждане вправе знать, насколько эффективно судебная система защищает их права и интересы, работает ли она в целях обеспечения справедливого и беспристрастного судопроизводства и достигает ли она этой цели, и каковы затраты общества на содержание судебной системы. Соразмерны ли они качеству правосудия и достаточны ли для того, чтобы граждане могли защитить свои права, свободы и законные интересы на национальном уровне, без чрезмерных затрат, усилий и времени.

Совершенствование правовой культуры нужно начинать с повышения авторитета суда, укрепления гарантий его независимости, внедрения новых принципов деятельности правоприменительных органов, чтобы у каждого человека, обратившегося в суд, независимо от исхода дела, всегда оставалось доверие и уважение к судье как к профессионалу, к суду в целом. Как судья строит

эффективную коммуникацию зависит в первую очередь от его отношения к самому себе и в проявлении уважения к участникам процесса.

Список литературы:

1. Никитин А.Ф. Что такое правовая культура? – М.:Просвещение. 1988. – С. 1-6
2. Закон Республики Казахстан. О средствах массовой информации: принят 23 июля 1999 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000451>
3. Сегизова Б. О доступности и гласности судебной системы. Официальный сайт «Параграф» // <http://online.zakon.kz>
4. Борисов В.М., Бейсембаев А.Р., Рыспекова Г.О. Диалоговое взаимодействие судебной власти и СМИ //Методическое пособие –Павлодар, 2016. – 144 с.
5. Пресс-служба Верховного Суда РК. Официальный сайт Верховного Суда РК //<https://sud.gov.kz> -Астана, 2014
6. Байгабылов К, Средства массовой информации и судебная система, пути взаимодействия // <http://ibirzha.kz> -2015
7. Строгович М.С. Судебная этика, ее предмет и сущность. Советское государство и право - М.: Наука, 1971. - 97 с .
8. Диденко О. Как освещать судебные процессы // Руководство для журналистов. - Астана, 2018. – 80 с.

*Егембердиева Б.М.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ АДМИНИСТРАТИВНОГО УСМОТРЕНИЯ И ЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ НАД НИМ

С введением с 1 июля 2021 года Административного процедурно-процессуального кодекса (далее – Кодекс, АППК) в Республике Казахстан появился новый институт административной юстиции.

Введение института административной юстиции в Республике Казахстан было предшествовано важным документом - Концепцией правовой политики на период с 2010 по 2020 годы. Данная Концепция направлена на реформу административного права. В ней подчеркивается, что развитие системы государственного управления в Казахстане тесно связано с обеспечением правовых основ административной реформы, которая направлена на создание эффективного и компактного государственного аппарата, внедрение новых управленческих технологий и улучшение административных процедур [1].

С помощью адаптации административного института в отечественное общество законодателем преследуется главная цель – это реализация гарантированного государством права граждан и организаций, поскольку обеспечение и защита этих прав является публичным интересом государства.

При этом субъекты административного права (органы и должностные лица государства, органы местного самоуправления) наделенные государственной властью обязаны использовать свои полномочия для защиты прав и законных

интересов граждан и организаций. Также обеспечивают выполнения законов и иных нормативных актов в сфере административного права, и предоставляют гражданам и организациям государственные услуги и иные меры поддержки.

Понятие административного усмотрения (или дискреционные полномочия) появилось в отечественном законодательстве с принятием Кодекса в 2021 году. Включение понятия «административное усмотрение» в законодательство позволило установить более четкие границы его применения и определить критерии законности его использования. Несмотря на это, данное понятие до сих пор остается одним из наименее разработанных в отечественной Доктрине административного права.

Первые обоснования административного усмотрения относятся к концу XVIII - началу XIX веков. Во Франции и Германии административное усмотрение рассматривалось как деятельность государства, основанная не только на законе, но и на разумном усмотрении [2, с.152].

Административное усмотрение нормами АПК (статья 4) понимается как полномочие административного органа (государственный орган, орган местного самоуправления, государственное юридическое лицо или другая организация), должностного лица принимать в установленных законодательством республики целях и пределах предоставленных полномочиях принятию одно из возможных решений на основании оценки их законности [3].

По мнению профессора Р. Мельник, административное усмотрение (дискреция) административного органа проявляется в случаях, когда часть нормы права, содержащая юридические последствия, предусматривает несколько вариантов возможной (допустимой) реакции административного органа на события или действия участников правоотношений [4, с.38].

Й. Пуделька определяет усмотрение как право органа управления принимать решение о выполнении или невыполнении определенного действия, либо определить способ реагирования органа управления в конкретной ситуации. Это также может включать выбор адресата для применения меры, если имеется несколько возможных вариантов [5, с.444].

По сути, административное усмотрение обеспечивает индивидуализацию и справедливость разрешения отдельных вопросов на основе рассмотрения с учетом конкретных обстоятельств, которые может учитывать соответствующий субъект. Это также способствует административной гибкости.

В свете осуществления административного усмотрения субъектом, существует необходимость ясно определить границы такого усмотрения, а также установить критерии, которыми он должен руководствоваться.

Определение пределов административного усмотрения и критериев, по которым оно осуществляется, позволяет снизить риск произвола и неправомερных действий со стороны субъектов административного права, что в свою очередь способствует укреплению государственного правопорядка и гарантирует защиту прав и законных интересов граждан.

Согласно Кодексу, предел административного усмотрения для административных органов обязательно определяется в рамках законодательства, которое должно соответствовать цели данного полномочия (статья 11) [1].

Наряду с этим дискреционные полномочия административного органа сдерживается принципом соразмерности. Принцип соразмерности является важным

механизмом контроля за административным усмотрением. Согласно этому принципу, административное действие или решение должно быть пропорциональным цели, которую оно преследует, и не должно быть излишним или неприемлемым в сравнении с этой целью. Таким образом, соразмерность - это своего рода ограничение на административное усмотрение, которое обеспечивает баланс между публичными интересами и правами и свободами граждан.

В соответствии с АПК, административные акты, административные действия (а также бездействие) должны быть пригодными, необходимыми и пропорциональными [1].

Под «пригодным» понимается, что административные акты, административные действия (а также бездействие) должны быть приемлемыми для достижения цели, установленной законодательством.

Под «необходимые» акты, действия (бездействия) означает, что они должны минимально ограничивать права, свободы и законные интересы участника административной процедуры.

Под «пропорциональностью» подразумевается, что общественная польза, получаемая в результате ограничений прав, свобод и законных интересов участника административной процедуры, больше чем вред, причиненный этими ограничениями.

Вышеприведенные критерии - являются основными условиями, которые необходимо учитывать при применении административного усмотрения. Проверка соблюдения этих критериев помогает избежать произвола и обеспечить защиту прав и законных интересов граждан и организаций.

Тщательное теоретическое изучение понятия административного усмотрения и определение его пределов, по мнению С. Ярковского, является одним из ключевых аспектов обеспечения законности в административной правоприменительной деятельности. Это относится как к самим административным органам, так и их должностным лицам. Правильное понимание сущности и ограничений административного усмотрения, а также критериев его законности, является необходимым условием для предотвращения произвола со стороны административных органов и их представителей [6, с.144].

Введение судебного контроля над дискреционными полномочиями административных органов является важным шагом в обеспечении законности. Судебный контроль позволяет обжаловать решения или действия субъектов в суде, что способствует индивидуализации процесса восстановления нарушенных прав и принятию законных и обоснованных решений, затрагивающих интересы граждан и общества в целом.

Судебный контроль над административным усмотрением позволяет суду проверять законность и обоснованность принятых административных решений и действий. Суд может оценивать соответствие этих решений и действий закону, целям, установленным законодательством, и другим нормативным актам. Это обеспечивает защиту прав и интересов граждан, а также способствует соблюдению законности в отношениях между гражданами и обществом.

Таким образом, введение судебного контроля за дискреционными полномочиями административных органов позволяет обеспечить законность, защитить права и интересы граждан и принять законные и обоснованные решения, которые затрагивают отношения в обществе в целом.

Соловей Ю.П. указывает на то, что одним из признаков правового государства является эффективный судебный контроль за соблюдением прав, свобод и законных интересов граждан, а также за соответствием административной деятельности требованиям закона и других нормативных правовых актов [7, с.100].

Предполагается, что профессиональные судьи, имея практический опыт и интуицию, могут учитывать не только прямо вытекающие из закона субъективные права и обязанности, но и более широкий контекст и последствия принимаемых решений на общественные интересы и ценности. Они могут учитывать общественные нормы, цели закона, справедливость и социальные последствия своих решений [8, с.90].

Таким образом, законные интересы не ограничиваются только субъективными правами и юридическими обязанностями, и профессиональные судьи, имея практический опыт, могут учитывать более широкий спектр факторов при принятии решений.

На рубеже XIX-XX веков во Франции появились первые попытки определения судьей правомерности административных актов и их соответствия задачам общества. В этот период также возникла тенденция распространения административной юстиции над административной дискреционной властью. Иски, связанные с превышением полномочий административными органами, стали основным правовым инструментом для проверки соответствия соответствующих административных актов [9, с.12, 15].

С середины XX века германская правовая система обгоняет Францию в лидерстве в попытках разрешения проблемы судебного контроля над управленческой деятельностью.

Одним из важнейших правовых инструментов в этой области становится принцип пропорциональности, который, взяв на вооружение французскую концепцию цели акта, был творчески разработан и доработан. Также именно в Германии начала формироваться самостоятельная теория дискреции, в которой можно выделить несколько ключевых элементов: формы усмотрения, основания для судебного пересмотра и степень (интенсивность) судебного контроля.

Российское законодательство в вопросах относительно судебной проверки пределов административного акта устанавливает свою позицию тем, что суд не осуществляет проверку целесообразности оспариваемых решений, действий (бездействия) субъектов административного права, принимаемых или совершаемых ими в пределах своего усмотрения в соответствии с предоставленной ими компетенцией, установленной законом или другим нормативным правовым актом. Вместе с тем, отмечает, что превышение указанных полномочий либо использование их вопреки законной цели и правам, законным интересам граждан, организаций, государства и общества является основанием для признания оспариваемых решений, действий (бездействия) незаконными [10, с.84].

С введением АППК в Казахстане, законодатель обязывает суд проверять в ходе судебного разбирательства, не были ли превышены пределы административного усмотрения и соответствует ли оно (соразмерно) целям, установленным законодательством Республики Казахстан (статья 116) [1].

Таким образом, органы, организации и должностные лица, которые обладают государственными полномочиями, подвергаются проверке и оценке законности своих действий в рамках административного судопроизводства.

Судебный контроль над дискреционными полномочиями субъектов предполагает проверку судом того, не превышает ли административный орган свои полномочия, установленные законодательством, и соответствует ли его контроль целям, определенным для данных полномочий.

Однако, судебный контроль над дискреционными полномочиями является менее разработанным аспектом в отечественной доктрине административного права. Это означает, что в настоящее время законодательство может не содержать ясных и подробных критериев для оценки законности и обоснованности решений или действий государственных органов при использовании дискреционных полномочий.

Отсутствие ясных критериев может означать, что судам приходится опираться на общие принципы права, исходя из конкретных обстоятельств дела. В таких случаях, судьи могут применять свой опыт и юридическую интуицию для оценки законности и обоснованности решений административных органов.

Для этого необходимо законодательство дополнить или уточнить, чтобы предоставить более ясные и конкретные критерии для судебного контроля над дискреционными полномочиями административных органов. Это может способствовать большей прозрачности и предсказуемости в процессе принятия и обжалования административных решений.

Вместе с тем, наряду с существованием Кодекса, сформировалась некоторая судебная практика, которая регулирует вопросы судебного контроля за административным усмотрением. Также существует научные труды исследования и мнения зарубежных экспертов в данной области, которые помогают сопоставить теоретическое значение и практическую базу.

В целом институт судебного контроля за административным усмотрением является важнейшим шагом в совершенствовании отечественного административного права.

Сейчас стоит большая задача перед субъектами по изучению природы применения административного усмотрения и зарубежного опыта. И на этой основе выработать предложения по устранению проблем в проверке пределов дискреционных полномочий в судебной практике, который осуществит переход исследования не только по формальным требованиям, но и требованиям целесообразности, разумности, обоснованности.

Первым шагом послужит принятие соответствующего нормативного постановления Пленарным заседанием Верховного Суда Республики Казахстан, призванный посредством разъяснений скорректировать судебную практику.

Правильное понимание и применение дискреционных полномочий административными органами, а также соответствующий судебный контроль являются важными факторами для укрепления законности и защиты прав и свобод частных лиц.

Путем судебного контроля суды могут исправлять незаконные или неправомерные решения административных органов. Это способствует укреплению законности в системе государственного управления и гарантирует, что действия административных органов остаются в пределах закона и не приводят к нарушению прав граждан.

Таким образом, правильное применение дискреционных полномочий и соответствующий судебный контроль являются важными инструментами для

защиты прав и свобод граждан, обеспечения законности и предотвращения злоупотреблений со стороны субъектов административной юстиции.

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/u090000858> (дата обращения: 18.03.23)
2. Шерстобоев О. Н. Административная дискреция и принцип разумности (часть 1: зарубежный опыт). Вестник Воронежского государственного университета. -2017. -№4. -С.151-161. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/administrativnaya-diskretsiya-i-printsip-razumnosti-chast-1-zarubezhnyy-opyt>
3. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года №350-VI. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>. (дата обращения 18.03.23)
4. Мельник Р.С. Административное усмотрение: понятие, виды и условия правомерности применения. Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Научно-правовой журнал. – 2021. - №1. – С. 35-46. URL: <https://zqai.kz/ru/node/14616>
5. Пуделька Й. Понятие усмотрения в административном праве Германии и его отграничение от судебного усмотрения. Вестник Санкт-Петербургского университета, 2017. – №4. – С. 443-451. URL: <https://lawjournal.spbu.ru/article/download/1270/1109/>
6. Ярковой С.В. Административное усмотрение в правоприменительной деятельности административно-публичных органов и их должностных лиц. Вестник Воронежского государственного университета. - 2016. - №1. - С.144-152. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/administrativnoe-usmotrenie-v-pravoprimeritelnoy-deyatelnosti-administrativno-publichnyh-organov-i-ih-dolzhnostnyh-lits>
7. Соловей Ю.П. Стандарты судебной оценки дискреционных актов органов (должностных лиц) публичной администрации по законодательству Российской Федерации об административном судопроизводстве. Вестник Университета им. О.Е. Кутафина (МГЮА). –2015. – №8. – С. 99-113. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/standarty-sudebnoy-otsenki-diskretsiyonnyh-aktov-organov-dolzhnostnyh-lits-publichnoy-administratsii-po-zakonodatelstvu-rossiyskoy/viewer>
8. Соловей Ю.П. Дискреционный характер административного акта как обстоятельство, исключающее судебную проверку его законности. Журнал высшей школы экономики, 2019. – №4. – С. 72-99. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/diskretsiyonnyy-harakter-administrativnogo-akta-kak-obstoyatelstvo-isklyuchayuschee-sudebnyuyu-proverku-ego-zakonnosti>
9. Давыдов К.В. Судебный контроль за дискреционными административными актами: европейский опыт. I Всероссийская научно-практическая конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Современные проблемы административного судопроизводства и административного процесса» (Новосибирск - 2014). – С. 1-29. URL: http://www.kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/

10. Соловей Ю.П. Подлежит ли судебной проверке целесообразность дискреционного административного акта? Ежегодник публичного права. -М.: Инфотропик Медиа, 2017. – С. 80-101.

*Ермеков С.А.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ЭКСТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ПОДСУДНОСТЬ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Экстерриториальная подсудность имеет высокую актуальность в современном мире и в нашей Республике, это новый институт, который введен в действие с 01 августа 2022 года в действующее законодательство Республики Казахстан.

12 февраля 2021 года Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев провел совещание по вопросам модернизации судебной системы.

Глава государства высказался по поводу предложения Верховного Суда о внедрении принципа экстерриториальной подсудности. Суть данной идеи состоит в том, что для рассмотрения споров специальной IT-программой будет отбираться менее загруженный суд, независимо от его территориального расположения. Иными словами, будет возможна ситуация, когда истец и ответчик будут в одном регионе, а суд – в другом, но для этого должно быть согласие сторон.

«Очевидно, что это станет действенным инструментом против коррупции и равномерно распределит нагрузку на суды по всей стране. Идея родилась не на пустом месте. Работа судов в период пандемии показала определенные плюсы дистанционного рассмотрения дел. Это немалая экономия времени и ресурсов для участников судебных разбирательств. В целом предложение об экстерриториальной подсудности актуально, но требует глубокой проработки. Необходимо просчитать все детали, учесть все риски». [1]

Предложение Верховного Суда о введении экстерриториальной подсудности нашло свое отражение в Законе Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования гражданского процессуального законодательства и развития институтов внесудебного и досудебного урегулирования споров» от 20 декабря 2021 года № 84-VII ЗРК. [2]

Теперь согласно статьи 32 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – ГПК) стороны могут по соглашению между собой изменить территориальную подсудность, выбрать экстерриториальную подсудность для данного дела, в том числе и по делам, находящимся в производстве суда, на стадии подготовки дела к судебному разбирательству. [3]

Экстерриториальная подсудность предусматривает распределение гражданского дела автоматическим распределением дел в другой суд Республики с меньшей загруженностью исков. То есть, гражданское дело будет рассматривать суд другого региона.

К примеру истец и ответчик находятся в городе Семей, подают иск в суд первой инстанции города, однако посредством перераспределения, и по соглашению сторон, иск будет рассматриваться в суде Караганды или Карагандинской области.

На практике это выглядит следующим образом.

В случае поступления ходатайства от обеих сторон, дело через автоматизированную информационную аналитическую систему «Төрелік» (далее – АИАС «Төрелік») немедленно распределяется. АИАС отслеживает нагрузку в судах и перераспределяет в менее загруженный суд.

Введя в действие данный институт, законодатель полагает, что при экстерриториальной подсудности должен уменьшиться фактор коррупционных правонарушений в судах, так как сложно определить в каком суде будет рассматриваться конкретное гражданское дело.

Понятие «экстерриториальная подсудность» вытекает из понятия «подсудность».

Понятие подсудности используется в любом виде судопроизводства будь то уголовное, гражданское либо административное.

Подсудность регулирует вопросы разграничения компетенции по рассмотрению и разрешению дел и споров между конкретными судами.

В зависимости от рода дела и территории, на которой функционирует суд различают 2 вида подсудности: родовая и территориальная.

Родовая подсудность - это распределение компетенции по рассмотрению гражданских дел по первой инстанции между судами различных уровней. Таким образом, родовая подсудность определяет по вертикали уровень того суда, который вправе рассматривать заявленный спор в качестве суда первой инстанции.

В качестве признака определения подсудности, кроме рода дела, выступает также территория, на которой осуществляет свою деятельность конкретный суд. Признак территории функционирования суда позволяет определять, какому из однородных судов подсудно данное дело. Этот вид подсудности называется территориальной подсудностью. [4, с.91]

В гражданском процессе территориальная подсудность определяет подсудность дела одноуровневым судам судебной системы в зависимости от территории, на которой распространяется их деятельность.

То есть, правила территориальной подсудности определяют, какой из судов первой инстанции уполномочен рассматривать и разрешать конкретное гражданское дело. Такая подсудность связывается, как правило, с территориальным нахождением одного из субъекта процесса (истец, ответчик), и иногда может зависеть от предмета спора и статуса лица, с привязкой к какой-либо территории.

Общее правило территориальной подсудности регулируется статьей 28 ГПК. Согласно этому правилу иск предъявляется в суд по месту жительства ответчика. Иск к юридическому лицу предъявляется по месту нахождения организации. Есть в ГПК и право истца по определенной категории дел и при наличии определенных обстоятельств выбрать суд самостоятельно (ст.30 ГПК). К примеру, иски о расторжении брака могут предъявляться по месту жительства истца при проживании с ним совместно несовершеннолетних детей (ч.7 ст.30 ГПК). [3]

Институт «Экстерриториальной подсудности» вытекает из территориальной подсудности.

Понятие экстерриториальности обычно применяют в международном праве и регулировании отношений между странами, говоря о подсудности споров с участием иностранного элемента и в основном связывающиеся с расследованием и рассмотрением судами уголовных преступлений.

В международном праве термин «экстерриториальная подсудность» имеет эквивалентное понятие «экстерриториальная юрисдикция».

Экстерриториальная юрисдикция (или экстерриториальность, универсальная юрисдикция) – это юрисдикция, применяемая государством за его границами, в отношении лиц или действий, не имеющих никакой связи с этим государством.

Такая юрисдикция может быть основана на различных правовых основаниях, включая территориальную юрисдикцию, национальную безопасность, защиту прав и интересов своих граждан, применение международных соглашений и договоров.

Экстерриториальная юрисдикция может использоваться для преследования нарушений международного права, таких как терроризм, наркоторговля, коррупция или нарушения прав человека. Она может также применяться в отношении иностранных компаний, которые не имеют прямых связей с государством, но осуществляют деятельность на его территории.

Принцип экстерриториальной юрисдикции является одним из ключевых инструментов предотвращения серьезных нарушений норм международного гуманитарного права и уголовного преследования за них в случае, если они происходят.

К примеру Женевские конвенции 1949 г. предусматривают для государств-участников обязательства осуществлять поиск лиц, подозреваемых в совершении серьезных нарушений — которые являются военными преступлениями — вне зависимости от их гражданства и места совершения предполагаемого преступления, и либо судить их в собственных судах, либо передавать их для суда над ними другому государству-участнику. Дополнительный протокол I 1977 г. к Женевским конвенциям распространяет это обязательство на серьезные нарушения, определяемые в нем.[6]

Другие международные документы возлагают на государства-участники аналогичное обязательство наделить свои суды в той или иной форме универсальной юрисдикцией в отношении серьезных нарушений норм, содержащихся в этих документах.

Кроме того, практика государств и *opinio juris* (с латинского — "мнение права") способствовали утверждению нормы обычного права, согласно которой государства могут наделить свои суды универсальной юрисдикцией в отношении других серьезных нарушений международного гуманитарного права. [6]

К ним относятся, в частности, серьезные нарушения статьи 3, общей для четырех Женевских конвенций 1949 г., серьезные нарушения Дополнительного протокола II 1977 г., а также другие военные преступления, например те, что перечислены в статье 8 Статута Международного уголовного суда 1998 г. (далее – СМУС)

Справочно. Статья 8 СМУС относится к определению преступлений против человечности, за которые СМУС имеет юрисдикцию.

Для целей настоящего Статута «преступления против человечности» означают любое из следующих деяний, совершенных во время вооруженного конфликта, будь то международного или не международного характера, и направленных против

любого мирного населения в качестве такового, или против какой-либо гражданской населенной территории, национальную, этническую, расовую или религиозную группу:

- (a) Убийство;
- (b) Исчезновение людей;
- (c) Порабощение;
- (d) Изгнание или принудительное переселение населения;
- (e) Насильственное перемещение населения;
- (f) пытки;
- (g) Систематическое порабощение или насильственное усыновление детей.

Статья 8 СМУС является важным инструментом международного права, направленным на преследование и наказание лиц, ответственных за тяжкие преступления против человечности, и обеспечение защиты прав жертв таких преступлений. СМУС рассматривает дела, связанные с преступлениями против человечности, в рамках своей юрисдикции и в соответствии с процедурами и правилами, установленными в ее Статуте. Конкретные условия применения статьи 8 Статута и процедуры ее применения подробно регулируются другими статьями и правилами Международного уголовного суда. [5]

Основную ответственность за расследование сообщений о нарушениях и судебное преследование лиц, обвиняемых в совершении серьезных нарушений международного гуманитарного права, несут государства.

Однако, когда государства не предпринимают правовых действий, осуществление универсальной юрисдикции другими государствами может служить эффективным механизмом обеспечения подотчетности и ограничения безнаказанности.

Возвращаясь к судам нашей республики стоит отметить тот факт, что понятие «экстерриториальной подсудности» по уголовным делам не применяется, однако применяются принципы экстерриториальной юрисдикции согласно международного права.

К примеру когда преступление направлено против интересов Казахстана, его граждан или юридических лиц, зарегистрированных в Казахстане, а также террористические акты, киберпреступления, преступления против национальной безопасности, и другие аналогичные преступления.

Республика Казахстан может осуществлять экстерриториальную юрисдикцию на основе международных договоров, которые она заключила с другими государствами, а также в соответствии с международными договорами и соглашениями, которые она ратифицировала.

Например, если наша Республика и другое государство имеют взаимное соглашение об экстерриториальной юрисдикции в отношении определенных преступлений, то Казахстан может осуществлять юрисдикцию над такими преступлениями, совершенными на территории этого другого государства или против его граждан.

На основании вышеизложенного стоит сделать вывод что применение экстерриториальной юрисдикции в каждом конкретном случае требует соответствия международному праву и применимым национальным законодательством.

Также стоит отметить, что экстерриториальная юрисдикция может быть ограничена принципами международного права, включая принципы

территориального суверенитета других государств и невмешательства во внутренние дела других государств.

Анализ практики применения института «Экстерриториальной подсудности» позволило констатировать следующее.

Согласно статистическим данным [7] по состоянию за 2022 год (с 1 августа по 31 декабря) судами страны по экстерриториальной подсудности направлено 455 дел, из них, по регионам:

- Астана – 311 дел.
- Акмолинская область- 74 дела.
- Алматы – 43 дела.
- Восточно-Казахстанская область – 8 дел.
- Караганда – 7 дел.
- Шымкент – 5 дел.
- Павлодар – 3 дела.
- Атырау – 1 дело.
- Жамбылская область – 1 дело.
- Туркестанская область – 1 дело.
- Абайская область – 1 дело.

Наибольшее количество дел относится к спорам в сфере государственных закупок, договорным спорам, взыскание суммы долга.

Как показывает сложившаяся за указанный период практика, экстерриториальная подсудность не применяется по делам, где отсутствуют стороны, т.е. истец и ответчик (особое производство), а также по делам, указанным ч.8 ст.35 ГПК (споры, возникающие в процедурах банкротств, реабилитации, в том числе оспаривании сделок, о возврате имущества должника, о взыскании дебиторской задолженности).

В заключение хочется отметить что институт экстерриториальной подсудности имеет свои недостатки и преимущества.

К преимуществам, как уже говорилось выше, можно отнести факт реальной возможности снижения коррупционных рисков и конфликта интересов. А также то, что суды с большей нагрузкой смогут «разгрузить» поток судебных дел. Дела будут рассматриваться не методом «конвейера», что обеспечит более справедливое и детальное рассмотрение дела.

Одним из недостатков экстерриториальной подсудности будет то, что могут возникнуть неудобства при ознакомлении сторон с материалами дела.

Также согласно сложившейся практики принимающий суд после регистрации во входящей канцелярии дела по экстерриториальной подсудности выжидает срок для обжалования определения о передаче дела по экстерриториальной подсудности и принимает к своему производству по истечении 10 рабочих дней.

Это говорит о том, что окончательное принятие иска принимающим судом осуществляется, фактически, по истечении 1-2 месяцев с момента поступления иска в первичный суд, что приводит к снижению мотивации сторон при применении экстерриториальной подсудности.

Также имеются факты направления материалов дела по экстерриториальной подсудности между судами, находящимся в одном населенном пункте. (в частности между судами города Астаны).

В качестве дальнейшего развития «Экстерриториальной подсудности» полагаю целесообразным внедрить данный институт в административные суды и суды по административным правонарушениям а также в суды апелляционной инстанции.

Список литературы:

1. https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/glava-gosudarstva-provel-soveshchanie-po-voprosam-modernizacii-sudebnoi-sistemy
2. Закон Республики Казахстан от 20 декабря 2021 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования гражданского процессуального законодательства и развития институтов внесудебного и досудебного урегулирования споров» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000084>
3. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>
4. Лейбошиц А.В. Виды подсудности гражданских дел// Вестник Московского Университета. 2010. №4 – С.85-97
5. Римский статут Международного уголовного суда. [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf)
6. Добровольная (беспорная) юрисдикция в России и за рубежом (Восточная и Западная Европа, Латинская Америка, Китай) http://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/angrisano_uh_argunov_av_argunov_vv_dobrovolnaja_besspornaja_jurisdikcija_v_Rossii_za_rubezhom/
7. Анализ судебной коллегии под гражданским делам по применению экстерриториальной подсудности за 2022 год.

*Есбергенова Г.Т.,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

ӘКІМШІЛІК ДАУ АЙТУ ТУРАЛЫ ТАЛАП ҚОЮ: ТЕОРИЯЛЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТ

2021 жылдан бері Қазақстан Республикасында әкімшілік юстиция қалыптасып сәйкесінше мамандандырылған соттар мен сот алқалары ашылды. Қазіргі таңда әкімшілік соттарға келіп түсіп жатқан талап қоюлар саны күннен күнге өсуде. Осыдан Қазақстандағы әкімшілік жүктеменің тек өсіп жатқанын байқауға болады.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев өзінің 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам.» атты жолдауында әкімшілік әділеттің қолданылу ауқымын кеңейту туралы айтқан. Ол үшін әкімшілік құқық бұзушылықтардың ауқымды бөлігін және азаматтар мен мемлекеттік органдар арасындағы азаматтық-құқықтық дауларды Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің реттеу аясына беру қажет деп тұжырымдады [1]. Демек, алдағы уақытта әкімшілік заңнамаға өзгерістер енгізілуі және жаңа талап қою түрлері пайда болуы мүмкін.

Осындай маңызды өзгерістер қарсаңында жария-құқықтық саладағы ең жиі кездесетін дау айту туралы талап қоюдың теориялық және құқықтық аспектілерін жіті зерттеп оны басқа талап қоюлар түрлерінен ажырататын критерийлерді

айқындап алу, сонымен қоса оның мазмұнын және қаралуын жетілдіру мүмкіндіктерін қарастыру өте өзекті мәселе екені рас.

Талап қою – тұлғаның өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғаудың құралы болып табылады. Ал әкімшілік талап қою тек өзіне ғана тән бірқатар белгілерге ие: даулы құқықтық қатынастар жария-құқықтық салада туындайды, мақсаты бұзылған жеке құқықты қорғауға, оны қалпына келтіруге бағытталған. Бұл ретте талап қоюшының мүдделері ауыртпалық түсіретін әкімшілік актіні қабылдаумен тікелей байланыста болады.

Ғалымдар И. Стахов, П.И. Кононов, А.Б. Зеленцов әкімшілік талап қою ұғымын даулы қоғамдық-құқықтық қатынастан туындаған субъективті сипаттағы қоғамдық құқықты қорғау үшін сотқа жүгінген талап ретінде ұсынды. Бұл талап әкімшілік актінің заңсыздығын мойындау және әкімшілік орган бұзған құқықты қалпына келтіру арқылы жанжалды шешу қажеттілігімен алға тартылады [2].

Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің (ары қарай – ӘРПК) 4-бабында әкімшілік талап қою жария-құқықтық қатынастардан туындайтын бұзылған немесе дау айтылған құқықтарды, бостандықтарды немесе заңды мүдделерді қорғау және қалпына келтіру мақсатында сотқа берілген талап ретінде айқындалған [3].

ӘРПК-де әкімшілік талап қоюдың төрт түрі бекітілген: дау айту, мәжбүрлеу, әрекет ету және тану.

Айтылып кеткендей, ең жиі сотқа келіп түсетін дау айту туралы талап қою болып келеді. ӘРПК-нің 132-бабына сәйкес ол ауыртпалық түсіретін әкімшілік актіде талап қоюшының құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері бұзылған жағдайда беріледі және онда талап қоюшы әкімшілік актінің толық немесе бір бөлігінің күшін жоюды сұрауға құқылы [3].

Дау айту туралы талап қою сотпен қаралып құқықтар мен заңды мүдделерді қорғау бойынша өзінің функциясын сәтті орындап шығуы оның бірнеше критерийлерге сәйкес болуымен байланысты.

Жалпы дау айту туралы талап қоюдың жарамдылығын және негізділігін ажырату қажеттілігі туындайды.

Дау айту туралы талап қоюдың жарамдылығын соттылыққа, сотқа дейінгі іс жүргізу сатысынан өтуге, жауапкерге, талап қоюдың мерзімдеріне қойылатын заң талаптарының орындалуы, осы талап қою түрінің нысанының сақталуы, талап қою құқығының болуы және мемлекеттік баждың төленуі құрайды.

Жарамдылық сатысынан өткен дау айту туралы талап қою негізділігі тұрғысынан тексерілуге жатады. Бұл этапта құқықтық негіз, формалды заңдылық, материалдық шарт, қалау және мөлшерлестік қағидаты критерийлері бар.

Кей біреулеріне толығырақ тоқталатын болсақ.

Дау айту туралы талап қою әкімшілік актпен тікелей байланысты болғандықтан оның соттылығы осы актінің шығарылған орны бойынша әкімшілік сотқа тиесілі. Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерде шығарылған әкімшілік акт астананың мамандандырылған ауданаралық әкімшілік сотында қаралуға жатады. Ал электрондық құжат нысанында шығарылған әкімшілік акт дауланып жатса, талап қоюшы өзінің тұрғылықты (орналасқан) жері бойынша әкімшілік сотқа жүгіне алады [3]. Осы және тағы басқа шарттар ӘРПК-нің 16-тарауында келтірілген.

Соттылық бойынша дау айту туралы талап қоюлармен байланысты ең басты екі мәселе бар: жалпы іс әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібімен қарауға жататындығы,

яғни даудың жария-құқықтық сипатқа ие болуы. Екіншісі, осы күнде пайда болған «процессуалды туризм» көріністері. Соңғысы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясында 2022 жылдың 13 желтоқсанында «Жария-құқықтық даулар: соттылық мәселелері тақырыбында» өткен заңгерлердің тематикалық онлайн-диалогы барысында Астана қаласының мамандандырылған ауданаралық әкімшілік сотының судьясы А.Т. Амангелдин сөз қозғаған еді. Оның айтуы бойынша, талап қоюы Астана қаласының мамандандырылған ауданаралық әкімшілік сотымен қаралуын қалайтын талап қоюшылар жасанды түрде аумақтық соттылықты әкімшілік актіні шығарған органның жоғары тұрған орталық органын қос жауапкер ретінде көрсету арқылы, немесе осы орталық органға шағымданып, артынша жауабын даулау туралы деректерді талап қоюына қосу арқылы, өзгертуді көздейді [4].

Жалпы алғанда талап қоюға құқықтың бар-жоқтығын тексеру жеке немесе заңды тұлғаның талап қоюшы бола алуы, оның әкімшілік процестік құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігін, қол қою құқығын тексеруден тұрады. Әрекеттерімен процестік құқықтарын іске асыру және әкімшілік іс сотта қаралу барысында процестік міндеттерін орындау мүмкіндігі – әкімшілік процестік әрекет қабілеттілікті білдіреді. Критерийлері: жеке тұлғалар үшін он сегіз жасқа толу және әрекетке қабілетсіз деп танылмау; заңды тұлғалар үшін тиісті түрде құрылу мен тіркелуі және қызметінің тоқтатылмауы. Әкімшілік құқық қабілеттілік – бұл тұлғаның әкімшілік құқық нормаларымен қарастырылған құқықтарды иемденуі, және мемлекеттік басқару саласындағы өзіне жүктелген міндеттерді орындай алуы. Сонымен қатар талап қоюға қол қою құқығы сақталған болуы қажет. Ол дегеніміз заң талаптарына сай рәсімделген сенімхаттың болуы немесе құзыретті растайтын құжаттың сотқа жүгінуге заңи жол аша алуы.

Талап қоюдың мерзімі сақталуы шарт. Дау айту туралы талап қоюдың берілу мерзімі жоғары тұрған орган шағым бойынша шешімді тапсырғаннан кейін бір айды құрайды. Егер мұндай орган болмаған немесе заңда мұндай рәсім қарастырылмаған болса талап қою әкімшілік актіні тапсырған немесе ол туралы назарға жеткізілген күннен бастап бір ай ішінде беріледі. Бұл жерде айта кететін жайт, егер жоғары тұрған орган заңда белгіленген мерзімдер шегінде шешім шығармаса, ол қанағаттандырмаған деп есептеледі және азамат шешім берілуі тиіс мерзімдерге сүйене отырып сотқа жүгіне береді. Сонымен бірге, құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері әкімшілік актіде қозғалатын, әкімшілік рәсімге қатыспаған тұлға, әкімшілік актінің қабылданғаны туралы білген немесе білуі тиіс күннен бастап бір ай ішінде жүгіне алады. Қазақстан Республикасы Азаматтық-процестік кодексінің (бұдан әрі – АПК) қағидалары бойынша дәлелді себеппен өткізіп алынған талап қоюды беруге арналған мерзім сотпен қалпына келтіріп берілуі мүмкін. Ал егер мерзімдер дәлелсіз себеппен өткізіп алынған болса, оны қалпына кетіруге мүмкіндік болмаған жағдайларда талап қою осы негіздемемен қайтарылады. Осы бөлікте АПК нормалары пайдаланылады, себебі ӘРПК-нің 1-бабының 3-бөлігіне сәйкес егер осы Кодексте өзгеше көзделмесе, әкімшілік сот ісін жүргізуде Қазақстан Республикасы Азаматтық-процестік кодексінің ережелері қолданылады делінген [3].

Келесі кезеңде әкімшілік дау айту туралы талап қою бойынша мемлекеттік баждың дұрыс төленуі, тиісті жауапкердің таңдалғаны, нысаны мен мазмұнына қойылатын талаптарға сәйкестігі, сотқа дейінгі шағымдану тәртібі рет ретімен тексерілуге жатады.

Осылайша жарамдылық сатысынан өткен талап қоюдың негізділігін анықтауға кезегі келіп жетеді.

Дау айту туралы талап қоюды негізді деп табу үшін қабылданған әкімшілік актімен талап қоюшының қандай құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері бұзылғандығы, не сондай қауіп төндірілгендігі туралы фактілер, дәлелдемелер, негізделген мән-жайлар көрсетілуі қажет. Идеалды түрде талап қоюшы өз тарапынан орын алған қатынастың құқықтық квалификациясын нақты заң нормалары мен принциптеріне сілтеме жасай отырып болған жағдайлармен байланыстыру қажет. Әрине, әкімшілік сот талап қоюдың мәлімделген негізділігімен байланысты болмайды, бірақ талап қою талаптарының шегінен шығуға да жол берілмейді.

Осы тұста ауырпалық түсіретін әкімшілік акті әкімшілік органның, лауазымды адамның қабылдау құқығы бар-жоғы анықталады. Ол үшін әкімшілік акті қабылдануының құқықтық, формальды және материалдық негізділігі қарастырылады. Әкімшілік актіні қабылдауға формальды заңдылығын тексеру оны қабылдаған жария-құқық субъектісінің құзыретін, рәсімді және нысанын тексеруден тұрады.

Әкімшілік актіні құзыреті бар орган шығарса, формальды шарт сақталған деген сөз. Құзыреттіліктің аумақтық және пәндік түрі бар. Яғни тиісті әкімшілік құқықтың арнайы саласымен реттелсе – пәндік құзыреті, жалпы тәртіппен реттелген болса – аумақтық құзыреті. Рәсім болса әкімшілік органның, лауазымды адамның әкімшілік істі қарау, ол бойынша шешімді қабылдау және орындау жөніндегі жолданым негізінде немесе өз бастамасы бойынша жасалатын қызметі болғандықтан, оның басталуы, нысанының еріктілігі, қатысушылары мен олардың құқық қабілеттілігі, әкімшілік рәсімге қатысушылар тізімінен шығарылған тұлғалар, рәсімнің барысы жіті тексеруге ұшырайды. Ең бастысы әкімшілік актінің мақсатын анықтау. Ол актінің заңдылығын да қабылдау субъектісінің ерік-жігерін де ашуға мүмкіндік береді.

Әкімшілік актінің нысаны ӘРПК-нің 78-бабында қарастырылған. Осы кезеңде әкімшілік акт тек жазбаша (қағаз немесе электрондық) нысанда ғана қабылданбайтыны ескерілуі керек. Өйткені, азаматтардың, заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін және бостандықтарын, қоғамдық, мемлекеттік мүдделерді қорғау талап етілген жағдайларда әкімшілік акт басқа нысанда шығарыла береді. Мысалы, ауызша нысанда, нұсқаулық белгілері ретінде, тағы басқа.

Ең соңында әкімшілік актінің негізінде жатқан құқықтық норманың қатесіз қолданылуы, актіні қабылдау қандай құқықтық салдарға әкеліп соққаны, немесе әкімшілік акті, иа оның бір бөлігі талап қоюшының құқықтары мен бостандықтары және заңды мүдделерін қалайша бұзғаны анықталады.

Шетелдік тәжірибеге көз жүгіртсек, Қазақстан Республикасы әкімшілік әділетті Германия Федеративті Республикасының үлгісі бойынша еңгізгендіктен осы елдің мысалы маңызды болып көрінді.

Германияда әкімшілік сот ісін жүргізудің сәтті болу мүмкіндігін зерттеу әкімшілік талаптардың жарамдылығы мен негізділігін анықтау схемасы бойынша жүргізіледі. Ол схеманы әрбір заңгер біледі және қатаң сақтайды. Бұл ретте жарамдылығы деп сотқа жүгіну үшін барлық ресми алғышарттар түсініледі. Ал негізділік материалдық мәселелерге, яғни мазмұнға қатысты.

Дау айту туралы талап қоюдың жарамдылығын тексеру кезінде даудың жалпы жария-құқықтық сипатының болуы тексеріледі. Сондай-ақ, нысан мен мерзімдердің сақталуы, талап қоюдың түрі, талап қоюшының талап қоюға құқығы бар-жоғы және соттан тыс алдын-ала рәсімдер болған-болмағаны тексеріледі. Осы жарамдылық талаптары сақталған жағдайда ғана материалдық-құқықтық талаптарды анықтау жүзеге асырылады. Яғни, талаптың негізділігі [4].

Талап қоюдың негізділігін зерделеу кезінде Германиядағы соттар талап қоюдың заңды түрде негізделгендігін тексереді. Мысалы, талап қоюшыда шын мәнінде оған субсидия берілуге тиіс деген норма бар ма, деген сұрақ.

Дау туындаған жағдайда сот даулы әкімшілік акт заңсыз ба, және ол талап қоюшының құқығын бұзады ма, деген мәселені зерттейді. Егер талап жарамды және негізделген болса, онда сот оны қанағаттандырады, егер тек ішінара негізделсе, онда тек осы бөлімде қанағаттандырылуға жатады [4].

Қазақстанның әкімшілік соттарында дау айту туралы талап қоюдың қаралу практикасын зерделей келе, олардың сотқа қабылданған кезде мәселелері туындайтыны көрінді. Мәселен, жарамдылық шарты – соттылыққа байланысты қайтарылғандар өте көп.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Төрелік» ақпараттық жүйесінде автоматты түрде құрылатын статистикалық есептердің көрсеткіштеріне сәйкес Астана қаласының мамандандырылған ауданаралық әкімшілік сотында 2022 жылы іс жүргізуде болған 4658 талап қоюдың (басым көпшілігі – дау айту туралы) 1837-і қайтарылған, бұл 39,5%. Оның ішінде ӘРПК-нің 138-бабының 2-бөлігінің 11-тармақшасы негізінде әкімшілік сот ісін жүргізуде қаралуға жатпайтындықтан 869; 138-баптың 2- бөлігінің 6-тармақшасы – талап қоюшы өзінің талап қоюын қайтарып алған 485; 138-бабының 2-бөлігінің 17-тармақшасы – осы соттың соттылығына жатпайды – 212, 138-бабының 2-бөлігінің 15-тармақшасы – сотқа жүгіну мерзімдері сотпен қалпына келтірілмеген – 90; 138-бабының 2-бөлігінің 4-тармақшасы – құжатқа қол қою құқығы жоқ тұлғамен куәландырылған – 59; 138-бабының 2-бөлігінің 1-тармақшасы – сотқа дейінгі реттеу тәртібі сақталмаған – 37.

Тиісті емес жауапкерге берілген және осы Кодекстің 131-бабы екінші бөлігінің талаптарына сәйкес келмеген талап қоюлар бойынша сот өзінің белсенді рөлі аясында кеңестер береді. Оған қарамастан кемшіліктер жойылмаса талап қою қайтарылады. Алайда, ондай жағдайлар кездеспеген.

Зерттеу барысында, қайтарулардың айтарлықтай бөлігін алдын алу жолы ретінде талап қоюшылар үшін сотқа жүгінбес бұрын өзінің талаптарын бір сүзіп өтетін сұрақ-жауап сауалнамасын әзірлеп көрдік. Оның ішінде даудың құқықтық табиғатын, талап қоюдың түрі мен соттылығын, талап қоюшының әкімшілік процестік құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігін анықтауға арналған сауалдар келтірілеген. Мысалы:

1. Бұл дау маған деген билік құзыреті бар екінші тарап арасындағы жария-құқықтық сипаттағы қатынастардан туындады – «иә»;

2. Бұл әкімшілік акт менің құқығым/заңды мүддемді тікелей бұзып тұр (нақты маған қатысты шығарылған) – «иә»;

4. Мен 18 жасқа толған ақыл есі дұрыс адаммын, не эмансипацияланған кәмелетке толмағанмын – «иә»;

5. Менде талап қоюға құқық беретін құжат бар (өкілдер үшін) - сенімхат, тағайындау туралы бұйрық, заңды тұлғаның құрылу құжаттары – «иә», тағы басқа.

Осы сауалнамадан өту талап қоюларды сотқа бірнеше рет ұсынып уақытты жоғалпауға, соттардың жарамдылық пен негізділік қағидаттарына сай келмейтін талап қоюларды қайтарумен байланысты жүктемесін азайтуға септігін тигізері бар деп тұжырымдалды.

Қосымша, осы сүзгіден өткізілген дау айту туралы талап қоюдың жарамдылығы мен негізділігін сотта тексеру алгоритмін құрылды. Ол жоғарыда аталған жарамдылық пен негізділіктің критерийлерінің әр қайсысына рет ретімен детальді тоқталып өтуге мүмкіндік береді, ол судьяларға талап қоюды сканерден өткізгендей барлық кем тетіктерін іс сотқа келіп түскен кезеңде айқындап алу үшін жақсы құрал болары анық.

Сонымен қатар, әкімшілік талап қоюдың жаңа түрін еңгізу мүмкіндігі бар. Жою туралы талап қою – ауыртпалық түсіретін заңсыз әкімшілік актіні жою туралы талап қою. Ол талап қоюшы тарапынан әкімшілік актінің заңсыздығына нақты заңи дәлелдері бар болған жағдайларда және әкімшілік акт адам құқықтарын анық бұзып тұрғаны белгілі кезде қойылуы мүмкін. Бұл талап қою үшін қысқартылған қарау мерзімдері мен жеңілдетілген тәртіп қолдану ұсынылады. Мысалы, Ресей Федерациясындағы Әкімшілік іс жүргізу Кодексінің 292-бабымен көзделген оңайлатылған іс жүргізу үлгісінде, іс жүргізуге қатысатын адамдардың құқықтары мен мүдделерінің заңда белгіленген іс жүргізу кепілдіктерін сақтай отырып, сот отырысын өткізбестен және хаттама жүргізбестен әкімшілік істерді қараудың арнайы тәртібі [5]. Ол бойынша сот шешімді он бес күннен отыз күнге дейін жүргізілетін «сот отырысына дайындық» аяқталған соң он күннің ішінде шығаруға міндетті. Бұл ұсынысқа итермелеген жағдай, ол қазіргі таңда еліміздің әкімшілік соттарының практикасында орын алып жатқан, әкімшілік талап қоюлардың сотқа берілген сәттен бастап заңды күшіне енген сот актісі талап қоюшының қолына түскенге дейін бір жылға дейінгі уақыт өтіп кету фактілері. Апелляциялық сатыға шағымдалмаған істер бойынша сот актісі жоқ дегенде төрт айдан соң ғана заңды күшіне енеді екен. Ал ӘРПК-нің 23-тарауымен көзделген жазбаша сот ісін жүргізудің мерзімдері кәдімгі іс жүргізу тәртібімен бірдей. Сондықтан, жаңа талап қою түрі мен оны қараудың тәртібі адамның құқығын таптап тұрған әкімшілік актіні тез азада жойып, әділдікті орнатуға мүмкіндік ашатын болса, ол әрине мемлекеттік биліктің де халық көзіндегі имиджі мен сеніміне оң әсерін тигізбей қоймас.

ӘРПК қолданысқа еңгізілгелі бері мемлекеттік аппарат пен азаматтардың бір бірімен қатынастарына жаңа серпін берілгені, азаматтардың құқықтарын қорғауда бір саты ілгері қадам басқанымыз анық. Себебі бұл Кодекс бұрын-соңды болмаған принциптерімен, жеке және заңды тұлғалардың өз құқықтарын қорғаудағы үлкен мүмкіндіктерімен, мемлекет пен азамат арасындағы даудағы екі тарапты балансқа келтіру жолдарымен ерекшеленеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Әділетті мемлекет. біртұтас ұлт. берекелі қоғам». Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_2

2. Зеленцов А.Б. Административно-процессуальное право России в 2 частях. Часть 2/ А.Б. Зеленцов, П.И. Кононов, А.И. Стахов – 2-е издание – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – С.12-98;

3. Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі, 2020 жылғы 29 маусымда қабылданған. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>;

4. Материалы XIII Международной научно-практической конференции по административному праву <https://www.youtube.com/watch?v=edne-NH6Wiw>;

5. Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации от 8 марта 2016 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.02.2023 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31675886

*Какимова А.Е.,
магистрант Академия правосудия
при Верховном суде Республике Казахстан,
город Астана*

ВЫСШИЙ СУДЕБНЫЙ СОВЕТ И СУДЕБНАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: НЕКОТОРЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

После обретения Республикой Казахстан независимости были проведены масштабные реформы, направленные на создание справедливой, независимой и эффективной системы судебной власти, которая могла бы защитить права и интересы граждан.

Начиная с 1995 года, Высший Судебный Совет Республики Казахстан (далее – ВСС), выполнял функции консультативно-совещательного органа и был сформирован при Президенте Республики Казахстан. Однако в 1998 году полномочия председательства были переданы в исключительное ведение Председателя ВСС.

ВСС стал органом, созданным в целях обеспечения Конституционных полномочий Президента Республики Казахстан по формированию судов, гарантий независимости судей и их неприкосновенности.

В настоящее время правовое положение ВСС и его деятельность отвечает международным правовым стандартам. Применяются передовые практики HR-менеджмента, которые подразумевают возможность отбора кандидатов среди судей, юристов и других специалистов, учитывая их профессиональный опыт в юридической сфере, личностные характеристики, этический образ жизни, а также доверие со стороны гражданского общества. Благодаря детальному анализу сильных и слабых сторон кандидатов формируется наиболее полный портрет судьи.[1]

ВСС при осуществлении взаимодействия со всей системой судебной власти Республики Казахстан рассматривает обращения судей об обжаловании решений Судебного жюри и Комиссии по качеству правосудия и организует прием квалификационных экзаменов у граждан, изъявивших желание работать судьями.

Кроме того, ВСС представляет Президенту Республики Казахстан заключение для решения вопроса о даче согласия на задержание судьи и применение к нему мер административного взыскания, налагаемого в судебном порядке, в том числе привлечение судьи к уголовной ответственности.

ВСС вырабатывает и вносит Президенту Республики Казахстан рекомендации и предложения по совершенствованию судебной системы и законодательства Республики Казахстан и принимает меры по улучшению качественного состава

судейского корпуса, совершенствованию системы подготовки кадров, повышению квалификации судей.

К ведению ВСС относится учет лиц, сдавших квалификационные экзамены для занятия должности судьи, прошедших стажировку в судах и получивших заключения пленарных заседаний областных судов, а также окончивших Академию правосудия при Верховном Суде, утверждение состава Комиссии по кадровому резерву при Совете, утверждение состава Судебного жюри при Совете.

В 2022 году Глава государства Касым-Жомарт Токаев в Послании народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество», озвучил ряд реформ в судебной системе: «В первую очередь предстоит обеспечить равный статус всех судей, снизив их зависимость от вышестоящих коллег. Многие позиции председателей судов будут преобразованы в судейские должности. Предлагаю применить выборные механизмы при отборе самими судьями кандидатур на должности председателей судов и председателей судебных коллегий» [2].

По словам Президента, необходимо обеспечить верховенство права и качество отправления правосудия. Для этого требуется срочное обновление и оздоровление судейского корпуса. Судьи должны быть высококвалифицированными, честными и неподкупными.

Кроме того, Глава государства поручил приступить к внедрению элементов выборности судей Верховного суда. Для этого Касым-Жомарт Токаев внес в Сенат кандидатуры на альтернативной основе. Он также заявил, что важно создать соответствующие стимулы и условия для привлечения в сферу сильных юристов: «Для повышения самостоятельности судей необходимо укрепить статус Высшего судебного совета. В ведение Совета будут переданы вопросы подготовки кандидатов в судьи, повышения квалификации, продления предельного возраста, приостановления и прекращения полномочий действующих судей».

Таким образом, в ВСС переданы вопросы подготовки кандидатов в судьи, повышения квалификации, продления предельного возраста, приостановления и прекращения полномочий действующих судей.

Президент отметил, что ВСС должен стать полноценным институтом с четкими кадровыми функциями, начиная с отбора и заканчивая рекомендациями по назначению судей всех уровней.

Совершенствование процедур назначения и повышения квалификации судей также является важным шагом для обеспечения надежности и эффективности судебной системы.

Кроме того, в ВСС образованы постоянно действующие комиссии рассматривающие вопросы связанные с совершенствованием национального законодательства, дисциплинарной ответственностью судей, формированием кадрового резерва, рассмотрением жалоб судей на решения Комиссии по качеству отправления правосудия.

Для рассмотрения дисциплинарных дел в отношении судей при Совете образовано Судебное жюри. Совет утверждает Регламент Судебного жюри, которым определяются вопросы организации деятельности Судебного жюри, а также условия и порядок проведения заседаний Судебного жюри.

Согласно Положению о Судебном жюри, утвержденному Указом Президента Республики Казахстан от 17 апреля 2019 года № 25 (далее – Положение), судья

может быть привлечен к дисциплинарной ответственности за грубое нарушение законности при рассмотрении судебных дел; совершение порочащего проступка, противоречащего судейской этике.

Согласно Положению, Судебное жюри состоит из шести судей, обеспечивающих представительство в Судебном жюри судей всех уровней. Также в состав Судебного жюри входят два представителя общественности и один член Высшего Судебного Совета из числа судей, имеющие право совещательного голоса.

В соответствии с пунктом 2-1 статьи 22 Конституционного закона Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей» от 25 декабря 2000 года № 132, расширенное пленарное заседание Верховного Суда, в котором принимают участие судьи Верховного Суда, а также судьи местных судов, делегируемые расширенными пленарными заседаниями областных судов рекомендует кандидатов в состав Судебного жюри. ВСС рекомендует одного члена ВСС из числа судей и представителей общественности. Члены Судебного жюри избираются сроком на три года. [3]

Согласно пункту 7 Положения, лица, рекомендуемые в состав Судебного жюри из числа судей, а также запасных судей, должны обладать высокими профессиональными качествами, безупречной репутацией, принципиальностью, пользоваться авторитетом судейской общественности и иметь стаж работы судьей не менее десяти лет.

Лица, рекомендуемые в состав Судебного жюри от представителей общественности, должны обладать высокими профессиональными качествами, безупречной репутацией, принципиальностью и иметь стаж работы по юридической специальности не менее десяти лет.

При этом не указано о необходимости отсутствия у кандидата дисциплинарных взысканий за определенный период времени.

Например, в Словении кандидатом не может быть судья, к которому за четыре года до выдвижения кандидатуры были применены дисциплинарные взыскания. В Италии, вопросы дисциплинарной ответственности судей носят судебный характер и регулируются нормами Уголовно-процессуального кодекса [4].

На наш взгляд, в Положение о Судебном жюри нашей страны, в части требований предъявляемых к кандидатам необходимо внести изменения, включив требование об отсутствии у кандидата дисциплинарных взысканий в течение определенного периода времени, поскольку член Судебного жюри решает вопросы дисциплинарной ответственности других судей.

В пункте 14 Положения указаны основания освобождения от исполнения обязанностей члена Судебного жюри, в их числе:

освобождение судьи, члена Высшего Судебного Совета, члена Судебного жюри от должности, приостановление полномочий судьи, входящего в состав Судебного жюри;

совершение членом Судебного жюри порочащего проступка;

истечение срока, на который был избран член Судебного жюри;

заявление по собственному желанию.

Указанные основания, на наш взгляд, можно было дополнить следующим: неисполнение или ненадлежащее исполнение обязанностей членом Судебного жюри, поскольку члены Судебного жюри при осуществлении обязанностей должны

быть добросовестными и справедливыми, а также быть ответственными при рассмотрении вопросов дисциплинарной ответственности судей.

Согласно Положению о Судебном жюри в нашей стране решения Судебного жюри могут быть обжалованы судьей в Высший Судебный Совет не позднее десяти рабочих дней со дня получения копии решения, при этом обжалование решений ограничено деятельностью ВСС.

Мы полагаем, что это ведет к ущемлению закрепленных в пункте 2 статьи 13 Конституции Республики Казахстан прав судей, как граждан Республики Казахстан, поскольку каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод [5].

Как известно, Конституционный Суд Республики Казахстан (далее – Конституционный Суд) рассмотрел обращение гражданина Д. по вопросу соответствия пункта 2 статьи 13 Конституции Республики Казахстан положений пункта 3 статьи 44-1 и пункта 4 статьи 44 Конституционного закона «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», а также пункта 1 статьи 24 Закона «О Высшем Судебном Совете».[6]

По итогам рассмотрения обращения Конституционным Судом принято Нормативное Постановление от 21 апреля 2023 года № 10, согласно которому Конституционный Суд, с учетом особого порядка освобождения от должности судей, установленного Конституцией Республики Казахстан и Конституционным Законом, не установил ущемления прав судей на судебную защиту. Вместе с тем, Верховному Суду Республики Казахстан и ВСС рекомендовано рассмотреть вопрос о дальнейшем совершенствовании законодательства Республики Казахстан о судебной системе и статусе судей в соответствии с правовыми позициями Конституционного Суда с целью полного обеспечения прав судей.

Таким образом, правовая защищенность судей, как граждан Республики Казахстан, находится на недостаточном уровне. Судьи являются гражданами нашей страны, их деятельность направлена на защиту нарушенных прав и законных интересов граждан, при этом они не могут защитить себя и свои права, что является неприемлемым для государства, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

В целом, следует отметить, что законодательство определяющее основные направления взаимодействия ВСС и судебной системы нуждается в дальнейшем развитии, в том числе в рамках усиления правовой защищенности судей, а также расширения правовых гарантий осуществления ими независимого и справедливого правосудия.

Список литературы:

1. Официальный сайт Высшего судебного совета Республики Казахстан. Режим доступа: <https://vss.sud.kz/>.

2. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.akorda.kz/assets/media/dsc-7575-2.jpg>

3. Закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей». [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132>

4. Сравнительное заключение о моделях судебных советов как независимых и самоуправляющихся органов. Варшава, 16 декабря 2021 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://legislationline.org/sites/default/files/documents/7f/ODIHR%20Comparative%20No>

[te%20on%20Models%20of%20Judicial%20Councils%20as%20Independent%20and%20Self-Governing%20Bodies%20RUS.pdf](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000).

5. Конституция Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>

6. Официальный сайт Конституционного Суда Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk?lang=ru>.

Қарабеков А.Қ.,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы

ӘКІМШІЛІК РӘСІМДІ БҰЗУ – ӘКІМШІЛІК АКТІЛЕРДІ ЗАҢСЫЗ ДЕП ТАНУДЫҢ ДЕРБЕС ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығында «Әкімшілік рәсімдерді жүзеге асыру тәртібін де, әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібін де реттейтін Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің қабылдануы әкімшілік құқықтың жаңа даму кезеңінің басталуына негіз болды» - деп көрсетілген [1, 19 б.].

Әкімшілік рәсімдер – мемлекеттік басқару саласындағы әкімшілік органдардың міндеттері мен функцияларын жүзеге асыру тәртібін белгілейтін, мемлекеттік биліктің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге, тұлғалардың құқықтарын іске асыру кезінде олардың мүдделерін қорғауға бағытталған маңызды құқықтық құрал. Осы тұрғыдан алғанда әкімшілік рәсімнің сақталуы қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Әкімшілік рәсім 2000 жылдан 2020 жылға дейін қолданыста болған «Әкімшілік рәсімдер туралы» ҚР Заңында басқару қызметін ұйымдастыруды жетілдіруге, мемлекеттік органдардың іркіліссіз жұмыс істеуін қамтамасыз етуге, басқарушылық шешімдерді жедел қабылдауға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауға, мемлекеттік мүдделерді қорғауға, мемлекеттік қызметшілердің лауазымдық өкілеттікті қызметтен тыс мақсаттарда пайдалануына жол бермеуге жәрдемдесетін рәсім ретінде қарастырылды. 2020 жылы Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (бұдан әрі – ӘРПК) қабылданып, әкімшілік рәсімге өзгертулер енгізіліп, соның ішінде әкімшілік акті ұғымы енгізілді.

Әрине, өзгеріп отырған әлеуметтік-құқықтық қатынастар жағдайында әкімшілік рәсім мәселелері сөзсіз өзектілікке ие болады.

Жаңа кодекстің бір ерекшелігі – ол шетелдік құқықтық институттарынан, ең алдымен неміс құқықтық жүйесінің Германия Федеративтік Республикасының (бұдан әрі – Германия) Әкімшілік рәсімдер туралы Заңынан алынған. Осыған орай, осы актінің бірқатар ережелері Қазақстан Республикасында әлі де бейімделуде.

Әкімшілік актілердің әкімшілік рәсімдермен байланысы терең және көп қырлы. Біріншіден, әкімшілік акт рәсімге заңды мағына береді. Мұнда келесі жағдайларды атап өту керек. Бір жағынан, рәсімнің құқықтық тиімділігі қатысушылардың тек өздері қалаған құқықтық нәтижеге жетуін білдірмейді. Бірақ тіпті адресат үшін

қолайсыз акт, егер ол дұрыс болса, рәсімді толық аяқтаудың тәсілі болып табылады. Басқаша айтқанда, рәсімнің тиімділігі оның заңды қызметі ретінде емес, қоғамдық басқарудың сенімділігі ретінде қарастырылуы керек [2, 5 б.].

Екінші жағынан, әкімшілік рәсім әрқашан құқықтық нәтижемен аяқталмайды. Бұл әкімшілік рәсімнің сипатына да, оның дамуындағы ауытқуларға да байланысты болуы мүмкін. Соңғысы рәсімге қатысушылардың еркінен туындайды (мысалы, егер рәсім тек өтініш берушінің бастамасымен қозғалса, өтінішті қайтарып алу). Үшінші тараптан әкімшілік рәсімнің заңды нәтижесі әрқашан әкімшілік актіге дейін азайтыла бермейтінін ескеру қажет.

Әкімшілік актілер мен әкімшілік рәсімдер институттарының өзара іс-қимылының екінші маңызды аспектісі – олардың ажырамас байланысын (процесс және нәтиже ретінде) ескере отырып, олардың барлығы жалпы принциптер мен кепілдіктермен қамтылады [3, 30 б.].

Аталған құбылыстардың үшінші байланысы әкімшілік актінің әкімшілік рәсімге әсер ететіндігінде көрінеді. Неміс зерттеушілері атап өткендей, «Әкімшілік акт әкімшілік рәсімді анықтайды, әкімшілік актіні қабылдау рәсім аяқталғанға дейін кепілдендірілуі мүмкін».

Өзара әрекеттесудің төртінші астары – әкімшілік рәсімнің өзі болашақ әкімшілік актінің мазмұнына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Бұл тезис әсіресе белгісіздік жағдайында (мысалы, жоспарлау саласында) қабылданған күрделі дискрециялық шешімдердің мысалында айқын көрінеді. Рәсімді бастағанда, мемлекеттік әкімшілік оның қалай аяқталатыны туралы әлі де шынайы түсінікке ие болмауы мүмкін.

Бесінші аспектісі – ақау құбылысымен байланысты. Төменде көрсетілгендей, қабылданған әкімшілік актінің әрекеті тұрғысынан рәсімдік ақауларды дұрыс құқықтық бағалау үлкен теориялық және практикалық маңызы бар негізгі мәселелердің бірі болып табылады [4, 250 б.].

Әкімшілік актілер мен әкімшілік рәсімдердің осындай тығыз өзара «байланысы» бізге жалпы ғылыми тұжырымдаманың қалыптасуы туралы айтуға мүмкіндік береді.

Неміс зерттеушілері әкімшілік рәсімдер туралы заңнамадағы әртүрлі ережелердің маңыздылығын атап өткеніне қарамастан, ең толық нұсқада әкімшілік актілерді құқықтық реттеудің келесі элементтерін бөліп көрсетуге болады:

- 1) әкімшілік актілердің түсінігі мен белгілерін анықтау (кем дегенде нақты заңның мақсаттары үшін);
- 2) әкімшілік актілердің жекелеген түрлерін құқықтық реттеу ерекшеліктерін бекіту;
- 3) әкімшілік актілерге қойылатын талаптарды рәсімдеу (оның ішінде қабылданатын шешімдердің негіздемесі);
- 4) әкімшілік актілердің заңдық күші мен қолданылуы туралы нормалар (күшіне енуі, қолданылуын тоқтатуы);
- 5) әкімшілік актілердің ақауы және жарамсыздығы;
- 6) әкімшілік актілердің күшін жою туралы қағидалар (мұндай шарттар, шектеулер мен салдарлар).

ӘРПК шеңберінде талқыланатын мәселе – әкімшілік актілердің күшін жою. Әкімшілік орган немесе лауазымды адам өз актілерінің күшін жоюға құқылы, бірақ сонымен бірге белгілі бір ережелер, шарттар мен қағидалар сақталуы керек.

Осындай қағидаттардың бірі сенім құқығын қорғау қағидаты болып табылады, яғни әкімшілік рәсімге қатысушы мемлекеттік әкімшілік шығаратын актілердің заңдылығына, негізділігіне және тұрақтылығына сенуге құқылы. Егер жеке тұлға немесе ұйым оның заңсыздығына қатысы болмаса, тіпті заңсыз әрекетті де оңай жоюға болмайды [5, 11 б.].

Әкімшілік актінің мазмұны келесідей:

- әкімшілік органның атауы, лауазымды адамның тегі мен аты;
- әкімшілік актіні қабылдау күні;
- өтініш беруші туралы мәліметтер;
- әкімшілік актіні қабылдау кезінде шешілетін мәселелердің сипаттамасы;
- әкімшілік актінің негіздемесі;
- лауазымдық тұлғаның қолы.

Әкімшілік актіге қойылатын жалпы талаптар:

- заңдылық,
- негізділік.
- құқықтық сенімділік: айқындық, біркелкі қолдануды қамтамасыз ету, адресаттардың толық анықтамасы.

Әкімшілік акт формальды талаптарға ғана емес, сонымен қатар шешім қабылдаудың құқықтық және нақты негіздерін толық ашып көрсетуге, сондай-ақ шағымдану мерзімі мен тәртібі туралы ақпаратты, оның ішінде жоғары тұрған органның және соттың атауын, олардың мекенжайларын қамтуға тиіс.

Әкімшілік актілердің мазмұнына қойылатын бұл талаптар кем дегенде екі себепке байланысты.

Біріншіден, уәждеу міндетін сақтау акт адресатына мемлекеттік органның шешімін түсінуге мүмкіндік береді – қандай негізде және қандай жағдайларға байланысты дәл осы шешім қабылданды. Тиісінше, мұндай актіні ішкі қабылдау және ерікті түрде орындау деңгейі едәуір артады, ал жанжалды құқықтық қатынастардың алғышарттары барынша төмендейді.

Екіншіден, шағымдану тәртібі туралы негіздеме мен ақпараттың болуы жеке тұлғаны тиімді құқықтық қорғау қағидатын қамтамасыз етуге бағытталған. Сотқа әкімшілік актінің, әсіресе әкімшілік қалау негізінде шығарылған актінің заңдылығына толық тексеру жүргізуге мүмкіндік береді.

Осыған байланысты ӘРПК-де әкімшілік актілердің түрлерін қолайлы (оң) және ауыртпалық салатын (теріс) деп ажыратады, бұл өз кезегінде актілерді уәждеу көлеміне әсер етеді және актілердің күшін жою негіздерін ажырату үшін айқындаушы мәнге ие болады.

Бұл ретте ӘРПК-де құқықтық қатынастардағы құқықтық сенімділікті қамтамасыз ету және мемлекеттік органдардың олардың қолданысын өз бетінше тоқтату фактілерін барынша азайту үшін қолданыстағы әкімшілік актілердің күшін жоюдың нақты негіздері белгіленген. Адам әкімшілік актінің заңды және дәйекті екендігіне сенімді бола алады, ал адам кінәсіз деп санайтын әкімшілік органның қателігі сол адамға зиян келтіре алмайды.

Сонымен қатар, жеке тұлға қолайлы актінің күшін жою кезінде сенімді қорғау қағидатына сілтеме жасай алмайтын жағдайлар бар. Бұл сыбайлас жемқорлық әрекеттері немесе алдау нәтижесінде, сондай-ақ егер адам мұндай актінің заңсыздығы туралы алдын-ала білсе, әкімшілік актіні қабылдау болып табылады. Осыған байланысты ӘРПК әкімшілік актіні елеусіз деп тану жағдайларының

экслюзивтілігін анықтап қана қоймай, сенімді қорғау қағидатын ескере отырып, қолайлы және ауыртпалық түсіретін актілердің күшін жою негіздерін саралайды [2, 7 б.].

Әкімшілік актінің мәніне қатысты бұзушылықты қолданыстағы материалдық құқықты дұрыс қолданбау немесе түсіндіру, қабылданған әкімшілік актінің негізіне алынған нақты мән-жайларды дұрыс емес немесе толық зерттеу деп түсіну керек. Бұған әкімшілік актінің не оның құқықтық негізінің Қазақстан Республикасы Конституциясына және неғұрлым заңды күштің өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес келмеуі, әкімшілік актіні қабылдау үшін құқықтық негіздің болмауы немесе заңсыздығы, әкімшілік актіні қабылдау үшін құқықтық негіз болып табылатын норма диспозициясы талаптарын сақтамау, ӘРПК-де бекітілген әкімшілік рәсім қағидаттарын сақтамау жатады.

Әкімшілік актінің мәніне қатысты талаптарды бұзудың салдары, әдетте, оның дұрыс еместігі болып табылады, өйткені мұндай бұзушылықтар жалпы ереже бойынша әрқашан істің мәні бойынша шешімге әсер етеді. Әкімшілік актіні қабылдаудың ресми аспектісіне қатысты бұзушылықтарға ресми заңдылықтың белгілі бір бұзушылықтары жатады.

Ресми талаптардың бұзылуы болған жағдайда, егер мәнге қатысты талаптардың бұзылуы болмаса, әкімшілік акт дұрыс деп есептеледі және заңсыз деп танылмайды.

Әкімшілік актіні заңсыз деп тану үшін қандай формальды талаптарды бұзу негіз болып табылмайтыны ӘРПК-нің жоғарыда көрсетілген нормасы белгіленбеген. Қалай болғанда да, мұндай бұзушылықтарға заңмен міндетті түрде көзделген талаптарды бұзу кіре алмайды.

Әкімшілік рәсімдер қағидатын бұзуәкімшілік актілерді, әкімшілік әрекеттерді (әрекетсіздікті) заңсыз деп тану, сондай-ақ шығарылған сот актілерінің күшін жою тиіс. Бұл әсіресе келесі жағдайлардың (шешімдердің, іс-әрекеттердің) салдары:

- әкімшілік орган қызметінің заңды негізіне қатысты нормативтік актілердің талаптарын бұзуға әкеп соқтырған жағдайда (мысалы, әкімшілік орган өз қызметінде басшылыққа алынуы тиіс заң талаптарын бұзған);

- заңда белгіленген құзырет шегінен шығу;

- адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын өрескел бұзуға (шектеуге), бұл мұндай құқықты толық немесе ұзақ уақыт бойы пайдалануға мүмкіндік бермейді немесе елеулі кедергілерді (айыру)еңсеруді талап етеді;

- Қазақстан Республикасының Конституциясымен және заңдарымен тікелей тыйым салынған іс-әрекеттер жасауға (шешімдер қабылдауға);

- әкімшілік рәсімге қатысушының және қоғамның мүдделерінің әділ теңгерімі қамтамасыз етілмеген айқын пропорционалды емес шешім қабылдау.

Көптеген жағдайларда құқықтың материалдық нормаларын бұзумен (сақтамаумен) бірге жүретін мұндай қағидаттарды бұзу маңызды деп саналуы керек.

Шетелдік тәжірибеге жүгінсек, субъектінің билік өкілеттіктерін қабылдауы кезінде жіберілген рәсімдік бұзушылықтарды бағалауға қатысты негізгі мәселе құқықтың екі негізгі қағидатының арақатынасы болып табылады: «құқыққа қайшы әрекеттер заңды салдарға әкеп соқпайды» және оған қарсы «рәсімді ресми бұзу мәні бойынша дұрыс шешімнің күшін жоюдың салдары бола алмайды».

Елеулі бұзушылықты елеусізден бөлетін шекара мынадай мән-жайды белгілеу болып табылады: «егер ол заңда көзделген оны қабылдау рәсімін сақтаған жағдайда билік өкілеттігі субъектісінің шешімі басқа болуы мүмкін бе?» [6, 20 б.].

Сонымен қатар, Германияның «Әкімшілік рәсімдер туралы» Заңында әкімшілік рәсімді жүзеге асыру кезінде орын алған процедуралық және формалды қателерді түзету туралы норма көзделген. Бұл нормаға сәйкес әкімшілік актінің заңсыздығына әкелмейтін рәсімдік немесе формасына қатысты бұзушылықтар елеулі емес деп танылады, егер:

- 1) әкімшілік актіні шығару үшін қажетті өтініш кейінірек берілсе;
- 2) қажетті негіздеме кейінірек ұсынылса;
- 3) рәсімге қатысушылардың біріне қажетті тыңдау кейінірек өткізілсе;
- 4) әкімшілік актіні шығару үшін талап етілетін комитеттің шешімі кейінірек шығарылса;
- 5) басқа әкімшілік органның қажетті жәрдемдесуі кейінірек болса.

Көрсетілген іс-әрекеттер әкімшілік-сот ісін жүргізудің соңғы нақты сатылары аяқталғанға дейін жасалуы мүмкін [7, 149 б.].

Алдыңғы заңдарда әкімшілік актіні қабылдау, орындау немесе күшін жою жөнінде мемлекеттік органдармен өзара қарым-қатынастарда жеке тұлғаның мәртебесі, әсіресе оның рәсімге қатысу құқығы, акт қабылданғанға дейін өз ұстанымын баяндау айқындалмаған. Бұл ереже әкімшілік рәсімді заңды мемлекет контекстінде мемлекеттік басқарудың қазіргі стандарттарына сәйкес келетін тиісті деп танудың негізі болып табылады. Осы іргелі құқықтан өзге де нормативтік ережелер, атап айтқанда мемлекеттік органның әкімшілік рәсімнің басталғаны туралы адамды хабардар ету, істің мән-жайлары туралы оның пікірін анықтау міндеті туындауға тиіс. Тиісінше, адамның іс материалдарымен танысуға, сарапшыны тарту туралы өтінішхатқа және т. б. рәсімдік құқықтары бар. Актінің тікелей адресаты болып табылмайтын мүдделі тұлға ретінде заңда мұндай әкімшілік рәсім субъектісінің жоқтығы туралы жеке көрсету қажет. Осы адамдарға актінің тікелей жолдаудың болмауына қарамастан, олардың құқықтары мен мүдделері қабылданған актімен де қозғалуы мүмкін, тиісінше оларды рәсімге тарту, олардың құқықтық жағдайын анықтау міндетті болып табылады. Мүдделі тұлғаның мысалы ретінде құрылысқа рұқсат беру кезінде көршіні келтіруге болады.

Осыған байланысты ӘРПК акт адресатының мәртебесі және оның құқықтарын айқындайды, сондай-ақ әкімшілік рәсімді жүргізуші лауазымды адам әкімшілік рәсімнің нәтижелері заңды мүдделеріне әсер етуі мүмкін адамдардың шеңберін айқындауға және олар болған жағдайда оларды қарауға тартуға міндетті деген ереже белгіленген [2, 5 б.].

ӘРПК-нің әкімшілік рәсімдерді жүзеге асыру барысында әкімшілік органдар мен сот төрелігін жүзеге асырған кезде әкімшілік соттар үшін негізгі құқықтық акт болып табылатындығына сүйене отырып, онда жалпы конституциялық қағидаттардан басқа мынадай арнайы қағидаттар көзделген:

- заңдылық қағидаты;
- әділдік қағидаты;
- құқықтарды, бостандықтар мен заңды мүдделерді қорғау қағидаты;
- мөлшерлестік қағидаты;
- әкімшілік қалауды жүзеге асыру шектері;
- құқықтар басымдығының қағидаты;

- сенім құқығын қорғау қағидаты;
- формальды талаптарды теріс пайдалануға тыйым салу қағидаты;
- анықтық презумпциясы қағидаты.

Әкімшілік рәсімдер қағидаттарын құқық қолдану қызметінің субъектілері сөзсіз сақтауы (орындауы) тиіс. Қағидаттардан туындайтын талаптарды орындамау, сақтамау заңнаманы бұзу ретінде қаралуға тиіс. Мұндай бұзушылықтар, олардың сипаты мен маңыздылығына байланысты әртүрлі құқықтық салдарға әкеледі. Қағидаттардың кез келген бұзылуы әкімшілік актілерді, әкімшілік әрекеттерді (әрекетсіздікті) заңсыз деп тануға, сондай-ақ шығарылған сот актілерінің күшін жоюға әкеледі [8, 230 б.].

Жалпы, ӘРПК-нің қабылдануына байланысты мемлекеттік органдардың әкімшілік рәсімдерінде болған өзгерістер әкімшілік актінің мәні мен тәртібін айқындауға мүмкіндік береді, бұл азаматтардың өз мүдделерін, ал әкімшілік органдар мен лауазымды адамдар тарапынан заң шеңберіндегі іс-қимылды неғұрлым тиімді қорғауға ықпал ететін болады, бұл халықтың мемлекетке деген сенім деңгейін арттыруға алып келеді.

Сондай-ақ, ӘРПК-де әкімшілік рәсімді бұзудың салдарын шетелдік заңнамаларда көзделгендейелеулі не елеулі еместігін айқындау қажет. Егерде әкімшілік рәсімді бұзу салдарының маңыздылығы және әкімшілік актінің шығаруына әсері айқындалатын болса, азаматтармен заңды тұлғалардың құқықтары тиімді қорғалып және сотта қаралатын істердің жүктемесі аз болады.

Нақты айтқанда келесідей өзгерістер енгізу ұсынылады:

Әкімшілік актінің заңсыздығына әкелмейтін рәсімдік талаптарын бұзу елеулі емес деп танылады, егер:

- 1) әкімшілік акті әкімшілік рәсімге қатысушыға кейінірек берілсе;
- 2) әкімшілік актіде негіздеме толық көрсетілмесе;
- 3) рәсімге қатысушылардың біріне қажетті тыңдау оның тиісті түрде хабарланғанымен белгісіз себептермен қатыспауына байланысты өткізілсе;
- 4) әкімшілік актіні шығару үшін талап етілетін комитеттің шешімі кейінірек шығарылса;
- 5) әкімшілік акті азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау мақсатында шығарылған болса.

Осылайша, көрсетілген өзгерістерді Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексіне енгізу, әкімшілік рәсімді жүзеге асыру кезінде қатысушылардың өз құқықтарын тиімді қолдануға, әкімшілік органдардың, лауазымды адамдардың жауапкершілігін арттыруға және әкімшілік дауды сотқа жеткізбей шешуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі, 2020 жылғы 29 маусымда қабылданған. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>
3. Завотпаева А.Т., Кусаинова А.К. Административные процедуры и административное судопроизводство в рамках принятого Административного

процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан //Қарағанды Университетінің Хабаршысы. – №2 (102) 2021. –С. 30-37.

4. Асланов М.М. Вопросы совершенствования административного процедурно-процессуального законодательства Республики Казахстан //Актуальные проблемы административного и административно-процессуального права (Сорокинские чтения). – 2021. – С. 249-253.

5. Досанова Ф.П. О внутренних административных процедурах проекта Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан //Вестник Alikhan Bokeikhan University. – 2019. – Т. 44. – №. 4. – С. 11-16.

6. Шерстобоев О.Н. Недействительность административных актов: основания, правовой режим, дискреция //Сибирское юридическое обозрение. – 2021. – Т. 18. – №. 2. – С. 228-242.

7. Закон об административных процедурах Федеративной Республики Германия от 23 января 2003 года - <https://jurkniga.ua/contents/sbornik-zakonov-ob-administrativnykh-procedurakh.pdf>

8. Ежегодник публичного права – 2022: Доказательства и доказывание в административном праве. – М.: Инфотропик Медиа, – С.230

Медиев А.Э.,

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

ЖЕКЕЛЕГЕН ӘКІМШІЛІК ЖАЗАЛАРДЫ ӘКІМШІЛІК РӘСІМДІК-ПРОЦЕСТІК КОДЕКС-АЯСЫНА БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әкімшілік әділет – құқықтық мемлекеттің, мемлекеттік басқарудың және әкімшілік құқықтың маңызды атрибуты. Әкімшілік әділет ол қоғамдық-құқықтық дауларды қарастыратын сот органдарының жүйесі, сот ісін жүргізу түрі және атқарушы билік органдарының қызметін мамандандырылған қадағалау ретінде қалыптасады.

Әкімшілік әділет құрудың басты мақсаты ретінде жария сипатқа ие тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды тиісті түрде қамтамасыз ету болып табылады. Әрине, бұл ретте әкімшілік әділетті орнату мақсатында Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Қазақстан Республикасының кодексінің (бұдан әрі – ӘҚБтК) құрамынан жазалардың жекелеген түрлерін Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің құрамына енгізу және әкімшілік әділет саласын барынша жетілдіру болып табылады.

Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылықтар және әкімшілік рәсімдік-процестік реттеу жүйесі бойынша жаңа өзгерістер мен реформаларды енгізу мәселесі ҚР Президенті Қ. Тоқаевтың «Әділ мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына жолдауында көтерілген болатын [1]. Бұның басты себебі ретінде бір жағынан әкімшілік құқық бұзушылықтардың жиі орын алуы мен оны құқықтық тұрғыдан реттеу жүйесіндегі кемшіліктер негіз болса, екінші жағынан әкімшілік құқық бұзушылықтар мен оны рәсімдік-процестік реттеу жүйесі тұрғысынан екіге бөліп қарастыратын мемлекеттер тәжірибесіндегі жағымды көзқарастар арқау болып отыр.

Құқық салаларының арасында қайшылықтар мен келіспеушіліктердің себеп-салдарын анықтау үшін ең алдымен әкімшілік құқықбұзушылықтар мен әкімшілік рәсімдік-процестік реттеудің құқықтық табиғатын анықтап, олардың өзара аражігін ажыратып алғанымыз жөн болар. Яғни әкімшілік әділет институты аясында қабылданған Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекспен енгізілген немесе Батыс еуропалық көзқарас тұрғысынан әкімшілік жауаптылықтың материалдық-құқықтық табиғатына тоқтала кеткеніміз жөн.

Классикалық еуропалық құқықтық доктрина үшін әкімшілік жауаптылық - бұл мемлекеттік әкімшіліктің жеке тұлғалар алдындағы жауапкершілігі, яғни басқаша айтқанда, мемлекеттің жеке тұлға алдындағы жауапкершілігі. «Әкімшілік жауаптылық» санатын осындай түсінудің айналасында оның материалдық-құқықтық сынауында қазіргі заманғы еуропалық әкімшілік құқық, яғни лауазымды тұлғалардың іс-әрекеттері мен шешімдерін жарамсыз деп тану негіздері; жеке тұлғаларға келтірілген залалды мемлекеттің өтеу негіздері құрылады [2].

Автономды әкімшілік жауаптылықты бөлудің критерийі – бұл жерде өз әрекеттеріне жауапты құқық субъектісінің мәртебесі. Бір жағынан, жеке тұлғаларға «әкімшілік жауаптылық» санатын қолдану теориялық негіздерден де, практикалық мағынадан да айырылған – жеке тұлғалардың заңды мінез-құлқын қамтамасыз ету үшін дәстүрлі азаматтық және қылмыстық жауапкершілік жеткілікті. Екінші жағынан, құқықты дамытудың қазіргі кезеңінде мемлекет басқару процесінде өз әкімшілігінің заңдарды бұзуға да, азаматтарға зиян келтіруге де гипотетикалық қабілетті әрекеттері үшін жауап беретіні мойындалды. Алайда, мемлекет жеке тұлғалармен бірдей режимде нақты себептермен жауап бере алмайды. Сондықтан батыста «әкімшілік жауаптылық» деп белгіленген жеке тұлғалар алдында жария-құқықтық құрылымдардың, яғни жалпы мемлекет, оның лауазымды тұлғалары және т. б. жауапкершілігінің арнайы түрінің пайда болу қажеттілігі туындайды [3, 68 б.].

Бұл тұрғыда әкімшілік құқық бұзушылықтың мағынасына анықтау мақсатында оның мағынасына тоқталып кеткенді жөн деп санаймыз.

Әкімшілік құқық бұзушылық – мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіпке, азаматтардың жеке меншігіне, құқылары мен бостандықтарына, белгіленген басқару тәртібіне нұқсан келтіретін кінәлі (қасақана немесе абайсыз істелген) әрекет немесе әрекетсіздік [4].

Бұл үшін арнаулы заңдарда әкімшілік жауаптылыққа тарту көзделген. Әкімшілік құқық бұзушылықты кейде әкімшілік теріс қылық деп те атайды. Жеке адамның әкімшілік жауаптылық көзделген құқыққа қарсы, кінәлі (қасақана немесе абайсызда жасалған) іс-әрекеті не әрекетсіздігі немесе заңды тұлғаның құқыққа қарсы іс-әрекеті не әрекетсіздігі әкімшілік құқық бұзушылық болып танылады. ӘҚБтК-ге сәйкес әкімшілік құқық бұзушылық – бұл мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіпке, белгіленген басқару тәртібіне қол сұғатын, құқыққа қайшы, кінәлі әрекет немесе әрекетсіздігі [5].

Әкімшілік құқық бұзушылық ерікті мінез-құлық болып табылады және мінез – құлықтың екі аспектісінен тұрады: әрекет немесе әрекетсіздік. Әрекет – бұл міндеттерді, заңды талаптарды белсенді орындамау, сонымен қатар тиым салушылықты бұзу (мысалы, егінді улау немесе ауыл шаруашылық дақылдарын жою, көкнәр немесе сораны заңсыз егу және өсіру). Әрекетсіздік – бұл міндеттемелерді бәсең орындамау, мысалы, мемлекеттік статистикалық байқауды жүргізуден бас тарту, өндіріс қалдықтарын көму бойынша және ағынды суларды

төгудің талаптарын орындамау. Әкімшілік құқық бұзушылықты жасау әкімшілік жауаптылықтың, тұлғаға әкімшілік жаза қолданудың фактілік негізі болып табылады (нормативті негізі – құқық нормасы, соған сәйкес әкімшілік жауаптылық белгіленеді және қолданылады) [4].

Сонымен қатар, ӘҚБтК-ге сәйкес әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың міндеттері – адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, халықтың денсаулығын, санитариялық-эпидемиологиялық саламаттылығын, қоршаған ортаны, қоғамдық имандылықты, меншікті, қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті, мемлекеттік билікті және мемлекеттік басқаруды жүзеге асырудың белгіленген тәртібін, ұйымдардың заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделерін әкімшілік құқық бұзушылықтардан қорғау, сондай-ақ олардың жасалуының алдын алу [5].

Осы міндетті жүзеге асыру үшін әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнама әкімшілік жауаптылықтың негіздері мен қағидаттарын белгілейді, қандай іс-әрекеттердің әкімшілік құқық бұзушылықтар болып табылатынын және оларды жасағаны үшін қолданылатын жаза түрлерін, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаға қандай әкімшілік жаза қолданылуы, қай мемлекеттік органның (лауазымды адамның) және қандай тәртіппен қолдануы мүмкін екенін айқындайды делінген.

Осы тұрғыда біз әкімшілік құқық бұзушылықтың негізгі реттеу саласы мен табиғаты бір жағынан, әкімшілік құқық субъектілерінің құқыққа қайшы мінез-құлқымен байланысты қатынастарды, ал екінші жағынан, сот және құзыретті органдардың әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарау, құқыққа қайшы әрекеттердің жолын кесу, бұлтартпау шараларын қолдану жөніндегі қызметі жүзеге асыратындығына көз жеткізе аламыз.

Ал енді әкімшілік әділеттің құқықтық табиғатына келетін болсақ.

Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік Кодексінде (бұдан әрі – ӘРПК) әкімшілік рәсім мен әкімшілік сот ісін жүргізудің міндеттері белгіленген, олар:

- Әкімшілік рәсімдердің міндеттері: жеке және заңды тұлғалардың жария құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін толық іске асыру; жария-құқықтық қатынастарда жеке және қоғамдық мүдделердің теңгеріміне қол жеткізу; тиімді және бүкпесіз мемлекеттік басқаруды, оның ішінде адамдардың басқару шешімдерін қабылдауға қатысуы арқылы қамтамасыз ету; жария-құқықтық саладағы заңдылықты нығайту болып табылады;

- Әкімшілік сот ісін жүргізудің міндеттері: жария-құқықтық қатынастарда жеке тұлғалардың бұзылған немесе дау айтылатын құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді түрде қорғау және қалпына келтіру мақсатында әкімшілік істерді әділ, бейтарап және уақтылы шешу болып табылады [6].

ӘРПК-де азаматтардың құқығын қорғаумен қатар, жеке және заңды тұлғалар мен мемлекеттік органдар арасында туындаған дауларда теңсіздікті жоюға бағытталған және жария-құқықтық қатынастардан туындайтын бұзылған немесе даулы құқықтарды, бостандықтарды немесе заңды мүдделерді қорғау және қалпына келтіру мақсатында сотқа берілген талап ретінде әкімшілік талап ұғымы көзделген. ӘРПК-да реттелетін қатынастардың қатысушылары мемлекеттік, әкімшілік органдар, лауазымды тұлғалар, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалар болып

табылады. ӘРПК азаматтарға мемлекеттік органмен дауды сотқа дейін де шешуге мүмкіндік береді. Яғни, уәкілетті органның актісімен немесе шешімімен келіспейтін азаматқа заңды құқықтарын қорғау мақсатында дәлелдемелерді ұсынуға мүмкіндік беріледі. Мысалы, адам сауда-саттықпен айналысуға рұқсат алды, бірақ мемлекеттік орган мұндай қызметті жүзеге асыру тәртібін бұзуды анықтады және тиісті рұқсатты қайтарып алмақшы. Кодекске сәйкес, берілген рұқсат қағазды дереу кері қайтарып алуға болмайды. Бұл ретте адамға туындаған жағдайды түзетуге және қажетті құжаттарды мемлекеттік органға жеткізуге мүмкіндік беріледі. Егер азамат мемлекеттік органның шешіміне қанағаттанбаса немесе онымен келіспесе, оның бұзылған заңды құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгінуге құқылы [7].

ӘРПК қолданысқа енгізілген күннен бастап бір жылдың қорытындысы бойынша Әділет министрлігі құқық қолдану тәжірибесіне жүргізген талдау нәтижесіне сәйкес, онда әкімшілік реформаның табыстылығын көрсетеді. Мәселен, ҚР Президенті жанындағы Орталық коммуникациялық қызметінде өткен кездесу барысында Әділет министрі Қ. Мусин «соттарда аяқталған әкімшілік істердің жалпы санынан әкімшілік әділеттің жаңа форматының бірінші жылында талапкерлердің талаптары аяқталған істердің 52%-ы бойынша толық немесе ішінара қанағаттандырылды. Осылайша, әкімшілік орган, лауазымды тұлға қабылдаған (сотқа жететін) әрбір екінші шешімнің күшін сот жояды. Бұл факт әкімшілік әділеттің «жаңа» моделінің тиімділігі туралы» ерекше атап өткен болатын [8].

Жоғарыда көрсетілгендей, әкімшілік жазалар өзінің заңды табиғаты бойынша қолдану әкімшілік рәсімді жүзеге асырудың нәтижесі болып табылмайды, керісінше, оларды қолдану әкімшілік теріс қылық жасаумен байланысты әкімшілік-деликттік құқықтық қатынастар шеңберінде жүзеге асырылады.

Егер әкімшілік құқық бұзушылық қоғамдық қауіпті сипатқа ие болса және қатынастың қорғалатын аймағын заңмен бұзса, онда әкімшілік актіні емес, заңды жауапкершілікті қолдануды талап етіледі. Яғни, мемлекеттің құқық қорғау функцияларын жүзеге асыруы осылармен байланысты. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, мысалы, рұқсаттан айыру кезінде мемлекеттік орган әкімшілік рәсім шеңберінде ауыртпалықты актіні қабылдайтын әкімшілік орган ретінде емес, әкімшілік деликттік іс жүргізу нәтижесі бойынша құқық бұзушыға қатысты әкімшілік жазаны қолданатын уәкілетті орган ретінде әрекет етеді [9].

Екі құқықтық саланың негізгі міндеттерінде көзделіп тұрғандай бірі әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаға қандай әкімшілік жаза қолданылуы, қай мемлекеттік органның (лауазымды адамның) және қандай тәртіппен қолдануы мүмкін екенін айқындайтынына көз жеткізсек, екіншісі тұлғалардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді түрде қорғау және қалпына келтіру мақсатында жүзеге асырады.

Осылайша, әкімшілік әділет тұжырымдамасы мен әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізу тұжырымдамасы арасында ортақ ештеңе жоқ және олар материалдық-құқықтық және іс жүргізу табиғаты бойынша бір-бірінен түбегейлі ерекшеленеді деген пікірге келуге болады.

Енді, ӘҚБтК-нің қолданыстағы редакциясында арнайы құқықтан айыру, рұқсаттан айыру не оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау және қызметті тоқтата тұру немесе тыйым салу түріндегі әкімшілік жаза түрлерін ӘРПК-нің реттеу аясына бергендегі салдарына келіп тоқталсақ.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, Мемлекет басшысы 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында әкімшілік әділет саласын кеңейту қажеттігіне баса назар аударған.

Мемлекет басшысының жолдауын іске асыру жөніндегі Жалпыұлттық іс-шаралар жоспарының 94-тармағын орындау мақсатында ӘҚБтК-нен арнайы құқықтан айыру, рұқсаттан айыру немесе оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау, қызметті тоқтата тұру немесе оған тыйым салу әкімшілік жазалардың түрлерін алып тастап, әкімшілік органдардың іс-әрекеттеріне/шешімдеріне шағымдану кезінде оларды салалық заңдар шеңберінде қолдану мүмкіндігін және кейіннен ӘРПК-нің шеңберінде қарастыру ұсынымы «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы тұжырымдамасында көрініс тапқан.

Яғни, ӘҚБтК-нің қолданыстағы редакциясында арнайы құқықтан айыру, рұқсаттан айыру не оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау және қызметті тоқтата тұру немесе тыйым салу көзделген 86 бабы мемлекеттік қызмет көрсету қорытындылары бойынша тиісті рұқсат құжаттарын алумен байланысты, бұл уәкілетті мемлекеттік органмен өзара қарым-қатынас орнатуды көздейді. Осы өзара қарым-қатынастардың нәтижесі мемлекеттік органның шешімі бойынша берілген адамға белгілі бір қызметпен айналысу құқығын беретін рұқсат құжаты болып табылады. Мемлекеттік қызметті алуға байланысты емес баптарды ӘРПК қамтуы мүмкін, өйткені қызметті тоқтата тұру не оған тыйым салу, тізілімнен шығару әкімшілік органның шешімі негізінде жүзеге асырылуы мүмкін. Бұдан басқа, ӘРПК-нің тетіктерін қолдана отырып, ӘҚБтК-ден реттеуді салалық заңдарға беру, адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетіктерін толыққанды пайдалануға мүмкіндік береді [10].

Алайда, тұжырымдаманың ұсынылған жобасы ӘРПК-мен мәселелерді кейіннен реттей отырып, әкімшілік жазалардың жекелеген түрлерін салалық заңдарға ауыстыру тетігін және арнайы құқықтан айыру, рұқсаттан айыру не оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау, қызметін тоқтата тұру немесе тыйым салу сияқты жазалардың түрлерін бұзғаны үшін ӘҚБтК-тен алып тастау бойынша ұсынысы, қолданыстағы ӘҚБтК әкімшілік құқық бұзушылықтарының құрамдары қалай қаралатынын ашып көрсетпейді. Осыған байланысты, құқыққа қайшы бірдей іс-әрекет ӘҚБтК және салалық заңнаманың нысанасы болып табылатын, құқық қолдану тәжірибесінде белгілі бір қиындықтарға әкеп соғуы мүмкін ықтимал деректерге қатысты сұрақ туындайды. Сонымен қатар, бұл жағдайда салалық заң ӘҚБтК-мен салыстырғанда репрессиялық заң ретінде әрекет етуі мүмкін. Рұқсат беру құжатынан айыруды немесе оның қолданылуын тоқтата тұруды жүзеге асыратын негіздер салалық заңда рұқсат беру құжатының өзін алуға, яғни әкімшілік рәсімдерді жүзеге асыруға байланысты бұзушылықтар үшін ғана қолданылуы тиіс. Мысалы: рұқсат беру құжатын алған кезде көрсетілетін қызметті алушы біліктілік талаптарына сәйкес келді, ал тексеру барысында сәйкес келмейтіні анықталды, сол үшін рұқсат беру құжатын тоқтата тұру түріндегі құқықтық салдарлар орын алады [11].

Сондай-ақ, уәкілетті органдарға арнайы құқықтан айыру, рұқсаттан айыру немесе оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау, қызметті

тоқтата тұру немесе оған тыйым салу әкімшілік жазаларын беру салдарынан сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін ұлғайтады деп есептейміз.

Іс жүзінде мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органдар әрқашан тек жазалау шараларына бағытталады, өйткені бұл олардың жұмысының көрсеткіші болып табылады және статистикалық мәліметтермен жұмыс жасауға ықпалын тигізеді. Арнайы құқықтан айыру, рұқсаттан айыру не оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен шығару, қызметін тоқтата тұру немесе тыйым салу түрінде шешімдер қабылдау кезінде уәкілетті органдар тарапынан басымдылық бермей, субъективті түрде бағаланып шешім шығару қажеттігін атап өту маңызды мәселе деп есептейміз.

Себебі, әкімшілік құқық бұзушылықтың жекелеген санатын бойынша шешімдерді қабылдау өкілеттіктерін берудің ықтимал теріс салдары ретінде, Қазақстан Республикасында дамып келе жатқан бизнес пен оның өкілдерінің уәкілетті органдарға сенім артпауы наразылыққа алып келуі мүмкін, өйткені қызметті, әрекеттерді тоқтата тұру туралы шешім лицензияларды, сондай-ақ одан айыруды сот органдарының орнына уәкілетті мемлекеттік органдар қабылдайтын болады. Мысалы, уәкілетті органның лауазымды тұлғасы тарапынан сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мен оны теріс пайдалану тәуекелдерінің жоғарылауына әкелуі мүмкін, соның салдарынан мемлекеттік органдарға деген сенімге теріс әсер ететін «мүдделер қақтығысы» туындауы мүмкін.

Осы әрекеттерді шешу жолдарын жобаны әзірлеуші, болуы мүмкін тәуекелді жоққа шығармайды, бірақ жағымсыз әсерді жою ретінде аталған тәуекелдерді азайту немесе жою үшін қандай да бір әрекеттер мен тәсілдерді ұсынбайды және де уәкілетті органмен арнайы құқықтан айыру, рұқсаттан айыру немесе оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау, қызметті тоқтата тұру немесе оған тыйым салу түріндегі қолданылған әкімшілік жазалары бойынша уәкілетті органның өзі немесе жоғары тұрған органның қабылданған шешімі қолайсыз әкімшілік акт болып сотпен танылған жағдайда, олардың жауаптылық мәселелері көрсетілмегендігіне көз жеткіземіз.

Жоғарыда аталғандарды қорытындылай келетін болсақ, Әкімшілік рәсімдік - процесстік кодексті реттеу саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар құрамын ауыстыру қажеттілігін негіздеу үшін әкімшілік рәсімді жүзеге асырумен байланысты болғандықтан әкімшілік жазалардың нақты түрлері алынды (арнайы құқықтан айыру, рұқсаттан айыру немесе оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау, қызметті тоқтата тұру немесе оған тыйым салу).

Мұндай жағдайда ӘРПК рәсімі бойынша рұқсаттан айыру көзделетін адамдардың іс-әрекеттерін құқық бұзушылық деп санау керек пе деген сұрақ туындайды? Ғылыми тұрғыдан алғанда, бұл қатынастар деликтті болуды тоқтатпайды. Әкімшілік орган мұндай құқық бұзушылықтың заңды сипаты анық болмаған кезде салалық заңның нормаларын бұзғаны үшін рұқсаттан айыруды қолданады.

Тағы бір мәселе, жекелеген әкімшілік жазалар ӘРПК реттеу аясына ауыстырылған жағдайда әкімшілік құқық бұзушылық кодексінің санкциясында көзделген жазаларды сақтай отырып салалық заңдарға көшірілмеуі тиіс, себебі бұл тұрғыда бір әрекет үшін екі жауапкершіліктің көзделуіне алып келеді.—(мысалы, арнайы құқығынан айыру салалық заң бойынша және әкімшілік құқық бұзушылық кодексте айыппұл).

Сонымен қатар, арнайы құқықтан айыру, рұқсаттан айыру немесе оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау, қызметті тоқтата тұру немесе оған тыйым салу түріндегі қолданылған әкімшілік жазалары бойынша уәкілетті органның өзі немесе жоғары тұрған органның қабылданған шешімі қолайсыз әкімшілік акт болып сотпен танылған жағдайда, олардың жауаптылық мәселелерін көздейтін норманы Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне немесе салалық Заңына енгізу қажет.

Жоғарыда көрсетілгендерді қорытындылай келетін болса, әкімшілік құқықбұзушылықтар үшін жекелеген әкімшілік жазаларды әкімшілік рәсімдік процестік кодексінің реттеу аясына ауыстыру мәселесі бойынша келтірілген ұсыныстар алдағы уақытта өзінің оң нәтижесін береді деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әкімшілік әділет: жаңа заңнан не күтеміз? // ҚР Жоғарғы Сотының баспасөз қызметі 2021 жылғы 25 қаңтарындағы басылым // <https://www.sud.gov.kz/eng/node/287660>;

2. Агапов А. Б. Административная ответственность : учебник для вузов. - 9-е изд., перераб. и доп.- Москва : Издательство Юрайт, 2022. – 483 с.;

3. Беше-Головко К. Административная ответственность государства: опыт развития во французском праве // Сравнительное конституционное обозрение. 2009. № 1 (68). – С. 68-79;

4. Әкімшілік құқық бұзушылық - әкімшілік жауаптылықтың негізі (stud24.ru) // <https://www.stud24.ru/administrative-law/kmshlk-y-bzushyly--kmshlk/479057-1826431-page1>;

5. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі, 2014 жылғы 5 шілдеде қабылданған. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

6. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі, 2020 жылғы 29 маусымында қабылданған. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>

7. Әкімшілік әділет жүйесін жетілдіруге жасалған қадам (ақмешіт жастары) // <https://aqmeshit-zhastary.kz/qogam/aekimshilik-aedilet-zhuejesin-zhetildirwge-zhasalghan-qadam-1673/?ysclid=lgamidc4j8914047655>

8. Официальный информационный ресурс Премьер-министра РК «Административный процедурно-процессуальный кодекс изменил подход во взаимодействии госорганов и частных лиц» - Минюст

9. Мусин К.К. «О некоторых вопросах совершенствования административно-деликтного законодательства» // Сборник материалов IV Евразийского форума по правам человека. – 2023 г. – С. 67-72.

10. «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы тұжырымдамасының жобасы // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14273768#1>

11. Письмо адресованное в министерство Юстиции Республики Казахстан касательно позиции национальной палаты предпринимателей «АТАМЕКЕН» // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14273787&ysclid=larswz7wpb167368081#1>

*Назинцева А.Ю.,
аспирант Саратовской государственной
юридической академии,
город Саратов, Российская Федерация*

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ КОНТРОЛЬНО-НАДЗОРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ В РОССИИ

Контрольно-надзорная деятельность является одним из механизмов обеспечения законности образовательных отношений, а также средством своевременного выявления нарушений. Изучение контроля и надзора в сфере образования позволит раскрыть сущность указанных институтов, их правовое регулирование, а также выявить положительные и отрицательные черты контрольно-надзорной деятельности в конкретном историческом периоде. В связи с этим рассмотрение этапов развития российской контрольно-надзорной деятельности в сфере образования имеет важное теоретическое и практическое значение.

В науке административного права проводились отдельные исследования, посвящённые истории контрольно-надзорной деятельности в сфере образования [8, с. 65]. Однако исторический аспект контрольно-надзорной деятельности в сфере образования до XVIII века практически не исследовался.

На протяжении длительного этапа формирования системы образования контроль и надзор являлись её неотъемлемой частью. До настоящего периода времени момент возникновения системы контроля и надзора в указанной сфере не определен.

А.В. Захаров отметил, что цели и задачи государства зависят от уровня нравственного и культурного развития общества, интересов и потребностей граждан, экономических возможностей государства и общества, развитости и профессионализма государственного аппарата [5, с.136]. На развитие контроля как проявление государственной деятельности также оказывают влияние указанные факторы.

Начиная со второй половины IX века до второй половины X века, восточные славяне организовывали школы грамоты, в которых получали элементарное образование в виде первоначальных навыков чтения и письма [3, с.54-55]. В указанный период времени школы грамоты представляли собой объединения славян, которые формировались на основе общих целей к получению основных навыков грамотности. Школы грамоты функционировали без государственного регулирования. В связи с этим отсутствовал государственный механизм контроля за их деятельностью.

Первые государственные школы в истории Руси появились в период правления Владимира Святославовича после Крещения Руси [6, с.115-116]. Создание школ было вызвано необходимостью подготовки грамотных церковных служащих, которые должны были помочь в дальнейшем распространении христианства. Так, Владимир заявил: «Но сколько бы не пришло священников греческих и болгарских все их было мало для настоящей потребности; нужно было умножить число своих, русских священников, что не могло произойти иначе, как через распространение книжного ученья» [7, с.174]. В своих научных работах Б.Д. Греков позднее отметил,

что книжное ученье предполагало не просто обучение грамоте, а целые школы, в которых получали довольно серьезное образование [4, с.62].

В целях упорядочения деятельности школ установлены правила приема, а также определены категории населения, которые могли поступить в учебное заведение и получить образование. Согласно Повести временных лет [9] на начальном этапе обучение осуществлялось в принудительном порядке. По личному поручению князя на книжное ученье «детей отбирали у лучших граждан». Однако в скором времени люди, получившие образование, поднимались по карьерной лестнице и занимались государственными делами, что привело к популяризации книжного ученья в обществе.

В период правления Ярослава Мудрого основанная Владимиром система образования получила дальнейшее распространение и развитие. Согласно Софийской летописи [12, с.169] Ярославом Мудрым основана школа «Учение книжного повышенного типа», учебный процесс в которой осуществлялся по двум направлениям: государственная и церковно-административная деятельность. Руководство деятельностью школ, а также определение социального состава обучающихся по-прежнему осуществлялось князем. Основным контингентом обучающихся были дети старост и священнослужителей.

Таким образом, возникновение государственного контроля в сфере образования неразрывно связано с крещением Руси. Залогом укрепления государства и дальнейшего сплочения общества было распространение христианства. Однако существовавший кадровый дефицит ресурсов не позволял в полной мере достичь массовой популяризации религии. Основанные Владимиром и Ярославом Мудрым школы обеспечили механизм по подготовке церковных деятелей. Создание школ, их наполняемость обучающимися, организация учебного процесса находилось под полным контролем князей, что привело к возникновению государственного контроля в указанной сфере.

Новый этап в развитии системы образования связан с Петром I. В России появляется новая сеть образовательных учреждений, которая обучает не только основам грамотности, но и обеспечивает профессиональную подготовку, прежде всего, в военном деле.

Государственный контроль в сфере образования в период правления Петра I начинает усиливаться и приобретать больший масштаб. Если в период правления Владимира и Ярослава Мудрого установление контроля в сфере образования было связано с необходимостью создания школ для дальнейшего распространения христианства на Руси, то установление контроля за сферой образования в петровский период времени связано с переходом существующей системы образования на более современный этап и качественный уровень. Система образования модернизировалась в соответствии с европейским уровнем, который оценил Петр I в ходе своих визитов в зарубежные страны. Кроме того, впервые произошло частичное делегирование контрольных полномочий за образовательными организациями от государя к профильному ведомству. Тем самым, контроль приобрел опосредованный характер.

В 1802 году было создано Министерство народного просвещения, которое придало новый импульс развитию основ государственного управления в сфере образования. Согласно Указу «Об устройстве училищ» образовано Главное

училищное правление, в которое входили попечители. Основная задача попечителей состояла в том, чтобы обеспечивать контроль за благоустройством вверенных училищ и университетов на территории округа [1, с.11-13].

В образовательные учреждения 1871 году вводится инспекторская служба, которая на основании Инструкции инспекторам народных училищ осуществляла внутренний контроль за порядком организации учебного процесса, режимом пребывания и отдыха обучающихся в образовательных учреждениях [10, с.99-100].

В начале XX века начались революционные процессы, активным образом распространившиеся по всей стране. Созданные в этот период времени инспекции народного просвещения в рамках контрольно-надзорных функций проверяли соблюдение образовательными учреждениями действующих законов, ведение легитимной организационно-управленческой деятельности указанными учреждениями на территории губернии [1, с.20].

По мнению В.А. Грачева, деятельность инспекций в сфере образования носила противоречивый и изменчивый характер, поскольку предпринятая попытка внедрить механизм инспектирования в целях повышения качества системы образования не привела к ожидаемому результату [2].

Тем не менее, можно констатировать, что к началу XX века государственный контроль в сфере образования приобрел более усложненную структуру, поскольку появились новые ведомства, осуществляющие данное полномочие. Пределы их полномочий были ограничены границами административно-территориальных единиц (губерний и округов), что свидетельствовало о появлении децентрализации в процессе осуществления государственного контроля в указанной сфере.

В 1919 году был создан Государственный ученый совет, который обеспечивал организацию образовательной деятельности высших учебных заведений, в том числе принимал кадровые решения в отношении руководителей данных заведений. Указанный факт свидетельствует о том, что впервые в истории России по своей сути государственный контроль в сфере образования разделился на контроль за деятельностью образовательных организаций общего образования и организаций высшего образования. Именно такая модель государственного контроля была сохранена на протяжении всего советского периода и продолжает существовать в современной России.

В 1946 году создано Министерство высшего и среднего специального образования СССР. Многие организации высшего образования оказались в двойном подчинении: профильному министерству и отраслевым министерствам. Сложившаяся система управления отрицательно влияла как на развитие высшего образования, так и на осуществление контроля за деятельностью учреждений [14, с.63].

В 1971 году XXIV съезд КПСС, провозгласивший переход к всеобщему образованию, в целом сохранил существующую модель управления образовательными организациями, в том числе в части осуществления контрольно-надзорной деятельности.

В научной литературе недостаточным образом освещена периодизация развития государственного контроля в сфере образования. Однако авторы, занимавшиеся изучением данного вопроса, такие, как Фёклин С.И., Алимов Г.Т., Ладнушкина Н.М., считают, что контрольно-надзорная деятельность в сфере

образования прошла два этапа развития: дореволюционный период (1720-1917) и советский (1922-1991).

Представляется, что данная классификация не в полной мере отражает этапы исторического развития контрольной деятельности в сфере образования. С момента распада СССР прошло значительное время, в течение которого были проведены административные реформы и приняты нормативно-правовые акты, направленные на повышение качества образовательного процесса и совершенствование управления в указанной сфере.

Б.М. Фролов, один из немногих исследовавший развитие государственного контроля (надзора) в постсоветский период, выделяет два этапа. Первый этап (1992 год - 2011 год) связан с отсутствием законодательно закреплённого определения государственного контроля и надзора. Второй этап (2012 год - 2020 год) в развитии контрольно-надзорной деятельности в сфере образования в современной России связан с введением законодательно закреплённого определения государственного контроля (надзора), а также функционированием данного института.

На заседании Государственного совета РФ 23 декабря 2015 года обсуждались вопросы совершенствования системы образования. По итогам совещания Правительству РФ в соответствии с пунктом 2 Перечня поручений Президента РФ от 2 января 2016 г. № Пр-15ГС дано поручение разработать и принять меры по уменьшению административной нагрузки на образовательные организации, в том числе путем сокращения количества проверок [11]. Так, Постановлением Правительства РФ от 25 июня 2021 г. № 997 [13] утверждено Положение о федеральном государственном контроле (надзоре) в сфере образования, в основу которого положен риск-ориентированный подход. Вхождение объекта контрольно-надзорной деятельности в ту или иную категорию риска будет определять возможность проведения контрольно-надзорного и (или) профилактического мероприятия.

Исходя из этого, в настоящее время идет новый этап (с 2021 года - по настоящее время) в развитии контрольно-надзорной деятельности в сфере образования в современной России, основной задачей которого является внедрение риск-ориентированного подхода.

Таким образом, контрольно-надзорная деятельность в сфере образования прошла длительный путь своего становления. Проведенное исследование позволяет выделить следующие исторические этапы: средневековый (XI век – XVII век); имперский (XVIII век); дореволюционный (XIX век – начало XX века); советский (XX век); современный: (с 1992 год – по настоящее время).

В зависимости от субъекта осуществления государственного контроля в сфере образования можно выделить контроль, осуществляемый исключительно главой государства (XI век – XVII век) и делегированный контроль (XVIII век – по настоящее время), осуществляемый не только главой государства, но и компетентными ведомствами. В зависимости от территориальной сферы осуществления этапы развития контрольно-надзорной деятельности в образовании можно разделить на централизованный контроль (XI век – XVIII век) и децентрализованный (XIX век – настоящее время).

Список литературы:

1. Алимов Г. Т., Ладнушкина Н. М., Пашенцев Д. А., Фёклин С. И. Контроль и надзор в сфере образования: Монография. — М.: Книгодел, 2020. — С.11-13.
2. Грачев В.А. Становление и развитие инспектирования в системе образования советской России (1917 - 1991 гг.): Дис. ... канд. пед. наук // Библиотека диссертаций. URL: <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/stanovlenie-i-razvitie-inspektirovaniya-v-sisteme-obrazovaniya-sovetskoj-rossii.html> (дата обращения: 03.01.2022 г.)
3. Греков Б.Д. Культура Киевской Руси: Академия наук СССР, М-Л, 1944. — С. 54-55.
4. Греков Б.Д. Грозная Киевская Русь. — М: Алгоритм, 2012. — С.62.
5. Захаров А.В. Функции Российского государства в контексте устойчивого развития // Правовая политика и правовая жизнь. 2018. № 3. — С.136.
6. История России с древнейших времен да наших дней: учебник в 2 т. Т.1 А.Н. Сахаров, А.Н. Боханов, В.А. Шестаков; под ред. А.Н. Сахарова. Москва. Проспект, 2016. — С.115-116.
7. История России с древнейших времен: сочинение С.М. Соловьева. Книга первая. Том -V. Второе издание. — С.174.
8. Коцюрко Е.П. Виды государственного контроля и надзора в сфере образования: основные характеристики и критерии // Правовая политика и правовая жизнь. № 1. 2020. — С.65.
9. Нестор Летописец «Повесть временных лет» URL: <http://lib.aldebaran.ru> (дата обращения 04.05.2022 год).
10. Об учреждении инспекторов над частными учебными заведениями в столицах. 26 декабря 1833 года // История государственного контроля (надзора) в сфере образования в России (XVIII — начало XXI в.). Том 1: Императорская Россия: Хрестоматия. М., 2016. — С. 99–100.
11. Перечень поручений по итогам заседания Государственного совета от 2 января 2016 г. № Пр-15ГС. URL: <http://www.kremlin.ru/events/state-council/51143> (дата обращения: 04.01.2022 г.).
12. Полное собрание русских летописей. Том 6. 1853. — С. 169.
13. Постановление Правительства РФ от 25.06.2021 № 997 «Об утверждении Положения о федеральном государственном контроле (надзоре) в сфере образования» // СЗ РФ. 2021. № 27, ч. 2, ст. 5385.
14. Свечникова В.В. Особенности административно-правового регулирования контроля и надзора в сфере высшего образования в советский период // Право и практика. № 4. 2021. — С.63.

Оналбай А.Н.,
*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ПРИНЦИПЫ ОБЪЕКТИВНОСТИ И БЕСПРИСТРАСТНОСТИ СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА: МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Судья должен быть верен своей присяге, неукоснительно соблюдать нормы этики, не допускать проявлений некорректного поведения при осуществлении любых действий, в общественной деятельности и в быту, чтобы его поступки соответствовали высокому статусу должности судьи [1].

На VIII съезде судей Республики Казахстан Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев первоочередной задачей назвал обеспечение прав человека и верховенства закона.

В качестве важного приоритета Глава государства определил независимость судебной системы, которая является «непременным условием справедливого правосудия и повышения доверия граждан к судебной власти». Была подчеркнута важность того, что граждане, представители бизнеса, инвесторы должны быть уверены в беспристрастных и справедливых решениях, выносимых казахстанскими судами [2].

Беспристрастность и объективность судебного разбирательства в первую очередь обеспечит защиту прав и законных интересов, данная норма закреплена в статье 1 Конституционного закона Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132 «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» которая гласит, что «судебная власть осуществляется от имени Республики Казахстан и имеет своим назначением защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, обеспечение исполнения Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров» [3].

Также в указанной статье Конституционного закона, указано «никто не может быть лишен права на рассмотрение его дела с соблюдением всех требований закона и справедливости компетентным, независимым и беспристрастным судом» [3].

Государство предоставляет суду право и в то же время возлагает обязанность рассмотрения и разрешения дела по существу, принятия законных и обоснованных решений, обеспечения реальной защиты прав, свобод и законных интересов субъектов спорных правоотношений. Таким образом, суд должен быть беспристрастным и объективным. Судебное разбирательство должно рассматриваться надлежащим образом, в полном соответствии с процессуальной формой, рассмотреть дело по существу и вынести свое решение, которое должно отвечать требованиям законности и обоснованности.

Беспристрастность и объективность судебного разбирательства оказывает явное воспитательное воздействие и направлено на усиление уважительного, признательного отношения граждан и общества в целом к правосудию.

Беспристрастность и объективность суда являются залогом законности, обоснованности судебного решения.

В стадии судебного разбирательства, суд рассматривает и разрешает по существу, принимает решение. Следовательно, беспристрастность и объективность суда должны гарантироваться именно в этой стадии. Глубокое самостоятельное исследование, посвященное проявлению беспристрастности и объективности судебного разбирательства и их гарантиям, является актуальным.

К сожалению, в юридической литературе не сложилось единого понятия ни объективности суда, ни беспристрастности суда. Законодатели не дают четких определений обеспечения гарантий объективности и беспристрастности суда.

В науке недостаточно исследуются гарантии беспристрастности и объективности суда, хотя и имеются по данной проблеме отдельные публикации. До настоящего времени не сложилось единого научного подхода в определении структуры, содержания и составных частей рассматриваемых понятий. Мало внимания уделяется систематизации проявления беспристрастности суда при рассмотрении и разрешении дел.

Понятия объективности суда и беспристрастности нечетко разделяются по содержанию, не прослеживается комплексного подхода в исследовании понятий беспристрастности и объективности судьи как личности, а также недостаточно глубоко исследована проблема беспристрастности судебного разбирательства. Указанные обстоятельства свидетельствуют об отсутствии единообразия и на законодательном уровне относительно вопросов беспристрастности и объективности правосудия.

Авторы Толкового словаря русского языка определяют объективность (от лат. *objectum* – предмет) как независимость суждений, мнений, представлений и т.п. от субъекта, его взглядов, интересов и т.д. [4]. Объективность, по мнению авторов указанного словаря, означает способность непредвзято и без предрассудков вникать в содержание дела, представлять объект так, как он существует сам по себе, независимо от субъекта [5]. С точки зрения толкования русского языка объективный – это и беспристрастный и непредвзятый [4].

И.В. Решетникова пишет о проявлении объективности суда в отношении различных объектов. Объективность означает непредвзятую, верную оценку предмета исследования [6].

А.С. Тагер считает, что одной из главных проблем правосудия является проблема обеспечения объективности и беспристрастности [7].

Согласно части четвертой статьи 15 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан предусмотрено, «суд, сохраняя объективность и беспристрастность, осуществляет руководство процессом, создает необходимые условия для реализации сторонами процессуальных прав на полное и объективное исследование обстоятельств дела» [8].

Объективность судебного разбирательства непосредственно связана с личными качествами судьи, как участника судебного процесса [9].

Гарантией соблюдения принципа объективности в судебном разбирательстве является объективное поведение самого судьи, проявляющееся в независимости, беспристрастности, справедливости и добросовестности выполнения своих функциональных обязанностей.

При рассмотрении принципа объективности соблюдается принцип беспристрастности. Таким образом, можно сделать вывод, что понятие

объективности относительно деятельности суда включает в себя и понятие беспристрастности.

Беспристрастность – характерная черта, суть которой составляет требование непредвзятого и справедливого отношения к каждому субъекту судопроизводства. Она предполагает, что судья при рассмотрении дела субъективно свободен от личных предубеждений или пристрастий в отношении участников процесса.

Действия судьи должны исключать какие-либо обоснованные сомнения, то есть он должен быть объективно бесстрастным.

Судья не должен иметь никаких иных интересов, кроме правильного применения закона.

Стремление объективно разобраться во всех обстоятельствах дела – условие, обеспечивающее справедливость правосудия [10].

Беспристрастность следует рассматривать в качестве нравственного критерия, предъявляемого к личности судьи, и требования к поведению судьи в судопроизводстве. Беспристрастность непосредственно связана со справедливостью и является условием как объективности, так и справедливости.

Таким образом, объективность и беспристрастность судебного разбирательства состоит из нескольких элементов: профессиональной и личной культуры судьи, нравственных убеждений, культуры ведения судебного процесса.

М.А. Алиэскеров и Ю.С. Шпинев видят реализацию принципа объективности и беспристрастности в следующем:

а) недопустимость рассмотрения дела судьей, в чьей беспристрастности сомневаешься;

б) реализация права на отвод суда;

в) невозможность повторного участия судьи при рассмотрении дела в другой инстанции;

г) обеспечение сторонам возможности реализовать их процессуальные права при разрешении ходатайств, заявленных сторонами, оценивание доказательств по делу и вынесение судебного решения как обязанность суда [11].

Международные акты и судебная практика Европейского Суда по правам человека (ЕСПЧ) в отличие от национального законодательства регламентируют понятие беспристрастного и объективного суда как требования справедливого судебного разбирательства. В этой связи следует отметить, что объективность и беспристрастность, как характеристика состояния сознания судьи, в юридическом позитивизме отождествляется с разумом, где нет места проявлению каких-либо эмоций при принятии судебного решения.

Каждый человек имеет право на справедливое разбирательство дела беспристрастным судом. Требование о беспристрастном судебном разбирательстве содержится в таких международных правовых актах, как: Международный пакт о гражданских и политических правах, Американская Конвенция по правам человека, Африканская Хартия прав человека и народов, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, Великая хартия судей. Особо следует обратить внимание на п.18 Великой хартии судей, где отмечается, что этические принципы, направляющие действия судей, должны быть включены в профессиональную подготовку. Кроме того, в последние годы принимаются международные акты по внедрению искусственного интеллекта в системе правосудия. Так, в декабре 2018 г. Европейская комиссия по эффективности правосудия (CEPEJ) Совета Европы

приняла Европейскую этическую хартию об использовании искусственного интеллекта в судебных системах и их окружении [12].

В этой связи для обеспечения принципов объективности и беспристрастности необходимо совершенствовать профессиональную, нравственную культуру судей, а также развивать искусственный интеллект в судебной системе. Использование искусственного интеллекта в конечном итоге приведет к единой практике судебных актов и тем самым повлияет на качество правосудия, направленного на защиту нарушенных прав граждан и юридических лиц.

В современных условиях принимаемые законы зачастую несовершенны, имеют пробелы в регулировании определенных отношений, вступают в коллизии с другими нормами права. Нередко текст закона изложен таким языком, что предполагает неоднозначное понимание его смысла, и затрудняет его практическое применение. В связи с этим большое значение имеет обеспечение судами единства судебной практики, формирование единообразного применения закона. Только таким образом возможно создание у населения уверенности в справедливости и надежности законов, объективности и предсказуемости правосудия.

В дополнении считаю необходимым внести изменения в нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 14 мая 1998 года № 1 «О некоторых вопросах применения законодательства о судебной власти в Республике Казахстан» и раскрыть понятия принципов объективности и беспристрастности для правоприменительной практики.

Список литературы:

1. Кодекс Судейской этики принятый VII съездом судей Республики Казахстан 21 ноября 2016 года / <https://sud.gov.kz/rus/content/kodeks-sudeyskoy-etiki> ;
2. https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-viii-sezde-sudei-respubliki-kazahstan;
3. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» / <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132> ;
4. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. М., 1981. – С. 258–259.
5. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 21-е изд. М., 1994. – С. 387.
6. Решетникова И.В. Роль принципов науки в совершенствовании процессуального законодательства // Совершенствование правового регулирования и порядка рассмотрения гражданских дел. Свердловск, 1989. – С. 4.
7. Тагер А.С. О предмете и пределах науки об уголовном суде // Юридическая психология: хрестоматия / сост. В.В. Романов, Е.В. Романова. Москва : Юрайт : ИД Юрайт 2000. – С. 45;
8. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК // практическое пособие, Алматы: издательство «Норма-К», 2022 г.
9. Акимбекова С. А. (2017). ПРАВОВОЙ СТАТУС СУДЬИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН. Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан», 4(49) / <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/465>;

10. Бурмаганов К. Беспристрастность судьи – гарантия справедливого приговора // <http://prospektsk.kz>.

11. Алиэскеров М.А., Шпинев Ю.С. О принципах гражданского процессуального права // Арбитражный и гражданский процесс. 2001. № 6. – С. 5-6.

12. Иванский В.П. Понятие непристрастности судьи при осуществлении правосудия: основные концептуальные подходы. Научно-правовой журнал «Право и управление. XXI век» №1(58)/2021, – С. 26-34.

*Сагинбаева Ж.А.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ВЛИЯНИЕ ПРИНЦИПА СПРАВЕДЛИВОСТИ НА ДУХОВНО - НРАВСТВЕННЫЕ ОСНОВЫ ПРАВОСУДИЯ

Одной из форм воплощения добра является справедливость. Это концепция морального сознания, характеризующее такое положение вещей, которое рассматривается как должное, соответствующее определенному пониманию сущности человека и его прав.

Справедливость является неотъемлемым элементом права и вся история человечества свидетельствует о представлении о праве как справедливости, но справедливость также является ценностным понятием и в каждый экономический период имела различное содержание и интерпретацию. В теории естественного права справедливость понимается как воздаяние равным за равное.

В разные времена справедливость имела различные толкования, в него вкладывался неодинаковый смысл.

Справедливость - это одна из важнейших проблем современности, которая выражается в противоречии взглядов на понимание справедливости в определенной ситуации. Представление о справедливости формируется традициями, верой, идеалами, национальным духом.

В настоящее время качество отправления правосудия определяется не только профессионализмом судьи, но и на основе его гуманности и справедливости. При отпадении правосудия представители судебной власти должны понимать, что самое важное это человек, его права и интересы. Устанавливая меры нравственной ответственности, нормы морали определяют непоколебимость правосудия, его роль и авторитет в обществе и государстве [1].

Модели нравственности постоянно меняются, требования к личности возрастают. Вместе с этим возрастают и морально-нравственные требования к судьям, как к лицам, осуществляющим правосудие.

Для обеспечения справедливого рассмотрения дела профессиональные качества судьи должны сочетаться с высокими морально-нравственными устоями. Это является фундаментом, который поможет судье при вынесении законного, обоснованного и справедливого судебного акта.

Также, в регулировании правоотношений основное, решающее значение имеет реализация принципа справедливости, вплоть до бытового уровня.

Принцип справедливости является одним из основополагающих принципов правовой системы и государства в целом. Справедливость представляет собой общественное благо, которое направлено на защиту прав и свобод граждан и обеспечение социальной справедливости.

Основным элементом принципа справедливости является равенство перед законом. Этот принцип означает, что каждый человек должен быть равен перед законом, независимо от его положения в обществе, социального статуса, расы, пола и других признаков. Каждый гражданин должен иметь равные возможности и права на защиту своих интересов в судебных процессах.

Еще одним элементом принципа справедливости является право на справедливое судебное разбирательство. Каждый гражданин имеет право на судебное рассмотрение своего дела в справедливых условиях, с учетом всех обстоятельств, связанных с делом, и с правильным применением закона.

Принцип справедливости также означает, что государство должно обеспечивать социальную справедливость. Это означает, что все граждане должны иметь равные возможности для достижения благополучия и успеха, а также доступ к образованию, здравоохранению, жилью и другим социальным благам. Государство должно также защищать права и свободы более уязвимых групп населения, таких как дети, старики, инвалиды, мигранты и другие.

Кроме того, принцип справедливости означает, что все граждане должны иметь возможность участвовать в принятии решений, которые касаются их жизни и интересов. Это проявляется в праве граждан на свободное выражение своих мнений, участие в выборах и других формах гражданского участия. Такое участие является основой демократического общества и позволяет гражданам влиять на принимаемые решения и защищать свои права и интересы.

Принцип справедливости также связан с концепцией прав человека. В центре этой концепции лежит убеждение, что каждый человек имеет некоторые неприкосновенные права, которые государство обязано защищать. Эти права включают в себя право на жизнь, свободу, равенство перед законом, свободу мысли и выражения, вероисповедание, право на работу и другие. Принцип справедливости обязывает государство соблюдать и защищать эти права каждого гражданина.

В судебных процессах справедливость проявляется через несколько важных принципов. Один из таких принципов – это право на защиту. Каждый гражданин должен иметь право на квалифицированную юридическую помощь и доступ к судебным процессам. Это обеспечивает равенство возможностей и защиты прав и свобод граждан.

Еще одним принципом является публичность судебных заседаний. Судебные заседания должны быть открыты для общественности, за исключением случаев, когда это может нарушить закон или национальную безопасность. Это обеспечивает прозрачность и открытость судебных процессов и позволяет обществу следить за их ходом.

Принцип справедливости также подразумевает, что суды должны рассматривать дела и принимать решения только на основании закона и фактов дела, а не на основе личных убеждений, предубеждений или внешних влияний. Это обеспечивает объективность и независимость судебной власти.

Кроме того, принцип справедливости означает, что суды должны применять законы и нормы в соответствии с их истинным смыслом и целями. Судьи должны

исходить из того, что закон является выражением общественного консенсуса и отражает социальные ценности и интересы. Однако, если закон не соответствует справедливости в конкретном случае, суд может его интерпретировать или применять с оговорками, чтобы достичь более справедливого результата. Это позволяет судам учитывать конкретные обстоятельства дела и принимать более гибкие и справедливые решения.

Стоит отметить, что принцип справедливости не закреплен в Конституции Республики Казахстан. Право на справедливое судебное разбирательство является общепризнанным принципом международного права. Этот принцип означает, что суды должны действовать в интересах личности, общества и государства, а не в интересах одной стороны процесса, отдельных граждан, должностных лиц или определенных групп.

Принцип справедливости нормативно отражен в отраслевом законодательстве нашей страны. Так, часть 2 статьи 39 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК) гласит, что наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а часть 1 статьи 52 УК говорит о том, что лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения, назначается справедливое наказание [2]. В административно-деликтном праве, а именно в части 2 статьи 55 Кодекса Республики Казахстан Об административных правонарушениях указано, что административное взыскание должно быть справедливым, соответствующим характеру правонарушения, обстоятельствам его совершения, личности правонарушителя [3].

В административном праве законодатель предусмотрел принцип справедливости в статье 8 Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан, которая гласит: «При рассмотрении административного дела административный орган, должностное лицо и суд обязаны, сохраняя объективность и беспристрастность, обеспечить каждому из участников административного дела равные возможности и условия для реализации их прав на всестороннее и полное исследование обстоятельств административного дела. Если законом или соглашением сторон спора предусматривается разрешение соответствующих вопросов судом, суд обязан разрешать эти вопросы исходя из критериев справедливости и разумности» [4].

В гражданском законодательстве ни столько сам принцип, а скорее критерии справедливости ранее были отражены только в пункте 4 статьи 8 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее – ГК), в котором говорится, что граждане и юридические лица должны действовать при осуществлении принадлежащих им прав добросовестно, разумно и справедливо, соблюдая содержащиеся в законодательстве требования, нравственные принципы общества, а предприниматели - также правила деловой этики. Добросовестность, разумность и справедливость действий участников гражданских правоотношений предполагается [5]. Также в части 5 статьи 6 ГПК, где говорится, что если законом или соглашением сторон спора предусматривается разрешение соответствующих вопросов судом, суд обязан разрешать эти вопросы исходя из критериев справедливости и разумности [6].

Однако, 29 марта 2023 года Главой государства подписан Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования процессуального

законодательства и реформирования судебной системы», которым в ГПК внесены ряд изменений и дополнений.

Статья 4 изложена в следующей редакции: «Задачами гражданского судопроизводства являются защита и восстановление нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан, государства и юридических лиц, соблюдение законности в гражданском обороте, обеспечение полного, своевременного, *справедливого* рассмотрения дела, содействие мирному урегулированию спора, предупреждение правонарушений и формирование в обществе уважительного отношения к закону и суду».

Также ГПК дополнен статьей 6-1 Принцип справедливости, которая гласит: «Решение суда признается справедливым, если при рассмотрении и разрешении дела соблюдены условия соразмерного и пропорционального распределения в нем прав и обязанностей лиц, участвующих в деле, с учётом всех установленных в ходе судебного заседания обстоятельств» [7].

В целом же этот принцип в сфере правосудия обеспечивается реализацией трех составляющих:

- 1) обеспечение каждому доступа к правосудию;
- 2) требования к организации и составу суда (т.е. суд должен быть создан в соответствии с требованиями закона и быть независимым, компетентным и беспристрастным);
- 3) гарантии законного и обоснованного судебного решения (то есть должна быть обеспечена надлежащая процессуальная процедура рассмотрения и разрешения дела).

Следует отметить, что вопросы справедливости чаще всего возникают тогда, когда существует некое противоречие между принципом законности и принципом целесообразности. Это связано с тем, что правовые нормы не могут учесть все случаи и ситуации, которые могут встретиться в конкретных жизненных обстоятельствах. Таким образом, законодатель может прямо предписать конкретное процессуальное действие или решение, либо законодатель может предоставить суду свободу действий для определения наилучшего и наиболее благоприятного решения, с учётом конкретных обстоятельств дела. В последнем случае суд, оценив доказательства по делу, выбирает то решение, которое считает не только наиболее эффективным и целесообразным, но и справедливым. Однако при этом суд руководствуется законом и не должен выходить за его рамки.

Закон и справедливость, как правило, взаимодействуют между собой. Однако право не всегда воплощает справедливость. В некоторых случаях оно теряет свое качество регулятора, поскольку не отражает интересы общества. Социальные интересы и ценности влияют на восприятие справедливости.

Вопрос о том, каким должно быть право, чтобы его можно было признать справедливым, представляется ключевым аспектом проблемы соотношения справедливости и права.

Противоречия между правом и моралью могут также возникнуть, когда правовые нормы издаются без учета нравственных представлений общества. Во многих случаях такие противоречия являются результатом того, что законы отстают от растущего уровня моральных требований общества. Это противоречие может быть разрешено путём совершенствования законодательства.

Правовое регулирование общественных отношений посредством справедливого законодательства позволит социальной справедливости укрепить принцип моральной справедливости.

Таким образом, закон становится справедливым и нравственно-обоснованным, когда справедливость, содержащаяся в законе, приобретает нормативный характер. Социальная справедливость может быть достигнута посредством беспристрастного законодательства, называемого правовым регулированием общественных отношений. Затем закон модифицируется в нравственно-правовой императив путем закрепления в законе нравственного принципа справедливости.

Список литературы:

1. Сулейменова Г. Нравственные основы судебной деятельности // Перспективы дальнейшего совершенствования государственно-правовой системы Республики Казахстан. Материалы Республиканской научно-практической конференции. Караганда: КарГУ, 2004. – С. 361-367.
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>.
3. Кодекс Республики Казахстан Об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>.
4. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350#z1086>
5. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-XIII // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>.
6. Гражданский процессуальный кодекса Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>.
7. Закон Республики Казахстан от 27 марта 2023 года № 216-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования процессуального законодательства и реформирования судебной системы» (не введен в действие) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36278590&pos=144;-50#pos=144;-50.

*Сармагамбет А.А.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном суде Республики Казахстан,
город Астана*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ СУДЕЙ

Вопросов по организации и функционированию судебной системы в Казахстане очень много. Весьма актуальными аспектами в условиях цифровизации являются развитие и дальнейшее совершенствование цифровой грамотности судей.

Суд является основным гарантом защиты прав и интересов граждан. Общество заинтересовано в полном, объективном и беспристрастном освещении деятельности судебной власти. В этих целях необходимо повышать не только уровень открытости и прозрачности судебной системы, но и предоставление более широкого доступа

населения к информации о деятельности судов.

В 2018 году Верховным Судом Республики Казахстан (далее – Верховный Суд) была принята «Стратегия развития цифровизации судебной системы Казахстана до 2022 года». Она привнесла еще больший динамизм в цифровизацию судов.

Внедрение цифрового инструментария в судах позволило решить такие важные задачи судопроизводства как планомерная информатизация судебной системы, улучшение качества предоставления судебных услуг, сохранение доступа к правосудию. Данные задачи и реализация не менее важных принципов правосудия как справедливость, гуманность, состязательность, эффективность исполнения решения суда во многом зависят от судейского корпуса и отдельно судьи. Решение данных вопросов во многом связано с исследованием цифровой грамотности судей. В данном аспекте важно учитывать критерии цифровой грамотности как неотъемлемого атрибута цифровизации правосудия.

Несмотря на обширность научных публикаций, интенсивное развитие законодательства в отношении обеспечения платформ электронного и цифрового правосудия, два ключевых вопроса, все еще требуют научного и правового уточнения.

Во-первых, пока не сложилось устойчивое правовое определение цифровой грамотности. Во-вторых, в условиях постановки государством широких задач по цифровизации судебной власти возникает необходимость в прогностическом исследовании некоторых перспектив цифровизации судебной системы и сохранения роли правосудия как инструмента защиты прав и законных интересов человека и других субъектов права. Например, внедрение искусственного интеллекта или цифрового судьи.

Исследуя феномен цифровой грамотности, мы пришли к выводу, что ключевым аспектом цифровой грамотности является цифровая компетенция, которая основывается как на традиционной правовой грамотности, так и на цифровых навыках. Овладение цифровой компетентностью – это сложный многоступенчатый процесс, который может начинаться с традиционных основополагающих аспектов образования, переходя к более сложным и продуктивным аспектам цифровой грамотности.

В широком понимании некоторые исследователи под цифровой грамотностью понимают технологическое, инструментальное обеспечение правосудия цифровыми технологиями, позволяющими усовершенствовать и повысить эффективность реализации функций правосудия. Из его сущностного предназначения на правовой основе это позволяет объективно и справедливо, с одной стороны, и оперативно, в разумные сроки – с другой, разрешать судебные дела по юридическим спорам и защищать права человека [1, с. 64]. С точки зрения узкого процессуального подхода цифровая грамотность способна развиваться в условиях активного поиска способов и форм при совершении процессуальных действий с использованием информационных технологий. Речь идет о развитии цифровых навыков судьи [2, с. 6].

Анализируя первый научный подход, можем отметить, что в судах в 2014 году была внедрена система автоматизированного распределения дел. Данная система показала свою эффективность. Ни судья, ни председатель суда не может знать, какое дело поступит к нему на рассмотрение, как это было раньше. Распределение дел производится автоматически канцеляриями судов. Данное программное

обеспечение позволило отойти от старых рутинных распределений и значительно ускорило работу деятельности судов.

В каждом суде выделена единица оператора, который осуществляет распределение дел не по отдельности, а поступивших на определенную дату в соответствии с формами судопроизводства: уголовного, гражданского и административного, административно-деликтное. Данная процедура распределения дел в автоматическом режиме позволяет распределять дела между судьями равномерно, не перегружая кого-то из судей. При этом оператор не вмешивается в распределение поступивших в электронную базу дел.

Вся система защищена паролем оператора, и никто, кроме него, не имеет права доступа к данной системе. В работу оператора входит также распечатка отчета о распределении дел и приобщение данного отчета к материалам дела.

На наш взгляд, прозрачность введения такой системы еще и в том, что данные методики позволят предотвратить появление коррупционных правонарушений в судебной системе.

Еще одним средством реализации доступности правосудия является синхронизированная аудиозапись, применяемая в судебном заседании. Посредством включения такой аудиозаписи может вестись протокол судебного заседания, записываться речь судьи и иных участников судебного процесса (адвоката, свидетелей и т.п.). Электронный протокол заседаний полностью сместил бумажный аналог. В него нельзя внести правку, что дисциплинирует не только стороны процессов, но и самих судей. По данным Верховного Суда, сейчас электронным протоколом фиксируются 92,5% судебных дел по стране. Внедрение АВФ существенно снизило уровень обжалования действий судей [3].

С точки зрения важности второго подхода можно указать, что для развития цифровых навыков судьи определяющим фактором является как использование разработанных цифровых программ, так и самостоятельное использование информационных технологий (ведение личных блогов, заполнение видеоресурсами, Telegram bot и т.п.).

По примеру многих государств (стран Европы и США) Казахстан стремится к созданию стабильной и мощной судебной системы, внедряя все новые цифровые инструменты.

Принятие в 2018 году Европейской этической хартии об использовании искусственного интеллекта в судебных системах ознаменовало переход мировой судебной системы, в том числе казахстанской судебной практики на новый уровень цифровизации. Согласно Европейской этической хартии государства обязаны иметь эффективную высокотехнологичную систему быстрого и прозрачного правосудия [4]. Хартия содержит пять принципов применения искусственного интеллекта: соблюдение прав человека, запрет дискриминации, качество и безопасность, прозрачность и пользовательский контроль.

Обратим внимание на пятый принцип, который гласит, что «судья имеет право выразить несогласие с решением, предложенным искусственным интеллектом, и вправе принять собственное решение по делу. Также участник спора наделяется правом прямого обращения к суду без применения искусственного интеллекта и правом оспорить принятое, при помощи искусственного интеллекта решение» [4]. Данные нормы доказывают, что внедряемые цифровые технологии не могут полностью заменить судью-человека. Цифровой судья всего лишь дополнительный

инструмент, который за счет автоматизации некоторых процессов может обеспечить снижение нагрузки судей, ускорить рассмотрение судебных дел, а также исключить допущение судебных ошибок.

По опыту зарубежных стран в судебной системе Казахстана в последнее время внедрены так называемые виртуальные платформы. Отметим, что данное новшество показало свою эффективность на практике, так как позволяет рассматривать судебные дела вне зала суда, что создает определенные удобства для участников процесса. В настоящее время одной из востребованных цифровых платформ является программа «TrueConf», которая позволяет участникам процесса, без посещения здания суда, посредством видеоконференцсвязи в режиме реального времени, иметь бесперебойную ответную связь с судом. Судьи различных судов активно используют данные программы. Как правило, любая программа обучения состоит из трех этапов. Первый этап посвящен повышению осведомленности обо всех преимуществах цифровизации, второй – приобретению цифровых навыков и инструментов, а третий – практическому внедрению технологических решений и их интеграции в судебную систему. Примечательно, что самыми решительными сторонниками использования цифровых технологий при отправлении правосудия являются сами судьи. Они могут видеть, где могут быть преимущества, экономии времени, затраты и повышение эффективности, а также обеспечение справедливого процесса отправления правосудия. Достаточно многие судьи очень хорошо разбираются в цифровых технологиях.

Следует отметить, что цифровая платформа предусматривает оказание поддержки в процессе цифровой трансформации. С этой целью судьи принимают постоянное участие в различных мероприятиях, семинарах и тренингах по использованию цифрового инструментария, а также формирования сети помощников, участвующих в реализации ряда инициатив по внедрению цифровых технологий. Практика Верховного Суда РК показала, что за последние годы судьи посетили различные лекции, семинары и тренинги по следующим направлениям: базовые цифровые знания, сервис «Судебный кабинет», система аудио-видеофиксация, автоматизированная информационно-аналитическая система «Төрелік», информационная безопасность, «Цифровой Казахстан», «Е-суд», электронное правительство и виды электронных услуг [3]. Одним из последних новшеств, стало введение с августа 2022 г. нормы об экстерриториальной подсудности, в соответствии с которыми ИТ-сервис случайным методом будет распределять дела судьям из другого региона.

Считаем, что такая положительная практика способствует повышению цифровой грамотности судей.

Также полагаем, что от цифровой грамотности судей в целом складывается общий показатель деятельности судов. Так, в рейтинге Doing Business Казахстан занимает 4 место среди 190 стран мира по индикатору, оценивающему цифровизацию судов. Согласно недавно вышедшему периодическому Отчету Европейской комиссии по эффективности правосудия (СЕРЕJ) за 2018-2020 годы наша страна с первого раза получила 9.23 балла за применение судами современных информационно-коммуникационных технологий. Выше только три страны: Латвия (9.79), Эстония и Португалия (по 9.25) [5].

Для правовой оценки работы казахстанских судей было разработано также цифровое приложение Digital Agent, которое предоставляет возможность оценить

комфорт, сервис, судебные процедуры и работу персонала судов, оставить жалобы и предложения. Любой пользователь этого мобильного приложения может в режиме онлайн связаться с администраторами судов и на месте решить возникающие вопросы.

В целом, судебная практика показала, что реализация цифровых проектов судов открыла сторонам возможность участвовать в судебных заседаниях удаленно, подписывать документы и т.п. Цифровой функционал стал востребованным особенно в годы пандемии коронавируса (2020-2021 гг.) и в условиях чрезвычайного положения.

Таким образом, для цифровой грамотности судей важными компонентами являются цифровые навыки, опыт и квалифицированные экспертные знания. С дальнейшим развитием цифровых технологий безусловно изменится принцип работы и способы юридической практики действующих судей. Изменяются и ожидания граждан, особенно в том, что касается их собственных цифровых требований к профессиональным услугам судейского корпуса. Процедуры и, возможно, закон изменятся, и в ближайшем будущем в судах появится много новых нововведений, которые в настоящее время все еще находятся на стадии разработки. При этом считаем, что закон должен быть адаптирован к цифровым процессам.

Список литературы:

1. Умнова-Конюхова И.А. Правосудие в условиях цифровизации: актуальные аспекты становления и развития//Государство и право.2022 №3 с.62-75// <https://cyberleninka.ru/article/> Дата обращения 25 марта 2023
2. Электронное правосудие : монография / Е.В. Бурдина [и др.] ; под ред. Е.В. Бурдиной, С.В. Зуева. - Москва : Рос. гос. ун-т правосудия, 2021. – 344 с.
3. <https://sud.gov.kz/rus/massmedia/blagodarya-cifrovizacii-kazahstan-zanimaet-4-e-mesto-v-doing-business-po-obespecheniyu/> Дата обращения 25 марта 2023
4. Европейская этическая хартия об использовании искусственного интеллекта в судебных системах и окружающих их реалиях 2018 года// <https://rm.coe.int/ru-ethical-charter-en-version>. Дата обращения 26 марта 2023г.
5. 7 камней правосудия: что сделано за три года // «Zakon.kz», 08.12.2020 г.// <https://sud.gov.kz/rus/massmedia/7-kamney-pravosudiya-что-sdelano-za-tri-godazakonkz-08122020-g>

*Темирова А.Х.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ИСК ПО ДЕЛАМ ОБ ОБЖАЛОВАНИИ РЕЗУЛЬТАТОВ ПРОВЕРОК СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В механизме государственного регулирования предпринимательской деятельности значительная роль отведена контролю, который позволяет обеспечить

публичные интересы государства, а также защитить права субъектов предпринимательства при осуществлении контрольных мероприятий [1, с.68].

Организация и осуществление государственного контроля регулируется законодательством Республики Казахстан, в том числе Предпринимательским кодексом (далее – ПК), который устанавливает правовые основы для контроля за предпринимательской деятельностью и обеспечивает соблюдение требований, установленных государством.

Государственный контроль представляет собой деятельность органа контроля, направленная на проверку и наблюдение за соблюдением требований, установленных законодательством, с целью обеспечения правопорядка и защиты прав граждан, организаций и государства.

ПК предусматривает следующие формы государственного контроля за деятельностью субъектов (объектов) контроля и надзора:

в форме профилактического контроля, который имеет предупредительно-профилактический характер;

в форме проверок;

в форме расследований.

Стоит отметить, что в редакции ПК, действовавшей до 31 декабря 2021 года, предусматривалось две формы контроля, а именно профилактический контроль и проверки.

Порядок проведения указанных форм контроля также регламентирован положениями ПК и в определенных случаях иными законами Республики Казахстан.

ПК содержит положение о проведении проверок, которые делятся на внеплановые и проверки разрешений, выданных ранее субъектам, на их соответствие требованиям, установленным Законом «О разрешениях и уведомлениях» относительно уровня знаний, опыта, необходимых для выполнения определенной работы и наличия законных оснований для выдачи.

По окончании проверки орган контроля составляет акт о результатах проверки и предписание об устранении выявленных нарушений в случаях выявления нарушений [2].

Следует отметить, что сведения, подтверждающие соответствие либо несоответствие деятельности проверяемого субъекта требованиям, установленным законодательством либо соблюдением ими требований законодательства фиксируются в акте о результатах проверки.

В случае выявления несоответствий выносится предписание, которое обязывает гражданина или организацию устранить недостатки в установленный должностным лицом срок.

Акт о результатах проверки и предписание являются решениями, принимаемыми административным органом или должностным лицом в публично-правовой сфере, которые реализуют права и обязанности конкретного лица или круга лиц, которые ими определены.

Следовательно, содержат все признаки административного акта.

Если при осуществлении проверки нарушены права и законные интересы субъекта контроля, ПК предусмотрено право обжалования решения органов контроля и их должностных лиц в соответствующий вышестоящий орган и в судебном порядке [2].

Принцип судебной защиты субъектов предпринимательства находит законодательное подтверждение в Конституции Республики Казахстан (далее – Конституция), которая гласит, что каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод.

Из буквального толкования статьи 9 Административного процедурно-процессуального Кодекса Республики Казахстан (далее – АППК) следует, что любой гражданин или организация для защиты своих нарушенных прав, свобод и законных интересов, вытекающих из публично-правовых отношений, вправе обратиться в административный орган, к должностному лицу или в суд.

Средством для защиты и восстановления нарушенных или оспариваемых прав субъектов контроля в суде является административный иск.

АППК предусматривает виды исков, каждый из которых имеет свои характерные особенности, такие как бремя доказывания, сроки подачи, правовые последствия [3].

Для правильного определения вида иска необходимо руководствоваться статьями 156-159 АППК, в которых разъяснены особенности решений суда по каждой категории исков.

Из смысла которых следует, что по вопросам обжалования результатов проверок субъекты бизнеса для защиты нарушенных прав и свобод обращаются в суд с иском об оспаривании.

К примеру, Управлением контроля и качества городской среды в отношении ТОО «П» вынесено предписание № 441 об устранении выявленных нарушений, которым адресату предписано устранить выявленные нарушения.

Суд удовлетворил исковые требования ТОО «П». Признал незаконным предписание № 441 и отменил. Судом установлено, что в резолютивной части оспариваемого предписания, которым предписано устранить нарушения, не указана ни суть нарушений в сфере архитектурной, градостроительной и строительной деятельности, а равно способ их устранения.

Предписание, которое вынесено в случае выявления нарушения, должно быть сформулировано должностным лицом таким образом, чтобы в дальнейшем оно могло быть реализовано и исполнено, то есть обладало свойством исполнимости. Таким образом, не обладая указанным свойством, оно признано незаконным и подлежащим обязательной отмене [4].

Еще один пример: Департамент экологии в ходе проверки установил незаконный факт осуществления АО выбросов загрязняющих веществ в атмосферу без разрешения эмиссию. По результатам проверки он направил АО предписание о возмещении ущерба на сумму 12 000 000 тенге. АО оспорило предписание. Но суд посчитал, что данный иск не подлежит рассмотрению в порядке административного судопроизводства. Оспариваемое предписание носит претензионный характер, так как фактически Департамент предложил истцу добровольно возместить ущерб. Оно не налагает на истца обязанности, исполнение которой обеспечивается государственным принуждением. В случае отказа Департамент вправе предъявить иск в суд в порядке гражданского судопроизводства.

В указанных случаях истцы оспаривали предписания, которые, по их мнению, являлись обременяющими административными актами. Однако, не каждое предписание соответствует признаками административного акта. Только в случае

совокупности всех признаков административный акт подлежит обжалованию в судебном порядке.

Правом субъекта контроля также является обжалование акта о результатах проверки, который составляется по результатам проверки.

Вместе с тем, несмотря на установленное законом право, суды иски о признании актов о результатах проверки возвращают, как не подлежащий рассмотрению в порядке административного судопроизводства [3].

Например, АО «А» обратилось в суд к республиканскому государственному учреждению «Комитет по регулированию естественных монополий Министерства национальной экономики Республики Казахстан» (далее – Комитет) о признании недействительным и отмене акта о результатах проверки от 6 августа 2021 года. Судом постановлено: акт о результатах проверки не может быть самостоятельным предметом судебного оспаривания, а представляет собой один из этапов процедуры при принятии государственным органом административного акта, поскольку итоговым решением по результатам проверки является вынесенное Комитетом предписание об исполнении предписания об исполнении им обязательств, предусмотренных ПК [5].

При таких обстоятельствах акт о результатах проверки не является обременяющим административным актом, так как не влечет правовых последствий в виде нарушения прав, свобод и законных интересов участника административной процедуры.

На наш взгляд, сложившаяся судебная практика по возвращению исков о признании актов о результатах проверки может повлечь недопонимание со стороны общества, так как обращаясь в суд за защитой нарушенных прав, истец ждет от суда разрешения спора по существу.

Полагаем внести разъяснение в нормативное постановление ВС Республики Казахстан, несмотря на предусмотренное ПК право субъекта контроля обжаловать акт о результатах проверки, он не подлежит оспариванию, так как является одним из этапов процедуры при принятии административного акта, то есть предписания об устранении нарушений.

Список литературы:

1. Чернопяттов А.М. Государственное регулирование предпринимательской деятельности: учебное пособие. – М.: Издательство ООО «Винчера», 2013. – 94 с.

2. Предпринимательской кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V (с изменениями и дополнениями) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375>

3. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI (с изменениями и дополнениями) /<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>

4. Решение специализированного межрайонного суда города Астаны № 7194-21-00-4/2208 // <https://act.sud.kz:8227/api/file/download?filename=44b1-cf6a-40ad-b250-d3361736a086.htm>

5. Определение специализированного межрайонного суда города Астаны № 7194-21-00-4/2353

ОСОБЕННОСТИ РЕШЕНИЯ ЭТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Применение информационных технологий значительно трансформировало все сферы жизнедеятельности. Безусловно, рост информационных технологий не может не сопровождаться проблемами, в том числе этического характера.

Прежде всего, следует отметить, что не вызывает сомнений тот факт, что осуществлен переход от индустриального общества к информационному, произошел кризис ценностей, свойственный каждому изменению формации общества. Однако, в данном случае, кризис имеет глобальные масштабы, этому способствуют процессы глобализации и информатизации общества.

Как известно, основными проблемами этики являются такие проблемы как проблема критериев добра и зла, проблема смысла жизни и назначения человека, проблема свободы воли, проблема должного [1].

Особо значимым является тот факт, что вышеперечисленные проблемы являются в настоящее время проблемами информационного общества, кризис затронул все вышеперечисленные проблемы.

Фактически, глобальное информационное общество – сравнительно новое социальное явление, ясная и эффективная система моральной регуляции еще не сложилась [2].

На сегодняшний день, информационное общество нередко заменяется понятием «виртуальное сообщество».

Вызывает интерес предположение, что виртуальная реальность является символом действительности информационного общества [3].

Рассматривая этические аспекты применения информационных технологий в судопроизводстве, мы находим, что проблема виртуальной реальности имеет существенное влияние на сферу судопроизводства.

Реализация задач, установленных государственной Программой «Цифровой Казахстан», утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан 12 декабря 2017 года привела к значительному росту применения информационных технологий в судопроизводстве. Трансформация судопроизводства посредством информатизации привела к электронному судопроизводству.

Информационные технологии позволяют сторонам представлять иск, отзыв на иск, доказательства и другие документы удаленно электронным способом посредством электронной почты, WhatsApp мессенджера, сервиса «Судебный кабинет», портала электронного правительства Egov.

Действующее законодательство позволяет участникам процесса реализовать данную возможность. Так, согласно статье 8 Гражданского процессуального Кодекса (далее – ГПК) иск может быть подан в суд в письменной форме или в форме электронного документа с учетом особенностей, предусмотренных настоящим Кодексом [4].

Согласно статье 131 ГПК иск подается в суд в письменной форме либо в форме электронного документа, удостоверенного посредством электронной цифровой подписи истца и (или) его представителя [4].

Гражданское судопроизводство ведется в бумажном или электронном формате в зависимости от избранного истцом способа обращения в суд (статья 133-1 ГПК) [4].

Согласно статье 133-1 ГПК при ведении судопроизводства в электронном формате формируется электронное гражданское дело. При этом подлинником судебного акта является электронный судебный акт, размещенный в автоматизированной информационной системе суда [4].

Информационные технологии позволяют принимать участие в судебных заседаниях онлайн посредством программы Zoom, WhatsApp мессенджера, ВКС.

Лица, участвующие в деле, их представители, а также свидетели, эксперты, специалисты, переводчики могут участвовать в судебном заседании путем использования технических средств связи по заявленному ими ходатайству или по инициативе суда (статья 133-3 ГПК) [4].

Таким образом, трансформация судебного процесса вследствие применения информационных технологий привела к экономии времени, средств, усилий участников процесса, тем самым, повышена доступность правосудия.

Вместе с тем, имеются факты нарушения этических норм участниками процесса при проведении его онлайн. Судьи при ненадлежащем поведении участников процесса, неопытном внешнем виде вынуждены предупреждать их об ответственности за проявление неуважения к суду. Это позволяет сделать вывод о том, что участники процесса не в полной мере осознают, что принимают участие в судебном заседании.

И. Кант характеризовал человека как субъекта, который может нести ответственность за свое действие [5]. К. Митчем также обозначает, что ответственность является основой статуса человека как духовного существа [6].

Как было, указано выше, нравственные нормы и ценности информационного общества еще не определены.

Вместе с тем, безответственность участников процесса при проведении его онлайн, позволяет сделать вывод о влиянии виртуальной реальности на участников процесса.

Таким образом, суд сталкивается с проблемой должного поведения участников процесса при проведении судебного заседания онлайн. В данном случае, имеется проблема сформированности у участников процесса понятия о должном поведении на судебном процессе.

Анализ законодательства РФ показал, что поведение участников процесса непосредственно регламентируется соответствующими Кодексами по каждому виду судопроизводства.

Так, согласно статье 154 Арбитражного процессуального Кодекса РФ лица, присутствующие в зале судебного заседания или участвующие в судебном заседании, проводимом путем использования систем видеоконференц-связи либо системы веб-конференции, обязаны соблюдать установленный порядок. Лицо, нарушающее порядок в судебном заседании или не подчиняющееся законным распоряжениям председательствующего, после предупреждения может быть

удалено из зала судебного заседания или отключено от видеоконференц-связи либо веб-конференции [7].

Статья 159 Гражданского процессуального Кодекса РФ также содержит подобное положение: лица, нарушающие порядок в судебном заседании или не подчиняющиеся законным распоряжениям председательствующего, после предупреждения могут быть удалены из зала судебного заседания или отключены от видеоконференц-связи либо веб-конференции на все время судебного заседания либо на его часть [8].

Следует отметить, что подобные положения отсутствуют в ГПК.

Вопросы применения средств видеоконференц связи регулируются Правилами применения технических средств связи, обеспечивающих участие в судебном заседании, и требованиями к ним, утвержденными Приказом Руководителя Департамента по обеспечению деятельности судов при Верховном Суде Республики Казахстан (аппарат Верховного Суда Республики Казахстан) от 15 октября 2019 года № 7 [9], однако эти правила не предусматривают отключение участника процесса от видео-конференц связи в случае нарушения порядка в судебном заседании.

В этой связи, целесообразным предполагается внести изменения в ГПК - предусмотреть отключение участника процесса от видео-конференц связи в случае нарушения порядка в судебном заседании.

Следует отметить что развитие информационных технологий не останавливается и их применение в сфере судопроизводства возросло.

В будущем, применение информационных технологии нацелено на анализ, прогнозирование результатов судебного разбирательства, становление единообразной судебной практики, составление проектов судебных актов автоматическим способом (технологии Big Data, искусственный интеллект).

В этой связи, проблемами этического характера, возникающими при применении информационных технологий при отправлении правосудия мы обозначаем такие проблемы, которые могут иметь влияние на свободу воли судьи, и вследствие этого на осуществление им профессионального долга.

Следует отметить, что проблемы, которые могут иметь влияние на свободу воли судьи непосредственно связаны с нарушением принципа независимости суда.

Независимость суда при отправлении правосудия – базовый постулат без которого невозможно отправление правосудия в целом.

Независимость является одним из основных требований, предъявляемых к судьям в ряде международных документов (Всеобщая декларация прав человека, резолюции «Права человека при отправлении правосудия, в частности правосудия в отношении несовершеннолетних», принятой Советом по правам человека от 14 октября 2011 года, Международный пакт о гражданских и политических правах).

В преамбуле Банголорских принципов поведения судей (Гаага, 26 ноября 2002 года) указано, о том, что компетентность, независимость и беспристрастность судебных органов имеют большое значение в вопросе защиты прав человека, а также для выполнения судами своей роли по поддержанию конституционализма и правопорядка [10].

Согласно Банголорским принципам поведения судей принцип независимости является гарантией справедливого разрешения дела в суде.

В Республике Казахстан международные договорные и иные обязательства являются составной частью законодательства [11].

Это закреплено статьей 4 Конституции Республики Казахстан.

Следует отметить что принцип независимости судей, признаваемый международным сообществом является конституционным в Республике Казахстан.

Данный принцип непосредственно реализован в статье 77 Конституции Республики Казахстан, согласно которой судья при отправлении правосудия независим и подчиняется только Конституции и закону. Какое-либо вмешательство в деятельность суда по отправлению правосудия недопустимо и влечет ответственность по закону. По конкретным делам судьи не подотчетны. Также, согласно статье 79 Конституции требования, предъявляемые к судьям судов Республики, определяются конституционным законом [11].

Норма по недопустимости вмешательства в деятельность правосудия также нашла отражение в Конституционном законе, согласно статье 25 Конституционного закона никто не вправе вмешиваться в осуществление правосудия и оказывать какое-либо воздействие на судью и присяжных заседателей. Такие действия преследуются по закону. Судья не обязан давать каких-либо объяснений по существу рассмотренных или находящихся в производстве судебных дел [12].

Принцип независимости судей также непосредственно реализован в соответствующих Кодексах.

Так, статья 12 ГПК, статья 22 Уголовно-процессуального кодекса Республики, статья 18 Кодекса об административных правонарушениях предусматривают рассмотрение и разрешение дел в условиях, исключающих любое постороннее воздействие на них.

Проанализировав аспекты применения информационных технологий в судопроизводстве мы пришли к выводу что применение информационных технологий в некоторой степени может оказывать воздействие на отправление судьями правосудия. В частности, это касается применения аудио-видеофиксации и программ искусственного интеллекта.

Применение аудио-видеофиксации в гражданском процессе регламентируется статьями 133-4, 281 ГПК, в которых закреплена обязательность ведения протокола, а также указано, что электронным протоколом признается аудио-, видеозапись судебного разбирательства. Основной целью ведения протокола является фиксация всех существенных обстоятельств разбирательства дела [4].

Следует отметить, что во многих европейских странах, несмотря на развитие информационных технологий аудио-видео запись не ведется. Между тем, в нашей стране при проведении процессов онлайн перед камерой все время находится судья, каждое действие судьи фиксируется, действия участников процесса не фиксируются. Видеозаписи процесса представляют собой «диалог судьи с телефоном». В этой связи, возникает вопрос о целесообразности применения видеофиксации при проведении процесса онлайн.

Видеофиксацию действий судьи, в данном случае, когда другие участники процесса находятся вне охвата камеры можно рассматривать как недоверие к судье и оказание на него воздействия.

Применение программ искусственного интеллекта при отправлении правосудия может также рассматриваться как нарушение принципа независимости судей.

Сторонники автоматизированных программ считают, что использование автоматизированных программ в судопроизводстве позволит прийти к единообразию судебной практики, поскольку указанные программы анализируют сходные судебные акты и позволяет определить «стандартное» решение для определенной категории дел. В то же время возможность автоматизированных программ определить «стандартное» решение для определенной категории дел имеет отрицательное влияние на выносимое судьями решение, в том числе, возникает опасность создания такого «стандарта» на который судьям будет предлагаться безоговорочно ориентироваться, а также опасность чрезмерной стандартизации судебных решений [13].

О том, что разработка программ может являться фактором, влияющим на независимость судей, указывают многие ученые, в частности А.В. Разин, В.Ю. Перов, обосновывая тем, что разработчики могут преследовать собственные цели [14].

Обозначенные проблемы требуют внедрения критериев (условий) использования информационных технологий при отправлении правосудия.

Прежде всего, следует обратить внимание, что применение информационных технологий не должно нарушать базовые ценности права.

Под базовыми ценностями права понимается равенство перед законом, публичность, непредвзятость и независимость в разрешении споров, обоснованность юридических решений, зависимость правовых решений от норм и фактов, а не от социального статуса и властных полномочий, возможность обжалования решений и общественного обсуждения проектов законов и др. [15].

В этой связи, целесообразно сформулировать требования, регламентирующие использование информационных технологий:

1) регламентация фиксации хода судебного заседания (при применении средств аудио-видеофиксации судебного заседания осуществлять фиксацию действий участников процесса, а не судьи, либо ведение только аудиозаписи процесса без видеофиксации);

2) ограничения сферы использования искусственного интеллекта в судопроизводстве (применение искусственного интеллекта только в сфере технической обработки данных (составление проекта судебного акта), важно учитывать, что искусственный интеллект не должен преследовать цель заменить судью;

3) регламентация проведения онлайн процессов (аналогично законодательству Российской Федерации, предусмотреть отключение участника процесса от видеоконференцсвязи в случае нарушения порядка в судебном заседании в действующих Кодексах Республики Казахстан).

Список литературы:

1. Разин А. В. Этика: Учебник для вузов— М.: Академический проект, 2006. — 624 с.

2. Чумаков А.Н. Философские проблемы глобализации. – М.: Университетская книга, 2020. – С.172 // <https://znanium.com/read?id=367677>

3. Галкин А.И. Философские проблемы виртуальной реальности //Известия Вузов.- 2004.- №4. – с.3-7// <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofskie-problemy-virtualnoy-realnosti/viewer>

4. Гражданский процессуальный Кодекс Республики Казахстан: принят 31 октября 2015 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K150000037> 11.04.2023
5. Кант И. Основы метафизики нравственности. // <https://philosophy.allru.net/perv212.html> 11.04.2023
6. Митчем К. Что такое философия техники. // <https://gtmarket.ru/library/basis/3840/3864> 11.04.2023
7. Арбитражный процессуальный Кодекс Российской Федерации: принят 14 июня 2002 года // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37800/9a1104ecf7bfe478c9f228342b69bb0e45d300c0/ 11.04.2023
8. Гражданский процессуальный Кодекс Российской Федерации: принят 23 октября 2002 года // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/9dd35444f0f8336ef333752dac3bbf8b5848b63e/ 11.04.2023
9. Правила применения технических средств связи, обеспечивающих участие в судебном заседании, и требования к ним: утверждены 15 октября 2019 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900019499> 11.04.2023
10. Бангалорские принципы поведения судей. Гаага, 26 ноября 2022 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangalore_principles 11.04.2023
11. Конституция Республики Казахстан: принятая 30 августа 1995 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ 11.04.2023
12. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132_ 11.04.2023
13. Биаллас И. Искусственный интеллект как фактор защиты прав человека и гражданина // Сборник материалов Евразийского форума по правам человека. - 2020. – с.70-74
14. Разин А.В. Этические возможности искусственного интеллекта // Сборник трудов международной научной конференции. – 2021. – с.265
15. Surden H. Ethics of AI in law: Basic questions // The Oxford handbook of ethics of AI / ed.by Marcus D. Dubber, Frank Pasquale, Sunit Das. – Oxford, 2020. // <https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php>

*Халелов А.Н.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

СУДЕЙСКАЯ ЭТИКА КАК ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕФОРМАЦИИ СУДЕЙ

Судебная система обеспечивая незыблемость основ конституционного строя и охраняя правопорядок, гарантирует свободу имущественных и неимущественных права граждан и юридических лиц. Стратегическая роль судебной системы в современной модернизации нашего государства и общества заключается в том, что она, с одной стороны, призвана гарантировать реальность прав и свобод человека и

гражданина, с другой выступает основным сдерживающим механизмом между законодательной и исполнительной ветвями власти.

Центральной фигурой судебной власти является судья, который уполномочен выступать от имени Закона и Государства. Его деятельность сложна, ответственна и многогранна, в связи с разнообразием выполняемых им функций и решением ряда правоприменительных задач.

Судья при отправлении правосудия независим и подчиняется только Конституции и закону [1]. Таким образом, судья – юрист высшей квалификации, наделенный правом вершить правосудие. Его главная цель, обязанность и роль – строго следовать букве закона, он не подотчетен никому, принимает решения самостоятельно, что определяет не только огромную ответственность, но и безусловный авторитет.

В своей деятельности судьи должны опираться не только на правовые, юридические и законные нормы, но и на нормы социальные, напрямую связанные с этикой работы, и теми психологическими качествами и приемами, которыми должен владеть судья. Специфика профессиональной деятельности судьи, требующая действовать гибко и решительно, предполагает наличие направленности личности судьи на реализацию норм закона, права и тех требований, которые накладываются социальными императивами, что также должно сочетаться с наличием профессиональной осознанности, пониманием ценностей профессии, долга, постоянным ростом и развитием профессиональных навыков, готовностью к повышению правовой культуры.

Такие высокие требования, связанные с безупречным знанием норм закона и психологических особенностей людей, направлены на соблюдение объективности суда, рассмотрение дела во всех его аспектах. Постоянное подтверждение квалификации нацелено на поиск признаков профессионального выгорания, регулирование судебных ошибок и образование значимых качеств специалистов.

Все эти повышенные требования к осуществлению профессиональной деятельности могут приводить к формированию профессиональной деформации [2, с.145].

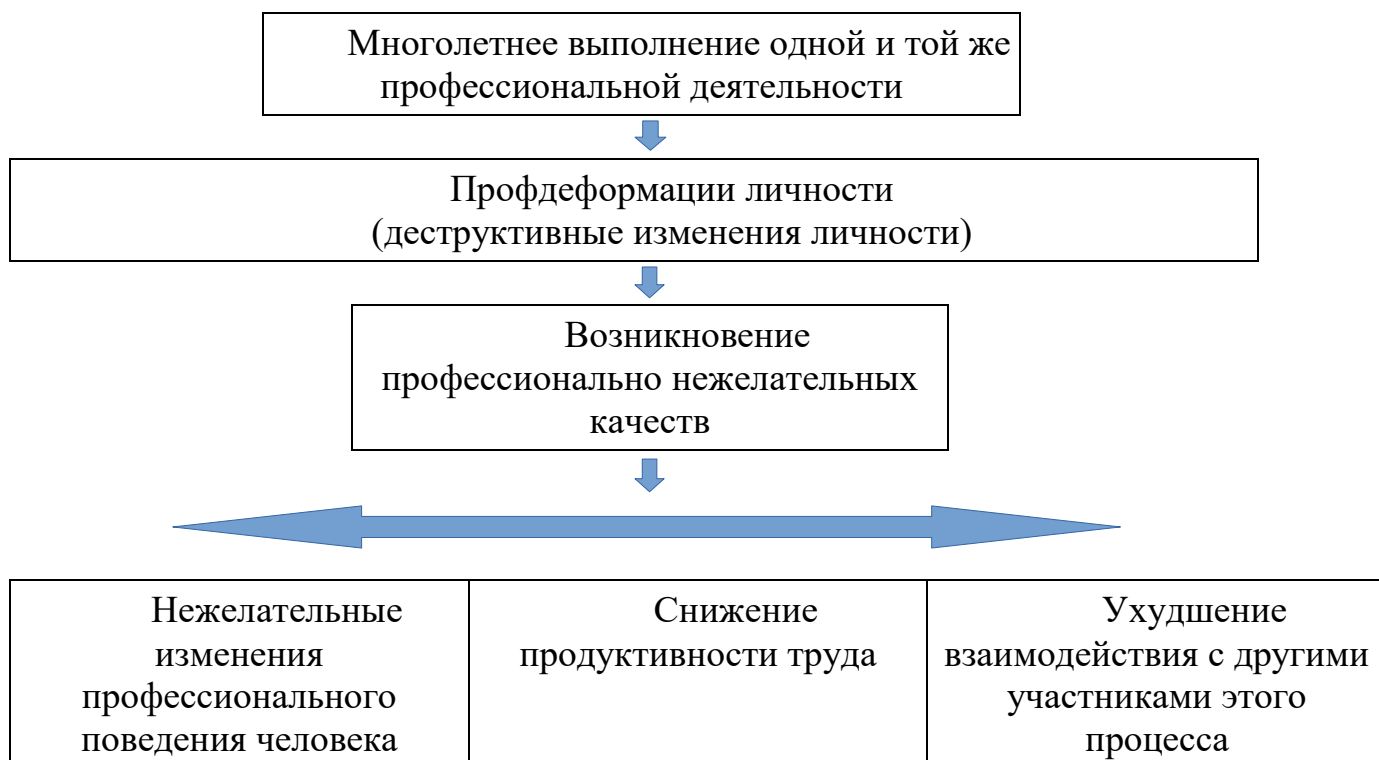
Профессиональная деформация (от лат. *deformatio* - искажение) — вид когнитивного искажения, которое возникает под влиянием профессиональной деятельности специалиста. Другими словами, человек воспринимает информацию и оценивает окружающий мир искаженно, через призму профессиональных обязанностей и интересов. Это проявляется в повседневных привычках и поведении, общении с близкими и друзьями, реакциях на происходящее вокруг.

Впервые термин упомянут в 1915 году в издании «Американский журнал психологии», в котором автор статьи Hubert Langerock уделил внимание тому, как меняется психика у представителей тех или иных профессий [3,с.30].

Обобщая изложенное, можно сделать вывод о том, что профессиональная деформация личности подразумевает собой изменения качеств личности, ценностных ориентаций, характера, способов общения и поведения, которые появляются под влиянием выбранной профессии.

Взаимные связи признаков понятия профессиональной деформации личности и форм ее проявления в своих трудах показала кандидат психологических наук Полякова О.Б.

Рисунок №1. Появление профессиональной деформации и формы ее проявления [4, с.57-64].

Совершая определённые профессиональные умения на протяжении десятков месяцев или лет, человек постепенно привыкает к особенностям поведения в рабочей среде и коллективе, перенимает специфику принятия решений и модель коммуникации. Если вначале ему удаётся удерживать привычки в пределах рабочей деятельности, то спустя определённый срок некоторые из таких привычек перебираются в повседневную жизнь.

Таким образом, профессиональная деформация проявляется не сразу и быстрота её наступления зависит от множества факторов, большинство из которых связано непосредственно с человеком, осуществляющим свою профессиональную деятельность. Деформация в любом проявлении, даже имея незначительный характер, негативно сказывается на эффективности осуществления профессиональной деятельности, возможности личностного и профессионального роста человека. Безусловно, сильнее профессиональная деформация проявляется у представителей тех профессий, при которых их деятельность связана с взаимодействием с людьми.

Одним из наиболее опасных форм проявления профессиональной деформации у судей может выступать чрезмерная подозрительность. К примеру, ситуация, при которой судья провозглашает подсудимому необоснованно суровый приговор, не соответствующий содеянному деянию [2, с.145-152].

Высокая степень ответственности, большое количество информации и тяжёлая эмоциональная нагрузка являются неотъемлемыми аспектами профессиональной деятельности в судебной системе, в результате неразрешенного стресса на рабочем месте, возможно наступление состояния эмоционального, психического и физического истощения. Иными словами, результатом подобного истощения могут стать изменения психофизиологических и характерологических качеств судьи.

Тем не менее, профессиональная деформация не обязательный признак деятельности судьи, и ее проявлениям необходимо противодействовать. Здесь, наряду с соблюдением организационных и социальных форм труда, развития и укрепления социально-мотивационных и профессионально-мотивационных качеств, особую роль играет строгое соблюдение судьями морально-нравственных правил поведения.

Совпадая по некоторым параметрам с другими социальными профессиями, судебная деятельность имеет и свои отличительные характеристики и предъявляет своеобразные требования к представителям данной профессии.

В рамках современной парадигмы оценки судьи как профессионала, наряду с высоким уровнем профессионализма, компетентностью в области юриспруденции, рассматривается психологическая успешность в области профессионального взаимодействия. В этом отношении профессия судьи представляется чрезвычайно сложной и многоаспектной, ведь основное внимание здесь уделяется процессу познания человеческих взаимоотношений в самых разнообразных проявлениях. Судье не только приходится постоянно поддерживать коммуникацию с большим количеством людей разных возрастов, профессий, социальных, интеллектуальных и иных особенностей. Множественность правовых статусов участников судопроизводства предполагает, что каждый из них действует в своих собственных интересах, как правило противоречащих интересам другой стороны, имеет собственные ожидания от разбирательства дела, соответственно, обладает разными поведенческими и психологическими установками. Нельзя отрицать, что без серьезного анализа этих противоречий и установок судья не способен, основываясь на одном лишь знании правовых норм, сформировать собственное внутреннее убеждение, ведущее к принятию законного и обоснованного решения [5, с.197].

Профессионализм судьи – это совокупность знаний, интеллекта, культуры, нравственно-психологических качеств, которые ему необходимы для полноценного исполнения должностных обязанностей, это умение своими действиями разрешать конфликт, быть терпеливым, ограничивать себя даже в простых жизненных ситуациях.

Этика судьи представляет собой вид профессиональной этики, которая имеет значение, прежде всего для профессий, объектом которых является человек. Там, где представители определенной профессии в силу ее специфики должны принимать решения, нередко находясь в ситуации ценностно-нормативной неопределенности, при этом требуется интеграция права и морали, общекультурных и профессиональных компетенций. Это сферы профессиональной деятельности, где люди интенсивно общаются друг с другом, воздействуют на внутренний мир, судьбу других людей. Поскольку все это связано с нравственными взаимоотношениями, постольку необходимы специфические профессиональные «нравственные кодексы». Среди множества различных профессий можно выделить такие, которые требуют повышенного внимания к нравственной стороне выполняемых функций, к примеру, профессия судьи, педагога, врача.

Судья, по долгу своей службы, своими действиями и высказываниями формирует свой авторитет и репутацию, которые отражают общественное мнение не только о его нравственном и профессиональном облике, но и о судебной системе страны в целом. Ввиду этого, на сегодняшний день со стороны государства и общества уделяется огромное внимание значению совокупности этических норм в

деятельности судьи, которые необходимы для обеспечения уверенности среди граждан в справедливом, независимом и беспристрастном суде.

Центральное место в своих трудах общественный деятель и правовед Кони А.Ф. отводил личности судьи, который, по его мнению «должен судить объективно, опираясь на закон и мораль, при этом не извлекая личной выгоды, судья должен напрягать все свои душевные силы для отыскания истины в деле» [6, с.152].

Наряду с этим, правовед отмечает важность исследования в нравственном отношении сферы поведения судьи, подчеркивая, что судьи должны в обязательном порядке следовать системе нравственных принципов на всем протяжении своей деятельности [7, с.495].

Аналогичную позицию также высказывал юрист Строгович М.С., полагавший, что в отправлении правосудия большое значение имеет строжайшее соблюдение и правильное применение, прежде всего, норм нравственности [8], [9].

Требования к моральным качествам казахстанских судей имеют нормативное закрепление на уровне Конституции Республики Казахстан и Конституционного Закона Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» (далее – Конституционный Закон).

В соответствии с нормами Конституционного Закона судья обязан при выполнении своих обязанностей, а также во внеслужебных отношениях соблюдать требования судейской этики [10].

Специальные требования этики к личным качествам судьи предъявляет и действующий Кодекс судейской этики, регулирующий нравственную сторону деятельности судьи, как при исполнении профессиональных функций, так и во внеслужебной деятельности (далее – Кодекс).

Разработанный и принятый самим судейским сообществом, Кодекс является своего рода сводом корпоративных правил, устанавливающим обязательную для каждого судьи модель поведения при осуществлении профессиональной деятельности, а также во внесудебной деятельности. Так, судья должен неукоснительно соблюдать нормы этики, не допускать проявлений некорректного поведения при осуществлении любых действий, в общественной деятельности и в быту, чтобы его поступки соответствовали высокому статусу должности судьи [11].

Соблюдение судьями нравственных норм и их высокие моральные качества имеют важное значение для утверждения в обществе необходимого доверия к судебной власти. Не случайно в документе Бангалорских принципов поведения судей приведено выражение о том, что авторитет суда держится лишь на доверии общества [12].

Комплекс достаточно широких властных полномочий, предоставленных законодательством судье, может привести и к злоупотреблениям правами в том случае, если он не обладает достаточно высоким уровнем правосознания, правовой культуры, добросовестности, чувством нравственного долга. Факты нарушения требований нравственных норм и предписаний закона отрицательно влияют не только на качество и эффективность правосудия, но и на общественный престиж суда, приводят к умалению его авторитета и профессиональной репутации, в итоге - к дискредитации судебной системы, и подрыву доверия со стороны общества и населения.

Безусловно проблема ответственности судьи не может быть замкнута на чисто правовых вопросах. Все большее значение приобретают социальные, нравственные,

психологические, организационные, научно-технические и другие факторы, которые существенно влияют на ответственное поведение судьи. Исследование моральных аспектов деятельности судьи и его ответственности во взаимосвязи с правовой ответственностью позволяет четко сформулировать и правовые, и нравственные основы его деятельности, способствует выявлению социально-нравственных и социально-психологических факторов, влияющих на судебную деятельность. Любое неисполнение или ненадлежащее исполнение судьями, возложенных на них законом полномочий, в конечном счете, приводит к нарушениям нравственных требований.

Обобщая изложенные суждения, представляется возможным вывод о том, что профессиональная деформация предполагает некоторый изначальный запас правовых по своей природе взглядов, знаний, моральных ценностей, которые в силу различных причин трансформировались в какие-то иные, неправовые конструкции или остались правовыми лишь номинально или частично.

Специфика судебной деятельности, нередко содержит в себе элементы отрицательного воздействия на личность. При отсутствии у судей достаточного уровня психологической и нравственной устойчивости, возможно проявление признаков профессиональной деформации.

Решение данной проблемы, на наш взгляд, заключается во внутренних персональных установках и убеждениях по отношению к исполнению профессиональных обязанностей судьи в строгом соотношении с этическими компонентами деятельности. Также обращается особое внимание на умение судьи осуществлять конструктивный диалог в процессе делового общения, выстраивать адекватные ситуации модели взаимодействия с гражданами и коллегами, прогнозировать их поведение, учитывать индивидуально-психологические, гендерные, этнические и возрастные особенности партнеров по общению. В связи с чем, закономерно, что эффективность деятельности судей невозможна без соблюдения ими этических норм и правил служебного поведения.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.
2. Черемискина И.И. Черты личности судей на разных этапах профессионализации// Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса, 2020. – С.145–152.
3. Hubert Langerock. Professionalism: A Study in Professional Deformation. American Journal of Sociology, №1, 1915. – С.30-44.
4. Полякова О.Б. Категория и структура профессиональных деформаций// Национальный психологический журнал, 2014. - №1. – С.57-64.
5. Роцевская Е.В. Психологическая компетентность судей как акмеологическая детерминанта эффективной профессиональной деятельности и повышения качества правосудия// Человеческий капитал, 2019. - № 12(132) – С.197.
6. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. Избранные работы, 2019. – С.152.
7. Кони А.Ф. Избранные труды и речи. - М.: Юрайт, – 2011. – С.589.
8. Строгович М.С. Судебная этика, ее предмет и сущность //Советское государство и право. -М.: Наука, 1971. - № 12. – С. 88-97.

9. Строгович М.С. Актуальные вопросы судебной этики// Совершенствование законодательства о суде и правосудии. -М.: Изд-во ИГиП АН СССР, 1985. – С.3-15.

10. О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132>.

11. Кодекс судейской этики Республики Казахстан, принятый VII Съездом судей Республики Казахстан 21 ноября 2016 года. <http://www.adilsoz.kz/acts/show/id/142>.

12. Комментарий к Бангалорским принципам поведения судей. www.gtz.de/law-caucasus.

II. ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ

*Аитова Ю.Ф.,
преподаватель кафедры гражданского права
Саратовской государственной
юридической академии,
город Саратов, Российская Федерация*

К ВОПРОСУ О КОМПЕТЕНЦИИ ЕДИНОЛИЧНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА (РУКОВОДИТЕЛЯ) ОБЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ

Согласно п. 3 ст. 65.3 ГК РФ к полномочиям единоличного исполнительного органа относятся все те вопросы, которые не отнесены к компетенции высших органов общества. Федеральный закон «Об обществах с ограниченной ответственностью» в п. 3 ст. 40 содержит открытый перечень полномочий руководителя общества. Например, к основной компетенции единоличного исполнительного органа общества с ограниченной ответственностью отнесено право действовать без доверенностей в интересах самой корпорации, в том числе за ее пределами при заключении сделок и по иным вопросам; право выдачи доверенности на представительство от лица корпорации; право на издание приказов и иных распорядительных документов, касающихся вопросов реализации трудовой деятельности работников и иные полномочия, которые могут быть закреплены в уставе общества.

Из положения дефиниции ч. 3 ст. 40 Федерального закона «Об обществах с ограниченной ответственностью» следует, что компетенция единоличного исполнительного органа общества с ограниченной ответственностью идет по остаточному принципу [1; 2]. Суть данного принципа сводится к тому, что на всю структуру органов управления распространяется правила, согласно которому полномочия нижестоящего органа не пресекаются и не дублируют с полномочиями вышестоящих структурных единиц. Соответственно, максимальным уровнем компетенции обладает общее собрание, затем совет директоров (при его наличии) и уже затем единоличный исполнительный орган корпорации. Однако отметим, что по общему правилу, общее собрание регулирует лишь осуществляет лишь общее руководство над обществом с ограниченной ответственностью. Помимо закрепленных в Федеральном законе «Об обществе с ограниченной ответственностью» полномочий, к компетенции руководителя может быть отнесено ведение и иных вопросов, которые должны быть прописаны в уставе общества с ограниченной ответственностью (п. 2 ст. 12 Федерального закона «Об обществах с ограниченной ответственностью»). Также стоит сказать, что представляется практически невозможным прописать в уставе корпорации исчерпывающий перечень вопросов, относящийся к компетенции единоличного исполнительного органа, поскольку, во-первых, данное создаст определенную перегруженность учредительного документа. Во-вторых, руководитель общества с ограниченной ответственностью это волеизъявляющий орган корпорации, который в ходе реализации своей трудовой функции сталкивается с рядом разнородных, по сути, и существу задач. По своему существу единоличный исполнительный орган

представляет волю общества за его пределами без доверенности и в рамках определенной компетенции. Такой вывод, в частности, находит отражение в существующей судебной практике [3]. Поэтому дополнительно к уставу, в котором могут быть прописаны наиболее общие полномочия единоличного исполнительного органа, в обществе с ограниченной ответственностью могут быть разработаны и избраны должностная инструкция руководителя корпорации, а также кодекс корпоративного управления, в которых будет указана не только компетенция единоличного исполнительного органа, а также требования, которым должен соответствовать претендент на указанную должность.

На наш взгляд, полномочия единоличного исполнительного органа условно можно разделить на две группы. К первой группе полномочий будут относиться вопросы, связанные с реализацией трудовой функцией руководителя общества. Так, например, вопросы кадрового перемещения (прием, увольнение, перевод работников, издание об этом соответствующих приказов, распоряжений и иных документов); применение мер дисциплинарного характера к подконтрольным работникам; утверждение штатного расписания, графиков отпусков, премий и надбавок; визирование внутренних документов и распоряжений, а также подготовка проектов приказов и процедура их издания и др.

Ко второй группе можно отнести корпоративные полномочия, которые непосредственно связаны с организацией деятельности обществом и его волеизъявлением. В частности, к такого рода компетенции может быть отнесено следующее: реализация полномочий без доверенности от имени корпорации, включая представление интересов последнего и заключение сделок (вопрос о самостоятельном принятии решения о заключении сделок исключается в случаях крупных сделок – ст. 46 Федерального закона «Об обществах с ограниченной ответственностью» и в случаях со сделками с заинтересованностью – ст. 45 указанного закона). Отметим, что при заключении единоличным исполнительным органом общества сделки или заключенного договора от имени корпорации, права и обязанности по данному факту ложатся именно на юридическое лицо [4]; выдача доверенностей от имени общества (возможно и с правом передоверия); реализовывать функцию анализа, контроля и аудита по итогам реализованной обществом деятельности, а также имеющихся планов; подготовка отчетов о деятельности общества с ограниченной ответственностью за определенный период общему собранию или наблюдательному совету (при его наличии); подготовка, созыв и открытие общего собрания участников корпорации (ст. 34, п. 2 ст. 35, п. 4 ст. 37 Федерального закона «Об обществах с ограниченной ответственностью»); ведение списка участников общества (п. 2 ст.31.1 указанного закона); право на обращение от имени общества с ограниченной ответственностью [5]; также полномочия, предусматриваемые иными нормативно-правовыми актами – например, ведение бухгалтерского учета (п. 1 ст. 7 Федерального закона «О бухгалтерском учете» [6]; внесение изменений в единый государственный реестр юридических лиц (ст. 9 Федерального закона «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей»); взаимодействие с органами государственной и муниципальной власти на период проведения проверок (ч. 4 ст. 7 Федерального закона «О защите прав юридических лиц и индивидуальных предпринимателей при осуществлении государственного контроля (надзора) и муниципального контроля») [7].

Представляется необходимым рассмотреть вопрос об управленческих функциях, выполняемых единоличным исполнительным органом. Управленческие функции единоличного исполнительного органа всегда должны соответствовать интересам самого общества с ограниченной ответственностью.

Необходимо указать, что функции и полномочия не являются тождественными категориями. В словаре русского языка А.П. Евгеньевой полномочия определяются, как право, предоставленное кем-либо; полномочия на ведение дел [8]. Таким образом полномочия представляют собой имеющиеся у единоличного исполнительного органа законодательно регламентированные в нормах гражданского и специального законов права. Соответственно, видим, что функции – категория первоначальна, поскольку только после определения вектора деятельности, можно установить конкретный объем правомочий. В соевой совокупности функции и полномочия единоличного исполнительного органа позволяют реализовать желаемые обществом с ограниченной ответственностью цели и достичь конечного результата деятельности.

Теперь разберемся с тем, что же понимается под управленческой функцией. Для этого необходимо обратиться к теории управления [9]. Впервые управленческие функции были сформулированы А. Файолем [10, с. 10-11]. Созданная А. Файолем теория управления (административно-функциональная школа управления) направлена на повышение эффективности предпринимательской деятельности организации. Основная цель административного управления заключалась в создании системы универсальных принципов и функций управления. Значимым вкладом теории управления А. Файоля является тот факт, что управление рассматривается, как универсальный процесс, состоящий из взаимосвязанных функций – предвидение, организация, распоряжение, координирование, контроль [10].

По мнению А. Файоля, предвидение означает прогнозировать будущее и составлять план действий; организовывать – образовывать два уровня обеспечения конкретной организационной системы (материальной и социальной); распоряжаться, то есть осуществлять надлежащую работу трудового коллектива; координировать – подразумевает объединение всех приложенных действий и усилий; контролировать – осуществлять надзор за соблюдением установленных правил и распоряжений. Подводя итог, автор делает вывод о том, что функция управления не является исключительной, а разделяется между головными органами и другими членами организации. Как полагает А. Файоль, управлять не значит править, управление всегда обеспечивается правлением и характерно для крупных директоров.

Концепция разделения функции управления, предложенная А. Файолем легла в основу существующих, на сегодняшний день, теорий управления. В современной теории управления существуют несколько классификаций управленческой функции. Так, выделяют общие (основные) функции управления, обязательные для всех организационных систем, и конкретные (специальные) функции управления, которые позволяют отразить специфику конкретной организационной системы [11, с. 265-266; 12, с. 83-140].

Список литературы:

1) Постановление Федерального арбитражного суда Уральского округа от 12.05.2011 г. № Ф09-1489/11. [Электронный ресурс] // Гарант.ру. – <http://demo.garant.ru/document/redirect/38612196/10032> (дата обращения: 22.03.2022).

2) Постановление Федерального арбитражного суда Центрального округа от 06.05.2008 г. № А54-2634/2007-С15 [Электронный ресурс] // Гарант.ру. – <http://demo.garant.ru/document/redirect/6943560/10026> (дата обращения: 22.03.2022).

3) Постановлении Федерального арбитражного суда Уральского округа от 16.05.2013 г. № Ф09-1869/13 по делу № А76-24640/2011. [Электронный ресурс] // Гарант.ру. – <http://demo.garant.ru/document/redirect/38682181/10039> (дата обращения: 23.03.2022).

4) Кассационное определение Санкт-Петербургского городского суда от 07.11.2011 г. № 33-16457. [Электронный ресурс] // Гарант.ру. – <http://demo.garant.ru/document/redirect/35357656/0> (дата обращения: 23.03.2022).

5) Постановление Арбитражного суда Уральского округа от 04.07.2019 г. № Ф09-1413/19 по делу № А07-5104/2018. [Электронный ресурс] // КонсультантПлюс.

– <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=AUR&n=203950&dst=100002#j1E5sDTZhv0pe0KB> (дата обращения: 23.03.2022).

6) Федеральный закон от 06.12.2011 г. № 402-ФЗ (ред. от 30.12.2021) «О бухгалтерском учете» // РГ. – 2011. – № 278; РГ. – 2022 – № 1.

7) Федеральный закон от 26.12.2008 г. № 294-ФЗ (ред. от 08.03.2022) «О защите прав юридических лиц и индивидуальных предпринимателей при осуществлении государственного контроля (надзора) и муниципального контроля»// РГ. – 2008. – № 266; РГ. – 2022. – № 51.

8) Евгеньева А.П. Малый академический словарь. [Электронный ресурс] // Малый академический словарь Евгеньевой А.П. (МАС). – URL: <https://lexicography.online/explanatory/mas/ф/функция> (дата обращения: 22.07.2021).

9) Тейлор Ф. Принципы научного менеджмента. [Электронный ресурс] // Организация времени. – URL: <http://www.improvement.ru/bibliot/taylor/index.shtm> (дата обращения: 28.01.2023).

10) Файоль А. Общее и промышленное управление. / пер. с фр. Б.В. Бабина-Кореня. – М. – 1923. – С. 10-11.

11) Теория управления: учебник /под ред. Ю.В. Васильева, В.Н. Парахиной, Л.И. Ушвицкого. – М. – Финансы и статистика. – 2005. – С. 265-266.

12) Теория менеджмента: учебник в 2 ч. Ч.1. Теоретические основы менеджмента (бакалавриат) / Е.А. Байков [и др.]; под общ. ред. А.Д. Евменова. – СПб. – 2017. – С. 83-140.

ОТЧУЖДЕНИЕ ДОЛИ В УСТАВНОМ КАПИТАЛЕ ТОВАРИЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ

Товарищество с ограниченной ответственностью является одним из популярных организационно-правовых форм юридического лица среди предпринимателей Казахстана.

Деятельность товарищества с ограниченной ответственностью регулируется Гражданским кодексом Республики Казахстан (далее по тексту – ГК) и Законом Республики Казахстан «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» (далее по тексту – закон о ТОО).

Согласно статьи 77 ГК, товариществом с ограниченной ответственностью – далее ТОО признается учрежденное одним либо несколькими физическими или юридическими лицами, уставный капитал, которого разделен на доли и указан размер, которого указан в учредительных документах; участники товарищества с ограниченной ответственностью не отвечают по обязательствам товарищества, а риск убытков несут в пределах стоимости внесенных ими вкладов. Исключения могут быть предусмотрены Гражданским кодексом, законодательными актами и учредительными документами [1].

Аналогичное понятие дано в статье 2 Закона о ТОО [2]. Создание товарищества с ограниченной ответственностью начинается с заключения учредительного договора. Обязательным требованием является указание в учредительном договоре размера уставного капитала; сведений о составе, сроках и размере внесения денежного вклада или о денежной оценке вклада в натуральной форме или имущественных прав; обязательно указание на порядок принятия решения по внесению дополнительных вкладов, в учредительном договоре указываются последствия невнесения или несвоевременного внесения вкладов. Учредительным договором определяется размер доли каждого участника, а также порядок перехода доли, определяется порядок распределения чистого дохода, указывается размер уставного юридического лица [2].

Уставный капитал разделяется на доли по числу участников товарищества, размеры которых определены и должны быть указаны в учредительных документах. Доли могут быть равными или неравными. Право участия в ТОО определяется размером внесенного вклада. Сам уставный капитал первоначально состоит из объединенных вкладов участников. Первоначальный размер уставного капитала определен законом и равен сумме вкладов учредителей и не может быть менее суммы, равной стократному размеру месячного расчетного показателя на соответствующий год.

Вкладом могут быть деньги, право землепользования и имущественные права, ценные бумаги, вещи, право на результаты интеллектуальной деятельности (за исключением специальных финансовых компаний, уставной капитал которых формируется исключительно деньгами, а также случаев, предусмотренных Законом

Республики Казахстан "О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан) [3].

Законом запрещено внесение вклада в виде личных неимущественных прав и иных нематериальных благ (часть 3 статьи 115 ГК) [1].

Таким образом, вклады в капитал могут быть в натуральной форме или в виде имущественных прав, которые оцениваются в денежной форме по решению общего собрания участников. Если стоимость такого вклада превышает сумму, равную двадцати тысячам размеров месячного расчетного показателя, то оценка должна быть подтверждена. В случаях, когда в качестве вклада передается право пользования имуществом, размер вклада определяется платой пользования за весь срок, указанный в учредительных документах. Соотношение размера вклада каждого участника к общей сумме уставного капитала и является долей каждого участника в капитале товарищества [2].

Набор прав и обязанностей, возникающих в результате обязательственного характера обладания долей указан в законе. Так, приобретается право: на управление товариществом, на получение дивидендов, на получение части имущества при ликвидации товарищества и некоторые другие права. Приобретаются обязанности по своевременному внесению вклада в уставный капитал, по уведомлению исполнительного органа об изменении сведений, по запрету на разглашение сведений составляющих коммерческую тайну, а также по соблюдению требований учредительного договора.

ГК и Закон о ТОО содержат нормы по приобретению, распоряжению и прекращению прав на долю, осуществления доверительного управления долями, передачи прав для пользования долей. Таким образом, доли являются объектами права, имеют самостоятельный оборот, свои правила о приобретении и защите.

Постановлением Верховного Суда Республики Казахстан от 10 июля 2008 г. № 2 «О некоторых вопросах применения законодательства о товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» (далее по тексту – Нормативное постановление) установлено, право участников на долю в имуществе носит не вещный, а обязательственный характер, это означает, что имущество ТОО не принадлежит участнику на праве собственности. Исключением из данной нормы являются случаи, когда в качестве доли в уставной капитал вносится земельный участок сельскохозяйственного назначения с правом землепользования, участком сельскохозяйственного назначения или с правом на условную земельную долю. Участники не имеют права требовать выдела своей доли в имуществе ТОО в натуре за исключением, когда отчуждение третьим лицам невозможно ввиду установленного запрета, а другие участники товарищества от покупки отказались. В таком случае товарищество обязано выплатить участнику действительную стоимость доли либо выдать ему в имущество в натуре [4].

Участник вправе продать свою долю, подарить, обменять её. Это формы уступки права на долю участников ТОО. Участник вправе разделить долю на несколько частей, уступить ее нескольким лицам, а часть доли оставить себе, другую передать другим участниками ТОО. Это право является абсолютным и в учредительных документах ТОО его запретить нельзя.

В случае продажи доли участником другие участники пользуются преимущественным правом покупки. При дарении, мены, наследовании у других

участников преимущественного права на ее приобретение нет, поскольку это является выражением воли участника.

Общее правило состоит в том, что при покупке доли или ее части другими участниками ТОО, они приобретают долю в части пропорциональную размеру их собственных долей в уставном капитале.

Законодатель не запрещает устанавливать в уставе иные варианты, например, что доля достается лишь участникам-учредителям пропорционально размерам их долей, либо доля достается тому из участников, который первый заявил о желании ее приобрести или доля достанется тому из участников на кого укажет сам продавец [5].

С целью защиты интересов других участников, в качестве общего правила установлен месячный срок для реализации другими участниками преимущественного права покупки этой доли. Вместе с тем в уставе ТОО может быть предусмотрен иной срок как большей, так и меньшей продолжительности. Только по истечении срока, установленного законом или уставом, продающий свою долю участник вправе реализовать её третьим лицам. В тоже время, необходимо учесть, что даже в этом случае право продажи доли третьим лицам возможно при условии, что устав ТОО допускает это. Например, при реализации доли на торгах, права преимущественной покупки имеют участники товарищества.

Если устав запрещает отчуждение доли участника третьим лицам, а другие участники ТОО отказались её приобрести, то товарищество обязано выплатить участнику стоимость его доли либо выдать ему имущество, соответствующее стоимости доли в натуре. Согласие самого участника на выдачу имущества в натуре не требуется. В действительности может быть ситуация сложится и так, что участник отчуждающий долю хотел бы получить её денежную стоимость, но ТОО вправе выплатить её имуществом той же стоимости.

При этом необходимо отметить, что продажа участником своей доли в уставном капитале возможна лишь в случае её полной оплаты участником-продавцом. При её неполной оплате, может быть продана только в той части, в которой внесена оплата. При чем понятие «полной оплаты» в этой связи следует понимать, как внесение полного вклада участником-продавцом [6].

Законом и нормативным постановлением Верховного Суда предусмотрен принудительный выкуп доли участника. Условием принудительного выкупа является нарушение участником своих обязанностей перед товариществом, установленных законом и учредительными документами. Товарищество по решению общего собрания вправе в судебном порядке требовать принудительного выкупа доли участника [1].

Товариществу необходимо собрать доказательства подтверждающие, что виновный участник нарушил обязанности, предусмотренные учредительными документами или законом, а также о том, что нарушения повлекли за собой причинение существенного вреда товариществу и его участникам. Товарищество обращается в суд с иском прилагая документы, подтверждающие причинение существенного вреда и протокол общего собрания участников с решением о принудительном выкупе доли, вместе с документами, [7].

При разрешении вопроса является ли причиненный вред существенным, в каждом конкретном случае суд учитывают все обстоятельства и исходят, в частности, из последствий, наступивших вследствие причинения вреда а также

имущественного положения товарищества до и после причинения вреда, времени для устранения последствий (пункт 5 Нормативного постановления) [8].

В случае, если судом удовлетворено искомое требование ТОО о принудительном выкупе доли, то на основании судебного решения виновный участник утрачивает право на долю и автоматически согласно судебного решения выбывает из состава участников товарищества [1].

Принудительный выкуп совершается по рыночной стоимости доли которую определил оценщик [2].

Одной из форм отчуждения доли в капитале ТОО является приобретение наследства наследниками. Наследниками могут быть как граждане – физические лица, так и юридические лиц, являющиеся участниками товарищества, если учредительными документами ТОО не предусмотрен переход, то вхождение в состав участников допускается только с согласия остальных участников товарищества [1].

Отказ в согласии на переход доли влечет обязанность товарищества выплатить наследникам участника действительную стоимость наследственной доли либо выдать в натуре имущество на такую же стоимость в порядке и на условиях, предусмотренных законом и учредительными документами ТОО.

Законодатель особо отмечает, что переход доли умершего участника к его наследникам может быть ограничен либо вовсе запрещен учредительными документами ТОО, либо решение по отказу в переходе доли наследникам может быть принято участниками на общем собрании участников ТОО. Общее собрание принимает такое решение простым большинством голосов присутствующих и представленных на общем собрании участников ТОО, если устав ТОО не требует для принятия такого решения большего количества голосов или единогласия [1].

В случае отказа самих участников в переходе доли умершего участника ТОО к его наследникам ТОО обязано выплатить наследникам действительную стоимость доли или выдать им имущество в натуре. Отказ в принятии в участники ТОО может быть обжалован в суд в порядке искового производства. Споры участников ТОО с физическими лицами, связанные с наследованием долей участников ТОО и другим аналогичным спорам подсудны районным (городскими) и приравненными к ним судам. (п. 17 Нормативного постановления) [4].

Вопросы относящиеся к разделу наследства между несколькими наследниками, переход доли к наследникам регулируется нормами [1]. Наследование имущества наследодателя, в том числе и доли в капитале ТОО, осуществляется двумя способами. Первое, это наследование по завещанию, когда умерший участник ТОО при жизни выразил свое волеизъявление и распорядился своим имуществом на случай своей смерти, указав наследников доли ТОО в своем завещании. Второе, это наследование по закону. Законодателем установлена очередность среди родных и близких людей наследодателя. Поэтому наследники призываются к наследованию в порядке очередности, при этом каждая последующая очередь наследников по закону получает право на наследование в случае отсутствия наследников предыдущей очереди. В случае, когда наследник по закону отказывается от наследства к наследованию, призываются наследники следующей очереди.

Установлено общее абсолютное право для всех участников ТОО, это запрет на отчуждение неоплаченной части доли. Таким образом ни в специальных

соглашениях, ни в уставе другого правила быть не может. Запрет распространяется и на переход доли к наследникам или правопреемникам участников ТОО.

Наследники могут и отказаться от принятия наследства и вступления в число участников ТОО – в этом случае наследникам выплачивается стоимость принадлежащей участнику ТОО доли в имуществе ТОО, определяемом на день его смерти с учетом активов и пассивов, к ним относятся, например, движимое и недвижимое имущество, денежные средства, основные и производственные фонды, товарно-материальные ценности, дебиторская задолженность, что в свою очередь влечет уменьшение уставного капитала ТОО [9].

Рассмотрим ещё один вид отчуждения доли имущества товарищества с ограниченной ответственностью. Один из часто встречающихся на практике споров, это рассмотрение дел, связанных с выделом, разделом доли в уставном капитале ТОО, являющегося общей собственностью супругов.

Кодексом «О браке (супружестве) и семье») определено, что к общему имуществу, нажитому супругами во время брака, наряду со прочим относятся и доли в уставном капитале [10].

При рассмотрении споров такой категории следует четко определять разграничение действий Кодекса «О браке (супружестве) и семье» и Закона о ТОО. Следует иметь в виду, что при учреждении товарищества с ограниченной ответственностью учредители товарищества, формируя его уставный капитал, передают свое право собственности на имущественные права учрежденному ими юридическому лицу, а в обмен приобретают обязательство по отношению к нему.

Таким образом, вещное право собственности учредителя, а в семейном праве совместная собственность супругов, при создании ТОО трансформируется в обязательственные права товарищества по отношению к его учредителю. Отношения ТОО с супругами учредителей при этом не предполагаются, так как вопросы организации ТОО, его деятельности, взаимоотношений между участниками и третьими лицами регулируются Законом о ТОО. Сфера действия Кодекса «О браке (супружестве) и семье» регулирует имущественные и личные неимущественные отношения между членами семьи [4].

Законом о ТОО определено, что товарищество создается на добровольных началах, где принимается во внимание личностный доверительный характер отношений между его участниками, что подтверждается также установленными данным Законом процедурой изменения состава участников, порядка отчуждения доли в ТОО [2].

В связи с чем, при возникновении спора между супругами о разделе совместно нажитого имущества в виде доли в ТОО, супруг не являющийся участником товарищества вправе ставить вопрос о взыскании стоимости части имущества ТОО, в причитающейся ему доле участника [4].

Исходя из этого, при разделе имущества взыскание может быть обращено только на долю участника. Само же имущество товарищества разделу не подлежит. То же относится и к распоряжению общим имуществом супругов. Кодекс «О браке (супружестве) и семье» устанавливает, что владение, пользование и распоряжение общим имуществом супругов осуществляются по обоюдному согласию супругов. Соответственно участнику ТОО необходимо согласие супруга для распоряжения долей, но не для распоряжения имуществом товарищества.

Таким образом, в данной статье автором рассмотрены такие виды отчуждения доли в уставном капитале ТОО как: отчуждение доли по праву уступки - продажа, дарение, обмен; принудительный выкуп; переход доли к наследникам в порядке наследования, а также раздел доли, относящейся к совместной собственности супругов.

Подводя итог отмечаем, что участники при отчуждении долей в случае раздела, уступки, принудительного выкупа рискуют только своим вкладом в уставной капитал, который вносился при организации ТОО, иной ответственности у участников не предусмотрено. В связи с чем, организационно правовая форма юридического лица в виде товарищества с ограниченной ответственностью стала выгодной формой коммерческой деятельности и популярной поскольку наибольшее число предпринимателей осуществляют свою деятельность в ТОО.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ // Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>

2. Закон Республики Казахстан от 22 апреля 1998 г. № 220-1. «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» // Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000220>

3. Закон Республики Казахстан "О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан) // Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002444>

4. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах применения законодательства о товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» // Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002444>

5. Скрябин С.В. Доля в уставном капитале товарищества с ограниченной ответственностью как имущество: некоторые вопросы теории и практики по законодательству Республики Казахстан // Источник: Информационная система «Параграф» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37720627

6. Раскиев Ж. Казахстан: купля-продажа доли в уставном капитале компании // Источник: Информационная система «Параграф» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33833367

7. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК // Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

8. Кисилева Н. Случаи принудительного выкупа доли участника ТОО // https://dogovor24.kz/articles/sluchai_prinuditelnogo_vykupa_doli_uchastnika_too-280.html?ysclid=lhnnl7phtv649286951

9. Ячнев Д. Переход доли участника ТОО наследникам в порядке наследования // https://dogovor24.kz/articles/perehod_doli_uchastnika_too_ego_naslednikam_v_porjadk_e_nasledovaniya-278.html?ysclid=lhno0n74t975506817

10. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» // Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>

*А.К. Аяпбергенова,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

СОТТЫҢ БЕЛСЕНДІ ӨКІЛЕТТІКТЕРІНІҢ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ДИСПОЗИТИВТІЛІК ПЕН ЖАРЫСПАЛЫЛЫҚ ҚАҒИДАТТАРЫМЕН АРАҚАТЫНАСЫ

Азаматтық процестік қатынастардың міндетті субъектісі сот болып табылады, сондықтан оның процестік жағдайының ерекшеліктері көбінесе жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың азаматтық процестік нысанының ерекшеліктерін анықтайды. Соттың процестік жағдайын реттеу саласындағы заңнаманың жетілдірілуі азаматтық істер бойынша сот төрелігінің тиімділігінің кепілі болып табылады.

Сонымен қатар, соттың процестік жағдайының кейбір мәселелері ғылыми-зерттеу әдебиеттерінде пікірталас болып қала береді және сонымен бірге азаматтық процестік заңнамада нақты шешім таба алмайды. Осындай мәселелердің бірі әрдайым азаматтық процестегі соттың белсенділігі мәселесі болып табылады.

Көптеген жылдар бойы соттың белсенділігі мәселесі азаматтық процестік құқықтағы маңызды мәселелердің бірі болып келеді. Соттың процестік белсенділігі азаматтық процесте диспозитивтілік пен жарыспалылық сияқты азаматтық сот ісін жүргізу қағидаттарын іске асырумен, олардың азаматтық істердегі сот төрелігінің мақсатына жетудегі жеке тұлғалардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерін, заңды тұлғалардың құқықтарын мен мүдделерін, мемлекеттің мүддесін қорғау жөніндегі орнымен тікелей байланысты және көптеген процессуалист ғалымдардың ғылыми зерттеулерінің тақырыбы болды.

Азаматтық процестік құқықтың қағидаттарының өзара әрекеттесуін талдау кезінде кейбір қағидаттардың нормативтік бекітілмегенін атап өткен жөн. Мәселен, қарастырылып отырған диспозитивтілік қағидаты нормативтік бекітілмеген.

Диспозитивтілік қағидаты процессуалдық ғылымда жалпыға бірдей танылған азаматтық сот ісін жүргізу қағидаты болып табылады. Осы қағидаға сәйкес, азаматтық істер, жалпы ереже бойынша, қозғалады, дамиды, өзгереді, процестің бір кезеңінен екінші кезеңіне өтеді және негізінен іске қатысатын адамдардың бастамаларының әсерінен тоқтатылады. Осылайша, азаматтық заңнама: «азаматтар мен заңды тұлғалар өздерінің азаматтық құқықтарын өз еркімен және өз мүдделері үшін алады және жүзеге асырады. Олар шарт негізінде өз құқықтарын мен міндеттерін белгілеуде және шарттың заңнамаға қайшы келмейтін кез келген талаптарын айқындауда еркін» (ҚР АҚ-нің 2-бабы). Осыған байланысты азаматтық құқықтардың диспозитивті сипаты заңды түрде азаматтық сот ісін жүргізу сипатында көрінеді, өйткені азаматтық процесс азаматтық құқықтарды мәжбүрлеп жүзеге асырудың бір құралы болып табылады. Осылайша, азаматтық процестің

ерекшелігін анықтайтын азаматтық құқық (кең мағынада) пен азаматтық процесік құқық арасындағы байланыс диспозитивтілік қағидаты арқылы көрінеді [1].

Айта кету керек, қазіргі уақытта диспозитивтілік қағидатының болуы мен маңыздылығы ешкіммен дауланбайды. Азаматтық істің қозғалысына әсер ететін бұл қағидат бүкіл процесте – талап арызды қабылдаудан бастап сот қабылдаған шешімді орындауға дейін көрінеді.

Заң әдебиеттерінде диспозитивтілік сияқты азаматтық сот ісін жүргізу қағидатымен тығыз үйлесімді және тікелей байланыс аспектісінде соттың процесік белсенділігі құбылысын зерттеуге тиісті көңіл бөлінбеген.

Қазіргі ғылымдағы соттың процесік белсенділігі біркелкі емес анықталған. А.В. Андрушко атап өткендей, диспозитивтілік қағидатының мәнін ашу үшін соттың бастамасы мен белсенділігі мәселесін бөлек қарастыру керек [2, 35 б.]. О.П. Чистякова соттың белсенді өкілеттіктерін диспозитивтілік қағидатынан бөлек қарастырады [3, 8-9 б.].

В.М. Семенов соттың белсенділігі азаматтық процесік құқықтың дербес қағидатын құрайды деп есептеді, оның негізгі мақсаты – іске қатысатын адамдарға олардың өз құқықтарын жүзеге асыруына сот тарапынан көмек көрсету, сондай-ақ олардың әрекеттерін бақылау жатады деп көрсетті [4, 125-141 б.].

Соттың белсенді өкілеттіктері диспозитивтілік қағидатынан бөлек деген пікірменде келісуге болмайды, бірақ олардың қоғамдық-құқықтық сипаты бар және жеке және қоғамдық мүдделердің ықтимал қайшылықтарын шешуге арналған деген ереже әділ. Бұл әдіс соттың жекелеген белсенді өкілеттіктері түрінде біріншісінің басым болуымен және екіншісінің сақталуымен жарыспалылық және тергеу бастауларынан құрастырылатындығын негіздейді [3, 8 б.].

Субъективті азаматтық құқықты иеленуші тұлға процеске дейін өз құқығына билік етуде дербестікке де ие болады, бірақ егер адам сотқа жүгінсе, ол тек өзінің жеке мүддесін ғана емес, жалпы мүдде және мемлекет мүддесі үшін де ұйымдастырылған процесі ескеруі керек.

Бірқатар авторлар соттың процесік белсенділігін азаматтық сот ісін жүргізудің басқа қағидаттарының құрамдас бөлігі деп санайды. Атап айтқанда, М.И. Штефан соттың белсенді ұстанымы жариялылық қағидатының мазмұнын сипаттайды деп есептейді [5, 51 б.].

Соттың белсенді процесік өкілеттіктерін диспозитивтілік қағидатынан бөлек қарастыруға болмайды, оларды жариялылық қағидатының мазмұны деп те тануға болмайды [2, 135 б.], өйткені сот тараптарға дәлелдеу сияқты процесі жүзеге асыруға көмектеседі және сот ісін жүргізудің мақсатына жету үшін қажетті жағдайлар жасайды. Сондықтан сот ісін жүргізуде жария құқық пен жеке құқық мүдделерінің теңгерімін ескере отырып, соттың процесік белсенділігі қағидатын диспозитивтілік қағидатымен бірге қарастыру қажет.

Процессуалист ғалымдар бұл процесі ұйымдастыру тұрғысынан соттың белсенді ұстанымы азаматтық сот ісін жүргізу міндеттеріне қол жеткізудің кепілі екенін, сондықтан оны оңтайландыру үлкен маңызға ие екенін дұрыс айтады. Сот құрылысы мен сот ісін жүргізуді жетілдірудің әртүрлі кезеңдерінде бір жағынан процесің жарыспалылық пен диспозитивтілік қағидаттары мен екінші жағынан соттың белсенді рөлінің арақатынасы айтарлықтай өзгерді [6, 101-104 б.].

Азаматтық сот ісін жүргізудегі соттың функциялары, сот басшылығынан басқа, жария тәртіпті сақтау, сот ісін жүргізу міндеттерінің орындалуын қадағалау болып

табылады, сондықтан диспозитивтілік құқықты жүзеге асырудың және істің қозғалысына ықпал етудің еркін мүмкіндігі ретінде, соттың процестік белсенділігінің қағидаттарын ескерместен, бөлек қарауға болмайды. Диспозитивтіліктің сот ісін жүргізудің қоғамдық-құқықтық сипатына байланысты шектеулері бар екені анық, өйткені оны қараудың абсолютті процестік-құқықтық негізі дұрыс емес.

Атап айтқанда, бұл азаматтық процестік құқықтық қатынастардың механизмі заңды фактілер ретінде жеке процестік әрекеттері осындай құқықтық қатынастардың туындауына, өзгеруіне немесе тоқтатылуына негіз бола алатындай етіп құрылуымен расталады. Тараптардың немесе іске қатысатын басқа адамдардың бірде-бір процестік әрекеті соттың тиісті биліктік процестік әрекетін жасамай істің қозғалысына әсер ете алмайды. Демек, процесті дамыту үшін процестік әрекетті немесе заңда көзделген жағдайларда іске қатысатын адамдардың әрекетсіздігін және заңда белгіленген өкілеттіктер шегінде жасалған соттың процестік әрекетін жатқызу қажет.

Зерттелетін құқықтық құбылыстар аспектісінде соттың белсенді ұстанымы азаматтық сот ісін жүргізу міндеттерін және іске қатысатын адамдарға заңмен берілген процестік құқықтарын орындаудың өзіндік кепілі, сондай-ақ азаматтық процестік құқықтық қатынастар механизміндегі қажетті элемент болып табылатынын атап өткен жөн.

Егер азаматтық сот ісін жүргізудегі диспозитивтілік қағидатының мазмұны жалпыға бірдей танылған болса, онда судьялардың қалауы (дискрециясы) ұғымының мазмұнын анықтамай, соттың процестік белсенділігінің мазмұны мен шектерін анықтау мүмкін емес. Зерттеуші А. Барак оны баламалардың әрқайсысы заңды болған кезде екі немесе одан да көп баламаларды таңдауға күші бар адамға берілген өкілеттік ретінде анықтайды. Судьяның қалауы – судьяның бірнеше нұсқадан таңдау жасауға құқығы бар заңды шарт болып табылады [7, 13-14 б.].

Біздің ойымызша, судьялардың қалауының табиғатын Беларусь зерттеушісі В.Н. Бибило дұрыс анықтаған. Ғалым заң шығарушының барлық нақты жағдайларды қамтуға мүмкіндігі жоқ және орынды деп санап, сотқа заңның белгілі бір шекараларында белгіленген қызмет бостандығына саналы түрде рұқсат беріп, осылайша оған өз қалауына құқық берді. Бұл құқық сот құзыретінің элементіне, субъективті құқыққа айналды. Заң шығарушы заң нормасын құра отырып, сотқа өз қалауы бойынша әрекет етуге мүмкіндік беру ниеті болмаған кездері де орын алады, бірақ қандай да бір себептермен норма түсініксіз болғандықтан, бұл соттың өз қызметіне өз қалауы бойынша элементтер енгізуге мәжбүр етеді.

Кейде заңда белгілі бір қоғамдық қатынасты реттейтін норма мүлдем болмауы мүмкін, өйткені заңнама қоғамдық қатынастардың өте серпінді дамуына ілесе алмайды. Адамның заңды мүдделері, ең алдымен, сот қалауын қолдану арқылы қорғалады. Бірақ қандай себептермен сот қалауы туындаса да, ол әрқашан заң шеңберінде болуы керек.

Сот өз қалауы бойынша қабылдаған шешім нақты құқықтық нұсқамаға негізделгендей сияқты құқықтық салдарға әкеп соғады [8, 43 б.].

Судьялардың қалауын соттың заңмен анықталған әрекеттерді орындау үшін таңдауы ретінде түсіндіруге сәйкес, бұл құбылыстың соттың диспозитивтілігі мен процестік белсенділігі қағидаттарымен байланысын анықтау қажеттілігі айқын болып табылады.

Сот заңда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылған және істі тоқтатуға (талап қоюдан бас тарту, бітімгершілік келісім) немесе тараптардың бірінің пайдасына шешім қабылдауға (жауапкердің талап қоюды тануы) бағытталған тараптардың процесік ерік білдіруін елемей, сот талқылауын жалғастыра алмайды және өз қалауы бойынша шешім қабылдай алмайды. Алайда, тараптардың процесік әрекеттерін орындау кезінде соттың процесік нысанның сақталуын бақылау, басқа адамдардың міндеттері мен құқықтарын, мүдделерін сақтау соттың қалауы бойынша өкілеттіктерді қолданудың негізгі критерийлері болып табылады.

Диспозитивтілік қағидатымен қаралатын жарыспалылық қағидатының айырмашылығы, Қазақстан Республикасының Азаматтық процесік кодексінің (бұдан әрі – ҚР АПК) 15-бабында «тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы» қағидаты болып орын алуында.

Бұл қағидаттың мәні – азаматтық сот ісін жүргізу тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы негізінде жүзеге асырылады. Тараптар азаматтық сот ісін жүргізу барысында өз ұстанымын, оны қорғау тәсілдері мен құралдарын өз бетінше және соттан және іске қатысатын басқа да адамдардан тәуелсіз таңдайды. Сот объективтілікті және бейтараптылықты сақтай отырып, процеске басшылықты жүзеге асырады, тараптардың істің мән-жайларын толық және объективті зерттеуге арналған процесік құқықтарын іске асыруы үшін қажетті жағдайлар жасайды. Сот іске қатысатын адамдарға олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді, процесік әрекеттерді жасаудың немесе жасамаудың салдарлары туралы ескертеді, олардың құқықтық позициялары мен дәлелдемелерін нақтылайды, олармен істің мән-жайларын талқылайды және осы кодексте көзделген жағдайларда, оларға өздерінің құқықтарын жүзеге асыруға жәрдемдеседі.

Әрбір іс бойынша сот дәлелдемелерді ұсыну, зерттеу және өтінішхаттарды мәлімдеу бойынша процеске қатысушылардың құқықтарының теңдігін қамтамасыз етеді. Алайда, сот практикасы тараптардың құқықтық сауаттылық бөлігінде әрқашан бірдей бола бермейтінін көрсетті және мұндай жағдай бір немесе басқа тараптың өз ұстанымын толық қорғай алмауына және өз ұстанымы мен дәлелдерін негіздеу үшін белгілі бір дәлелдемелерді толық көлемде бере алмауына әкелді. Нәтижесінде істің мән-жайларын анықтау толық көлемде жүргізілмеді және дау соттарда объективті және дұрыс шешілмеді. Демек, іс жүзінде істің барлық жағдайлары толық анықталмаған және олар тиісті түрде зерттелмеген. Кейіннен бұл жоғары тұрған сатыларда болған сот актілерінің күшін жоюға және істі өзге судьяның қайта қарауына, тараптар мен соттың қосымша шығыстарына әкеп соқтырды.

Біздің қоғам бір орында тұрмайды, ол әрдайым жаңару үстінде. Сот жүйесі де заман талабына сай өзгеріп, даму үстінде. Осыған орай соңғы жылдары сот саласы көптеген реформаларды жүзеге асырды. Солардың бірі 2020 жылдың маусымында енгізілген маңызды түзетулер, яғни ҚР АПК-нің 15-бабына енгізілген өзгерістер азаматтық сот ісін жүргізуді «жетілдіруге», процесіті ұйымдастыруға неғұрлым ұтымды көзқарасты қолдануға, сайып келгенде, тараптардың процесік шығындарын төмендетуге және нәтижені тез алуға бағытталған.

ҚР АПК-нің 15-бабына енгізілген түзетулерге сәйкес, сот тараптың дәлелді өтінішхаты бойынша не өз бастамасы бойынша іс материалдарын жинау және зерттеу, тараптар дәлелдерінің негізділігін және сотқа берілген дәлелдемелердің дұрыстығын тексеру жөнінде шаралар қабылдайды, сондай-ақ азаматтық сот ісін

жүргізу міндеттеріне қол жеткізуге бағытталған өзге де әрекеттерді орындайды. Осылайша, судьялардың өкілеттік шеңбері едәуір кеңейтілді.

Жарыспалылық, өз кезегінде, азаматтық сот ісін жүргізуге қатысушылардың барлығына істі қарауға бірдей қатысуға мүмкіндік беріп, іс үшін маңызды мән-жайлардың барлығын анықтау мүмкіндігін бекітеді.

Осы тұрғыда «соттың белсенді рөлі» қағидатының Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде (бұдан әрі – ҚР ӘРПК) бекітілуі мұның көп бөлігі жария биліктің жария-құқықтық қатынастарда ең мықты субъект екендігіне байланысты, сондықтан процессуалдық механизмдер арқылы ақылға қонымды шектеулер қажет болған. Сот даудың әлсіз жағына көмек көрсете отырып, жария-құқықтық даулардағы объективті теңсіздікті теңестіреді және әділ шешім шығаруға кепілдік береді.

Ал азаматтық процесте «соттың белсенді рөлі» қағидаты нормативті түрде бекітілмесе де, формальды түрде жоғарыда қарастырылған диспозитивтілік және жарыспалылық қағидаттарын іске асыру кезінде орын алады.

Процестік заңнама сотқа әлсіз қорғалмаған тарапқа өзінің заңды сауатсыздығын, жоғары білікті заңгерлердің қызметтеріне ақы төлеудің мүмкінсіздігін өтеу сияқты сотта өз құқықтарын қорғауға нақты мүмкіндік беру үшін процесте белсенді өкілеттіктер береді.

Азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдігі қағидатына байланысты сот олардың нақты теңсіздігін (білімінде, заңдық сауатсыздығында, процесті жүргізу тәжірибесі мен қабілетінде және т.б.) тегістеу үшін шаралар қабылдауға және тарапқа процестік құқықтарын жүзеге асыруға көмектесуге міндетті. Бұл процесте ең мықты емес, объективті заңды түрде кім дұрыс сол жөнү керек.

Сондықтан соттың белсенділігі заңдылық қағидатының көрінісі ретінде азаматтық процестің негізгі мақсатын көздейді – дұрыс, әділ шешімдер қабылдау мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Соттың іс бойынша дәлелдемелер жинауға ықпал етуге мүмкіндік беретін соттың өкілеттігі – жарыспалылық пен диспозитивтілік қағидаттарына негізделген азаматтық процестің рұқсат етілген элементі.

Соттың белсенді өкілеттіктері іске қатысатын тараптардың дәлелдеу жөніндегі процестік қызметін толықтырады.

Осыған орай, азаматтық процестің маңыздылығы мен кең ауқымдылығын ескере отырып, ҚР ӘРПК-де «соттың белсенді рөлі» қағидатының жағымды тәжірибесін назарға алып, ҚР АПК-нің 15-бабында «тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы» қағидатының табиғатын бұрмаламау үшін сотқа берілген белсенді өкілеттіктерді бөлек шығарып, ҚР АПК 2-тарауына дербес қағидат ретінде бекіту қажет деп ойлаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Баймолдина З.Х. Не повторяют старых ошибок. Юридическая газета, 1999. – №25 (292) // Источник: ИС Параграф.
2. Андрушко А.В. Принцип диспозитивности гражданского процессуального права Украины. Монография – Консум, 2006. – 172 с.
3. Чистякова О.П. Проблема активности суда в гражданском процессе Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1997. – 21 с.

4. Семенов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства – М.: Юридическая литература, 1982. – 152 с.
5. Штефан М.И. Цивільний процес: підруч. для студ. юрид. спеціальн. вищ. закл. освіти: – К., Ін Юре. – 2001. – 696 с.
6. Короед С.А. Пределы процессуальной активности суда в гражданском процессе и ее влияние на эффективность судебной защиты. Евразийский юридический журнал, 2013. – №11 – С.101-104.
7. Барак А. Судейское усмотрение – М.: НОРМА, 1999. – 376 с.
8. Бибило В.Н. Проблемы юриспруденции: избранные труды – Минск: Право и экономика, 2010. – 470 с.

*Базылов А.Б.,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАУЛАРДЫ ШЕШУДЕ СОТТАРДЫҢ ӘДІЛДІК ПЕН АҚЫЛҒА СЫЙЫМДЫЛЫҚ ӨЛШЕМШАРТТАРДЫҢ РӨЛІ

Азаматтардың мүдделерін қорғаудың негізгі кепілі Қазақстан Республикасының Конституциясының (бұдан әрі – ҚР Конституциясы) 13-бабы 2-тармағында бекітілген өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау құқығы болып табылады [1].

Азаматтар өздерінің бұзылған құқықтарын қорғау және қалпына келтіру үшін сотқа жүгінген кезде істі қарау және шешу кезінде Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінде (бұдан әрі – ҚР АПК) регламенттелген белгілі бір процесілік нысанда жүзеге асырылады. Азаматтардың сот арқылы қорғалу құқықтары оларға бұзылған құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгінуге мүмкіндік беруді заңнамалық қамтамасыз етумен ғана шектелмеген.

ҚР АПК-нің 6-бабы 5-тармағының мәні мен мазмұны бойынша азаматтық істерді қарау және шешу кезінде дауласушы тараптардың келісімінде тиісті мәселелерді соттың шешуі көзделсе, сот бұл мәселелерді әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттарын негізге ала отырып шешуге міндетті [2].

Аталған норма Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процесілік кодексінің 8-бабы 2-тармағын көзделген және Әділдік қағидатына жатқызылғандығын да айта кету керек [3].

Әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттары ҚР АПК-нің 6-бабының 5-тармағында бекітіліліп, әділдікке қол жеткізу құралы ретінде көрініс тапқанымен, аталған нормадағы ұғымдар абстрактілі және нақты емес болып табылады, яғни оны қолданудың нақты алгоритмі жоқ.

Азаматтық процесісте әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттарын қолдану мәселесі Қазақстанда іс жүзінде зерттелмеген. Бұл ұғымдар процесілік заңнамада көрсетілгенімен, әлі күнге дейін сот практикасында кең пайдаланылмайды.

Осы ретте, біз осы ғылыми мақалада «Әділдік» және «Ақылға сыйымдылық» өлшемшарттарының әрқайсысының ұғымдарының мәні мен мазмұнын және сот тәжірибесінде олардың қолданылу тәжірибесін ашып көрсетеміз.

Сонымен, әділдік – бұл өте ерекше категория, өйткені оны құқықта анықтау өте қиын, өйткені этимологиялық тұрғыдан "әділет" және "құқық" сөздері жақын. Осыған байланысты, XIX ғасырда "әділет", "сот төрелігі", "құқық" сөздерінің түсіндірмесін түсіндіре отырып, ғалымдар бұл категорияларды семантикалық тұрғыдан бірдей деп ұсынғанын атап өткен жөн. Мәселен, В. И. Даль құқықтардың жалпы негізін интуитивті түрде ажыратқан - әділдік, құқық, сот төрелігі, оңшыл және т.б. этикалық ілімдер тарихында әділдік көбінесе таза құқықтық категория ретінде қарастырды [4]. Әділдік пен құқықтың арақатынасы қоғам мен мемлекет дамуының әр түрлі кезеңдерінде өте күрделі және екіұшты болып келеді. Қазіргі уақытта әділдік идеясы өзгеруде және әділдік категориясының өзін, оның белгілерін, жетістікке жету жолдарын зерттеу қайта жандануда. Тарихи тәжірибе көрсеткендей, теңдік пен әділдік мәселелері қоғам мен мемлекет дамуының бетбұрыс кезеңдерін әрдайым жаңартып отырады [5].

Кейбір отандық заңгерлер әділдік шарасы мен параметрлерін анықтау әдістемесінің жоқтығын көрсетеді. Басқаша айтқанда, бұл заңды шешімдердің әділ екендігін, жекелеген құқықтық нормалардың немесе актілердің әлеуметтік әділдікке сәйкес келетіндігін немесе сәйкес келмейтіндігін дәл тіркеуге мүмкіндік беретін заң техникасының мұндай әдістері жоқ. Әділдікті құқық нормаларының қасиеттеріне жатқызу керек пе, әлде бұл демократиялық қоғамдағы құқықтық қатынастардың бүкіл жүйесін анықтайтын құқықтық принцип пе деген даулы мәселе. Көптеген ғалымдар әділеттілікті құқық принципі, әлеуметтік қатынастарды құру түрі (нұсқасы) ретінде түсіндіреді.

Сондықтан заң шығарушы құқық қолдану органдары мен нақты істерді шешетін адамдарға істің барлық жағдайларын, заңды жауапкершілікке әсер ететін барлық факторлар мен жағдайларды ескеруге және осы жағдайларда ең әділ шешімді таңдауға мүмкіндік береді.

Осылайша, жалпы құқық пен құқықтағы әділдік өзара байланыстың екі аспектісі бар, олар: заңнамада әділдікті жүзеге асыру; әділдік құқықты, оның ішінде құқық қолдану қызметін жүзеге асырудың негізгі қағидаты ретінде қолданылуы [6].

Әділдік-моральдық сана ұғымы, мінсіз аяқталған қоғамдық пайымдаудың нәтижесі. Әділдікті ұғым ретінде білдіру мүмкін емес, оны бір адамдар әділ деп санаулары, екінші бір адамдарға әділетсіз деп санауы мүмкін.

Бастапқыда айтылып кеткен азаматтық процесте өлшемшарт ретінде көрсетілген – ақылға сыйымдылық өлшемшарты. "Ақылға сыйымдылық" ұғымы ежелгі заманнан бері зерттеліп келеді және білімнің әртүрлі салаларында қызу пікірталас тақырыбы болып қала береді. Көптеген ғалымдар мен мамандар құқықтың барлық салаларында нақты жауап табуға тырысқан және бүгінгі күнге дейін тырысуда.

Ақылға сыйымдылық жалпыға бірдей міндетті бастапқы нормативтік-құқықтық ереже болып табылады, ол әмбебаптығымен, жалпы маңыздылығымен, жоғары императивтілігімен ерекшеленеді, құқықтық реттеудің мазмұнын анықтайды және Заңмен реттелетін қатынастарға қатысушылардың мінез-құлқы мен іс-әрекетінің заңдылығының өлшемшарты болып табылады.

"Ақылға сыйымдылық" ұғымы бағалау категорияларына жатады, өйткені ол құбылыстар белгілерінің (іс-әрекеттер, шаралар, баға, мерзім) заң шығарушының құндылық бағдарына сәйкестігінің белгілі бір дәрежесін білдіреді.

Ақылға сыйымдылықтың объективті формасын адамның іс-әрекеттерінде, шешімдерінде табылады. Іс-әрекеттердің, шешімдердің ақылға сыйымдылығын бағалау олардың тепе-теңдігін, алға қойылған мақсаттарға, жалпы игілікке, пайдалылыққа, үнемділікке, шындыққа қол жеткізуге бағытталғандығын ескеруі керек [7].

Қазақстанның азаматтық процесінде "ақылға сыйымдылық" ұғымының өзіндік, ерекше маңызы бар, өйткені ақылға сыйымдылық-бұл білім категориясы, яғни процессуалдық категория.

Өкінішке орай, бүгінгі таңда азаматтық процестегі ақылға сыйымдылық ұғымының мәні мен мазмұны, біздің ойымызша, ашылмаған.

Белгілі мағынада ақылға сыйымдылық-бұл адамның интеллектуалды-ерікті іс-әрекетіне негізделген, оның мақсатын оңтайлы түрде жүзеге асыруға бағытталған адам санасының қасиеті. Сонымен қатар, мақсат шындық өлшемшартына сәйкес келуі керек.

Танымның құқықтық процесінде судья рационалды (логикалық), иррационалды (сезімтал) және эмпирикалық (тәжірибелі) сияқты негізгі формаларды қолданады. Бірақ құқықтық таным процесі-бұл зерттеу мақсатына қатысты әр түрлі жағдайларды, осы жағдайлар мен фактілерді зерттеудің әртүрлі факторлары мен әдістерін және олардың қажетті нәтижеге әкелетін басқа фактілер мен жағдайлармен кейінгі байланысын анықтайтын ақыл-ой әрекеті.

Айтылғандардың негізінде жарқын мысалы ретінде, соттардың моральдық зиянды өтеу туралы дауларды шешуде әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттарын кең қолдануын айтып өтуге болады.

ҚР Конституциясы адамның, оның құқықтары мен бостандықтарының ең жоғары құндылығы болып табылатындығы туралы ережені бекіте отырып, оларды қазақстандық азаматтық сот ісін жүргізуде қорғаудың маңызды кепілі болып табылады (ҚР Конституциясының 12-бабының 1-тармағы) [1].

Қазір Қазақстан Республикасының Азаматтық кодекстің (бұдан әрі – ҚР АҚ) және басқа да нормативтік актілердің бірқатар баптары моральдық зиянды өтеу мәселелеріне арналған және ол азаматтың мүліктік емес құқықтары мен басқа да материалдық емес игіліктерін қорғаудың жетекші құқықтық нысанына айналды.

Сонымен қатар, моральдық зиянды ақшалай бағалау кезінде эквиваленттілік принципі анық жұмыс істемейтіні анық.

Моральдық зиянды өтеу мөлшерін қалай анықтауға болады, әр жағдайда сот қандай өлшем шарттарын қолдануы керек?

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының (бұдан әрі – Жоғарғы Сот) 2015 жылғы 27 қарашадағы "Соттардың моральдық зиянды өтеу туралы заңнаманы қолдануы туралы" №3 нормативтік қаулысының 6-тармағына сәйкес ҚР АҚ-тің 952-бабына сәйкес моральдық зиян тек ақшалай түрде өтеледі, ал өтемақы мөлшерін сот айқындайды. Өтемақы мөлшерін айқындау кезінде соттар әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемдерін негізге ала отырып анықтаулары тиіс [9].

Егер сот оның мөлшерін белгілеу кезінде азаматтың жеке мүліктік емес құқықтарының бұзылуына байланысты барлық нақты мән-жайларды ескерсе және сот белгілеген өтемақы мөлшері талапкер мәлімдеген талаптарды ақылға сыймды қанағаттандыру туралы негізделген қорытынды жасауға мүмкіндік берсе, ақшалай мәндегі моральдық зиянды өтеу мөлшерін әділ және жеткілікті деп санаған жөн.

Азаматтық құқықтық дауларды қарауда соттардың моральдық зиянды өтеу мөлшерін анықтауда әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттарын қолданудың мысалы ретінде сот актілерінің біреуін келтіруге болады:

Талап қоюшылар кәмелеттік жасқа толмаған А., М., А.-ның заңды өкілі Л. жауапкер Г.-ден 1 000 000 теңге моральдық зиянды өндіріп алу туралы талап қоюмен сотқа жүгінген.

Алматы қаласының Алатау аудандық сотының 2022 жылғы 11 шілдедегі шешімімен талап қою ішінара қанағаттандырылып, моральдық зиян ретінде - 250 000 теңге өндірілген.

Сот актісін шығаруға мыналар негіз болды.

2021 жылғы 15 тамыз айында жүргізуші Г. «Suzuki» маркалы автокөлігін басқарып, Алматы қаласы, Райымбек даңғылымен шығыс бағытта қозғалып, ара қашықты сақтамай «Hyundai» маркалы Л.-дің басқаруындағы автокөлікті соққан.

Аталаған жол-көлік оқиғасының салдарынан талап қоюшыға және оның кәмелеттік жасқа толмаған балаларына жеңіл денсаулығына дене жарақаттары келтірілген.

Алматы қаласы мамандандырылған ауданаралық әкімшілік сотының 2022 жылғы 27 қыркүйек айының қаулысымен Г. әкімшілік жазаға тартылып 116 680 теңге айыпұл салынған.

Алматы қалалық сотының 2021 жылғы 22 қазан айының қаулысымен Алматы қаласы мамандандырылған ауданаралық әкімшілік сотының 2022 жылғы 27 қыркүйек айының қаулысы өзгертіліп Г. көлік жүргізу құқығы тоғыз айға шектелген.

Талап қоюшы өзінің талап қоюын осы авто көлік оқиғасына сәйкес жауапкердің іс әрекетінен кәмелеттік жасқа толмаған балалары жеңіл дәрежедегі денсаулықтарына залал келтіргенін, қолайсыз жағдайға қалдырғанын көрсеткен. Осы авто көлік жол оқиғасының салдарынан кәмелеттік жасқа толмаған балалары қатты шошып, жүйке жүйелері жұқырап, ұйқысыздық әлі күнге дейін мазалайтынын және үлкен психологиялық стресс алғанын көрсетті. Өзінің және кәмелеттік жасқа толмаған балаларының алған жарақатына кеткен моральдық зиян - 1 000 000 теңгені жауапкерден өндіруді сұраған.

Сот өз шешімінде ҚР АҚ-нің 952 бабының 1,2-тармақтарында сүйенген. Аталған нормаға сәйкес моральдық зиян ақшалай нысанда өтеледі. Моральдық зиянның мөлшерін анықтаған кезде жәбірленушінің ізгілік қасиетіне келтірілген адамгершілік залалдың ауырлығын субъективті түрде бағалау да, сондай-ақ жәбірленушінің жан азабы мен тән азабының дәрежесін дәлелдейтін объективті деректер де: қол сұғу объектісі болған игіліктің (өмір, денсаулық, ар-ождан, қадірқасиет, бостандық, тұрғын үйге ешкімнің тимеуі және т.б.) өмірлік маңыздылығы; құқық бұзушылық зардаптарының ауырлығы (жақын туыстарын өлтіру, мүгедектікке әкеп соққан дене жарақатын салу, бас бостандығынан айыру, жұмыстан немесе тұрғын үйден айыру және т.б.); ұятқа қалдыратын жалған мәліметтер тарату сипаты мен аясы; жәбірленушінің өмір сүру жағдайлары (қызмет, отбасы, тұрмыс, материалдық, денсаулық жағдайы, жасы және басқалары), өзге де назар аударуға тұратын мән-жайлар ескеріледі.

Сотта анықталғандай, жауапкердің іс-әрекетінен талап қоюшы және оның кәмелеттік жасқа толмаған балалары дене жарақатын алған, денсаулық

жағдайларына зақым келтірген, жан азабы мен тән азабының дәрежесін сот ескерген.

Сол себепті, талап қоюшының талап қоюын сот әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттарын негізге ала отырып, талап қоюшының пайдасына 250 000 теңге ақша қаражат ретінде өндірілілуге жатады деп санаған.

Сот, істің мән-жайларын ескере отырып, талап қоюшының және оның кәмелеттік жасқа толмаған балаларының моральдық зиян шеккендерін басшылыққа алып, талап қоюды ішінара қанағаттандыра отырып, жауапкерден моральдық зиянды ретінде 250 000 теңге өндіру жеткілікті деп есептеді.

Моральдық зиянның мөлшерін анықтаған кезде өндіру мөлшерін соттың қарауына беруіне байланысты ҚР АПК-нің 6-бабының 5-бөлігіне сәйкес, әділдік және ақылға сыйымдылық өлшемшарттарын негізге ала отырып бағалаған.

Өкінішке орай, соттардың барлық сот актілерінде әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттарының қолданылуы дәл осылай анық негізделіп көрсетілмеген.

«Сот кабинеті» электрондық сервисіне жүктелген сот актілерін зерделей отырып, соттардың кейбір сот актілерінде ҚР АПК-нің 6-бабының 5-тармағына сілтеме жасағанымен, дәл осындай шешім шығаруға қандай себептер мен негіз болғандығын ашық жазып көрсетпеу фактілері анықталды.

Мысал ретінде Алматы облысы Алатау аудандық сотының 2022 жылғы 26 желтоқсандағы шығарылған шешімін көрсете кетуге болады.

Сонымен, талап қоюшы Г. сотқа жауапкер М.-дан ерлізайыптылардың бірін-бірі күтіп бағу үшін алимент өндіру туралы талап арызын беріп, онда жауапкер екеуінің арасында 2020 жылғы 24 тамыз айында неке қию туралы актілерді тіркеу кітабында тіркелгендігін көрсеткен. Ортақ некеден кәмелеттік жасқа толмаған 2021 жылғы 13 ақпан айында туылған Б. есімді баласы бар. Талап қоюшы соттан жауапкерден ортақ баласы үш жасқа толғанға дейін жұбайын асырап бағу үшін жиырма бес айлық есептік көрсеткіш ретінде алимент өндіруді сұраған.

Сот отырысында талап қоюшы талап қою арызын толық қолдап өз талаптарын жауапкердің материалдық көмек көрсетпейтіндігімен негіздеген.

Жауапкер соттың тағайындалған сот отырысына өткізілетін орны мен уақыты жөнінде тиісті хабарланғандығымен сот отырысына қатыспаған.

Өз кезегінде сот, шешімнің уәждеу бөлігінде Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 147-бабының 1-бөлігін, осы баптың 2-бөлігінің 2-тармақшасын және 149-бабын басшылыққа алған.

Сонымен қатар сот, алимент мөлшерін анықтауда ҚР АПК-нің 6-бабының 5-бөлігін негізге алып, талап қоюшының талабын әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттарын негізге ала отырып, талап қоюшының пайдасына он айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде өндірілген.

Атап айтқанда, талап қоюшының талабына сәйкес жиырма бес айлық көрсеткіш мөлшерін он айлық есептік көрсеткіш мөлшеріне дейін төмендетіп, талап қою ішінара қанағаттандырылған.

Сот алимент мөлшерін анықтауда бұрынғы ерлі-зайыптылардың материалдық және отбасылық жағдайын, сондай-ақ басқа да ілеспе факторлар ескерілуі керек еді. Алайда, аталған шешімде олар көрсетілмеген және өндірілген алимент мөлшері қалай анықталғандығы, оған қандай себептер мен негіз болғандығы бізге де жауапкерге де түсініксіз деп ойлаймыз.

Аталған шешімде әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттарының мазмұны, оның қолданылу мақсаты ашылмаған. Бұл еліміздің көпшілік соттарына тән мәселе. Соттар формальды түрде бұл өлшемшарттарды қолдана отырып, оның қолданудағы уәждеу нысанын жүзеге асырмайды, мәнін түсіндірмейді. Сондықтан да болар тақырыпқа арқау болып отырған өлшемшарттарымыз іс жүзінде қолданылуы сот актілерінде көбіне ашылмай қалады.

Жоғарыда көрсетілген мысалда сот өз шешімінде тек заң нормаларына сілтемелер ғана жасап қана қойып, нақты ашық жазып уәждемеген. Сол себепті біздің ойымызша өндірілген он айлық есептік көрсеткіш алимент мөлшері «Әділді» және «Ақылға сыйымды» деп санауға күмән туғызады. Бұл ретте жауапкер тарапынан жоғары тұрған сот сатысына шешімге шағым келтіруге негіз болады.

Бір жағынан, аталған істер санаты бойынша дауды шешу соттың қалауына жатқызылғандықтан, әрбір қаралатын істің өз ерекшеліктері болуына байланысты, мүліктік емес даулар бойынша белгілі бір мөлшерді анықтау бірізділігін қалыптастыру бүгінгі күні мүмкін емес.

Біздің ойымызша, әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттары ұғымдардарының абстрактілі және нақты емес болып табылуына байланысты, олардың мәні мен мазмұнын заңнамалық тұрғыда, атап айтқанда Қазақстан Республикасының Жоғарғы сотының Нормативтік қаулысында (бұдан әрі – ЖС Нормативтік қаулысы) ашып көрсетілуі және оларды қолданудың нақты алгоритмдері жасалуы қажет деп есептейміз. Себебі құқық қолдану практикасын жетілдіруде құқықтық нормаларды қолдану мәселелері бойынша түсіндірме беретін ЖС Нормативтік қаулылары үлкен рөл атқарады және сот практикасының бірізділігін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Еліміздегі осы өлшемшартты қолдану бойынша қорыту жасалып, сол бойынша проблемалық мәселелерге Жоғарғы Сот тарапынан түсіндірмелер берілу қажет. Заң немесе норма жазылған қалыпта түсінілуге жататынын ескерсек, мұндай түсіндірмелердің сот практикасына оңынан әсер беретіні айтпаса да түсінікті.

Заңның бұл нормалары, менің ойымша, ұсынылған тұжырымдамалық идеяларды іске асыруға мүмкіндік беретін сапалы құқықтық базаны одан әрі жетілдіруді және зерттеуді қажет етеді.

Сондықтан, бұл мақалада көрсетілген мәселелерді талқылауға және оңтайлы шешімдерді бірлесіп табуға түрткі болар деген ойдамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> 05.11.2022.

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі: 2015 жылғы 31 қазанда қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> 08.11.2022.

3. Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі: 2020 жылғы 29 маусымда қабылдаған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>

4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка <https://dal.slovaronline.com/>

5. Бондарь Н.С. Власть и свобода на весах конституционного правосудия: защита прав человека Конституционным судом Российской Федерации <https://iknigi.net/avtor-nikolay-bondar/53794-vlast-i-svoboda-na-vesah-konstitucionnogo->

pravosudiya-zaschita-prav-cheloveka-konstitucionnym-sudom-rossiyskoy-federacii-nikolay-bondar/read/page-1.html

6. Морозова Л.А. Теория государства и право // <https://law.wikireading.ru/50941>

7. Коваленко К.Е. Формы проявления принципа разумности в праве // <https://cyberleninka.ru/article/n/formy-proyavleniya-printsipa-razumnosti-v-prave/viewer>

8. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі: 1999 жылғы 1 шілдеде қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409>

9. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Соттардың моральдық зиянды өтеу жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы» №7 нормативтік қаулысы: 2015 жылғы 27 қарашада қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000007S>

Береговский М.С.,

*аспирант кафедры арбитражного процесса
Саратовской государственной
юридической академии,
город Саратов, Российская Федерация*

ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПРИ РАССМОТРЕНИИ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ В ПОРЯДКЕ УПРОЩЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

Гражданское судопроизводство является одним из основных элементов правовой системы любого государства, и его эффективность в значительной степени влияет на развитие экономики и общества в целом. С целью защиты нарушенных и оспариваемых прав, согласно процессуальному законодательству, рассмотрение и разрешение гражданских дел должно осуществляться своевременно и в соответствии с установленными российским законодательством требованиями. Для обеспечения своевременности существует необходимость сокращения длительности судебного разбирательства. Одним из способов решения этой задачи является упрощенное производство.

Упрощенное производство представляет собой особый, нормативно закрепленный порядок рассмотрения дел на основании представленных сторонами документов и материалов без проведения судебных заседаний. В гражданское судопроизводство в 2016 году, наравне с приказным производством, была внедрена новая процедура ускорения гражданского процесса – форма упрощенного производства [5]. Впоследствии Пленумом Верховного Суда Российской Федерации вынесено Постановление от 18.04.2017 № 10 «О некоторых вопросах применения судами положений Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации и Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации об упрощенном производстве» [3] были даны подробные разъяснения применения и толкования отдельных положений данного законодательного нововведения с целью обеспечения единого подхода к рассмотрению гражданских дел судебными инстанциями.

В результате внедрения настоящей законодательной инициативы неизбежно возникла проблема множественности процедур упрощения и ускорения судопроизводства. Особым признаком приказного производства выделяется бесспорность заявленных требований, вместе с тем при рассмотрении дел в рамках упрощенного производства предполагается возможность возникновения спора о

праве. При этом следует отметить, что в современных моделях упрощенного производства законодатель предпринял не вполне удачную попытку совместить бесспорные, а также спорные малозначительные и сравнительно несложные дела, пойдя по пути установления обязательности не только упрощенного, но приказного производства по определенным категориям дел [2, с. 115].

Несоответствие между существующими и новыми процессуальными институтами, а также отсутствие четких критериев их дифференциации приводит к определенному перекрестному нормативно-правовому регулированию как упрощенных, так и традиционных правовых процедур.

Очевидный приоритет приказного производства в законодательстве перед формой упрощенного производства, которая по своей сути предполагает более высокие гарантии защиты прав участников дела, на наш взгляд, является не самым правильным. Кроме того, дублирование категорий рассматриваемых дел в положениях различных нормативных правовых актов может обуславливать путаницу и двусмысленность толкования законодательных требований, поэтому необходима разработка новых критериев разграничения приказного и упрощенного производства.

Наиболее рациональным подходом к решению указанной проблемы в условиях сохранения законодательного подхода к сохранению различных ускоренных процедур представляется введение возможности выбора формы рассмотрения дела лицу, обратившемуся с исковым заявлением в суд. Такое решение позволит избежать проблем с разграничением установленных форм производства, обеспечить сокращение сроков рассмотрения дел, а также послужит гарантией реализации защиты прав и интересов граждан.

Еще одной важной проблемой при реализации упрощенного производства в гражданском процессе является отсутствие востребованности. В качестве первопричины такого положения можно отметить недостаточную правовую грамотность граждан, а также несовершенство законодательной базы, регулирующей функционирование данного института [2, с. 127]. Можно выделить два выхода из сложившегося положения: первый, наиболее радикальный, представляет собой отказ от различных процедур ускорения судопроизводства и концентрацию на одном – приказном, который за долгие годы применения доказал свою состоятельность и эффективность; в качестве второго способа целесообразно определить развитие и совершенствование инновационных технологий в процессе судебной коммуникации и реализации отдельных стадий гражданского процесса.

Профессор С.Ф. Афанасьев в своем исследовании рассматривает возможность использования СМС-информирования как способа извещения участников дела. Автор отмечает, что данный способ является наиболее экономически целесообразным и позволяет обеспечить снижение административной нагрузки с сотрудников судебных органов. Вместе с тем, как справедливо отмечает исследователь, надежность и конфиденциальность передачи данных при помощи СМС-информирования вызывает сомнения, что обуславливает необходимость детальной правовой проработки при его внедрении в правоприменительную практику [1, с. 67].

Полагаем, что широкое использование СМС-информирования при рассмотрении гражданских дел в упрощенном порядке будет способствовать популяризации такого института среди практических работников.

Упрощенное производство по своей сути представляет собой сокращенную версию искового производства, которое подлежит применению в случае невысокой стоимости исковых требований. Следует отметить, что упрощенное производство не выделяется в качестве отдельного, самостоятельного (в отличие от приказного) вида гражданского производства. При этом одной из главных особенностей упрощенного производства является принцип письменности. Таким образом, при рассмотрении дел в форме упрощенного производства не предусматривается проведение очного судебного разбирательства. Судебные инстанции уполномочены на принятие решений при рассмотрении гражданских дел на основании документов и материалов, заранее представленных участниками дела, без их личного участия.

Процедура упрощенного производства в гражданском процессе позволяет рассмотреть дело по существу с учетом позиций сторон, но с сокращенными временными и финансовыми затратами для всех участников дела. В целом, упрощенное производство позволяет сторонам быстро и эффективно решать споры, не связанные с большими денежными суммами или сложными правовыми вопросами [6, с. 15]. Однако стоит помнить, что решения, вынесенные в рамках упрощенного производства, также могут быть обжалованы в вышестоящих судах.

Общий законодательно установленный срок рассмотрения гражданских дел в форме упрощенного производства не должен превышать двух месяцев с момента принятия искового требования судебным органом (ч. 3 ст. 232.1 ГПК РФ). Указанный срок устанавливается для рассмотрения гражданских дел судами общей юрисдикции, при этом в случае необходимости он может продлеваться в соответствии с уровнем сложности рассматриваемого дела. Вместе с тем данные требования законодательства не учитывают сроки и особенности рассмотрения дел мировыми судами. Так, в случае соблюдения сроков (минимальный срок в соответствии с законодательством устанавливается не менее 30 дней), при учете сроков предоставления сторонами материалов дела, а также доставки судебных извещений, период рассмотрения дела в мировых судах может превышать установленный для упрощенного производства один месяц (ст. 154 ГПК РФ). Таким образом, наблюдается противоречие самой сути и содержания упрощенного производства, а именно в сокращении сроков рассмотрения соответствующих дел в гражданском судопроизводстве. Поэтому указанная правовая коллизия ставит под сомнение основные принципы ускорения, характеризующие упрощенное производство в гражданском праве.

Следует отметить, что идея о сокращении нагрузки на суды, в том числе путем вынесения кратких судебных решений, возможна только в случае существенной доработки отдельных положений законодательства, регулирующих данный вопрос и обеспечивающих реализацию прав и свобод участников дела [4, с. 116].

Таким образом, по результатам проведенного исследования целесообразно сформулировать следующие рекомендации: в первую очередь, необходимы существенные доработки нормативных правовых актов, регулирующих процедуру рассмотрения дел в форме упрощенного производства, в том числе в части определения сроков рассмотрения дел мировыми судьями. Во-вторых, с целью обеспечения востребованности упрощенной формы производства, а также доступности и прозрачности разграничения, упрощенного и приказного производств, на наш взгляд, целесообразно предоставить возможность выбора формы рассмотрения соответствующего дела для лиц, обратившихся с заявлением в

судебных орган. В-третьих, с целью обеспечения прав граждан на защиту своих интересов в судебном порядке, сохранения принципов объективности и всесторонности рассмотрения дел в судебных органах, необходимо больше внедрять информационных технологий в процесс судебной коммуникации.

В заключении следует отметить, что внедрение упрощенного производства в гражданский процесс призвано улучшить качество рассмотрения дел, сократить сроки разбирательства и повысить уровень правовой защиты граждан. Поэтому, на наш взгляд, дальнейшее его развитие и совершенствование отдельных процедур является наиболее актуальным в условиях современного социально-экономического развития.

При этом, какой бы путь развития и совершенствования гражданского процесса не избрал бы законодатель, всегда, в первую очередь, должна быть реализована социальная цель развития системы правовой защиты, а также должна быть обеспечена открытость и доступность правосудия для каждого участника процесса, и лишь во вторую очередь – упрощение рассмотрение дел для судебных органов.

Список литературы:

1. Афанасьев СФ. К вопросу об использовании судами СМС-сообщений как новой информационной известительной технологии // Цивилистика: право и процесс. – 2019. – № 2. – С. 65-69.

2. Жукова Ю.А. Упрощенное производство в гражданском и арбитражном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. – М., 2021. – С. 127.

3. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 29 сентября 2015 года № 43 (ред. от 22.06.2021) «О некоторых вопросах применения Гражданского кодекса Российской Федерации об исковой давности» // Собрание законодательства РФ. Бюллетень Верховного Суда РФ. – 2015. – № 12. – ст. 2.

4. Старицын А.Ю. Основания рассмотрения дел в упрощенном порядке / А.Ю. Старицын // Сибирский юридический вестник. – 2022. – №1 (96). – С. 113-118.

5. Федеральный закон от 02.03.2016 № 45-ФЗ «О внесении изменений в Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации и Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. – 2016. – № 10. – Ст. 1319.

6. Ярошенко Т.В. Приказное и упрощенное производство в гражданском процессе: сравнительный анализ / Т.В. Ярошенко // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Гуманитарные и общественные науки. – 2019. – №1. – С. 13-19.

ПРОБЛЕМЫ ВЫБОРА ПРИМЕНИМОГО ПРАВА К ТРАНСГРАНИЧНЫМ ГРАЖДАНСКИМ ПРАВООТНОШЕНИЯМ, ВЫТЕКАЮЩИХ ИЗ СМАРТ-КОНТРАКТОВ

Технология «блокчейн» дала существенный толчок к появлению и развитию нового сегмента в системе внешнеэкономических сделок – смарт-контрактам, отличающихся условиями функционирования. Прежде чем перейти к исследованию вопросов о применимом праве к отношениям, которые возникают посредством заключения смарт-контракта, необходимо рассмотреть его понятие.

Изначально создатель данной технологии Ник Сабо подразумевал под смарт-контрактом программный код, подписанный двумя и более участниками электронными ключами, который будет регулировать предмет и иные условия договора [5, с. 11]. В юридической литературе можно отметить два подхода к пониманию правовой природы смарт-контракта: как компьютерный код, как гражданско-правовой договор [10, с. 78-105].

Между тем, некоторыми авторами высказывается позиция о том, что исследуемое явление представляет собой способ исполнения договорного обязательства или способ его заключения [6, с. 68-75]. Необходимо отметить, что смарт-контракт может включать в себя договорные отношения с различным предметом исполнения, к примеру, купля-продажа имущества, поставка товаров. В данном контексте А.А. Волос отмечал, что «смарт-контракт представляет собой особую форму договора (электронная форма на основе специального программного кода) и предопределяет специфику порядка и способов заключения договора, осуществления прав и исполнения обязанностей сторон, прекращения договорных отношений» [9, с. 68-75].

В свою очередь, Е.В. Зайнутдинова под смарт-контрактом понимает «договор (специальную договорную конструкцию), содержащий волеизъявление его сторон и направленный на возникновение, изменение или прекращение их гражданских прав и обязанностей» [11, с. 73]. Как видится, не совсем верно понимать его как договор ввиду того, что по своей правовой природе от обычных договоров он отличается в основном только способом заключения в децентрализованной сети.

Учитывая вышеизложенное, считаем, что смарт-контракт необходимо рассматривать как электронную форму договора, основанную на специальном программном коде или как способ заключения договора при помощи технологии блокчейн. Указанный подход также подтверждается некоторыми примерами заключения смарт-контрактов:

1. Сейшельской торговой компанией был заключен договор поставки товара с сельскохозяйственным кооперативом при помощи технологии блокчейн [4];
2. В России путем применения смарт-контракта был заключен договор оказания услуг между авиакомпанией S7 Airlines и компанией по продаже билетов S7 Ticket [7].

3. Также в России была проведена купля-продажа ценных бумаг через смарт-контракт [14].

Проанализировав данные примеры, можно заметить, что договоры являются вполне традиционными для цивилистики, за исключением того, в какой форме они заключены (электронной) и, учитывая особенности смарт-контрактов, являются самоисполнимыми.

Далее в целях наиболее точного рассмотрения вопроса о применимом праве важно отметить особенности смарт-контракта. Так, А.А. Максимовская отмечает, что ему присущи следующие признаки:

- «1. автономность;
2. децентрализация;
3. безопасность передачи данных, информации и документов;
4. экономия затрат за счет устранения посредников, за исключением комиссии майнерам, поддерживающим функционирование сети, за сделку;
5. высокая скорость обработки и передачи данных, достигаемая с помощью автоматизации;
6. избыточность;
7. точность;
8. стандартизация» [13, с. 782].

Л.Г. Ефимова, И.В. Михеева, Д.В Чуб среди правовых особенностей смарт-контракта как особой договорной конструкции выделяют: «электронная форма этого договора, невозможность заключения указанного договора вне технологии блокчейн, неотменяемость и неизменяемость смарт-контракта, обеспечивающая неотвратимость исполнения договора, заключенного сторонами» [10, с. 104].

Н. Э. оглы Сафарли к числу особенностей относит: «самоисполняемость (главная цель данной технологии); прозрачность сделки (можно отследить все действия по исполнению смарт-контракта); защита от внесения изменений, не утвержденных сторонами; возможность совершения сделок анонимно» [15, с. 60].

Следовательно, если придерживаться вышеизложенных позиций и попытаться обобщить их воедино, то среди основных отличительных черт необходимо выделить: форма соглашения, способ исполнения, самостоятельность, содержание, состоящее из положений, которые представляют собой условия «если – то», определенность и прочее.

Вопрос применимого права и юрисдикции имеет важное значение применительно к смарт-контрактам, которые зачастую носят трансграничный характер, а в особенности из-за того, что правовое регулирование подобных отношений очень сильно различается в разных странах.

К примеру, в Российской Федерации в 2019 году были внесены изменения, в соответствии с которыми «условиями сделки может быть предусмотрено исполнение ее сторонами возникающих из нее обязательств при наступлении определенных обстоятельств без направленного на исполнение обязательства отдельно выраженного дополнительного волеизъявления его сторон путем применения информационных технологий, определенных условиями сделки» [3]. Несмотря на то, что данная норма напрямую не регулирует отношения, возникающие в системе блокчейн, ее можно применить по аналогии к ним.

Некоторые юрисдикции прямо ввели в свое гражданское законодательство правила о смарт-контрактах, к примеру, в некоторых штатах США введено правило

об обязательной юридической силе смарт-контрактов, о невозможности отказа от принудительной реализации самоисполняемых договоров [16, с. 10].

Между тем, как видится, применительно к смарт-контрактам возможно использовать сложившуюся коллизионную методологию, национальные или международные коллизионные нормы [12, с. 99], поскольку между цифровыми и традиционными договорными отношениями противоречий не возникает. В свою очередь, при применении смарт-контракта возникают различные сложности, связанные с невозможностью установления места совершения сделки, места ее исполнения, личных законов сторон и иных обстоятельств, которые способствуют выбору применимого права.

В соответствии со ст. 1209 Гражданского кодекса Российской Федерации (далее - ГК РФ) «форма сделки подчиняется праву страны, подлежащему применению к самой сделке» [2], то есть в указанных целях стороны должны располагать знанием о месте совершения сделки, что крайне сложно сделать ввиду особенностей смарт-контракта, или возможным использованием стороной VPN-сервисов, которые меняют IP-адрес, а также возможным отсутствием правового регулирования данных правоотношений в стране, под юрисдикцию которой будут подпадать вопросы определения формы сделки.

Также среди проблемных аспектов можно выделить коллизионно-правовое регулирование форм сделок, связанных с куплей-продажей недвижимости, которая находится на территории Российской Федерации, поскольку положения п. 4 ст. 1209 ГК РФ содержат в себе императивную норму, в соответствии с которой форма сделки в отношении недвижимого имущества, внесенного в государственный реестр в Российской Федерации, подчиняется российскому праву, то есть предполагает составление одного документа, подписанного сторонами.

Как видится, в контексте рассматриваемых правоотношений вполне применимо будет использовать положения п. 2 ст. 434 ГК РФ, допускающие заключение договора путем составления электронного одного документа, подписанного сторонами [1].

Исходным принципом российского международного частного права в отношении определения права, подлежащего применению к договорам, является принцип «автономии воли», т.е. свободный выбор права любого государства по выбору сторон. В свою очередь, учитывая характер исследуемых отношений, можно отметить, что стороны зачастую не определяют применимое право.

Положения ст. 1211 ГК РФ устанавливают, что «при отсутствии соглашения сторон о подлежащем применению праве к договору применяется право страны, где на момент заключения договора находится место жительства или основное место деятельности стороны, которая осуществляет исполнение, имеющее решающее значение для содержания договора» [2].

Учитывая, что использование технологии блокчейн гарантирует анонимность участников, можно прийти к выводу о том, что зачастую применение личного закона физического или юридического лица будет невозможно.

В связи с этим А.А. Волос предлагает использование принципа наиболее тесной связи - «применять к отношениям сторон право страны регистрации сервера и/или право страны технического специалиста, обеспечивающего использование смарт-контракта. Договор между сторонами смарт-контракта более тесно связан с правом

страны сервера/специалиста, даже несмотря на то, что субъект, являющийся собственником сервера, не выступает стороной договорных отношений» [8, с. 26].

Положительной чертой применения данного подхода может являться предотвращение расщепления коллизионных привязок, в случае, когда к договору, содержащего элементы различных договорных конструкций, возможно применение права разных государств.

Между тем, как видится, все-таки он является не совсем логичным ввиду того, что в настоящее время существует огромное количество программ, которые изменяют IP-адреса, в том числе не один раз, что создает дополнительные сложности в выборе применимого права, кроме того, сервер/специалист может находиться на территории страны, где отсутствует правовое регулирование данных правоотношений, что сделает невозможным разрешение спора между сторонами.

Необходимо учитывать, что стороны в договоре могут выбрать не только применимое право, но и суд, компетентный рассматривать спор. В таком случае пророгационное соглашение не может изменять исключительную компетенцию иностранных судов, что также может свидетельствовать о невозможности применения вышеуказанного альтернативного подхода.

Возвращаясь к принципу «автономии воли» М.В. Мажорина указывает на два возможных пути развития коллизионной практики: «первый путь: выбор права конкретного государства в качестве применимого права, второй путь: развитие негосударственных норм в части регулирования смарт-контрактов и выбор сторонами соответствующих неофициальных кодификаций в качестве применимого права» [12, с. 102].

Как видится, к смарт-контрактам будет более логичным применять уже сложившиеся коллизионные привязки, как и к обычным договорам, что позволит выбирать к таким правоотношениям применимое право и юрисдикцию в соответствии с уже существующими и разработанными нормами, регулируемыми договорные отношения. Между тем, необходимо отметить, что во избежание возникновения правовой неопределенности важно скорректировать национальное и международное законодательство под особенности рассматриваемой конструкции.

В заключении хотелось бы отметить, что смарт-контракт является новым и мало изученным инструментом, в связи с чем в науке и законодательстве отсутствует единый подход относительно его содержания. Однако применение смарт-контрактов становится широко распространённым явлением ввиду преимуществ платформы блокчейн, за счет которой он существует, что делает еще более актуальными вопросы о правовом регулировании цифровых договорных правоотношений.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ (ред. от 03.04.2023) // Собрание законодательства РФ. – 1994. – № 32. – Ст. 3301; Российская газета. – 2023. – 06 апреля.
2. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть третья) от 26 ноября 2001 г. № 146-ФЗ (ред. от 03.04.2023) // Собрание законодательства РФ. – 2001. – № 49. – Ст. 4552; Российская газета. – 2023. – 06 апреля.
3. Федеральный закон от 18 марта 2019 г. № 34-ФЗ «О внесении изменений в части первую, вторую и статью 1124 части третьей Гражданского кодекса

Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. – 2019. – № 12. – Ст. 1224.

4. Barclays провел первую в мире реальную торговую сделку по блокчейну // РБК. URL: <https://www.rbc.ru/finances/08/09/2016/57d189e79a7947ab7bf496d2> (дата обращения: 11.04.2023).

5. Gotcu M.-L. Legal breakthrough for blockchain technology Master Thesis on International Business Law Program // Tilburg Law School, 2016. 51 p.

6. Klein J. Repenser le contrat à l'ère numérique // Revue des juristes de science PO. 2019. no 17. P. 68–75.

7. S7 совершила первую в России сделку с использованием блокчейн // РБК. URL: <https://nsk.rbc.ru/nsk/freenews/585133769a79472423b133b9> (дата обращения: 11.04.2023).

8. Волос, А. А. Коллизионно-правовое регулирование отношений, связанных со смарт-контрактами / А. А. Волос // Международное публичное и частное право. 2020. № 3. С. 24–27. DOI 10.18572/1812-3910-2020-3-24-27.

9. Волос А.А. Смарт-контракты и принципы гражданского права // Российская юстиция. 2018. № 12. С. 5–7.

10. Ефимова Л.Г., Михеева И.В., Чуб Д.В. Сравнительный анализ доктринальных концепций правового регулирования смарт-контрактов в России и в зарубежных странах // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2020. № 4. С. 78–105. DOI: 10.17323/2072-8166.2020.4.78.105.

11. Зайнутдинова Е.В. Смарт-контракт в гражданском праве: дисс. ... канд. юр. наук. Новосибирск, 2022. 238 с.

12. Мажорина М.В. О коллизии права и «Неправа», реновации *lex mercatoria*, смарт-контрактах и блокчейн-арбитраже // *Lex Russica*. 2019. №7 (152). С. 93–107. DOI: 10.17803/1729-5920.2019.152.7.093-107.

13. Максимовская А.А. Использование смарт-контрактов в международных финансовых отношениях // Современные научные исследования и разработки. 2018. № 3. С. 781–785.

14. Первая сделка НРД на блокчейне вызвала интерес к новым выпускам на 10-15 млрд. руб. в 2018 году // Национальный расчетный депозитарий. URL: https://www.nsd.ru/publications/press-relizy/pervaya-sdelka-nrd-na-blokcheyne-vyzvala-interes-k-novym-vypuskam-na-10-15-mlrd-rub-v-2018-godu-2017-12-25_120700/ (дата обращения: 11.04.2023).

15. Сафарли Н. Э. оглы. Смарт-контракт: понятие, правовая природа, особенности заключения и исполнения // *Legal Concept = Правовая парадигма*. 2019. Т. 18. № 4. – С. 54–60. – DOI: <https://doi.org/10.15688/lc.jvolsu.2019.4.7>

16. Трунцевский Ю.В. Цифровая интеграция — путь в будущее / Ю.В. Трунцевский, А.А. Ефремов // Международное публичное и частное право. 2018. № 1. С. 6–12.

Буракова И.К.
*аспирант кафедры гражданского права
Саратовской государственной
юридической академии,
город Саратов, Российская Федерация*

ВЕКТОР РАЗВИТИЯ РОССИЙСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О КОНТРАКТНОЙ СИСТЕМЫ ПО УСТАНОВЛЕНИЮ КРИТЕРИЕВ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК

Эффективность как цель контрактной системы стоит во главе угла целевой ориентации законодательства о закупках товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд (далее- государственные закупки), поскольку позволяет установить — обеспечивает ли система государственных закупок в конечном счете достижение поставленных перед ней задач.

Стоит отметить, что категория эффективности получила наибольшую разработку в экономических науках, где данное понятие рассматривается как соотношение между достигнутым результатом и использованными ресурсами [1, с. 196], иначе говоря, экономия затрат.

В указанном выше смысле эффективность в системе государственных закупок нашло свое отражение и в позиции ВС РФ: «В случае осуществления закупок для государственных или муниципальных нужд основополагающим является эффективное, зачастую экономное расходование бюджетных средств».

В свою очередь регуляторы законодательства о контрактной системе (ФАС, Минфин) в качестве индикаторов эффективности государственных закупок выделяют снижение цены в ходе закупки, а также высокую конкуренцию.

Так, согласно данным ежеквартального отчета о результатах мониторинга закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд, а также закупок товаров, работ, услуг отдельными видами юридических лиц за III квартал 2022 при оценке эффективности государственных закупок наибольшее внимание уделяется показателям относительной экономии и уровню конкуренции.

Однако экономия бюджетных средств и уровень конкуренции, являются лишь одними из показателей эффективности, поскольку эффективность в контрактной системе должна оцениваться не только с точки зрения экономии затрат, но и с более качественной стороны - удовлетворение государственных и муниципальных нужд при условии максимальной выгоды как для заказчика, так и для участника закупки.

Стоит согласиться с Беляевой О.А., что ключевым индикатором эффективности закупки, должна быть результативность исполнения договора, который может быть заключен любым путем, в том числе и посредством процедуры закупки у единственного поставщика [2, с. 47].

Вышеуказанную позицию разделяют и участники закупочной процедуры.

Так, согласно данным опроса, посвященного эффективности государственных закупок с позиции их участников, 77% заказчиков и 66% поставщиков считают, что эффективная закупка должна характеризоваться «поставкой качественного товара». При этом высокую конкуренцию и снижение цены в ходе закупки, которые традиционно рассматриваются ФАС как индикаторы эффективности госзакупок, посчитала существенными лишь небольшая доля опрошенных [3, с.83].

Результаты опроса свидетельствуют о несоответствии показателей эффективности контрактной системы, которые преследуют «регуляторы» законодательства о контрактной системе и участники закупочного процесса, что в свою очередь влияет на конечный результат государственных закупок.

Причиной такого расхождения взглядов на эффективность государственной закупки, по нашему мнению, вызвано отсутствием на законодательном уровне единых критериев оценки эффективности.

Стоит отметить, что в зарубежных странах также отсутствует единый подход к оценке показателя эффективности закупок.

Так, в Канаде критериями эффективности является оптимальная стоимость, которая комбинируется исходя из цены, технической выгоды и качества объекта закупки.

В Англии эффективность осуществления государственных закупок имеет свой конечный результат в виде повышения качества жизни и более высокой удовлетворенности граждан.

В Польше система оценки основана на экономии расходования бюджетных средств, а именно выборе предложения с наименьшей ценой.

Анализ зарубежных подходов позволяет сделать выводы о том, что при оценке эффективности контрактной системы в основном применяется такой показатель, как «соотношение цены и качества».

В юридической литературе многими авторами поддерживается такой подход к оценке эффективности государственных закупок. Так, В.Е. Белов считает для оценки эффективности закупок необходимо руководствоваться базовым подходом о соотношении цены и качества закупаемых товаров [4, с.83].

Верно отмечено Шмелевой М.В., что эффективность необходимо рассматривать в трех аспектах: 1) обеспечение соответствия приобретаемых товаров, работ или услуг заявленным требованиям; 2) заключение договора на лучших возможных условиях (что не обязательно означает самую низкую цену); 3) обеспечение гарантии того, что участник закупки будет в состоянии обеспечить поставку товаров, выполнение работ или оказание услуг на согласованных в контракте условиях [5, с.287].

Именно такой комплексный подход позволит объективно оценить уровень эффективности государственных закупок.

Видится, что оценка эффективности государственных закупок должна осуществляться на трех уровнях, которым присущи свои критерии оценки.

Первый уровень - эффективность законодательного регулирования контрактной системы.

Критерием оценки на данном уровне являются принятие нормативных актов, направленных на повышение эффективности государственных закупок.

К примеру, в начале 2022 года в результате законодательной реформы 6 конкурентных способов закупок (двухэтапный открытый и закрытый конкурс; открытый и закрытый конкурс с ограниченным участием; бумажный запрос котировок; запрос предложений) были исключены из закона по причине их неэффективности.

Стоит отметить, что в научной литературе, с начала действия в 2013 году 44-ФЗ было посвящено немало научных трудов, посвящённых проблеме избыточности

способов закупки. Однако законодательные изменения, в решении указанной проблемы, произошли только спустя практически десятилетие.

Второй уровень - эффективность действий заказчика.

Критерием оценки данного уровня являются профессионализм и компетентность заказчиков.

По нашему мнению, именно от действий заказчика начиная с правильно выбранного способа закупки заканчивая рассмотрением заявок участников закупки и заключением контракта зависит конечный результат закупки.

Показателем оценки эффективности данного уровня является экономия бюджетных средств и качество приобретаемых товаров, работ и услуг.

Дополнительным показателем оценки может стать снижение количества административных и уголовных дел за нарушение законодательства о контрактной системе.

Третий уровень – эффективность исполнения государственных и муниципальных контрактов.

Критерий оценки- достижение конечного результата закупки в удовлетворении потребностей государственных и муниципальных заказчиков в товарах, работа или услугах.

Показателем оценки эффективности данного уровня является снижение количества односторонних отказов от исполнения контракта, как со стороны поставщиков, так и со стороны заказчиков.

Изложенные выше рассуждения позволяют прийти к выводу о том, что эффективность контрактной системы имеет в своем содержании различные критерии для оценки. Расширение критериев эффективности позволит устранить описанные в работе расхождений взглядов на эффективность государственных закупок.

По нашему мнению, вышеуказанный уровневый подход позволит оценивать эффективность контрактной системы не только с точки зрения экономии затрат, но и с качественной стороны в удовлетворении нужд государства и общества. Для этого необходимы комплексные изменения в законодательстве о контрактной системе направленные на установление единых критериев по оценки эффективности государственных закупок.

Список литературы:

1. Кожокар И. П. Эффективность права в категориальном аппарате теории права // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2020. № 48. с. 196-225.

2. Беляева О.А. Оценка эффективности публичных закупок: современные проблемы // Госзаказ: управление, размещение, обеспечение. 2018. № 51. С. 49.

3. Яковлев А. А., Балаева О. Н., Родионова Ю. Д., Ткаченко А. В. Проблемы и эффективность госзакупок глазами их участников// ЭКО. 2020. № 11. с. 83-103.

4. Белов В.Е. Принцип ответственности за результативность обеспечения государственных и муниципальных нужд, эффективность осуществления закупок: содержание и реализация // Публичные закупки: проблемы правоприменения: материалы Всероссийской научно-практической конференции (6 июня 2014 г., МГУ им. М.В. Ломоносова). М., 2014.

5. Шмелева, М. В. Система государственных (муниципальных) закупок: методология и реализация: монография / М. В. Шмелева; под. ред. Е. В. Вавилина. - Москва : Юстицинформ, 2021. с. 904.

*Галимов О.М.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном суде Республики Казахстан,
город Астана*

РОЛЬ СУДА В ДОСТИЖЕНИИ ЦЕЛИ БАНКРОТНОГО ПРОИЗВОДСТВА И РЕАБИЛИТАЦИОННОЙ ПРОЦЕДУРЫ

В связи с непростой геополитической обстановкой, мировым кризисом и финансовой нестабильностью, остро стоит вопрос о реабилитации и банкротстве.

С одной стороны, данные институты позволяют предприятиям с помощью специальных мер сохранить себя как единицу, а с другой стороны, дает возможность исключить из экономического оборота убыточные, нежизнеспособные предприятия, что естественно способствует оздоровлению рыночных отношений и экономики государства в целом.

В настоящее время в Казахстане действует уже четвертый по счету Закон «О банкротстве», который принят 7 марта 2014 года (Закон Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве»).

В Казахстане институт банкротства и реабилитации находится в процессе совершенствования, о чем свидетельствует количество внесенных изменений и дополнений, в ныне действующий закон.

Однако анализ статистических данных Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан в период с 2014 по 2020 год позволяет сделать вывод о низкой эффективности процедур урегулирования несостоятельности и как следствие, незаинтересованностью кредиторов в применении процедур банкротства и реабилитации.

В период с 2014 по 2020 год ликвидировано 8659 предприятий, кредиторская задолженность которых составила приблизительно 5,4 триллиона тенге, из которых погашено 105,3 миллиарда тенге или менее 2% от всей суммы кредиторской задолженности.

Лишь не намного лучше показатели применения процедуры реабилитации, так за аналогичный период процент удовлетворения требований кредиторов составил 3,7 %.

Согласно статистических данных в период с 2015 по 2020 год основная применяемая процедура банкротство, на которую пришлось 90%, на реабилитацию – 10%.

Мнение кредиторов о том, что применение процедуры реабилитации является «медленной смертью» не безосновательны и подтверждаются статистическими данными, согласно которым с 2016 по 2020 год подано 444 заявления о применении процедуры реабилитации, из которых 434 поданы самими должниками, иными кредиторами – 6, залоговыми кредиторами – 3, органами государственных доходов – 1.

Таким образом, основными инициаторами реабилитационной процедуры выступают должники – 98%.

Основными инициаторами процедуры банкротства являются органы государственных доходов, должники и иные кредиторы. В период с 2016 по 2020 год подано 9265 заявлений о признании банкротом, из которых 4216 поданы уполномоченным органом, должниками – 3699, иными кредиторами – 1338, залоговыми кредиторами – 12.

По результатам анализа статистических данных, отечественного законодательства и международного опыта в реализации института реабилитации и банкротства выявлен ряд проблем и предложены пути их решения.

Согласно «Руководству для законодательных органов по вопросам законодательства о несостоятельности», разработанной Комиссией Организации Объединенных Наций по праву международной торговли, которая является вспомогательным органом Генеральной Ассамблеи, законодательство о банкротстве должно позволять кредиторам и должникам своевременно начать процедуры несостоятельности на раннем этапе финансовых трудностей должника. Это обусловлено тем, что повышает шансы субъекта предпринимательства на успешное оздоровление и максимизацию стоимости для кредиторов.

Однако Закон о банкротстве не позволяет должнику или кредитору своевременно начать ни одну из процедур урегулирования несостоятельности (реабилитация, банкротство) на раннем этапе финансовых затруднений должника.

Так, согласно статье 5-1 Закона о банкротстве должники могут инициировать процедуру реабилитации только через 3-4 месяца после дефолта по выплате платежей по долгу (в зависимости от вида обязательства).

В течение указанного периода финансовое состояние должника еще более ухудшается, снижается стоимость его активов и шансы на оздоровление минимизируются.

В зарубежной практике, в других юрисдикциях достаточно факта просрочки платежа по долгу для инициирования процедуры реабилитации или срок просрочки должен быть значительно меньше, к примеру в Сингапуре, Англии, Германии просрочка должна составлять не менее 21 дня.

В связи с этим, видится целесообразно пересмотреть нормы Закона о банкротстве в части предоставления кредиторам и должнику применить реабилитацию, не затягивая сроки её инициирования.

В соответствии с пунктом 1 статьи 5 Закона о банкротстве основанием для обращения должника с заявлением в суд о признании его банкротом и ликвидации с возбуждением процедуры банкротства является его устойчивая неплатежеспособность.

Неплатежеспособность является устойчивой, если обязательства должника превышают стоимость его имущества на дату подачи заявления в суд и на начало года, в котором подано заявление, а также на начало года, предшествующего году подачи заявления, в случае, если заявление подано должником в первом квартале календарного года.

Это означает, что если устойчивая неплатежеспособность должника возникла после 1 января текущего года, то должник может подать на банкротство только после 1 апреля следующего года, то есть должник с отрицательным капиталом и

просрочкой по выплате обязательств обязан ждать от 3 до 15 месяцев, прежде чем сможет подать заявление о банкротстве.

Данный вопрос ранее анализировался одной из старейших юридических компаний США «Baker McKenzie», которая в своем седьмом издании «Global Restructuring & Insolvency Guide», опубликованном в 2020 году, провела анализ многочисленных режимов неплатежеспособности и реструктуризации 39 стран мира, из которой видно, что аналогичной практики нет ни в одной из зарубежных стран.

Пунктом 2 статьи 5 Закона о банкротстве установлено, что основанием для обращения кредитора с заявлением в суд о признании должника банкротом является неисполненное денежное обязательство должника перед кредитором на основании вступившего в законную силу судебного акта.

Наличие такого требования не соответствует сложившейся мировой практике, в которой наличие задолженности по договору займа и нарушение его требований является достаточным для подачи в суд заявления со стороны кредитора.

Например, в США, Австрии, Германии, самостоятельного этапа признания наличия задолженности не существует, а подтверждение долга должником устанавливается судом при рассмотрении заявления о банкротстве.

Соответственно, из Закона о банкротстве целесообразно исключить процедуры получения кредитором судебных решений по взысканию и осуществлять подтверждение долга должником в рамках рассмотрения судом заявления о банкротстве.

Согласно международным рекомендациям, при урегулировании несостоятельности должник должен предоставить детальную и достоверную информацию о финансовом состоянии, которая позволит всем участникам (администратору, кредиторам и суду) объективно оценить перспективы восстановления должника, необходимость применения процедуры оздоровления или банкротства.

Кроме того, должник предоставляет так называемый ликвидационный или альтернативный тест, в котором приводятся расчеты того, сколько кредиторы получают в случае оздоровления должника и сколько кредиторы получают в случае его ликвидации.

Вместе с тем в Казахстане при подаче заявления о несостоятельности предоставляется ограниченная информация о финансовом состоянии должника.

Во-первых, предоставляемой информации недостаточно для оценки реального положения о должнике и перспектив восстановления платежеспособности, а также принятия решений о целесообразности применения процедур несостоятельности.

Во-вторых, должник не предоставляет ликвидационный тест, в рамках которого кредиторы могли бы оценить 2 альтернативных варианта - оздоровление и ликвидацию.

В-третьих, информация о деятельности должника, которая предоставляется в рамках процедур урегулирования несостоятельности, позволяет оперативно проверить и выявить мошеннические либо преференциальные сделки должника для признания их недействительными

На наш взгляд, одним из лучших международных опытов по раскрытию информации в рамках применения процедур несостоятельности, которую могли бы применить в Казахстане, является подход США.

Так, в США установлены формы отчетности о деятельности должника в рамках процедур банкротства, заполняемые должником, которые позволяют оперативно выявить недобросовестные сделки, совершенные перед банкротством.

Форма отчета 207, которую должники должны предоставить согласно главе 11 Кодекса о банкротстве США предусматривает раскрытие должником сведений обо всех текущих и закрытых счетах за 1 год до подачи заявления, платежах и переводах с указанием причин платежей и переводов, имуществе которое получено или реализовано в течении 1 года до подачи заявления, подарках и благотворительных взносах за 2 года до подачи заявления, а также иную информацию которая упрощает процесс выявления нерыночных сделок и сделок по приоритетному выводу отдельных кредиторов.

В Казахстане также необходимо утвердить детальную форму отчетности, предоставляемую должником, которая позволит администраторам более продуктивно и оперативно выявлять недобросовестные сделки должника для их аннулирования и увеличения имущественной массы для распределения между кредиторами.

С учетом изложенного полагаем целесообразным в Законе о банкротстве расширить перечень информации, предоставляемой должником в рамках процедур реабилитации/банкротства, а также принятие отдельного нормативного правового акта уполномоченного органа по утверждению форм предоставления такой информации аналогичной США.

Законодательный запрет на начисление вознаграждения при проведении реструктуризации или реабилитации по обязательствам дестимулирует кредиторов заключить соглашение о реструктуризации или согласовать план реабилитации.

Данный запрет лишает возможности включить в Соглашение о реструктуризации/План реабилитации меры по снижению ставки вознаграждения по долгу.

В результате, кредитор, в особенности залоговый, не заинтересован в применении данных процедур и скорее воспользуется процедурой взыскания залогового имущества.

Кроме того, в Законе о банкротстве имеется противоречивые нормы о возможности снижения вознаграждения в рамках реструктуризации.

Так, согласно статье 28-3 Закона, соглашение о реструктуризации может быть заключено на условиях снижения вознаграждения. Однако статьей 28-5 Закона установлен запрет на начисление вознаграждения по задолженности должника после утверждения судом соглашения о реструктуризации.

Таким образом, даже если соглашение будет предусматривать снижение вознаграждения (например, с 10% до 7%), то после утверждения судом данного соглашения, кредитор не вправе будет его начислять.

Вместе с тем в международной практике (США, России, Украины, страны ЕС, др.) законодательством не устанавливается запрет на начисление вознаграждения по обязательствам. Мораторий на начисление вознаграждения, как правило, действует до принятия плана оздоровления, а в последующем размер вознаграждения определяется сторонами в условиях плана оздоровления (соглашений о реструктуризации).

Суды США, как правило, аргументирует возможность начисления вознаграждения тем, что процедуры оздоровления, в отличие от принудительной ликвидации, должны применяться в отношении жизнеспособных предприятий.

Названная практика начисления вознаграждения имеет место быть и в отечественном законодательстве.

Согласно статье 100 Закона о банкротстве, график удовлетворения требований кредиторов составляется с соблюдением очередности удовлетворения требований кредиторов.

Вместе с тем законодательство большинства стран допускает гибкость в применении данного механизма путем возможности нарушения графика/очередности удовлетворения требований кредиторов при наличии 100% согласия кредиторов, чья очередность нарушена.

Соответственно, считаем возможным уточнить в Законе о банкротстве и включить более гибкие условия согласования Плана реабилитации в части возможности нарушения графика/очередности удовлетворения требований кредиторов при наличии 100% согласия кредиторов, чья очередность нарушена.

Механизм «сram-down» – это возможность принудить меньшинство несогласных кредиторов для согласования плана оздоровления.

В Законе о банкротстве данный механизм предусмотрен при применении реабилитационной процедуры. В частности, план реабилитации считается согласованным, если за него проголосовали более 50% залоговых кредиторов (2-очередь) и более 50% необеспеченных кредиторов (4-очередь).

В Казахстане при согласовании Плана реабилитации голоса залоговых кредиторов учитываются в размере всей суммы требований независимо от стоимости залога, по принципу один голос - один тенге.

Вместе с тем в международной практике (США) голоса залоговых кредиторов при применении «сram-down» учитываются в размере не более стоимости залога. Оставшаяся часть голосов, превышающая стоимость залога, учитывается в составе класса необеспеченных кредиторов.

Сравним на простом примере, как учитываются голоса кредиторов в Казахстане и США. Предположим, требования залогового кредитора А. составляют 10 миллионов, а стоимость залога 1 миллион, требования залогового кредитора Б. - 5 миллионов, при стоимости залога 4 миллиона.

В Казахстане залоговый кредитор с меньшей стоимостью обеспечения в рамках реабилитации может иметь больше голосов при голосовании в составе обеспеченных кредиторов, чем залоговый кредитор с большей стоимостью обеспечения.

В связи с этим, видится целесообразно пересмотреть в Законе о банкротстве механизм учета голосов залоговых кредиторов при согласовании Плана реабилитации для распределения голосов пропорционально стоимости залога.

Ограниченный круг лиц, которые могут быть администраторами, приводит к проблеме недостаточности квалификации и ресурсов администраторов. Ведение дел о несостоятельности должников требует высокой квалификации администраторов. Для этого необходима достаточная информация о деятельности должника, а также соответствующая квалификация и ресурсы у администратора, которые позволят провести анализ деятельности должника и выявить перспективы восстановления его

платежеспособности, осуществлять управление должником и обеспечить интересы кредиторов.

Одной из проблем в данной сфере является недостаточность ресурсов и квалификации администраторов.

В соответствии с рекомендациями Комиссии ООН по праву международной торговли администратором должны быть как физические лица, так и юридические лица.

Во Франции, США, Канаде, Швейцарии законодательством предусмотрена возможность осуществления функций администратора юридическими лицами.

Учитывая, что дела о несостоятельности, в особенности если должник является большой компанией, могут более эффективно вести специализированные компании, считаем необходимым предоставить возможность юридическим лицам выполнять функции администраторов в соответствии с международной практикой путем внесения изменений в статью 12 Закона о банкротстве.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» от 7 марта 2014 года № 176-V. Документ доступен на сайте: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000176>;

2. Руководство для законодательных органов по вопросам законодательства о несостоятельности, Комиссия ООН по праву международной торговли, 2005. Документ доступен на сайте: https://uncitral.un.org/ru/texts/insolvency/legislativeguides/insolvency_law;

3. Bankruptcy Code US (Chapter 7 and Chapter 11) Документ доступен на сайте: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/11>;

4. Закон о несостоятельности Великобритании (UK Insolvency Act), 1986. Документ доступен на сайте: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/45/contents>;

5. Кодекс Украины о процедуре банкротства, 2019. Документ доступен на сайте: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>;

6. Закон Российской Федерации о несостоятельности (банкротстве), 2002. Документ доступен на сайте: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39331/;

7. Закон о банкротстве и несостоятельности Канады (Canada Bankruptcy and insolvency act), 1985. Документ доступен на сайте: <https://lawslois.justice.gc.ca/eng/acts/b-3/>;

8. Кодекс о банкротстве Германии (Insolvenzordnung), 1994. Документ доступен на сайте: <https://www.gesetze-im-internet.de/inso/>;

9. The Corporations Act 2001, Australia. Документ доступен на сайте: https://www.legislation.gov.au/Details/C2019C00216/Html/Volume_2#_Toc1;

10. Постановление Верховного Суда Швейцарии BGE 101 III 43 p. 51 от 15.01.1975г. Документ доступен на сайте: http://relevancy.bger.ch/php/clir/http/index.php?highlight_docid=atf%3A%2F%2F101-III-43%3Ade&lang=de&type=show_document;

11. Коммерческий кодекс Франции (Code de commerce). Документ доступен на сайте: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000031013374;

12. International Monetary Fund (1999), «Orderly and Effective Insolvency Procedures». Документ доступен на сайте:

13. Baker McKenzie «Global restructuring and insolvency guide 2020». Документ доступен на сайте: <https://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/guides/global-restructuring-and-insolvency-guide>;

14. The World Bank, Doing Business 2019. Документ доступен на сайте: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/AnnualReports/English/DB19-Chapters/DB19-Enforcing_Resolving.pdf;

*Ергалиев Р.К.,
Магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ СУДАМИ СПОРОВ О РАЗДЕЛЕ ИМУЩЕСТВА СУПРУГОВ

Одна из основ семейных отношений заключается в особенностях правового регулирования правового режима собственности супругов. Собственность - один из важнейших аспектов материальных условий человеческой жизни.

Супруги, вступающие в зарегистрированный брак, создают имущественные и личные неимущественные права и обязанности.

В случае возникновения споров в отношении общего имущества между супругами/бывшими супругами, то они вправе разрешить их как во внесудебном порядке, так и в судебном. Поэтому как правило раздел имущества для каждого из супругов является одной из самых важных проблем на момент его актуальности.

Действующее законодательство предусматривает два вида имущественных отношений супругов. На договорной и правовой основе.

Договорный имущественный договор (брачный договор) - это соглашение лиц, вступающих в брак, или соглашение супругов, определяющее имущественные права и обязанности.

Брачный договор может быть заключен как с даты подачи заявления о государственной регистрации брака (супружества) в регистрирующий орган, до момента государственной регистрации брака (брака), так и в любое время в течение срока брака (супружеской жизни) [1].

В случае возникновения споров, касающихся совместного имущества между супругами и бывшими супругами, они имеют право урегулировать их во внесудебном порядке и в суде. Таким образом, раздел имущества, как правило, является одним из наиболее важных вопросов для каждого супруга в то время, когда он актуален.

Сложность разрешения споров о разделе имущества супругов обусловлена требованием индивидуального подхода к каждому спору, неоднозначной судебной практикой, изменениями экономической ситуации и социальных отношений в государстве.

Статистика Республики Казахстан показывает, что пик разводов пришелся на 2019 год, когда было разведено 59 796 пар [2], а в 2022 году Казахстан занял второе место в мире по количеству разводов [3].

Совместное имущество супругов может быть разделено не только в случае развода, но и в любое время во время брака [4].

Причины разделения собственности могут быть разными. Например, погашение долгов перед третьими лицами и конфискация активов, передача прав собственности третьим лицам, а также детям.

В юридической литературе упоминаются два вида раздела имущества: первый - добровольный, второй - обязательный.

Добровольное разделение имущества означает раздельное проживание по обоюдному согласию супругов/бывших супругов, которое может быть заверено нотариусом или посредником в лице медиатора.

Что касается второго порядка раздела имущества, то супруги/бывшие супруги имеют право подать иск, если нет взаимного соглашения об урегулировании вопроса о разделе совместно нажитого имущества.

Отдельно хотелось бы остановиться на некоторых аспектах и проблемах по обещаемой категории.

Брачный договор и соглашение о разделе имущества предусматривают принцип добровольности самостоятельности решения вопроса в отношении имущества. Однако имеются отличия между двумя договорами:

- по субъектному составу: заключать брачный договор могут лица, вступающие в брак, супруги и бывшие супруги. Соглашение о разделе имущества заключается только между супругами или бывшими супругами.

- по предмету: в брачном договоре порядок распоряжения в отношении имеющегося имущества, а также будущего. В соглашении отражается порядок раздела имеющегося совместного имущества [5].

- по другим особенностям: в брачном договоре могут быть отражены имущественные права ребенка, то есть его содержание и др. В соглашении лишь порядок раздела имущества [6].

Относительно соглашений о разделе имущества, удостоверенного медиатором. Такие сделки отдельно проверяются сотрудниками регистрирующих органов, поскольку они не заверены нотариусами. Хотя профессиональные медиаторы также заверяют своей подписью и печатью. Но законодатель обязал регистрирующий орган проверять подлинность подписи лиц, совершивших сделку, а также соответствие их волеизъявлению, если они не удостоверены нотариусами.

Кроме того, обращаем внимание на актуальность темы о банкротстве физического лица.

Новеллой этого года стал принятый Закон Республики Казахстан «О восстановлении платёжеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан», вступивший в законную силу 3 марта 2023 года.

При рассмотрении дела по иску о банкротстве физического лица, финансовый управляющий с момента возбуждения дела должен провести инвентаризацию и оценку имущества. Предполагается в этом случае трудность формирования конкурсной массы, от размера и состава которой зависит удовлетворение интересов кредиторов, поскольку в массу может входить совместно нажитое имущество супругов/бывших супругов. В данном случае, могут быть затронуты

права и законные интересы должника и его супруга, а также кредитора. В этой связи, конкурсному управляющему следует тщательно изучить информацию о жилье и другом имуществе, подлежащее включению в реестр конкурсной массы, поскольку выявленное имущество может быть приобретено в браке. Для удовлетворения требований кредиторов, при несогласии одного из супругов о включении всего имущества в конкурсную массу, возможно возникнет вопрос об определении долей, разделе имущества и последующей его реализации.

В этой связи предлагается, внести дополнения в НП ВС РК «О применении судами законодательства при рассмотрении дел о расторжении брака (супружества)» о разъяснении в части определения долей, разделе имущества при рассмотрении дел по искам о банкротстве физического лица.

Следующим для обсуждения в исследуемой работе предлагается вопрос о совместном имуществе, в отношении которого не произведен раздела имущества супругами.

В судебной практике встречаются дела, когда супруги ставят вопрос о расторжении брака без требования о разделе имущества. Обязанность суда в разъяснении сторонам о разрешении вопроса в отношении совместного нажитого имущества предусмотрена нормами КОБС. Однако, встречаются случаи, когда после расторжения брака указанный вопрос не разрешен.

По мнению некоторых ученых, право общей долевой собственности на совместно нажитое имущество автоматически возникает с момента расторжения брака или по истечении трех лет со дня расторжения[7].

С.Н. Ермолаев считает, что при расторжении брака следует осуществлять раздел общего имущества супругов [8].

Не соглашаясь с мнениями вышеуказанных ученых, считаем, что мнение автора об автоматическом переходе в индивидуальную собственность после расторжения брака, нарушают права и законные интересы одного из супруга, поскольку им в период брака принимались меры по приобретению имущества. А во втором случае, без выставленных исковых требований о разделе имущества, не основан на нормах действующего законодательства, и суд по своему усмотрению не может выйти за пределы исковых требований.

Исходя из судебной практики, совместное нажитое имущество остается в общем имуществе бывших супругов. Стороны после истечения срока исковой давности обращаются в суд с требованиями о разделе имущества. И практика по применению срока исковой давности неоднозначна.

В этой связи предлагается, внести изменения в законодательство по спорам о разделе имущества, которое находится в общей совместной собственности и оставлено «как есть» бывшими супругами после расторжения брака.

Вместе с тем, хотелось отметить, что в действующем законодательстве малоинформативно даны разъяснения по вопросу раздела долговых обязательств. Учитывая судебную практику, суды разрешают данный вопрос по аналогии закона.

Таким образом, из пункта 3 статьи 38 КОБС следует, что при разделе общего имущества супругов общая задолженность супругов делится между ними пропорционально распределенным долям. Общие долги супругов (пункт 3 статьи 38 Кодекса) и право требовать исполнения обязательств в интересах семьи также принимаются во внимание [9].

В этой связи, предлагается внести изменения, относительно НП ВС РК «О применении судами законодательства при рассмотрении дел о расторжении брака (супружества)» по вопросу раздела долгов, в том числе связанным с залоговым имуществом, долевым участием, бремени доказывания.

Таким образом, анализ по обещаемой теме показал, что сложность рассмотрения таких категорий дел обуславливается несовершенством действующего законодательства, в связи с изменением экономической ситуации и социальных отношений в государстве.

Список литературы:

1. Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье»: принят 26 октября 2011 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>
2. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skolko-par-razvelis-i-pojenilis-v-kazahstane-v-2022-godu-491175/
3. <https://newtimes.kz/obshchestvo/163907-kazahstan-vyshel-na-2-mesto-v-mire-po-kolichestvu-razvodov>
4. Трофимец И. Имущество: правила раздела // Юридическая газета. – 2011. – № 17. – С. 12-13.
5. Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье»: принят 26 октября 2011 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>
6. Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье»: принят 26 октября 2011 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>
7. Артемьева Н.В. Совместная собственность супругов: актуальные вопросы правового регулирования и практика применения // Бюллетень нотариальной практики. – 2003. – № 6. С.-8.
8. Ермолаев С.Н. Множественность лиц в гражданском праве: Дис. ... канд. юрид. наук.: – Краснодар, 2014.
9. Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье»: принят 26 октября 2011 года. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>

*Кадисов А.К.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном суде Республики Казахстан,
город Астана*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИКИ ПРИЗНАНИЯ СДЕЛОК НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМИ

Республика Казахстан находится на данный момент на важном этапе формирования своей экономической и правовой системы.

В данный момент наиважнейшим направлением для Республики Казахстан является правовое регулирование экономических и других отношений.

Признание сделок недействительными является важным вопросом для национальной экономической безопасности и является одной из наиболее актуальных проблем в настоящее время.

Необходимо отметить, что в правоприменительной практике с каждым годом число сделок, которые признаны недействительными в судебном порядке, неизменно растет.

На сегодняшний день особо актуальными являются вопросы, связанные со сделками, совершаемыми для обмана третьих лиц, коими зачастую являются мнимые и притворные сделки. При этом отдельного внимания заслуживают вопросы правовых последствий и юридической ответственности [1-2]. В частности, по сделкам с земельными участками, как отмечал Е.Жумаксанов, их активное использование требует установление усиленного режима их охраны и повышения мер ответственности за потенциальные правонарушения в данной области [3, с.3].

Изучение статистических данных демонстрирует, что физические лица обращаются в суд за помощью, а именно за защитой собственных прав и охраняемых законом интересов, которые были нарушены вследствие совершения недействительной сделки, в десять раз чаще, чем лица, которые занимаются предпринимательской деятельностью. Полагаю все это определено тем, что последние по своему статусу пребывают с самого начала в лучшем положении, так как до того как совершить ту или иную сделку, обладают ресурсом дать ей соответствующую юридическую оценку. В варианте же, когда сделка заключается между гражданами, риск нарушения норм закона возрастает в силу того, что граждане затрудняются установить юридические последствия сделки или вовсе не уведомлены о ее последствиях.

Вышеуказанные явления рождают тревогу, поскольку они могут отрицательно отразиться на развитии экономического рынка, который опосредуется сделками, и на последующем развитии экономики Республики Казахстан полностью.

В силу требований пп.10) п.1 ст. 19 Налогового кодекса Республики Казахстан налоговые органы вправе предъявлять в суды иски о признании сделок недействительными [4].

Наделение органов государственных доходов полномочиями по оспариванию заключенных сделок между предпринимателями создает возможную угрозу нарушения принципа необоснованного невмешательства в деятельность частных лиц и стабильности гражданского оборота. В связи с этим при предъявлении таких исков перед Специализированными межрайонными экономическими судами встает определенная задача проверить наличие всех условий или предпосылок, чтобы удовлетворить заявленные налоговыми органами требования.

Право налоговых органов предъявлять иски о признании сделок недействительными осуществляется только в том случае, если это помогает достигнуть задач, стоящих перед ними в области обеспечения своевременного и полного поступления налогов и платежей в бюджет государства.

Перед подачей иска в суд о признании сделки недействительной органы государственных доходов должны провести определенную работу и установить следующие важные факты, а именно: 1) нарушение налогоплательщиком налоговой обязанности, которое выразилось в уплате меньшей суммы денежных платежей в бюджет; 2) совершение нарушения по уплате налогов в результате участия в гражданско-правовом обязательстве; 3) наличие причинно-следственной связи между частноправовым действием и наступившим негативным публично-правовым последствием от первых двух фактов.

Практика рассмотрения дел, связанных с нарушением налогового законодательства в Республике Казахстан, свидетельствует о том, что суды часто удовлетворяют иски о признании сделок недействительными, так как такие сделки могут привести к негативным налоговым последствиям и нанести ущерб государству. Одним из результатов признания сделок недействительными может быть увеличение доходов бюджета страны.

Иски, рассматриваемые в Специализированных межрайонных экономических судах (далее по тексту – СМЭС), можно разделить на две категории: 1) наличие заключенного письменного договора; 2) письменного договора нет, однако имеются выписанные счета-фактуры. Следует заметить, что в настоящее время в суды поступает много исков, связанных с недействительными сделками. Одна организация продает что-либо другой организации, совершая фиктивные сделки, чтобы избежать налогообложения и получить вычеты, многократно уменьшая поступление платежей в бюджет государства.

На сегодняшний день имеется спорная практика при рассмотрении дел по недействительности сделок, где истцом выступает налоговый орган.

Органы государственных доходов часто обращаются в СМЭС с требованием о признании сделки, заключенной между определенными ответчиками на основании счета-фактур, недействительной.

Поскольку счет-фактура выписывается поставщиком и подписывается его уполномоченным представителем, она может быть использована в качестве доказательства совершения сделки. Однако, следует учитывать, что сама по себе счет-фактура не является доказательством совершения сделки, а лишь дополнительным подтверждением ее заключения и выполнения.

Кроме того на практике возникают ситуации, когда имеются в наличии только счета-фактуры и именно они взяты во внимание предпринимателем при исполнении своих обязательств по уплате налогов. При оспаривании заключенных в письменной форме сделок, наличие счетов-фактур может использоваться в качестве доказательства совершения сделки, однако самой сделкой должна являться сделка, которая подлежит оспариванию в судебном порядке. При условии правильного предъявления требований органами государственных доходов и наличия достаточного количества доказательств, подтверждающих недействительность сделки, последняя должна быть признана недействительной со всеми соответствующими последствиями.

Налоговые органы определяют свои законные требования на основании полномочий, предоставленных им налоговым законодательством, чтобы гарантировать полноту и своевременность поступления налогов и обязательных платежей в бюджет. Ко всему прочему, при признании определенной сделки недействительной наступают правовые последствия. В конечном итоге производится необходимая корректировка по корпоративному подоходному налогу и налогу на добавленную стоимость.

При разбирательстве дел, связанных с оспариванием заключенных в письменной форме сделок, СМЭС руководствуются тем, что на момент подписания сделки налогоплательщик должен был знать о своей налоговой обязанности и иметь информацию об уплаченных налогах.

Необходимо обеспечить наличие достаточных доказательств, которые подтверждают, что контрагент сделки имел или должен был иметь знание о

намерении предпринимателя не исполнять свои обязательства по уплате законных налогов.

Органы государственных доходов, определяя фиктивность представленных счетов-фактур, оспаривают сделки через подачу исков о признании последних недействительными.

Проведенный анализ показывает, что обоснованность исковых требований и соответствие оспариваемых сделок действующему законодательству подлежат установлению судебными органами в отдельности в каждом конкретном случае. В случаях, когда имеются все необходимые доказательства о заключении и исполнении конкретной сделки, суд должен отклонить иск.

Исследуя конкретные гражданские дела, а так же сложившуюся судебную практику, можно сделать вывод о том, что СМЭС принимают решения как об удовлетворении подобных исков, так и об отказе в удовлетворении требований налоговых органов.

Следует четко установить следующие основания, по которым можно признать сделку недействительной:

- субъекты сделки не обладают необходимой правоспособностью;
- воля субъектов формируется в ненормальных условиях или волеизъявление не соответствует реальной воле;
- содержание сделки противоречит закону;
- нарушение формы сделки.

Статьей 157 ГК РК установлено, что лицо, заинтересованное в сделке, надлежащий государственный орган или прокурор имеют право обратиться в суд с требованием о применении последствий недействительности ничтожной сделки, в соответствии с установленным гражданским кодексом и другими законодательными актами [1].

В настоящее время в судах Республики Казахстан наметилась тенденция увеличения количества гражданских дел по спорам, возникающим между налоговыми органами и участниками различных правовых сделок.

Практика признания сделок недействительными в СМЭС Республики Казахстан является одной из актуальных проблемных вопросов на сегодняшний день.

Так как ни ГПК РК, ни другие законы не предусматривают иного порядка разрешения споров, связанных с недействительностью сделок, они должны быть рассмотрены в судебном порядке [5].

При подаче исков органами государственных доходов все чаще применяются косвенные доказательства на базе сведений полученных из информационных систем налоговых органов. В большинстве случаев не проводится работа по опросу контрагентов с целью выяснения реальной хозяйственной деятельности компаний. Без проведения реальных налоговых проверок делаются выводы о том, что сделки невозможны, так как отсутствуют активы, трудовые ресурсы, необходимая техника и оборудование, недвижимое имущество, используемое в качестве производственного помещения.

Стоит обратить внимание на то, что в настоящее время все чаще применяются методы передачи специализированному внешнему подрядчику определенных функций (бизнес-процессов) компании с целью экономии непрофильных затрат и

повышения эффективности бизнеса. В таком случае предпринимателю не нужно содержать штат наемных работников.

Налоговые органы по итогам проведения камерального контроля могут выставить нарушение и обратиться с иском в суд о признании сделок недействительными между компаниями.

На данный момент имеется необходимость пересмотра порядка рассмотрения дел в экономических судах по данной категории дел.

Огромную роль могут сыграть результаты встречных налоговых проверок контрагентов. В актах проверок в обязательном порядке должна отражаться информация о выполнении работ, оказании услуг. Имеющиеся факты должны быть подтверждены документально, а также пояснениями работников компании.

Весь вопрос состоит в том, что органы государственных доходов для получения полных и объективных обстоятельств признаков совершения сделок не применяют весь инструментарий налоговых органов в части проведения проверок.

На практике не уделяется должного внимания принципу добросовестности исполнения налогового обязательства. Нарушение налогового обязательства следует указывать в процессе осуществления проверок. Доказывание совершенных нарушений возлагается на плечи налоговых органов, а все имеющиеся неопределенности толкуются в пользу налогоплательщика.

От участников предпринимательской деятельности обычно предполагается осмотрительное поведение, принятие мер по предотвращению возможных убытков вследствие неисполнения или ненадлежащего исполнения обязательств, в том числе проверка деловой репутации предпринимателя, необходимого опыта, его способности оплачивать, наличие у него соответствующих ресурсов.

Если у органов государственных доходов имеются сомнения в недобросовестности и неблагонадежности предпринимателя, то последним следует обратиться к контрагенту, ввиду того что он является получателем дохода от осуществленной сделки.

В целях исключения практического применения предъявления формальных исков к предпринимателю налоговому органу необходимо проводить оценку действий налогоплательщика по ряду определенных признаков. Не считая установления факта неисполнения обязательства, следует привести в качестве доказательств такие неопровержимые доводы, говорящие о том, что преследовалась цель неправомерного уменьшения налоговой обязанности. Также необходимо обратить внимание на то, знал ли или должен был знать сам налогоплательщик о признаках, которые характеризуют контрагента как недобросовестного и неблагонадежного.

Совершенные действия предпринимателя по уменьшению налогового обязательства должны считаться обоснованными и законными при соблюдении необходимых условий:

- неуплата или неполная уплата налоговых взносов не относится к целям осуществления сделки;
- обязательства по сделке выполнены самим предпринимателем либо другим контрагентом (субподрядчиком).

В целях повышения эффективности рассмотрения дел по искам о признании сделок недействительными предлагаем при поступлении подобного рода исков в

СМЭС до момента принятия гражданского дела к производству фильтровать и обращать пристальное внимание на действия органов государственных доходов по принятию во внимание по проводимым налогоплательщикам мерам по проверке благонадежности и добросовестности контрагента, кроме этого, были ли применены все возможные механизмы контроля, что в результате доказывает недействительность совершенной сделки.

Обращение в судебные органы является вынужденной мерой, поскольку органами государственных доходов исчерпаны все имеющиеся в наличии механизмы воздействия на недобросовестных налогоплательщиков.

Итак, проведенное исследование показало общую значимость и насущную необходимость применения на практике вышеизложенного при рассмотрении споров о недействительности сделок.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>

2. Тумабеков Д. Как признаются сделки недействительными и применение последствий их недействительности. // <https://sud.gov.kz/rus/massmedia/sudya-verhovnogo-suda-dtumabekov-kak-priznayutsya-sdelki-nedeystvitelnymi-i-primenenie>

3. Жумаксанов Е.Ш. Правовой режим земель несельскохозяйственного назначения в Республике Казахстан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. – ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. – Алматы, 2008. – 24 с.

4. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» от 25 декабря 2017 года. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>

5. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

*Касимова Э.С.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

АНАЛИЗ ПРИЧИН И ПРАКТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ, ВОЗНИКАЮЩИХ ПРИ ВЫНЕСЕНИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБ ОТКАЗЕ В ПРИНЯТИИ ИСКА

В порядке искового производства судами Республики Казахстан рассматриваются подавляющее большинство гражданских дел, соответственно, большая часть отказов касается подаваемых заинтересованными лицами исков, а не заявлений и жалоб в рамках особо и особо искового производства. Об этом свидетельствуют статистические данные, приведенные в нижеследующей таблице.

Таблица № 1. Статистические данные о количестве вынесенных определений об отказе в принятии иска по Республике Казахстан [1]

Период	Поступило заявлений в порядке искового производства	Количество исковых заявлений исков, в принятии которых отказано
2020 год	372112	7408
2021 год	411265	6208
2022 год	437939	4842

Исходя, из вышеуказанной статистики усматривается, что лица, обратившиеся в суд для защиты своих прав и интересов, не обладают достаточной юридической грамотностью, позволяющей им правильно ориентироваться в тонкостях гражданского судопроизводства. Необходимо отметить, что граждане, обращаясь с заявлением в суд, расценивают данную инстанцию в качестве оплота законности и справедливости, и рассчитывают получить удовлетворение своих исков.

В этой связи, несмотря на отказ в принятии иска, судьям следует составить определение, таким образом, которое позволило бы гражданам получить правовое разъяснение об их дальнейших действиях по разрешению спорной ситуации. Документы, исходящие от суда, должны отвечать требованию мотивированности, обоснованности и законности.

Основной задачей судов при вынесении определения об отказе в принятии иска является реализация конституционных положений о доступе граждан к судебной защите.

Так, до настоящего времени в ученой среде идут дискуссии по поводу законности существования такого гражданского процессуального института как отказ в принятии иска судом.

Например, доктор юридических наук, профессор Т.В. Сахнова, критикуя само существование этого института, задается вопросами, каким образом должно быть разрешено дело при условии, когда разрешению подлежат вопросы, являющиеся следствием административных правоотношений (например, об оспаривании законности наложения административного взыскания). Непринятие заявления по основаниям, предусмотренным п. 1 ч. 1 ст. 134 ГПК РФ, в данном случае будет означать противоправное воспрепятствование реализации права на судебную защиту. Как установлено законом, конфликты, являющиеся следствием административных правоотношений, подлежат разрешению судом регламентированный общей юрисдикции. При этом предусмотрен процессуальный порядок регламентированный КоАП (а не ГПК). Следует констатировать факт того, что имеет место специализированная судебная процедура, но не иная судебная форма защиты» [2, с. 56].

Разделяя позицию вышеуказанного автора, кандидат юридических наук Л. Л. Шамшуринов отмечает, что в подобных случаях с учетом того, что исковое заявление подлежит рассмотрению судом общей юрисдикции, целесообразнее не отказывать в приеме искового заявления, а оставлять его без движения (в связи с несоблюдением

формы искового заявления). Одновременно заявителю должно быть предложено исправить имеющиеся в заявлении недостатки и возобновление процедуры подачи иска. При такой процедуре был бы соблюден порядок, не препятствующий реализации права на судебную защиту [3, с. 112-123].

Особый интерес вызывает идея, предлагаемая вышеуказанным автором относительно того, что в некоторых ситуациях следовало бы не отказывать в принятии иска, что, естественно, негативно влияет на сознание граждан, и в силу их юридической безграмотности, вызывает у них ощущение беспомощности и подрывает веру в правосудие, а предложить внести в заявление необходимые исправления.

Так, например, судья Алматинского районного суда города Нур-Султана К., рассмотрев заявление Д., об установлении факта родственных отношений и внесении исправлений в актовую запись о рождении, вынес определение об отказе в принятии иска.

Из заявления следует, что основанием его подачи явилось то обстоятельство, что Д.С., скончавшийся 19 февраля 2022 года, являлся отцом несовершеннолетней Д.М., 2007 года рождения, но его данные как биологического отца не нашли отражения в акте записи о рождении ребенка. Согласно определения, в указанном случае заявленные требования не могут повлечь правовые последствия, соответственно, не подлежат судебному рассмотрению.

Заявителю Д. необходимо обратиться в суд с требованием об установлении юридического факта признания отцовства, а не с требованием об установлении факта родственных отношений. Поскольку заявленное требование не может повлечь правовые последствия, соответственно, судом отказано в принятии заявления [4].

Однако для удовлетворения стремления истца по оформлению наследственных прав несовершеннолетней дочери М., судье достаточно было разъяснить положения, изложенные им в определении, устно и порекомендовать Д. М. составить новое заявление, которое будет принято судом.

Необходимо отметить что, в гражданском процессуальном законодательстве разрешение указанных ситуаций не предусмотрено. Соответственно, в подобных случаях судьи поступают аналогично, как в приведенном выше определении, то есть, разъясняя содержание ошибки истцов, не предлагают ее исправить на месте.

Анализ определений об отказе в принятии иска судом, выносимых судьями судов г. Астаны, в основном содержатся подробные разъяснения в части дальнейших действий истца, по удовлетворению имеющихся у него требований. В текстах определений содержится информация о том, каким законодательством регулируются оспариваемые отношения и куда именно следует обратиться истцу.

Кроме того, имеются и определения, в которых такой информации не содержится, вследствие чего истец остается с одним результатом – это факт отказа ему в доступе к судебной защите.

Так, например, судья Алматинского районного суда города Нур-Султан, Т., рассмотрев иск К. к ТОО «Ю» о признании законными требований по неисполнению досудебной претензии и правовой оценке досудебной претензии, вынесла определение об отказе в принятии иска судом.

В установочной части определения указано, что указанные требования не согласуются с положениями гражданского законодательства. Законодательство не

предусматривает в качестве одного из способов защиты установление законности требований о неисполнении досудебной претензии.

Вместе с тем, суд указывает, что за истцом сохраняется право на обращение с иными требованиями, адресованными ответчику. Таким образом истец вправе реализовать свое право на судебную защиту, в процессе рассмотрения которой судом будет дана правовая оценка как одному из доказательств по делу» [5].

Как видно из приведенного фрагмента определения, истцу не сделаны должные подробные разъяснения по следующим вопросам:

- каким образом следует сформулировать свои требования;
- каким законодательством регулируются оспариваемые отношения;
- куда непосредственно следует обратиться для разрешения своих требований.

Разумеется, такие определения, которые отказывают в принятии иска:

- во-первых, оставляют имеющиеся у истца потребности в разрешении правовых проблем без удовлетворения;
- во-вторых, не убеждают истца в обоснованности вынесенного судьей определения об отказе в принятии иска;
- в-третьих, не ориентируют истца касательно его дальнейших действий;
- в-четвертых, подрывают авторитет судебной власти и веру граждан в справедливое правосудие.

Образцом достаточного и необходимого разъяснения представляется определение судьи Алматинского районного суда г. Астаны Б., которая, рассмотрев заявление У. по гражданскому делу об установлении факта, имеющие юридическое значение, отказала в его принятии.

В установочной части определения указано, что согласно поданному заявлению, его инициатор просит установить принадлежность правоустанавливающего документа в виде свидетельства о рождении. Однако требования аналогичного содержания не могут быть рассмотрены в порядке гражданского судопроизводства. Заявителю следует сформулировать свои требования в виде установления ошибок в записи актов гражданского состояния.

Помимо этого, заявителю в целях внесения соответствующих исправлений следует обратиться в учреждения регистрации гражданского состояния. При неудовлетворении обращения заявителя, ему следует представить суду полученное от учреждения регистрации гражданского состояния заключение. Таким образом факт невозможности получения документов иным путем будет полностью подтвержден» [6].

Ненадлежащее оформление определений по отказу в принятии иска судом является основанием для обжалования.

Это обстоятельство обуславливает необходимость обеспечения единства судебной практики судов первой инстанции по гражданским делам. Эти целям служат не только нормативные постановления, но и отдельные постановления коллегии Верховного Суда по конкретным гражданским делам.

Анализ судебной практики и сформулированная по его результатам позиция Высшего органа судебной власти Республики Казахстан, получившая свое закрепление в Постановлении коллегии ВС РК по гражданским делам имеет правовое значение для всех судов первой инстанции.

Применительно к рассматриваемому нами вопросу, примером такой позиции, определяющей субъективные права физических и юридических лиц, является

постановление коллегии по гражданским делам ВС РК. Данным постановлением Высшая судебная инстанция республики отменила определение Восточно-Казахстанского областного суда по гражданскому делу по иску налогового комитета по городу С. к ОАО «С» о взыскании суммы задолженности по платежам в бюджет [7].

Непринятие иска суд первой инстанции обосновал тем, что статьи 154-156 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» устанавливают внесудебный порядок взыскания задолженности по налогам и другим финансовым обязательствам налогоплательщика перед государством [8].

Аргумент о том, что неиспользование права налогового органа на применение мер по принудительному взысканию задолженности не препятствует обращению в суд, который Верховный Суд РК подтвердил.

В частности, суд указал на то, что процедуры, установленные статьями 154-156 Налогового кодекса, являются правом налогового органа, а не обязанностью, и что неиспользование этого права не означает запрета на обращения в суд [9].

Приведенная позиция ВС РК, доведенная до сведения судов первой инстанции в качестве обзора судебной практики по гражданским делам, служит ориентиром для судов нижестоящих инстанций при рассмотрении и разрешении аналогичных гражданских дел [9].

Список литературы:

1. Правовая статистика // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>
2. Семенов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. – Москва, 1982.
3. Шамшурин Л.Л. Проблемы доступности правосудия в стадии принятия заявления и возбуждения производства по делу // Актуальные проблемы российского права. – 2017. – № 6 (79). – С. 112-123.
4. Определение судьи Алматинского районного суда города Нур-Султана Карагаева Р.Н. от 15 марта 2022 года // архив Алматинского районного суда города Астаны.
5. Определение судьи Алматинского районного суда города Нур-Султан Тогусовой Ж.К. от 8 сентября 2022 года // архив Алматинского районного суда города Астаны.
6. Определение судьи Алматинского районного суда город Астана Байкеновой А.Б. от 20 сентября 2022 года // архив Алматинского районного суда города Астаны.
7. Абдрасулов Е.Б. Конкретизация гражданско-правовых норм в судебном решении: опыт Республики Казахстан // <https://sud.gov.kz/rus/print/49>
8. Мамедсупиев Т.М. Формы судебной практики // <https://articlekz.com/article/7104>
9. Обзор результатов изучения апелляционной и надзорной практики коллегии по гражданским делам Верховного суда Республики Казахстан за первое полугодие 2002 года // Бюллетень Верховного суда Республики Казахстан. – 2002. – № 8. – С. 26.

*Козбаева А.С.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ОСОБЕННОСТИ ВОССТАНОВЛЕНИЯ НА РАБОТЕ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ И СПЕЦИАЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ

Одним из основных принципов конституционных свобод является свобода осуществления права на труд, которая направлена на обеспечение достойного существования и защиты собственных трудовых прав. В тоже время работодатель имеет различные законные основания защиты своих прав и интересов, включающих увольнение сотрудника. При этом защищая интересы работодателя, законодательство устанавливает конкретные ограничения право последнего на прекращение трудового договора, в случаях, где подобное предусмотрено законом. При этом на практике трудовые споры об увольнении и последующем восстановлении на ранее занимаемую должность работников являются весьма спорными и затруднительными, ввиду несовершенства норм трудового законодательства.

Трудовые споры, в том числе о восстановлении на прежней работе регулируются трудовым законодательством, в частности трудовым кодексом Республики Казахстан (далее – ТК).

Согласно требованиям ТК работник имеет право на восстановление на работу, если он был незаконно уволен или уволен в связи с реорганизацией или ликвидацией предприятия, организации или учреждения. При этом работодатель обязан восстановить работника на прежней работе или аналогичной должности в течение 30 календарных дней с момента получения соответствующего заявления от работника либо незамедлительно в случае имеющегося решения государственного уполномоченного органа, либо решения суда по существу.

Тем не менее, требования ТК, включая указанные и другие, не в полной мере распространяются на всех участников рынка труда, где действуют специальные регулируемые правила на основании других законодательных актов.

В частности, одной из труднорегулируемых категорий являются сотрудники специальных государственных органов (КНБ, СГО), а также военнослужащие, чья деятельность ввиду особой специфики отличается от деятельности гражданских специальностей (наличие режима секретности, особые условия прохождения службы и прочее), в связи, с чем трудовая деятельность последних помимо ТК регулируется специальными законами и внутриведомственными подзаконными актами.

Так согласно п.п.2, п.1, ст.1 ТК гражданским служащим признается «лицо, занимающее в установленном законодательством Республики Казахстан порядке оплачиваемую штатную должность в казенных предприятиях, государственных учреждениях и осуществляющее должностные полномочия в целях реализации их задач и функций, осуществления технического обслуживания и обеспечения функционирования государственных органов» [1].

Тогда как, согласно п.5 ст.1 Закона о специальных государственных органах Республики Казахстан «сотрудником специального государственного органа являются граждане Республики Казахстан, состоящие на службе в органах национальной безопасности, уполномоченном органе в сфере внешней разведки, в Службе государственной охраны Республики Казахстан, которым присвоено специальное звание» [2], чья деятельность является особым видом государственной службы и регулируется специальным законодательством.

В то же время законодательством регулирующее воинскую службу и непосредственный статус военнослужащих, категории военнослужащих помимо офицерского состава разбиты на три отдельные категории:

1.«Лица гражданского персонала - граждане Республики Казахстан, находящиеся на государственной службе или состоящие в трудовых отношениях в Вооруженных Силах Республики Казахстан, других войсках и воинских формированиях» [2];

2.«Переменный состав – категория военнослужащих Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований, обучающихся в военных, специальных учебных заведениях, не входящих в штатную численность Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований» [2];

3.«Военнослужащие, проходящие воинскую службу по призыву, – граждане Республики Казахстан, призванные на воинскую службу в Вооруженные Силы, другие войска и воинские формирования на срок, предусмотренный настоящим Законом» [2];

Вместе с тем, деятельность сотрудников и военнослужащих анализируемой категории, кроме указанных законов также регулируется законами о государственных секретах, ОРД и другими, что накладывает определенные ограничения на вмешательство в их деятельность уполномоченных государственных органов.

В частности, согласно п.20 ч.1 ст.2 ТК работник организации имеет право обращаться в уполномоченный орган по территориальности с жалобой на условия труда, в том числе на незаконное увольнение с должности, в ходе рассмотрения которой органом будет проведена проверка. В случае подтверждения доводов уполномоченный орган представляет соответствующий отчет для последующего решения в согласительной комиссии либо суде.

Однако ввиду секретности осуществляемой деятельности и закрыто-консервативного типа правоохранительной службы, в соответствии с главой 15 ТК правоохранительные органы фактически лишены согласительных комиссий, что ущемляет права военных и сотрудников специальных государственных органов.

В то же время согласно ч.3 ст.24 Конституции Республики Казахстан работник имеет право на законном основании вступить с работодателем в индивидуальный или коллективный спор.

В соответствии со ст.10 Закона «О правовых актах» в иерархии нормативных правовых актов кодексы стоят выше консолидированных и любых других законов Республики Казахстан.

Таким образом, неточные и отсылочные (бланкетные) нормы в ТК предоставляют частичную возможность восстановления на службе сотрудников и военнослужащих на основе имеющихся корпоративных законах, в пользу работодателя, что прямо противоречит конституционным нормам.

Вместе с тем, ТК также предусмотрено обжалование решений работодателя в судебной инстанции, что также подтверждается законами. В частности согласно ч.1 ст.54 Закона РК «О специальных государственных органах Республики Казахстан» «лица, уволенные со службы, имеют право обжаловать приказ об увольнении вышестоящим должностным лицам, в суд в порядке, установленном законами Республики Казахстан» [2].

При этом, конституционное право граждан являющихся сотрудниками специальных государственных органов или военнослужащих находит свое выражение только в судебной инстанции, в связи, с чем роль суда в защите и обеспечении конституционных прав граждан является передовой.

В тоже время необходимо учитывать, что подобные иски по подсудности рассматриваются военными судами гарнизонов. Увольнение военнослужащего либо сотрудника специального государственного органа происходит на основании решения дисциплинарной комиссии, где рассматриваются проступок(-ки) виновного лица и по результатам рассмотрения в соответствии с установленными нормативными актами принимается решение о привлечении к дисциплинарной ответственности в виде увольнения по отрицательным мотивам.

В последующем истец обжалует указанное решение дисциплинарной комиссии, законность которого устанавливает в ходе судебного разбирательства. В случае подтверждения доводов истца и удовлетворения иска, суд выносит решение о признании протокола дисциплинарной комиссии незаконным и необходимости восстановления служащего в должности с возмещением потерянной выгоды.

В соответствии с ч.2 ст.54 Закона «В случае незаконного увольнения сотрудников (кроме курсантов, слушателей) со службы причиненный в связи с этим ущерб подлежит возмещению в полном объеме за счет специальных государственных органов. Необоснованно уволенные сотрудники восстанавливаются на службе в прежней (а с его согласия – равной или не ниже) должности и обеспечиваются всеми видами довольствия, недополученного после незаконного увольнения. Этот период включается в выслугу лет и срок выслуги для присвоения очередного специального звания» [2].

Соответственно при восстановлении военнослужащего либо сотрудника специального государственного органа в должности, судом затрагиваются более широкий круг прав истца, нежели при рассмотрении аналогичных исков в обычном порядке, так как увольнение со службы по результатам привлечения к дисциплинарной ответственности несет последующие ограничения в трудовой деятельности для виновного лица.

В частности в соответствии с установленными требованиями законодательства в случае увольнения военнослужащего либо государственного служащего по отрицательным мотивам, последнему одновременно запрещается занятие должностей в иных государственных организациях, осуществление адвокатской деятельности либо деятельности частного судебного исполнителя. При этом необходимо отметить, что несмотря на непубличность принимаемых в правоохранительных органах и вооруженных силах дисциплинарных взысканий, судами военных гарнизонов в полной мере обеспечивается права граждан для защиты своих прав в сфере труда, что подтверждается неоднократными решениями об удовлетворении исков последних.

В тоже время усматривается сужение правовых норм регулирующих и обеспечивающих защиту трудовых прав сотрудников специальных органов и военнослужащих. Так, если ранее имело силу Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах применения судами законодательства по спорам военнослужащих, сотрудников органов внутренних дел и других работников, возникающим при прохождении службы или выполнении трудовых обязанностей», то в настоящее время действующее Нормативное постановление Верховного суда «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» обобщает иски общего характера с исками сотрудников.

Несмотря на имеющиеся ограничения ввиду специфического законодательства в деятельности специальных государственных органов и военнослужащих, а также отдельных правовых лакунов законодательства, судами Республики Казахстан в должной мере обеспечиваются соблюдения трудовых прав последних.

Список литературы:

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан / Издательство юрист – 2022 – с.342.
2. Закон «О специальных государственных органах Республики Казахстан» от 13 февраля 2012 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000552>
3. Закон «О воинской службе и статусе военнослужащих» от 16 февраля 2012 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000561>

*А.М. Копжурсинов,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

КОРПОРАТИВТІК ДАУЛАРДЫ РЕТТЕУДЕГІ МЕДИАЦИЯНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Әлемдік жаһандану жағдайында, корпорациялар негізгі шаруашылық субъектілері болып табылатын, біртұтас экономикалық кеңістік ортасын құруда. Осыған байланысты корпоративтік басқару мәселелері, әсіресе корпоративтік даулардың алдын алу және оларды шешу ерекше назар аударуды талап етеді.

Азаматтық құқық доктринасында «корпорация» ұғымына қатысты ғалымдардың көптеген сан алуан түрлі көзқарастары мен ұсынымдары бар. Қазақстанда бұл терминнің қолданыла бастағанына аса көп бола қойған жоқ, өйткені «корпорациялар» құқықтық категория ретінде англосаксондық құқық жүйесінде белгілі орынға ие.

Бұл терминнің ең бірінші атап өтілуі Римдік жеке құқығында берілген. Корпорация (соңғы латын тілінен шыққан corporatio) «қоғам, одақ, ортақ кәсіптік немесе мүліктік мүдделермен біріктірілген тұлғалардың тобы» дегенді білдіреді [1, 34 б.].

Корпоративтік құқықтық қатынастар корпорациялардың құрылуы мен қызметіне байланысты тікелей қалыптасады. Дәл осы қатынастар шеңберінде ұйымның қызметін басқару ерекшеліктері және ұйымның өзі, оның акционерлері

(қатысушылары), органдар мен лауазымды адамдар арасындағы қарым-қатынастар маңызды рөлге ие болады.

Корпоративтік қатынастар – бұл өзара тығыз байланысты, әртүрлі мүдделері бар көптеген әртүрлі субъектілердің өзара әрекеттесуі.

Осы мүдделер бір-бірлерімен сәйкес келгенде, корпорацияның өмірі тәртіп пен үйлесімділікте жалғасады. Дегенмен, қатысушылардың мүдделері бір-біріне жиі қайшы келеді. Корпоративтік қатынастардың арасындағы келіспеушіліктерді, жанжалды және қарама-қайшылықтарды анықтау мақсатында «корпоративтік дау» термині кеңінен таралған [2, 12 б.].

«Корпоративтік дау» түсінігін «корпоративтік жанжал», «мүдделер қақтығысы», «экономикалық дау» сияқты өзара байланысты ұғымдардан ажыратып көрейік.

Корпоративтік жанжал мен корпоративтік дау сияқты ұғымдарды ажырату маңызды мәселе болып, процессуалдық доктринада дау – бұл шиеленіс, оны шешу үшін сот тәртібі қолданылады. Кейде корпоративтік жанжал және корпоративтік дау ұғымдары бір-бірінің орнына синоним ретінде қолданылады.

Дегенмен, олардың арасында әдетте біршама белгілі бір айырмашылық жасалады. Корпоративтік жанжал түсінігі кеңірек және корпоративтік даулар түсінігін қамтиды.

В.К. Андреев пен В.А. Лаптев өз жұмысында, корпорация ішіндегі сотқа дейінгі мәселелерді «корпоративтік жанжал» деп түсінсе, «корпоративтік дауларды» сот тәртібімен шешілетін корпоративтік жанжал деп түсінік береді [3, 11 б.].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене келе, корпоративтік жанжал корпоративтік даудың пайда болуына әкеліп соғады. Демек, корпоративтік даудың бірінші белгісі, оның сотта шешілуге немесе реттелуге қатысуы болып табылады. Ол даулар өз кезегінде, корпоративтік қатынастарға байланысты. Ал, бұл қатынастар корпорацияның мүшелігі мен оның істерін басқарумен байланысты.

Корпорациядағы жанжалдардың себебі, әдетте, компанияға айтарлықтай әсер ететін тұлғаның (мысалы, директор немесе көпшілік акционер) мүдделер қақтығысы (conflict of interest) болып табылады. Мүдделер қақтығысының алғы шарттары көптеген мүдделі тұлғаларға ортақ ақшалай және басқа да мүліктік ресурстардың шектеулілігі, жеке мүдделер мен компания мүдделерінің психологиялық тұрғыдан анықталған қайшылықтары болып табылады.

Сондықтан корпоративтік жанжал компанияның мүдделерін білдіруге міндетті ресми тұлғаның, (мысалы, корпорация директоры) оның мүдделеріне қайшы келуі мүмкін өзінің жеке қызығушылығына ие болуымен байланысты. Осылайша, бұл тұлға корпорацияның әдепкі өзіне жүктеген сенімді міндеттерін орындамайды.

Ал директорлар өздерінің іс-әрекеттері және шешімдерімен кәсіпорынның тағдырын, бизнестің қаншалықты табысты және қай бағытта дамитынын анықтайтындықтан, компания акционерлері (немесе басқада мүшелері) директорлардың мұндай өзімшілдігіне қарсы тұруға тырысады.

Д. Армор, Р. Кракман және Д. Хантсман корпоративтік жанжалдардың үш түрін ажыратады:

- компания акционерлері мен корпорация менеджменті арасындағы жанжалдар: мұнда менеджерлер корпорацияның агенттері, ал акционерлер принцип ұстанушы (принципал) ретінде әрекет етеді;

- қоғамда акциялардың бақылаушы пакеті бар акционер (мажоритарий) мен қоғамға шешуші әсер етпейтін акционерлер (миноритарийлер) арасындағы жанжал: мұнда агенттер бірінші, ал соңғылары принцип ұстанушылар (принципал) болып табылады;

- корпорациялар арасындағы жанжалдар, оның кредиторларын, жұмыскерлері мен тұтынушыларын және акционерлерін қоса алғанда үшінші тұлғалар арасындағы жанжалдары [4, 131 б.].

Сонымен корпоративтік жанжалдар ең қиын даулардың бірі болып табылатынына көзіміз жетті, себебі: біріншіден, олар көбінесе жеке қатынастармен жүктеледі. Бұл жанжалдың дамуына әсер ету себебінің бірі, кейде даудағы жеңістен қарағанда, қатысушылардың жеке амбицияларын қанағаттандырудың маңыздырақ болуында; *Екіншіден*, бұл даулар «барлық бағытта» орын алады. Олар акционерлік қаражатқа, серіктестіктің мүлкі үшін күреске, қарыздар үшін күреске (тиісінше оны ықтимал банкроттыққа дейін жеткізуге) және жекешелендіру мәселелеріне, сондай-ақ жанжалға қатысушыларды қудалауға қатысты болуы да мүмкін; *Үшіншіден* корпоративтік дауда, тараптардың міндеттері клиент үшін бір ғана сот ісін жүргізуде жетекшілік ету емес, үнемі «тактикалық артықшылықты» қамтамасыз ету маңызды екендігімен анықталады. Бұл әсіресе компанияны бақылау үшін күреске келгенде маңызды.

Қазақстан Республикасының заңнамасында корпоративтік жанжалға анықтама бермейді. Азаматтық процестік кодекс (бұдан әрі - АПК) корпоративтік даулар сияқты санаттарымен жұмыс істейді және корпоративтік дауларға ғана анықтама береді.

АПК-нің 27-бабына сәйкес, «корпоративтік дауларға» олардың тарапы коммерциялық ұйым, коммерциялық ұйымдар қауымдастығы (одағы), коммерциялық ұйымдар және (немесе) жеке кәсіпкерлер қауымдастығы (одағы), Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес өзін-өзі реттейтін ұйым мәртебесі бар коммерциялық емес ұйым және (немесе) оның акционерлері (қатысушылары, мүшелері), оның ішінде бұрынғы акционерлері болып табылатын:

- 1) заңды тұлғаны құруға, қайта ұйымдастыруға және таратуға;
- 2) өзіне акционерлік қоғамның акцияларын, шаруашылық серіктестіктердің жарғылық капиталындағы қатысу үлестерін, кооперативтер мүшелерінің пайларын қамтитын мұраға қалдырылған мүлікті бөлуге немесе ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкін бөлуге байланысты туындайтын дауларды қоспағанда, акционерлік қоғамдар акцияларының, шаруашылық серіктестіктердің жарғылық капиталындағы қатысу үлестерінің, кооперативтер мүшелері пайларының тиесілілігіне, олардың ауыртпалықтарын анықтауға және олардан туындайтын құқықтарды іске асыруға, оның ішінде олармен жасалған мәмілелерді жарамсыз деп тануды;
- 3) лауазымды адамдардың, құрылтайшылардың, акционерлердің, қатысушылардың және өзге де тұлғалардың әрекеттерімен (әрекетсіздігімен) заңды тұлғаға келтірілген залалдарды өтеу туралы талаптарға;
- 4) мәмілелерді жарамсыз деп тануға және (немесе) осындай мәмілелердің жарамсыздығының салдарларын қолдануға;
- 5) заңды тұлғаның басқару органдарының құрамына кіретін немесе кірген адамдарды тағайындауға немесе сайлауға, өкілеттіктерін тоқтатуға, тоқтата тұруға және олардың жауаптылығына, сондай-ақ олардың өкілеттіктерін жүзеге асыруға,

тоқтатуға, тоқтата тұруға байланысты осындай адамдар мен заңды тұлға арасындағы азаматтық құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға;

б) бағалы қағаздар эмиссиясына;

7) акцияларға және өзге де бағалы қағаздарға құқықтарды ескере отырып, бағалы қағаздарды ұстаушылар тізілімі жүйесінің жүргізілуіне, сондай-ақ бағалы қағаздарды орналастыруға және (немесе) олардың айналымына байланысты дауларға;

8) акциялар эмиссиясын мемлекеттік тіркеуді жарамсыз деп тануға;

9) заңды тұлғаға қатысушылардың жалпы жиналысын шақыру мен өткізуге және онда қабылданған шешімдерге;

10) заңды тұлғаның басқару органдарының шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) дау айтуға байланысты даулар жатады [5].

Осылайша, корпоративтік дау – бұл заңды тұлғаны (корпорацияны) құрумен, оны басқарумен немесе оған қатысуға байланысты мүдделер қақтығысының болуымен көрінетін, заңда көзделген тәсілдермен шешілетін немесе реттелетін корпоративтік қатынастардың түрі.

Корпоративтік даудың субъектілері заңды тұлға, заңды тұлғаның басқару органы, заңды тұлғалардың шаруашылық бірлестіктері, акционер, қатысушы (құрылтайшы) болуы мүмкін. С.Б. Зайнуллин корпоративтік даудың объектілері ретінде, акционерлердің жалпы жиналысының шешімі, жарғылық капиталдағы үлестер, акциялар, мүліктік құқықтар, зияткерлік қызмет нәтижелері және т.б. сияқтыларды бөліп көрсетеді [6, 8 б.].

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне (бұдан әрі - АК) сәйкес, шаруашылық серіктестіктің немесе акционерлік қоғамның қатысушысы, егер мұндай қатысушы өзінің іс-әрекетімен (әрекетсіздігімен) заңды тұлғаға елеулі зиян келтірсе, не өзге түрде оның қызметін және ол құрылған мақсаттарға қол жеткізуді айтарлықтай қиындатса, серіктестіктің немесе қоғамның оның ішінде құрылтай құжаттарында немесе заңда көзделген өз міндеттерін өрескел бұзса, оған қатысу үлесінің нақты құнын төлей отырып, аталған қатысушыны серіктестіктен немесе акционерлік қоғамнан сот тәртібімен алып тастауды талап етуге құқылы.

Алайда, корпоративтік дауларға қатысты өзінің де ерекшелік мәселелері жетерлік. Ондағы мәселе «корпоративтік даулар» санатына нақты не кіретінін анықтау қиын болуы мүмкін, себебі корпоративтік даулар нені қамтуы мүмкін екендігінің толық тізбесі жоқ.

Заңды тұлғаның құрылтайшыларының, қатысушыларының, мүшелерінің заңды тұлға жасаған мәмілелерді жарамсыз деп тану және (немесе) мұндай мәмілелердің жарамсыздығы салдарын қолдану туралы талаптары бойынша дауларды айта отырып, бұл ретте заңды тұлғаның контрагенті жауапкер, талап қоюшы заңды тұлғаның өзі, ал құрылтайшы (заңды тұлғаның қатысушысы, мүшесі) заңнама бойынша талап қоюшының өкілі болады.

Корпоративтік даулар бұрын іс жүзінде тек мемлекеттік соттарда, баламалы реттеу әдіс, тәсілдерінсіз ғана қаралатын. Дәлірек айтқанда, АҚШ-та әділеттілік қағидатын қамтамасыз ету мақсатында, корпорацияларды басқару үшін корпоративтік дауға қатысты мұндай талап арыздың түрі ең алғаш рет 1832 жылы сотқа берілді [7, 48 б.].

Соттық қарау, бастапқы кезден тараптардың қарсыласуын болжап, көбінесе олардың арасындағы қарым-қатынасты одан әрі бұзады. Көбінесе сот шешімін

шығару жанжалды дұрыс шешу дегенді білдірмейді, керісінше оның өршуіне себеп болуы да мүмкін. Кей кезде қол жеткізген нәтижеге жеңілген тарап қана емес, жеңген тараптың да көңілі толмайтыны осыдан.

Қолданыстағы АПК бойынша сотта корпоративтік дауларды қарау барысында, тараптарды сот шешіміне жеткізбей, ымыраға келуіне жол ашатын «медиацияның» рөлі күн санап артып келуде.

Ғылыми әдебиетте, медиация мен делдалдық ұғымдарының синонимдестігін айта кеткен жөн. Біріншісі, ағылшын тіліндегі «meditation» сөзінің орысша-қазақша транскрипциясы және шетелдік әдебиеттерде жиі қолданылады. Екіншісі, медиация терминінің қазақша аудармасы, бірақ отандық әдебиеттер салыстырмалы түрде сирек қолданылады. Себебі, медиацияның аудармасы ретінде «келістірушілік», «жарастырушылық», «татуластырушылық» не «бітістірушілік» ұғымдары қолданылады, алайда олардың мәні медиацияға сәйкес келмейді.

Медиация – келісімге қол жеткізу үшін тараптарға қолдау көрсететін тәуелсіз, бейтарап медиатордың көмегімен жанжалдарды шешу болып табылады. Медиацияның негізгі мақсаты келіспеушіліктегі оң жақ пен кінәліні анықтау емес, медиацияның негізгі мақсаты тараптарды консенсусқа келтіру болып табылады. Даудың субъектілері медиацияда белсенді рөл атқарады, олар медиацияға ерікті түрде өтініш білдіреді және ерікті түрде қатысады, медиаторды өздері таңдайды, іс-әрекет ережесін анықтайды, сөйлесулер жүргізеді және сол арқылы бүкіл процесті бақылайды.

Мысал ретінде статистикаға жүгініп өтсек, дауды баламалы шешудің белсенді даму үстіндегі әрі кең көлемде қолдануындағы англо-саксондық құқықтық жүйені келтірсе болады. Статистика бойынша 1000-ға жуық сұралған американдық корпорацияның 88% соңғы 3 жылдың ішінде медиацияны белсенді қолданып келген, 79% арбитраждық сотқа жүгінген, 81% медиацияны соттық ретеуден қарағанда тиімділігін, 59% бұл балмалы реттеудің түрлері тараптар арасындағы даудан кейін серіктестіктерін сақтап қалуына ықпалын тигізген [8, 131 б.].

М.К. Сулейменов медиацияның бірнеше артықшылығын атап көрсетеді: *Біріншіден*, сот шешіміне қарағанда медиация келісімін жасау, корпоративтік даудың қатысушыларына әріптестік, достасу, тәрбиелік әсер етуге көп мүмкіндіктер береді. Сот шешімі тараптардың ерік, жігерінсіз шығарылып, ондағы мемлекеттік мәжбүрлеу элементін қамтитынын жиі көруге болады. Ал медиация дауласушы тараптардың ерік білдіруінің негізінде жасалады. *Екіншіден*, медиация тараптарды татуластыруға алғашқы қадам болып табылса, ал сот шешімі кейбір жағдайларда дауласушы тараптардың арасындағы келіспеушіліктерді үлкейтіп, одан ары үдетіп жіберуі мүмкін. *Үшіншіден*, медиацияға келу сотпен тараптардың уақыты мен материалдық қаражаттарын қысқартады. *Төртіншіден*, маңызды аргумент - медиация келісімін жасау арқылы тараптар даудың субъективтік жағын жоққа шығарады, яғни борышкердың өз міндеттерін ерікті түрде орындауына нақты мүмкіндік туады. Сот шешімін шығарғанда даудың субъективтік жағы барлық жағдайда жойылмайтыны белгілі, соған байланысты шешім көбінесе апелляциялық, кассациялық тәртіптерде шағымдалып жатады [9, 37-38 б.].

Сонымен қатар, сот шешім шығаруының нәтижесінде оны мәжбүрлі түрде орындау тек жауапкерге қатысты орын алады. Ал медиацияға келу кезінде жауапкермен қатар талап қоюшы да өзіне белгілі бір міндеттер алуы мүмкін. Медиация келісімінің негізінде қабылданған міндеттемелерді талап қоюшы да,

жауапкер де орындауы тиіс, ал ол болмаған жағдайда, міндеттемелерді мәжбүрлі түрде орындауды сот орындаушылары жүзеге асырады.

Медиация рәсімі еріктілік, тараптарының тең құқылығы, медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптылығы, медиация рәсіміне араласуға жол бермеушілік, құпиялық қағидаттарына негізделеді. Медиацияның бүкіл рәсімі барысында, медиатор барлық тараптармен бірге және олардың әрқайсысымен жеке кездесіп, байланыста бола алады. Медиатор, тараптардың біреуінің құқықтары мен заңды мүдделерін кемсіту сияқты, өз әрекеттерімен тараптардың кез келгенін басым жағдайға қоюға құқығы жоқ.

Оның міндеті – тараптардың карама-қайшылыққа түсуіне жол бермей, эмоционалды шиеленіс деңгейін төмендетуге мүмкіндік беретін сындарлы атмосфераны құру.

Бұдан басқа, медиация рәсімін жүргізу кезінде тараптардан болған оқиғаның барлық мән-жайларын, сондай-ақ айтылғандардың барлық егжей-тегжейін үнемі нақтылап отыру қажет. Бұл жанжалдың нақты себептерін анықтауға мүмкіндік береді. Ішкі корпоративтік жанжалды шешу үшін қолданылатын медиация рәсімі контрагенттер мен басқа тұлғалардың назарын корпорацияның істері мен мәселелеріне аудармай, даудың мәліметтерін құпия сақтауға көмектеседі. Нәтижесінде корпоративтік ұйымның беделіне төнетін қауіп деңгейі төмендейді, сонымен қатар жанжалды жедел шешуге мүмкіндік туады. Сондай-ақ, медиация барысында жанжалға қатысушылар арасындағы әріптестік қатынастар сақталады, ал болашақта тараптар ынтымақтастықты жалғастырады, өйткені медиатор бір тараптың ұстанымын жақтамайды, керісінше жағдайды объективті түрде зерттейді және жанжалдың екі тарабы үшін де қолайлы шешім қалыптастырады.

Мақалада жасалған тұжырымдар, корпоративтік дауларды медиация арқылы реттеуде көптеген корпорациялардың тағдырын, оның ішіндегі қарым қатынастар мен жұмысшылардың болашағына деген алаңдамаушылығына септігін тигізеді деген пікірдемін, сонымен қатар келесідей ұсынымдарды қарастыру қажет деп санаймын:

- Азаматтық дау оның ішінде корпоративтік дауларды реттудің ұлттық институтын құру қажет. Институт кәсіби медиаторларды даярлауды жүзеге асырып, оларды таңдау мәселелері бойынша кеңес беруі қажет және жұртшылықты татуластыру рәсімдерінің маңыздылығы туралы хабардар етіп, медиацияның үлгілік ережелерін жасайды. Жоғарғы Сот жанындағы сот төрелігі академиясында болашақ судья-медиаторларды дайындайтын оқу жоспарын енгізу қажет, яғни белгілі бір арнайы пәнді қарастыру.

- Адвокат және заңгерлердің клиенттерге кеңес беру кезінде корпоративтік дауларды татуластыру рәсімімен, оның ішінде медиация тәртібімен шешуді ұсынбаған заңгерлердің кәсіби адалдық үшін жауапкершілігін арттыру және олардың қатысумен даулардың алдын алуға болатын сот процестерінің санының тиімділігін бағалауды жүргізу;

- Корпоративтік дауларды медиация тәртібімен реттеу туралы ережелерді келісімшарттарға немесе корпорацияның жарғыларында қарастыру;

- Соттардың корпоративтік даулар бойынша тиісті арыздарды (талап қою) медиация тәртібіне жүгінгенге дейін қабылдамауы;

- Сотта корпоративтік және т.б. даулар бойынша судья-медиатор ретінде отставкадағы судьяларды тағайындау;

- Корпоративтік даулар бойынша сотқа жүгінер алдындағы «сот кабинетінде» дауласушы тараптардың қалауы бойынша, олардың еріктерін білдіретін медиацияға келу туралы ұяшығын қарастыру қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Баженов С.В. Исторические корни понятия «корпорация» в правовой сфере древнего Рима // Журнал «Современные проблемы науки и образования» №6, 2008. – 33-37 с.
2. Басин Ю.Г. Коммерческие корпоративные отношения и юридическая ответственность // В издании «Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву». – Алматы: АЮ-ВШП «Адилет», НИИ частного права КазГЮУ, 2003. – 135 с.
3. Андреев В.К., Лаптев В.А. Корпоративное право современной России // Издательство: Проспект, 2018. – 352 с.
4. Чикулаев Р.В. Корпорации и корпоративные финансовые инструменты в российском и зарубежном праве // Вестник Пермского университета № 52, 2021. – 320 с.
5. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі, 2015 жылғы 31 қазан // ҚР Әділет министрлігінің "Республикалық құқықтық ақпарат орталығы" сайт: <http://adilet.zan.kz>
6. Зайнуллин С.Б. Методологические проблемы разрешения корпоративных конфликтов // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». №2. 2016. – 7-11 с. <http://naukovedenie.ru/PDF/139EVN216.pdf>.
7. Семилютина Н.Г. Корпоративные споры и развитие альтернативных механизмов разрешения споров // Журнал российского права № 2 (218), 2015. – 47-51 с.
8. Белянская О.В., Глухова О.Ю., Коломыцева В.В., Максимова И.М. Альтернативные способы и процедуры разрешения правовых конфликтов – Тамбов: Учебное пособие Тамбовский государственный университет имени Державина Г.Р., 2021. – 175 с.
9. Сулейменов М.К. Внесудебное урегулирование споров в Казахстане: «Проблемы теории и практики» // Вестник Института законодательства Республики Казахстан №3 (31), 2013. – 35-41 с.

*Н.С. Кузенбаев ,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

**ЗАҢ КОНСУЛЬТАНТТЫҢ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСКЕ ӨКІЛ РЕТІНДЕ
ҚАТЫСУЫ; ҚҰҚЫҚТЫҚ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

Қазақстан Республикасы Конституциясының (бұдан әрі - Конституция) 13-бабына сай әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы.

Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар. Әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Заңда көзделген реттерде заң көмегі тегін көрсетіледі делінген [1].

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексінің (бұдан әрі - АПК) 8-бабына сәйкес – Әркім бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтарын немесе заңды мүдделерін қорғау үшін АПК-да белгіленген тәртіппен сотқа жүгінуге құқығы бар.

Мемлекеттік органдар өз құзыреті шегінде, азаматтар мен заңды тұлғалар АПК-да белгіленген тәртіппен басқа тұлғалардың немесе тұлғалардың белгісіз бір тобының бұзылған немесе даулы заңды мүдделерін қорғау туралы арыз беріп, сотқа жүгінуге құқылы.

Талап қою АПК-да көзделген ерекшеліктер ескеріле отырып, сотқа жазбаша нысанда немесе электрондық құжат нысанында берілуі мүмкін.

Егер істердің белгілі бір санаты үшін дауды сотқа дейін реттеу тәртібі заңда белгіленсе немесе шартта көзделсе, сотқа жүгіну осы тәртіп сақталғаннан кейін мүмкін болады [2].

Ал қарапайым халық бұл заң талаптарын жатқа білу қиынға соғады және біреуі білсе, біреуі біле бермейді. Осы сәтте азаматтар мен ұйымдардың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері бұзылған жағдайда – оларға көмекке заң консультанттары мен адвокаттар көмекке келеді.

Біздің Мемлекет әрбір азаматтарына және заңды тұлғаларға тиісті, білікті заң көмегін алып, содаң соң сот арқылы қорғалуына кепіл беріп отыр.

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI Заңының (бұдан әрі - Заң) 75-бабында заң консультантының мынадай түсінігі көзделген:

«Заң консультанты - жоғары заң білімі, заң мамандығы бойынша екі жылдан кем емес жұмыс өтілі бар, аттестациядан өткен, заң консультанттары палатасының мүшесі болып табылатын және заң көмегін көрсететін жеке тұлға».

Конституцияның 76-бабына сәйкес – Сот билігі Қазақстан Республикасының атынан жүзеге асырылады және өзіне азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғауды, Республиканың Конституциясының, заңдарының, өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз етуді мақсат етіп қояды.

Сот билігі Республика Конституциясының, заңдарының, өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының негізінде туындайтын барлық істер мен дауларға қолданылады.

Бұл дегеніміз Мемлекет бірінші орынға азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қояды [1].

Осыған байланысты білікті мамандар әрі өз ісінің шеберлері олар - заң консультанттар мен адвокаттар бұл жауапкершілігі мол, қызметін мойынға алып отыр.

Бүгінгі мақала – заң консультанттарына арналады, яғни Заң консультанттың азаматтық процеске өкіл ретінде қатысуы; құқықтық мәртебесі және өкілеттілігі. Мақаланы жазу барысында отандық, ресейлік және бірнеше шет елдердің құқық пен заң ғылымдардың, заңгерлердің, цивилистика танушылардың еңбектері зерттелген болатын.

Заң консультант – бұл «Өкілдік ету» институтының өте маңызды әрі ауқымды бөлігі болып табылады. Яғни азаматтардың және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау және қалпына келтіру үшін, заң талаптарын білмей, тікелей сотқа жүгініп өз мүдделерін қорғай алмай жататын сәттер тәжірибеде өте көп кездеседі.

Өкілдіктің жалпы ережелері АПК-нің, салалық нормативтік құқықтық актілерінде де айқындалады. Қазақстан Республикасының адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI Заңынан және Қазақстан Республикасының адвокаттық қызметті және заң көмегін реттейтін өзге де нормативтік құқықтық актілері [3].

Азаматтық процестегі өкілдік институты білікті заң көмегін көрсетуге және сот ісін жүргізудің қолжетімділігіне кепілдік береді. Көпшілікке мәлім, азаматтық процесте тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы негізінде жүзеге асырылады. Азаматтық процеске қатысатын тараптарға өзінің ұстанымын қорғауға тең мүмкіндіктер берілген [2].

Осылайша, жарыспалылық – бұл сот өндірісінің демократиялық қағидаты, осы қағидаттың негізінде тараптардың өздерінің жарыспалылығы арқасында сот дауды шешеді. Мүдделі тұлғалардың өздері ұсынған дәлелдемелерді, фактілерді (құжаттамалық дәлел) қоса құқықтық нормаларды түсіндіруі (логикалық-құқықтық дәлелдеме).

Сондықтан да, сотқа жүгінер алдында, асығыс әрекет жасамастан азаматтар мен заңды тұлғалар тиісті әрі білікті заң көмегін алу үшін заң консультанттар палатасына немесе адвокаттар алқасына жүгінген жөн.

Азаматтық сот ісін жүргізудің ең басты міндеттері ол – Азаматтардың, мемлекеттің және заңды тұлғалардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау және қалпына келтіру, азаматтық айналымда заңдылықты сақтау, істің толық және уақтылы қаралуын қамтамасыз ету, дауды бейбіт жолмен реттеуге жәрдемдесу, құқық бұзушылықтардың алдын алу мен қоғамда заңға және сотқа құрметпен қарауды қалыптастыру азаматтық сот ісін жүргізудің міндеттері болып табылады.

Заң консультанттар талап қою АПК-да көзделген ерекшеліктер ескере отырып, сотқа жазбаша нысанда немесе электрондық құжат нысанында береді.

Ал сот – әділ әрі заңды, жан-жақты және объективті шешім қабылдау үшін ауқымды жұмысты, яғни заң консультанттар, адвокаттар немесе тараптар дәлелдемелерді заңды жолмен жинап сотқа ұсынуды және өздерінің құқықтарын жүзеге асыруға жәрдемдеседі.

Азаматтар өз істерін сотта жеке өздері немесе өкілдері арқылы жүргізуге құқылы. Азаматтың іске өзінің қатысуы оны бұл іс бойынша өкілінің болу құқығынан айырмайды. Заңды тұлғалардың істерін сотта өздеріне заңмен, өзге де нормативтік құқықтық актілермен немесе құрылтай құжаттарымен берілген өкілеттіктер шегінде әрекет ететін олардың басшылары және (немесе) олардың өкілдері жүргізеді. Заңды тұлғаның басшысы сотқа өзінің қызмет бабын немесе өкілеттігін куәландыратын құжаттарды ұсынады.

Сенімхатқа, Қазақстан Республикасының заңнамасына, сот шешіміне не әкімшілік актіге негізделген істі сотта жүргізуге тиісті түрде ресімделген өкілеттіктері бар әрекетке қабілетті адам сотта өкіл бола алады [2].

Тапсырма бойынша өкілдік етуші тұлғаларды атап өтсек олар - адвокаттар; заңды тұлғалардың істері бойынша – осы заңды тұлғалардың жұмыскерлері, ал мемлекеттік органдардың және олардың аумақтық бөлімшелерінің істері бойынша – осы мемлекеттік органдардың жұмыскерлері; өзге заңды тұлғалардың істері бойынша, егер мұндай заңды тұлғалар сол бір тұлғаның бақылауында (тікелей немесе жанама) болса, заңды тұлғалардың жұмыскерлері; кәсіптік одақтардың - құқықтары мен мүдделерін қорғауды осы кәсіптік одақтар жүзеге асыратын жұмысшылардың, қызметшілердің, сондай-ақ басқа да адамдардың істері бойынша уәкілетті өкілдері; заңмен, жарғымен немесе ережемен осы ұйымдар мүшелерінің құқықтары мен мүдделерін, сондай-ақ басқа да адамдардың құқықтары мен мүдделерін қорғау құқығы берілген ұйымдардың уәкілетті өкілдері; Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл; басқа тең қатысушылардың тапсырмасы бойынша тең қатысушылардың біреуі; «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес заң консультанттары палатасының мүшелері болып табылатын адамдар сотта тапсырма бойынша өкіл бола алады.

Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілді қоспағанда, барлық аталған өкілдің процестік өкілеттіктері тиісті түрде ресімделген сенімхатпен расталу тиіс екенін ескеру қажет.

Өкілдің яғни заң консультанттың өкілеттіктері келесідей көрсетілген: тапсырма бойынша өкіл, талап қоюға қол қоюдан, істі төрелікке, "Астана" халықаралық қаржы орталығының сотына беруден, татуласу келісімін, дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісім немесе дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасасудан, талап қоюдан немесе талап қоюды танудан толық немесе ішінара бас тартудан, талап қою талаптарының нысанасын ұлғайтудан немесе азайтудан, талап қоюдың нысанасын немесе негізін өзгертуден, өкілеттіктерді басқа тұлғаға беруден (басқаға сеніп тапсырудан); сот актісіне апелляциялық, кассациялық тәртіптермен шағым жасаудан, жаңадан ашылған немесе жаңа мән-жайлар бойынша сот актісін қайта қарау туралы арыз беруден, сот актісін мәжбүрлеп орындатуды талап етуден, ұйғарылған мүлікті алудан, апелляциялық шағымнан және кассациялық тәртіппен сот актісін қайта қарау туралы өтінішхаттан бас тартудан басқа, өкілдік етушінің атынан АПК-да көзделген барлық процестік әрекетті жасауға құқылы деп бекітілген.

Заң консультанттар тапсырма бойынша өкілдер - мемлекеттік органдардан, қоғамдық бірлестіктерден, заңды тұлғалардан анықтамаларды немесе өзге де құжаттарды сұратуға, сондай-ақ Қазақстан Республикасының адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы заңнамасында белгіленген тәртіппен заң көмегін көрсету үшін өзге де әрекеттерді жасауға құқылы.

Заң консультанттар, өкілдің процестік әрекеттердің әрқайсысын жасауға өкілеттіктері өкілдік беруші берген сенімхатта арнайы көзделуге тиіс. Заң консультанттардың өкілеттіктері заңға сәйкес берілген және ресімделген сенімхатта көрсетілуге тиіс. Сенімхат сотқа жазбаша нысанда немесе сенім білдірушінің электрондық цифрлық қолтаңбасымен куәландырылған электрондық құжат нысанында беріледі.

Сот отырысына сенім білдірушінің жеке өзі қатысқан жағдайда, оның сот отырысының хаттамасына енгізілген ауызша мәлімдемесінде көрсетілуі мүмкін және заң консультанттары палатасына мүшелігін растайтын құжат ұсыну қажет [2].

Заң консультанттардың Заң көмегін көрсету келесі қағидаттарға негізделеді: заң үстемдігі; заң көмегін көрсететін тұлғалардың тәуелсіздігі; клиенттің құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу және қорғау; клиенттің мүддесінде заң көмегін ұсыну; кәсіптік құпияны сақтау; кәсіптік және әдептік мінез-құлық нормаларын сақтау; заң көмегін көрсету шектері мен шараларын айқындау еркіндігі; заң көмегін көрсету стандарттарын сақтау; сотқа, сот ісін жүргізу қағидаларына және кәсіп бойынша әріптестерге құрмет; заң көмегінің қолжетімділігі [3].

Заң консультанттардың Заң көмегін көрсету қағидаттарының мәні: заң көмегін көрсетудің мазмұнын айқындайтын және заң көмегіне қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін іске асырудың жалпы шарттарын қамтамасыз ететін оның іргелі бастаулары заң көмегін көрсету қағидаттары болып табылады.

Заң көмегін көрсету қағидаттары өзара байланысты болады және өздерінің жүйесін құрайды. Қағидаттардың әрқайсысын іске асыру заң көмегін көрсетудің өзге қағидаттарымен өзара іс-қимыл жасаса отырып жүзеге асырылады.

Заң көмегін көрсету қағидаттарын сақтамау осы Заңда және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында белгіленген жауаптылыққа алып келеді.

Заң консультанттар өз кәсіби міндеттері мен қызметін атқару немесе орындау және құқықтары мен өкілеттіктерін жүзеге асыру барысында тәуелсіз болады әрі ешкімге бағынышты емес, Қазақстан Республикасының заңдарында тікелей көзделген, әрі бекітілген жағдайларды қоспағанда, Заң консультанттардың кәсібилік қызметіне прокуратураның, соттардың, құқық қорғау органдардың, арнайы органдардың өзге де мемлекеттік органдардың, заңды тұлғалардың, өзге де ұйымдар мен адамдардың араласуына жол берілмейді [3].

Белгілі жағдай 2018 жылға дейін азаматтық процесте жоғары заң білімі болса болды, азаматтар мен заңды тұлғалардың мүдделерін өкіл ретінде сотта қорғаған болатын.

Атап өтетін болсақ кез келген тұлға жоғары білім ортаны тәмамдап "заңгер" дипломын қолына алған соң сот отырыстарында өкілдік еткен.

Осы жағдай жас мамандардың (заңгерлер) сот отырыстарында, азаматтық процесінде, яғни құқық саласында мүлдем тәжірибесі болмағанына байланысты, білікті заң көмегін дұрыс көрсетпей азаматтар мен заңды тұлғалардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтірмей қалған жағдайлар өте ауқымды.

Заң қабылданғанға дейін тек адвокаттық қызмет заңмен реттелсе, заңгерлердің өкіл ретінде орасан әскері қызметтері мүлдем реттелмеген болатын.

Сонымен қатар, судьялар сотқа келіп түскен заңгерлердің талап қоюлары мен өтініштерін қате жазылғанын және заңнамамен белгіленген тәртіптерді сақталмауына байланысты, талап қоюларды иесіне кері қайтарып немесе талап қоюларын нақтылау үшін түсіндірме жұмыстарын жүргізген, ал ол болса сотқа деген қосымша жүктеме жұмысы және қарапайым халықтың уақыты мен қаражаты қосымша жұмсалуда.

Заңгерлердің өкіл ретінде қызметтерін кез келген адам көрсеткен, олардың қызметтерін ешбір орган тікелей бақыламаған. Өз кезегінде заң қызметінің сапасына әсер етіп, олардың үстінен шағым жасау үшін орган болмады.

"Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы" заңы Қазақстандағы құқықтық нарықты реттеуге арналған деп толықтай тұжырымдауға негіз бар.

Қазіргі жаңа Қазақстан мемлекетіміздің әлеуметтік, саяси және экономикалық құрылымының өзгеруіне байланысты жаңа тарихи шындықтарды ескере отырып, азаматтық сот процессіндегі заң консультанттардың өкіл ретінде әлеуметтік, саяси және құқықтық мәнін бөліп көрсетуге болады.

А.А.Мельников пен И.М.Ильинская авторларының пікірлеріне қосылсақ заң консультанттардың яғни өкілдіктің әлеуметтік мәні қақтығыстар мен деликтер жағдайында қоғам мүшелерінің игілігі мен құндылықтарын қорғауға қалыптасып келе жатқан азаматтық қоғамның нақты әсер ету факторы ретінде әрекет етуінде, ал оны қарауға және шешуге құзыреті бар орган ол – соттар [4, 11 б.].

Азаматтық қоғам және оның институттары әлеуметтік бақылауды жүзеге асырады. Азаматтық сот ісін жүргізуде тұлғаның субъективті құқықтарды тиімді жүзеге асыру мүмкіндігін заңнама қаншалықты оңтайлы реттейтінін; соттар азаматтық істер бойынша сот төрелігін жүзеге асыру кезінде адамның бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі өз міндеттерін толық орындалуын бақылайды; заң консультанттардың кәсіптің азаматтық қоғам институттарының бірінің субъектісі болып табылатын олардың білікті заң көмегін пайдалану мүмкіндігі қаншалықты шынайы көруге болады.

Заң консультанттардың саяси мәні азаматтық процестің оның басымдықтары, тараптардың мәртебесі, олардың теңдігі, бәсекелестік және диспозитивті сот ісін жүргізу, жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, мүдделерін, мүлкін сот арқылы қорғауға қол жеткізу еркіндігі сияқты сипаттамалармен байланысты нысандар және т.б. Сонымен қатар, ҚР Конституциясы азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдігін, жеке өмірге қол сұғылмаушылықты, жеке меншік құқығын, құқықтар мен бостандықтарды қорғауды, білікті заң көмегін алу құқығын бекітеді. Мұндай білікті заң көмегін сенім білдірушінің субъективті құқықтарын жүзеге асыратын және оның мүдделерін қорғау шараларын қабылдайтын заң консультанты мен адвокат қана көрсете алады.

Заң консультанттардың құқықтық мәні азаматтық процессте субъективті іс жүргізу құқықтарын жүзеге асыру, мүдделерді, мүлікті, басқа да құндылықтар мен игіліктерді қорғау және қорғау мақсатында өкілдіктің құқықтық әлеуетін пайдалану мүмкіндіктерінде көрінісін табуда.

Бұл жерде азаматтық процессте тараптардың, үшінші тұлғалардың жан-жақты кепілі ретінде заң консультанттардың маңыздылығын айтып отырмыз. Заң консультанттардың өкіл ретінде бұл сапасы әртүрлі элементтерді қамтиды, сондықтан ерекше заңдық мәнге ие. Ең бастысы, өкілдікті маман, кәсіпқой, мысалы, заң консультанттар мен адвокаттар жүзеге асыратын жағдайларда.

Бұл, азаматқа оның мүддесін, мүлкін қорғау, келтірілген зиянды өтеу және т.б. үшін сотқа жүгіну құқығын түсіндіруге нақты мүмкіндігі бар ол - заң консультанттар болып табылады. Содан кейін ол талап қою арызын жасай алады, қажетті дәлелдемелерді жинап, сотқа бере алады, істі сот талқылауына дайындау сатысында және істі мәні бойынша қарау және шешу кезінде сенім білдірушінің мүддесі үшін табысты әрекет ете алады.

Тараптардың бітімгершілік келісімін жасасуда заң консультанттар кәсібилігі мен тиімділігі маңызды рөл атқара алады. Егер сот заң консультанттардың өкілдік ету барысында талаптары мен дәлелдерімен келіспесе немесе оларды ішінара

қанағаттандырса, заң консультанттар сот шешіміне апелляциялық, кассациялық тәртіпте шағымдануға, сол арқылы өз тарапының бұзылған құқықтары мен мүдделерін қалпына келтіру шараларын қолдануға құқылы.

Осылайша, заң консультанттардың цивилистикалық институты болып табылады азаматтық процеске қатысушыларға мүмкіндік беретін азаматтық іс жүргізудегі жеке тұлғаның нақты және маңызды процесуалдық кепілі.

Бір жағынан өкілдікті өздері таңдаған адамға сеніп тапсырса, екінші жағынан заң консультанттан өкілдік берушінің мүддесін қорғау мақсатында заңда көзделген барлық шараларды қабылдауды және онда көрсетілген құралдарды пайдалануды талап етеді [5, 17 б.].

Азаматтық процестің субъектісі болып табылатын заң консультанттары жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғалуына және білікті заң көмегіне, конституциялық құқықтарын жүзеге асыруға қабілетті институт. Ал бұл – адам үшін де, қоғам мен мемлекет үшін де өте маңызды.

Әдебиет тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995. 30 тамыздағы. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> - 31.03.2023
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі, 2015. 31 қазандағы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> - 31.03.2023
3. «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176> - 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI. 31.03.2023
4. Ильинская И.М., Лесницкая Л.Ф. Судебное представительство в гражданском процессе. – М.: Юридическая литература, 2013 – 200 с.
5. Мельников А.А. Понятие представительства в гражданском процессе. Курс советского гражданского процессуального права. - М.: Наука, 1981. – 299 с.

*Кумарова А.К.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ, ВОЗНИКАЮЩИХ В СУДЕБНОЙ ПРАКТИКЕ ПРИ РАЗРЕШЕНИИ СПОРОВ, О ПРИЗНАНИИ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО ЗА ДОБРОСОВЕСТНЫМИ ПРИОБРЕТАТЕЛЯМИ

В силу нарастающего влияния хозяйственного оборота на развитие экономики государств актуальность приобретает вопрос развития основных положений института частной собственности. Наиболее значимыми и проблемными в рассматриваемой сфере являются вопросы регулирования правового статуса имущества, ввиду их важности и влияния на общественные отношения. В настоящее время экономические процессы в глобальном масштабе значительно ускорились. Именно по этой причине на постсоветском пространстве в последние годы произошли значительные изменения в правовом регулировании гражданского

оборота, которое требует эксплицитных действий участников гражданских правоотношений, особенно в вопросах перехода прав на имущество.

Как пишет Нестерова Е.В., институт имущественной ответственности за нарушение договорных обязательств в гражданском законодательстве Республики Казахстан является наиболее актуальным вопросом, о чем свидетельствует постоянный научный интерес ученых-юристов, а также систематическое внесение изменений в законодательство Республики Казахстан в вопросах усовершенствования мер ответственности участников гражданских правоотношений [1, с.78-84].

Таким образом, детерминирующими вопросами, обуславливающими стабильность гражданского оборота в Республике Казахстан, являются вопросы перехода прав на имущество, совершенствование которых невозможно без обеспечения правовых основ защиты прав добросовестного приобретателя.

Для поддержания динамичного имущественного оборота в Республике Казахстан и сохранения темпов экономического роста необходимо функционирование системы стабильного перехода прав на имущество. В активном гражданском обороте роли участников гражданских правоотношений не статичны, одно и то же лицо может являться собственником в одних правоотношениях и добросовестным приобретателем в других. В этой связи гражданское законодательство, в целях гарантирования стабильности гражданского оборота, должно обеспечивать соблюдение баланса интересов сторон.

В современных условиях актуальность и значимость этой проблемы значительно возросла в связи с нарушениями права собственности в виде незаконной приватизации недвижимого имущества; проблемы бесхозного имущества; незаконного приобретения крупных земельных участков сельскохозяйственного назначения, которые годами не используются; нарушений, допускаемых при изъятии земельных участков для государственных нужд; самовольного строительства; незавершенного строительства; различные виды мошенничества с недвижимым имуществом и иных правонарушений, связанных с недвижимым имуществом.

Недостаточность нормативного регулирования порождает проблемы практического характера, отсутствие единства в судебной практике при разрешении споров. В настоящее время все чаще высказывается мнение о внесении уточнения в эту область правового регулирования.

Добросовестное приобретение - это совокупность правовых норм, регламентирующих возникновение права собственности на недвижимое имущество в силу добросовестного приобретения данного имущества.

Как юридическая категория добросовестность приобретателя берет свое начало еще из римского права, где права на незаконное владение имуществом могло осуществляться как добросовестно, так и недобросовестно. Несмотря на это, римское право не ограничивало виндикационный иск в пользу добросовестного приобретателя, напротив, владелец имел право потребовать свою вещь из незаконного владения другого лица, независимо от того, приобрел ли ответчик спорную вещь добросовестно.

Однако в германском праве существовали нормы, ограничивающие возможность для владельца требовать, переданную им во владение другого лица вещь, в связи с разграничением вещей растраченных и украденных. Такое

разграничение не было известно римскому праву в те времена. Появление такого принципа в германском праве было предопределено необходимостью защиты развивающегося торгового оборота и выразилось в ограничении прав собственника на имущество, приобретенное от несобственника [2, с. 65].

Идеи защиты прав добросовестного приобретателя развивались в Республике Казахстан параллельно с развитием законодательства о праве собственности. Впервые частная собственность была изложена в Законе «О собственности Казахской ССР».

Правовой статус добросовестного владельца получил свое дальнейшее развитие в Гражданском Кодексе Республики Казахстан в пункте 4-6 статьи 8, где граждане и юридические лица должны действовать при осуществлении принадлежащих им прав добросовестно, разумно и справедливо; никто не вправе извлекать преимущество из своего недобросовестного поведения [3, с.88].

Основанием для приобретения права собственности на недвижимость добросовестным приобретателем, является сложный юридический состав, включающий в себя три существенных условия. Во-первых, недвижимость должна быть получена добросовестным приобретателем на основании возмездной сделки с лицом, зарегистрированным в Едином государственном реестре прав на недвижимое имущество в качестве собственника, даже если впоследствии окажется, что отчуждатель не является действительным собственником: во-вторых, приобретатель недвижимости не должен знать о том, что он совершает сделку с неправомочным отчуждателем; в-третьих, решение суда об отказе в виндикации или реституции недвижимости вследствие признания ее фактического владельца добросовестным приобретателем является формальным основанием для регистрации права собственности за добросовестным приобретателем.

Следовательно, на плечи приобретателя ложится ответственность в проявлении внимательности и осмотрительности в вопросе проверки права собственности контрагента. Таким образом, добросовестным признается лицо, которое выполняет свои обязательства и не действует против предписаний закона.

Анализируя важность категории добросовестности, отметим, что ее применение явно выражено практически во всех правоотношениях, вытекающих из гражданского оборота. В таких правоотношениях добросовестность выступает как основное требование к участникам правоотношений, несоблюдение которого влечет за собой невозможность удовлетворения правовых притязаний сторон. Однако отношение гражданского законодательства Республики Казахстан к категории добросовестности позволяет говорить о ее универсальном характере, который явно выходит за рамки простого требования, ибо лежит в основе практически всех гражданских правоотношений. То есть речь идет о необходимости безусловного отнесения добросовестности к принципам гражданского права, на котором должно базироваться гражданское законодательство.

Изучая казахстанскую правоприменительную практику, можно отметить, что в судебной практике в случае отсутствия со стороны приобретателя разумных действий по осмотру приобретаемого товара, простой проверке предоставленных документов или приобретении имущества по существенно заниженной цене, суд не будет расценивать его действия как добросовестные.

Между тем, в судебной практике нередки случаи, когда суд существенно затрудняется в определении добросовестности или недобросовестности поведения

сторон в сделке. В таких случаях решения нижестоящих судов могут пересматриваться, причем не один раз.

Примером этого может послужить гражданское дело, рассмотренное кассационной судебной коллегией. По материалам данного дела, истец Лосева Н.А. обратилась с иском к ответчику Исеновой Г.Е. о ее выселении из спорной квартиры, мотивируя это тем, что квартира принадлежит ей по договору приватизации от 1994 года, а также свидетельства о праве на наследство 2014 года. Ответчик, в свою очередь, подала встречный иск. Исенова Г.Е. указывала, что она проживает в данной квартире постоянно с 2013 года, а ранее она приобрела данную квартиру у Борисова А.В., который в свою очередь приобрел ее у Хаджимуратовой Б.Б. Право собственности Хаджимуратовой Б.Б. подтверждалось решением комиссии по проведению легализации от 2007 года. Исенова Г.Е. просила суд оставить право на квартиру за ней и признать ее добросовестным приобретателем. Тем не менее, истец указала, что решением суда 2013 года решение комиссии по проведению легализации от 2007 года было признано недействительным, следовательно, Исенова Г.Е. не может являться собственником, так как она не приобретала имущество у собственника. Суд первой инстанции удовлетворил иск Лосевой Н.А. о выселении Исеновой Г.Е., из спорной квартиры. Встречный иск Исеновой Г.Е. был отклонен.

Данное решение было отменено апелляционной судебной коллегией по гражданским и административным делам Карагандинского областного суда [5], которая обосновывала решение тем, что недвижимое имущество выбыло из владения семьи Лосевых вследствие их недобросовестных действий, так как они ненадлежащим образом провели первичную регистрацию недвижимого имущества, а также не реализовывали свое право владения, не выполняя предписанных обязанностей по содержанию квартиры [4]. Однако с данными доводами не согласилась кассационная судебная коллегия, оставив в силе решение суда первой инстанции. Не ясным является то, почему суд первой инстанции отказал во встречном иске ответчику, в признании того добросовестным приобретателем. Ведь степень добросовестности ответчика судом даже не рассматривалась. Суд исходил из того, что первоначальный правоустанавливающий акт, решение комиссии по проведению легализации от 2007 года, был недействителен и, следовательно, последующие сделки подлежат отмене. Однако это не означает, что не должны быть защищены права добросовестного приобретателя. В спорных вопросах перехода прав на имущество судебная практика сталкивается с противоречиями двух исков – виндикационного (истребование имущества из чужого незаконного владения) и реституции (применение последствий недействительности сделки).

Отметим, что в настоящее время общая практика изменилась в пользу применения процедуры виндикации (истребование имущества), с целью защиты прав добросовестного приобретателя.

В казахстанской судебной практике долгое время преобладала тенденция подачи собственником имущества иска по применению двухсторонней реституции и признанию всех сделок, совершенных в отношении оспариваемого имущества, недействительными, как отмечает судья Верховного Суда Республики Казахстан Д.А. Тумабеков [5]. По его мнению, применение к данной категории дел исков о реституции – ошибочно, и необходимым является применение виндикации.

Таким образом, в вопросах защиты прав добросовестного приобретателя следует исходить из понимания того, что любая защита прав добросовестного приобретателя является, по сути, исключением из принципа защиты права собственности. Поэтому в этом вопросе всегда следует соблюдать баланс между защитой прав добросовестного приобретателя и интересам законного владельца.

Анализ основных проблем, связанных с защитой прав добросовестного приобретателя в Республике Казахстан, показал, что наиболее резонансными являются споры, связанные с переходом прав на недвижимое имущество. В Республике Казахстан основанием права собственности является правоустанавливающий документ, который может быть оспорен титульным собственником у добросовестного приобретателя. Это и является основной причиной проблем, связанных с защитой прав добросовестного приобретателя. Для разрешения данной проблемы необходимо проработать эффективный механизм возмещения понесенных потерь потерпевшей стороне, которой может выступать как добросовестный приобретатель, так и титульный собственник (в случае если суд вынесет решение не в его пользу).

Возмездная виндикация представляет собой компромиссный вариант между интересами добросовестного приобретателя и титульного собственника. Данный вид виндикации подразумевает собой компенсацию виндицируемой вещи добросовестному приобретателю, в случае если он приобрел вещь с публичных торгов, либо у лиц, занимающихся профессиональной торговой деятельностью. Включение возмездной виндикации в ГК РК возможно только в отношении вещей, приобретенных с публичных торгов или публичных аукционов.

Проблема конфликта интересов титульного собственника и добросовестного приобретателя имеет универсальный характер и рассматривается всеми правовыми системами. Между тем законодательства различных государств имеют различный подход к разрешению данной проблемы. Одни государства исходят из идеи абсолютной защиты прав титульного собственника, другие – из прав добросовестного приобретателя.

Также в практике большинства европейских государств защита прав добросовестного приобретателя проявляется только в отношениях, связанных с движимым имуществом. При этом во многих европейских государствах недвижимое имущество, прошедшее процедуру государственной регистрации, не может быть отчуждено у собственника. Эта ситуация отличается от законодательства Республики Казахстан, где недвижимое имущество может быть отчуждено у добросовестного приобретателя в пользу титульного собственника, даже после прохождения процедуры регистрации прав на недвижимое имущество.

Степень добросовестности приобретателя прямо влияет на разрешение спора между приобретателем и титульным собственником. Права недобросовестного приобретателя не подлежат судебной защите, в то время как в отношении прав добросовестного приобретателя законодательством предусмотрены компенсационные и защитные меры. Однако большая часть судебных споров возникает между титульным собственником и добросовестным приобретателем, и гражданское законодательство не всегда способно дать четкий ответ на применение конкретной нормы в той или иной ситуации. В этой связи значительную роль в вынесении справедливого решения выполняет суд. Именно суд определяет степень добросовестности и недобросовестности ответчика.

Практика казахстанских и зарубежных судов указывает, что ключевым критерием определения судом степени добросовестности ответчика или истца является именно субъективная сторона правоотношений, категория «знал/не знал» или «мог знать или не мог знать».

Большое количество споров связанных с правом собственности на недвижимое имущество, связанных с добросовестным/недобросовестным его приобретением, не характерно для стран ЕС и в целом для стран, где существует система гарантии регистрации на недвижимость. В случае если впоследствии выяснится, что сделка была заключена в результате мошеннических действий третьих лиц, ущерб пострадавшей стороне компенсируется либо государственными органами, ошибочно совершившими регистрацию недвижимого имущества, либо страховой компанией (в случае наличия титульного страхования).

Законодательство Российской Федерации сталкивается с аналогичными проблемами, что и законодательство Республики Казахстан. Судебная практика Российской Федерации также, как и судебная практика Республики Казахстан, содержит различный правовой опыт регулирования добросовестного приобретения имущества. После внесения в гражданское законодательство Российской Федерации изменений добросовестность стала восприниматься российскими судами как универсальная легальная обязанность, которая сама по себе является первопричиной явлений, происходящих в гражданском обороте.

На уровне международного права нет единого понимания добросовестности, и данный принцип регулируется исключительно внутренним законодательством государств и сложившимися международными обычаями. Общий анализ международной защиты прав добросовестных приобретателей позволяет выделить три основных направления защиты и компенсации потерь. Первый подход основывается на опыте США, где компенсация понесенного ущерба осуществляется страховыми компаниями. Второй подход подразумевает возмещение понесенных потерь самим государством, из созданных для этих целей фондов. Данный способ применяется в различных государствах ЕС, преимущественно в скандинавских странах. Третий подход предусматривает возмещение ущерба потерпевшей стороне нотариусами, оформившими сделку.

В заключение имеется несколько предложений по усовершенствованию данного института. Стабильность гражданского оборота должна быть обеспечена государственными гарантиями совершаемых сделок с недвижимым имуществом. В связи с этим необходимо внедрить принцип презумпции добросовестности приобретателя, полагающегося на запись в государственном реестре. В соответствии с данным принципом, суду не придется устанавливать добросовестность приобретателя имущества в случае, если он приобрел вещь у лица, имевшего запись о праве собственности в государственном реестре, такой приобретатель является добросовестным изначально. Это опыт может быть внедрен и в Республике Казахстан, что позволит избежать некоторых спорных судебных решений, в которых суд затруднялся определить добросовестность приобретателя.

Наконец, перспективным направлением снижения споров между добросовестным приобретателем и титульным собственником является медиация. В настоящее время медиация достаточно хорошо зарекомендовала себя при решении брачно-семейных споров, связанных с разделом имущества супругов. Данная категория дел решается, как правило, путем выплаты денежной компенсации одной

из сторон. Этот опыт может быть расширен и на споры вокруг истребования имущества между добросовестным приобретателем и титульным собственником.

На сегодняшний день перед Парламентом, Верховным Судом Республики Казахстан стоит задача по реформированию судебной системы, поставленной Президентом, который поручил принять соответствующий законопроект. Говоря о правовых реформах, Президент подчеркнул на необходимость последовательной трансформации судебной системы в целях обеспечения беспристрастного и справедливого правосудия, обеспечения единообразной судебной практики по обеспечению защиты конституционных прав граждан.

Список литературы:

1. Нестерова Е.В. Направления совершенствования правового регулирования ответственности за нарушение договора по законодательству Республики Казахстан на основе положений английского права и модельных правил европейского частного права // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2017. – №2. – С.78-84.

2. Костюк Н. В. Истребование имущества от добросовестного приобретателя / Н. Костюк. – Москва : Изд-во Хозяйство и право, 2004. – 61 с.

3. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 года с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2021г.

4. Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. Вып. 47 / под ред. К.А. Маами, М.Т. Алимбекова // <http://online.zakon.kz/>. 2.04.2018;

5. Бутенко А.А. Проблемы правового статуса добросовестного приобретателя при осуществлении его охраны и защиты // Общество и право. – 2015. – №3(53). – С. 48-50.

*М.А. Купенова,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

НЕКЕНІ БҰЗУ САНАТЫНДАҒЫ ІСТЕР БОЙЫНША СОТПЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН БІТІМГЕРШІЛІК ШАРАЛАРЫ

Отан отбасынан басталады. Өкінішке орай қазіргі кезде осы құнды болып табылатын отбасылардың бұзылып жатқандарының саны уақыт өткен сайын артып жатыр.

Көбісі неке бұзу туралы істері оңай қаралады, осы санаттағы істерді қарау ешқандай қиындық туғызбайды деп санайды. Бұл негізінде өте қате тұжырым, себебі некені бұзу туралы істі қараған судья тек қана некені бұзып қана қоймай, сонымен қатар, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» (әрі қарай -Кодекс) Қазақстан Республикасы кодексінің 22-бабының 2-тармағында соттар неке бұзу туралы істерді қараған кезде неке бұзылғаннан кейін олардың кәмелетке толмаған балалары ата-аналарының қайсысымен тұратындығын; балаларды күтіп бағуға ата-аналардың қайсысы және қандай көлемде алименттер төлейтінін анықтауға міндетті. Сонымен қатар, тараптардың бірінің талабы бойынша олардың бірлескен ортақ меншіктеріндегі мүліктерді бөліп беруге, жұбайынан ақша қаражатын алуға

құқылы бар жұбайдың талабына сәйкес оған төленетін қаражаттың мөлшерін анықтап беруге міндетті екені көрсетілген. [1]

Қазіргі қоғамда отбасылық жанжалдарды шешуге байланысты мәселелер үлкен маңызға ие. Отбасының рөлі қоғамның әрбір жеке мүшесі үшін де, жалпы мемлекет үшін де үлкен.

"Қазақстан-2050" Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Жолдауда отбасы проблемалары, отбасылық құндылықтар мен дәстүрлер қозғалады. [2]

Қоғам мен құқық некенің маңызды функциялары туралы түсінік қалыптастырады, тараптардың құқықтары мен міндеттерін белгілейді, сондай-ақ некеде де, некені (ерлі-зайыптылықты) бұзғаннан кейін де тараптардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға мүмкіндік береді.

Кез келген өркениетті мемлекет әлеуетті берік отбасын құруға мүдделі. Ол белгілі бір ақаулы некенің пайда болу жолында белгілі бір құқықтық кедергілерді тудырады, отбасы мен некені нығайтуға ықпал етеді.

Отбасылық құқықтық қатынастар тоқтатылған жағдайда, отбасылық-құқықтық жанжалдарды шешуге бағытталған құқықтық нормалар отбасының бұзылуының жағымсыз салдарын азайтуы керек.

Неке – ерлі-зайыпталар арасындағы мүліктік және мүліктік емес жеке қатынастарды туғызатын, отбасын құру мақсатымен заңдарда белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімі жағдайында жасалған еркек пен әйелдің арасындағы тең құқықты одақ. [3, 5 б.]

Бүгінгі күні неке қатынастарын тоқтатудың жалғыз ресми жолы ол -некені бұзу.

Кодекстің 19-бабына сәйкес некені сот тәртібімен бұзу ерлі-зайыптылардың кәмелетке толмаған балалары болған кезде, ерлі-зайыптылардың арасында некені бұзу туралы келісімге қол жеткізілмеген кезде немесе ерлі-зайыптылардың бірі некені бұздан, ерлі-зайыптылардың бір-біріне мүліктік және өзге де талаптарының болуынан жалтарған кезде орын алады. [1]

Өкінішке орай, елімізде сотқа неке бұзу туралы арызбен жүгінушілер саны аз емес. 2020 жылдың өзінде барлығы 62 505, 2021 жылы 80 616, 2022 жылы 84 004 талап қоюшы неке бұзу туралы арызбен сотқа жүгінген.

Көрсеткіш талап арыздардың санының артып келе жатқанын көрсетеді.

Біздің қоғамды ғимарат деп алып, ғимараттың кірпіштерін отбасы деп алып елестетіп көріңізші, егер бұл кірпіштің жартысынан көбі бұзылса, бұл бүкіл ғимараттың, қоғамның бұзылуына әкелуі мүмкін.

Өзінің болмысын туралау нәтижесінде адамдар тобы жекелеген мақсаттары мен талаптары арқылы қоғамды қалыптастырды, әлеуметтік, экономикалық дағдарыстан өтті, ұлт, ел, халық болып қалыптасты, отбасы құрып, шаңырақ көтерді. Кез-келген өркениетті елдің кілті – ол бақытты, тұрақты отбасы. Және осы тұрақтылықты сақтап қалу жолында Қазақстан Республикасының заң шығарушы тарапынан тиісті шаралар қолданылып жатыр.

Заң шығарушы органмен елімізде 2011 жылы қаңтарда Медиация туралы заң қабылданды.

Бірінші рет тарихымызда медиация институтын енгізу мен дағдыту мақсатында нормативтік-құқықтық негіз бастама алды. Бұл норма адамдардың құқықтары мен

бостандықтарына, туындаған азаматтық қатынастарды, даулар мен кикілжендерді конструктивті диалог құру арқылы шешуге арналды.

Аталған жылы желтоқсан айында Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексі қабылданды.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2000 жылғы 28 сәуірдегі «Соттардың некені (ерлі-зайыптылықты) бұзу туралы істерді қарау кезінде заңнаманы қолдануы туралы» № 5 нормативтік қаулысы қабылданды.

Қазіргі таңда әлем тәжірибесінде татуластыру рәсімін қолданудың тиімділігі тараптар арасында шиеліністі ортақ келісімге келуімен аяқталуының көрсеткіші болып отыр. Осыған орай, неке бұзу туралы азаматтық істер бойынша да ажырасуды төмендетіп, отбасыларды сақтап қалу мақсатында бітімгершілікке келу, медиация институттарын дамытуға ерекше назар аударылып, отбасы дау мәселесінде татуластыру мәдениетін қалыптастыру өзекті мәселе болып табылады.

Жалпы татуластыру жұмыстарының тиімді жүзеге асырылуы адамдар санасында құқықтық мәдениет пен құқықтық сана деңгейін жоғарылауына алып келетіні анық. Өкінішке орай, кейбір жұптармен медиация рәсімдеріне әлі де болса сенімсіздік танытуы орын алуда. Бұл құқықтық мәдениеттің төмендігінің айғағы. Бұл деген кәсіби біліктіліктің, заңгерлер тарапынан медиаторлардың дағдыларын көбірек тәжірибеде қолдануды үйрену керектігінің дауласушы тараптардың келісімге келу процестерін жүргізу негіздерін игеруді қажет етіп отыр.

Дауларды шешуде татуластыру рәсімдерін қолдану мәдениетін қалыптастыру үшін судьялар тек қана заңды біліп қана қоймай, медиативтік амалдар мен әдістерді де толық игеріп, қазақ халқына тән ұлттық салт-сана мен дәстүрді де ұстана білуі, заңмен қатар оның практика жүзінде қолданысын үйлестіре білуімен де ерекшеленуі тиіс.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының 2018 жылғы 28 сәуірдегі "Соттағы татуластыру рәсімдері" туралы өкіміне сәйкес республика соттарында пилоттық жобасының іске қосылуы татуластыру рәсімдерін қолдануды кеңейту аясында маңызды қадам болды. [4]

Бұл жобаның мақсаты судья-медиатордың көмегімен азаматтық қоғамда "Медиация туралы" Қазақстан Республикасының Заңын іске асыру болып табылды.

2020 жылдың шілдесінен бастап Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты бірінші саты соттарында «Отбасылық сот» жобасын іске қосты.

Жобаның мақсаттары мен міндеттеріне:

1. Азаматтық сот ісін жүргізуге неке-отбасы даулары бойынша дауды (жанжалды) сотқа дейінгі реттеуді енгізу, отбасылық қатынастарды сауықтыру, отбасы және отбасы құндылықтары институтын нығайту, кәмелетке толмаған балалардың мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету, отбасылық дағдарысты еңсеруге көмектесу, құқықтық және психологиялық көмек көрсету;

2. Ажырасу сөзсіз болған жағдайда, бұрынғы ерлі-зайыптылар арасында қалыпты қарым-қатынас орнатуға көмектесу және кәмелетке толмаған балаға қатысты ата-аналық міндеттерді орындау жатады.

Егер бұрын сот отбасыларды өз қалауы бойынша жай ғана айырса, бүгінде татуластырушы судья тараптарды отбасылық қатынастарды сақтауға бағыттайды, дауды ерлі-зайыптыларды татуластыру арқылы шешу үшін жан-жақты шаралар қабылдайды, мәселенің басында бірінші кезекте кәмелетке толмаған балалардың мүдделерін қояды. Нәтижесінде ерлі-зайыптылар өз өмірін жақсартуға және

отбасын сақтауға немесе ажырасқаннан кейін жақсы қарым-қатынаста болуға және балалардың мүддесі үшін өзара әрекеттесуге мүмкіндік алды.

Отбасылық сот жобасын құрудың сөзсіз артықшылығы - бұл жобада тек отбасылық және неке мәселелерімен айналысатын жеке судьялардың жұмыс істейтіндігін атап өтуге болады.

Жобаны жүзеге асыруға жауапты судьялар сот төрелігін іздейтін әрбір адамға назар аударып отырып, отбасылық жанжалдарды тезірек және тиімдірек шеше алады, ал қажет болған жағдайда профилактикалық жұмыстарды жүргізуге нақты мүмкіндігі бар.

Ажырасу ешқашан ешкімді қуантпаған. Ерлі-зайыптылар ортақ келісімге келу арқылы ажырасса да (бұл жиі бола бермейді), тіпті егер олар бәрін «өркениетті» жасаса да, екеуі де жан күйзелісін, ауырсынуды, жоғалтуды сезінеді.

Осыған орай, бұл жобаның қызметі кез-келген жағдайда отбасын сақтап қалуға ғана емес, ажырасқан жағдайда да ажырасуды мейлінше жеңіл етуге бағытталған.

Отбасындағы татуласу бағдарламасы ата-аналар мен балалардың тыныш жағдайда кездесетінін және судьяның көмегімен өзара шағымдарды тұжырымдап, білдіретінін көрсетеді. Кейде бір-бірін тыңдау оң нәтиже береді және қарым-қатынасты нығайтады.

«Отбасы» судьясының рөлі - тараптарды дайындау және оларға бар талаптарды нақты айтуға, оларды бір-біріне жеткізуге көмектесу. Екі тарап қақтығыс нәтижесінде сезінген сезімдері туралы сөйлескенде, жақын адамына деген сүйіспеншілігін мойындауға келгенде, жағдайдың өзгеруі және олардың болашақтағы мінез-құлқы туралы келісімге келуге болады.

Дағдарыс жағдайында жұмыстың терең формалары қажет болуы мүмкін, мысалы, отбасылық психотерапия, алайда татуласу бағдарламасы отбасы мүшелеріне өз күш-жігерінің қажеттілігін түсінуге және мінез-құлық стратегиясын өзгертуге алғашқы қадам жасауға мүмкіндік береді.

Мұндай бағдарламалар ата-аналар мен балалардың эмоционалды байланыстары әлі толық бұзылмаған отбасыларда сәтті өтеді, себебі орталық тарапынан әрбір ерлі-зайыптымен жеке-жеке тілдесу жүргізу олардың ажырасуға бел буған ойын өзгертуге, балаларының болашағы мен тағдыры туралы ой салып, отбасын әлі де болса сақтап қалуға мүмкіншілік бар екендігіне сенім ұялатады.

Мұнда ажырасуға шешім қабылдаған жұптарға бірнеше маман кеңес береді-тәжірибелі психологтар мен заңгерлер ерлі-зайыптыларға жанжалдың себебін жан-жақты қарастырып, жалпы жанасу нүктелерін табу үшін жан-жақтан қарауды ұсынады. Олардың міндеті - жанжал деңгейін және тараптармен жұмыс істеудің одан әрі тактикасын анықтау. Жоба аясында ерлі-зайыптылармен жан-жақты жұмыс жасай отырып, судья мен мамандар істі заң бойынша шешуге ғана емес, сонымен қатар ажырасудың себебі болып табылатын алкогольизм, нашақорлық, құмар ойындар сияқты әлеуметтік мәселелерді шешуге көмектеседі.

Сотпен жұмыс істейтін психологтар өтініш білдірушілерге қазіргі дағдарыстық жағдайдан шығудың жолын табуды ғана емес, сонымен бірге мотивациялық факторларды дұрыс тұжырымдай отырып, осы жолды соңына дейін өтуге көмектеседі.

Жобаны енгізудің себебі некені бұзу саны облыстарда 56%-ға дейін және Астана, Алматы қалаларында 70% - ға дейін ұлғаюы болды.

Ашық дереккөздерге сәйкес қазіргі уақытта облыстарда некені бұзу саны 33%-ға дейін, Астана, Алматы қалаларында 54% - ға дейін азайды. Бұл жетістік тиісті орталықтардың, психолог мамандардың, судья –медиаторлардың орасан зор атақырылып жатқан жұмысының нәтижесі болып отыр.

Некені (ерлі-зайыптылықты) бұзу туралы дауларды сотқа дейін реттеуде ең маңызды мәселе отбасын сақтай алмаудың шынайы себептерін анықтау болды. Жоба аясында мінезінің жараспауынан бастап, жиі орын алатын ұрыс-керіс, қол көтеру фактілері, ерлі-зайыптылардың біреуінің ішімдікке салынуы, үшінші тұлғалар (ата-енесі, қайын апалар, қайынсіңлілер) ерлі-зайыптылардың өміріне араласуы, лудомания (құмар ойындар), күйеуінің немесе әйелінің опасыздығы бұның бәрі шынайы некенің бұзылуының себептері екені анақталды.

Жас – кәрісі демей етегі кең жайылып отырған бүгінгі қоғам дерті ойынға деген құмарлық немесе ғалымдардың айтуы бойынша лудомания ерлі-зайыптылардың ажырасуының себептерінің бірі болып отырғаны үлкен ой салды.

Құмар ойындар (лудомания) — бұл бейне ойындар мен компьютерлік ойындарға деген құмарлықтан көрінетін психикалық тәуелділіктің бір түрі. Американдық ғалымдардың пікірінше, әлемде құмар ойындардан, соның ішінде Қазақстанның тұрғындарының шамамен 7% зардап шегеді. Соңғы онжылдықтарда құмар ойындар психикалық пандемия сипатына ие болды.

Құмар ойындар проблемасы ақша ойын автоматтарының кең таралуына, көптеген казинолардың ашылуына, сондай-ақ букмекерлік кеңселерге (соның ішінде онлайн) байланысы өте маңызды болды. Олардың барлығы әдемі безендірілген, бұл қысқа уақыт ішінде жеңіл жеңіске жетудің болжамды әсерін күшейтуге және үнемі жеңіске жетуге және көбірек ұтып алуға деген ұмтылысқа ықпал етеді. Өкінішке орай бұл дерт ері мен зайыбын саралап отырған жоқ. Лудоманияға шалдыққаны соншалық отбасының күйреуіне әкеліп соққанын түсінбей қалып жатқан жұптар қаншама.

Құмар ойындар науқастың әлеуметтік бейімделуіне, кәсіби іске асырылуына, жеке өміріне және материалдық жағдайына жойқын әсер етеді, көбінесе психоактивті заттарға тәуелділікпен үйлеседі. [5, 569 б.]

Лудомания. Лудомания (лат. ludo < мен> ойнаймын + басқа-грек. Μανία – құмарлық, ессіздік, тартымдылық) — құмар ойындар, ойынға тәуелділік-құмар ойындарға патологиялық бейімділік; адам өмірінде үстемдік ететін және әлеуметтік, кәсіби, материалдық және отбасылық құндылықтардың төмендеуіне әкелетін құмар ойындарға қатысудың жиі қайталанатын эпизодтарынан тұрады.

Сондай-ақ, құмар ойындарға қатысатын адамдар алкогольді салыстырмалы түрде жиі теріс пайдаланатынын, сондай-ақ есірткіні қолдануға жүгінетінін атап өткен жөн. [6, 264 б.]

Қазіргі инновациялық технологиялар заманынанда кішкентай баладан бастап ақсақалдарымызға дейін ұялы телефонның өзіндік бір кеселіне ұшарады. Барлық әлеуметтік желелілер мен жарналарға толықтай қолжетімділікке ие тұтынушылар, соның ішінде жас өспірімдер, жастар, жас отбасы құрған ерлі-зайыптылар саны шексіз түрлі ойын жетегінде кетіп жатыр.

Осы орайда біз жанашыр тарап, ол психолог болсын, медиатор болсын, судья болсын барлық ақпарат көздерін басшылыққа ала отырып ойынқұмарлықтың ауыр зардабы туралы көбірек мәлімет беріп, бұл кеселден өздерін де, балдарын да сақтаудың жолдарын айтып, бұл бағытта жұмыс жасауға міндеттіміз.

Татуластыру орталығымен негізгі мақсаты отбасын сақтап қалу, осы орайда тараптарды «Отбасылық кеңеске» жолдап, бір бірімен ренжісіп, неке бұзуға шешім қабылдап келген ерлі-зайыптыларға ақыл кеңес беріп, асығыс шешім қабылдамауға шақырады. Некенің бұзылу себептерін анықтап, бұл реттегі проблемалардың шешілу жолдарын қарастырады, сот психологтарына, медиаторларға жолдайды. Себебі некені бұзу ерлі-зайыптылардың да, отбасындағы балалардың да психологиясына ауыр тиетін жағдай.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы №674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында дауларды реттеудің баламалы тәсілдерін дамыту Қазақстанның құқықтық жүйесін дамытудың маңызды векторы болып табылатыны көрсетілген, өйткені бұл институт қоғамдағы жанжал деңгейін төмендетуге ықпал етеді және соттарға жүктемені азайту жолымен сот төрелігін іске асыру сапасын арттырады. Осыған байланысты аталған институттардың дамуы халықаралық тәжірибені ескеруден туындауы тиіс [7].

Отбасын сақтап қалуда татуластыру рәсімінің нәтижелі болуына кедергі болатын факторларды анықтап, оны жою үшін татуластыру рәсімдерінің аясын кеңейтіп, шынайы проблеманы анықтап, оны түп-тамырымен жоюда шаралар қабылдау қажет.

Соттар негізінен дағдарысқа ұшыраған және саналы түрде некені бұзуға келген ерлі-зайыптылармен жұмыс жасайды. Судья оларға жағдайды тағы бір рет бағалауға, болашақ туралы ойлануға және дұрыс шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Бұл ретте, менің пікірімше ерлі-зайыптылардың ажырасуға бел буып сотқа келген сәтінен бұрын, тиісті алдын-алу шараларын ұйымдастыру қажет.

Соның ішінде, бақытты, тұрақты отбасын құру жолында ерлі-зайыптылардың бір-бірінің алдындағы жауапкершіліктері, міндеттері, қажеттіліктері туралы жан-жақты, толық ақпараттандырылу отбасылық өмірдің тұрмыстық ауыртпашылықтарынан жеңіл түрде өтуіне немесе мүлдем сезінбеуіне алып келер болар еді. Психологиялық, моралдық, ақпараттық тұрғыдан отбасы құруға әзірленген жұптың отбасылық дағдарыстан өту кезеңі де тұрақты болатыны сөзсіз.

Осыған орай, АХАТ органдарында неке қиюға ниет білдірген жұптармен отбасын құрудағы әр жұптың өзіне, бір-біріне тиесілі міндеттері мен жауапкершіліктері туралы, жалпы некеге тұрған екі азаматтың неке аясындағы құқықтық сауаттылығы бойынша түсіндірме жұмыстарын жүргізу қажет. Тиімді болып, отбасының маңыздылығы мен тұрақтылығы туралы мектеп бағдарламасына да қосу болар еді, себебі, жасөспірімдердің ерте жастан санасына ұялаған стереотип, тәрбие, ұлағат тұрғысында қабылданып, адамзат пен қоғам, жас ұрпақ үшін бақытты, толық отбасын сақтап қалу басты өмірлік қажеттілік екені үлкен өмірге қадам басқанда қаланған дұрыс бағыт болар еді.

Бұл бөлімде некені тіркеу, оның ішінде электрондық форматта өтініш беру арқылы жүзеге асырылатындықтан, АХАТ органдарына неке қию туралы куәлік алған кезде әрбір жас жұппен жұмыс жүргізбеске.

Нәтижесінде татуластыру орталығы «сүзгі» ретінде әрекет етсе, АХАТ органдары отбасын сақтап қалудың алдын-алу шараларын ұйымдастырған болар еді. Бұл ретте екі жақты ат салысу өз нәтижесін көп күттірмейтіні анық.

Отбасы – адамның жеке басын қалыптастырудың алғашқы және маңызды кезеңі. Балалардың дамуы мен денсаулығына отбасының орасан зор рөлі мен әсерін ештеңемен салыстыруға келмейді. Отбасылық тәрбие терең және шексіз. Бұл қоғамдық тәрбие орнын толтыра алмайтын басты тәрбиенің құнды ортасы. Себебі отбасы - балалар өмірінің ең жақын жақтарына әсер ететін мектеп. Тек бақытты отбасыларда бақытты балалар өседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518__ (өтініш берген күні: 10.03.2023).

2. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 14 желтоқсан 2012 жыл [Электрондық ресурс] - Қол жеткізу режимі: https://www.akorda.kz/kz/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-elbasy-nenazarbaevtyyn-kazakistan-2050-strategiyasy-kalyptaskan-memlekettin-zhana-sayasi-bagyty-atty-kaza__ (өтініш берген күні: 10.03.2023).

3. Абилмажина А.М. Қазақстан Республикасының отбасы құқығы. – Өскемен, 2017. – 220 б.

4. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының 2018 жылғы 28 сәуірдегі "Соттағы татуластыру рәсімдері" туралы өкімі.

5. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Әлеуметтану және саясаттану бойынша / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. - 569 б.

6. Социальная педагогика : учебник / под общ. ред. М.А. Галагузовой.

Москва : ИНФРА-М, 2023. — 319 с. — (Высшее образование: Бакалавриат). — 10.12737/17214. 264-265 б.

7. «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (өтініш берген күні: 10.03.2023).

Қазыбеков А.Қ.,

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

АЛИМЕНТ ӨНДІРІШ АЛУ ТУРАЛЫ ІСТЕРДІ ҚАРАУ КЕЗІНДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШАРТТАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ ТӘЖІРИБЕСІ

Кез келген өркениеті дамыған, заң үстемдігі салтанат құрған мемлекеттің ең басты байлығы – адам, оның өмірі, құқықтарының, бостандықтарының кедергісіз сақталуы және олардың іске асырылуы. Уақыт өзгеріп, қоғам дамыған сайын даулардың жаңа түрлері туындай береді. Оның басым үлесі отбасылық дауларға

тиесілі екендігі белгілі. Қазақстан Республикасында (бұдан әрі - ҚР) отбасылық даулардың барлығы дерлік Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексімен (бұдан әрі – Кодекс) реттеледі. Осы ретте, отбасылық даулардың басым көпшілігі алименттік міндеттемелерден туындайтын талаптар екені белгілі. Осы орайда, ҚР-да алименттік міндеттемелер тиісті түрде жан-жақты реттелген деуге толық негіз бар.

Кодекстің талаптарына сәйкес, алименттік міндеттемелер:

- ата-анасы мен кәмелетке толмаған балалары;
- ата-анасы мен еңбекке жарамсыз көмекке мұқтаж кәмелетке толмаған балалары;
- еңбекке жарамды кәмелетке толған балалары мен еңбекке жарамсыз көмекке мұқтаж ата-анасы;
- ерлі-зайыпты;
- бұрынғы ерлі-зайыпты;
- еңбекке жарамды ағалары мен апаларының кәмелетке толмаған інілері мен сіңлілері (қарындастары);
- кәмелетке толмаған көмекке мұқтаж немерелердің өздерінің алимент төлеуге қажетті қаражаты бар атасы мен әжесі;
- еңбекке жарамсыз атасы мен әжесі алимент төлеуге қажетті қаражаты бар еңбекке жарамды кәмелетке толған немерелері;
- кәмелетке толмаған балаларды іс жүзінде тәрбиелеген және күтіп-баққан еңбекке жарамсыз көмекке мұқтаж тәрбиелеуші мен кәмелетке толған еңбекке жарамды тәрбиеленуші;
- өгей баланы тәрбиелеген, күтіп-баққан көмекке мұқтаж, еңбекке жарамсыз өгей әке мен өгей шеше және қажетті қаражаты бар еңбекке жарамды өгей ұлдары немесе өгей қыздары арасында туындайды [1].

Жалпы жеке тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын, олардың мүдделерін сотта қорғауда, сәйкесінше жүзеге асыруда ҚР Конституциясымен, арнайы заңдарымен қатар, тиісті түрде ресімделіп, ратификацияланған халықаралық шарттар да басты рөл атқарады. Осының негізінде соттар өзінің құзыретінің аясында халықаралық шарттарда көзделген талаптардың негізінде шешім қабылдауы тиіс.

Халықаралық құқықтағы шетелдік элементпен күрделендірілген алимент міндеттемесі отбасылық алименттік құқықтық қатынасқа және міндеттеменің субъективті құрамына жатады. Бұл ретте, шетелдік элементтің болуы шетелдік элементпен қиындатылған алименттік міндеттемелеріне қолданылатын құқықты таңдаудың қайшылықты проблемасын тудыруы мүмкін.

ҚР-дағы ата-ана мен балалардың арасындағы өзара қарым-қатынастары бала елдің азаматы болып табылады ма, жоқ па, оған қарамастан, баланың тұрғылықты жері бойынша қазақстандық құқықпен реттеледі. Ата-аналар балалардың тәрбиесіне араласып, оны материалдық жағынан қолдауға міндетті. Бұл ретте екінші тарап баланы тәрбиелеуге қатысуға және араласуға шектеу қоймауы тиіс. Өз кезегінде, балалары кәмелет жасына толған соң, еңбекке қабілетсіз, көмекке мұқтаж ата-аналарына күтім жасап, оларды материалдық тұрғыда қамтамасыз етуі қажет.

Жоғарыда аталып кеткендей, ата-аналар өздерінің кәмелетке толмаған балаларын қамтамасыз етуі тиіс, сондай-ақ, егер балалары еңбекке қабілетсіз және көмекке мұқтаж болса, қосымша шығындар бойынша да төлем жасауға міндетті болып табылады. Егер ерлі-зайыптының арасындағы некелік қатынастар тоқтатылса

немесе жұбайы материалдық жағынан қолдау көрсетпесе, онда ҚР-ның заңнамасына сәйкес оған алимент төлеу міндеті сот актісімен немесе тараптар арасында жасалған келісім бойынша жүктеледі. Егер тұлға ҚР аумағынан тұрақты немесе уақытша тұру мақсатында шығып кетсе, ҚР – да қалған баласының алдында алимент төлемін жасауға міндетті.

Ата-ана мен баласының арасындағы қатынастардың реттелуіне байланысты қолданылатын нормалар құқықтық көмек көрсету туралы шарттарда көрсетіледі. Бұл шарттарға сәйкес ата-ана мен балалардың арасындағы қатынас ата-ана мен бала қай елде тұрады, сол мемлекеттің заңнамасымен реттелуге жатады.

Бірақ сол шарттардың аясында келісімге келуші мемлекеттердің бірінде ата-ана тұрып, екіншісінде баланың өзі тұратын болса, онда олардың арасындағы қатынас сол бала тұрып жатқан мемлекеттің заңы бойынша айқындалуға жатады. Мысалы, әкесі Ресейде тұрып, баласы ҚР аумағында тұрақты анасымен тұрып жатқан болса, онда әкенің барлық міндеттері сонымен қатар оған қатысты алименттік міндеттемелердің барлығы осы ҚР заңнамасы бойынша айқындалатын болады [2, 71-72, 109 б].

ҚР Конституциясының 4-бабының 3-тармағында Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болатыны көрсетілген [3].

«ҚР-ның халықаралық шарттары туралы» ҚР Заңының 1-бабының 6) тармақшасының талабына сай ҚР-ның халықаралық шарты – ҚР шет мемлекетпен (шет мемлекеттермен) немесе халықаралық ұйыммен (халықаралық ұйымдармен) жазбаша нысанда жасасқан және мұндай келісімнің бір құжатта немесе өзара байланысты бірнеше құжаттарда екендігіне қарамастан, сондай-ақ оның нақты атауына қарамастан халықаралық құқықпен реттелетін халықаралық келісім болып табылады [4].

«ҚР халықаралық шарттарының нормаларын қолдану туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2008 жылғы 10 шілдедегі №1 Нормативтік қаулысының (бұдан әрі – нормативтік қаулы) 6-тармағына сәйкес тікелей қолданылатын және оларды қолдану үшін заңдар шығарылуы талап етілмейтін ратификацияланған халықаралық шарттар, істерді шешкен кезде материалдық немесе іс жүргізу құқығы нормалары ретінде қолданылады [5].

Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің (бұдан әрі – АПК) 57-тарауында шетелдік тұлғалардың қатысатын істер бойынша іс жүргізу нормалары, іс жүргізудің өзіндік ерекшеліктері қамтылған. Демек мұндай жағдайда, шетелдік элементпен күрделендірілген алимент өндіріп алу туралы талап қоюлар ҚР қолданыстағы процесілік заңнамамен толықтай реттелген деген тұжырым жасауға болады.

АПК-нің 466-бабының 2-бөлігінің 3) тармақшасына сай ҚР-ның соттары шетелдік тұлғалар қатысатын алименттер өндіріп алу туралы және әке болуды анықтау туралы іс бойынша талап қоюшының ҚР-да тұрғылықты жері болған іс бойынша талап қоюшының ҚР-да тұрғылықты жері болған жағдайларда қарайды.

АПК-нің 134-бабының бірінші бөлігіне сәйкес сот бұйрығы сот актісі болып табылады, жауапкерді және талап қоюшыны олардың түсіндірмелерін тыңдау үшін шақырмай-ақ және сот талқылауынсыз, даусыз талаптар бойынша талап қоюшының арызы бойынша электрондық нысанда шығарылады [6].

Осы ретте судьяларға қойылатын басты міндет – арыз немесе талап қою сотқа түскен уақытта оның соттылығын анықтау болып табылады. Егер, сотқа талап қоюшыдан ҚР-ның шегінен тыс шет мемлекетте тұратын жауапкерден алимент өндіру туралы сот бұйрығын шығару туралы арыз түскен жағдайда, судья міндетті түрде АПК-нің 138-бабының 1-тармағының 2)-тармақшасы негізінде талап қоюды қайтаруы тиіс.

Сонымен бірге, судья бұйрықтық іс жүргізу тәртібімен түскен шетелдік азаматқа қатысты талап бойынша сот бұйрығын шығару туралы арызды қайтаруға жауапкердің ҚР-нан шегінен тыс шет мемлекетте тұрғылықты мекенжайының болуы негіз болып отырғанын, сол себептен талап қою ісін жүргізу тәртібімен сотқа жүгінуі қажет екенін түсіндіруі тиіс.

Бұл талап соттармен сақталатыны төмендегі істің мысалынан байқауға болады. Астана қаласының Сарыарқа аудандық сотына талап қоюшы Н. жауапкер С.-дан кәмелетке толмаған баласы 2012 жылғы 30 қарашада туған С. үшін алимент өндіру туралы сот бұйрығын шығару жөнінде арызбен жүгінген.

Астана қаласының Сарыарқа аудандық сотының 2022 жылғы 6 қазандағы ұйғарымымен аталған арыз АПК-нің 138-бабының 1-тармағының 2)-тармақшасы негізінде талап қоюшыға талап қою тәртібімен сотқа жүгіну құқығы түсіндіріле отырып кері қайтарылған.

Себебі, арызда жауапкер С.-ның тұрғылықты жері Германия Федеративтік Республикасы, Брауншвейг қаласы көрсетілген. Демек, соттың талап қоюды қайтару туралы ұйғарымының заңды әрі негізділігін байқауға болады. Бұл ретте, талап қоюшы Н. Сарыарқа аудандық сотына алимент өндіру туралы талап қоюмен жүгінуі тиіс болатын.

Бұдан әрі, сот 1965 жылғы 15 қарашада Гаагада жасалған Азаматтық немесе сауда істері бойынша сот құжаттары мен соттан тыс құжаттарды шетелде тапсыру туралы конвенциясы аясында жұмыс жасайды.

Аталған конвенцияның 5-бабына сай сұрау салынатын Мемлекеттің Орталық Органы құжатты дербес жеткізеді және тапсырады немесе оның тапсырылуын тиісті мекемелер арқылы өзгеше түрде, не:

а) осы Мемлекетте жасалған құжаттарды, оның аумағындағы адамдарға тапсыру немесе жеткізу үшін осы Мемлекеттің заңнамасында көзделген тәртіппен,
б) айрықша тәртіппен, егер мұндай тәртіп сұрау салынатын Мемлекеттің заңнамасына үйлеспейтін болып табылмаса, өтініш берушінің өтінішхаты бойынша қамтамасыз етеді [7].

Сонымен бірге, тараптардың бірі шетел азаматы болған жағдайдағы істер бойынша сот талқылауына сапалы дайындау сатысы аса маңызды орынды алады.

Сот талқылауының өткізілетін күні, уақыты мен орны туралы мерзімінде не тиісінше хабардар етпеу салдарынан жауапкердің сот процесіне қатыспауы, талап қоюдың сотқа түскені туралы білмеуіне, ол одан әрі сол мемлекетте сот актісін тануға және оның орындалуын шешуден бас тарту үшін негіз болып табылады.

Осыдан шығатын қорытынды жауапкері шетелдік азамат болып табылатын алимент өндіріп алу туралы істерді сот талқылауына дайындау кезінде жасалатын басты іс-әрекеттің қатарына жауапкерге сотқа талап қоюдың түскені туралы хабардар етіп, процестік әрекеттерді жасау, оның ішінде пікірін алу әрі талап қоюдың сотқа түскені туралы хабардар ету мақсатында тиісті шет мемлекетке тапсырма жіберу жатқызылады.

Осы орайда соттардың назарын аударатын мәселе – жауапкер болып табылатын шетел азаматына сотқа шақыру қағаздарын жіберілмеуі тиіс. Себебі, оның бланкісінде жауапкер тұлға сотқа келмесе оған қолданылатын жазалар туралы ескертпелер қамтылған. Бұл халықаралық құқықтың принциптері мен бекітілген нормаларына сәйкес келмейді. Шет мемлекеттер мұны егемендігі мен тәуелсіздігіне, заңды мүдделеріне кері әсерін тигізеді және азаматтарының бостандықтарын бұзады деп қабылдауы мүмкін. Демек, осындай келеңсіз жағдайлардың алдын алу мақсатында, жауапкерлерге сот отырысы өткізілетін орны мен күні, оның уақыты туралы арнайы хабарлама немесе хат жіберу ұсынылады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, қазақстандық соттардың сот тапсырмасы туралы ұйғарымдарының басқа мемлекеттерде заңды күші жоқ. Осындай сот актілерінің тек ҚР аумағында ғана орындалуы міндетті. Мұндай жағдайда, соттар тек тиісті халықаралық шарттың аясында оның талаптары бойынша ресімделген тапсырма жіберетінін назарда ұстау қажет.

Қазіргі таңда соттармен алимент өндіріп алу туралы талап қоюларды АПК-нің 267-2-бабын басшылыққа ала отырып оңайлатылған тәртіпте істі қозғап қарау фактілері кездесуде.

Статистикалық деректерге қарағанда, 2022 жылдың қорытындысымен республика бойынша алимент өндіріп алу санатымен барлығы 14 172 іс қаралып аяқталған. Осы қаралып аяқталған істердің 762-і оңайлатылған тәртіпте қаралып аяқталған (5,3%). Жалпы республика бойынша талап қою тәртібімен қаралған істер саны 312 500 болса, оның ішінде оңайлатылған тәртіпте қаралғаны 87 596 (28%) құрап отыр. Яғни бес есеге аз. Бұл соттарда алимент өндіріп алу туралы істерді қарау кезінде істер негізінен жалпы тәртіпте қаралып аяқталатынын көрсетеді. Сонымен бірге осы санат бойынша 6 595 шешім қабылданып, оның ішінде 5 340 (81%) шешім бойынша талап қою қанағаттандырылған. Бұл алимент өндіріп алу істері бойынша тәжірибеде әрбір бесінші шешім қабылданған істе талап қоюды қанағаттандырудан бас тарту туралы шешім шығарылатынын көрсетеді.

ҚР соттарының құқықтық көмек көрсетуі және шет мемлекеттердің соттарына құқықтық көмекпен жүгінуі туралы әдістемелік ұсынымның (бұдан әрі – әдістемелік ұсыным) бб-тармағына сай бірінші сатыдағы сот өндіріп алушының өтінішхатына төмендегі құжаттарды қоса береді:

- 1) сот шешімінің, ұйғарымның немесе қаулының куәландырылған көшірмесі, шешімнің заңды күшіне енгені және орындалуға жататыны туралы ресми құжат;
- 2) өзіне қарсы шешім шығарылған, процеске қатыспаған тарап сотқа тиісті тәртіппен және уақтылы шақырылғанын, ал процесік әрекетке қабілетсіз болған жағдайда оның тиісті түрде ұсынылғанын растайтын құжат;
- 3) сот шешімі жіберілген кезде оның ішінара орындалғанын растайтын құжат;
- 4) тараптардың шарттық соттылық істері бойынша келісімін растайтын құжат [8].

Бұдан шығатын қорытынды шетелдік азамат тарапы болып табылатын немесе шешім қабылданғаннан кейін шетел азаматы болып танылған тұлғаға қатысты оңайлатылған тәртіпте қабылданған сот шешімінің орындалмай қалу қаупі басым. Себебі, шешім заңды күшіне енгеннен кейін оны шетел мемлекетіне орындауға жолдау барысында, сотпен әдістемелік ұсынымның талабына сай өзіне қарсы шешім шығарылған, процеске қатыспаған тарап сотқа тиісті тәртіппен және

уақтылы шақырылғанын ұсынылғанын растайтын құжат ұсынылуы тиіс. Мұндай құжат ұсынылмаса сот шешімі орындалмайды.

АПК-нің 267-4-бабының 2-тармағына сай жауапкер оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен шешім шығарған сотқа сот шешімінің көшірмелерін алған күннен бастап бес жұмыс күні ішінде осы шешімнің күшін жою туралы арыз беруге құқылы. Арыз, егер жауапкер талап қоюдың келіп түскені және оның оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралатыны туралы тиісті түрде хабарландырылмаған және шешімнің мазмұнына әсер ете алатын пікірді, сондай-ақ дәлелдемелерді ұсына алмаған жағдайда беріледі [6].

Демек, жауапкер істің қаралатыны туралы тиісті түрде хабарландыруды алмаса шешімнің күші жойылуы мүмкін. Ал, тәжірибеде оңайлатылған тәртіпте шығарылған шешімдердің күші жойылуының басты себебі жауапкердің тиісті түрде хабарланбауы, сотқа түскен талап қою жөнінде бейхабар болуы екені бәрімізге белгілі. Мұндай жағдайда сот актісін орындалуын қамтамасыз ету мақсатында, алимент өндіру туралы істер басқа да балалардың құқықтарын қозғайтын даулар секілді жалпы тәртіппен талап қою тәртібінде қаралуы тиіс деп санаймын.

Сонымен бірге, осы санаттағы істер бойынша талап қоюды қанағаттандырудан бас тарту туралы шешім қабылданатын болса, барлық дәлелдемелер мен тараптардың уәждері нақты сот отырысында қаралып, талқыланып, нақты бағасы беріліп, зерттелуі қажет.

Сондықтан АПК-нің 267-2-бабының үшінші бөлігіндегі «алиментті өндіріп алу туралы дауларды қоспағанда, балалардың құқықтарын қозғайтын даулар бойынша істер оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралуға жатпайды» делінген бөлігіне өзгеріс енгізіп, «алиментті өндіріп алу» деген сөздерді алып тастау ұсынылады.

Нормативтік қаулының 10-тармағына сай сот төрелігін жүзеге асыру кезінде соттар АІЖК 364, 365, 366-баптарының мәні бойынша, Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарының нормаларын соттың дұрыс қолданбауы сот актісін бұзуға немесе өзгертуге негіз болатынын назарға алулары керек. Халықаралық шарттың нормаларын дұрыс қолданбау соттың халықаралық шарттың қолданылуға жататын нормасын қолданбауынан не халықаралық шарттың қолданылуға жатпайтын нормасын қолдануынан немесе соттың халықаралық шарттың нормаларын қате түсіндіруге жол беруінен көрінуі мүмкін [5].

Осы тұста, нормативтік қаулының мәтінін жаңа АПК-ге сәйкестендіру ұсынылады. Себебі, қолданыстағы АПК-нің 364-366 баптары нотариаттық әрекетке берілетін шағымдар туралы нормалар қамтылған. Осы тұста ескере кететін жайт, нормативтік қаулының мәтініне соңғы рет өзгертулер мен толықтырулар 2011 жылғы 30 желтоқсанда енгізілген. Нормативтік қаулыда процестік мәселелер бойынша сілтеме жасалған ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексінің 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап, яғни жаңа АПК-нің қабылдануымен күші жойылған. Мұның бәрі нормативтік қаулыдағы күші жойылған іс жүргізу заңнамасын жаңа қолданыстағы процестік заңнамаға сәйкестендіру мақсатында, өзгерістер енгізу қажет екенін көрсетеді.

Сондықтан нормативтік қаулының 10-тармағына «АІЖК 364, 365, 366-баптарының мәні бойынша» деген сөздер «АПК-нің 427-бабының 1-бөлігінің 4) тармақшасының мәні бойынша» деген сөздермен ауыстырылуға жатады.

Сонымен қатар, сот практикасын зерделеуде ҚР қатысушысы болып табылмайтын 1950 жылғы 4 қарашада Италияның Рим қаласында қабылданған «Құқықтар мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы» Еуропалық конвенция нормасына сілтеме жасалып шешім қабылданған істер анықталды.

Мысалы, Шығыс Қазақстан облысының Риддер қаласының 2018 жылғы 28 маусымдағы шешімімен талап қоюшы Г.-ның пайдасына жауапкер Р.-дан кәмелетке толмаған баласын күтіп бағуға және кәмелетке толмаған баласы үш жасқа толғанша өзінің пайдасына алимент өндіру туралы талап қою арызы ішінара қанағаттандырылған.

Сот шешім қабылдау кезінде бірқатар қазақстандық заңнамалармен қатар, «Құқықтар мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы» Еуропалық конвенцияның 3-бабын негізге ала отырып, «сот алдында жұрттың бәрі тең. Әрбір адам өзіне тағылған кез келген азаматтық процесте оның құқықтары мен міндеттерін анықтау кезінде заң негізінде құрылған құзыретті, тәуелсіз және әділ сот арқылы ісі әділетті және ашық қаралуын талап етуге құқылы» делінген норманы басшылыққа алған.

Алайда сот ҚР аталған конвенцияға қатысушы болып табылмайтынын, оның қатысушылары тек Еуропалық Одақтың 46 мемлекеті екенін ескермеген, нәтижесінде елімізде қолданылуға жатпайтын шартты негізсіз қолданған.

Нормативтік қаулының 5-тармағына сай ресми жарияланған және күшіне енген ҚР-ның халықаралық шарттары қолданылуға жатады. Азаматтардың құқықтары, бостандықтары және міндеттеріне қатысты ресми жарияланбаған халықаралық шарттар қолданылуға жатпайды [5].

Қорыта келгенде, сот нормативтік қаулының осы көрсетілген 5-тармағының талабын бұзып шешім қабылдаған. Тараптармен шешім апелляциялық тәртіпте шағымдалмағандықтан, жоғарыда көрсетілген кемшілікті жөндеуге мүмкіндік болмаған. Салдарынан материалдық құқық нормаларына толық сәйкестікте шығарылмаған сот шешімі заңды күшінде енген. Яғни, бұл алимент өндіріп алу туралы істер бойынша қабылданған шешімдер көбіне шағымдалмайтындықтан апелляциялық саты соты артық немесе қате қолданылған нормаларды алып тастау мүмкіндігінен айырылып отырғанын көрсетеді.

Алдағы уақытта осындай және осы тектес кемшіліктерді болдырмау мақсатында соттардың назарына ҚР тиісті түрде ресімдеген, өзі қатысушысы екенін көрсететін халықаралық шарттар туралы толық ақпараттармен ҚР Жоғарғы Сотының интернет-ресурсында танысуға болатынын жеткізу қажет деп санаймын. Сондай-ақ ҚР үшін күшіне енген халықаралық шарттар туралы мәліметтер ҚР Сыртқы істер министрлігінің ұсынуы бойынша «ҚР-ның халықаралық шарттары бюллетені» жинағына жарияланып, ҚР Сыртқы істер министрлігінің ресми сайтына орналастырылатынын естен шығармау керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексі: 2011 жылғы 26 желтоқсанда қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> 08.11.2022.

2. Нысанбекова Л.Б. Халықаралық жеке құқық. – Алматы: «Жеті жарғы», 2006 жыл. – 168 б.

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> 05.11.2022.

4. «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» Қазақстан Республикасы Заңы: 2005 жылғы 30 мамырда қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000054> 20.11.2022.

5. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Қазақстан Республикасы халықаралық шарттарының нормаларын қолдану туралы» №1 нормативтік қаулысы: 2008 жылғы 10 шілдеде қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P08000001S> 20.11.2022.

6. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі: 2015 жылғы 31 қазанда қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> 08.11.2022.

7. Азаматтық немесе сауда істері бойынша сот құжаттары мен соттан тыс құжаттарды шетелде тапсыру туралы конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы: 2015 жылғы 22 шілдеде қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000338#z4> 20.11.2022.

8. Қазақстан Республикасы соттарының құқықтық көмек көрсетуі және шет мемлекеттердің соттарына құқықтық көмекпен жүгінуі туралы нұсқаулықты бекіту туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Соттардың қызметін қамтамасыз ету департаменті (Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты аппаратының) басшысының № 6001-16-7-6/196 бұйрығы: 2016 жылғы 11 мамырда қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013794> 20.11.2022.

Қанатұлы Ж.,

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы

Сот төрелігі академиясының магистранты,

Астана қаласы

ЭКСАУМАҚТЫҚ СОТТЫЛЫҚ

Мемлекетіміз тәуелсіздік алған кезден бастап ілгері дамып, заңнамаларға әркез өзгерістер енгізіп келеді. Сот жүйесінде сол уақыттан бастап даму үстінде. Қазақстан Республикасында Президентіміздің көреген саясатының арқасында сот саласында тоқталмастан құқықтық реформа жүргізіліп, сот жүйесін қалыптастыра отырып оны әрі қарай дамыту мақсатында әлемдік стандартқа сай болу жолында біршама жұмыс атқарылуда және уақыт өткен сайын өзгерістер енгізілуде.

1948 жылы 10 желтоқсанда Біріккен Ұлттар Ұйымының (бұдан әрі –БҰҰ) Бас ассамблеясы қабылдаған Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясында әрбір адам Конституциямен немесе заңмен оған берілген негізгі құқықтары бұзылған жағдайда құзыретті ұлттық соттармен құқығын тиімді қалпына келтіруге құқылы делінген [1].

Демек, осы Декларацияны мойындаған әрбір мемлекет азаматтарының өз сот органдары арқылы қорғалуы абсолюттік құндылықты құрайтын негізгі бостандықтар мен құқықтардың қатарына жатқызылады.

Сонымен қатар, 1966 жылы 19 желтоқсанда қабылданған Азаматтық және саяси құқықтар жөніндегі халықаралық пактінің 14-бабының 1-бөлігінде «Әрбір адам өзіне тағылған кез келген қылмыстық айыптауды қарау кезінде немесе қайсыбір азаматтық процесіте оның құқықтары мен міндеттерін анықтау кезінде заң негізінде құрылған құзыретті, тәуелсіз және әділ сот арқылы ісі әділетті және ашық қаралуын

талап етуге құқылы» деп жарияланып, осы халықаралық пактіні бекіткен әрбір мемлекет азаматтарының өз ісінің құзыретті сотта қаралуы құқығына кепілдік беріледі [2].

ҚР Конституциясының 13-бабының 2-тармағында белгіленгендей, әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалу құқығы бар. Бұл бір жағынан, азаматтың тиісті сотқа қорғанып жолдану құқығын, екінші жағынан, соттың берілген арызды қарау және ол бойынша заңды, негізді шешім қабылдау міндетін білдіреді. Соттық қорғануға конституциялық құқық ҚР Конституциясының 77-бабының 3-тармағының 3 –тармақшасында белгіленген «Өзіне заңмен көзделген соттылығын оның келісімінсіз ешкімнің өзгертуіне болмайды» деген қағидамен тікелей байланысты [3]. Аталған ереже ҚР Азаматтық процестік кодексінің (бұдан әрі -АПК) 8 –бабының 3 –бөлігінде де бекітілген [4]. Соттылық туралы ережелер алғаш рет конституциялық болып отыр, бұл осы іс жүргізушілік институтының маңызының жоғары екендігін дәлелдейді.

Соттылықты заңсыз белгілеу, өзгерту ҚР Конституциясының және жоғарыда келтірілген өзге құқық нормаларының талаптарын бұзу болып танылады.

Соттылық ережелерін сақтау сот төрелігінің заңдылығының міндетті шарты болып табылады, өйткені ол сот билігінің нақты жұмыс істеуін және істердің дұрыс қаралуын қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының АПК-не ол қабылданған сәттен бастап сегіз жыл ішінде (2015 жылдан бастап) бірнеше өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Қоғамдық қатынастардың өзгеруі олардың құқықтық реттелуінің тиісті өзгеруіне барабар және уақтылы жауап беруді талап етеді. Бірақ кейбір жағдайларда сіз заңға өзгерістер енгізу мақсаты мен нәтижесінде пайда болған нәтиже арасындағы үлкен алшақтықты байқайсыз. Соның бірі ретінде азаматтық сот ісін жүргізуге эксаумақтық соттылықты енгізу туралы.

Бұдан басқа, VIII Съезде тиісті аумақтық мемлекеттік органдардың мүдделі лауазымды тұлғалары тарапынан судьяларға қысымды болдырмау, өңірлер соттарында судьялардың біркелкі жүктемесін қамтамасыз ету үшін "эксаумақтық соттылықты" енгізу мәселесі көтеріліп бастау алған болатын. Айта кету керек, Жоғарғы Сот пен Судьялар Одағы бастамашылық еткен іс жүргізу заңнамасына осындай өзгерістер судьялардың VIII съезінде қойылған міндеттер аясында судьялар Одағының орталық кеңесінің 2021-2024 жылдарға арналған кешенді жұмыс жоспарына енгізілген.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы азаматтық сот ісін жүргізуге цифрландыруды енгізу бойынша әлемде жетекші орынға ие. Қазақстан Республикасының сот жүйесін цифрландырудың Стратегиясы әзірленді және тиімді енгізілуде. Қазақстан Республикасының барлық соттарында: "Төрелік" ақпараттық жүйесі, "Сот кабинеті" сервисі және оның мобильді қосымшасы, "БКС" (бейнеконференцбайланыс), МБКС (мобильдік бейнеконференцбайланыс), "АВФ" (аудио -, бейнетіркеу) сияқты ақпараттық технологиялар бар. Барлық жерде дерлік онлайн-процестер енгізілді, цифрлық сот талдауы әзірленді, ақылды жүйелер мен жасанды интеллектті енгізу саясаты жүргізілуде. ҚР заңнамасында тек электрондық құжатты пайдалануға жол берілмейтін жағдайларды қоспағанда, электрондық құжат дәлел ретінде танылады. "Электрондық хаттама" ұғымы, электрондық құжат нысанында дәлелдемелерді бағалауды регламенттеу, процеске қатысушылардың

техникалық құралдарды пайдалануы, мобильді байланыс құралдарын пайдалана отырып, сот процесіне қашықтан қатысу енгізілді.

Сот ісін жүргізудің кез келген түрі (қылмыстық, азаматтық, әкімшілік) аумақтық соттылық ұғымымен жұмыс істейді. Соттылық нақты соттар арасындағы дауларды, істерді қарау және шешу жөніндегі құзыретті ажырату мәселелерін реттейді. Істің түріне және белгілі бір сот әрекет ететін аумаққа байланысты жалпы және аумақтық соттылықты ажыратуды қажет етеді.

Талқылаудың жарияланған тақырыбын ескере отырып, біз бірден аумақтық соттылыққа көшеміз, өйткені АПК-ке жаңа соттылық институтын енгізе отырып, заң шығарушы эксаумақтық соттылықтың тұжырымдамалық сипаттамасын берген жоқ. Сондықтан, заң шығарушының пікірінше, соңғы тұжырымдаманы аумақтық соттылықтың ұғымына қарсы ретінде ашуға болады. Азаматтық процесс ғылымында аумақтық соттылық сот жүйесінің бір деңгейлі соттарына олардың қызметі қолданылатын аумаққа байланысты істің соттылығын анықтауға арналған.

Яғни, аумақтық соттылық ережелері сот жүйесінің бір деңгейлі соттарының қайсысы бірінші сатыдағы нақты азаматтық істі қарауға және шешуге уәкілетті екенін анықтайды. Мұндай соттылық, әдетте, процестің бір субъектісінің аумақтық орналасуымен байланысты және кейде даудың тақырыбына және адамның мәртебесіне байланысты болуы мүмкін, бірақ қайтадан кез-келген аумаққа байланысты.

Аумақтық соттылықтың жалпы ережесі (Жалпы аумақтық соттылық) АПК-нің 28-бабымен реттеледі. Осы Ережеге сәйкес жауапкердің тұрғылықты жері бойынша сотқа талап қойылады. Заңды тұлғаға талап қою арызы ұйымның орналасқан жері бойынша қойылады. АПК-де талап қоюшы істердің белгілі бір санаты бойынша және белгілі бір мән-жайлар болған кезде сотты өз бетінше таңдау құқығы бар (АПК-нің 30-бабы). Мысалы, АПК-нің 30-бабының 7-бөлігі бойынша некені бұзу туралы талап қою арыздары талап қоюшының тұрғылықты жері бойынша онымен бірге кәмелетке толмаған балалар тұрған кезде қойылуы мүмкін [4].

Эксаумақтық ұғымы әдетте халықаралық құқықта және мемлекетаралық қатынастарды реттеуде қолданылады, шетелдік элемент қатысатын даулардың соттылығы туралы және негізінен соттардың қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу мен қарауымен байланысты. Дәстүр бойынша "юрисдикция" сөзі көбірек қолданылады. Эксаумақтық юрисдикциясы деп биліктің заң шығарушы немесе соттың соттылығының мемлекеттен тыс кеңеюі түсініледі.

Азаматтық іс жүргізу теориясында шарттық соттылық деп аталатын тиісті келісім жасау арқылы азаматтық процестік кодексінде заңнамалық белгіленген аумақтық соттылықты өзгерту мүмкіндігі бар екенін атап өткен жөн. Бірақ мұнда ерекшеліктер бар: айрықша соттылық ережелерін өзгерту мүмкін емес (АПК-нің 31-бабы) және жалпы (мысалы, экономикалық соттың қарауындағы шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы дауды жалпы юрисдикция сотына беру мүмкін емес).

Интернет кеңістігінде айтылған түсініктемелерде эксаумақтық туралы осындай түсініктеме берілді: "қазіргі уақытта сотқа келіп түскен іс автоматты түрде сол сот судьяларының біріне IT-жүйемен таратылады. Енді істер республиканың барлық соттарына таратылатын болады. Мысал ретінде, «талап қоюшымен мен жауапкер Астана қаласында, ал талап қою арызы Оралда немесе Ақтөбеде қаралуы мүмкін.

Бұл жоба сот жүйесіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың тиімді құралы болады деп сенеміз».

"Бұл дегеніміз, арнайы IT-жүйесі істерді бір буынды соттар арасында бөледі, мысалы, аудандық соттар арасында, олардың орналасуына емес, жұмыс жүктемесіне қарай. Заң шығарушылардың пікірінше, бұл норманы енгізу соттарға жүктемені біркелкі бөлуге және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға көмектеседі".

"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаматтық процестік заңнамасын жетілдіру және дауларды соттан тыс және сотқа дейінгі реттеу институттарын дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 20 желтоқсандағы №84-VII ҚРЗ Заңымен АПК-ге "эксаумақтық соттылық" енгізілді [5].

Бірақ заң шығарушы жақсы өзгерістер жасады деп тұжырымдасақта болады, атап айтқанда: эксумақтық қағидаты бойынша соттылықты анықтау АПК-нің 32-бабына енгізілді, ол осы норманың мынадай өзгерісін көрсете отырып, шарттық соттылық тетігін айқындайды: "32-бап "соттылық" деген сөзден кейін", эксумақтық соттылықты таңдау" деген сөздермен толықтырылсын. Бұл өзгеріс 2022 жылдың 1 тамызынан бастап күшіне еніп, қолданыла бастады. Осыған сәйкес IT-жүйесі кездейсоқ әдіспен істерді басқа аймақтағы судьяларға бөлетін болады. Бұл аудандық соттардағы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді. Істер автоматты түрде бір сот шеңберінде емес, олардың мамандануын ескере отырып, бүкіл елдегі соттар арасында бөлінеді. Бұл жаңалық сыбайлас жемқорлыққа қарсы тағы бір құралға айналды.

Алайда, жоғарыда айтылғандай, шарттық соттылық қағидаларын айқындайтын АПК-нің 32-бабының бұрынғы редакциясы облыс ауқымында ғана емес, бүкіл республикада, құқық субъектісіне немесе объектіге қандай да бір аумақтық байланыстырмай, мүлдем басқа әкімшілік-аумақтық бірлікте орналасқан сотты таңдау бойынша қандай да бір құқықтық қатынастар тұрғысынан тыйым салмаған. Яғни, АПК-нің 32-бабы бұрынғы редакциясында ешқандай шектеулер қойған жоқ, мысалы, Орал қаласында тұратын талап қоюшымен мен жауапкерге уағдаластық бойынша олардың ісін қарау үшін Астана қаласының Есіл аудандық соты белгіленсін. Енгізілген эксумақтық соттылықтың шарттық соттылықтан айырмашылығы, іс жүзінде, шарттық соттылық кезінде тараптардың өздері келісімде, әрине, заңмен белгіленген айрықша соттылығы бар дауларды қоспағанда, олардың дауларын нақты қандай сот қарайтынын анықтайды. Тараптардың эксумақтық соттылықты таңдау туралы келісімі болған кезде нақты сотты айқындау құқығы өзінің критерийлері, оның ішінде соттардың жүктеме дәрежесінің критерийлері бойынша қай сот бұл істі қарайтынын айқындайтын арнайы IT-жүйеге беріледі.

Сондықтан АПК-нің 32-бабының өзгертілген редакциясы шарттық соттылықтан тек істерді бөлу тетігімен ерекшеленеді: не сіз өзіңіз таңдайсыз, не сіз үшін компьютерлік бағдарлама мұны жасайды. Тағы да, ең маңызды сәт-мұндай әрекетті екі тараптың келісімі болған жағдайда ғана жасауға болады.

Эксаумақтан соттылық туралы нормалар АПК-нің 30-бабына (талап қоюшының таңдауы бойынша соттылық) енгізілуі немесе дербес құқықтық нормада көрінуі мүмкін. Бұл ретте жауапкердің келісімі қажет емес, тек эксумақтан соттылық құқығын пайдалануға шешім қабылдаған талап қоюшының ерік-жігері қажет.

Мүмкін, кей біреулерде ҚР Конституциясының 77-бабының 3-тармағының 3 – тармақшасын бұзады ма, жоқ па, соған сәйкес оның келісімінсіз ол үшін заңда көзделген соттылық ешкімге өзгертіле алмайды ма деген сұрақ туындауы мүмкін. Алайда, автордың пікірінше, ешқандай бұзушылық болмайды. Біріншіден, эксаумақтық соттылықты қолданудың бастамашысы талап қоюшының өзі болады, сондықтан ол осындай талап қойып, басқа сот болатынына өз келісімін беру арқылы келіседі. Басты назар-талап қоюшыны жауапкермен салыстырғанда қандай да бір үстем жағдайда болмайды, өйткені нақты сотты талап қоюшының өзі емес, компьютерлік бағдарлама анықтайды, егер адам тарапынан аумақтық соттың ұйғарымына ықпал ету мүмкіндігі болмаса. Ал, жауапкерге келетін болсақ, бұл рәсімді АПК-де заңнамалық бекітілген құзыреті сотты тікелей заңмен белгілеу туралы айтады. Сонымен қатар, кез-келген құқық абсолютті бола алмайды. Азаматтық процестің негізгі қағидасы: сот процесінің тараптарының бәсекелестігі мен теңдігі және бұл жағдайда ол сақталады. Талап қоюшының да, жауапкердің де бір-бірінен субъективті іс жүргізу артықшылықтары жоқ және соттылықпен қандай да бір айла-шарғы жасалмайды. Сондықтан осы бағыттағы барлық әзірлемелерді азаматтық процеске эксаумақтық соттылық тетігін енгізу кезінде пайдалануға болады. Елімізде онлайн режимінде азаматтық істер бойынша сот отырыстарын өткізудің бүгінгі техникалық мүмкіндіктері сотқа да, тараптар үшін де өте ыңғайлы екенін назарға алған жөн.

Эксаумақтық соттылықтың қолданылуын тек азаматтық процесте ғана емес, сонымен қатар әкімшілік сот ісін жүргізуге толық енгізе отырып, осы институтты шарттық соттылықтан ажырата отырып, кешенді түрде жақындау қажет. Соңғысын тек бірінші сатыдағы сотта ғана емес, апелляциялық іс жүргізу сатысында да қолдану мүмкіндігін тарату арқылы айтарлықтай нақтылау қажет ететінін тұжырымдауға болады [6].

Әдебиеттер тізімі:

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. 1948 жылғы 10 желтоқсанда №217 А (III) Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен қабылданған. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>

2. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы. Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы №91 Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z0500000091_#z109

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

4. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі. 2015 жылғы 31 қазандағы № 377 –V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>

5. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаматтық процестік заңнаманы жетілдіру және дауларды соттан тыс және сотқа дейінгі реттеу институттарын дамыту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. 2021 жылғы 20 желтоқсандағы №84-VII ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000084>

6. Вопросы введения экстерриториальной подсудности. Сейдалина Жанна, судья Карагандинского областного суда, кандидат юридических наук. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39708091&pos=6;-106#pos=6;-106

*Нахова Е.А.,
докторант кафедры арбитражного процесса
Саратовской государственной
юридической академии,
город Саратов, Российская Федерация*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗЫВАНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Правовое регулирование предмета доказывания и распределения обязанностей по доказыванию в гражданском процессуальном законодательстве Российской Федерации и стран СНГ схоже, вместе с тем, имеются и различия. Неполное и неправильное определение обстоятельств предмета доказывания в Российской Федерации, странах СНГ является основанием для отмены судебных актов в апелляционном порядке. Исключение составляет гражданское процессуальное законодательство Республики Таджикистан[1], в соответствии с которым неправильное определение обстоятельств предмета доказывания является основанием для отмены судебного акта в кассационном порядке. Гражданское процессуальное законодательство Российской Федерации и странах СНГ аналогично понимает под предметом доказывания обстоятельства, имеющие значение для правильного рассмотрения и разрешения спора. В гражданском процессуальном законодательстве Российской Федерации и странах СНГ также регламентирована обязанность по доказыванию. Вместе с тем, имеются особенности ее правового регулирования по законодательству Республики Молдова [2] и Республики Таджикистан. В силу гражданского процессуального законодательства Молдовы и Республики Таджикистан сторона, не исполнившая в полной мере свою обязанность доказать определенные факты, вправе представить в судебную инстанцию ходатайство, в котором она требует заслушать противную сторону по этим фактам. Основаниями освобождения от доказывания по гражданскому процессуальному законодательству стран СНГ общеизвестные, преюдициально установленные факты, признанные обстоятельства не являются обязательными для суда (ГПК Армении[3]); общеизвестные, преюдициально установленные, презюмируемые факты, признанные обстоятельства не являются обязательными для суда (ГПК Республики Беларусь[4], ГПК Республики Казахстан[5]), общеизвестные, преюдициально установленные, презюмируемые, неотрицаемые другой стороной факты (ГПК Республики Молдова). И только ГПК РФ и ГПК Республики Узбекистан[6] устанавливают идентичные основания для освобождения от доказывания. Согласно гражданскому процессуальному законодательству Республики Беларусь под предметом доказывания понимаются все факты, имеющие значение для разрешения дела. Белорусское гражданское процессуальное законодательство закрепляет термин «предмет доказывания», при этом доктринальное определение предмета доказывания в действующем законодательстве не закреплено. Статья 100 Хозяйственного процессуального кодекса Республики Беларусь (далее – ХПК РБ)[7] также закрепляет термин «предмет доказывания» и механизм его определения: суд, рассматривающий экономические дела, исходя из оснований требований и возражений лиц,

участвующих в деле, и с учетом содержания подлежащих применению норм права определяет обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения спора или рассмотрения дела (предмета доказывания). Причем на законодательном уровне установлено в хозяйственном процессуальном законодательстве Республики Беларусь, что объем фактов, подлежащих доказыванию, может быть изменен в суде, рассматривающем экономические дела, первой инстанции в связи с изменением истцом основания или предмета иска и (или) предъявлением ответчиком встречного иска. Общее правило распределения обязанностей по доказыванию в цивилистическом процессе Республики Беларусь аналогично закрепленному в цивилистическом процессуальном законодательстве Российской Федерации (ст.179 ГПК РФ). В публичном производстве при рассмотрении хозяйственных споров установлены специальные правила распределения обязанностей по доказыванию аналогичные российским правилам публичного производства: при рассмотрении спора о признании недействительным ненормативного правового акта государственного органа, органа местного управления и самоуправления, иного органа или должностного лица обязанность доказывания законности оспариваемого акта возлагается на орган или лицо, его принявшие. В хозяйственном процессуальном законодательстве Республики Беларусь установлено правило раскрытия доказательств. Сроки раскрытия доказательств ограничены сроками завершения подготовки дела к судебному разбирательству, либо сроком, установленным судом, если иное не установлено ХПК РБ. В качестве оснований освобождения от доказывания в гражданском процессуальном законодательстве Республики Беларусь рассматриваются общеизвестные факты, преюдициально установленные факты (ст.182 ГПК РБ). При этом признанные обстоятельства не являются для суда обязательными. Суд может считать признанный факт установленным, если у него нет сомнений в том, что признание соответствует обстоятельствам дела. Необходимо отметить, что согласно белорусскому процессуальному законодательству презумпции отнесены к правилам распределения обязанностей по доказыванию: факты, которые, согласно закону, предполагаются установленными, не подлежат доказыванию. Однако в опровержение их могут быть представлены доказательства. В хозяйственном процессуальном законодательстве Республики Беларусь в качестве оснований освобождения от доказывания принимаются общеизвестные, преюдициально установленные и признанные обстоятельства (ст.ст.106,107 ХПК РБ). Особенностью хозяйственного процессуального законодательства Республики Беларусь является закрепление права суда предложить лицам, участвующим в деле, представить дополнительные доказательства либо непосредственно их истребовать, если суд, рассматривающий экономические дела, сочтет невозможным рассмотрение дела на основании имеющихся доказательств. Право предложить представить дополнительные доказательства или истребовать их по собственной инициативе установлены как альтернативные права. В казахском гражданском процессуальном законодательстве также законодательно не определена категория «предмет доказывания», однако закреплен механизм его определения, указанный механизм аналогичен закрепленному в арбитражном процессуальном законодательстве Российской Федерации и хозяйственном процессуальном законодательстве Республики Беларусь. На основании ч. 2 ст. 73 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – ГПК РК) [5] обстоятельства, имеющие

значение для правильного разрешения дела, определяются судом на основании требований и возражений сторон и других лиц, участвующих в деле, с учетом подлежащих применению норм материального и процессуального права. Однако в отличие от российского законодательства казахское процессуальное законодательство при определении предмета доказывания учитывает и нормы процессуального права, которыми могут быть закреплены процессуально-правовые факты, имеющие значение для рассмотрения и разрешения дела по существу. В казахском процессуальном законодательстве сроки раскрытия доказательств ограничены сроками подготовки дела к судебному разбирательству, либо в случаях, установленных законом периодом судебного разбирательства. Казахскому процессуальному законодательству известен принцип добросовестного ведения процесса: каждая сторона должна доказать те обстоятельства, на которые она ссылается как на основания своих требований и возражений, использовать средства защиты, утверждать, оспаривать факты, приводить доказательства и возражения против доказательств в установленные судьей сроки, которые соответствуют добросовестному ведению процесса и направлены на содействие производству. Специальные правила распределения обязанностей установлены для дел, указанных в главе 29 ГПК РК. Бремя доказывания по указанным делам возлагается на органы государственной власти, местного самоуправления, общественного объединения, организации, должностных лиц и государственных служащих, чьи акты, действия (бездействие) обжалуются (ст.72 ГПК РК). На основании ст. 76 ГПК РК основаниями освобождения от доказывания являются общеизвестные факты, преюдициально установленные факты, презюмируемые факты. Кроме того, не подлежат доказыванию признанные обстоятельства (ч.2 ст.79 ГПК РК). Казахским процессуальным законодательством установлены следующие процессуальные презумпции: 1) презумпция правильности общепринятых в современных науке, технике, искусстве, ремесле методов исследования; 2) презумпция знания лицом закона; 3) презумпция знания лицом своих служебных и профессиональных обязанностей; 4) презумпция отсутствия специальной подготовки или образования у лица, не представившего в подтверждение их наличия документа и не указавшего учебного заведения или другого учреждения, где оно получило специальную подготовку или образование(ч.7 ст.76 ГПК РК). Указанные обстоятельства считаются также установленными без доказательств, если в рамках надлежащей правовой процедуры не будет доказано обратное.

Анализ положений зарубежного процессуального законодательства свидетельствует о том, что отдельные положения зарубежного процессуального законодательства могут быть реципированы в российское процессуальное законодательство. К таковым относятся: - закрепление правовой категории «предмет доказывания» в российском процессуальном законодательстве; - установление в законодательстве отдельных стран общего механизма определения предмета доказывания не только с учетом норм материального права, но и с учетом норм процессуального права; - законодательная регламентация презумпций в процессуальном законодательстве; - закрепление санкций за нарушения порядка раскрытия доказательств.

В российском гражданском процессуальном законодательстве общий и частный механизм определения предмета доказывания не определен. Исключение составляет арбитражное процессуальное законодательство и законодательство об

административном судопроизводстве, в которых закреплён общий механизм определения предмета доказывания. В доктринальном понимании механизм определения предмета доказывания определяется автором как процессуально-правовое явление, включающее в себя систему взаимодействующих элементов. Элементы механизма определения предмета доказывания образуют: - юридическая квалификация спорного материального правоотношения; - структура нормы материального права как фактор, влияющий на определение предмета доказывания по делу; - конкретизация как форма судебного усмотрения при определении предмета доказывания; - процессуальные полномочия суда при определении предмета доказывания; - требования и возражения лиц, участвующих в деле, в судебном познании; - фактический состав правоотношения и его динамика; - ошибки в определении фактического состава; - этапы определения предмета доказывания. В действующем процессуальном законодательстве необходимо законодательно закрепить предмет доказывания и механизм его определения с учетом наличие в материальном праве индивидуально-определяемых фактов, а также составов с элементом - конкретизатором, которые определяют разработку механизма определения предмета доказывания с учетом конкретных обстоятельств рассматриваемого дела. Механизм определения предмета доказывания включает в себя общие и частные правила определения предмета доказывания. В качестве общего правила определения предмета доказывания представляется правильным установить положение, согласно которому суд обязан определить предмет доказывания с учетом подлежащих применению норм материального и процессуального права исходя из оснований требований и возражений лиц, участвующих в деле, и с учетом обстоятельств, от которых зависит конкретизация прав и обязанностей лиц, участвующих в деле. Указанное правило охватывает исковое производство, производство, возникающее из административных и иных публичных правоотношений по АПК РФ, производство по отдельным категориям административных дел по КАС РФ, особое производство, упрощенное производство, иные виды производств. Частные правила определения предмета доказывания установлены для искового производства, поскольку одной из существенных черт данного производства является наличие спора о праве. В исковом производстве предмет доказывания определяется с учетом применимой нормы материального и процессуального права к спорным правоотношениям, оснований иска и возражений против него, и с учетом обстоятельств, от которых зависит конкретизация прав и обязанностей лиц, участвующих в деле. Под конкретизацией права, прав и обязанностей понимается урегулированный правовыми нормами, осуществляемый в процессуальной форме специфический вид правоприменительной деятельности, сущность которого заключается в предоставлении суду в соответствующих случаях правомочия разрешать спорный правовой вопрос исходя из конкретных обстоятельств дела, на основе правосознания и правил морали с учетом начал разумности, добросовестности и справедливости. Представляется, что конкретизация как форма судебного усмотрения обусловлена структурой и содержанием относительно-определенных и ситуационных норм. По результатам исследования заключается, что для правильного определения предмета доказывания в гражданском судопроизводстве имеет значение классификация правовых норм на абсолютно-определенные и относительно-определенные нормы. Именно относительно-определенные нормы,

предоставляют право правоприменителю разрешать дело с учетом конкретных обстоятельств. Среди относительно-определенных правовых норм выделяются ситуационные нормы, предусматривающие возможность прямого конкретизированного регулирования актом правоприменительного органа в зависимости от особенностей конкретной ситуации. Значительное число указанных норм в материальном праве и обуславливает сложность определения предмета доказывания судом.

Список литературы:

1. Гражданский процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 5 января 2008 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.06.2019 г.) О внесении изменений см. Закон Республики Таджикистан от 04.07.20 г. № 1697 (вводится в действие с 1 января 2025 года)// https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30410757(дата обращения 14.04.2023).
2. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова от 30 мая 2003 года № 225-XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.07.2020 г.)// URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397949(дата обращения 14.04.2023).
3. Гражданский процессуальный кодекс Республики Армения от 17.06.1998 // URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1918&lang=rus>(дата обращения 14.04.2023).
4. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11.01.1999 г.238-3//URL: https://kodeksy-by.com/grazhdanskij_protseussualnyj_kodeks_rb.htm(дата обращения 14.04.2023)
5. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.)// URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34329053(дата обращения 14.04.2023).
6. Гражданский процессуальный Кодекс Республики Узбекистан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2021 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36307998#pos=6;-106(дата обращения 14.04.2023).
7. Хозяйственный процессуальный кодекс Республики Беларусь от 15 декабря 1998 г. № 219-3// URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=НК9800219>(дата обращения 14.04.2023).

*А.М. Сармаева,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

**БІРІНШІ САТЫДАҒЫ СОТТАРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ ІСТЕРДІ ҚАРАУ ЖӘНЕ
ШЕШУ МЕРЗІМДЕРІН САҚТАМАУЫ, СОТТЫҢ ӘДІЛ ЖӘНЕ
ОБЪЕКТИВТІ ШЕШІМІНЕ ӘСЕРІ**

Қазақстан Республикасы Конституциясының 76-бабында сот билігі Қазақстан Республикасының атынан жүзеге асырылады және Конституция мен заңдардың орындалуын қамтамасыз етіп, азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталғаны туралы ережені

бекітеді [1]. Негізгі заңның бұл нормасы соттарға құрмет көрсетудің көрінісін болжайды.

Өз кезегінде соттар сот билігінің беделіне нұқсан келтіретін әрекеттерге жол бермей, заңды сақтау жөніндегі қағидалар мен ережелерді жүзеге асыруға бар күш-жігерін салуға міндетті.

Соттардың міндеттері – қоғамдық қатынастарды қорғау, жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, заңды құрметтеуге тәрбиелеу болып табылады.

Сот жүйесінің реформасына елеулі ілгерілеушілікке қол жеткізу үшін судьялардың кәсібилігіне, сот төрелігінің сапасына және сот ісін басқаруға бағытталған түбегейлі жаңа көзқарастарды белгілеу қажет. Осы міндеттерді тиімді шешу арқылы сот жүйесінде оң өзгерістерге қол жеткізуге және азаматтардың сотқа деген сенімін арттыруға болады.

Сот процесіне қатысу – белгілі бір құқықтық дағдыларды және әрекеттің логикалық жоспарын талап ететін психологиялық күрделі процесс. Бұзылған құқықты қорғаудың бір жолы – іс жүргізу мерзімдерін сақтау, өйткені заңда істі тез ғана емес, сапалы қарау керектігі қарастырылған. Бұл ретте әрбір тарап үшін нәтиже маңызды екенін ұмытпаған жөн.

Азаматтық істерді қарау және шешу тәртібі азаматтық іс жүргізу заңнамасымен анықталады, онда іс жүргізу мерзімдері институты маңызды рөл атқарады.

Сондықтан, процестік мерзімдерді сақтау талабының күшеюі әбден заңды. Бұл сондай-ақ іс жүргізу мерзімдерін неғұрлым егжей-тегжейлі реттеу, олардың қолдану аясын кеңейту, қолдану тәжірибесін зерделеу, сондай-ақ олардың сақталуын қамтамасыз ететін арнайы кепілдіктерді белгілеу қажет деп айтуға мүмкіндік береді.

Азаматтық істерді толық және уақтылы қарау және шешу сот ісін жүргізудің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады (АПК-нің 4-бабы) [2].

Азаматтық сот ісін жүргізудің барлық құрылымы іс жүргізу құқығы механизмінің барлық элементтерін азаматтық процесте мақсатқа жетуді қамтамасыз ететін біртұтас жүйеге біріктіретін азаматтық процестің міндеттеріне бағынады. Осыған байланысты бірінші сатыдағы соттардың азаматтық істерді қарауы мен шешуінің дұрыстығы мен уақтылығын қамтамасыз ету үшін қолданыстағы процестік кепілдіктердің жеткіліктілігі мен тиімділігі туралы мәселе өзекті болып табылады.

Барлық іс жүргізу мерзімдері азаматтық сот ісін жүргізу субъектісінің іс жүргізу қызметінің өзектілігін реттейді және олардың міндеттілігі тиісті санкциялармен қамтамасыз етіледі.

Алайда, сот тәжірибесінде іс жүргізу мерзімдерін бұзу орын алады. Бұл істердің сот талқылауына дұрыс дайындалмауымен де, процестік тәртіптің төмендігімен де байланысты.

Сондай-ақ, бұл жағдайдың себептері судьялардың құзыреттілігінің жеткіліксіздігі, заңнамалық нормаларды тұжырымдаудағы түсініксіз немесе түсініксіздігі, процеске қатысушылардың процесті қашықтағы, мерзімдерді есептеу кезінде қате түсінігі болуы мүмкін. Бірінші сатыдағы соттардың жүктемесінің жоғары болуы сияқты факторлар да кері әсерін тигізуде.

Егер бірінші сатыдағы сот азаматтық істерді қарау кезінде процестің мерзімдерін бұзса, жеке және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтары мен заңмен

қорғалатын мүдделерін қорғау азаматтық сот ісін жүргізудің негізгі мақсаттарына толық сәйкес келмейді.

Заң әдебиетінде процесік терминдер институты, әдетте, ондаған жылдар бойы дамып келе жатқан және өзгеріссіз қалған схема бойынша сипатталады: түсінігі – түрлері – іс жүргізу терминдерінің анықтамасы, олардың есебі (басы мен соңы, ағымдар) , тоқтату мерзімін және оның салдарын өткізіп жіберу, ағынды тоқтата тұру, іс жүргізу мерзімдерін қалпына келтіру және ұзарту. (Азаматтық процесік кодексінің 10-тарауы) [2].

Нормативтік құқықтық актілерді зерделеу кезінде 1999 жылғы 13 шілдедегі өзгертулер мен толықтырулар енгізілген Азаматтық процесік кодексіне назар аударылды, онда бірінші сатыдағы сотта азаматтық істерді қарау және шешу мерзімдері туралы жалпы ережелер 174-баппен көзделген. Аталмыш баптың 1-бөлігіне сәйкес «Азаматтық істер істі сот талқылауына әзірлеу аяқталған күннен бастап екі айға дейінгі мерзімде қаралады және шешіледі» [3]. АПК-нің 167-бабына сәйкес дайындау, егер заңнамалық актілерде өзгеше көзделмесе, арыз қабылданған күннен бастап жеті күннен кешіктірілмей жүргізілуге тиіс. Ерекше жағдайларда судьяның дәлелді шешімі бойынша ұзартылады. Апелляциялық шағымдарды, наразылықтарды берудің (берудің) тәртібі мен мерзімдері 334-бапта көзделген, онда сот шешіміне шағым жасалуы немесе наразылық шешімнің көшірмесі тапсырылған күннен бастап, сот арқылы жазбаша түрде немесе электронды құжат түрінде ресімделген он бес күн ішінде берілуі мүмкін [3].

Осы мәселені заңнамалық реттеудің ерекшеліктеріне назар аудару қажет. 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген 2015 жылғы 31 қазандағы жаңа АПК-нің қабылдануымен істі сот талқылауына дайындау мерзімі ұзартылды. 164-баптың 1-тармағына сәйкес азаматтық істерді сот талқылауына дайындау талап арыз сот талқылауына қабылданған күннен бастап он бес жұмыс күнінен кешіктірілмей жүргізілуге тиіс деп көрсетілген [3]. 2018 жылғы 24 мамырда енгізілген түзетулермен істерді сот талқылауына дайындау мерзімі тағы да ұлғайтылды: «Азаматтық істерді сот талқылауына дайындау жаңа талап арыз қабылданған күннен бастап жиырма жұмыс күнінен кешіктірілмей жүргізілуге тиіс [2]. Сонымен қатар, жаңа АПК-де бірінші сатыдағы сот шешімдерінің заңды күшіне ену мерзімі ұзартылды. АПК-нің 240-бабының 1-тармағына сәйкес, бірінші сатыдағы соттың шешімі, егер шешімге шағым жасалмаса немесе прокурор апелляциялық өтінішхат келтірмесе, апелляциялық шағым жасау, прокурордың апелляциялық өтінішхат келтіру мерзімі өткеннен кейін заңды күшіне енеді. АПК-нің 403-бабының 3-тармағына сәйкес: осы Кодексте белгіленген жағдайларды қоспағанда, апелляциялық шағым, прокурордың өтінішхаты түпкілікті нысанда шешім шығарылған күннен бастап, ал сот талқылауына қатыспаған адамдар өздеріне шешімнің көшірмелері жіберілген күннен бастап бір ай ішінде беруі мүмкін [2].

Азаматтық істерді дұрыс, уақтылы қарау және шешу талабы қазіргі уақытта практикалық тұрғыдан да, теориялық тұрғыдан да өте өзекті және күрделі болып қала береді. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты азаматтық істерді қарау мен шешудің жалпы шарттарын сақтау міндеттілігіне үнемі назар аударып келеді. Жоғарғы Сот жанындағы Ахуалдық орталығы соттардың сот төрелігін жүзеге асыру кезінде іс жүргізу мерзімдерін сақтауына күнделікті мониторинг жүргізеді.

Іс жүргізу мерзімдерін дұрыс есептеу және қолдану азаматтық сот ісін жүргізу субъектісінің бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін тиісінше қорғауды қамтамасыз етеді.

АПК-нің ескі редакцияда да, жаңа редакцияда да істерді қарау мен шешудің жалпы ережелері мен мерзімдерінен басқа, бірқатар санаттағы азаматтық істерді шешу мерзімдері туралы арнайы нормалар да бар. АПК-нің 183-бабына сәйкес жұмысқа қалпына келтіру, әке болуды анықтау және алимент өндіру туралы азаматтық істер, сондай-ақ ерекше талап қою және ерекше іс жүргізу істері сотпен белгіленген мерзімде қаралады және шешіледі. Ереуілдерді заңсыз деп тану туралы істер талап арыз сотқа келіп түскен күннен бастап он жұмыс күні ішінде қаралады және шешіледі [2]. Бұл кезеңдерді әдетте қысқартылған кезеңдер деп атайды. Азаматтық процестік кодексінің азаматтық істердің жекелеген санаттары үшін аталған баптың үшінші абзацында оларды қарау мен шешудің өзге де мерзімдері белгіленуі мүмкін. Басқа терминдер қысқартылған мерзімдерді ғана емес, істерді қарау мен шешудің жалпы мерзімімен салыстырғанда ұзағырақ мерзімдерді де білдіреді [2].

Сот тәжірибесінде кейде істерді қарау және шешу мерзімдерін есептеу кезінде әртүрлі қиындықтар туындайды, мысалы, бір талап арызда бірнеше талаптар көрсетілген, олардың бірі жалпы шарттармен реттелсе, екіншісі қысқартылған тәртіпте. Мысал ретінде әке болуды анықтау және алимент өндіру істерін келтіруге болады; жұмысқа қалпына келтіру және жалақыны өндіріп алу туралы істер және т.б. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 20 наурыздағы № 2 «Соттардың азаматтық процестік заңнаманың кейбір нормаларын қолдануы туралы» нормативтік қаулысының 15-тармағына сәйкес, Егер талап қоюшы бір арызда немесе сот бір іс жүргізуінде талаптарды біріктірген болса, біреулері үшін қысқартылған, ал екіншілері үшін жалпы екі айлық қарау мерзімі белгіленсе, онда істі сот талқылауына дайындау аяқталған күннен бастап, іс екі айға дейінгі мерзімде қаралуға жатады. Азаматты хабарсыз кетті деп тану туралы немесе өлді деп жариялау туралы істерді қараудың мерзімі тиісті хабарландыру жарияланған күннен бастап үш айлық мерзім аяқталған күннен бастап есептеледі. Осы орайда істі қарау мерзіміне сот талқылауына дайындау аяқталған күннен бастап іс қозғалғаны туралы хабарландыру жарияланған күнге дейінгі мерзім кіреді. Іс бойынша іс жүргізуді қысқарту туралы шешім немесе ұйғарым не талап қоюды қараусыз қалдыру туралы ұйғарым шығарылған күн істің қаралу мерзімінің аяқталған күні болып табылады [4].

Тағы бір даулы мәселе – процестік мерзімдер ағынын тоқтатудың бастапқы сәті туралы көрсеткіштің жоқтығы. Құқықтық доктринада бұл мәселе бойынша екі пікір бар. Кейбір авторлар бастапқы сәтті іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру туралы сот ұйғарымының шығарылуымен және оның заңды күшіне енуімен байланыстырады (П.В.Крашенинников, М.К.Треушников, В.В.Ярков) [5, 69 б.; 6, 116 б.; 7, 78 б.]. Басқалары өндірісті тоқтата тұруға негіз болған мән-жайлар туындаған күннен бастап іс жүргізу мерзімдерінің барысы тоқтатылатынын атап өтеді [8, 108 б.].

Аргументтік негізделу – бірінші болып табылады. Бұл қорытынды АПК-нің 125-бабының 1-тармағын сөзбе-сөз түсіндіруден туындайды, онда барлық аяқталмаған процестік мерзімдердің өтуі іс жүргізуді тоқтата тұрумен бір мезгілде тоқтатылады [2]. Іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру заңды күшіне енген сот

ұйғарымының негізінде жүзеге асырылатындықтан, мерзімнің өтуі де сол тәртіппен тоқтатылады.

Сонымен қатар, АПК-нің 125-баптың 2-тармағында соттың іс бойынша іс жүргізуді қайта бастау туралы ұйғарым шығаруы көзделген, осылайша іс жүргізу мерзімі ұйғарым шығарылған күннен бастап жалғасады [2]. Алайда, АПК-нің 2020 жылғы 10 маусымдағы 276-бабына енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға әйкес, іс бойынша іс жүргізу оның тоқтатыла тұруына себеп болған мән-жайлар жойылғаннан кейін іске қатысушы адамдардың өтінішхаты бойынша қайта жаңғыртылатыны немесе соттың бастамасы бойынша төрағалық етуші жариялайды және олар сот отырысының хаттамасында көрсетілуге жатады [2]. Осы баптың ескі редакциясынан айырмашылығы, заң шығарушы ұйғарым шығаруды көздемейді, бұл мерзімдерді есептеуді қиындатады және азаматтық істерді қараудағы қағазбастылық себептерінің бірі болып табылады.

Азаматтық процестік кодексіне енгізілген өзгерістерге байланысты істі сот талқылауына дайындау мерзімдері оларды ұлғайту бағытында қайта қаралды, өйткені бұл кезең сот процесінде іргелі болғандықтан, дайындық неғұрлым жақсы жүргізілсе, іс сотта тезірек шешіледі. Дегенмен, мерзімдердің ұлғаюы бұл процестің өте ұзақ болуы керек дегенді білдірмейді. Азаматтық істер бойынша ұзаққа созылған процестер бірқатар шет мемлекеттерге тән, ал бұл оң мысал деп айтуға болмайды. Сот жүйесінде дауды сотқа дейінгі, соттан тыс сатыда реттеуге жүргізіліп жатқан реформаларға көп көңіл бөлінеді, өйткені Қазақстан соттарында азаматтық істер ағыны көбейіп келеді, бұл нарықтық қатынастардың дамуына байланысты. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, азаматтар мен ұйымдардың бұзылған құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғаудың тиімділігі соттардың даулы құқықтық мәселелерді қарау мерзімінің қысқалығымен емес, шығарылған сот шешімдерінің заңдылығымен және негізділігімен анықталады.

«Процестік құқық нормаларының анықтығы, олардың сот саласында дұрыс қолданылуының шарты болып табылады» [9, 17 б.].

Осыған байланысты, азаматтық істерді уақтылы қарау және шешу мақсатында, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотымен бірінші сатыдағы соттарға процестік мерзімдерін жан-жақты түсіндіру және іс жүргізу мерзімдері институтын қолдану мәселелерін шешуге бірыңғай көзқарасты қамтамасыз ету мақсатында тиісті нормативтік қаулы қабылдау қажет.

Іс жүргізу әрекеттерін жасау кезінде тиісті іс жүргізу мерзімдерін сақтау соттың, азаматтық процеске қатысушылардың, процеске қатысушы басқа да тұлғалардың міндеті болып табылады. Іс жүргізу мерзімдерінің сақталуын бақылауды сот жүзеге асырады [10, 77 б.].

Процестік мерзімдердің маңыздылығы олардың заңды фактілердің рөлін атқаруында, олардың негізінде процестік құқықтық қатынастар туындап, тоқтатылады. Іс жүргізу мерзімдері іс жүргізуді оңтайландыруға көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар азаматтық істі уақтылы және тиімді қарауды қамтамасыз етеді деп болжанады. Сонымен бірге олар процеске қатысушыларға соттың әділ және объективті шешім қабылдауына кепілдік береді.

Сонымен қатар, сот шешімін қабылдаудың талабы ретінде әділдік пен объективтілік оның көрінісінде сәйкес келуі керек, өйткені объективтілік әділ болуы керек.

Іс жүргізу мерзімдері сақталмаған, тараптардың құқықтары қамтамасыз етілмеген жерде соттан әділ шешім күтуге бола ма? Шешім заңды, тек әділдік талаптарына сай болса ғана [14].

Объективтілік – сот шешімінің сапалық көрсеткіштерінің бірі. Соттың қорытынды сот актісінің объективтілігі сот талқылауына дайындық пен сот талқылауының өзі соттың құзыретімен айқындалатын істі қараудың толық және жан-жақты болуына бағытталғанымен қамтамасыз етіледі. Сот заңды, негізді және әлеуметтік әділеттілік идеяларына қайшы келмейтін шешім қабылдауға міндетті [11, 88 б.].

Соттың сот ісін жүргізудегі объективтілігі – бұл соттың істің мән-жайларына бейтарап, адал қатынасынан, сондай-ақ соттың объективті түрде дәлелді тұжырымдарынан тұратын құрылымы жағынан күрделі ұғым. Н.В.Витруктың объективті шындықты білу қабілеті оның нақты білімін білдірмейді деген пікірімен келіспеу мүмкін емес. Іс бойынша объективті шындықты анықтау ондағы дәлелдемелерді жан-жақты және толық зерттемейінше мүмкін емес. Істі сот ісін жүргізуде объективтілік позициясынан қарау шындықты анықтау тәсілі болып табылады, сот ісін жүргізудің мақсатына жетудің кепілі болып табылады [12, 424-425 б.; 13, 12 б.].

Көптеген жағдайларда судьяның бейтараптығы оның кәсіби деңгейіне ғана емес, сонымен қатар оның жеке және кәсіби тәжірибесіне, ақпаратты білуіне, тараптардың және сот процесіне басқа қатысушылардың ықпалына бағынбауы сияқты жеке қасиеттеріне де байланысты. АПК-нің 6-бабында сот төрелігін жүзеге асыру кезінде соттың объективтілігіне қойылатын міндетті талап болып белгіленген [2]. Істі қарауға дайындау мерзімін 20 күнге дейін ұзарту заң шығарушы тарапынан жоғарыда аталған факторларды ескере отырып жасалған сияқты.

Осылайша, процестік шарттар сотта азаматтық істі қарау кезінде тараптардың құқықтарын қорғауға көмектеседі. Қазақстанның құқықтық жүйесінің маңызды аспектісі ретінде олар істердің әділ және объективті қаралуын қамтамасыз етуге, тиімділікті арттыруға және қажетсіз кідіртуге жол бермеуге көмектеседі. Нақты мерзімдерді белгілей отырып, заң шығарушы барлық тараптардың өз ісін сотта ұсынуға тең мүмкіндігін қамтамасыз етеді және түпкілікті шешім толық және бейтарап тексеруге және барлық тиісті дәлелдерге негізделген. Соттардың азаматтық істерді қарау және шешу мерзімдерін сақтамауы бұзылған азаматтық құқықтардың тез қалпына келтірілуіне кедергі келтіреді және судьялардың арнамысы мен қадір-қасиетін төмендететін заңды, азаматтық іс жүргізу құқықтарының нормаларын өрескел бұзу ретінде қарастырылуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_.

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі, 2015 жылғы 31 қазанда қабылданған // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377#z15/>.

3. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі, 1999 жылғы 13 шілдеде қабылданған // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000411_.

4. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 20 наурыздағы № 2 «Соттардың азаматтық процестік заңнаманың кейбір нормаларын қолдануы туралы» нормативтік қаулысы // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000002S_.

5. Крашенинников П.В. Постатейный комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации. – М.: Издательство Статут, 2012. – 635 с.
6. Треушников М.К. Гражданский процесс: учебник. – М.: Издательство Статут, 2014. – 465 с.
7. Ярков В.В. Гражданский процесс: учебник. – М.: Издательство Статут, 2017. – 394 с.
8. Коршунов Н.М., Мареев Ю.Л. Гражданский процесс: учебник. – М.: Издательство Норма, 2010. – 912 с.
9. Решетникова И.В. Новый процессуальный кодексы Беларуси и Казахстана // Российское право. – 2000. – № 11 (3). – С. 16-18.
10. Ярков В.В., Волтерс К. Гражданский процесс: учебник. – М.: Издательство Статут, 2004. – 448 с.
11. Мурадян Э.М. Ходатайства, заявления, жалобы. – М.: «Юридический центр Пресс», 2009. – 550 с.
12. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности: Монография. – М: Издательство РАП, 2008. – 460 с.
13. Ахмадуллин А. Всесторонность, полнота и объективность предварительного расследования как принцип уголовного процесса // Законность. – 2005. – №8 (11). – С. 13-15.
14. Понятие добросовестности и справедливости в контексте судебного разбирательства // <https://www.law.ru/article/5757-ponyatiya-dobrosovestnosti-i-spravedlivosti-v-kontekste-sudebnogo-razbiratelstva>

*Селезнева А.А.,
магистрант Саратовской государственной
юридической академии,
город Саратов, Российская Федерация*

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ В СОБЛЮДЕНИИ КОРПОРАТИВНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ РОССИЙСКОЙ АДВОКАТУРЫ

В наше время адвокатура является многофункциональным правовым и социальным инструментом изменяющегося гражданского общества, в котором требуется в обязательном порядке развивать и совершенствовать профессиональную деятельность и качества ее представителей [1, с.15].

Принцип корпоративности выступает статичной базой, согласно которой вся адвокатура организована на добровольной основе и осуществляет свою деятельность руководствуясь общепризнанными интересами. Должна обеспечиваться надлежащая защита доверителей и их свободный доступ к судебной защите. Данный принцип трактуется, как безукоризненное соблюдение всеми адвокатами установленных правил, которые закреплены в законодательстве об адвокатуре. Дисциплина диктует правила, согласно которым каждый член адвокатского сообщества должен ценить свой статус, принадлежность к адвокатуре и неукоснительно следовать принципам, установленным в законе. Каждое выявленное нарушение дисциплины в дальнейшем отражается на престиже и

доверии ко всей структуре, так как факты нарушения становятся общеизвестными, выступают предметом обсуждения, как среди социума, так и внутри самого сообщества. Попробуем рассмотреть предметно, какие проблемы в соблюдении корпоративной дисциплины испытывает на сегодняшний день российская адвокатура.

Первая проблема - профессиональная деформация адвокатов. Общепринято выделять две ее разновидности: общепрофессиональная и специальная. Первый вид характерен для всех представителей юридической профессии. Второй же возникает в процессе выбора конкретного места и сферы работы, в частности, в адвокатуре. Стоит более подробно рассмотреть именно второй тип.

Специальная деформация в адвокатском сообществе может выражаться в следующем:

Во-первых, желание оказывать юридическую помощь вне рабочего времени. Через призму профессиональной деформации адвокат оценивает проблемы окружающих, и считает необходимым дать правовую оценку тем, кто в этом не нуждается. В случаях, когда он не принимает участия в проблемах человека, со временем появляется чувство укора, так как мог помочь, но не сделал этого. В повседневной рутине адвокату сложно понять, что не все люди хотели бы рассмотреть жизненные ситуации с юридической точки зрения.

Во-вторых, позиция "я всегда прав". В силу специфики работы адвокат всегда стремится показать себя, но лишняя самоуверенность и неумение признавать собственные ошибки могут негативно сказаться на образе адвоката. Владение знаниями в сфере права зачастую мешают общению вне формальной обстановки.

В-третьих, позиция воспринимать доверителей, как врагов. Отсутствие навыка при заключении соглашения обозначить четкую грань между работой и межличностными отношениями приводит к формированию данной установки. Излишнее проявление подозрительности и осторожности мешают новым контактам в повседневной жизни [2, с.49].

Таким образом, можно сделать вывод, что профессиональная деформация является частью адвокатской деятельности, возникает необходимость ее профилактики и регулирования, поскольку она сказывается на уровне доверия и отношении граждан к институту адвокатуры в целом.

Вторая проблема - профессиональной небрежности в адвокатской деятельности. Такой недостаток, как небрежность, встречается достаточно часто, это обусловлено большой нагрузкой, совокупностью внешних факторов, с которыми ежедневно сталкивается юрист. Ключевой особенностью деятельности адвоката является отсутствие властного контроля, поскольку адвокатура выступает частью гражданского общества, а соответственно не является структурным подразделением государственных органов. Сравнивая негосударственный институт с вышеуказанным невозможно не отметить большую свободу действий. В связи с этим, можно полагать, что, организуя собственный рабочий день у адвоката меньше развита самодисциплина, нежели у того же следователя. Представитель адвокатского сообщества волен в своих действиях, а сотрудник правоохранительных органов выполняет поручения руководства [3, с.91].

Общественный недостаток рассматриваемой проблемы заключается в том, что нехватка ответственности в выполнении профессиональных обязанностей провоцирует понижение навыков, отсутствие желания изучать и отслеживать

изменения в законе. Говоря о конкретных последствиях для каждого представителя, можно утверждать, что итогом небрежности будет деградация в своей специальности. Анализируя вышесказанное, возможно говорить о том, что адвокатская небрежность является предвестником профессиональной деформации работника. Закон закрепляет принцип состязательности сторон во всех отраслевых процессах, в связи с этим, нарушение адвокатом порядка судебных процедур, игнорирование предписаний закона, в будущем влечет погрешности в исполнении профессиональных обязанностей, а как следствие подрывание доверия и уважения к адвокатскому сообществу в целом [4, с.93].

Третья проблема – вопрос недостаточного уровня профессионализма адвокатов, как причина дисциплинарных проступков также остается актуальной на протяжении всех этапов развития института адвокатуры. В случаях, когда адвокатом нарушается служебная дисциплина и его служебный долг, возможно говорить о дисциплинарной ответственности. Правовой институт дисциплинарной ответственности составляют как материальные нормы, так и процессуальные. Они находятся в зависимости от степени тяжести нарушения. Меры выработывались в следствие развития правового регулирования дисциплинарной ответственности адвокатов [5, с.2].

В своей работе Пилипенко Ю. С., анализирует действующее российское законодательство в области адвокатуры и на его базе выделяет актуальные предметы дисциплинарного производства применительно к адвокатам. Рассматриваемые предметы, не составляют формальный состав, они определяют сферы незаконного поведения представителей адвокатского сообщества [6, с.39].

Правовые нормы к ним относят:

- 1) неисполнение решений органов адвокатской палаты субъекта, причиняющее в дальнейшем палате существенный вред;
- 2) неисполнение или ненадлежащее исполнение адвокатом своих профессиональных обязанностей перед доверителем, причинившее последнему существенный вред;
- 3) поступок адвоката, который порочит его честь и достоинство;
- 4) поступок адвоката, который умаляет авторитет адвокатуры.

Невозможно не отметить, что в силу профессиональных особенностей, представителю адвокатуры необходимо тщательно контролировать личное поведение, производить регулярный анализ собственных поступков. Самоконтроль и дисциплина – важные качества, которые должны быть характерны адвокату в соответствии с его местом в социуме. Благодаря мерам дисциплинарной ответственности адвокатским сообществом соблюдаются установленные законом требования.

При негативном исходе, нарушая профессиональные нормы к адвокату будут применяться санкции, установленные законом, а именно: замечание, налагаемое при незначительных этических нарушениях, предупреждение, наступающее при более грубых нарушениях, а также прекращение статуса адвоката, как самая строгая дисциплинарная мера, следующая за значительные нарушения.

Четвертая проблема – вопрос профессиональной этики в адвокатском сообществе. Если рассматривать адвоката, как представителя социума, то он вправе придерживаться любых этических учений, мировоззрений, но, если же рассматривать адвоката, как представителя адвокатского сообщества, то ему будет

присущ определенный перечень ценностей и возможных моделей поведения, в связи с этим возникает необходимость выделить четвертую актуальную проблему.

Этические нормы наполняют оказание юридической помощи гуманистическим содержанием. Благодаря адвокатской этике формируется верное понимание представителей юридических структур, побуждающее их неукоснительно соблюдать моральные и нравственные нормы, обеспечивающие надлежащую защиту прав, интересов и свобод граждан. В первую очередь любые коммуникации должны выстраиваться из принципа уважения. Запрещено оскорбительно отзываться о коллеге, так же является недопустимым критиковать своих конкурентов с целью переманивания доверителей. В своей деятельности адвокату следует избегать комментариев и упоминаний об ошибках, ранее совершенных коллегой. Непозволительно делать замечания, а также рассуждать о вопросах достаточной компетенции своего коллеги [7, с.65-68].

В адвокатской сфере также, как и в иных существует конкуренция. Важно помнить, что каждый адвокат, каждое адвокатское образование, выступают частью целого. Вне зависимости от того, с кем специалист взаимодействует, будь то доверитель или же другой коллега, запрещено неуважительно отзываться о ком-либо из представителей адвокатского объединения. В первую очередь перед адвокатом стоит задача обеспечивать законность и веру в правосудие, поэтому, когда стоит вопрос о защите прав человека и гражданина, нарушенных деятельностью коллеги, оказавшего ненадлежащую услугу, корпоративная солидарность не запрещает представителю взыскивать убытки с виновного. Также в законе нет ограничений и запретов касаясь общения, получения советов между коллегами в ходе исполнения их профессионального долга. В ситуациях, когда сменяется адвокат по делу, специалист, ранее работавший с доверителем должен сообщить своему коллеге известные ему обстоятельства, а также обязан предупредить о возможных трудностях.

Адвокату необходимо всегда учитывать, что у доверителя есть законное право на получение юридической помощи, именно поэтому запрещено препятствовать ему в случаях, когда он желает услышать мнение другого специалиста по своему вопросу. В основе отношений с доверителем должна быть всегда правда, адвокату запрещено врать и скрывать значимые факты.

Особого внимания требует и вопрос, связанный с взаимоотношениями, возникающими между адвокатом и гражданином, обратившемся за получением юридической помощи. Работа между указанными субъектами должна выстраиваться на честности и правдивости всех значимых фактов. Адвокат должен донести до доверителя, что все подробности и детали играют важную роль, ответы на вопросы должны быть даны также по существу, так как от полученной информации будет зависеть правильность выстраиваемой позиции по делу.

Анализируя поведение специалиста в отношении подзащитного, необходимо отметить, что оно должно быть всегда достойным, невзирая на внешние обстоятельства. Даже, когда доверитель может позволить себе некорректное поведение в отношении защитника, последний должен вести себя корректно, не поддаваться на провокации и оставаться сдержанным, ведь не соблюдение указанного может иметь для него негативные последствия.

Взаимоотношения адвоката с судом также отвечают высоким этическим требованиям. Критерием определения приемлемости поведения с данным субъектом

не будет факт, предусматриваются ли законом санкции за совершение каких-либо поступков в суде. Любое неуважение в отношении суда всегда влечет дисциплинарное взыскание, например, провокационное и вызывающее поведение в зале суда.

Соответственно, составной частью профессиональной юридической этики будет являться адвокатская этика. Адвокат, осуществляя свою деятельность, имеет возможность влиять на судьбы людей, а это влечет за собой требование соблюдать этические и нравственные нормы.

Таким образом, корпоративная дисциплина обеспечивает полное функционирование института адвокатуры. Каждый адвокат является членом независимой организации, его поведение влияет не только на собственную репутацию, но и на престиж всего адвокатского объединения. Именно поэтому нормы профессиональной этики, коллективной дисциплины играют важное значение. Несоблюдение отдельными субъектами сообщества, установленных норм, так и будет влечь возникновение приводимых в статье проблем. Только путем выполнения возложенных обязанностей, заключающихся в помощи гражданам в соответствии с буквой закона, получится стать достойным носителем статуса адвоката.

Список литературы:

1. Бусурина Е.О. Адвокатура. Практикум для бакалавров. – Москва : Проспект, 2017. – С. 15.
2. Егоров Олег Николаевич, Полковникова Виктория Сергеевна Профессиональная деформация личности адвоката // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право. – 2019. – №4. – С. 49.
3. Грамматиков Валентин Владимирович Проявления профессиональной небрежности в адвокатской среде // Проблемы экономики и юридической практики. – 2017. – №2. – С.91.
4. Пшава Вероника Викторовна, Бабенко Ирина Андреевна, Дворник Мария Владимировна К ВОПРОСУ О МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКОМ ПОВЕДЕНИИ АДВОКАТА В СУДЕ // Право и практика. – 2020. – №2. – С.93.
5. Ревина И.В., Анпилогова С. С. Дисциплинарный проступок адвоката в виде проявления неуважения к суду: причины и следствие // Мировой судья. — 2011. — № 10. — С. 2.
6. Пилипенко Юрий Сергеевич К вопросу о пределах дисциплинарной ответственности адвоката // Вестник Университета имени О. Е. Кутафина. – 2014. – №1. – С.39.
7. Почечуева О.С. Этика адвокатской профессии // Адвокат. –2008. – №11. – С.65-68.

АНАЛИЗ ПРАКТИКИ РАССМОТРЕНИЯ СУДАМИ ОТДЕЛЬНЫХ КАТЕГОРИЙ ДЕЛ, СВЯЗАННЫХ С ЗАЩИТОЙ ТОВАРНОГО ЗНАКА

Одна из превентивных мер защиты товарного знака (далее - ТЗ) – это его регистрация. Это дает владельцу право владения и распоряжения этим объектом по своему усмотрению или запрещает третьим лицам пользоваться его объектами без разрешения владельца. В случае необходимости владелец использует свое право наложения запрета на использование ТЗ. Это правило применяется при нарушении исключительного права владельца товарного знака.

Исследование судебной практики по спорам, связанным с защитой ТЗ, привело к выводу о выделении отдельных категорий гражданских дел, связанных с защитой ТЗ:

1) Споры, связанные с отменой действия регистрации товарного знака в связи с его неиспользованием. Статья 19 Закона Республики Казахстан от 26 июля 1999 года «О товарных знаках, знаках обслуживания, географических указаниях и наименованиях мест происхождения товаров» (далее - Закон) гласит, что любое физическое или юридическое лицо в суде может оспорить регистрацию ТЗ, если он не использовался более трех лет.

Так, решением Специализированного межрайонного экономического суда города Астаны (далее - СМЭС) от 24 мая 2022 года в удовлетворении иска ИП «А» к ИП «Б» о досрочном частичном прекращении правовой охраны ТЗ «ЗАПРАВКА» было отказано.

В своем иске ИП «Б» указал, что в период с 16 мая 2016 года ответчик не использовал ТЗ более трех лет, что подтверждается электронным скриншотом с сайта E-license о приостановлении/прекращении действия лицензии, а также фотоснимками с места расположения бывшего гастробара, имевшего название «ЗАПРАВКА».

ИП «Б» было заинтересованным лицом в связи с подачей заявки на регистрацию ТЗ «ЗАПРАВКА» от 17 июня 2021 года, в ответ на которую получено заключение экспертизы о предварительном отказе в регистрации комбинированного ТЗ (знака обслуживания), на основании сходства до степени смешения с зарегистрированным ТЗ, выданного на имя ИП «А».

Ответчик ИП «Б» в судебном заседании ссылался на договор аренды нежилого помещения, заключенного сроком на 8 лет. Данное помещение использовалось как ресторан под ТЗ «ЗАПРАВКА» до 3 июня 2019 года, до даты, когда стороны согласились расторгнуть заключённый договор аренды от 20 июля 2015 года.

Суд в своем решении сослался на то, что соглашением от 3 июня 2019 года договор аренды нежилого помещения от 20 июля 2015 года был расторгнут. Данные обстоятельства указывали на использование ответчиком ИП «Б» торгового знака «ЗАПРАВКА» в течение последних трех лет.

Таким образом, в ходе изучения судебной практики СМЭС города Астаны по спорам, связанным с правовой охраной ТЗ установлено, что в период с 2020 года по

2022 год большинство исков были поданы именно для отмены действия регистрации ТЗ в связи с его неиспользованием в течение последних трех лет.

Истцы ссылаются на то, что правообладатели не используют ТЗ в течение трех лет и при этом в основном ссылаются на данные поисковых ресурсов Интернета, запросы в Национальный институт интеллектуальной собственности (далее - НИИС), запросы в Министерство юстиции Республики Казахстан и т.д.

Если в ходе судебного разбирательства ответчик доказывал, что использовал ТЗ в течение трех последних лет, до подачи иска в суд, то в таких случаях суд отказывал в удовлетворении исковых требований в связи подтверждением использования ТЗ правообладателем/ответчиком.

2) Споры, связанные с нарушением исключительного права владельца (правообладателя) ТЗ.

Пунктом 1 статьи 1032 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее - ГК) определено, что лицо нарушившее право владельца ТЗ должно немедленно прекратить нарушение и возместить владельцу (правообладателю) ТЗ причиненный ущерб или понесенные убытки.

Так, решением СМЭС города Астаны от 30 ноября 2021 года удовлетворен иск АО «ЦМП» к «В» НРО об обязывании прекратить нарушение исключительных прав истца путем удаления ТЗ истца с открытых источников информации (телеграмм канала, инстаграм аккаунта, ютуб канала, официального сайта и др.) с последующим запретом дальнейшего использования ТЗ.

Исковые требования мотивированы тем, что ответчиком используются ТЗ без согласия АО «ЦМП», который является их владельцем.

Судом установлено и ответчиком не оспаривается, что последним в ходе осуществления своей деятельности используется изобразительное обозначение, сходное до степени смешения с ТЗ истца.

С учетом не оспаривания ответчиком использования им ТЗ, сходных до степени смешения с изобразительными обозначениями, зарегистрированных в качестве ТЗ, владельцем исключительных прав которых является истец, и установления экспертной организацией заключениями от 25 и 28 июня 2021 года такого смешения, то суд приходит к выводу о правомерности заявленного требования и его удовлетворению.

Таким образом, исковые требования, связанные с нарушением исключительного права владельца (правообладателя) ТЗ удовлетворяются судами, если пользователи зарегистрированного ТЗ используют их без согласия владельца (правообладателя) ТЗ.

3) Споры об обязывании провести регистрацию исключительного права на ТЗ на основании свидетельства. Решением СМЭС города Астаны от 5 ноября 2020 года иск ТОО «Ф» к НИИС об обязывании провести регистрацию исключительного права на ТЗ на основании свидетельства за ТОО «Ф» был удовлетворен в полном объеме.

Согласно материалам гражданского дела, 5 марта 2020 года между частным судебным исполнителем и ТОО «Ф» заключен договор купли-продажи объекта интеллектуальной собственности – ТЗ.

На обращение истца ТОО «Ф» о регистрации ТЗ, на основании договора купли-продажи от 5 марта 2020 года от НИИС получен отказ со ссылкой на то, что в

законодательстве отсутствуют положения о регистрации договоров купли-продажи в рамках исполнительного производства.

Истец просил суд обязать провести регистрацию исключительного права на ТЗ на основании свидетельства за ТОО «Ф».

Суд свое решение мотивировал тем, что согласно пункту 1 статьи 1029 ГК РК право на ТЗ может быть передано правообладателем другому лицу по договору.

В пункте 3 вышеуказанной статьи предусмотрено, что переход права на ТЗ, в том числе его передача по договору или в порядке правопреемства должны быть зарегистрированы в НИИС.

При этом пунктом 2 статьи 42 Законом предусмотрено, что НИИС на основании вступившего в законную силу судебного решения вносит в Государственный реестр товарных знаков смену владельца (правообладателя) ТЗ.

Таким образом, руководствуясь пунктом 2 статьи 42 Закона, учитывая, что заключенный по результатам итогов электронного аукциона договор купли-продажи объекта интеллектуальной собственности от 5 марта 2020 года никем не был оспорен, тем самым имеет законную силу, суд посчитал, что требование истца ТОО «Ф» о понуждении ответчика НИИС провести регистрацию исключительного права на ТЗ на основании свидетельства за ТОО «Ф», является обоснованным и подлежал удовлетворению.

4) Неправомерное использование ТЗ при параллельном импорте.

В качестве примера можно привести гражданское дело, по которому решением СМЭС города Астаны от 10 марта 2022 года удовлетворен иск Компании «Д» к ТОО «А» о защите исключительных прав на ТЗ.

Согласно материалам дела, компания «Д» является правообладателем ТЗ «JOHN DEERE», который зарегистрирован в отношении товаров 12 класса: тракторы, прицепы, тележки, фургоны.

Приказом РГУ «Департамент государственных доходов по городу Астана» от 06 декабря 2021 года приостановлен выпуск товаров марки «JOHN DEERE» («тракторы, бывшие в употреблении»), заявленных ТОО «А» в таможенной процедуре «выпуск для внутреннего потребления»

Исковые требования мотивированы тем, что истец, как правообладатель, не давал своего согласия ответчику на использование ТЗ «JOHN DEERE» каким-либо способом, в том числе путём ввоза товаров - тракторов на территорию Республики Казахстан.

ТОО «А» ссылалось на то, что указанная сельскохозяйственная техника изготовлена и эксплуатировалась в Китайской Народной Республике. В марте 2019 года китайской компанией «S» данная техника временно ввезена в Республику Казахстан для участия в Международной специализированной сельскохозяйственной выставке, путем проведения соответствующих таможенных процедур. В связи с пандемией «COVID-19» и введенными карантинными мерами, вывезти обратно в Китай сельскохозяйственную технику стало невозможно, и владелец имущества - китайская компания передала в дар ТОО «А» данную технику. Поэтому ответчик не допустил нарушения действующего законодательства и прав истца.

Суд свое решение мотивировал тем, что ТОО «А» нарушило право правообладателя, путем ввоза товара марки «JOHN DEERE», (трактор, бывший в употреблении в количестве 9 единиц), заявленных в таможенной процедуре «выпуск

для внутреннего потребления» по декларации на товары без согласия правообладателя/истца.

При таких обстоятельствах и с учетом того, что истец имел исключительное право пользования и распоряжения принадлежащим ему ТЗ и использование его без согласия владельца свидетельствует о нарушении исключительных прав на ТЗ, которые подлежат защите, исковые требования подлежали удовлетворению.

Таким образом, использование ТЗ другими лицами при импорте товара на территорию республики допускается только с согласия правообладателя ТЗ.

5) Споры, связанные с признанием незаконным использования ТЗ и об изъятии из оборота и уничтожения контрафактного товара. В соответствии со статьей 43 Закона нарушением исключительного права на ТЗ считается введение его в оборот без согласия владельца (правообладателя) ТЗ.

При нарушении исключительных прав на ТЗ виновное лицо несет ответственность в соответствии с законодательством Республики Казахстан.

Так, решением СМЭС города Астаны от 22 декабря 2020 года удовлетворен иск компании «Colgate-Palmolive Company (US)», которая является правообладателем ТЗ «Colgate», о признании незаконным использование ТОО «Т» ТЗ «Colgate», выраженное в хранении, предложении к продаже, продаже контрафактного товара (зубной пасты) с обозначением ТЗ «Colgate» («Тройное действие») объемом 100 миллилитров и об изъятии из оборота и уничтожения за счет ТОО «Т» контрафактного товара, маркированного ТЗ «Colgate» («Тройное действие») объемом 100 миллилитров.

Так, в ходе мониторинга торговых точек города Астана выявлено, что ТОО «Т» распространяло продукцию, маркированную ТЗ «Colgate», а именно осуществляло продажу зубной пасты Colgate «Тройное действие» объемом 100 мл. в магазине «L».

Исследование приобретенной у ТОО «Т» зубной пасты Colgate «Тройное действие» объемом 100 мл. показало, что данная продукция не была произведена и введена в гражданский оборот на территории ЕАЭС и является поддельной (контрафактной).

Компания «Colgate-Palmolive Company (US)» обратилась в суд с иском, мотивируя требования тем, что ее права были нарушены и есть все основания признать незаконным использование ответчиком ТОО «Т» ТЗ от 10 февраля 1994 года, а также по изъятию из оборота и уничтожению за счет ответчика контрафактного товара.

Суд свое решение мотивировал тем, что из заключения специалиста от 23 сентября 2020 года следует, что приобретенная у ТОО «Т» зубная паста «Colgate» не была произведена и введена в гражданский оборот на территории ЕАЭС ни компанией «Colgate –Palmolive Company (US)», ни кем-либо с ее согласия и/или на основании договорных отношений, а является поддельной (контрафактной).

Продажа контрафактного товара, маркированного ТЗ «Colgate», является неправомерной и нарушает права и законные интересы компании «Colgate–Palmolive Company (US)».

В силу статьи 44 Закона контрафактный товар подлежит изъятию из оборота и уничтожению за счет нарушителя на основании вступившего в законную силу судебного решения.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>
2. Закон Республики Казахстан от 26 июля 1999 года N 456 «О товарных знаках, знаках обслуживания, географических указаниях и наименованиях мест происхождения товаров» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000456>
3. Банк судебных актов. // <https://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml>

Сыдықов А.К.,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы

АТА-АНА ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ

Қазақстандық қоғамның іргелі негізі – отбасы болып табылады. Отбасы институтын нығайту, өмір сүру сапасын арттыру, отбасының өз функцияларын жүзеге асыруы үшін жағдай жасау қазіргі заманғы мемлекеттік отбасылық саясаттың алдында тұрған басты міндеттер болып табылады.

Қазақстандық қоғамның әлеуметтік маңызды проблемаларының бірі – ата-аналардың балаларды тәрбиелеу және күтіп-бағу жөніндегі өз міндеттерін орындаудан жалтаруы, тірі ата-аналардың жанында балалар көбінесе әлеуметтік жетімдер болып табылады, яғни ата-анасының қамқорлығынсыз қалады.

Ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас проблемалары моральдық және құқықтық сипатта болуы мүмкін. Тәрбие, білім беру, балаларға қамқорлық мәселелері ата-аналардың жеке жауапкершілігінің мәні болып табылады. Сонымен бірге, мемлекет ата-аналардың міндеттерін заңнамалық тұрғыдан бекітті, осылайша жосықсыз ата-аналарды белгіленген қауіп-қатермен оларды орындауға мәжбүр ету мақсатында мемлекет тарапынан санкциялар тағайындалды.

ҚР Конституциясының 27-бабының 1-бөлігіне сәйкес неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады. Балалардың құқықтарын қорғау - мемлекетіміздің басым бағыттарының бірі [1].

БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясының ережесінде, оған сәйкес қатысушы мемлекеттер балаларға қатысты барлық іс-әрекеттерде баланың мүдделерін ең жақсы қамтамасыз етуге басымдық береді, баланың әл-ауқаты үшін қажетті осындай қорғаныс пен қамқорлықты қамтамасыз етуге міндеттенеді, өйткені «бала өзінің физикалық және психикалық жетілмегендігіне байланысты арнайы қорғауды және қамқорлықты, оның ішінде тиісті құқықтық қорғауды қажет етеді» [2].

Әр баланың отбасында өмір сүру және тәрбиелену құқығы, мүмкіндігінше, ата-аналарын білу құқығы, олардың қамқорлығына және олармен бірге тұру құқығы бар. Алайда, көбінесе ата-аналар балаларын тәрбиелеумен айналыспайды, олардың отбасындағы және қоғамдағы қоғамға қарсы, азғындық, заңсыз мінез-құлқы балаға орны толмас зиян келтіреді.

Балалардың мүдделерін қамтамасыз ету ата-аналардың басты қамқорлығы болуды тоқтатқан немесе тиісті емес нысанда және жеткіліксіз көлемде жүзеге асырылатын жағдайларда бала мемлекет қамтамасыз ететін қорғауға құқылы.

Осындай қорғау шараларының пәрменді нысандарының бірі Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексінің 75-бабында көзделген ата-ана құқықтарынан айырудың сот рәсімі болып табылады.

Балалар қоғамның ең осал топтарының біріне жатады және егер оның ата-анасы өз міндеттерін орындауға жосықсыз болса, өзін-өзі қамтамасыз ете алмайды және қорғай алмайды.

Отбасылық даулар азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен соттар қарайтын істер арасында үнемі айтарлықтай көлемді құрайды. Отбасылық құқықтық қатынастардан туындайтын істердің ішінде балалар туралы даулар ерекше орын алады және әлеуметтік маңызы жоғары. Балалармен байланысты қаралатын істер санының көбеюі және отбасындағы қарым-қатынастардың жеке сипатына, құқықтық нормаларда бағалау ұғымдарының болуына байланысты осы санаттағы істерді қараудың қиындығы және даудың эмоционалды сипаты сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыру жолдарын іздеуді қажет етеді. Қазіргі уақытта отбасы беделінің төмендеуі, оның балаларын тәрбиелеудің, балаларға қамқорлық жасаудың ғасырлық негіздері өзекті болып қала береді.

Біздің бақытымыз – біздің балаларымыз. Балалар біздің – жалғасымыз және елдің болашағы. Адамгершілік тәрбиесі, балаларға дұрыс құндылық нұсқауларын белгілеу ең алдымен отбасынан, ана мен әкеден басталады. Әрбір ата-ана баланың дүниеге келуімен оның сүйікті баласының алдында бірқатар құқықтары ғана емес, сонымен қатар маңызды міндеттері бар екенін түсінуі керек.

Әр елдегі балалық шақты мемлекет қорғайды. Заң бойынша балалық шақ болып саналады – туғаннан бастап кәмелетке толғанға дейінгі кезең.

Жақында, егер сот практикасын қамтыса, ата-ана құқығынан айыру рәсімі өсті. Негізінен алимент төлегісі келмейтін әкелер құқығынан айырылады. Сонымен қатар, олар аналарды, негізінен баланың күтімсіздігінен, ұрып-соғудан және т.б. айырады.

Ата-ана құқығынан айыру – бұл ата-ананың біреуіне немесе екеуіне де баланы тәрбиелеуге, оны асырауға, оның тағдырына қандай да бір жолмен әсер етуге сот арқылы тыйым салу.

Ата-ана құқығынан айыру – баланың ата-анасының бірімен ресми туыстық байланысын тоқтату жөніндегі құқықтық рәсім, ол соңғы саты болып табылады және тек баланың құқықтарын қорғау үшін қолданылады. Отбасында тәрбиеленетін балалардың құқықтарын қорғауға, оларды ата-аналарының қатыгез қарым-қатынасынан, олардың зиянды әсерінен (мысалы, ата-аналар созылмалы маскүнемдер, нашақорлар) немесе тәрбие міндеттерінен жалтаруға бағытталған заңнамалық шара болып табылады.

Ата-ана құқығынан айыру – төтенше шара. Тек сот балалардың құқықтары мен мүдделерін басқа жолмен қорғау мүмкін болмаған жағдайда рұқсат етілетін тиісті шешім қабылдай алады.

Егер бірнеше бала болса, сот олардың әрқайсысы бойынша бөлек шешім қабылдайды.

Ата-ананың баласын алмастыратын адамдар, мысалы, асырап алушылар, қамқоршылар-ата-ана құқығынан айырылмайды.

Ата-ана құқығынан айырудың себептері әртүрлі болуы мүмкін. Кейде мұндай талаппен ерлі-зайыптылардың бірі баланы екіншісінен қорғау немесе жалғызбасты ата-ана мәртебесін алу үшін сотқа жүгінеді.

Егер процесті қамқоршылық органдары немесе прокурорлар бастаса, онда олар азамат өзінің ата-аналық міндеттерін орындамайды және баланы оның ықпалынан немесе әрекетсіздігінен қорғау керек деп санайды.

Отбасы рухани мәдениеттің дамуына, жеке тұлғаның әлеуметтік бағытына, мінез-құлық мотивтеріне белсенді әсер етеді. Тек отбасы, егер ол моральдық тұрғыдан сау болса, балаға оны барынша қызығушылықпен, толықтығымен және жылдамдығымен игеруге мүмкіндік беретін әлеуметтік ақпаратты беру жүйесіне ие.

Ата-аналардың бала тәрбиелеу құқығы ата-ана құқықтарының ішіндегі ең маңыздысы болып табылады. Сонымен қатар, білім беру мен тәрбие деңгейіне сұранысты арттырудың жалпы әлемдік тенденциясын күшейтудің қазіргі жағдайларына ата-аналарға көбірек ата-аналық міндеттер жүктелуде, сондай-ақ олардың балаларға қатысты міндеттерді орындауға деген көзқарасы үшін жауапкершілік күшейтілуде.

Ата-аналар өз балалары үшін заңды өкілдер болса да, сонымен қатар олардың заңды құқықтары мен мүдделерін қорғау ретінде әрекет етуі керек болса да, көбісі ата-анасының міндеттерін орындаудан жалтарады, бұл өз баласының қажеттіліктерін қанағаттандырғысы келмеуінен, оны қараусыз қалдырудан көрінеді; балаларынан бас тартып, оларды ата-аналарының үйінде қалдырады; ата-аналарының құқықтарын жүзеге асыру кезінде ата-аналар бұл құқықтар балалардың физикалық және психикалық денсаулығына, олардың моральдық дамуына зиян келтіреді.

Н.И.Матузова және А.В.Малько өз жұмысында ата-ана құқығынан айыру ата-анасы құқық бұзушылық жасаған жағдайда сот қолданатын жауапкершілік шарасы ретінде қарастырылатынын көрсетеді.

Отбасылық құқық бұзушылық деп – отбасы заңнамасының нормаларын бұзатын кінәлі құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) түсініледі. Бұл ата-ана құқығынан айырудың негіздерінің бірі.

Бұл жауапкершілік шарасын қолданудың тағы бір негізі ата-аналардың балаларының өміріне немесе денсаулығына не жұбайының өміріне немесе денсаулығына қарсы қасақана қылмыс жасауы болып табылады.

Отбасылық құқық бұзушылықтың құрамы екі элементтен тұрады: отбасылық құқықтық қатынастар субъектісінің заңсыз әрекеті және оның кінәсі.

Заңсыздық – «іс-әрекеттің әлеуметтік қауіптілігін, оның қоғамға зиянын заңды түрде білдіру», -деп түсініледі, ал бұл жағдай - отбасылық құқықтық қатынастарға қатысушы үшін.

Ата-ана құқығынан айыру үшін ата-аналардың құқыққа қайшы әрекеттері нәтижесінде қандай да бір қолайсыз салдардың туындауы талап етілмейді. Заңсыз әрекеттердің (әрекетсіздіктің) болуы жеткілікті.

Отбасылық-құқықтық жауапкершіліктің екінші қажетті негізі – кінә.

А.М.Нечаева баланың ата-анасының қасақана кінәсі болған кезде сот арқылы ата-ана құқығынан айыру мүмкін екенін түсіндіреді. Яғни, ата-ана өзінің ата-аналық міндеттерін саналы түрде орындамауы немесе баланың мүдделеріне қайшы келетін құқықтарын пайдалануы керек [5].

Ата-аналардың отбасы заңнамасының баптарында көрсетілген құқыққа қайшы әрекеттері кәмелетке толмаған адамға қауіп төндіреді. Бұл жағдайда ата-аналардың заңсыз әрекеттерінің салдары айқын. Кейбір жағдайларда салдары айлар, жылдар өткен соң ғана болуы мүмкін.

Балаға ешқандай зиян келтірілмейтін жағдайлар бар: ата-ана өзінің ата-аналық міндеттерін орындаудан жалтарады, бірақ басқа ата-ана балаға осы зиянды жою үшін жеткілікті қамқорлық жасайды.

Әдетте, ата-ана құқығынан айыру лайықсыз ата-аналармен көп уақытты қажет ететін жұмыс ешқандай оң нәтиже бермеген кезде ғана пайда болады, балалар физикалық және рухани азапты жалғастырады. Бұл ретте сот пен қамқоршылық органдарына кешіктіруге болмайтын жағдайларда ата-ана құқықтарынан айыру заңмен жоққа шығарылмайды, өйткені кәмелетке толмағанға қатысты заңнаманы өрескел бұзу туралы ақпарат үлкен кідіріспен келіп түседі.

Ата-ана құқығынан айыру – баланы қорғаудың соңғы шарасы. Біріншіден, алдымен осы жазаны қолданбай, жұмыс істемейтін отбасына көмектесу әрекеттері жасалады. Бірақ, егер баланы ата-анасына тапсыруға болмайтындай болса, баланың мүдделеріне қауіп төніп тұр деп түсініледі және осы отбасында одан әрі тәрбиелеу қауіпті дей келе, соңында ата-ана құқығынан айыру қолданылады.

Жалпы абсолютті ата ана билігі 1917 жылғы революция оқиғаларынан кейін ТМД-ның қазіргі аумақтарында өмір сүруін тоқтатқан болатын. Ата-ана құқықтары – ол баланы өсіру мен күтіп ұстау үшін жауапкершілікті өз мойнына алған кезде оны алатын азаматтық құқықтар.

«Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттарды құру және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу» туралы ҚР Президентінің 2012 жылғы 4 ақпандағы №266 Жарлығымен Қазақстан аумағында кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттар құрыла бастаған болатын.

Бала құқықтары туралы конвенцияның 9-бабына сәйкес, баланың ата-анасынан олардың тілектеріне қайшы келмеуі керек, егер мұндай шешім баланың мүддесі үшін сотпен шешілетін болса, мысалы, ата-анасы баланы теріс пайдаланған немесе оған қамқорлық жасамаған жағдайда және т.б. ерекше жағдайларды қоспағанда және сонымен бірге ата-ана қарызын орындамағаны үшін жауапкершіліктің ең жоғары мөлшері ата-ана құқығынан айыру болып табылады.

Азаматтық істерді қарастырудың нақты тәжірибесі – соттың құрылып қызмет етуі барысында қалыптасты. Талап қоюшы жауапкердің кәмелетке толмаған балаларды оқыту және тәрбиелеу бойынша өз міндеттерін орындаудан жалтарғаны үшін ата-ана құқығынан айыру бойынша өз талаптарын негізге алады.

Ата-ана құқығынан айыру жағдайлары ҚР Неке және отбасы туралы кодексінің 75-бабында қарастырылады. Онда ата-аналар:

- ата-аналық міндеттерін орындаудан жалтарса, оның ішінде алимент төлеуден қасақана жалтарса;
- өз баласын перзентханадан (оның бөлімшесінен), жетім балалар, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар ұйымдарынан және өзге де ұйымдардан алудан дәлелсіз себептермен бас тартса;
- өздерінің ата-ана құқықтарын теріс пайдаланса;
- балаға қатыгездік көрсетсе, оның ішінде оған күш қолданса немесе психикасына зорлық жасаса, оның жыныстық тиіспеушілігіне қастандық жасаса;

- құмар ойындарға, бәс тігуге, спирттік ішімдіктерге немесе есірткі, психотроптық заттарға және (немесе) сол тектестерге салынса, олар ата-ана құқықтарынан айрылады,-деп көрсетілген [3].

Сондай-ақ ата-аналар өз баласының, жұбайының не отбасының басқа да мүшелерінің өміріне немесе денсаулығына қарсы қасақана қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезде ата-ана құқықтарынан айырылатындығы айтылған.

Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңнаманы қолдануы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 29 қарашадағы № 15 нормативтік қаулысы жалтару ұғымын кеңінен ашады: «Ата-ананың өз міндеттерін орындаудан жалтаруы – балаларды тәрбиелеу бойынша олардың адамгершілік және физикалық дамуы, оқыту бойынша қамқорлықтың болмауы, қоғамдық пайдалы еңбекке дайындау, алимент төлеуден қасақана жалтаруы арқылы көрінеді».

Мысалы, сот тәжірибесі бойынша сотта қарастырылған азаматтық іс бойынша кәмелетке толмаған балалардың қорғаншысы Б. деген азаматшаның талап арызы бойынша Б. Талап қоюшы кәмелетке толмаған балалардың туған әжесі және қамқоршысы болғандықтан, соңғы 3 жылда олардың тәрбиесі, оқуы мен өсіп-жетілуі жағынан өзіне жеке-дара жауапкершілік алған, ол өз талаптарын осыған негіздеді. К. жауапкер балаларына тәрбие берумен және оқытумен айналыспайды, олардың адамгершілік, психологиялық және физикалық тұрғыдан дамуына еш жағдай жасамайды, алимент төлеуден қасақана жалтаруда, сонымен қатар балаларымен үш жылдан астам араласпаған. Б. Талап қоюшының пікірі бойынша бұл жағдайда табиғи әкесін ата-ана құқығынан айыру балалардың мүддесіне сай келеді.

Көптеген жағдайларда тараптардың айтуынша, ата-ананың міндеттерін орындаудан жалтарушыны ата-ана құқығынан айыру баланың мүддесімен сәйкес келеді және өз мүдделерін түсінеді.

Қолданыстағы ҚР Конституциясы, ҚР «Қазақстан Республикасындағы балалардың құқықтары туралы» заңы, ҚР Неке және отбасы туралы кодексінің мазмұнынан ата-ана тарапынан балаларға қамқорлық жасалуы, бірге тұруы, отбасында балаға тәрбие берілуі балалардың мүддесі мен құқығы болып табылады.

Нормативтік қаулының 12-тармағына сәйкес: ата-аналар ҚР Неке және отбасы туралы кодексінің 75-бабында қарастырылған негіз бойынша олардың кінәсі анықталғанда ғана сот жүзінде ата-ана құқығынан айырылады, 14-тармағына сәйкес: ата-ана құқығынан айыру соңғы шара болып табылады [4].

ҚР 2010 жылғы 10 сәуірдегі «Кәмелетке толмаған арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» заңы кешенді құқықтық педагогикалық және құқық бұзушылықты ескерту, себептерін анықтау және жою оларды алдын алу шарттары бойынша шараларды қарастырады.

2010 жылғы 29 сәуірдегі ҚР «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» заңының 23-бабына сәйкес құқық бұзушылықтың жеке профилактикасы шаралары адам не адамдардың шектеулі тобы тарапынан құқық бұзушылық жасаудың алдын алу, сондай-ақ оны жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды жою мақсатында олардың құқықтық санасына және мінез-құлқына жүйелі түрде мақсатты ықпал ету үшін қолданылады.

Ата-ана міндеттерін орындаудан жалтаратын адамды тек кәмелетке толмаған балалардың құқығын қорғау мақсатында олардың қылықтары мен құқықтық санасына ықпал жасау бойынша барлық заңмен қарастырылған шараларды қабылдағаннан кейін ғана ата-ана құқығынан айыруға болады.

ҚР Азаматтық процестік кодексінің 72-бабына сәйкес әр тарап өзінің талаптарының және қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын мән-жайларды дәлелдеуі тиіс. ҚР Азаматтық процестік кодексінің 73-бабына сәйкес дәлелдемелерді тараптар және іске қатысатын басқа да тұлғалар бірінші сатыдағы сотқа олар сотқа дейінгі хаттаманы жасай отырып, талап қоюды қабылдаған кезде ұсынады, онда тараптардың және іске қатысатын басқа да тұлғалардың олар өздерінің талаптарының немесе қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасауға және істі сотта қараған жағдайда оларды пайдалануға ниет білдірген дәлелдемелерді ашу, ұсыну және алмасу бойынша әрекеттері көрсетіледі.

Ата-аналық құқықтан айыру жөніндегі талабын қанағаттандырусыз қалдыра отырып, сот жоғарыдағы аталған мән-жайларды ескеріп, Кодекстің 79-бабына сәйкес, егер бұл бала мүддесі үшін қажет болса, баланы ата-анасынан алып, оны қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдарға беру жөніндегі мәселені де шешуге құқылы.

Мысалға, Б. азаматшаның талап арызы бойынша К. деген азаматты ата-ана құқығынан айыру туралы ісін сот отырысында қарастыру барысында К. жауапкер ата-ана құқығынан айыру туралы талап арызды мойындады және кәмелетке толмаған балаларды оқыту мен тәрбиелеуден жалтаруы туралы талап қоюшының дәлелдерін даулаған жоқ. Сот тәжірибесінде осындай жағдайлар да кездеседі.

Осы жағдайда талап арызды мойындауы кәмелетке толмаған балалардың заңды мүдделері мен құқықтарын бұзатындықтан және ата-ананың кінәлі мінез-құлықтарын анықтау қажеттілігі туралы заңның талаптарына қарама-қарсы келетіндіктен, ҚР Жоғары Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі «Сот шешімі туралы» нормативтік қаулысының 14-тармағына сәйкес сот талап арызды мойындаудан бас тартатын жәйттер де кездеседі.

Себебі, сотқа К. жауапкердің саналы түрде дәлелді себепсіз балаларын қамтамасыз етуге көмектесуден жалтаруының айғағы берілмегендіктен, талап қоюшының дәлелі негізсіз деп танылды.

Соңында сот, кәмелетке толмаған баланы өсіру және оқытуға жауапкердің өз қылығы мен қатынасының өзгеруі ескертілмеген, ата-ана міндеттерін орындаудан бас тарту негізі бойынша бұрын дербес профилактикалық іс-шаралар жүргізілмегендіктен талап қоюшы Б-ның жауапкер К-ны ата-ананың құқығынан айыру туралы талабы қанағаттандырылмады. Сонымен қатар сот болған мән-жайларды ескере отырып сот шешімімен жауапкерге кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеуге өз қатынасының қажеттілігі туралы ескертті және қамқоршылық және қорғаншылық органына орындалуын қадағалауды жүктеді.

Жалпы ата-ана құқығынан айырылған ата-аналар, мұндай байланыстар балаға теріс әсер ететеін жағдайларды қоспағанда, қамқоршылықты жүзеге асыратын органның рұқсатымен кәмелетке толмаған баланы көруге құқылы.

Халықаралық құқық – отбасылық өмірді құрметтеу принципін мойындайды[6].

Отбасының мүддесіне жасалған әрбір мемлекеттік шапқыншылық «демократиялық қоғамға араласу қажеттілігі» ретінде түсіндірілетін заңды, пропорционалды және заңмен көзделген мақсатқа сәйкес болуы керек.

Сонымен қатар, соттар мәселені шешуден ресми түрде анықтау үшін ата-ана құқығынан айыру туралы істерді қарау кезінде отбасылық өмірге араласу қажеттілігін ескеруі керек. Отбасылық өмірді қабылдау кезінде көптеген факторларды, атап айтқанда, ата-аналар мен кәмелетке толмағандар арасындағы нақты қарым-қатынастардың болуын, ата-аналардың балаларды тәрбиелеу мен күтіп-бағу жөніндегі жауапты іс-әрекеттерін, қарым-қатынас деңгейін, баланың отбасына қосылуы мен интеграциялануын бағалау маңызды.

Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың ұстанымына сәйкес, отбасылық өмірді аяқтаудың өзі тұлғааралық қатынастарды жою түріндегі теріс құқықтық салдарға автоматты түрде әкелмеуі керек. Бұл ерекше жағдайларда болуы мүмкін. Осыған байланысты, егер бұл бала асырап алушылардың, қорғаншылық және қамқоршылық органының келісімімен не қамқоршының (қамқоршының), баланың асырап алушы ата-анасының немесе бала орналасқан ұйым әкімшілігінің келісімімен ата-ана құқығынан айырылған ата-ананың баламен байланысына рұқсат беру керек. Ата-аналар, олардың мінез-құлқы қандай болса да, заңға сәйкес сот ісін жүргізуге нақты әсер ету үшін іс жүргізу мүмкіндіктеріне ие болуы керек, нәтижесінде балалармен құқықтық қатынастар тоқтатылуы мүмкін. Ата-ананың істі шешуге қатысу дәрежесі оның мүдделерін қорғаудың қажетті деңгейін қамтамасыз етуі керек. Ата-аналар кез-келген жағдайда өз атынан және балаларының атынан сот алдында сөйлей алады.

Еуропалық соттың ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас мәселелері бойынша күрделі тәжірибесін ескеру қажет деп санаймын, өйткені халықаралық қатынастардың әсерінен құқықтық стандарттар Ресейдің отбасылық құқығы және процессуалдық механизмі, оны қамтамасыз ету, біртіндеп өзгеріске ұшырайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. 1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасының Конституциясы. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [//adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_)
2. 1989 жылғы 20 қарашадағы Бала құқықтары туралы Конвенция. online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006721
3. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Кодексі [//adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518)
4. Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңнаманы қолдануы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 29 қарашадағы № 15 нормативтік қаулысы [//adilet.zan.kz/kaz/docs/P180000015S](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P180000015S)
5. Нечаева А. М. Особенности судебной защиты семейных прав ребенка // Российская Юстиция-2017. – №8. – С. 14-17
6. Старовойтова К.В. Интересы ребенка в международном и российском праве // Евразийский юридический журнал – 2017. – № 8 (111). - С. 54-58.

МҰРАГЕРЛЕРДІҢ МҰРАГЕРЛІК МҮЛІКТЕГІ ҮЛЕСТЕРІН АНЫҚТАУ ЖӨНІНДЕГІ ІСТЕРДІ СОТТАРДЫҢ ҚАРАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстан Республикасы Конституциясының 26-бабында мүлікке, оның ішінде мұрагерлік құқығына заңмен кепілдік берілетіні бекітілген [1].

Мұрагерлік құқық азаматтық құқықпен тығыз байланысты және оның құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені мұрагерлік объектісі меншік құқығы болып табылады, сондықтан оларды қолдану Қазақстан Республикасының заңнамасымен егжей-тегжейлі айқындалуы тиіс.

Мұрагерлік құқық ең тұрақты құқықтық институт болып саналады. Дегенмен, мұрагерлік қатынастарды заңнаманың оңтайлы реттелген саласы деп санауға болмайды, өйткені онда жеткілікті шешілмеген даулы ережелер болады. Оған дәлел, мұра мәселелерімен және мұрагерлік даулармен байланысты қаралған азаматтық істердің саны жылдан жылға артуы. Мұндай өсудің себептері, ең алдымен: 1) азаматтардың азаматтық-құқықтық салада мұрагерлік жөнінде хабардар болмауы (мысалы, мұраны қабылдау мерзімдерін өткізіп алу), 2) мұраны ресімдеу үшін нотариусқа ұсынылатын құжаттардың толық болмауы, 3) құқық белгілейтін құжаттардағы әртүрлі мәселелер, бұл нотариустың куәлік беруден бас тартуына әкеп соғады.

Азаматтық әдепті жүзеге асырудың құқықтық кепілі оларды сот арқылы қорғау болып табылады, өз кезегінде сот ісін жүргізу сапасын арттыруға азаматтық істердің жекелеген санаттарын қарау мен шешудің іс жүргізу ерекшеліктерін білу ықпал етеді. Сот практикасында мұрагерлікке байланысты істерге талдау көрсеткендей, мұндай істерді қарау кезінде соттар көбінесе материалдық қана емес, сонымен бірге іс жүргізу құқығының нормаларын қолдануында да қиындықтарға тап болады.

Оның бірі мұрагерлік мүліктегі үлестерді анықтауға байланысты даулар. Бұл санаттағы азаматтық істерді қараудың процестік тәртібін, іс бойынша даярлықты жүргізуді, дәлелдеуді және басқа да процестік кезеңдерді Қазақстан Республикасының азаматтық процестік кодексі айқындайды [2, 245 б.].

Мұрагерлік мүліктегі үлестерді анықтауға байланысты істерді, соттар тараптардың қатысуымен талап қою іс жүргізу тәртібімен қарайды. Мұрагерлік құқықтық қатынастардың субъектілері мұрагерлер болып табылатындықтан, талап қоюшы тарапында мұрагерлер қатысады [3, 245 б.].

Мұраны қабылдаған мұрагерлер талап қоюшылар болып табылады. Мұраны қабылдаған мұрагерлерден басқа, мұраны қабылдау мерзімін өткізіп алған, мұраны қабылдау мерзімін қалпына келтіру және мұрагерлік мүліктегі үлесті анықтап, оны бөлу туралы талаптармен сотқа бір мезгілде жүгінген мұрагерлер де талап қоюшы болуы мүмкін.

«Соттардың мұрагерлік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2009 жылғы 29 маусымдағы N 5 Нормативтік қаулысының 12 тармағына сәйкес, мұраны қабылдау үшін мерзімді қалпына келтіру және мұрагерді мұраны қабылдаған деп тану туралы арыз

мұрагерлік мүліктің немесе оның негізгі бөлігінің орналасқан орны бойынша сотта талап қою бойынша іс жүргізу тәртібімен мұраны қабылдаған басқа мұрагерлердің қатысуымен қаралады. Осындай мұрагерлер болмаған жағдайда, мұраның ашылған орны бойынша коммуналдық меншікті басқаруға өкілетті орган іске қатысуға тартылады, себебі иесіз қалған мүлікті алу үшін мұраны қабылдау талап етілмейді» делінген [4].

Алайда, мұрагерлік мүліктегі үлестерді анықтау туралы шешімдерді зерттеген кезде жауапкерлердің шегін, яғни талап қоюшы жауапкер ретінде мұрагерлерден басқа сол өңірдің әкімдігін, кәмелетке толмағандардың мүддесі үшін «Қалалық әкімдігінің білім бөлімі» мемлекеттік мекемесін және нотариустарды көрсеткені анықталды. Мысалы, Маңғыстау облысы Ақтау қаласының № 2 сотының 2017 жылғы 24 тамыздағы шешіміне сәйкес, талапкер И.В.К. жауапкер ретінде «Ақтау қаласының әкімдігінің білім бөлімі» мемлекеттік мекемесін көрсеткен, Шығыс-Қазақстан облысының Семей қалалық сотының 2022 жылғы 23 ақпандағы шешіміне сәйкес, талапкер М.С.Б. жауапкер ретінде Шығыс-Қазақстан облысының Семей қалалық әкімдігін көрсеткен, Павлодар облысы Железин аудандық сотының 2022 жылғы 13 сәуірдегі шыққан шешіміне сәйкес, талапкер П.М.А. жауапкер ретінде «Железин ауданының қаржы бөлімі» мемлекеттік мекемесін көрсеткен, ал Атырау қалалық сотының 2019 жылғы 25 ақпанда шыққан шешіміне сәйкес, талапкерлер К.Ж.С., К.А.С., К.Д.А. жауапкер ретінде жеке нотариус А.А.А.-ны көрсеткен.

Жоғарыда мұрагерлік мүліктегі үлестерді анықтауға байланысты істердің көбі талап қою іс жүргізу тәртібімен қаралады деп көрсеткен едік, бірақ сот практикасын талдау барысында бұндай істердің ерекше іс жүргізуі өндірісінде қаралатынын да байқадық. Мысалы, Жамбыл облысы Шу аудандық сотымен мұрагерлік мүліктегі үлесті анықтау туралы істер бойынша бірнеше азаматтық істер қаралған. Үшінші тұлға ретінде нотариат туралы қолданыстағы заңнамаға сүйене отырып, мұрагерлік мүлікке құқық туралы куәлігін беруден бас тартып, қайтыс болған ерлі-зайыптылардың ортақ мүліктегі үлестерін анықтау үшін сотқа жүгінуді ұсынған нотариус тартылған. Сот «Неке және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 33, 38-баптарын негізге ала отырып, яғни ерлі-зайыптылардың неке кезінде тапқан мүлкі, сондай-ақ ерлі-зайыптылардың жалпы табыстарының сомасы есебінен сатып алынған жылжымалы және жылжымайтын мүлік, бағалы қағаздар, пайлар, салымдар, капиталдағы үлестер ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншігі болып табылатынын дәлелдей отырып, кредиттік ұйымдарға немесе өзге де ұйымдарға және неке кезеңінде ерлі-зайыптылар тапқан кез-келген басқа мүлікке, оны отбасында кімнің атына сатып алғанына не ерлі-зайыптылардың қайсысы ақша салғанына қарамастан талап қою талаптарын қанағаттандырады және ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкін бөлу және осы мүліктегі үлестерді анықтау кезінде, егер олардың арасындағы шартта өзгеше көзделмесе, ерлі-зайыптылардың әрқайсысының үлесі тең деп танылады деген заңды басшылыққа алып, арызды қанағаттандырады [5].

Мұрагерлік мүліктегі үлесті анықтау туралы істерді ерекше іс жүргізу тәртібімен қараған қаншалықты дұрыс деген сұрақ туындайды. Жалпы ерекше іс жүргізу тәртібімен қарайтын істерге дауланбайтын, тек фактіні анықтау туралы істер жатады. Егер жоғарыда көрсетілгендей, нотариаттық әрекеттерге немесе оларды жасаудан бас тартуына шағым берілген болса, онда ерекше іс жүргізу

тәртібімен қаралады, ал мұрадағы мүліктегі үлесті анықтау туралы азаматтық істерді ерекше іс жүргізу тәртібімен қарау дұрыс емес деп есептейміз.

Сонымен қатар, сот тәжірибесіне талдау жасау барысында жалпы мұрадағы мүліктегі үлесті сот анықтау керек пе, әлде нотариус анықтайды ма деген сұрақ туындады.

Нотариустар мұрагерлерге мұрагерлік куәлікті беруден бас тартқан кезде, азаматтар мұрагерлік мүліктегі үлестерін анықтау жөнінде сотқа талап қоюларымен жүгінеді. Мұндай істердің көпшілігін қарау кезінде үлкен қиындықтар туғызбайды және негізінен тараптар сот актісіне шағымданбайды.

Сот тәжірибесін талдау кезінде қаралған, осындай істердің бірі, мысалы, Астана қаласының Есіл аудандық сотынан талапкер Л.К.Т. жауапкерлер Е.К.Т. және С.К.А.-ға ата-аналарының тірі кезінде жиған ортақ мүліктегі үлестерін анықтауды сұраған.

Талапкер мен жауапкерлердің ата-аналары К.Н.Т. және К.М.Т. 1974 жылғы 29 шілдеден бастап заңды некеде болған. Ортақ некеден үш балалары: қыздары С.К.А., Л.К.Т. және ұлы Т.Е.К. бар.

2021 жылдың 10 тамызында әкесі К.Н.Т., 2021 жылдың 15 тамызында анасы К.М.Т. қайтыс болды. 2021 жылғы 13 қыркүйекте С.К.А. мен Е.К.Т. нотариалды куәландырылған арызға сәйкес, талапкер Л.К.Т.-ның пайдасына әкесі мен анасының мұрагерлік мүлкінен бас тартқан. 2022 жылғы 8 ақпанда нотариус Ш.Ж.Т. талапкерге ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншіктерінің үлестері анықталмағандықтан, қайтыс болған ата-аналарының мұрагерлік мүліктегі үлестерін сот тәртібімен анықтау қажеттілігі туралы жазбаша түсініктеме берген.

Сот «Неке және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 33-бабының 1,2-тармақтарына сәйкес, ерлі-зайыптылардың неке кезінде тапқан мүлкі, сондай-ақ ерлі-зайыптылардың жалпы табыстарының сомасы есебінен сатып алынған жылжымалы және жылжымайтын мүлік, бағалы қағаздар, пайлар, салымдар, капиталдағы үлестер ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншігі болып табылатынын дәлелдей отырып, кредиттік ұйымдарға немесе өзге де ұйымдарға және неке кезеңінде ерлі-зайыптылар тапқан кез-келген басқа мүлікке, оны отбасында кімнің атына сатып алғанына не ерлі-зайыптылардың қайсысы ақша салғанына қарамастан талап қою талаптарын қанағаттандырады [5].

Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің (бұдан әрі-АК) 221-бабының 1-тармағына сәйкес, ортақ мүлікті бірлескен меншікке қатысушылар арасында бөлу, сондай-ақ олардың біреуінің үлесін бөлу қатысушылардың әрқайсысының ортақ мүлікке құқықтағы үлесі алдын-ала анықталған жағдайда ғана жүзеге асырылуы мүмкін [6].

Қазақстан Республикасының Неке (Ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексінің 38-бабының 1, 3-тармақтарының ережелеріне сәйкес, ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкін бөлу және осы мүліктегі үлестерді анықтау кезінде, егер олардың арасындағы шартта өзгеше көзделмесе, ерлі-зайыптылардың әрқайсысының үлесі тең деп танылады [5].

АК 1061-бабына сәйкес, бірінші кезекте заң бойынша мұрагерлік құқығын мұра қалдырушының балалары, оның ішінде ол қайтыс болғаннан кейін тірі туылғандар, сондай-ақ мұра қалдырушының жұбайы мен ата-анасы тең үлесте алады [6].

Сонымен қатар, «Нотариустардың нотариаттық іс-әрекеттер жасау қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2012 жылғы 31 қаңтардағы № 31 Бұйрығының 153-тармағына сәйкес, ерлі-зайыптылардың екеуі де

қайтыс болған жағдайда ерлі-зайыптылардың үлесін бөлу сот тәртібімен шешіледі [7].

Осыған байланысты сот талаптарды қанағаттандыру талап қоюшылар мен жауапкерлердің құқықтарын бұзуға әкеп соқпайды және ерлі-зайыптылардың барлық мүлкін неке кезінде сатып алғандықтарының анықталғандығын негізге ала отырып, талап қоюды қанағаттандырған.

Осындай істердің 95% қанағаттандырылып, ал қалған 5% қанағаттандырылудан бас тартылған.

Мысалы, сондай істердің бірі Астана қаласының Есіл аудандық сотына талапкер Т.М.Н.-ның жауапкерлер Б.М.Н-ке, А.М.Н-ке, Д.М.Н-ке мұрагерлік мүліктегі үлесті анықтау туралы талап арызы келіп түскен.

2021 жылғы 24 тамызда талапкер мен жауапкерлердің ата-аналары М.Н.И. және Ф.М.И. қайтыс болған. Нотариус М.А.И. 2022 жылғы 16 наурызда мүліктік құқық бөлігінде Т.М.Н-ке нотариустардың 2012 жылғы 31 қаңтардағы нотариаттық іс-әрекеттер жасау қағидаларының 12-бабының 153-тармағына сәйкес, ерлі-зайыптылардың екеуі де қайтыс болған жағдайда үлесті бөлу сот тәртібімен шешілетінін көрсете отырып, хабарлама берген. Осыған байланысты, талапкер соттан марқұм болған ата-аналарының некеде сатып алған мұрагерлік мүліктегі үлесін анықтауды сұрайды.

Сот келесі уәждермен талап қою талаптарын қанағаттандырудан бас тартқан:

Нотариус көрсеткендей, Ереженің 153-тармағында: ерлі-зайыптылардың және ортақ бірлескен меншік құқығында мүлкі бар өзге де адамдардың ортақ мүлкіндегі үлеске меншік құқығы туралы куәлік беру көзделеді, бірақ мұрагерлердің ешқайсысы үлеске меншік құқығы немесе ерлі-зайыптылардың үлесін бөлу туралы талап қоймаған.

ҚР Жоғарғы Сотының 2009 жылғы 29 маусымдағы "Соттардың мұрагерлік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы" № 5 нормативтік қаулысының 17-тармағына сәйкес, мұрагер заң бойынша да немесе өсиет бойынша да 2007 жылғы 3 ақпанынан кейін ашылған мұраны қабылдауға құқығы, егер ол үлгерместен қайтыс болса, АҚ 1072-2-бабында белгіленген мерзім ішінде (мұра ашылған күннен бастап алты ай) мұрагерлеріне өтеді [4].

Талапкер, ата-анасы қайтыс болғаннан кейін заң бойынша мұрагерлік құқық туралы куәлік беру туралы өтінішімен нотарусқа жүгінген. Барлық мұрагерлер талапкердің пайдасына өздеріне тиесілі мұрадағы үлестерінен бас тартып, мұрагерлік массадан үлесті анықтауды және бөлуді талап етпей, үшінші тұлғалардың мүдделері бұзылмаған.

Сот нотариустың нотариаттық іс-әрекеттер жасаудан бас тартуы дұрыс емес, өйткені мұрагерлер арасында мұрагерлік құқық туралы дау жоқ, бұл жағдайда талап қоюшылар нотариустың іс-әрекетіне шағымданып, сотқа жүгінуі қажет деп санайды.

Ортақ бірлескен меншіктің үлесті бөлу, егер мүліктің нақты иелері талап етсе, мүмкін болады. Осылайша, сот заңды негіздердің болмауына байланысты талапты негізсіз деп санап, оны қанағаттандырусыз қалдырған.

Бұл соттың шешімімен біз келісеміз, бірақ, егер нотариус мұрагерлік құқық туралы куәлікті беруден бас тартса, талапкер ол бойынша сотқа жүгінген жағдайда, сот талапкердің талап қоюын қанағаттандырудан бас тартса, онда талапкердің келесі іс-әрекеті қандай болмақ. Оның келесі қадамы нотариустың іс-әрекетіне шағымдану немесе сот шешіміне апелляциялық шағым беру болуы мүмкін, бірақ бұның

барлығы талапкердің уақытын, қаражатын және ең маңыздысы моральдық жағдайын төмендетеді. Сол себепті, мұрагерлік мүліктегі үлесті анықтау туралы талап қою бойынша азаматтық істерді қарау кезіндегі сот практикасына бірізділікті қалыптастыру қажет деп санаймыз.

Егер тараптардың арасында ешқандай дау туындамаса, мысалы, егер талапкердің ата-аналары қайтыс болып, қалған мұрагерлер мұрадан талапкердің пайдасына бас тартса немесе ол отбасында жалғыз бала болса, онда оларды сотқа жүгіндірмей-ақ, нотариус арқылы мұрагерлердің мұрадағы мүліктегі үлестерін анықтап, бөліп берулеріне болады. Себебі, сот практикасында осындай істердің барлығы дерлік қанағаттандырылған және қанағаттандырудан бас тартылған істердің бәрі мұрагерлік үлеске қатысты емес негіздер бойынша бас тартылған.

Нотариустардың 2012 жылғы 31 қаңтардағы № 31 "Нотариустардың нотариаттық іс-әрекеттер жасау қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Әділет министрі бұйрығының 153-тармағында ерлі-зайыптылардың екеуі де қайтыс болған жағдайда, ерлі-зайыптылардың үлесін бөлу сот тәртібімен шешіледі»-деп көрсетілген. Осы бұйрыққа сүйене отырып, нотариустар мұрагерлерді ата-аналарының тірі кезінде жиған ортақ мүліктегі үлестерін анықтап, сотқа жүгінулері қажет екенін көрсетіп, мұрагерлікті қабылдау туралы куәлік беруді тоқтатып, сотқа жүгінулерін ұсынады. Ерлі-зайыптылардың некелері тіркелгеннен кейін жиған мүліктері ортақ және ол тең бөлінеді, қайтыс болған адамдардың үлестерін ешбір сот түбіртек, тағы да басқа әкесінің немесе анасының сол мүлікке қаншалықты үлес қосқандарын және ата-аналарының біреуі мүлікті мұрагерлікпен немесе сыйға тарту шарты арқылы алынған мүлік болса да, ол мүлік сол мұрагерлерге бөлініп беріледі. Сол себепті, осындай істердің нотариустардың құзыреттіліктеріне берілгені дұрыс, әрі соттардың жүктемесін жеңілдетеді [7].

Нотариустармен сұхбаттасу және практикаларына үңілген кезде, олар мұрагерлер жүгінген кезде және бір мұрагердің пайдасына басқа мұрагерлердің мүліктегі үлестерден бас тартқан жағдайда, мұрадағы мүліктегі үлестерін анықтап, бөліп беретіндерін айтты. Ал кейбір нотариустар ешқандай негізсіз мұрадағы мүліктегі үлеске куәлік беруден бас тартып, сотқа жүгінулерін ұсынған. Сол себепті, заңға өзгеріс енгізіп, бір қалыпты практиканы жүзеге асыру қажет деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30.08.1995 ж.
2. Особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел, судьи судебной коллегии по гражданским делам и специализированной судебной коллегии Верховного Суда Республики Казахстан.
3. Алимбеков М.Т., Утешева К.Ш., Абдиев Ж.Н., Абдрасулов Е.Б., Абдрасулова Г.Э., Сыздыков А.Ж., Споры о праве на наследство, Астана, 2010.
4. Соттардың мұрагерлік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы - "Әділет" АҚЖ (zan.kz).
5. Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» кодексі, Алматы: Юрист, 2022.-112 б.
6. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2022 жыл.

7. "Нотариустардың нотариаттық іс-әрекеттер жасау қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2012 жылғы 31 қаңтардағы № 31 бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы - "Әділет" АҚЖ (zan.kz).

*Уйсынбаева А.К.,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТІК КОДЕКСІ БОЙЫНША АПЕЛЛЯЦИЯЛЫҚ САТЫДАҒЫ СОТТЫҢ ӨКІЛЕТТІКТЕРІ: ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілгендей, мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болатын болса [1], сол құқықтарды, бостандықтар мен заңды мүдделерді қорғауды қамтамасыз ететін – сот болып табылады.

Осы қағидағарды іске асырудың нақты тетіктерінің бірі апелляциялық іс жүргізу, сонымен қатар сот билігіне төменгі сатыда жіберілген қателіктер мен кемшіліктерді анықтауға және олардың орнын толтыруға мүмкіндік береді.

Апелляциялық сатыдағы сот (ағылшын тілінде court of appellate jurisdiction) – заңды күшіне енген, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының шешімдерінен басқа, бірінші сатыдағы сот шешімдеріне апелляциялық шағым мен наразылықты қарайтын екінші сатыдағы (жоғары тұрған) сот [2].

Ал, апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттіктері деп осы сот сатысының өз қызметін жүзеге асыру барысындағы құқықтары мен міндеттерінің жиынтығын атаймыз.

Профессор З.Х. Баймолдина апелляциялық шағым беру институтының негізгі мақсаты материалдық құқықты нормаларды қолдану мен түсіндірудің дұрыстығын тексеру, істерді қарау және шешу кезінде азаматтық процестік құқық нормаларын сақтау, сондай-ақ бірінші сатыдағы соттың іс үшін маңызы бар мән-жайларды дұрыс анықтауы болып табылады және апелляциялық сатыдағы сот арнайы өкілеттіктерге ие, өйткені оның қызметі тек бірінші сатыдағы сот актілерінің заңдылығы мен негізділігін тексерумен ғана шектеліп қоймайды, сонымен қатар істі мәні бойынша қайта қарау функциясын жүзеге асырады деп түсіндіреді [3].

Апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттіктерімен олардың шектерін егжей-тегжейлі және терең зерттеу мақсатында бірінші сатыдағы сот қабылдаған сот актілерінің дұрыстығын тексеруге және анықталған сот қатесін түзетуге қол жеткізуді қамтамасыз ететін процестік қызметін жүзеге асыру үшін апелляциялық сатының өкілеттіктері төмендегідей жүктелген:

- құқық қолдану циклінің міндеттеріне сүйене отырып, апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттіктері келесідегідей бөлінеді: негізгі (функционалдық) өкілеттіктер және көмекші (ұйымдастырушылық-өкімдік) өкілеттіктер;

- апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттігін қарау шегінің белгісі бойынша: жалпы және жеке өкілеттіктерге бөлу;

- процестік қатынастың басқа субъектілерінің еркіне байланысты: бастамашыл және шартты-бастамашыл өкілеттіктер;

- шағымдану объектісі бойынша апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттіктері: жалпы тәртіппен қабылданған сот шешімдерін тексеру өкілеттіктері және оңайлатылған (жазбаша) тәртіпте сот ұйғарымдарын тексеру өкілеттіктері.

Сонымен қатар, әрбір сот сатысы өз процесілік функцияларын дербес орындауы тиіс екенін ескере отырып, апелляциялық сатыдағы соттың өкілдік берілген өкілеттіктерін айрықша бөлу көзделген.

Аталған пікірмен келісе отырып, апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттіктерін осылай жіктеу соттың өкілеттіктерінің шегін тереңірек түсінуге және критерийлерін дәлірек анықтауға мүмкіндік береді, құқық қолдану циклінің мақсаттары мен міндеттеріне негізделген процесілік функцияларына қарай әр түрлі деңгейдегі соттар арасында өкілеттіктерді бөлуді жеңілдетеді. Сонымен қатар, апелляциялық іс жүргізудің мақсаттары мен міндеттерін неғұрлым оңтайлы орындау үшін өз өкілеттіктерін тиімді жүзеге асыру алғышарттарын жасауға ықпал етеді, және де азаматтық процесілік заңнамасын апелляциялық сатыдағы соттың жаңа өкілеттіктерін бекіту немесе әр түрлі деңгейдегі соттар арасында өкілеттіктерді қайта бөлу бөлігінде жетілдіруде ескеруге болады.

Еуропалық және әлемдік стандарттарды ескере отырып апелляциялық сатының рөлі күшейтілуде. Жалпы Қазақстан посткеңестік кеңістікте толық апелляция енгізген алғашқы ел болды.

Азаматтық процесілік заңнамаға өзгерістер енгізу сияқты оқиғаның маңыздылығы, бұл сот төрелігіне қолжетімділікті және сот жүйесінің ашықтығын нығайтудағы маңызды қадам болып табылады және құқықтық мемлекеттің қалыптасуындағы әр азаматтың жетістігі, сот ісін жүргізудің әр кезеңінде процесілік заңды мүлтіксіз сақтау – кез-келген дауды дұрыс шешудің кілті.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бергі отыз жылдан аса уақыт аралығында сот жүйесінде бірқатар реформалар орын алды, азаматтық процесілік заңнама да түрлі өзгерістерге ұшырады және бұл жаңашылдықтар апелляциялық сот сатысын айналып өтпеді. Сот тәжірбиесі көрсеткендей соттың екінші сатысының жұмысында мәселелер туындап, оларды шешу жолында жұмыстар әлі де атқарылуда.

Заңнамаға жиі өзгерістер енгізудің кері әсері де жоқ емес, ол сот практикасының біркелкі қалыптасуына мүмкіндік бермейді. Дегенмен уақыт талабына сай заңнама да жаңаруды қажет етеді. Өйткені еліміз дамып, ғылыми-техникалық жаңалықтар үнемі енгізіліп жатыр.

Апелляция институты Қазақстанда 2001 жылы енгізіліп, өзінің оң нәтижелерін бергені сөзсіз. Егер бұрын істерді бірінші сатыдағы соттың жаңадан қарауына жолдау тәжірбиесі болса, кейін шешімдердің жартысынан көбінің күші жаңа шешім қабылдаумен жойылатын болды, ал қазір процесілік заңнамаға өзгерістер енгізілуіне орай, істі бірінші сатыдағы сотқа жаңадан қарауға жолдау мүлдем алынып тасталды. Демек, апелляциялық сатыдағы сот бірінші сатыдағы соттың кемшіліктерінің орнын өзі толтырып, шешімді мәні бойынша қарауды аяқтайды.

Осы тұрғыда апелляциялық сатыдағы сотпен қабылданатын сот актісіне қатысты ұсыныс туындайды. Процесілік заңнама бойынша апелляциялық саты бірінші сатыдағы сот шешімінің күшін жою туралы ұйғарым шығара отырып, істі өз іс жүргізуіне қабылдап, оны бірінші сатыдағы соттың қағидаларымен қарайды, нәтижесі бойынша сот қаулы шығарады. Сөйтіп апелляциялық саты бірінші сатыдағы соттың қағидаларымен істі қарай отырып, екінші сатыдағы соттың тәртібімен шешім қабылдайды. Алайда апелляциялық сатыдағы сот «апелляциялық

шешім» шығарса дұрыс болар еді және қабылданған апелляциялық шешімге кассациялық тәртіпте алты ай мерзім ішінде кассациялық шағым немесе прокурордың өтінішхат білдіру құқықығы қарастырылуы қажет.

Яғни, апелляциялық шешімнің бірінші сатыдағы сот шешімінен ерекшелігі де шағымдану тәртібінде және тәжірибелі судьялардың алқалы түрде іс құжаттарын зерттеуде, оларға құқықтық баға берудегі және құқық қолданудағы басымдылығында болмақ.

Апелляциялық алқалы құрамның істі бірінші сатыдағы сотқа жолдамай жанадан өзі қарауының бірқатар артықшылықтары бар. Атап айтқанда, алқалы құрам қабылдаған шешімдер неғұрлым ойластырылған және салмақты болады. Алқалы қарау тетігі үш кәсіби судьяның білімі мен тәжірибесін ескере отырып, іске жан-жақты, әртүрлі қырынан қарауға мүмкіндік береді. Судьяның процеске қатысушылардың біреуін ықтимал субъективті біржақты қабылдауының салдары жойылады. Тиісінше, сот төрелігін жүзеге асырудың бейтараптығы қамтамасыз етіледі. Келесі өзекті мәселе-сотқа деген сенім. Соттың алқалық құрамы сенімділікті арттырады. Азаматтар, жұртшылық және бұқаралық ақпарат құралдары бір судьяға қарағанда үш судья қабылдаған шешімге көбірек сенуге бейім. Сонымен қатар, алқалы құрамда судьялардың тәуелсіздігі қағидатын іске асыру едәуір дәрежеде қамтамасыз етіледі. Істерді алқалы қарау сот актісін қабылдауға ықпал ету мүмкіндігін едәуір дәрежеде азайтады.

Ал енді апелляциялық сатыдағы соттың жеке шағымдарды, прокурордың өтінішхаттарын қарау өкілеттіктеріне келетін болсақ. Жалпы ұйғарым ол азаматтық істерді, материалдарды қарау барысында, сондай-ақ сот актілерін орындау барысында туындайтын түрлі мәселелер шешілетін сот актісі. Сот ұйғарымы процестік, ал кейбір жағдайларда материалдық құқықтар мен міндеттердің пайда болуы, өзгеруі мен тоқтатылуына негіз болып табылатындықтан азаматтық процестік заңнамада сот ұйғарымына шағым беру көзделген.

Процестік заңнамада белгіленген жағдайларда істің одан әрі жүргізілу мүмкіндігіне бөгет болатын апелляциялық сатыдағы сот ұйғарымына шағым жасалуы және өтінішхат білдірілуі мүмкін.

Апелляциялық сатыдағы соттың жеке шағымдарды қарау тәртібінің екі негізгі ерекшеліктерін атап кетуге болады. Ол апелляциялық сатыдағы сот судьясының жеке шағымды жеке-дара қарауы және жеке шағымды қарауда іске қатысушы тараптардың сотқа қатысу міндеттілігінің жоқтығы.

Өйткені апелляциялық сатыдағы сот жеке шағымды қарау кезінде даудың мәнін талқылауға құқылы емес, оның іс-әрекеті бірінші сатыдағы соттың процестік құқық нормаларын қолдану кезінде жіберген сот қателіктерін жоюға ғана бағытталған.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 429-бабының 5-бөлігіне сәйкес, жеке шағым, прокурордың өтінішхаты апелляциялық шағымдар мен прокурордың өтінішхаттарын қабылдау және қарау үшін осы тарауда белгіленген тәртіппен қабылданады және қаралады [4]. Демек, жеке шағым іс апелляциялық сатыдағы сотқа келіп түскен күннен бастап екі ай мерзім ішінде қаралуға жатады. Алайда бұл мерзім жеке шағымды қарау үшін өте ұзақ.

Тәжірибеде апелляциялық сот сатысы апелляциялық шағымдар мен прокурордың өтінішхаттарын қабылдау және қарау үшін белгіленген тәртібіне сүйене отырып, еш қиындық туғызбайтын жеке шағымдарды екі ай созып қарайды. Әрине заңмен белгіленген процестік мерзім болғандықтан сұрақ туындатпайды,

бірақ сот актілерінің, яғни сот шешімімен мен сот ұйғарымының қабылдану тәртібімен, оларға қойылатын талаптарды және олардың негізділігі мен заңдылығын тексерудегі айырмашылығын ескерсек, екеуіне бірдей процестік мерзім белгілеу ақылға қонымсыз. Әсіресе бірінші сатыдағы соттың соттылығын анықтау туралы ұйғарымдары мен ұсыныстары жедел қаралуы тиіс. Осы соттылықты анықтауға байланысты аудандық соттардың арасындағы дауды шешу ұзаққа созылып, тараптардың уақытын алып қана қоймай, әуре-сарсаңға салады. Салдарында іске қатысушы тұлғалардың тарапынан негізді сын мен шағымдар туындатып, әлеуметтік желілерде қоғамның қызу талқысына түседі.

Осыған байланысты, азаматтық процестік заңнамада жеке шағымды, прокурордың өтінісхатын қараудың процестік мерзімі, оларды қараудың ерекшеліктерін ескере отырып, нақтыланып көрсетілуі қажет және мерзім қысқа болуы керек, ол үшін он жұмыс күні жеткілікті деп ойлаймын.

Бұл өз кезегінде бірінші сатыдағы соттың ұйғарымдарының заңдылығы мен негізділігін тексеру барысын жеделдетуге, уақыт үнемдеуге мүмкіндік береді.

Апелляциялық сатыдағы сот қызметінің негізгі міндеті – бір жағынан сот қателіктерін түзету, екінші жағынан – заңдарды біркелкі түсіну және қолдану, сот кадрларын тәрбиелеу және жалпы құқықтық мәдениетті арттыру.

Апелляциялық шағым беру мемлекеттік бажды төлеуді талап етпейді, осыдан бірінші сатыдағы соттың актісімен келіспеген іске қатысушы тұлғаларға оның заңдылығы мен негізділігін тексертуге еш кедергі жоқ, сот төрелігіне қол жетімділікке шектеу қойылмаған. Сондықтан қай уақытта болмасын апелляциялық сатыда сот төрелігіне қол жеткізу мәселесі өзекті тақырып болып қала береді.

Жалпы алғанда, азаматтық сот ісін жүргізуді одан әрі жетілдіру бойынша жүргізіліп жатқан шаралар сот органдарының тәуелсіздігін нығайту және сот төрелігіне қолжетімділікті кеңейту арқылы азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерін қорғауды мақсат етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. <http://adilet.zan.kz/kaz/search/docs/va>
2. Е.О. Егембердиев Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу құқығы: Оқулық. – Астана: Фолиант, 2007.
3. З.Х. Баймолдина Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: В двух томах. Том 2. Особенная часть (Темы 16-30). Учебник. Алматы: КазГЮА. 2001.
4. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі, 2015 жылғы 31 қазандағы. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>.

ИНСТИТУТ ВНЕСУДЕБНОГО БАНКРОТСТВА ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В КАЗАХСТАНЕ, РОССИИ, США: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В Казахстане 30 декабря 2022 года Глава государства подписал Закон РК «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан» (далее - Закон РК «О банкротстве физических лиц»), который вступил в силу 3 марта 2023 года.

В отличие от Казахстана в России и США законы о банкротстве были приняты гораздо раньше. Так, в России процедура банкротства физических лиц была введена с принятием Федерального закона 29 декабря 2014 года № 476 «О внесении изменений в Федеральный закон «О несостоятельности (банкротстве)». В США действует Кодекс о банкротстве, принятый Конгрессом в 1978 году [1, с. 233].

Основания для подачи заявления.

Процедура внесудебного банкротства физических лиц в Казахстане, закрепленная главой 2 Закона РК «О банкротстве физических лиц», осуществляется в отношении должника уполномоченным органом (органами государственных доходов) с целью списания долгов должника перед кредиторами. При этом кредиторами являются банки второго уровня - это все банки Казахстана, за исключением Национального Банка РК, который является банком первого уровня, а также организации, осуществляющие микрофинансовую деятельность (кредитные товарищества, ломбарды); коллекторские агентства [2].

Основанием для подачи должником заявления в органы государственных доходов является наличие в совокупности следующих условий: во-первых, если имеются обязательства перед банками второго уровня, кредитными товариществами, ломбардами, коллекторскими агентствами, не превышающие 1600-кратного размера месячного расчетного показателя (в сумме 5 520 000 тенге); во-вторых, если имеется просрочка погашения долгов должником в течение последних 12 месяцев; в-третьих, если отсутствует у должника имущество на праве собственности, в том числе имущество на праве общей собственности (дом, квартира, автомобиль, земельный участок, счета в банке и т.д.); в-четвертых, если не применялись процедуры внесудебного или судебного банкротства в течение 7 лет; в-пятых, если должник попытался урегулировать просроченную задолженность, путем обращения с заявлением к кредитору. В заявлении необходимо отразить причины неисполнения обязательств, приложить документы, подтверждающие финансовые затруднения, и предложить кредитору об отсрочке либо изменении срока погашения займа.

Кроме вышеуказанных условий, законодательством предусмотрены особые требования к должнику. К ним относятся: 1) должник получает государственную адресную социальную помощь в течение 6 месяцев; 2) срок неисполнения обязательств составляет свыше 5 лет на дату подачи заявления [2].

Для российского законодательства процедура внесудебного банкротства физических лиц является относительно новым институтом. Поправки в Федеральный закон РФ «О несостоятельности (банкротстве)» введены 1 сентября 2020 году, с этого момента действует институт внесудебного банкротства (упрощенная процедура).

По мнению ряда ученых, в частности Ю.Н. Аксеновой, Е.А. Барановской, А.Т. Наниева [3, с. 110], основными преимуществами введения такого механизма банкротства являются: во-первых, снижение нагрузки на арбитражные суды и финансовых управляющих; во-вторых, ускорение процедуры банкротства без дополнительных финансовых затрат. В отличие от судебного банкротства в упрощенной процедуре, оплата расходов за проведение внесудебного банкротства не требуется.

Для подачи должником заявления о проведении упрощенной процедуры банкротства необходимы следующие условия: во-первых, если у должника имеются долги на сумму от 50 000 до 500 000 рублей; во-вторых, если у должника отсутствуют ценное имущество и стабильный доход [4]. При этом указанная сумма задолженности не должна касаться алиментов, возмещения морального вреда или вреда жизни и здоровью. Также в отношении должника должно быть прекращено исполнительное производство судебным приставом в связи с отсутствием имущества и доходов выше прожиточного минимума, с которых можно произвести взыскание.

Этапы процедуры внесудебного банкротства.

Первый этап - подача заявления.

В Казахстане инициировать процедуру внесудебного банкротства может только должник и гражданин РК. Для этого необходимо подать в органы государственных доходов заявление в письменной (бумажной) или электронной форме. В письменной (бумажной) форме подается через Государственную корпорацию «Правительство для граждан». В электронной форме подается через портал Электронное Правительство РК «eGov.kz» (далее ЭП «eGov.kz») либо через мобильное приложение «e-Salyq Azamat» (МП «e-Salyq Azamat»). К заявлению необходимо в обязательном порядке приложить следующие документы: 1) перечень кредиторов, с указанием их наименования, суммы займа, места нахождения; 2) документы, подтверждающие принятые меры по урегулированию долгов перед банками второго уровня, кредитными товариществами, ломбардами, коллекторскими агентствами [2]. Документом урегулирования является ответ об отказе в отсрочке или изменении срока погашения займа либо копия заявления или подтверждение о направлении заявления в электронном формате (если отсутствует ответ кредитора).

Заявление поступает в Информационные системы Комитета государственных доходов (далее - ИС КГД), затем осуществляется сверка с данными государственных органов. В случае соответствия или несоответствия с данными, орган государственных доходов в течение 15 рабочих дней выносит уведомление о начале либо об отказе в применении процедуры внесудебного банкротства и направляет его в ЭП «eGov.kz» и МП «e-Salyq Azamat». При отказе должник вправе повторно обратиться с заявлением, но не ранее чем через 3 месяца после даты получения отказа.

В России инициировать упрощенную процедуру банкротства может только должник (гражданин РФ), тот же принцип, что и в казахстанском законодательстве.

Заявление подается должником по месту жительства или месту пребывания в многофункциональный центр предоставления государственных и муниципальных услуг (далее МФЦ). МФЦ - это российская организация, предоставляющая государственные и муниципальные услуги по принципу «одного окна» [4].

Заявление оформляется на специальном бланке от руки или в печатной форме. В заявлении указываются следующие сведения: паспортные данные, список кредиторов, информация о банковских счетах. К заявлению прилагаются: 1) список кредиторов с указанием их наименования, места нахождения; 2) суммы кредиторских займов; 3) постановление о прекращении исполнительного производства; 4) документы обо всех имеющихся долгах [7].

МФЦ с даты регистрации заявления в течение 1 рабочего дня проверяет при помощи информационных ресурсов Федеральной службы судебных приставов данные о наличии в отношении должника прекращенного исполнительного производства и отсутствии претензий со стороны всех кредиторов. В случае обнаружения возбужденного в отношении должника исполнительного производства МФЦ возвращает заявление. Повторное обращение возможно не раньше чем через месяц. В случае подтверждения с данными, МФЦ в течение 3 дней вносит запись о возбуждении банкротства в Единый федеральный реестр сведений о банкротстве (далее - ЕФРСБ). Информация о возбуждении процедуры банкротства судебные приставы направляют в банки, где были оформлены кредиты [4].

Второй этап - публикация уполномоченным органом в информационной системе сведений о должнике.

Согласно Закону РК «О банкротстве физических лиц» органы государственных доходов после принятия решения о начале применения процедуры внесудебного банкротства осуществляют публикацию сведений о должнике на ЭП «eGov.kz». Со дня размещения сведений о должнике срок проведения процедуры банкротства составляет 6 месяцев.

С момента публикации сведений наступают следующие последствия: во-первых, считаются истекшими сроки всех долгов должника перед кредиторами; во-вторых, кредиторам запрещается требовать возврата долга от должника; в-третьих, прекращается начисление неустойки по всем долгам должника; в-четвертых, запрещается должнику принимать обязательства (за исключением микрокредитов); в-пятых, считается полученным согласие должника на получение органами государственных доходов сведений об имуществе; в-шестых, запрещается кредиторам взыскивать деньги с банковских счетов должника; в-седьмых, приостанавливается исполнение решений судов о взыскании долга [2].

В соответствии с российским законодательством МФЦ публикует сведения о банкротстве должника через ЕФРСБ.

Со времени публикации в ЕФРСБ действует мораторий на удовлетворение требований кредиторов, прекращаются выплаты кредиторами, отчисление обязательных платежей, начисление штрафов, пеней, процентов и неустоек за неисполнение отраженных в заявлении обязательств.

При этом должнику запрещается принимать новые обязательства, выступать поручителем в кредитных сделках. Исполнение обязательств приостанавливается, кроме требований кредиторов, которые должник не отобразил в заявлении, а также требований по делам о возмещении вреда жизни или здоровью, взыскании

алиментов, возмещении морального вреда, выплате заработной платы и выходного пособия.

Третий этап - завершение процедуры внесудебного банкротства.

Казахстанским законодательством предусмотрено, что по истечении 6 месяцев с момента обращения должника с заявлением органы государственных доходов выносят решение о завершении процедуры и признании должника банкротом. Решение в обязательном порядке публикуется на ЭП «eGov.kz».

С момента присвоения должнику статуса банкрота для него возникают следующие последствия: в течение 5 лет со дня публикации о завершении процедуры банкротства должнику запрещено выдавать кредит (за исключением микрозайма); от должника не принимается обеспечение в форме залога, гарантии и поручительства по кредитным договорам [2].

В России завершение процедуры банкротства и признание должника банкротом производится по истечении 6 месяцев с даты подачи заявления должником в ЕФРСБ. С этого времени долги списываются. Однако не будут списаны следующие задолженности: в отношении кредиторов, не указанных в списке, который прилагается к заявлению о внесудебном банкротстве; возникшие во время проведения процедуры; компенсации по возмещению вреда жизни или здоровью, возмещению морального вреда; задолженности по алиментам [5].

В признании должника банкротом может быть отказано, если не все кредиторы указаны в списке; задолженность чрезмерно занижена; у должника обнаружено имущество; кредиторы подали в отношении должника о признании недействительными сделок и судом иски удовлетворены.

Таким образом, процедура внесудебного банкротства - это эффективный механизм, позволяющий избавиться от безнадежных долгов малоимущих должников. К ее достоинствам можно отнести общедоступность, простоту и быстроту процедуры, уменьшение расходов в отличие от судебной процедуры, снижение нагрузки на суды.

Но вместе с тем, наряду с позитивными достоинствами, существуют некоторые проблемы. Для российского механизма проблема заключается в отсутствии цифровизации (невозможности отправления заявления в электронном формате), интегрировании с другими сервисами государственных органов. В казахстанской системе проблема заключается в постоянной загруженности и зависании систем ЭП «eGov.kz», МП «e-Salyq Azamat», ИС КГД.

В США отсутствует институт внесудебного банкротства. Но, несмотря на отсутствие такой процедуры, у них развито досудебное урегулирование.

Законодательством США установлено, что до подачи должником в суд заявления о признании его банкротом кредитор обязан с должником обсудить альтернативный график погашения задолженности и предложить график в срок до 60 дней перед подачей заявления в суд. При необоснованном отказе кредитора от указанных действий суд вправе по ходатайству должника уменьшить сумму необеспеченных требований кредиторов, но не более чем на 20% от общей суммы требования [6].

Важно отметить, что по законодательству США должником не может быть подано заявление о признании его банкротом ранее беседы с кредитным консультантом, которая проходит по месту подачи заявления либо по месту проживания должника. По окончании беседы с кредитным консультантом должник

проходит обязательные платные курсы по финансовой грамотности. Для этого должник обращается в Исполнительное бюро федеральных управляющих (далее - Бюро), в компетенцию которого входит организация курсов по финансовой грамотности. Кроме того, Бюро осуществляет надзорную функцию по делам банкротства; назначает частных управляющих; осуществляет мониторинг и в случае обнаружения мошенничества передает дело в органы прокуратуры [6].

Обучение должников проходит в Агентстве по бюджетированию и кредитному консультированию (далее - Агентства). Кроме того, в компетенцию Агентства входит разъяснение и предупреждение должников об уголовной ответственности за укрытие сведений об имуществе и доходах [7, с. 119]

Таким образом, опыт США по досудебному урегулированию в сфере банкротства является весьма интересным, поэтому было бы уместным его внедрение в действующую казахстанскую модель.

Список литературы:

1. Королев В.В. Банкротство физических лиц по законам США// Журнал проблемы экономики и юридической практик. - М.: Издательский дом Юр-Вак. № 6. 2007. - 233 с.

2. Закон РК от 30 декабря 2022 года № 178-VII «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан» // <https://online.zakon.kz/Document>.

3. Аксенова-Сорохтей Ю.Н., Барановская Е.А., Наниев А.Т., Внесудебное банкротство граждан как новелла российского законодательства (анализ законодательства). - М.: Журнал юридических исследований, т.6, выпуск № 3, 2021. -110 с.

4. Федеральный закон РФ от 26 октября 2002 года № 127 «О несостоятельности(банкротстве)» // <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=440762#h1787>.

5. Фирсова, Е. Г. Многофункциональные центры государственных и муниципальных услуг, их роль и правила организации деятельности // Проблемы и перспективы экономики и управления - Санкт-Петербург, 2014. <https://moluch.ru/conf/econ/archive/131/6388/>.

6. Сизимова О.Б., Пчелкин А.В., Мамаков А.М. Сравнительный анализ законодательства о банкротстве физических лиц России и США// Журнал зарубежного законодательства. Выпуск №23. 2018. <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-zakonodatelstva-o-bankrotstve-fizicheskikh-lits-rossii-i-ssha>).

7. Королев В.В. Эволюция законодательства о банкротстве в США// - М.: Юридический журнал. Выпуск № 12. 2008. - 119 с.

*Черноситова Ю.А.,
магистрант Саратовской государственной
юридической академии,
город Саратов, Российская Федерация*

СТАТУС АДВОКАТА, ЕГО СТРУКТУРА И ОСОБЕННОСТИ

Впервые об адвокатах стало известно в античную эпоху в таких известных империях, как Древняя Греция (Афины) и Древний Рим. Оттуда и появилось понятие гражданского общества, а на место традициям и обычаям народов пришло право. В Древних Афинах были установлены законы Солона, в Древнем Риме – Законы XII Таблиц. Именно это и стало столпом в решении различных спорных вопросов между свободными людьми в защите личных прав и интересов. В Древней Греции афинские адвокаты помогали составлять гражданам страны речи для суда (логография), либо выступали в суде с ними устно (ораторство). Судя по тому, что история донесла до нашего времени множество памятников греческих ораторов, они были весьма красноречивыми и популярными [1].

В России до середины 60-х годов XIX века действовали стряпчие, ходатаи, заступники, поверенные, выполнявшие функции судебного представительства и защиты. Свод законов Российской империи очень скупое регламентировал институт судебного представительства, оно было свободной профессией и допускалось по гражданским и уголовным делам как исключение. Стряпчие, выполнявшие роль адвокатов в России до судебных реформ, оставили о себе весьма неблагоприятные воспоминания. Они находились в полной зависимости от судей и не имели практически никаких прав [2].

В ходе судебной реформы 1864 года в России были учреждены присяжная и частная адвокатура. К дореволюционному периоду относятся классические образцы осуществления защиты в уголовном процессе. В это время осуществляли правозащитную деятельность В. Д. Спасович, Ф. Н. Плевако и другие известные деятели. Декретом Совнаркома от 24.11.1917 № 1 адвокатура упразднялась. Возродилась она лишь 22.05.1922, когда III сессия Всероссийского исполнительного комитета IX созыва утвердила «Положение об адвокатуре». Советская адвокатура допускала участие адвокатов лишь при рассмотрении уголовных и гражданских дел в судах первой и кассационной инстанции [3].

В дальнейшем, в ходе развития правовой системы нашей страны, статус адвокатов в судопроизводстве менялся, расширялись их процессуальные права, что соответствовало демократическим тенденциям развития и совершенствования процессуального закона [4]. К сожалению, действовавшие Закон СССР от 30.11.1979 № 1165-X «Об адвокатуре СССР» [5] и Закон РСФСР от 20.11.1980 «Об утверждении Положения об адвокатуре РСФСР» [6], а также иные нормативно-правовые акты об адвокатуре [7], перестали соответствовать принятой Конституции Российской Федерации, в связи с чем разработан и принят Закон об адвокатуре в Российской Федерации.

В упомянутом выше законе дается легальное определение понятию адвокат, под которым понимается лицо, получившее в установленном настоящим Федеральным законом порядке статус адвоката и право осуществлять адвокатскую деятельность.

Адвокат является независимым профессиональным советником по правовым вопросам. Адвокат не вправе вступать в трудовые отношения в качестве работника, за исключением научной, преподавательской и иной творческой деятельности, а также занимать государственные должности Российской Федерации, государственные должности субъектов Российской Федерации, должности государственной службы и муниципальные должности.

Анализ юридической литературы и нормативно-правовой базы относительно вопросов структуры правового статуса адвоката как лица, на которое возложена конституционная обязанность по оказанию юридической помощи населению, подчеркивает то, что среди ученых нет единой точки зрения как о количестве элементов такого статуса, так и об определении категорий элементов, которые в совокупности и должны формировать правовой статус адвоката.

Все же, несмотря на множественность в позициях по определению структуры и видового набора элементов правового статуса адвоката, проведенный анализ позволяет сделать вывод, что подавляющее большинство ученых необходимыми элементами правового статуса определяют права и обязанности адвоката [8].

Права и обязанности лица, наряду со свободами, как отмечает Ю.И. Азаров, относятся к общепринятым элементам статуса. Такой подход, в соответствии с которым только права и обязанности лица составляют структуру правового статуса личности, в юридической литературе получил название «узкого». В частности, такого подхода придерживается Е.А. Лукашева, которая указывает, что правовой статус личности в самом общем виде может быть охарактеризован как система прав и обязанностей, законодательно закрепляемая государствами в конституциях, международно-правовых актах о правах человека и иных нормативно-юридических актах. Она отмечает, что права и обязанности - основной исходный элемент права, ничего более важного в структуре права, по сути, нет. А.Ф. Черданцев, в свою очередь, отмечает, что «правовой статус (правовое положение) граждан выражается в совокупности прав и обязанностей, которая характеризуется широтой и реальностью прав и свобод, закрепленных в конституциях и других законах». О правах и обязанностях, как о единых элементах структуры правового статуса личности, идет речь также как в толковых, так и в энциклопедических словарях [9].

Согласно данным Федеральной адвокатской палаты, за 2021 г. в России насчитывается 82 877 адвокатов, из которых 75 504 имеют действующий статус. Численность 22 адвокатских палат составляет более 1000 адвокатов. Наиболее крупными из них продолжают оставаться адвокатские палаты г. Москвы – 12 816 адвокатов, Московской области – 7283 адвоката, Санкт-Петербурга – 5053 адвоката, Краснодарского края – 4339 адвокатов и Ростовской области – 3107 адвокатов (в том числе с приостановленным статусом). Самыми малочисленными являются Адвокатские палаты Ненецкого автономного округа – 8 адвокатов, Чукотского автономного округа – 46 адвокатов, Республики Алтай – 58 адвокатов и Еврейской автономной области – 58 адвокатов. По состоянию на 1 января 2022 г. в России учреждено и действует 26 887 адвокатских образований, в том числе 3356 коллегий адвокатов, 928 адвокатских бюро, 22 521 адвокатский кабинет, 82 юридических консультаций. При этом 48 345 адвокатов (58% от общей численности или 64% – с действующим статусом) осуществляют адвокатскую деятельность в коллегиях адвокатов. Состав адвокатуры на 1 января 2022 г. характеризуется следующими показателями: по гендерному признаку: мужчины – 48 367 (58,4%) адвокатов;

женщины – 34 510 (41,6%) адвокатов; по возрасту: до 30 лет – 9701 (11,7%) адвокат; от 30 до 60 лет – 57 074 (68,9%) адвоката; от 60 и старше – 16 102 (19,4%) адвоката; по стажу адвокатской деятельности: до 1 года – 3681 (4,4%) адвокат; от 1 года до 5 лет – 14 812 (17,9%) адвокатов; от 5 лет до 15 лет – 31 743 (38,3%) адвоката; от 15 до 25 лет – 23 901 (28,8%) адвокат; свыше 25 лет – 8740 (10,5%) адвокатов. Персональные достижения адвокатов: 212 адвокатов имеют ученую степень доктора юридических наук; 1541 адвокат имеют ученую степень кандидата юридических наук; 303 адвоката имеют ученое звание доцента; 93 адвоката имеют ученое звание профессора; 178 адвокатов удостоены почетного звания «Заслуженный юрист Российской Федерации»; 322 адвоката имеют награды Министерства юстиции Российской Федерации [10].

Говоря о положительных аспектах статуса адвоката, стоит сказать, что у адвокатов есть так называемая адвокатская тайна [11].

Любая информация об оказании адвокатом юридической помощи является адвокатской тайной. Это означает, что адвоката в процессе следствия или в ходе судебного разбирательства нельзя допросить о том, что он узнал от своего доверителя, а без решения суда невозможно обыскать его рабочее место и жилье.

Например, в соответствии с частью 3 пункта 1 статьи 69 ГПК РФ, не подлежат допросу в качестве свидетелей, в числе прочего, представители по гражданскому или административному делу, или защитники по уголовному делу, делу об административном правонарушении, или медиаторы, судебные примирители - об обстоятельствах, которые стали им известны в связи с исполнением обязанностей представителя, защитника или медиатора, судебного примирителя [12].

Еще один плюс в том, что имеется возможность быстро включиться в работу по ордеру. В соответствии с частью 5 статьи 53 ГПК РФ, полномочия адвоката на ведение дела в суде удостоверяются ордером, выданным соответствующим адвокатским образованием. Согласно части 3 статьи 25.5 Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях, полномочия адвоката удостоверяются ордером, выданным соответствующим адвокатским образованием [13]. В соответствии с частью 3 статьи 57 КАС РФ, полномочия адвоката в качестве представителя в суде удостоверяются ордером, выданным соответствующим адвокатским образованием, а в случаях, предусмотренных настоящим Кодексом, также доверенностью [14]. В АПК РФ формулировка несколько другая, а именно: полномочия адвоката на ведение дела в арбитражном суде удостоверяются в соответствии с федеральным законом [15].

Все же и с ордерами возникают проблемы. Так, в конце 2018 года Верховному Суду РФ пришлось напоминать, что ордер удостоверяет все процессуальные права адвоката-защитника по КоАП. В том числе и право на обжалование. Ордер – это удобно, потому что клиенту не надо тратиться на нотариуса, как в случае с доверенностью. Бывает, что доверенность потерялась или истек ее срок, а сделать новую человек не успевает или у него недостаточно финансовых средств, в этом случае, безусловно, вырывает ордер.

Стоит акцентировать внимание и на адвокатской палате. В каждом субъекте РФ есть своя адвокатская палата. В настоящий момент больше всего адвокатов объединяют палаты Москвы, Московской области, Санкт-Петербурга, Краснодарского края и Ростовской области.

Для многих адвокатов региональная палата – самый удобный способ обучения, общения в профессиональном кругу адвокатов. Палата помогает и с защитой профессиональных прав адвокатов. Адвокатская палата может направить обращение в прокуратуру и следственные органы или участвовать в судебном разбирательстве дела.

Считаем нужным также отметить, что, в отличие от юристов у адвокатов есть Кодекс профессиональной этики. В случае, если адвокат им пренебрегает, его могут привлечь к дисциплинарной ответственности. Существует всего три наказания: замечание, предупреждение и прекращение статуса[16]. Последнее используется нечасто. Пожалуй, самые известные недавние случаи – Эльмана Пашаева и Александра Добровинского. Оба они участвовали в скандальном деле актера Михаила Ефремова. Добровинский представлял потерпевших, а Пашаев защищал обвиняемого[17].

Из минус статуса адвоката это то, что адвокатам приходится тратиться больше, чем юристам. Среди дополнительных расходов встречается плата за организацию и проведение экзамена на статус адвоката.

В любой адвокатской палате ежемесячно нужно платить членские взносы, их размер непросто найти на сайтах палат. Например, в Московской области это 1400 руб., а в Москве – 1350 руб. В Башкирии суммы разнятся: те, кто состоят в коллегиях или бюро, платят 1650 руб., а адвокаты-кабинетчики – 2600 руб. [18].

В заключительной части научной работы нужно подчеркнуть, что история создания института адвокатуры берет свое начало еще с античных времен, в нашей же стране упоминание названного института начинается с 19 века и на сегодняшний день, на наш взгляд, очень сильно эволюционировало. Говоря о плюсах и минусах статуса адвоката, считаем, что все же несмотря на их наличие, на самом деле, это не столь важно, сам по себе статус адвоката все же отличается от юристов, не имеющих его тем, что в отношении адвокатов применяются как и специальные нормы права, регулирующие порядок удостоверения их полномочий в процессе защиты прав и свобод граждан, так и этические нормы, которые изложены в Кодексе профессиональной этики адвоката. Очень важным считаем также, что статус адвоката в обществе дает определенный престиж и подчеркивает особое положение юриста.

Список литературы:

1. «История адвокатуры». Член адвокатской палаты города Москвы коллегии адвокатов «Московской городской коллегии адвокатов» - Быков Алексей Константинович // <https://www.advokatbykov.ru/articles/history/> (дата обращения: 12.04.2023)

2. Крючков М.С. История возникновения и развития института представительства // Политика, государство и право. 2014. № 7 [Электронный ресурс]. URL: <https://politika.snauka.ru/2014/07/1788> (дата обращения: 12.04.2023)

3. Шмарева Т.А., Шмарев А.И. Адвокат в уголовном судопроизводстве России: учебное пособие. Москва: Проспект, 2021. - 40 с.

4. Адвокатская газета. «Статус адвокатуры по советскому законодательству (1939-1980 г.) // Баранов Алексей. Адвокат АП Московской области, адвокат Московской региональной коллегии адвокатов //

<https://www.advgazeta.ru/mneniya/status-advokatury-po-sovetскому-zakonodatelstvu-1939-1980-gg/> (дата обращения: 12.04.2023)

5. Закон СССР от 30.11.1979 № 1165-Х «Об адвокатуре СССР» // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_7/(дата обращения:12.04.2023)

6. Закон РСФСР от 20.11.1980 «Об утверждении Положения об адвокатуре РСФСР» // Справочно-правовая система «КонсультантПлюс» // Свод законов РСФСР. Т. 8, с. 145

7. Постановление Президиума Верховного Совета РСФСР от 08.07.1991 № 1560-1 «О мерах по социальной защите граждан, занимающихся адвокатской практикой в коллегиях адвокатов РСФСР в условиях перехода экономики к рыночным отношениям» // Ведомости СНД и ВС РСФСР. 1991. № 28, ст. 977.

8. Заборовский В.В. Проблемы организации и функционирования адвокатуры // Журнал Евразийская адвокатура. 2016. № 2 (21).

9. Заборовский В.В. Проблемы организации и функционирования адвокатуры // Журнал Евразийская адвокатура. 2016. № 2 (21).

10. Сведения о составе адвокатского сообщества в Российской Федерации за 2021 г. // <https://elibrary.ru/item.asp?id=29661740> (дата обращения: 12.04.2023)

11. Федеральный закон «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации» от 31.05.2002 № 63-ФЗ (в ред. от 31 июля 2020 г.)// СЗ РФ. 2002. № 23, ст. 2102.

12. Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации от 14 ноября 2002 г. № 138-ФЗ (ред. от 18 марта 2023 г.) // СЗ РФ. 2002. № 46, ст. 4532.

13. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30 декабря 2001 г. № 195-ФЗ (в ред. от 3 апреля 2023 г.) // СЗ РФ. 2002, № 1 (ч. 1), ст. 1.

14. Кодекс административного судопроизводства от 8 марта 2015 г. № 21-ФЗ (в ред. от 17 февраля 2023 г.) // СЗ. 2015. № 10, ст. 1391.

15. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации от 24 июля 2002 г. № 95-ФЗ (в ред. от 18 марта 2023 г.) // СЗ РФ. 2002. № 30, ст. 3012.

16. Кодекс профессиональной этики адвоката // Принят I Всероссийским съездом адвокатов 31 января 2003 г. (в ред. от 15 апреля 2021 г.) // Вестник Федеральной палаты адвокатов РФ. 2017. № 2.

17. Панова Е.И. Некоторые особенности осуществления полномочий адвоката в различных видах судопроизводства// <https://elibrary.ru/item.asp?id=49236711> (дата обращения: 12.04.2023)

18. «Больше расходов и своя тайна: что дает статус адвоката» от 21 июня 2021 г. // Екатерина Коробка // <https://pravo.ru/story/231137/> (дата обращения: 12.04.2023)

III. УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ

*Абенов Н.А.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА НА ОСНОВЕ РАВНОПРАВИЯ И СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ СТОРОН

Происходящие в настоящее время качественные изменения в уголовном судопроизводстве Казахстана обуславливают необходимость не только совершенствования законодательства, но и значительного повышения качества и эффективности уголовно-процессуальной деятельности, которые должны основываться на определенной системе принципов, закрепленных в уголовно-процессуальном законодательстве.

Ведение уголовного процесса по уголовным делам неразрывно связано с необходимостью неукоснительного соблюдения принципов уголовного процесса в целях обеспечения защиты от незаконного обвинения и осуждения, от необоснованного ограничения прав и свобод человека, полной реабилитации незаконно обвиненного или необоснованно осужденного лица. Эти взаимосвязанные между собой принципы должны иметь одинаковые задачи и значение для всех органов досудебного расследования.

Задача быстрого, своевременного и полного раскрытия уголовных правонарушений, изобличения и привлечения к ответственности виновных лиц непосредственно относится к деятельности органов уголовного преследования, а непосредственная гарантия справедливого судебного разбирательства является задачей суда как органа правосудия [1, с. 121].

Принципы, регулирующие построение уголовного судопроизводства, включают три основных критерия, благодаря которым они становятся обязательными и гарантируется их прямое применение. Взгляды о формах и методах судопроизводства не могут выбираться произвольно: они должны соответствовать социально-экономическим условиям развития страны, целям и задачам уголовного процесса. А это возможно только при условии, что уголовное дело расследуется и рассматривается в соответствии с демократическими началами, принципами и идеями, закрепленными в нормах права.

Значение принципов в уголовном процессе многогранно и выражает сущность процесса, его особенности, представляя собой систему правовых норм, служащих основой уголовно-процессуального законодательства, несоблюдение которых может привести к отмене судебных актов. Таким образом, значение принципов уголовного процесса заключается в том, что его нарушение, в зависимости от его характера и существенности, влечет за собой признание недействительным производства по делу, отмену процессуальных решений, принятых в ходе данного производства, или признание собранных при этом материалов не имеющими силы доказательств, что влечет за собой их недействительность [2, с. 25].

При этом действие отдельных принципов уголовного судопроизводства привязано к его конкретным стадиям. Так, некоторые принципы актуальны только на стадиях досудебного расследования. На стадии судебного разбирательства, являющегося центральным и основным этапом уголовного судопроизводства, находят свое выражение все принципы уголовного судопроизводства, поэтому, на наш взгляд, этап проведения судебного заседания по уголовным делам не следует воспринимать как «Площадь для казни», поскольку сам суд является не органом уголовного преследования, а «Площадью для торжества справедливости». При рассмотрении уголовных дел в судах должно быть обеспечено применение всех конкретных правовых норм, закрепленных в Конституции Республики Казахстан, а механизм их применения в отношении уголовного судопроизводства детализирован в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан (далее – УПК РК).

Принципы уголовного судопроизводства, отвечающие вышеприведенным общим характеристикам понятия принципов, нашли законодательное закрепление в ст.ст. 10-31 УПК РК [3], большинство из них полностью реализовано и характерно именно для судебных стадий уголовного процесса.

Полагаем, что центральное место в системе принципов занимает принцип «Осуществление судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон». Его соблюдение обеспечивает объективность и законность, а также создает предпосылки для реализации принципов защиты прав и интересов граждан, права на защиту от обвинения, и полноту исследования доказательств и другие. В то же время нарушение одного из принципов уголовного судопроизводства, как правило, влечет за собой нарушение ряда других принципов и, следовательно, влияет на сбалансированный и объективный подход к оценке доказательств, что противоречит целям и задачам уголовного судопроизводства.

На сегодняшний день в отечественном уголовном судопроизводстве с принятием Уголовного, Уголовно-процессуального и Уголовно-исполнительного кодексов 2014 года произошли существенные изменения в направлении упрощения и ускорения судопроизводства, с учетом международного опыта была снижена репрессивность уголовного процесса, усилены и модернизированы механизмы уголовно-правовой защиты личности, общества и государства. Заработали институты и правовые категории – процессуальное соглашение, следственный судья, процессуальный прокурор, ускоренное досудебное расследование, депонирование показаний, дистанционный допрос с помощью видеоконференции, негласные следственные действия, запрет на приближение, свидетель, имеющий право на защиту и т.д.

Основные принципы уголовного судопроизводства и применение конституционного положения о праве каждого человека на получение квалифицированной юридической помощи, в частности с привлечением адвоката (защитника), вопросы ведения судебного разбирательства на основе состязательности и равноправия сторон, в целях установления истины и постановления законного и мотивированного судебного акта, также отражены в Нормативном постановлении Верховного суда РК № 26 от 06 декабря 2002 г. «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту» [4].

Судебная практика показала, что при отправлении правосудия конституционные нормы и требования уголовно-процессуального законодательства,

направленные на ведение процесса на основе состязательности и равноправия сторон, напрямую связаны с принципом права на защиту и, следовательно, существенно влияют на законность судебных актов, вынесенных в ходе такого рассмотрения.

В связи с этим современные качественные изменения в судопроизводстве определяют необходимость не только совершенствования законодательства, но и значительного повышения качества и эффективности уголовно-процессуальной деятельности, что также требует от всех сотрудников правоохранительных органов, судебной системы и адвокатов знания теоретических вопросов, от разрешения которых непосредственно зависит повышение уровня производства по уголовным делам на всех его стадиях [5, с. 36].

К этому следует добавить, вопросы, касающиеся стадий уголовного судопроизводства, центральное место в котором занимает судебное следствие, поскольку именно на этом этапе выявляются все упущения и недостатки досудебного расследования, в том числе нарушения права на защиту, при которых в соблюдении баланса – равноправия сторон в судебном следствии – может быть существенный перекос, что, конечно, влияет на сбор доказательств и их оценку, на обеспечение реальной состязательности.

К примеру, в случаях, когда потерпевший и обвиняемый не в полной мере владеют языком уголовного судопроизводства, вопрос об избрании языка уголовного судопроизводства не всегда решается объективно на досудебной стадии в нарушение ст. 30 УПК РК [3]. В таких случаях нарушение языка уголовного судопроизводства на досудебной стадии напрямую связано с нарушением права на защиту личности, поскольку лицо, недостаточно владеющее языком судопроизводства, не пользуясь правом на бесплатную помощь переводчика, фактически не знает пределы обвинения, который потерпевший имеет право поддержать и от которого обвиняемый, подсудимый имеет право защищаться.

Известны также случаи, когда в нарушение принципа права на защиту, предусмотренного ст.ст. 26, 27, ч. 1 ст. 69 УПК РК, на досудебной стадии уголовного процесса у подозреваемого, обвиняемого и свидетеля, имеющего право на защиту, отбираются заявления без проставления дат об отказе от адвоката в его отсутствие, при этом проводятся следственные действия без участия адвоката. При наличии таких нарушений фундаментальных принципов уголовно-процессуального законодательства, а именно права на защиту, все следственные действия признаются в последующем судом незаконными и недопустимыми в качестве доказательств.

Зачастую, в нарушение принципа презумпции невиновности на досудебной стадии уголовное преследование ведется с обвинительным уклоном [6, с. 54]. В этой связи в целях реализации состязательности сторон, в том числе на досудебной стадии, процессуальным законодательством расширены полномочия защитника и следственного судьи.

Современный адвокат имеет право самостоятельно опрашивать людей, в том числе с использованием научно-технических средств, а также самостоятельно получать заключения экспертов и специалистов на договорной основе, и ходатайствовать о приобщении таких заключений к материалам уголовного дела. При этом многое зависит не только от адвокатов, но и от органа досудебного расследования, что конечно создает реальную состязательность, но, к сожалению, не на досудебной стадии, а на стадии судебного следствия, т.е. только в суде. Такое

положение дел в отдельных случаях влияет на сроки рассмотрения уголовного дела по существу, влечет длительное нахождение лиц, вовлеченных в орбиту уголовного процесса, «под стражей», увеличивает расходы сторон на проведение экспертиз, а в конечном счете отражается на итогах рассмотрения дела.

В случаях ограничения прав адвокатов на ознакомление с материалами уголовного дела, постановлениями о назначении экспертиз, несвоевременного их ознакомления, сторона защиты имеет право обжаловать действия органа досудебного расследования путем подачи жалобы в следственный суд в порядке ст. 106 УПК РК [3], а также самостоятельно принять меры по сбору доказательств и проведению исследований на договорной основе. Но, к сожалению, на досудебной стадии доводы стороны защиты не принимаются во внимание, заявленные ходатайства, в своем большинстве, отклоняются, а указания прокурора игнорируются, что влечет незаконное привлечение лица к уголовной ответственности и нарушение права на защиту. Важно отметить, что при таком досудебном производстве сторона защиты иногда находит единственным выходом избрать позицию, при которой не представляет таких доказательств на досудебной стадии, а ходатайствует о приобщении доказательств или о назначении экспертных исследований лишь на стадии судебного следствия.

Такое положение дел в судебном следствии, к примеру, ввиду длительного досудебного расследования, утраты на этом основании необходимых и подлежащих исследованию объектов, препятствуют назначению и получению заключения экспертов.

При этом для суда, ввиду утраты доказательств, исходя из принципа презумпции невиновности, указанное является основанием для вынесения оправдательного приговора, поскольку каких-либо других доказательств виновности подсудимого суду не представляется, а прокурор в силу своих компетенций, предусмотренных ст. 337 УПК РК [3] имеет право отказаться от поддержания обвинения в полном объеме, что является основанием для прекращения производства по делу.

В таких случаях происходит дисбаланс между правом на защиту от обвинения и правом на защиту прав и интересов граждан, при которых виновное лицо может избежать уголовной ответственности, а потерпевший не удовлетворен судебным актом, поскольку не достигается восстановление нарушенных прав граждан.

Резюмируя сказанное, необходимо отметить, что с учетом активного развития социальных отношений и международного сотрудничества Республики Казахстан, ускорением социально-экономических процессов, ведется процесс по постоянному повышению требований к судьям, поскольку соблюдение судьями процессуального законодательства является гарантией безупречности правосудия, одним из наиболее важных аспектов по повышению доверия граждан к судебной системе, государству, а главное – верховенства закона.

Список литературы:

1. Уголовный процесс Республики Казахстан (Общая часть). – Алматы: Юридическая литература, 2006. – 269 с.
2. Куйдиба Р.А. Перспективы развития уголовного процесса в казахстанской практике. // Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. «Перспективы развития правовой

реформы». - Алматы, 30-31 марта 2015 г. /Отв. редактор Б.Ж. Әбдірайым. - Алматы, 2015. - С. 72-74.

3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 20.04.2023 г.).

4. «О практике применения уголовно-процессуального законодательства, регулирующего право на защиту» Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан № 26 от 06 декабря 2002 г. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P02000026S> (дата обращения: 20.04.2023 г.).

5. Шестакова Т.П. Состязательность и равноправие сторон как принцип уголовного судопроизводства. // Молодой ученый. - 2018. - № 8. - С. 99-101.

6. Шумилова Л.Ф. Принципы состязательности и объективной истины как фундаментальные начала правоприменительной практики. // Журнал российского права. - 2015. - № 11. - С. 54-60.

*Азамат Г.І.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном суде Республики Казахстан,
город Астана*

СЕМЕЙНО-БЫТОВОЕ НАСИЛИЕ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ

На современном этапе Казахстан является динамично развивающимся государством, его деятельность нацелена на решение комплекса вопросов социального, экономического и правового характера. Реализуемая в стране концепция «слышащего» государства повысила степень участия граждан в жизни государства, влияния на процессы принятия решений.

Одним из важных составляющих диалога общества с государством является совершенствование механизмов обеспечения, соблюдения и защиты своих прав и свобод граждан. В свете сказанного вызывает беспокойство проблематика бытового насилия, актуальность которой не сходит с повестки дня.

Сегодня насилие в семье является острой проблемой. Проявление данного вида насилия становится жестче и агрессивнее. Уровень конфликтов повышается, и это является реальностью нашего сообщества.

Прежде чем рассмотреть правовые аспекты «домашнего насилия» или «насилия в быту», включая юридические основания привлечения к ответственности за такие правонарушения, необходимо понять причины возникновения данного вида насилия.

Ситуация в семьях, где проявляется домашнее насилие, соответствует таким словам, как «мой дом – моя крепость» или «не выносить сор из избы». В некоторых семьях, отдельные их члены (обычно супруг), пользуясь своим физическим превосходством, считают то, что происходит в семье, является только их личными проблемами, это не касается государства и общества (распространено в семьях с сильными патриархальными устоями, религиозными установками и др.)

Основными причинами скрытого характера домашнего насилия являются:

- боязнь членов семьи, так как, если об этом станет известно близким, друзьям, соседям, это подорвет авторитет их семьи, будет предметом обсуждения и повлияет на дальнейшую жизнь их семьи;

- опасение, что о данном факте узнают коллеги на работе и это повлияет на их служебную карьеру (особенно лицам состоящими на госслужбе);

- страх отражения отрицательных последствий привлечения к ответственности на психике детей и на их будущем.

Таким образом, особенностью данных видов правонарушений является их латентный характер, то есть «скрытность», так как не во всех случаях потерпевшие по указанным выше причинам обращаются в правоохранительные органы. Соответственно, наблюдается относительно невысокая статистика регистрируемого количества совершаемых правонарушений данной категорий.

Но самое опасное в данном виде насилия это то, что несообщение в полицию об избиениях в семье, оскорблениях, побоях порождает у правонарушителя чувство вседозволенности, безнаказанности и провоцирует его на совершение новых правонарушений, которые вследствие этого могут иметь тяжкие последствия (в результате которых член семьи может остаться инвалидом, либо получить психологическую травму и др.)

Кроме того, отличительной чертой данных правонарушений является то, что они совершаются в отношении женщин, детей, пожилых людей, инвалидов и других беззащитных лиц. Домашнее насилие имеет опасные последствия для членов семьи, так как связаны с причинением физической боли и психологической травмы.

В Казахстане бытовое насилие преследуется законом, установлена административная ответственность за совершение правонарушений, посягающие на права членов семьи.

Хронология закрепления ответственности за бытовое насилие в нашей стране выглядит следующим образом:

1) В 2001-2006 г.г. - привлечение к административной ответственности в соответствии со ст.330 КоАП РК (Мелкое хулиганство) от 30.01.2001 г. [1];

2) 2007-2014 г.г. - ответственность за противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений согласно ст. 79-5 КоАП РК от 30.01.2001 г. (нецензурная брань, оскорбительное приставание, унижение, повреждение предметов домашнего обихода и другие действия, выражающие неуважение к лицам, состоящим с правонарушителем в семейно-бытовых отношениях, нарушающие их спокойствие, совершенные в индивидуальном жилом доме, квартире или ином жилище)[1];

3) В 2009 г. принят Закон РК «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин», в нем впервые было дано понятие дискриминации по признаку пола, под которым понималось «любое ограничение и дискриминация прав и свобод человека, а также унижение человеческого достоинства по признаку пола» [2].

4) В своем послании народу Казахстана от 02.09.2019 г. «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» глава государства Токаев К.К. обратил внимание на то, что «мы сильно увлеклись гуманизацией законодательства, при этом забыв об основополагающих правах граждан». В связи с этим, он указал, на необходимость ужесточения наказания за сексуальное насилие, педофилию, распространение наркотиков ..., бытовое насилие

против женщин и другие тяжкие преступления против личности, особенно против детей [3]. Во исполнение вышеуказанного послания 27.12.2019 г. были внесены поправки в КоАП РК, согласно которым изменена административная ответственность за такие правонарушения как нецензурная брань, оскорбление и семейные побои с целью предотвращения и защиты жертв семейно-бытового насилия.

В настоящее время за неправомерные действия в сфере семейно бытовых отношений граждане привлекаются к ответственности по следующим статьям КоАП РК:

- ст.73 «Противоправные действия в сфере семейно бытовых отношений»;
- ст.73-1 « Умышленное причинение легких телесных повреждений»;
- ст.73-2 «Побои»;
- ст.461 «Нарушение защитного предписания»;
- ст.669 «Неисполнение приговора суда, решения суда или иного судебного акта, исполнительного документа» [1].

При повторном совершении аналогичного правонарушения в течение года со дня привлечения к административной ответственности наказание более суровое.

В ст. 73-1 подп. 1-1 и ст. 73-2 п.1-1 КоАП РК, закреплён специальный субъект правонарушения – «лицо, находящееся в семейно-бытовых отношениях с правонарушителем» [1].

Задачами применения административно-правовых средств предупреждения и пресечения правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений являются:

- выявление и устранение причин и обстоятельств, вызвавших данное правонарушение;
- предупреждение и пресечение противоправного поведения лиц, склонных к этим видам нарушений, привлечение к административной ответственности и ликвидация вредных последствий;
- обеспечение государством деятельности уполномоченных органов (участковых инспекторов и т.д.), осуществляющих деятельность в этой области.

Обратим внимание вкратце на зарубежный опыт деятельности правоохранительных органов в этой сфере, который включает методы наказания и реабилитации.

Применение за рубежом метода наказания, как правило, направлено на разрыв отношений между сторонами, участвующими в конфликте и привлечения виновного к ответственности.

Другой метод - реабилитация, суть которого заключается в урегулировании конфликта, сохранении семейных отношений, участии социальных служб в разрешении конфликта, принудительном применении программ коррекции и медико психологической помощи.

В США на круглосуточной основе работает «горячая линия» 1-800-621-НОРЕ. По данной линии диспетчеры говорят на 10 языках и могут оказать необходимую оперативную помощь в случае факта домашнего насилия. В этой же стране применяется «бытовой охранный ордер», на основании которого лицу запрещено приближаться к потерпевшему ближе чем на 100 метров, звонить и т.д. [4]

В Польше в соответствии с «голубой картой» государственным органам (органам местного самоуправления, образования и др. органам) для вмешательства в дела семьи не требуется согласия членов семьи [5].

По закону Грузии в случае вызова сотрудников полиции нет необходимости писать заявление, оно возбуждается без заявления потерпевшего, при этом правоохранительные органы сами возбуждают дела данной категории, не говоря о введении бесконтактного режима между нарушителем и потерпевшим [6].

В Швеции правонарушения в этой области квалифицируются как дела государственного обвинения, отказ потерпевшего во внимание не принимается, если есть состав домашнего насилия. Полиция оценивает степень угрозы и риска и в зависимости от этого предоставляет потерпевшему степень защиты (горячая линия, GPS, акустическая сигнализация) [7].

Во Франции, судья по семейным делам, если сочтет, что имело место насилие, выдает охранный ордер (запрет на доступ к женщине и др.) и решает, с кем будут жить дети, кто будет пользоваться квартирой, какие финансовые обязательства возлагаются на мужчину. При этом несоблюдение охранный ордера является преступлением и наказывается лишением свободы до 5 лет и штрафом [8].

В Казахстане для привлечения лица к административной ответственности необходимо наличие полного состава правонарушения в соответствии с КоАП РК, включая его объективную (действие, последствия и т.д.) и субъективную стороны (наличие умысла).

Субъектом данного правонарушения, помимо того, что это должно быть вменяемое, физическое лицо, достигшее возраста привлечения к ответственности, оно должно относиться к следующим категориям: супруг (супруга), бывшие супруги, лица, проживающие совместно или проживавшие совместно, близкие родственники (к ним относятся: родители, дети, усыновители, усыновленные, полнородные и неполнородные братья и сестры, бабушка, дедушка, внуки), лица, имеющие общего ребенка.

Правовыми основаниями для определения круга лиц, состоящих в семейно-бытовых отношениях, являются Кодекс «О браке и семье», нормативные Постановления Верховного Суда РК по данному вопросу.

Принимая во внимание установленный законом круг лиц, состоящих в семейно-бытовых отношениях, мы приходим к выводу, что свекровь (теща), не проживающая вместе со своими детьми к субъекту, подлежащему привлечению к административной ответственности по вышеуказанным статьям КоАП РК не подлежит.

В качестве примера можно привести отмененный судебный акт по протесту прокурора города Астаны, согласно которому гражданин С. привлечен к административной ответственности по статье 73 части 1 КоАП. Гражданин С. был признан виновным в оскорблении и проявлении неуважения к матери (свекрови), а также в использовании нецензурных слов в ее адрес в квартире. В своем протесте прокурор указал на то, что согласно статье 73 КоАП отношения свекрови и зятя не относятся к семейно-бытовым, поскольку они не являются родственниками, они никогда не жили вместе. Согласно примечанию к статье 73 совместно проживающие или совместно проживавшие лица должны быть близкими родственниками, в связи с чем суд апелляционной инстанции согласился с доводами протеста и отменил решение суда в связи с отсутствием состава административного правонарушения. Таким образом, можно сделать вывод, что круг лиц, состоящих в семейно-бытовых отношениях, в законодательстве рассматривается в узком смысле.

Кроме того, неоднозначная практика сложилась в вопросах применения статьи 54 КоАП РК, которая устанавливает особые требования к поведению правонарушителя. При установлении особых требований к поведению лица, совершившего административное правонарушение в сфере семейно-бытовых отношений, для охраны и защиты потерпевшего и членов его семьи суд в исключительных случаях вправе применить на срок до тридцати суток меру административно-правового воздействия в виде запрета лицу, совершившему бытовое насилие, проживать в индивидуальном жилом доме, квартире или ином жилище с потерпевшим в случае наличия у этого лица другого жилища [1]. Судам редко удается вынести постановление с использованием этой нормы. Проблема связана с тем, что во многих регионах не имеются приюты для жертв семейных конфликтов. В связи с чем, жертвы продолжают проживать с насильником в одном доме, и в результате это порождает новый конфликт.

На практике часты случаи отказа бытового насильника в подписании защитного предписания. Чаще всего это связано с тем, что сам нарушитель понимает, что не будет выполнять его. При этом жертвы семейного конфликта также не понимают смысл защитного предписания и не верят в результативность его применения. В свою очередь работники прокуратуры при вынесении защитного предписания без учета мнения потерпевшей стороны интерпретируют данный факт как нарушение законных интересов субъектов семейно-бытовых отношений.

Согласно статье 10 Закона РК «О профилактике бытового насилия» принятие мер для решения проблемы при обращении граждан к ним является обязанностью органов внутренних дел, что на сегодня ими и выполняется [9]. Однако, это нельзя сказать о жертвах насилия, которые чаще всего примиряются с правонарушителем и потом после рецидива снова обращаются в полицию с заявлением.

В настоящее время государством проводится большая работа для установления мира и согласия в семье, пресечения и недопущения домашнего насилия. Для этого и принимаются соответствующие законы, вносятся изменения и дополнения в действующее законодательство. Вместе с тем правоприменительная практика показывает свои недочеты и проблемы, которые подлежат решению в связи с печальной статистикой по стране в вопросах домашнего насилия.

Список литературы:

1. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 30 января 2001 года https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K010000155_
2. Закон Республики Казахстан от 8 декабря 2009 года «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин» https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000223_/z090223.htm
3. Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019>
4. Гондольф Э.В. Исследования насилия в семье // Правоведение, №3. 1997. – С. 110-114.
5. Домашнее насилие по законодательству зарубежных стран: ответственность и превенция / Власов И.С., Голованова Н.А., Артемов В.Ю. и др.; Отв. ред.: Голованова Н.А.; Ин-т законодательства и сравн. правоведения при Правительстве РФ. – М.: Юстицинформ, 2011. – 383 с.

6. О профилактике бытового насилия, защите и оказании поддержки жертвам бытового насилия: Закон Грузии от 25 мая 2006 №3143- IS.

7. Шведова Н.А. Просто о сложном: гендерное просвещение. Ч.4. Домашнее насилие: международная практика. М., 2000. – С. 274.

8. Захарова В.А. Конституционно-правовой статус семьи и конституционные основы защиты семьи в Российской Федерации // Пути повышения результативности современных научных исследований. – 2019. – С. 164-170.

9. Закон Республики Казахстан от 04 декабря 2009 года «О профилактике бытового насилия». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214>

*Азмуханова А.Н.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ПРЕЗУМПЦИЯ НЕВИНОВНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Презумпция невиновности представляет собой правило, прямо закрепленное в статье 77 Конституции Республики Казахстан [1] и ст.19 УПК Республики Казахстан [2], которые гласят, что без достаточных доказательств лицо не может быть признано виновным в совершении уголовного правонарушения.

Презумпция происходит от слова «предположение», то есть презумпция невиновности это предположение о невиновности лица, пока не будет доказано обратное.

Данный принцип освобождает обвиняемого от бремени доказывания своей невиновности, дает ему право не отвечать на предъявленное обвинение, требовать от органов уголовного преследования получения доказательств, оправдывающих его/ее, и защищать себя любыми надлежащими способами, разрешенными законом. Несоблюдение даже одного из вышеуказанных аспектов принципа презумпции невиновности представляет собой нарушение права лица на надлежащую правовую процедуру. В то же время принцип презумпции невиновности исходит из толкования подозрений в пользу обвиняемого.

В современной правовой системе Казахстана презумпция невиновности представляет собой межотраслевой правовой принцип.

О том, насколько в практике рассмотрения уголовных дел соблюдается данный принцип можно судить по высказыванию экс-председателя Верховного Суда Республики Казахстан Ж. Асанова: «Судья априори на уровне подсознания считает подсудимого виновным, потому что сразу видит все материалы дела – экспертизы, показания свидетелей, протоколы осмотров и другие документы. Однако в европейских странах применяется другая практика, и пора ее переносить на отечественную судебную систему». [5]

Необходимым условием вынесения законного и справедливого приговора суда является наличие достаточных фактов, указывающих на виновность лица в совершении уголовного правонарушения, а также отсутствие неустранимых сомнений в пользу обвиняемого лица. Изложенное свидетельствует о том, что сущность презумпции невиновности заключается в предотвращении необоснованного обвинения и осуждения.

Наличие достаточных доказательств виновности данного лица в совершении уголовного правонарушения и отсутствие каких-либо неустранимых сомнений в пользу обвиняемого необходимы для вынесения судом окончательного, справедливого и законного судебного акта. Принцип презумпции невиновности не означает, что суд считает данное лицо невиновным, но обращение с подсудимым до вынесения окончательного решения должно быть таким же, как и со свободным человеком, даже если он находится под стражей.

Происхождение презумпции невиновности обусловлено рядом факторов. В первую очередь необходимо отметить, что появлению принципа невиновности предшествовало закрепление ряда норм, которые впоследствии были признаны в качестве элементов данного понятия. Мы согласны с мнением ученых, что презумпция невиновности возникла в рамках пыточного (розыскного или следственного) уголовного процесса.

Принцип презумпции невиновности не сразу был законодательно закреплен. Причиной этому было то, что длительный исторический период времени бытовало мнение о наличии в отечественном уголовном процессе взаимоисключающих принципов уголовного процесса.

Анализ уголовно-процессуального законодательства позволил нам определить содержание презумпции невиновности:

а) непредвзятое отношение субъектов уголовного преследования к виновности подозреваемого в совершения уголовного правонарушения;

б) обязанность доказывать причастность подозреваемого к совершению уголовного правонарушения лежит на стороне обвинения (в данном случае необходимо принимать во внимание, что молчание подозреваемого не является признанием вины, и доказывание своей невиновности не входит в обязанности подозреваемого);

в) недопустимость использования незаконных методов воздействия на подозреваемое лицо в целях получения признательных показаний;

г) недопустимость принятия субъектами уголовного преследования фактов, которые недостаточны для принятия решения о заключении подозреваемого под стражу либо еще не приобрели доказательственную форму;

д) сомнения в причастности лица к совершению уголовного правонарушения может быть приняты во внимание органами уголовного преследования лишь в период признания и пребывания лица в статусе подозреваемого;

е) предоставление подозреваемому лицу возможности защищаться посредством разъяснения его прав, в том числе право на возможность давать показания в присутствии профессионального защитника.

Низкий уровень вынесения оправдательных приговоров в нашей стране обусловлен наличием тесной связи реализации права на реабилитацию и вынесением оправдательного приговора на основании принципа презумпции невиновности. С учетом изложенного можно заключить, что реализация принципа презумпции невиновности всегда будет зависеть от уровня социально-экономического развития государства.

Существует тесная связь между вышеуказанным принципом уголовного процесса и привлечением к уголовной ответственности за уголовные правонарушения, связанные с нарушением конституционных прав граждан, допущенных в ходе досудебного производства по уголовным делам (ст.414 УК –

Заведомо незаконное задержание, заключение под стражу и содержание под стражей; ст.415 УК – Принуждение к даче показаний; ст.416 УК – Фальсификация доказательств и оперативно-розыскных, контрразведывательных материалов; ст.422 УК – Подкуп или принуждение к даче ложных показаний или уклонению от дачи показаний, ложному заключению либо к неправильному переводу). Изложенное указывает на наличие достаточных уголовно-правовых гарантий, дающих возможность для полноценной реализации принципа презумпции невиновности. [3]

Принцип презумпции невиновности реализуется на всех стадиях уголовного процесса, вплоть до вступления приговора в законную силу. Вместе с тем, возможные попытки передать функции прекращения уголовных дел за недоказанностью совершения уголовного правонарушения от субъектов досудебного расследования к судьям есть не что иное, как ущемление процессуальной самостоятельности следователя (дознателя), а также нарушение конституционного института сдержек и противовесов, который должен применяться по аналогии в уголовно-процессуальном законодательстве Казахстана.

На сегодняшний день процент оправдательных приговоров в Республике Казахстан не может являться безоговорочным критерием оценки уровня реализации принципа презумпции невиновности. В этом случае необходимо принимать во внимание также и статистические данные прекращения уголовных дел субъектами досудебного расследования за недоказанностью совершения уголовных правонарушений. Преимуществом реализации принципа презумпции невиновности в стадии досудебного расследования является то, что в данном случае действия по реабилитации обвиняемого не производятся.

Принцип презумпции невиновности имеет не только уголовно-правовое и уголовно-процессуальное значение, но и криминалистическое, поскольку обязывает субъектов уголовного преследования скрупулёзно подходить к проверке всех возможных версий и доказательств, что позволяет с большей вероятностью устанавливать относительную истину по уголовным делам.[4]

Наиболее точным показателем реализации принципа презумпции невиновности может являться не выведение в процентном соотношении количества вынесенных оправдательных приговоров и прекращенных уголовных дел в стадии предварительного расследования, а анкетирование субъектов уголовного преследования и судей [6].

В уголовно-процессуальной литературе Казахстана есть сторонники того, что даже при наличии сомнений в невиновности лица в совершении уголовного правонарушения, следователь обязан направлять уголовное дело в суд для разбирательства дела по существу. Это позволит реализовывать принцип презумпции невиновности в судебной инстанции, что обеспечит процессуальными гарантиями реализацию принципа неотвратимости наказаний, который не имеет законодательной регламентации в отечественном праве. Изложенное также наводит на мысль о необходимости отказа от законодательного закрепления термина «судебная перспектива» уголовного дела.

В ходе производства досудебного расследования или судебного разбирательства по уголовному делу подозреваемый, обвиняемый или подсудимый могут полностью признавать свою вину в совершении уголовного правонарушения. Вместе с тем, признание вины не должно является центральным доказательством по уголовному делу и субъекты уголовного процесса должны смоделировать

следственные ситуации, которые могут возникнуть при отказе обвиняемого (подсудимого) от признания вины.

Правила уголовного судопроизводства направлены на установление истины, что является важным условием отправления правосудия. Государство должно избегать использования методов или средств, ущемляющих права отдельных лиц, хотя они могут быть эффективными в раскрытии истины, поскольку в этом заключается суть демократического общества. Для отправления правосудия государство и государственные институты должны уважать основные права и свободы граждан, включая права обвиняемого.

Для того чтобы система уголовного правосудия функционировала должным образом, важно иметь в виду уважение прав обвиняемого. Предоставление прав обвиняемым лицам очень важно для правовых систем, которые основывают уголовное правосудие на презумпции невиновности. Из различных анализов, проведенных для системы уголовного правосудия, очевидно, что процессуальное положение обвиняемого и потерпевшей стороны в результате уголовного правонарушения, а также роль прокурора в обеспечении защиты обвиняемого имеют существенные недостатки.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года// Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан.// Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

3. Уголовный кодекс Республики Казахстан. //Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

4. Мамонтова Э.А. Принцип презумпции невиновности: понятие и сущность // Молодой ученый. – 2022. – № 7 (402). – С. 93-95. – URL: <https://moluch.ru/archive/402/88954/> (дата обращения: 10.05.2023)

5. Асанов Ж. Судья на уровне подсознания считает подсудимого виновным. Режим доступа: <https://rus.azattyq-ruhy.kz/society/16596-zhakistanov-sudia-na-urovne-podsoznaniia-schitaet-podsudimogo-vinovnym>

6. Статистические данные Верховного Суда Республики Казахстан.

*Ақтуліева А.Н.,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
Жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ЗАҢДЫ ӨКІЛДЕРІ

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауында кәмелетке толмағандардың қауіпсіздігі мен құқықтарын қорғауды, оның ішінде балалардың зорлық-зомбылығына байланысты тергеліп жатқан әрбір істі бақылау арқылы қамтамасыз ету қажеттігін атап өтті [1].

Еске салсақ, Қазақстан Республикасында ювенальды әділет жүйесін дамытудың 2009 – 2011 жылдарға арналған тұжырымдамасында «Мемлекеттік әлеуметтік саясаттың басым бағыттарының бірі бала құқығын қорғауды қамтамасыз ету, бұл олардың Қазақстан Республикасының Конституциясында, халықаралық шарттар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерде бекітіліп берілген әлеуметтік-экономикалық, саяси, жеке құқықтары мен бостандықтарының бүкіл толықтығын тануды болжайды, ал кәмелетке толмағандардың құқықтарын сақтауды қамтамасыз ету оларды құқықтық қорғаумен тікелей байланысты» деп көрсетілген. Қазақстанда ювенальды әділетті енгізудің басты бағыты заңнаманы жетілдіру болып табылды. Осыған орай, ювенальды әділет – бұл тек кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, оларға қатысты сот төрелігін жүзеге асыруға арналған мемлекеттік және өзге де органдар мен ұйымдардың кешені ғана емес, сонымен бірге тиісті заңнаманы қамтитын жүйе [2].

Қазақстан Республикасының қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнамасының кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық істерді сотқа дейінгі тергеп-тексеру және сот талқылауын жүргізуде өзіндік ерекшеліктері бар. Кәмелетке толмағандар өздерінің жас ерекшеліктеріне орай, қылмыстық іс жүргізудің ең осал қатысушылары, сол себепті олардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуын қамтамасыз ету тікелей мемлекеттің міндеті. Сондықтан, Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің (бұдан әрі – ҚПК) 56-тарауы қылмыс жасалған кезде он төрт жасқа толған, бірақ он сегіз жасқа толмаған адамдарға қатысты іс жүргізу тәртібін қарастырған, онда қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің жасын ескере отырып, қылмыстық істерді сотқа дейінгі тергеп-тексерудің және сот талқылауының жалпы тәртібін толықтырады және кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстық істер бойынша объективті шындыққа қол жеткізудің белгілі бір кепілі болып табылады. Әрине әрбір іс бойынша шындықты тану, ол тікелей дәлелдемелердің толықтығымен, жан-жақтылығымен және объективтілігімен байланысты. Ал іс бойынша кәмелетке толмағандардың қатысуымен дәлелдемелер жинау үшін процесті жүргізуші органға қосымша талаптар жүктелетіні де белгілі. Сол талаптардың бірі қылмыстық іске заңды өкілдің қатысуын және олардың заңмен белгіленген құқықтарын қамтамасыз ету болып табылады. Заңды өкілдің негізгі рөлі, оның сотқа дейінгі тергеп-тексеру мен сот отырысы барысында кәмелетке толмағанның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғай отырып, психологиялық және моральды түрде қолдау көрсетуін жатқызуға болады. Бұл заңды өкілдің қылмыстық іс жүргізуге қатысуының орынды екенін дәлелдейді. Себебі, заңды өкіл белгілі бір дәрежеде қорғауды кәсіби-заңды тұрғыдан емес, моральдық тұрғыдан жүзеге асырады.

Заң шығарушы істі дұрыс шешуге қажетті және жеткілікті мән-жайларды жан-жақты, толық және объективті зерттеу мақсатында, кәмелетке толмағанның өмір жағдайы мен тәрбиесін, қылмыстың жасалуына себеп болған мән-жайларын анықтау үшін заңды өкілдің рөлін айқындаған.

Ал, ҚПК-нің 7-бабының 13)-тармағында заңды өкіл ретінде іске қатысуға тартылуы мүмкін адамдардың толық тізімі келтірілген: ата-аналары, асырап алушылары, қорғаншылары, қамқоршылары, сондай-ақ күдіктіні, айыпталушыны немесе жәбірленушіні қорғап немесе асырап отырған ұйымдар мен адамдардың өкілдері [3]. Айта кету керек, қолданыстағы заңнаманың талаптары жақын туыстарының барлығын заңды өкіл ретінде қатыстыруға жол бермейді, тек қана

ҚПК-нің 7-бабының 13)- тармағында көрсетілген адамдар ғана бола алады. Алайда, тәжірибеде кәмелетке толмағанның заңды өкілі ретінде жақын туыстарын да тану фактілері орын алатынын байқауға болады. Жақын туыстарға қылмыстық-процестік заңнамаға сәйкес, ата-аналар, балалар, асырап алушылар, асырап алынғандар, ата-анасы бір және ата-анасы бөлек ағалы-інілер мен апалы-сіңлілер, ата, әже, немерелер жатады.

Мысалы, тергеп-тексеру сатысында Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚК) 106-бабының 2-бөлігінің 7)- тармағымен сотқа берілген кәмелетке толмаған К.-ның ата-анасы Тараз қаласында болуына байланысты, заңды өкілі ретінде Астана қаласында тұратын туған апасы А. танылған. Алайда, іс сотқа келіп түскенде, сот заңды өкілдердің тізімі процестік нормамен бекітілген және шектеулі болғандықтан, ҚПК-нің 7-бабының 13)-тармағы негізінде кәмелетке толмаған К.-ның заңды өкілі ретінде анасын танып, тиісті қаулы шығарған [4].

ҚР ҚПК-нің 537-бабына сәйкес, заңды өкіл, ал ол болмаған жағдайда қорғаншылық және қамқоршылық органның өкілі іске тергеушінің қаулысымен кәмелетке толмағаннан күдікті ретінде алғашқы жауап алған кезден бастап қатыстырылуы тиіс. Бұл ретте, тергеушінің кәмелетке толмағанның басқа қаладағы заңды өкілдерін қатыстыра алмауы себепті тергеу әрекеттерін жүргізу үшін жақын туысын қатыстырғаны ҚПК-нің 7-бабының 13)-тармағына қайшы екенін байқаймыз. Алайда, ата-анасы бар, бірақ басқа қалада болуына байланысты қатыстыру мүмкін болмаған жағдайда, тергеуші заңды өкіл ретінде кімді қатыстыру қажет еді деген сұрақ туындайды. Сондай-ақ, заң шығарушы «заңды өкіл болмаса» деп ата-анасының мүлдем болмауын көздеп отыр ма, әлде қатысуға мүмкіндігі болмаған жағдайды танып отыр ма? Тергеуші осындай жағдайда қорғаншылық және қамқоршылық органы өкілін тарта алады ма? Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысына сай, «егер кәмелетке толмағанның ата-анасы болмаса, жалғыз тұрса не оны басқа біреу асырап, тиісті түрде оның қорғаншысы немесе қамқоршысы болып тағайындалмаса, іске міндетті түрде қорғаншы және қамқоршы органдарының өкілдері қатыстырылу қажет» [5]. Сонымен қатар, «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңының 43-бабына сәйкес, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаға өкілдік ету мен оның құқықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау уақытша, баланы отбасына немесе балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі функцияны жүзеге асырушы ұйымға орналастырғанға дейін қорғаншылық және қамқоршылық органына жүктеледі деп көрсетілген [6]. Аталған нормалардан заңды өкілдер мүлдем болмаған жағдайда, қорғаншылық және қамқоршылық органдарының өкілдерін қатыстыратынын түсінуге болады.

Сонымен, қорғаншылық және қамқоршылық органының заңды өкіл ретінде қатысуы бөлек мәселе болып табылады. Қорғаншылық және қамқоршылық органының өкілі бірнеше шарттар сақталған жағдайда заңды өкіл ретінде тартылуы мүмкін: 1) кәмелетке толмаған адамның ата-анасының немесе асырап алушыларының болмауы; 2) кәмелетке толмағанды тиісті мекеменің немесе ұйымның қамқорлығына беру туралы қорғаншылық және қамқоршылық органының шешімі болмағанда; 3) қорғаншы және қамқоршы органның кәмелетке толмаған адамға қорғаншы немесе қамқоршы тағайындау туралы шешімі болмағанда. Осыған байланысты, қорғаншылық және қамқоршылық органының өкілін қылмыстық процеске тартудың тиімділігі және оның мүдделері кәмелетке

толмаған адамның мүдделеріне қаншалықты сәйкес келетіні туралы мәселе туындайды. Сондықтан қорғаншылық және қамқоршылық органы қызметкерін заңды өкіл ретінде тарту ерекше жағдайларда ғана жүргізілуі тиіс. Сонымен қатар, қорғаншылық және қамқоршылық органының өкілін ҚПК-нің 7-бабының 13)-тармағында көзделген заңды өкілдер тізіміне енгізу қажет деп санаймыз.

Демек, заңды өкілі бола тұра, уақытша қатысу мүмкіндігі болмаған жағдайда, ата-анасы кіріскенше қорғаншылық және қамқоршылық органының өкілін тарту да дұрыс емес. Аталған жағдайда тергеуші шын мәнінде тығырыққа тіреледі. Сондықтан, кәмелетке толмағанның заңды өкілдері деп танылуы мүмкін адамдардың тізімін кеңейтіп, ҚПК-нің 7-бабының 13)-тармағын толықтырып, оны мынадай редакцияда жазуды ұсынамыз: «заңды өкілдер - ...басқа да жақын туыстары, сондай-ақ ...қорғаншылық және қамқоршылық органының өкілі».

Тоқталып өтетін тағы бір мәселе, қорғаншы және қамқоршының өкіл ретінде қатысуы. Бұл терминдердің түсінігін ашу үшін азаматтық және неке-отбасылық құқығы нормаларына жүгінеміз, себебі қылмыстық-процестік кодексте аталған ұғымдар көрініс таппаған. Яғни, қамқоршылық және қорғаншылық жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға белгіленеді. Қорғаншылық он төрт жасқа толмаған балаларға тағайындалса, қамқоршылық – он төрттен он сегіз жасқа дейінгі балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау функцияларын жүзеге асыру үшін тағайындалады [7]. Демек, қамқоршы мен қорғаншының айырмашылығы кәмелетке толмағанның жас шамасына қарай ажыратылады. Мысалы, практикада іске ата-анасы жоқ кәмелетке толмаған 15 жастағы жәбірленушінің заңды өкілі ретінде қорғаншы және қамқоршы органының шешімімен қамқоршы ретінде тағайындалған әжесі қатысқан.

Сондай-ақ, ҚПК-нің 7-бабында «заңды өкілдер» термині тек кәмелетке толмаған күдіктілерге, айыпталушыларға және жәбірленушілерге, азаматтық талапкерге қатысты қолданылатыны белгіленген. Алайда, заңды өкілдері қылмыстық сот ісін жүргізу шеңберінде құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды жүзеге асыратын кәмелетке толмағандардың барлығына қатысты ескерілмегенін байқауға болады. Қылмыстық процестегі заңды өкілдер кәмелетке толмаған күдіктінің, айыпталушының және жәбірленушінің ғана емес, сонымен бірге кәмелетке толмаған куәлардың (ҚПК-нің 215-бабы), кәмелетке толмаған сотталушының (ҚПК-нің 75, 542-баптары), үкімді орындауға байланысты мәселелерді шешу кезінде кәмелетке толмаған сотталғанның (ҚПК-нің 481, 488-баптары) мүдделерін білдіреді.

Сондықтан, ҚПК 7-бабының 13)-тармағына толықтырулар енгізіп, «заңды өкілдер – күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталған адамның, жәбірленушінің, куәның, азаматтық талапкердің...» деп көрсеткен жөн деп санаймыз.

Кәмелетке толмаған күдіктінің, айыпталушының, сотталушының ата-анасы немесе басқа заңды өкілдері болған жағдайда олардың іске қатысуы міндетті болып табылады. Кәмелетке толмағанның ата-анасының біреуі немесе екеуі де заңды өкіл ретінде қатыса алады. Егер ата-ананың бірі қорғаушы ретінде қатысса, бір мезгілде кәмелетке толмаған адамның заңды өкілі ретінде қатыса алмайды. Ал, олар болмаған кезде қорғаншылық және қамқоршылық органы өкілінің қатысуы міндетті [3]. Бұл ретте, кәсіби қорғаушының іске қатысуы кәмелетке толмаған

айыпталушының, күдіктінің, сотталушының заңды өкілін іске қатыстыру міндетінен босатпайтынын айта кеткен жөн.

Сотқа дейінгі іс жүргізуде заңды өкіл кәмелетке толмағанға не жөнінде күдік келтіріліп отырғанын білуге, тергеу әрекеттеріне қатысуға, іс материалдарымен танысуға және ондағы жазбалардың дұрыстығы мен толықтығына жазбаша ескерту жасауға, өтінішхаттар, қудалау органдарына сенімсіздік туындағанда қарсылық білдірулер мәлімдеуге, олардың әрекеттері мен шешімдеріне шағым келтіруге, дәлелдемелер ұсынуға құқылы [3]. Сондай-ақ, сотта да заңды өкіл үздіксіз барлық сот отырысына қатыса отырып, өздеріне тиесілі құқықтарды пайдалана алады. Әдетте, сотта кәмелетке толмағанның заңды өкілі ретіндегі функциясын сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында танылған адам жүзеге асырады. Заңды өкілдер, сотта істі сот талқылауына дайындау сатысынан бастап кіріседі және соттың қарауына жататын түрлі өтінішхаттарды мәлімдей алады. Сондай-ақ, заңды өкілдің келісімімен, кәмелетке толмағанның өмір салты мен тәрбиесінің мән-жайлары туралы олардан куә ретінде жауап ала алынатынын ескеру керек. Сонымен қатар, заңды өкіл сотталушының қорғаушысы немесе азаматтық жауапкер ретінде сотқа қатысуға құқылы. Алайда, заңды өкіл кәсіби қорғаушыны алмастыра алмайды. Кәмелетке толған сәттен бастап заңды өкілдің міндеті тоқтатылады, бұл жөнінде қылмыстық қудалау органдары қаулы шығарса, сот басты сот талқылауының хаттамасында тиісті мәлімет енгізеді.

Заңды өкілдер құқықтарды ғана иеленіп қоймай, сонымен бірге сотталушының заңды мүдделері мен құқықтарының қорғалуын, істің мән-жайларын барынша зерттелуін қамтамасыз етуге бағытталған міндеттерге ие болады. Сондықтан, заңды өкілдің құқықтарын шектеу қылмыстық-процестік заңнама талаптарын елеулі түрде бұзып, кәмелетке толмағанды қорғану көмегінен айырылуына алып келеді.

ҚПК-нің 215-бабында сәйкес, он төрт жасқа дейінгі куәдан немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін, ал сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның қалауы бойынша он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі куәдан немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін педагог және (немесе) психолог шақырылатыны, кәмелетке толмаған куәдан немесе жәбірленушіден жауап алу кезінде заңды өкілдері қатысуға құқылы екендігі көрсетілген. Алайда, заңды өкілдерге қатысты жас шамасы ескерілмеген, сондықтан, заңды өкілдің де он төрт жасқа дейінгі куәдан немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысуы міндетті, ал он төрт жастан он сегіз жасқа дейін – құқылы деп ашып көрсету қажет деп есептейміз.

ҚПК-нің 535-бабына сай, кәмелетке толмаған күдіктіден, айыпталушыдан, сотталушыдан жауап алу қорғаушының, заңды өкілдің, ал қажет болған кезде психологтің және педагогтің қатысуымен жүргізіледі. Алайда, кәмелетке толмағанның жас шамасын ескере отырып, заңды өкілдің қатысу міндеттілігін нақтылап көрсету қажет деп табамыз. Тәжірибе материалдарына сүйенсек, жас шамасына қарамастан барлық кәмелеттік жасқа толмағандардың заңды өкілі міндетті түрде қатысатынын көреміз.

Мақалада жасалған тұжырымдар, кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауды күшейту мақсатында қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіруге септігін тигізеді деген пікірдеміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауы. [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік режимі: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (жүгінген күні: 05.04.2023).

2. «Қазақстан Республикасында ювенальды әділет жүйесін дамытудың 2009 – 2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2008 жылғы 19 тамыздағы № 646 Жарлығы. [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U080000646> (жүгінген күні: 05.04.2023).

3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі Қылмыстық-процестік кодексі. [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүгінген күні: 05.04.2023).

4. Астана қаласының кәмелеттік жасқа толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының үкімі, іс № 7130-22-00-1/31, 23.11.2022 ж.;

5. «Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтары және оларды қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қоғамға қарсы өзге де іс-әрекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 11 сәуірдегі №6 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P02000006S_ (жүгінген күні: 05.04.2023).

6. «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345 Заңы [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (жүгінген күні: 05.04.2023).

7. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> (жүгінген күні: 05.04.2023).

Әлмағамбетов Д.Н.,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы.

ҚЫЛМЫСҚА ДАЙЫНДАЛУ МЕН ҚЫЛМЫСҚА ОҚТАЛУДЫҢ АРАЖІГІН АЖЫРАТУ МӘСЕЛЕСІ

Біздің қылмыстық заңнамамызға сәйкес қылмыс жасаудың үш сатысы белгілі: қылмысқа дайындалу; қылмысқа оқталу; аяқталған қылмыс. Осылардың ішінде алғашқы екеуі аяқталмаған қылмысқа жатады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚК) 24-баб. 1-бөлігіне сәйкес, тікелей пиғылмен жасалған, қылмыс құралдарын немесе қаруларын іздестіру, әзірлеу немесе бейімдеп жасау, қылмысқа сыбайлас қатысушыларды іздестіру, қылмыс жасауға сөз байласу не қылмыс жасау үшін өзге

де қасақана жағдайлар жасау, егер бұл ретте қылмыс адамның еркіне байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жеткізілмеген болса, қылмысқа дайындалу деп танылады [1].

Дайындалуды қылмыс жасау үшін жағдай жасау жөніндегі кез келген қасақана әрекет деп түсіну керек, мысалы, кісі өлтіру үшін қару сатып алу, ұрлық жасау үшін ғимаратқа кіру жолдарын зерттеу, жалған ақша басып шығару үшін клишелер жасау және т.б. Негізінен, дайындық әрекеттері заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға тікелей қауіп төндірмейді, олар болашақта қылмыстық нәтижеге жету үшін жағдай жасайды. Дайындалу – адамның қылмыстық ниетін жүзеге асырудың бірінші кезеңі. Дайындалу кінәнің қасақаналық нысанымен сипатталады, ал қасақаналық тек қана тікелей болуы мүмкін.

Дайындық әрекеттері әртүрлі болуы мүмкін, бірақ олардың барлығы ортақ қасиеттерге ие. Атап айтқанда, олардың барлығы қылмыс жасамас бұрын орын алады. Сонымен қатар, қылмыс жасауға тікелей бағытталған әрекеттермен салыстырғанда олардың қауіптілігі төменірек.

ҚК-нің 24-баб. 3-бөлігіне сәйкес, қылмыс жасауға тура бағытталған, тікелей пиғылмен жасалған әрекеттер (әрекетсіздік), егер бұл ретте қылмыс адамға байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жеткізілмеген болса, қылмысқа оқталу деп танылады [1].

Оқталу – бұл қылмыстық әрекеттің екінші сатысы және ол дайындықтан ерекшеленеді. Бұл сатыда субъект қылмыс жасауға жағдай жасаумен шектелмейді, ол белгілі бір қылмысты тікелей бастайды: қылмыстың объективтік жағын ішінара орындайды, қылмыстық заңмен қорғалатын объектіге нақты қол сұғушылық жасайды және зиян келтірудің нақты қаупін тудырады.

Оқталудың объективтік белгілері:

- 1) әрекет (әрекетсіздік) тікелей қылмыс жасауға бағытталады;
- 2) қылмыс соңына дейін жеткізілмейді;
- 3) қылмыстың соңына дейін жеткізілмеуіне себеп болған мән-жайлар қылмысқа оқталған адамның еркіне байланысты болмайды.

Жоғарыда аталған белгілердің біріншісіне қатысты «қылмыс жасауға тікелей бағытталған әрекеттер (әрекетсіздік)» дегеніміз не екенін анықтап алу керек. ҚР Жоғарғы Соты бұл белгінің мазмұнын нақты қылмыстық құқық бұзушылық құрамының объективтік жағын құрайтын әрекеттерді орындаумен байланыстырады [2]. Демек, бұл әрекеттер (әрекетсіздік) белгілі бір қылмыс құрамының объективтік жағының ерекшеліктеріне қарай әртүрлі болады. Осы себепті әртүрлі жағдайларда бірдей әрекеттерді дайындалу немесе оқталу ретінде қарастыруға болады. Мысалы, ұрының жәбірленушінің пәтеріне кіруі ұрлыққа оқталу ретінде, ал адамның кісі өлтіру мақсатында пәтерге кіруі кісі өлтіруге дайындалу ретінде саралануы керек.

Қылмыстың соңына дейін жеткізілмеуі белгісі оқталуды аяқталған қылмыстан ажыратуға мүмкіндік береді. Аяқталған қылмыспен салыстырғанда, оқталуда объективтік жақтың кейбір белгілері болмайды, өйткені адам өзіне тәуелді емес жағдайларда барлық қажетті әрекеттерді толық немесе ішінара жасай алмайды.

Қылмыстың соңына дейін жеткізілмеуіне себеп болған мән-жайлар өзінің табиғаты бойынша сан алуан болуы мүмкін, бірақ олар міндетті түрде адамның еркіне тәуелді емес болуы қажет. Дәл осы белгі аяқталмаған қылмыстың екі түрін (дайындалу мен оқталуды) біріктіреді және дәл осы белгі оқталуды қылмыс жасаудан өз еркімен бас тартудан ажыратуға мүмкіндік береді. Мысалы, ақша ұрлау

мақсатында мекеменің кассасына кіріп, бірақ сол жерде ұсталған адамның әрекеттері аяқталмаған оқталуды құрайды.

Оқталудың субъективтік жағы тек тікелей қасақаналықпен сипатталады. Оқталу жасағаны үшін кінәлі адам өзінің белгілі бір қоғамға қауіпті әрекетті жасайтынын түсінеді және қылмысты соңына дейін жеткізіп, өзіне қажетті қылмыстық нәтижеге қол жеткізгісі келеді. Кінәлі объективтік жақтың әлі аяқталмағанын, ол өзі белгілеген әрекеттердің барлығын немесе бір бөлігін орындамағанын, қажетті мақсатқа әлі қол жеткізбегенін ұғынады.

Әдетте, қылмысқа оқталудың қылмысқа дайындалуға қарағанда қоғамдық қауіптілігі жоғары болып саналады және, сәйкесінше, ол қылмысқа дайындалуға қарағанда ауырырақ құқықтық салдарға әкеледі. Бұл оқталушының қылмыстық әрекетті жасау үшін нақты қадамдар жасап, қоғам үшін үлкен қауіп төндіруімен байланысты. Сонымен қатар, тіпті сәтті аяқталмағанның өзінде қылмысқа оқталу жәбірленушіге зиян тигізуі мүмкін.

Қылмысқа дайындалу мен қылмысқа оқталу арасында айырмашылық жүргізу өте маңызды, өйткені екі жағдайда кінәлінің іс-әрекетінің қауіптілік дәрежесі әртүрлі болғандықтан, бұл жайт саралаудан және жазадан көрініс табуы керек.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, қылмысқа дайындалу мен қылмысқа оқталу – аяқталмаған қылмыстық әрекеттің түрлері. Бұл ретте ҚК-нің 24-бабының нормалары өте ұқсас тұжырымдалған: дайындалу – бұл қылмыс жасау үшін жағдайлар жасау, ал оқталу – бұл қылмыстың объективтік жағын тікелей орындау. Сонымен, белгілі бір әрекеттер қылмыстың объективтік жағын тікелей орындауға кіре ме, әлде оған дайындалу ұғымымен қамтыла ма деген сұрақ аяқталмаған қылмысты саралау кезінде жіті анықтауға жататын мәселе болып қала береді.

Бұл мәселе, барлық басқа жағдайлар сияқты, қылмысқа дайындалуды (дайындық қызметін) және оған оқталуды (объективтік жағын орындауды бастау) ажыратудың заңнамалық критерийлерінің белгісіздігімен айтарлықтай қиындатылған. Бұл көбінесе адамның іс-әрекеті тек қылмыс жасауға жағдай жасаумен қамтылады немесе оны жасауға тікелей бағытталған деп біржақты шешуге мүмкіндік бермейді [3].

Енді аяқталмаған қылмыстарды саралау кезінде қателік жіберілген сот практикасындағы нақты кейстерді қарастырайық.

Қостанай облысының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының 2015 жылғы 29 қазандағы үкімімен Г. ҚК-нің 28-баб. 3-бөлігі, 24-баб. 3-бөлігі – 99-баб. 2-бөл. 8)-тармағымен, яғни жалдау бойынша адам өлтіруді ұйымдастыруға оқталғаны үшін кінәлі деп танылып, оған 11 жыл 3 айға бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалған [4].

Үкімде баяндалған мән-жайларға сәйкес Г. Ш.-ны ақшалай сыйақы үшін 3-ны өлтіруді орындаушы ретінде жалдаған. Алайда, Ш. полиция қызметкерлеріне жүгініп, қылмыстық іс-әрекеттің имитациясын жасап, кейін оған 3.-ның өлімінің жалған суреттерін көрсеткен.

«Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы № 1 Нормативтік қаулысының 15-тармағына сәйкес жалдау арқылы адам өлтіру жөніндегі ұйымдастырушының әрекеті, егер ол жалдаған қылмысты орындаушының жәбірленушіні көрінеу қазаға ұшырату ойы болмаса және оның әрекеттері құқық қорғау органдарының бақылауымен адам өлтіруді

имитациялаудың шеңберінен шықпаса, онда жалдау арқылы адам өлтіруді орындаушыны іздестіру жөніндегі ұйымдастырушының әрекеттері жалдаумен адам өлтіруді жасауға дайындықты құрайды және ҚК-нің 28-баб. 3-бөлігі, 24-баб. 1-бөлігі және 99-баб. 2-бөлігінің 8)-тармағы бойынша саралануға жатады [5].

Г.-ның өзі көздеген қылмысты орындаушыны іздестіру әрекеттері қылмысқа оқталуды құрамайды, ол қылмысқа дайындалумен қамтылады. Себебі Ш. адам өлтіру қылмысының объективтік жағын орындамады және орындау ниеті де болмады.

Мұндай жағдайда Г.-ның әрекеті ҚК-нің 28-баб. 3-бөлігі, 24-баб. 1-бөл. – 99-баб. 2-бөл. 8)-тармағымен, яғни жалдау бойынша адам өлтіруді ұйымдастыруға дайындалу деп саралануы тиіс.

Сәйкесінше, ҚК-нің 56-баб. 2-бөлігіне сәйкес Г.-ға тағайындалған жазаның мерзімін ҚК-нің 99-баб. 2-бөлігінде көзделген жазаның негізгі түрінің ең жоғары шегі 20 жылдың жартысынан асыруға болмайды.

Келтірілген мысалда соттың кінәлінің әрекетін дұрыс сараламауы нәтижесінде қылмыстық заңда көзделген жазаның жоғарғы шегінен артық жаза тағайындалған.

Осы орайда ҚР Жоғарғы Сотының ел Конституциясының 81-бабына сәйкес сот практикасының мәселелері бойынша берген түсініктемелерінің сот төрелігін жүзеге асырудағы айрықша маңызын атап өткен отандық ғалым Г.Ж. Сүлейменовамен келісуге толық негіз бар [6].

Жоғарғы Сот қылмыстық іс-әрекет сатысының дұрыс анықталмауына байланысты сот үкімінің күшін жойған бір мысалды қарастырайық.

Астана қаласы Сарыарқа ауданының № 2 аудандық сотының 2018 жылғы 29 қазандағы үкімімен Р. ҚК-нің 28-баб. 3-бөлігі, 24-баб. 3-бөлігі – 216-баб. 2-бөл. 2)-тармағы, 28-баб. 5-бөлігі, 24-баб. 3-бөлігі – 245-баб. 2-бөл. 1, 2-тармақтарымен жеке кәсіпкерлік субъектісінің іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиеп-жөнелтілмей шот-фактура жазу бойынша әрекеттер жасауға оқталуды ұйымдастырғаны, сондай-ақ ұйымдарға салынатын салықты және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуден жалтаруға оқталуға көмектескені үшін кінәлі деп танылған [7].

Істің фабуласына сәйкес Р. Интернет желісіне іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиеп-жөнелтілмей шот-фактура жазып беру туралы жарнама орналастырған. Осыған сәйкес жедел іздестіру қызметкерлерінің мәліметтері негізінде құқық бұзушы ретінде бүркемеленген құқық қорғау органының қызметкері К. Р.-ға жалпы соманың 4 проценті мөлшерінде ақшалай сыйақы үшін жоғарыда аталған шот-фактураны жазып беру туралы өтінішпен жүгінген.

Р. оның ұсынысына келісіп, жалған шарттар, кіріс-кассалық ордерлерге түбіртектер, шот-фактуралар, қызмет көрсету бойынша орындалған жұмыстардың актілерін дайындап, басып шығарған. Кейін осы құжаттарды беріп, ақшаны алу кезінде құқық қорғау органдарымен ұсталған.

Сот қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты мән-жайларын дұрыс анықтаған, бірақ Р.-дың іс-әрекеттеріне дұрыс құқықтық баға бермеген. Ол К.-ге шот-фактураларды жазып беруді жұмыстарды нақты орындамай іске асырған. Алайда, К. салық төлеуден жалтару мақсатын көздемеген, жалған құжаттар салық төлеуден жалтару үшін пайдаланылмаған.

Мұндай жағдайларда Р.-дың жұмыстарды нақты орындамай шот-фактураларды дайындауы салық төлеуден жалтаруға оқталуды құрмайды, қылмысқа дайындалу белгілерімен қамтылады. Онымен қоса, К. ұйымдарға салынатын салықты және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуден жалтару құрамының объективтік жағын орындамаған және орындау ниеті де болмаған.

Қылмысқа дайындалудың заңнамалық анықтамасын басшылыққа алсақ, келтірілген мысалда Р.-дың іс-әрекеттері салық төлеуден жалтаруға оқталу емес, оған дайындалу ретінде, яғни ҚК-нің 28-баб. 5-бөлігі, 24-баб. 1-бөлігі – 245-баб. 2-бөл. 1) және 2)-тармақтары бойынша саралануы тиіс.

Сәйкесінше, ҚК-нің 24-баб. 2-бөлігіне сәйкес қылмыстық жауаптылық ауыр немесе аса ауыр қылмысқа дайындалғаны үшін ғана туындайды. ҚК-нің 245-баб. 2-бөлігіндегі әрекеттер ауырлығы орташа қылмысқа жататынын ескере отырып, Р.-ға қатысты қылмыстық істің осы бөлігі ҚР Қылмыстық-процестің кодексінің 35-баб. 1-бөл. 2)-тармағының негізінде тоқтатыла отырып, ол қылмыстық жауаптылықтан босатылуға жатады.

Тұтастай алғанда, қылмысқа дайындалу мен қылмысқа оқталу арасындағы айырмашылықты анықтау қиын мәселе болуы мүмкін. Бұл әр жағдайда дәлелдемелерді, ниеттерді, уақытты және субъективтік қатынасты мұқият қарастыруды талап етеді. Қылмысты дайындау мен орындау арасындағы шекараны анықтау үшін нақты жағдайды қарастырып, кінәлінің іс-әрекетін, ниетін қоса алғанда, барлық жағдайларды талдау қажет.

Сонымен, аяқталмаған қылмысты саралау үшін істің барлық мән-жайларын талдап, іс-әрекеттер қылмыстың объективтік жағын тікелей орындауға кіретінін немесе олар әлі де қылмысқа дайындалу ұғымымен қамтылатынын анықтау қажет.

Зерттеу негізінде қылмысқа дайындалудың қылмысқа оқталудан негізгі айырмашылығы – қылмысты саралау үшін маңызды болып табылатын объективтік жақтың міндетті белгісінің болуы деген тұжырым жасауға болады. Егер қылмыс субъектісі объективтік жақтың міндетті белгісін орындаған болса, онда бұл әрекет қылмысқа оқталу ретінде сараланады, ал оқталу басталғанға дейін жасалған басқа әрекеттердің барлығы қылмысқа дайындалу сатысына жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі. [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгінген күні: 02.04.2023).

2. «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі № 8 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000008S> (жүгінген күні: 14.04.2023).

3. Яни П.С. Квалификация угона // Законность. 2017. № 10. С. 39.

4. Сот кабинеті [Электрондық ресурс] – <https://torelik.sud.kz/#/court/caseinstance/info/4776176423?tab=cover-letter-file> (жүгінген күні: 17.04.2023).

5. «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы № 1 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] –

Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P07000001S> (жүгінген күні: 02.04.2023).

6. Сулейменова Г.Ж. Роль и значение нормативных постановлений Верховного суда Республики Казахстан. / Судебная власть в Республике Казахстан: история и перспективы. Сб. научных статей. Караганда: КарГУ, 2003. С. 68-86.

7. Сот кабинеті [Электрондық ресурс] – <https://torelik.sud.kz/#/court/caseinstance/info/4517297565> (жүгінген күні: 17.04.2023).

*Баймагамбетов Д.Д.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

КОНФИСКАЦИЯ ИМУЩЕСТВА И ЕЕ ВИДЫ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ КАЗАХСТАНА И НЕКОТОРЫХ СТРАН ДАЛЬНЕГО И БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ

В мировой практике одним из действенных средств противодействия преступности и коррупции признается конфискация имущества, независимо от того к какой группе мер уголовно-правового реагирования относят ее национальные законодательства – к дополнительным наказаниям, к мерам безопасности или к иным мерам уголовно-правового воздействия.

В условиях, когда «пассивность государственных органов и субъектов квазигосударственного сектора в вопросах противодействия коррупции не позволяет рассчитывать на реальное снижение уровня коррупции» [1], вопрос о назначении и исполнении дополнительного наказания в виде конфискации имущества остается для Казахстана актуальным и требует дальнейшего изучения.

С принятием Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК) 2014 года наша страна от практики конфискации «всего или части имущества, являющегося собственностью осужденного» [2] перешла к практике конфискации «имущества, добытого преступным путем либо приобретенного на средства, добытые преступным путем, а также имущества, являющегося орудием или средством совершения уголовного правонарушения» [3].

В нынешних условиях целью конфискации имущества является лишение виновного возможности распоряжаться имуществом, полученным в результате совершения уголовного правонарушения или используемого для его совершения. Поэтому данное дополнительное наказание уместно назначать за уголовные правонарушения, связанные с извлечением преступных доходов.

Одним из таких примеров является дело олигарха Кайрата Боранбаева, который в марте текущего года был приговорен к 8 годам лишения свободы за хищения при закупке сжиженного нефтяного газа и легализацию преступных доходов. Ему было назначено дополнительное наказание в виде конфискации имущества, по которому обращению в доход государства подлежат: «помещение и земельный участок, находящиеся в Алматы по улице Аль-фараби, денежные средства, размещенные на счету в АО «Народный банк Казахстана» в сумме 1 млрд 270 млн 190 тысяч тенге, денежные средства, размещенные на двух счетах в АО «Народный банк Казахстана» в сумме 2 млрд 847 млн 877 тыс. 603 тенге» [4].

Стоит упомянуть дело в отношении бывшего председателя Комитета Национальной Безопасности РК Карима Масимова, осужденного за государственную измену, захват власти и превышение полномочий к 18 годам лишения свободы. Ему также было назначено дополнительное наказание в виде конфискации имущества [5]. Об объеме подлежащего конфискации имущества можно судить по информации, распространенной в СМИ сразу после задержания Масимова в январе 2022 года: 17,2 млн долларов наличными, а также многочисленные предметы роскоши – элитные часы, золотые слитки, антиквариат и многое другое, принадлежащие ему 11 дорогостоящих автомашин бизнес-класса, две элитные квартиры в столице, две квартиры и особняк в Алматы, а также земельный участок площадью 1 га на берегу озера в Щучинско-Боровской курортной зоне [6].

Несмотря на очевидный предупредительный потенциал конфискации имущества в деле противодействия коррупции и иным преступлениям, совершаемым из корыстных побуждений, в действующем уголовном, уголовно-исполнительном и уголовно-процессуальном законодательствах Республики Казахстан имеется целый ряд недостатков и пробелов, нивелирующих ее преимущества и объясняющих кризис данного вида наказания в правоприменительной практике.

К такого рода недостаткам и пробелам можно отнести:

Первое, обозначение предмета конфискации в ч.1 ст. 48 УК как «имущество, находящееся в собственности осужденного». Ущербность такой законодательной формулировки очевидна: гражданское законодательство не относит совершение уголовного правонарушения к основаниям приобретения права собственности (ст.235 ГК) [7]. Ни при каких обстоятельствах имущество, добытое преступным путем, не превращается в собственность виновного. Да, преступник фактически владеет этим имуществом, но он не приобретает в отношении такого имущества все полномочия, образующие содержание права собственности.

Второе, сохранение практики указания конфискации имущества в санкциях статей Особенной части УК в качестве обязательного или не обязательного дополнительного наказания. Данная техника конструирования санкций уголовно-правовых норм была приемлема в период, когда предметом конфискации выступала вся собственность виновного либо ее часть. В нынешнее время, когда круг подлежащего конфискации имущества значительно сужен, вопрос о назначении конфискации имущества должен подниматься судом в обязательном порядке при вынесении приговора по любой категории уголовных дел, связанных с извлечением преступных доходов, независимо от того, указана ли конфискации имущества в санкции соответствующей уголовно-правовой нормы или нет.

Третье, сохранение в уголовно-исполнительном законе перечня имущества, не подлежащего конфискации. Данное алогичное законодательное решение, объясняющее запрет на конфискацию того или иного имущества его «необходимостью для осужденного и лиц, находящихся на его иждивении», создает правовую основу для последующего использования и распоряжения доходами преступного происхождения и прямо противоречит идеологии Конвенции ООН против коррупции, направленной на «лишение преступников доходов от преступлений» [8].

Четвертое, в уголовно-процессуальном законодательстве не заложены действенные механизмы доказывания преступного происхождения подлежащего конфискации имущества. В мировой практике обозначенная проблема решается с помощью внедрения института «*in rem*», в рамках которого любое имущество, законность происхождения которого лицо не может разумным образом объяснить, подлежит конфискации. Поскольку в таких случаях деликвентом признается само имущество, конфискация может осуществляться вне рамок уголовного судопроизводства [9]. В этой связи хочется подчеркнуть, что Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности рекомендует государствам-участникам «рассмотреть возможность установления требования о том, чтобы лицо, совершившее преступление, доказало законное происхождение предполагаемых доходов от преступления или другого имущества, подлежащего конфискации» [10].

Следствием кризиса рассматриваемого дополнительного наказания в современном Казахстане стала постановка задачи трансформации конфискации имущества в иные меры уголовно-правового воздействия, что позволит применять ее в отношении лиц, освобождаемых от уголовной ответственности или наказания [11].

В уголовном законодательстве зарубежных стран в зависимости от особенностей их правовой системы, политической ситуации и концептуальных подходов к противодействию преступности применяются различные виды конфискации имущества.

Один из наиболее распространенных видов конфискации имущества – это конфискация доходов от преступной деятельности. В США, например, Федеральное бюро расследований (FBI) имеет право на изъятие имущества, полученного незаконным путем, включая наличные деньги, автомобили, недвижимость и другие ценности. В США также существует механизм гражданской конфискации, позволяющий изъять имущество, которое было использовано для совершения преступления, независимо от того, кто является его владельцем [12].

В Европейском союзе (ЕС) конфискация имущества является общей практикой, которая применяется в отношении различных видов имущества, включая деньги, недвижимость, автомобили и другие ценности [13]. В разных странах ЕС существуют различные механизмы конфискации имущества. Например, в Италии существует механизм конфискации имущества на основании принудительного исполнения решения суда, в то время как во Франции конфискация может быть осуществлена без судебного разбирательства, если имущество является незаконным или связано с преступлением.

Одним из интересных моментов в контексте конфискации имущества может быть возможность ее использования в качестве альтернативного наказания. Например, в Германии в отношении лиц, осужденных за экономические преступления, может применяться дополнительное наказание в виде конфискации имущества, которое затем используется в качестве возмещения ущерба, причиненного преступлением. Также в некоторых странах, например, в Италии и Испании, конфискация имущества может быть применена в качестве альтернативы тюремному заключению, при условии, что сумма имущества превышает определенный порог.

В Японии, согласно Уголовному кодексу, конфискация имущества может производиться только при осуждении за тяжкие преступления, такие как убийство, изнасилование или наркоторговля. При этом, суд может назначить конфискацию как всего имущества преступника, так и только той его части, которая была приобретена в результате совершения преступления [14].

В Китае также существует механизм конфискации имущества, который применяется в отношении имущества, приобретенного незаконным путем, а также в отношении имущества, используемого для совершения преступления [15].

В России также существует механизм конфискации имущества, который может применяться в отношении различных видов имущества, включая деньги, недвижимость, автомобили и другие ценности. Конфискация имущества может осуществляться как в ходе уголовного дела, так и дела об административном правонарушении. В России также практикуется конфискация имущества на основании решения суда в отношении организаций, осуществляющих деятельность в нарушение законодательства. Эта мера уголовно-правового характера применяется в случаях, когда организация была создана для совершения преступной деятельности, либо когда ее деятельность связана с незаконными действиями. Административная конфискация имущества в России применяется в отношении имущества, находящегося в собственности физических и юридических лиц, если оно было получено в результате совершения административного правонарушения [16].

Таким образом, конфискация имущества является распространенной уголовно-правовой мерой, которая применяется в различных странах, но имеет целый ряд отличий, связанных с кругом деяний, за совершение которых она может быть назначена, предметом конфискации, механизмом лишения имущества и др. При этом различные виды конфискации имущества используются для достижения различных целей, таких как компенсация ущерба, наказание преступника и предотвращение дальнейшей преступной деятельности.

Трансформация конфискации имущества в уголовном праве Казахстана в иные меры уголовно-правового воздействия создаст правовую основу для ее применения как в рамках уголовной ответственности (при освобождении от наказания), так и за ее пределами (при освобождении от уголовной ответственности). Подобное расширение дискреционных полномочий суда должно быть четко закреплено в законодательстве и осуществляться в строгом соответствии с принципами законности и справедливости, не должно приводить к «нарушению конституционного принципа неприкосновенности собственности лиц, не причастных к совершенным уголовным правонарушениям» [17].

В заключение, можно отметить, что конфискация имущества является важным элементом уголовного правосудия и должна использоваться в сочетании с другими мерами уголовно-правового воздействия для обеспечения эффективной борьбы с преступностью, в целом, и коррупцией, в частности.

Список литературы:

1. «Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан» Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (дата обращения: 14.04.2023 г.).

2. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года. https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/K970000167_/21.12.2002 (дата обращения: 15.04.2023 г.).
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 15.04.2023 г.).
4. Землю в Алматы и миллиарды тенге конфискуют у Кайрата Боранбаева. https://www.inform.kz/ru/zemlyu-v-almaty-i-milliardy-tenge-konfiskuyut-u-kayrata-boranbaeva_a4051930 (дата обращения: 14.04.2023 г.).
5. Кариму Масимову вынесли приговор. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/karimu-masimovu-vyinesli-prigovor- (дата обращения: 24.04.2023 г.).
6. Что конфисковано у Карима Масимова. <https://kapital.kz/gosudarstvo/103647/что-konfiskovano-u-karima-masimova.html> (дата обращения: 24.04.2023 г.).
7. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> (дата обращения: 14.04.2023 г.).
8. «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции» Закон Республики Казахстан от 4 мая 2008 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000031> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
9. Куликов А.В., Хибнерс Ю.А. Зарубежный опыт применения конфискации имущества (сравнительно-правовой анализ). <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-primeneniya-konfiskatsii-imuschestva-sravnitelno-pravovoy-analiz/viewer> (дата обращения: 14.04.2023 г.).
10. «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности» Закон Республики Казахстан от 4 июня 2008 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000040> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
11. «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 14.04.2023 г.).
12. Этнюков В.Е. О некоторых аспектах законодательства США в отношении конфискации имущества и наложения ареста на средства, размещенные в зарубежных банках. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-aspektah-zakonodatelstva-ssha-v-otnoshenii-konfiskatsii-imuschestva-i-nalozheniya-aresta-na-sredstva-razmeshchennye-v/viewer> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
13. Толков Д.В. Конфискация имущества по законодательству европейских и иных зарубежных стран: системообразующие признаки института и их анализ. <https://cyberleninka.ru/article/n/konfiskatsiya-imuschestva-po-zakonodatelstvu-evropeyskih-i-inyh-zarubezhnyh-stran-sistemoobrazuyuschie-priznaki-instituta-i-ih-analiz/viewer> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
14. Самойлова С.Ю. Конфискация имущества в современном уголовном законодательстве зарубежных стран. <https://cyberleninka.ru/article/n/konfiskatsiya-imuschestva-v-sovremennom-ugolovnom-zakonodatelstve-zarubezhnyh-stran/viewer> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
15. Аверьянова Ю.В. История и тенденции развития института конфискации имущества в уголовном праве Китая. <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-i->

[tendentsii-razvitiya-instituta-konfiskatsii-imuschestva-v-ugolovnom-prave-kitaya/viewer](https://cyberleninka.ru/article/n/institut-konfiskatsii-imuschestva-v-ugolovnom-prave-kitaya/viewer)

(дата обращения: 20.04.2023 г.).

16. Мартыненко Н.Э., Мартыненко Э.В. Институт конфискации имущества в Уголовном кодексе Российской Федерации. <https://cyberleninka.ru/article/n/institut-konfiskatsii-imuschestva-v-ugolovnom-kodekse-rossiyskoy-federatsii/viewer> (дата обращения: 20.04.2023 г.).

17. Омаров Е.А., Кумарбекқызы Ж. Правовая природа конфискации имущества по уголовному законодательству Республики Казахстан. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-priroda-konfiskatsii-imuschestva-po-ugolovnomu-zakonodatelstvu-respubliki-kazahstan/viewer> (дата обращения: 20.04.2023 г.).

Байназаров Д.Е.,

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

РАҚЫМШЫЛЫҚ АКТІСІ НЕГІЗІНДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТІ ТОҚТАТУ

Қазақстан Республикасының Конституциясына сай оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады [1]. Осы себептен отандық қылмыстық заңнамамыз қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды жауаптылықтан немесе жазадан босатуды мүмкін ететін арнайы нормаларды көздейді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚК) 78-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының Парламенті жеке-дара айқындалмаған адамдар тобына қатысты рақымшылық жасау туралы акт шығара алады.

Рақымшылық әдебиетте, әдетте, «қылмыс жасаған адамға қатысты мейірімділік таныту» деп сипатталады, дегенмен, рақымшылықтың қылмыс жасаған адамды ақтау болып табылмайтынына да назар аударылады [2, с. 38].

Рақымшылық актісінің негізінде қылмыстық теріс қылық, онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс жасаған адамдар қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін, сондай-ақ осындай әрекеттер үшін сотталған адамдарды жазадан босату, не олардың жазасын неғұрлым жеңіл түріне ауыстыру, жазаны қысқарту да қарастырлығын. Ал, ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасағаны үшін сотталған адамдарға тағайындалған жазаның мерзімі қысқартылуы мүмкін. Жазасын өтеген немесе оны одан әрі өтеуден босатылған адамдардан рақымшылық жасау туралы актімен сотталғандығы алынып тасталуы мүмкін [3].

Көріп отырғанымыздай, қылмыстық заңнама рақымшылық актісінің негізінде құқық бұзушылық жасаған адамдарды қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босатуды көздеп отыр. Алайда, біздің пікірімізше, «жауаптылықтан босату» және «жазадан босату» бірдей жағдайларды қарастырмайды.

Қылмыстық қудалау органы қылмыстық құқық бұзушылықты тергеп-тексеру барысында іс жүргізуді болғызбайтын мән-жайлардың бірі ретінде елімізде рақымшылық жасау туралы заңдар қолданысқа енгізілген күннен бастап алты ай ішінде оның орындалуын, жауаптылықтан босатуға жататын адамдарға осы

негізбен қылмыстық істі тоқтатуды қамтамасыз етуге шаралар қабылдауы тиіс. Ал сотта істі қарау сатысында рақымшылық актісі нәтижесінде судья Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің (бұдан әрі – ҚПК) 35-бабының 1-бөлігінің 3)-тармағының талаптарына сәйкес, ҚПК-нің 327-бабында белгіленген тәртіппен алдын ала тыңдау кезінде де, сот отырысында да істі тоқтату туралы шешім қабылдауға құқылы [4]. Судья істі тоқтату туралы шешім қабылдай отырып, бұлтартпау шарасын, азаматтық талап қоюды және мүлікті тәркілеуді қамтамасыз ету шараларының күшін жояды және заттай дәлелдемелер, егер қорғалатын адамның қауіпсіздігі шаралары қолданылған болса, олардың күшін жою немесе жүзеге асырылуын жалғастыру туралы мәселені шешеді.

Егер күдікті, айыпталушы, сотталушы, оның заңды өкілі рақымшылық заңын қолдануға қарсылық білдірсе немесе азаматтық талапты дауласа, рақымшылық актісі бойынша қылмыстық жауаптылықтан босату арқылы істі тоқтатуға жол берілмейтінін есте ұстаған жөн. Бұл жағдайда, сот ҚПК-нің 393-бабының 6-бөлігінің негізінде, жаза тағайындаумен қатар одан босату туралы айыптау үкімін шығаруы керек. Осы орайда, сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында қылмыстық қудалау органы рақымшылық актісі негізінде қылмыстық жауаптылықтан босата отырып, істі тоқтатуға құқылы екендігін көруге болады. Ал қылмыстық жазадан босату өкілеттігіне қудалау органы ие емес. Ендігі кезекте, сот сатысында судьяның бұл рақымшылық актісінің негізінде қылмыстық жауаптылықтан босатумен қатар, жазадан да босату құқығы бар. Адамды рақымшылық актісі негізінде жауаптылықтан босату, бір мезетте оған қатысты қылмыстық істі тоқтатуға алып келетіндігін түсінген жөн [4].

Тағы бір мәселені анықтап алсақ, ҚК-нің 78-бабында қылмыстық теріс қылық немесе онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс жасағаны үшін сотталған адамдарға қатысты рақымшылық актісінің құқықтық салдары бекітілген [3]. Ал ҚПК-нің 65-бабына сай «сотталған адам» деп өзіне қатысты айыптау үкімі шығарылған сотталушы аталады. Демек, сотталушыға қатысты айыптау үкімі шыққан күнінен бастап, ол сотталған адам ретінде танылатындығын байқадық. Айыптау үкімі жарияланған күннен бастап, он бес тәулік ішінде сот шешімін қайта қарау туралы тараптардан өтінішхат, шағым келіп түспеген жағдайда ол заңды күшіне енеді. Бұл уақыт сотталушының не оның қорғаушысының шығарылған үкімге апелляциялық шағым келтіруі үшін қарастырылған. Яғни, апелляциялық сот сатысында сотталушыға қатысты шығарылған айыптау үкімінің күші жойылып, жаңа айыптау немесе ақтау үкімінің шығарылуы ғажап емес. Сонымен қатар, сотталушы мен оның қорғаушысы үкіммен келіспеген жағдайда, кассациялық сот сатысына шағым берілетіндігін ұмытпаған жөн. Яғни, айыптау үкімі заңды күшіне енбей, сот отырысына сотталушы болып түскен адамды сотталған адам ретінде тану орынсыз деп ойлаймыз. Осы айтылғандардың негізінде ҚПК-нің 65-бабының 3 және 4-бөліктерін мына мазмұнда өзгерту орынды деген пікірдеміз:

«3. Өзіне қатысты айыптау үкімі заңды күшіне енген сотталушы – сотталған адам.

4. Өзіне қатысты ақтау үкімі заңды күшіне енген сотталушы – ақталған адам».

Айыптау және ақтау үкімдері заңды күшіне енгеннен кейін ғана сотталушының сотталған адам немесе ақталған адам мәртебесіне көшуі орынды деп санаймыз.

Қылмыстық заңда қылмыстық теріс қылық, онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс жасағаны үшін сотталған адамдарды рақымшылық актісі бойынша негізгі де, қосымша да жазадан босату мүмкіндігі көзделген [3]. Рақымшылық туралы заңдарды зерделеу нәтижесінде оларда сотталған адамдарды жазаның қосымша түрінен босату мүлде қарастырылмағанын байқадық. Бұл мәселеде ҚР Жоғарғы Соты «рақымшылық жасау туралы акт қосымша жазаға қолданылмайды» деген пікірде және осыған байланысты «айыптау үкімімен негізгі және қосымша жаза тағайындалған кезде рақымшылық жасау туралы акт тек негізгі жазаға қатысты қолданылады, ал қосымша жаза заңда көзделген тәртіппен орындалуға тиіс», - деп санайды [5].

Сот тәжірибесінде рақымшылық заңдарын қолдану барысында кейбір заң талаптары назарға алынбай, қателіктер орын алып жатады. Мәселен, Маңғыстау облысы Ақтау қалалық сотының 2022 жылғы 2 тамыздағы үкімімен азамат Н. ҚК-нің 378-бабының 1-бөлігімен кінәлі деп танылып, оған 40 (қырық) сағат қоғамдық жұмысқа тарту жазасы тағайындалған. «Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің отыз жылдығына байланысты рақымшылық жасау туралы» ҚР Заңының 2-бабының 1-тармағының 1)-тармақшасының негізінде [6]. Н. тағайындалған негізгі жазаны өтеуден босатылған.

Аталған сот үкіміне Ақтау қаласының прокуроры өтінішхат келтіріп, өтінішхатында қылмыстық іс сотқа хаттамалық нысанда жолданғанын, бірақ бірінші сатыдағы сот Н.-ның қылмыстық теріс қылық жасағанын ескермей, ҚПК-нің 35-бабының 1-бөлігінің 3)-тармағын және Заңның 2-бабының 1)- тармағының 1)-тармақшасының талаптарын қолданбай, яғни қаулымен істі тоқтатпай, жаза тағайындаумен айыптау үкімін шығарып, содан кейін тағайындалған жазаны өтеуден босатқанын, сондықтан, бірінші сатыдағы соттың Н.-ге қатысты айыптау үкімінің күшін жойып, оны қылмыстық жауаптылықтан босатып, ҚК-нің 378-бабының 1-бөлігімен айыптаған қылмыстық теріс қылық бойынша іс жүргізуді Рақымшылық Заңының 2-бабының 1)-тармағының 1)-тармақшасына сәйкес сот қаулысымен тоқтатуды сұраған.

Алқа судьясы тараптарды тыңдап, қылмыстық іс құжаттарын, апелляциялық шағымда келтірілген уәждерді зерделеп, бірінші сатыдағы соттың Н.-ге қатысты 2022 жылғы 2 тамыздағы айыптау үкімінің күшін жойып, Н.-ді қылмыстық жауаптылықтан босатып, қылмыстық теріс қылық бойынша сот ісін жүргізуді тоқтатқан. Негіздемесінде ҚПК-нің 35-бабының 1-бөлігінің 3)-тармағына сәйкес «егер рақымшылық жасау актісі жасалған іс-әрекет үшін жаза қолдануды жойса, қылмыстық жауаптылықтан босатылуға жататын адамға қатысты қылмыстық іс тоқтатылуға тиіс екендігін» көрсеткен.

Бұл жерде, апелляциялық сот алқасы кемшіліктерді дұрыс көрсеткен деп ойлаймыз. Өйткені рақымшылық жасау актісі бойынша қылмыстық қудалауды болдырмайтын мән-жайларды анықтаған сот ҚПК-нің 35-бабының 1-бөлігінің 4-тармағының талаптарына сәйкес істі алдын ала тыңдау барысында да, ҚПК-нің 327-бабында көзделген тәртіппен басты сот талқылауында да көрсетілген негіз бойынша істі тоқтату туралы шешім қабылдауға құқылы. Әрине, егер күдікті, айыпталушы, сотталушы, олардың заңды өкілдері рақымшылық актісін қолдануға қарсылық білдірсе немесе азаматтық талапты дауласа, қылмыстық істі рақымшылық актісі бойынша тоқтатуға жол берілмейді.

Ал, жоғарыда келтірілген қылмыстық теріс қылық туралы іс бойынша сотталушының рақымшылық актісін қолдануға келісімі болғанын және іс бойынша ешқандай даудың болмағанын, сонымен қатар көрсетілген баптың санкциясында қосымша жазаның болмағанын көруге болады. Осыған орай, бірінші сатыдағы сот аталған іс бойынша сотталушыны рақымшылық актісі негізінде қылмыстық жауаптылықтан босата отырып, істі тоқтату туралы қаулы шығару керек болатын. Бұл жерде, сот үкім шығару арқылы сотталушының жағдайын ауырлатып тұрғанын көруге болады [7].

Зерттеу барысында анықталғандай, рақымшылық ету ТМД мемлекеттерінде, Қытай халық республикасы, Корей халық-демократиялық республикасы және Франция сияқты елдерде қолданылады екен. Сонымен қатар, оны осы мемлекеттерде қолдану аясы бірдей еместігі байқалады. Кейбір мемлекеттерде рақымшылық жиі және қылмыскерлердің ауқымды санына қатысты жарияланады, ал басқаларында, керісінше, тек ерекше жағдайларда қолданылады. Мысалы, Латын Америкасы елдерінде рақымшылық тек «саяси» қылмыстарға қатысты қолданылса, Украина мен Қырғызстанда мұндай акт жыл сайын жарияланады екен, ал Германияда, Нидерландта рақымшылық институты мүлде жоқ.

Ал біздің елде тәуелсіздік алған кезеңнен бері айтулы оқиғаларға немесе мерейтойлық күндерге байланысты рақымшылық жасау туралы акт он бір рет қабылданған. Осы орайда рақымшылық жасаудың әрі теріс, әрі оң жақтары бар екендігін айтып кету жөн болар. Рақымшылық заңының қоғамдағы теріс рөлін біз оның «жауаптылық пен жазаның болмай қоймайтындығы» принципіне кереғар келетінімен байланыстырамыз. Ал оның ұтымды тұстарына келетін болсақ, рақымшылық таныту – өмірде аяғын шалыс басқан отандастарымыздың қайтадан дұрыс жолға түсуіне септігін тигізетін ізгілікті қадам. Барлық жағдайда адамның барлығы бірдей бола бермейді, рақымшылық туралы заң қолданылған адамдардың кейбірі мемлекеттің мейірімділігін сезініп, жасаған әрекетіне шынайы өкініп, өмірді қайта бастасам деп ниеттенеді және жасаған іс-әрекетін кейін қайталамайтындай өзіне сабақ алады, ал басқа біреулері, керісінше, бұл мейірімділікті дұрыс бағаламай, ұшқары ойлап, артынша басқа қылмыстарға барып жатады. Бұл болса, «бес саусақ бірдей емес» екендігінің тағы бір дәлелі.

Рақымшылық актісі негізінде қылмыстық істі тоқтату барысында жәбірленушілерге қатысты әділдік пен гуманизм қағидасы бұзылып жатады. Атап айтқанда, абайсызда адам өліміне әкеп соққан көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзуы (ҚК-нің 345-бабының 3-бөлігі) жиі тіркелетін қылмыс болып табылады. Бұл қылмысты жасаған адамдарға рақымшылық жасалады, өйткені қылмыс ауыр санатқа жатпайды. Абайсызда жасалатындықтан, онша ауыр емес қылмыстар санатына жатады. Ал рақымшылық актісі негізінде осы санаттағы қылмысты жасаған адамды қылмыстық жауаптылықтан босата отырып, қылмыстық істі тоқтату кезінде жәбірленушінің келісімі қажет етілмейді.

Мәселен, азамат Ж. өзіне тиесілі «BMW X5» маркалы автокөлігін басқарып келе жатып, өзінің іс-әрекетімен қоғамға қауіп төндіретінін және жол жүрісі қатысушыларының өміріне немесе денсаулығына зиян келтіру мүмкіндігін назарға алмай, М.-ге тиесілі «Nexia» маркалы автокөлігінің артқы бөлігіне соғылып, сол уақытта автокөліктің артқы оң жақ доңғалағын жөндеп жатқан азамат М.-ды қағып кетеді. Болған жол көлік оқиғасы салдарынан азамат М. сол жерде қайтыс болған.

Сонымен қатар, азамат Ж. өзінің қылмыстық іс-әрекетімен азамат М.-ға ауыр зардап келтіргеніне қарамастан, жол-көлік оқиғасы болған жерден кетіп қалған. Аталған факт ҚК-нің 345-бабының 3-бөлігі және 347-бабы бойынша тіркеліп, сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталған.

Қылмыстық қудалау органы сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында азамат Ж.-ның ҚК-нің 345-бабының 3-бөлігінде және 347-бабында көрсетілген қылмысты жасағандығы толық түрде дәлелін тапқан және өзінің кінәсін толығымен мойындауына байланысты, «Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің отыз жылдығына байланысты рақымшылық жасау туралы» 2021 жылғы 7 желтоқсандағы ҚР Заңын [6] негізге алып, оны ҚПК-нің 35-бабының 1-бөлігінің 3-тармағымен қылмыстық жауаптылықтан босата отырып, оған қатысты қылмыстық істі тоқтатқан. Осы жерде марқұм М.-ның анасы К. азамат Ж.-ға қатысты кешірім бермеген. Марқұмның анасы бұл мән-жай бойынша, баласын өзінің автокөлігімен қағып қазаға ұшыратқан азамат Ж. келіп өзінен кешірім де сұрамағанын, оның рақымшылық актісі негізінде жауаптылықтан босатылатындығын ол іштей білгенін айтқан. Артынан, марқұмның анасы сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында шығарылған шешіммен келіспей, барлық құзырлы органдарға арыз-шағымдар жолдап, сонымен қатар, Мемлекет басшысына бейне үндеу жолдаған болатын. Алайда, «Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына байланысты рақымшылық жасау туралы» ҚР Заңының 2-бабының 1-бөлігінің 1-тармағын негізге ала отырып шығарылған бұл шешім, өз күшінде қалған. Артынша көп ұзамай, азамат Ж. басқа қылмыс жасағаны үшін (ҚК-нің 190-бабының 3-бөлігі) құрықталып, сотталған болатын [8].

Бұл жерде қылмыстық іс-әрекеттен қаза болған жәбірленушінің заңды өкілінің кешірімінсіз рақымшылық актісі негізінде қылмыстық істі тоқтатудың дұрыстығы күмән туғызады. Сондықтан, ҚПК-нің 35-бабының 4-бөлігін толықтырып, оны мынадай редакцияда жазу орынды болар еді деген пікірдеміз: «Алайда, абайсызда адам өліміне әкеп соққан іс-әрекетке жол берілген жағдайда, қылмыстық істі осы баптың бірінші бөлігінің 3) тармағында көрсетілген негіздер бойынша тоқтату туралы шешім қабылдау үшін жәбірленушінің немесе оның өкілінің келісімі міндетті».

Мақалада жасалған тұжырымдар, рақымшылық актісі негізінде қылмыстық істі тоқтату барысында, күдікті, сотталушы және жәбірленушілердің құқықтарының қорғалуына қосымша септігін тигізеді деген пікірдеміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылғы 30 тамыз. [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (жүгінген күні: 03.04.2023).
2. Селиверстов И.В. Сущность и содержание амнистии: проблемные вопросы. // Человек: преступление и наказание. - 2009. - № 4 (67). – С. 37-40.
3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгінген күні: 03.04.2023).
4. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі Қылмыстық-процестік кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K14000002231>. (жүгінген күні: 03.04.2023).
5. ««Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің жиырма бес жылдығына байланысты рақымшылық жасау туралы» 2016 жылғы 13 желтоқсандағы Қазақстан

Республикасының Заңын қолданудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының жобасы. https://sud.gov.kz/sites/default/files/ammistiya_rus.docx (жүгінген күні: 16.04.2023).

6. «Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің отыз жылдығына байланысты рақымшылық жасау туралы» 2021 жылғы 7 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000081> (жүгінген күні: 03.04.2023).

7. Маңғыстау облыстық сотының 2022 жылғы 31 тамыздағы қаулысы, нөмірі № №4799-22-00-1а/226.

8. Қылмыстық іс материалдарынан, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің материалы. №21...74.

*Бурамбаева А.Е.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ СКАНДАЛИЗАЦИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Практически все страны мира имеют острые проблемы скандализации во многих видах производства. Причем с увеличением значимости информационных ресурсов наблюдается рост скандализации, имеющей скачкообразную форму. Большое значение на процессы скандализации правосудия повлияло появление сети интернет. С помощью социальных сетей мы стали очевидцами появления шумных публикаций относительно неправомерности вынесенных приговоров.

Особенностью законодательства зарубежных стран является то, что во многих странах на судью возлагаются различного рода ограничения, связанные с взаимодействием со средствами массовой информации. Судья должен воздерживаться от общения с прессой, если это затрагивает интересы органов правосудия. В таком случае судья должен быть защищен дополнительными гарантиями, которые позволят ему избежать действий, которые порочат его честь и достоинство.

Скандализации правосудия особая роль уделяется Европейским судом по правам человека. К примеру, количество жалоб в Европейский суд по правам человека указывает на высокий уровень скандализации правосудия. Так, к примеру, по данным правовой статистики в последние годы Европейский Суд по правам человека рассматривает около 300 жалоб против Англии, из которых удовлетворению подлежит около 5-ти, 15 против Франции, 10-12 – против Германии. Изложенное указывает на то, что ряд вопросов весьма успешно разрешается внутри судебной системы зарубежных стран [1].

Дефиниция «скандализация» отсутствует в научной доктрине. Помимо изложенного, данное понятие отсутствует и в законодательстве стран Европы, например Франции. Вместе с тем, во Франции есть ряд статей, которые указывают на наличие норм права, предусматривающих юридическую ответственность за различные проявления неуважения к судебной системе. Это статья 434-25

Уголовного кодекса Франции, которая появилась в девяностых годах прошлого столетия.

Вышеуказанная норма предусматривает уголовную ответственность за проявление неуважения к суду посредством различных действий, начиная от вербальных форм, заканчивая рисунками, изображениями, которые порочат честь судей и направлены на подрыв авторитета судебной системы. За совершение вышеуказанных действий применяется максимальное наказание в виде шести месяцев лишения свободы или штраф в размере семи тысяч евро [2, с.23].

В законодательстве Англии была известна дефиниция «скандализация судов», которая выражается в проявлении неуважения к суду посредством публичных выступлений против профессиональной деятельности судей, последствиями которых является ослабление авторитета судебной системы. Впервые уголовное правонарушение «скандализация судов» появилось в семнадцатом веке, как последствие судебного прецедента. В этой связи оно не имело законодательного закрепления. Однако скандализация судов в практике Англии по сути дела была одним из проявлений пренебрежения к деятельности судебной власти, которая проявлялась в виде неуважения к судьям. Уголовное наказание за скандализацию судов влекло за собой наказание в виде двух лет лишения свободы.

При этом весьма интересной была интерпретация подобных проявлений неуважения к органам судебной власти. Все критические действия, направленные на судью, ассоциировались с посягательством на самого короля. Отсюда напрашивался вывод о том, что в случае критики судей ставился вопрос о легитимности самого короля, который назначал этих судей.

В конце девятнадцатого века существенным образом уменьшились случаи совершения подобных преступлений. И в 1931 году имел место последний случай вынесения наказания за скандализацию суда в Уэльсе [3, с.117].

Такое положение дел обусловлено тем, что изменилась политика в отношении критики судей. Со временем стало невозможным привлечение к уголовной ответственности тех, кто критически, путем публичных выступлений говорил о недостатках судебной системы из благих побуждений. Данный тезис указывал на то, что суд, как и любой правоохранительный орган, не должен быть защищен от конструктивной критики, которая является проявлением свободы слова.

В 2013 году данное преступление было декриминизировано. И данное решение законодателем было принято по следующим причинам. В первую очередь, необходимо отметить о существовании Европейской конвенции в сфере свободы слова. И в статье 10 данной Конвенции сказано о необходимости соблюдения свободы слова [4, с.21].

В этой связи состав уголовно-наказуемого деяния «скандализация суда» нарушает требования вышеуказанной Конвенции, что привело к целесообразности пересмотра позиции законодателя. Кроме того, необходимо отметить, что при наличии уголовной ответственности за скандализацию суда обеспечить свободу слова практически невозможно.

Во-вторых, законодатель Великобритании принял во внимание статистические данные, которые позволили ему декриминизировать уголовную ответственность за скандализацию суда. На наш взгляд, рост правовой культуры населения привел к исчезновению фактов оскорбления судей и явился существенным основанием для

того, чтобы считать данное правонарушение общественно-опасным для общества и государства.

В-третьих, законодатель Англии принял во внимание возможность использования судьями дискреционных полномочий. В случаях защиты судей от огласки их незаконной деятельности в средствах массовой информации существует большая вероятность злоупотребления ими своими служебными полномочиями.

В-четвертых, неясным были размытые признаки объективной стороны преступления, поскольку весьма затруднительно квалифицировать случаи, когда лицо выставляет судью не в лучшем свете в средствах массовой информации, однако данная информация является правдивой и соответствует действительности.

В этой связи в англо-саксонской системе права больше не существует уголовной ответственности за скандализацию правосудия. Существует ответственность за проявление неуважения к суду.

Диаметрально-противоположная практика существует в Германии, правовая доктрина которой гласит о том, что оценочным критерием свободы слова является наличие критики судебной власти, несмотря на возможность применения со стороны государства мер принуждения. При этом ст.185 УК Федеративной Республики Германии указывает, что свобода слова не имеет место в тех случаях, когда имеет место оскорбление в отношении судьи [5].

При разрешении таких ситуаций судьи должны обращать внимание на то, что виновное лицо может быть несогласно с решением суда и вся критика направлена против него, а не против представителя судебной системы.

Отсутствует и единообразная практика привлечения к уголовной ответственности за неуважение к суду в странах Европы и Америки. Так, в ряде американских штатов в зале судебного разбирательства запрещено делать фотоснимки и публиковать их в средствах массовой информации. В 1980 году принято решение о наложении табу на трансляцию судебного процесса, закрепленное в судебном кодексе чести. В ряде случаев фотосъемка приводила к отказу свидетелей от дачи показаний. Помимо изложенного в суде также существуют специальные правила относительно камер, которые могут применяться в ходе судебного разбирательства уголовного дела [6].

Необходимо помнить, что причины скандализации в зарубежных странах носят разнообразный характер. И здесь следует помнить, что не только сами причины низкого уровня организации работы влекут за собой скандализацию правосудия по уголовным делам.

В Российской Федерации вопрос о скандализации правосудия поднимается уже давно. К примеру, Глава Совета судей В. Момотов предложил ввести ответственность за скандализацию правосудия в законопроект, который предусматривает ответственность за неуважение к институтам власти. При этом, под скандализацией он понимает не только действия, связанные с опубликованием информации, направленной на подрыв репутации судьи. Но и любые иные действия, которые направлены на достижение такого результата. Такой подход представляется более правильным [7].

И такая практика существует в ряде развитых стран мира. К примеру, уголовная ответственность за скандализацию правосудия введена в Соединенных штатах Америки, Франции.

Однако в юридической литературе есть диаметрально противоположная точка зрения. С. Баймурат пишет о невозможности введения уголовной ответственности за скандализацию правосудия посредством распространения ложной информации о незаконных действиях судьи [8].

В Российской Федерации отсутствует ответственность за скандализацию правосудия. Однако существует уголовная ответственность за клевету в отношении судьи и оскорбление судьи [9]. Есть в Российской Федерации также ответственность, направленная на защиту доброго имени [10]. Помимо изложенного, защита репутации судьи в уголовном процессе может быть обеспечена нормами Гражданского законодательства, также представляющего собой действенную меру, направленную на противодействие скандализации правосудия по уголовным делам.

Следует отметить, что одних лишь материальных мер воздействия на правонарушителей недостаточно. По мнению Л. Головки, проблема заключается в том, что судьи в отличие от участников уголовного процесса, не могут выйти к средствам массовой информации и объяснить свою позицию, а манипуляцию общественным мнением еще нужно доказать [11].

В практической деятельности органов правосудия Российской Федерации также распространены случаи, когда публичные комментарии защитников и иных участников процесса направлены на подрыв авторитета судьи. Некоторые средства массовой информации являются авторитетными, поскольку имеют высокое качество. Поэтому общество реагирует на различные комментарии со стороны несведущих лиц относительно законности и обоснованности принятых решений в суде. В этом случае страдает репутация судей, как вершителей правосудия.

Однако такая практика в правоприменительной деятельности органов правосудия не всегда оправдана. К примеру, возникает вопрос, как быть иным лицам, которые высказываются относительно деятельности судебной системы в рамках свободы слова, предоставленной им Конституцией. И если такая критика носит конструктивный характер и оправдана?

По мнению А. Ставицкой, в ряде случаев поведение самого судьи является причиной скандализации правосудия, поскольку последние иногда ведут себя как рыночные торговцы, когда прерывают речь участников процессов, скандалят, в результате чего страдает правосудие, поскольку выносятся неправосудный приговор [12].

В ряде случаев подобные действия порождают скандализацию уже со стороны участников уголовного процесса, оставляющих в социальных сетях язвительные комментарии, которые так же, как и действия со стороны судьи-провокатора, являются неправомерными.

Изучение опыта зарубежных стран, связанного со скандализацией правосудия по уголовным делам, показывает, что противодействие скандализации должно сопровождаться улучшением судейской этики. Эти процессы тесно связаны между собой. В этой связи однобокий уклон, направленный на введение уголовной ответственности за скандализацию правосудия, не принесет должного результата, а только усугубит конфликтные ситуации между судьями и обществом.

Для того, чтобы подтвердить вышеизложенное, приведем пример Сингапура. В данном государстве авторитет судей находится на очень высоком уровне. Поэтому любое неуважение к суду влечет за собой наступление юридической

ответственности. И скандализация имеет место в Сингапуре по причине того, что существует неприязнь между этническими группами, проживающими в стране.

Еще в 1973 году, как показывает статистика, в Сингапуре проживало около девятист тысяч китайцев-буддистов, что составляло около сорока процентов населения. Примерно около тридцати процентов населения, а это семьсот тысяч конфуцианцев и даоистов также проживали в Сингапуре. Численность мусульман составляло около семнадцати процентов населения страны. Все это порождало и усиливало конфликты между этническими группами, в том числе и в судебной системе [12].

В ряде стран, упомянутых выше, нет высокой репутации судейской этики, что указывает на опасность одностороннего подхода к повышению или введению ответственности за неуважение к суду. К примеру, судья незаконно удаляет участника процесса, например, адвоката, из зала суда. Безусловно, такие незаконные действия влекут недовольство со стороны защитников, подачу ими жалобы на незаконные действия судьи, а также освещение нарушений закона в средствах массовой информации.

По итогам изучения зарубежного опыта можно заключить, что расширение полномочий суда, в том числе за счет повышения степени уголовной ответственности, в ряде случаев может иметь негативные последствия для самого же органа правосудия. В отличие от государств, которые отказались от дефиниции «скандализация правосудия», в Республике Казахстан существует необходимость введения самостоятельного состава уголовного правонарушения – скандализация правосудия.

В качестве обоснования необходимости введения уголовной ответственности за совершение вышеуказанного правонарушения можно отметить наличие низкого уровня правовой культуры общества. В ряде стран мира отказ от уголовной ответственности за скандализацию правосудия обусловлен высоким уровнем правосознания и культуры общества, которые являются существенным барьером в проявлении неуважения к судьям. В других странах мира (как правило, это страны с низким уровнем правовой культуры) наблюдается диаметрально противоположная картина, где существует необходимость защиты авторитета судей посредством введения уголовной ответственности за скандализацию правосудия. Вместе с тем, выбирая такой путь, нужно помнить о целесообразности соблюдения Европейской Конвенции по правам человека, для соблюдения норм которой необходимо проработать вопрос о разработки правил поведения судей в рамках судейской этики, которые предотвратят факты злоупотребления судьями своими полномочиями.

Список литературы:

1. Качалова О.В. Ответственность за неуважение к суду. <https://www.google.com/search?q=>
2. Уголовно-процессуальный кодекс Франции 1958 года: С изм. и доп. на 1 января 2022 г.: [Пер. с фр.]. - Москва: Прогресс, 2022. – 201 с.
3. Кучма В.В. История государства и права зарубежных стран: Учебное пособие. - Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2007. – 603 с.
4. Ковлер А.И. Европейская Конвенция в международной системе защиты прав человека: Монография. - М.: Норма: ИНФРА М, 2019. - 304 с.

5. Уголовное уложение (Уголовный кодекс) Федеративной Республики Германия: Текст и научно-практический комментарий. - М.: Проспект, 2010. - 280 с.
6. Почему в американских судах не фотографируют, а делают зарисовки?
https://aif.ru/society/law/pochemu_v_amerikanskih_sudah_ne_fotografiruyut_a_delayut_z_arisovki
7. Момотов В. Судьи просят защитить их от критики.
<https://www.kommersant.ru/doc/3896858>
8. Баймурат С. Скандализация суда и свобода слова: опыт Англии для Казахстана.
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36891511
9. Уголовный кодекс Российской Федерации.
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073
10. Скандализация правосудия. Правоохранительные органы Российской Федерации // <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=15&art=7143>
11. Головкин Л. Судьи требуют наказания за скандализацию правосудия.
<https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2019/02/28/795414-za>
12. Ставицкая А. Скандализация правосудия.
<https://www.svoboda.org/a/29797867.html>

*Гайсина А.Т.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном суде Республики Казахстан,
город Астана*

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УГОЛОВНЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ В СФЕРЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИ И СВЯЗИ

В настоящее время электронно-вычислительная техника играет важную роль в развитии современного общества, где огромное количество информации доступно для использования во всех сферах жизни. Кроме того, она необходима для хранения и обработки информации на уровне управления и экономики, а также для обеспечения безопасности государства и связи между гражданами.

Глобализация, включая распространение информационных технологий по всему миру, создала неограниченные возможности для воздействия на личность и общество. Однако, одним из негативных аспектов глобализации стало появление новых форм преступности, связанных с использованием компьютеров и компьютерных сетей для совершения преступлений или в качестве объекта преступного посягательства. В нашу эпоху информационного общества, когда компьютеры и телекоммуникационные системы проникают во все сферы жизни людей и государств, а интернет является одной из наиболее быстро развивающихся технологий, эта проблема стала особенно актуальной. Сегодня, преступления, связанные с использованием компьютеров, могут нанести ущерб не только отдельным людям, но и целым государствам. Более того, безопасность многих пользователей может быть нарушена всего несколькими преступниками [1, с.45].

Преступники, использующие информационное пространство, постоянно улучшают свои навыки, что приводит к возникновению новых угроз и возможностей для совершения преступлений в глобальных информационных сетях. Одной из главных проблем является использование научно-технических

достижений в преступных целях, особенно в связи с созданием всемирной сети интернет, объединяющей миллионы компьютеров в разных уголках мира. Интернет предоставляет широкие возможности для обмена информацией, и его пользователи могут стать жертвами преступлений. Количество пользователей интернета стремительно растет, и это приводит к изменению характера преступных посягательств и появлению новых форм преступлений. Сегодня наиболее актуальные угрозы зависят от того, в какие сферы проникают компьютерные сети [2].

В Казахстане, как и во всех постсоветских государствах информационные технологии получили свое широкое развитие значительно позже, чем в развитых европейских странах. Однако политика государства по информатизации общества, повышению компьютерной грамотности населения и государства в целом привела к быстрым темпам развития информационных технологий.

Концепция развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 961, связывает рост киберуязвимости страны с широкомасштабным оцифровыванием и переводом все большего количества систем в онлайн-режим [3].

Развитие информационных технологий привело к возникновению новых отношений в обществе, требующих упорядочения. В прошлом роль социального регулятора исполняло право, однако быстрый темп развития информационных технологий привел к тому, что юристы отстали от инженеров. Это заставило юристов оперативно разрабатывать новые нормы и адаптировать существующее законодательство к новым условиям.

Большинство преступлений, которые совершаются в глобальных компьютерных сетях, имеют следующие особенности: совершение преступлений в сети характеризуется повышенной латентностью из-за развитых механизмов анонимности и сложной инфраструктуры информационного пространства, что затрудняет идентификацию преступника; сетевые преступления характеризуются трансграничным характером, при котором преступник, жертва и объект преступления могут располагаться на территориях разных стран; преступники, занимающиеся сетевыми преступлениями, обладают особой подготовкой, интеллектуальным уровнем и используют нестандартные, сложные и разнообразные методы, которые часто обновляются, а также применяют специальные технические средства для осуществления своей преступной деятельности; возможность совершения преступления в автоматизированном режиме в нескольких местах одновременно; преступники могут объединять относительно слабые ресурсы множества компьютеров, чтобы создать мощное орудие для совершения преступлений, а также использовать многоэпизодный характер своих действий при нападении на множество потерпевших; неосведомленность потерпевших о том, что они подверглись преступному воздействию [4, с.109-110].

Данные особенности указывают на сложность информационных технологий, неопределенность квалификации, а также трудность сбора доказательств и раскрытия преступлений. Это требует создания нового «информационного» законодательства и системы мер уголовной защиты для этой группы отношений.

В настоящее время в Казахстане проводятся работы по разработке единого кодифицированного закона – Цифрового кодекса, объединяющего разрозненные

нормативные правовые акты в области информатизации, связи, персональных данных, государственных услуг, электронных документов и электронной-цифровой подписи и др. Предполагается, что предметом регулирования Цифрового кодекса, помимо прочего, станут цифровые права человека, электронное правительство, цифровые активы, технологии блокчейн, цифровой майнинг, искусственный интеллект и др.

Необходимость уточнения и дополнения уголовно-правовых норм, предусмотренных Уголовным кодексом, связанная с противодействием правонарушениям в сфере информационной безопасности и распространению запрещенной информации, ставит перед собой задачу концептуального пересмотра норм действующего уголовного законодательства в контексте широкого использования интернета и расширения видов массовой коммуникации. Несмотря на то, что существующие уголовно-правовые нормы регулируют преступления в сфере информационных технологий, нарушения информационной безопасности и защиту прав и свобод граждан в информационной сфере, эти нормы разрознены и не связаны между собой единым смысловым значением.

В связи с чем Казахстан провел законодательную реформу в сфере урегулирования вопросов, связанных с информационными правоотношениями, особенно удачно и своевременно была произведена криминализация общественно-опасных деяний. В Уголовном кодексе 2014 года, предусмотрена новая глава – «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи», включающая в себя 9 статей.

Следует отметить, что понятия и термины, содержащиеся в 7 главе Уголовного кодекса Республики Казахстан нигде в кодексе не раскрыты законодателем, поэтому при применении указанных норм необходимо обращаться к иным законам, комментариям, где понятия раскрываются научными и практическими работниками, причем в последнем случае, выводы носят авторский, персонифицированный характер.

В свете современных вызовов и угроз Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Указом Президента РК от 15 октября 2021 года № 674, ставит задачу введения отдельного состава правонарушения, предусматривающего ответственность за применение искусственного интеллекта в преступных целях [5].

Государственные органы недостаточно занимаются профилактической работой в области информатизации и связи, не раскрываются наиболее распространенные методы взлома безопасности компьютеров, смартфонов и других устройств. В связи с этим, в Стратегическом плане развития Казахстана до 2025 года была предложена инициатива, направленная на повышение информированности граждан в вопросах информационной безопасности, а также на внедрение обучения основам безопасного использования информационно-коммуникационных технологий в школах.

В 2019 году с предложением об изменении (ужесточении) санкции части первой статьи 205 Уголовного кодекса, выступило Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности. Однако эти изменения не были приняты.

Полагаем на данный момент необходимо совершенствовать законодательство в сфере информатизации и связи, но затрагивать санкцию является преждевременным,

необходимо совершенствовать рычаги, способы раскрытия таких преступлений, так как, сложность информационных технологий, неоднозначность квалификации, а также трудность сбора доказательственной базы оказывают влияние на низкое количество уголовных дел в сфере информатизации и связи, поступивших и рассмотренных судами.

Так, согласно обобщению судебной практики по рассмотрению уголовных дел в сфере информатизации и связи за 2020-2021 годы, 9 месяцев 2022 года, судами города Астаны за 2021 года и 9 месяцев 2022 года дел по указанным правонарушениям в производство судов не поступало. В 2020 году окончено 3 дела в отношении лиц, что составило 0,1% от общего количества рассмотренных дел, все – с вынесением приговора. Данное обобщение показывает, что несмотря на очевидность увеличения количества преступлений в сфере информатизации и связи их раскрываемость на данный момент очень низка и количество дел, дошедших до суда чрезвычайно мало.

Из вышесказанного следует, что технологии постоянно развиваются и не останавливаются на достигнутом. Это означает, что в будущем могут появиться новые формы преступлений, которые не подпадают под категории преступлений, предусмотренных уголовным законодательством.

Проблемы раскрытия информационных преступлений заключаются в том, что контакт потерпевшего и преступника осуществляется без личной встречи, посредством телефонной связи, переписки по электронной почте и др. В результате отсутствует надлежащая достоверная идентификация пользователя, совершающего преступление, так как мобильные телефоны, счета в платежных системах, банковские карты, как правило, зарегистрированы на подставных лиц, а серверы, ресурсы IP-адреса находятся за границей, вне юрисдикции. Раскрытием таких преступлений, как правило, занимаются сотрудники органов внутренних дел, которые в большинстве своем достаточными специальными знаниями не обладают.

Кроме того, еще одной проблемой, является отсутствие эффективного сотрудничества с официальными представителями социальных сетей, таких как «YouTube», «Facebook», «Instagram», «Whatsapp» и другие. В процессе раскрытия преступлений возникают трудности при получении информации о IP-адресах и пользователях социальных сетей. Поскольку большинство таких корпораций находятся в США, получение доказательств возможно только через международные поручения. Однако длительное исполнение таких поручений приводит к тому, что виновные лица успевают скрыться, и их местонахождение становится неизвестным. Следовательно, процедура направления и исполнения международных поручений не позволяет оперативно получать информацию и раскрывать преступления, связанные с кибербезопасностью.

С 1 декабря 2022 года Министерством внутренних дел на территории отдела полиции при Управлении полиции Есильского района города Астаны был запущен пилотный проект под названием «CyberPol». Проект направлен на борьбу с преступлениями в сфере цифровых технологий, улучшение взаимодействия с государственными органами и повышение правовой грамотности среди населения.

Считаем, что создание такой группы было вызвано необходимостью и благоприятно повлияет на раскрытие преступлений данной категории. Кроме того, уместно было бы на постоянной основе проводить обучение самих следователей и оперуполномоченных в области информационных технологий.

В настоящее время требуется разработка полного и точного понятийного аппарата для новых технологий обработки информации и информации, хранящейся на компьютерах, информационных системах и передаваемой по сети. Эти термины и понятия требуют уточнения и объяснения, которые должны основываться на понимании технических характеристик новых средств обработки информации и самой информации, которая хранится на компьютере или передается по сети. Это необходимо для того, чтобы определить новые уголовно-правовые категории, связанные с использованием новых технологий.

Если нет четкого понимания норм, которые регулируют информационные правоотношения, правоохранительным органам будет трудно определить вопросы, которые требуют доказательства, а затем правильно квалифицировать выявленные случаи преступлений. Необходимо обратить внимание на то, что неточности в терминологии уголовного законодательства могут привести к его неправильному применению, что может иметь отрицательные последствия.

В целях повышения эффективности контроля над информационной преступностью предлагаем следовать следующим направлениям:

- На постоянной основе проводить разъяснительные беседы с гражданами по вопросам информационной безопасности;

- Скоординировать действия между правоохранительными органами, спецслужбами и судебной системой и обеспечить их необходимым материально-техническим обеспечением.;

- Ввести проект «CyberPol» во всех регионах Казахстана на постоянной основе. Увеличить штат сотрудников «CyberPol», которые должны будут обладать достаточными специальными знаниями.

- Создать целостную систему обучения, подготовки и переподготовки сотрудников «CyberPol» (оперуполномоченные и следователи так же должны обладать знаниями в сфере IT-технологий).

- Установить эффективное сотрудничество между правоохранительной системой Казахстана и правоохранительными органами зарубежных стран, которые занимаются противодействием киберпреступности.;

- Создать специализированный суд по информационным преступлениям. Судьи такого суда должны пройти специальную подготовку, обладать специальными знаниями в области информационных технологий. В данный момент создание такого суда преждевременно, ввиду низкой раскрываемости таких преступлений. Однако с внедрением специальных отделов по раскрытию информационных преступлений, данное предложение будет актуально.

В результате проведенного исследования стало ясно, что криминализация преступлений в сфере информатизации и связи необходима в соответствии с изменяющимися правоотношениями и тенденциями в обществе. Также было выявлено, что борьба с киберпреступностью должна быть приоритетной задачей правоохранительных органов, и наши предложения помогут обеспечить более эффективную борьбу с такими преступлениями.

Список литературы:

1. Номоконов В.А., Тропина Т.Л. Киберпреступность как новая криминальная угроза. // Криминология: вчера, сегодня, завтра. - 2012. - № 1 (24). – С. 45-55.

2. Электронный ресурс: World Internet Usage. URL. <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (дата обращения: 08.04 2023 г.).

3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 961 «Об утверждении Концепции развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000961> (дата обращения: 08.04 2023 г.).

4. Осипенко А.Л. Сетевая компьютерная преступность. – Омск, 2009. – с. 109-110.

5. «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 08.04 2023 г.).

Демеуов Р.Р.,

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

ӘКІМШІЛІК ҰСТАП АЛУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ КЕЗІНДЕ ЗАҢДЫЛЫҚ КЕПІЛДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам және оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын еліміздің ең жоғары құндылықтары деп таниды және құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкіндігін бекітеді.

Адам құқықтарын қорғау мемлекеттік органдар қызметінің маңызды басымдығы болып айқындалатындығы Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2021 жылғы 15 қаңтарда Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталарының бірлескен отырысында сөйлеген сөзінде атап өтілді [1]. Яғни, мемлекеттік органдар қызметтік өкілеттіктерді жүзеге асыруда адамның құқығы мен бостандығын қорғауды, олардың сақталуын қамтамасыз етуді мақсат етуі қажет. Осыған байланысты, адам құқығына қатысты қабылданатын шешімнің мәнін теориялық тұрғыдан дұрыс айқындау, тиісті құқықтық реттеуді және заңнаманы қолдануды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Шектеулердің бұл түріне әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларының бірі – әкімшілік ұстап алу жатады.

В.П. Кудрявцев «Әкімшілік ұстап алу бұл бірнеше мақсаттарға қол жеткізуге қызмет ететін әкімшілік мәжбүрлеудің бірыңғай шарасы. Аталған шара ішкі әмбебаптыққа тән: бір жағынан заңсыз мінез-құлықты тоқтатуға бағытталса, екінші жағынан кінәлілерді жауапқа тартуға жағдай жасайтын құқық қолданушының әрекеттерін қамтиды. Осылайша, бұл әрекеттер материалдық (алдын-алу) және қауіпсіздікті қамтамасыз ету (іс жүргізу) әсерінің бірлігі мен үздіксіздігін көрсетеді» деп тұжырымдаған [2, 10-11 б.].

Қазіргі уақытта бұл мәселе заңнамалық деңгейде шешілді, яғни әкімшілік ұстап алу әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз

етудің дербес шарасы болып табылады, дегенмен әкімшілік ұстап алу басқа шаралармен арақатынасы мәселесінде өзектілігін сақтауды жалғастыруда.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің (бұдан әрі – ӘҚБтК) 787-бабына сәйкес, әкімшілік ұстап алу деп құқық бұзушылықтың жолын кесу немесе іс жүргізуді қамтамасыз ету мақсатында жеке тұлғаның, заңды тұлға өкілінің, лауазымды адамның жеке бас бостандығын қысқаша мерзімге шектеу түсініледі [3, 591 б.].

ҚР ӘҚБтК ерекше бөлігінің 787-789-баптарының нормаларын талдау мынадай тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді:

1. Әкімшілік ұстап алу әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізуді қамтамасыз етудің дербес іс жүргізу шарасы болып табылады.

2. Заң әкімшілік ұстап алуды үш сағаттан аспайтын қысқа мерзімді, әкімшілік жауаптылыққа тартуға болатын жасқа толған, жеке тұлғаның жеке бас бостандығын шектеу ретінде айқындайды.

3. Әкімшілік ұстаудың негізгі мақсаты – әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі уақтылы және дұрыс қарау, сондай-ақ іс бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету болып табылады.

Әкімшілік ұстауды қолданудың жекелеген мәселелері Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2012 жылғы 9 сәуірдегі №1 «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларын қолдану туралы» нормативтік қаулысымен реттелген.

Осы нормативтік қаулыда Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты аталған қамтамасыз ету шарасын әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы жасау, құжаттарды тексеру, адамның жеке басын анықтау және т.б. мақсатында қолдануға болмайтындығын атап өтті [4].

Жеке басын анықтау, әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасау сияқты әкімшілік қамтамасыз ету шараларын қолдану мүмкін емес жағдайларда, сондай-ақ құқық бұзушылықтың жолын кесу мақсатында іс-әрекет жасалған жерде хаттама жасау мүмкін болмаған кезде әкімшілік ұстап алуға жол беріледі. Сонымен қатар, істердің уақтылы және дұрыс қаралуын және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша қаулылардың орындалуын қамтамасыз ету үшін әкімшілік ұстап алу қолданылады.

Статистикалық мәліметтерге сәйкес, республика аумағында әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша 2020 жылы – 25 494, 2021 жылы – 48 966, 2022 жылы – 44 555 адам әкімшілік ұстап алуға ұшыраған [5].

Ең көп әкімшілік ұстап алуға ұшырағандар масаң күйде көлік басқарған, ұсақ бұзақылық жасаған, отбасы-тұрмыстық қатынастар аясындағы құқыққа қарсы әрекеттерге жол берген тұлғалар болып табылады.

Аталған статистикалық деректерден әкімшілік құқық бұзушылықтардың азаймай отырғандығын көруге болады. Сондықтанда, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша қамтамасыз ету шараларын қолдануда адамдардың құқық кепілдіктерін сақтауға және іс жүргізу шараларының орындылығына мән беру өзекті болып табылады. Себебі көптеген құқықтар мен бостандықтардың бұзылуы мемлекет пен уәкілеттік органдарға деген қоғамдық сенімнің жоғалуына әкеледі.

Біздің көзқарасымыз бойынша, қолданыстағы заңнамада бекітілген әкімшілік ұстап алуды жүзеге асыру тәртібінде жоюды қажет ететін біраз қиындықтар бар.

ӘҚБТК-нің 50-бабының 3-бөлігіне сәйкес, әкімшілік ұстап алу қолданылған жағдайда оның мерзімі әкімшілік қамаққа алу мерзіміне қосылады [3, 25 б.].

Тәжірибені зерттеу барысында анықталғандай республикамыздың көпшілік соттарында судьялардың әкімшілік ұстап алу мерзімі әкімшілік қамаққа алу мерзіміне қосып есептейтіндігі анықталды.

Әкімшілік ұстап алу мерзімі әкімшілік қамаққа алу мерзіміне қосу кезінде соттармен әкімшілік ұстап алу заңдылық талаптарына сәйкес келуі және құқықтық шарттарға сай болуы тексерілуі қажет деп есептейміз.

Ұстап алу кезінде жалпы юрисдикция соттарымен бас бостандығын қысқа мерзімді шектеуге қажеттіліктің нақты болуы және әкімшілік құқық бұзушылықтың жолын кесу мақсаттарына сәйкес келуі, әкімшілік ұстап алуды қолдану нақты жағдайда жалғыз қажетті шара болып табылғандығы және адам құқықтарына араласудың төменгі қаупі бар басқа балама шараларды қолдану мүмкіндігі жөнінде, әкімшілік ұстап алуды қолданудың мерзімінің сәйкестігін тексеру міндеті орындалуы тиіс.

Тәжірибе материалдарын талдау көрсеткендей, көбінесе әкімшілік ұстау туралы хаттамаларда ұстап алу себептері көрсетілмейді, тек «істі дұрыс және уақтылы қарауды қамтамасыз ету» немесе «әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасау үшін» деген жалпы мақсат көрсетіледі. Бұл әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер жөніндегі соттар мен уәкілетті органдардың шешімдерінің күшін жою үшін негіз бола алатыны анық.

Бұған басты себеп, уәкілетті мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың әкімшілік ұстап алу негіздері ӘҚБТК-де іс-қимылдың нақты алгоритмінсіз, тек кеңейтілген түсінік ретінде қарастырылуы болып табылады.

Әкімшілік ұстап алу үшін негіздерді белгілеуге қатысты қылмыстық іс жүргізуде күдіктіні ұстап алу үшін негіздерді нақты және анық баяндаған заң шығарушының тәжірибесін атап көрсетуге болады. Қазақстан Республикасы қылмыстық процесілік кодексінің 128-бабында қылмыс жасады деген күдікпен адамды ұстау үшін нақты және анық тұжырымдалған негіздер қарастырылған [6, 129 б.]. Бұл әкімшілік ұстап алуды қолдану жағдайында да оның негіздері нақтылануы және оларды түсіндірудің екіұштылығын болдырмауы тиіс.

Осыған байланысты кодексте ұстап алуды қолдануға анық себеп бола алатын негіздер нақты көрсетілуі тиіс деп ойлаймыз.

Сондай-ақ, ӘҚБТК әкімшілік ұстап алудың ықтимал мерзімдерін нақты белгілейді, бірақ аяқталу уақытын қарастырмайды, хаттамада оны көрсету талабын белгілемейді.

Мәселен, 2022 жылғы 18 қыркүйек сағат 13.00 шамасында азамат Р. Астана қаласы, Түркістан көшесі, 34б үйдің маңында алкогольдік масаң күйде бола тұра, жанұялық жанжал шығарып, заңды некедегі әйеліне былапыт сөздер айтып, арнамысына тиіп, сыйламаушылық көрсетіп, тән ауруына ұшыратқаны, бірақ денсаулыққа жеңіл зиян келтіруге әкеп соқпаған ұрып-соғу әрекеттерін жасағаны үшін ұстап алынған. Ұстап алу хаттамасында ұстап алу себептері мен ұстап алудың аяқталу мерзімі көрсетілмеген.

Соттың 2022 жылғы 19 қыркүйектегі қаулысымен Р. ӘҚБТК-нің 73-2-бабының 2-бөлігімен кінәлі деп танылып, 5 (бес) тәулік мерзімге әкімшілік қамаққа алу жазасы тағайындалған. Әкімшілік қамаққа алу уақыты әкімшілік ұстап алу мерзімі 2022 жылғы 18 қыркүйектегі 14 сағат 00 минутынан бастап есептелген [7].

Сотпен әкімшілік ұстап алудың заңдылығы тексеріліп, оған баға берілмеген, ұстап алуға ұшыраған адамның қанша уақыт ұстауда болғаны анықталмаған. Сондықтанда аталған мән-жайлар әкімшілік ұстап алу мерзімі әкімшілік қамаққа алу мерзіміне қосу кезінде соттармен егжей-тегжейлі зерделеніп, қаулыда көрініс табуы қажет деп есептейміз.

Әкімшілік ұстап алуды жүзеге асыру кезінде заңдылықты қамтамасыз етудің басты кепілі адамның жеке бас бостандығының орынсыз шектелуіне жол бермеу болып табылады. Бірақта, тәжірибеде жеткізу деген желеумен әкімшілік ұстап алуға ұшыраған адамның жеке бас бостандығын бірнеше сағатқа шектеу жағдайының жие орын алып отырғандығы жасырын емес.

Біздің ойымызша, «жеткізу» ұғымы «ұстап алу» ұғымымен қамтылған, өйткені жеткізу кезінде адам уақытша жеке бас бостандығынан айырылады, белгілі бір уақыт ішінде мәжбүрлі түрде ұсталатындықтан әрекет пен қозғалыс еркіндігі шектеледі. «Ұстап алудың» мақсаты «жеткізу» түріндегі қамтамасыз ету шарасының мақсаттарына сай болып келеді.

ӘҚБтК сәйкес, жеткізу құқық бұзушылықтың жолын кесу, құқық бұзушының жеке басын анықтау, сондай-ақ хаттаманың жасалуы міндетті болып, оларды әкімшілік құқық бұзушылық анықталған жерде жасау мүмкін болмаған кезде, әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасау не қорғау нұсқамасын шығару мақсатында жеке тұлғаны, заңды тұлғаның өкілін, лауазымды адамды мәжбүрлеп алып келуді білдіреді [3, 590 б.].

Жеткізуді қолдану адамның жеке бас бостандығына, еркін жүріп-тұруға, тұрғылықты жерін еркін таңдауға және басқада конституциялық құқықтарын қозғайтынын атап өту қажет.

Әркімнің жеке басының бостандығына құқығы (Конституцияның 16-бабының 1-тармағы) адамның негізгі құқықтарының бірі болып табылады. Ол әркімге тумысынан жазылған, абсолютті деп танылады және одан ешкім айыра алмайды, Конституцияның өзінің нормаларымен белгіленген жағдайларды қоспағанда, Негізгі Заңның 39-бабының 3-тармағына сәйкес ешбір жағдайларда да шектелмеуге тиіс құқықтар мен бостандықтар қатарына жатады [8].

Конституциялық-құқықтық мағынада «ұстау» деп, құқық бұзушылықтың жолын кесу немесе қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету, сондай-ақ мәжбүрлеу сипатындағы өзге де шараларды қолдану мақсатында адамның жеке бас бостандығын жетпіс екі сағаттан аспайтын қысқа уақытқа шектеуден тұратын жеке уәкілетті мемлекеттік органдар, лауазымды және өзге де тұлғалар заңда көзделген негізде және тәртіппен іске асыратын мәжбүрлеу шарасын түсінген жөн.

Демек, Қазақстан Республикасы Конституциясының 16-бабы 2-тармағының ережелері жеткізуді жүзеге асыру тәртібін заңнамалық регламенттеу кезінде де сақталуы тиіс. Басқаша айтқанда, егер жеткізу құқық бұзушылықтың жолын кесу немесе әкімшілік істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету, сондай-ақ мәжбүрлеу сипатындағы өзге де шараларды (дене күші мен арнаулы құралдар) қолдану мақсатында уәкілетті мемлекеттік органдар, лауазымды адамдар жүзеге асыратын адамның жеке басының бостандығын қысқа мерзімді шектеумен қатар жүрсе, онда бұл әрекеттер ұстап алу деп танылуға тиіс.

Алайда, құқықтық және практикалық тұрғыда іс жүзінде, лауазымды тұлғалар жеткізілім түріндегі желеумен физикалық күш пен арнайы құралдарды қолдана

отырып, жеке тұлғаның қозғалыс еркіндігіне құқығын шектейтіні анық. Бұл ретте олар өз әрекеттерін ұстап алу ретінде емес, жеткізу ретінде саралайды.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді зерделеуді талдау ішкі істер органдары қызметкерлері жеке тұлғаның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын нақты шектеу кезінде арнайы құралдарды қолдану және ұстап алу хаттамасын жасамай, ӘҚБтК-нің әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуге қойылатын талаптарын өрескел бұзуға жол беру жағдайлардың жүйелі түрде болатынын көрсетті. Негізгі себеп, бұрын айтылғандай, жеткізу мен ұстап алудың арасындағы белгілі бір құқықтық шегінің болмауы. Осыған байланысты жеткізуді ұстап алудан нақты ажырату ұсынылады.

Сонымен, жеткізуді тек ерікті негізде жүзеге асыру қажет, бұл адамға хаттама жасау, жеке басын анықтау және басқа да іс жүргізу әрекеттерін жүргізу үшін полиция бөліміне қызметкермен бірге баруды ұсынады. Адам қызметкердің талабын өз еркімен орындаудан және онымен бірге жүруден бас тартқан жағдайда, іс жүргізу қажеттілігі жағдайында полиция қызметкері ұсталғаны туралы хабарлауға және дене күші мен арнайы құралдарды қолдануға міндетті. Оны мәжбүрлеп жеткізу нәтижелері бойынша әкімшілік ұстап алу хаттамасын жасау қажет.

Осылайша, егер жеткізу кезінде дене күші мен арнайы құралдар түріндегі мәжбүрлеу шаралары қолданылса, онда бұл әрекет ұстап алу деп танылуы керек.

Бұл ұсынылып отырған өзгерістерді қолдану келесідей оң көзқарасты қалыптастыруы мүмкін:

- бостандықты нақты шектеу (бұрын жеткізу ретінде қарастырылған) ұстап алу болып табылады;

- лауазымды тұлғалардың өкілеттіктерін теріс пайдалануды (тәртіпті) азайтады, өйткені әрбір дене күшін немесе арнайы құралдарды қолдану ұстап алу туралы хаттама жасауға әкеп соғады;

- заңсыз ұстап алынған және істі ақтау негіздері бойынша тоқтатқан жағдайда адам өтемақы талап ете алады;

- ұсталған сәттен бастап тегін заң көмегін алу құқығы болады.

Сонымен, әкімшілік ұстап алуды жүзеге асыру кезінде заңдылық кепілдіктерді қамтамасыз етудің мәселелеріне жете назар аударып, белгіленген олқылықты жою әкімшілік ұстап алудың заңдылығын, ұсталғандардың құқықтарын, бостандықтарын қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған маңызды міндет болып табылады.

Жалпы қорытындылай келе, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманы мынадай мазмұнмен толықтыру қажет деп санаймыз:

1. ҚР ӘҚБтК-нің 787-бабы келесі мәтінде толықтырылсын: «Әкімшілік ұстап алу, яғни құқық бұзушылықтың жолын кесу немесе іс жүргізуді қамтамасыз ету мақсатында әкімшілік процесті жүргізуші орган айқындаған орынға жеткізуден және осы жерде ұстаудан тұратын жеке тұлғаның, заңды тұлға өкілінің, лауазымды адамның жеке бас бостандығын қысқаша мерзімге шектеу.»

2. ҚР ӘҚБтК-нің 788-бабы келесі бөлікпен толықтырылсын: Әкімшілік ұстап алуды қолдануға анық себеп бола алатын негіздер:

- әкімшілік құқыққа қайшы іс-әрекеті құрамы белгілерінің болуы;

- уәкілетті мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларының қоғамдық тәртіпті бұзушылықтардың немесе қоғамдық қауіпсіздікке қатер төндіретін әрекеттердің жолын кесу жөніндегі заңды талаптарына бағынбау;

- әкімшілік құқық бұзушылық жасады деп күдіктелген адамның орнынан жасырынуға тырысу әрекеті;
- уәкілетті мемлекеттік органның лауазымды адамдарына қатысты әкімшілік құқық бұзушылық жасады деп күдіктелген адамның агрессивті әрекеттері;
- іс-әрекетінде (әрекетсіздігінде) құқық бұзушылық белгілері байқалатын адамның жеке басын анықтау мүмкіндігінің болмауы;
- жергілікті жерде әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасау мүмкіндігінің болмауы.

Құқық қолдану практикасын талдау нәтижесінде әкімшілік ұстап алу қолданылатын адамдардың кепілдіктері заңнамалық тұрғыдан жеткіліксіз реттелгені, құқықтық мәртебесінің осалдығы анықталды. Сондықтан, заң шығарушының оларды ӘҚБтК нормаларында қарастырып бекіту міндеті айқын көрінеді. Бұл ретте, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ететін субъектілердің іс жүзінде ұстап алуға ұшырайтын адамның құқықтарын сақтау кепілдіктері айтарлықтай күшейтілуі керек деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың VII шақырылымдағы Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзі, https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches//nd_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-vii
2. Кудрявцев В.П. Административное задержание (правовые и тактические аспекты): автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва: Юрид. лит., 1983.
3. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі, 2014 жылғы 5 шілдеде қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235//>
4. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларын қолдану туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2012 жылғы 9 сәуірдегі №1 нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P120000001S//>
5. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті // <https://pravstat.prokuror.gov.kz/kaz//>
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі, 2014 жылғы 4 шілдеде қабылданған // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231//>
7. Астана қаласының әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының 2022 жылғы 19 қыркүйектегі қаулысы // <https://office.sud.kz/lawsuit/document.xhtml//>
8. Конституциялық мерзімдерді есептеу мәселесі бойынша Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларын ресми түсіндіру туралы ҚР Конституциялық Кеңесінің 2012 жылғы 13 сәуірдегі № 2 Нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S1200000002//>

*Дүйсенбай Р.М.,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

СОТ АКТІЛЕРІН КАССАЦИЯЛЫҚ ТӘРТІППЕН ҚАЙТА ҚАРАУДЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазақстан Республикасы Конституциясының 76-бабының 3-тармағына сәйкес сот шешімдерінің, үкімдері мен өзге де қаулыларының Республиканың бүкіл аумағында міндетті күші болады [1] және Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің (бұдан әрі – ҚПК) ережелеріне сәйкес дереу орындалуға жатады. Осыған байланысты қылмыстық істер бойынша заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарау ҚПК ережелеріне қатаң сәйкес, ерекше жағдайларда жүзеге асырылуға және олардың орындалуына кедергі келтірмеуге тиіс [2]. Қайта қарау мәселесін үнемі жетілдіріп отыру – адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің кепілі. Бұл ретте Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында «қоғамда заң үстемдігі берік орнығып, сот төрелігі әділ атқарылуы қажет» деп атап өткен болатын [3].

Істердің кассациялық тәртіппен қайта қаралуы қылмыстық істер бойынша сот актілерінің қателігін, заң нормаларын түсіндіру мен қолданудың осалдығын аңғартады. Сондықтан, қателіктерді алдын-алу мақсатында қылмыстық істі кассациялық тәртіппен қайта қарауды қамтамасыз ететін нормалар үнемі жетілдіруді қажет ететіндігі айқын.

2016 жылдан бастап қылмыстық істерді бірінші, апелляциялық және кассациялық сатыдағы соттар қарауда.

2021 жылғы 27 желтоқсандағы ҚР Заңымен сот актілерін кассациялық тәртіппен қайта қарау негіздерінің қатарынан «қабылданған сот актісі соттардың құқық нормаларын түсіндірудегі және қолданудағы біркелкілікті бұзған жағдайлар» (ҚПК-нің 485-баб. 2-бөл. 3)-тарм.) алынып тасталды [4].

Бұл өзгерістер уақтылы әрі дұрыс қабылданған. Себебі аталған негіз сот практикасындағы келіспеушілікті жоюға бағытталмаған, іс жүзінде белгілі бір іс бойынша кассациялық сатыдағы сот актісінде көрсетілген сот прецеденті деп аталатын негіз қалдырушы еді. Ал судья болса, сот төрелігін жүзеге асыру кезінде тәуелсіз және тек Конституция мен заңға бағынуға тиіс.

2022 жылғы 1 шілдеден ҚР Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі кассациялық алқасы жаңа форматта жұмыс істей бастады. Істі кассацияның қарауына беру немесе бермеу туралы мәселені бір емес, үш судья шешетін болды. Істер сот залында жария түрде және тараптардың қатысуымен қаралуда.

Статистикаға сәйкес 2021 жылдың қорытындысы бойынша Жоғарғы Соттың судьялары 2759 өтінішхатты алдын ала қарап, 138 қылмыстық іс бойынша сот актілерін қайта қарауға негіздердің болуына байланысты өтінішхатты іспен бірге кассациялық сатыдағы сот отырысының қарауына берген (жеке бір судьяның қарауымен). Ал, 2022 жылдың қорытындысы бойынша өтінішхаттар саны 19,8 %-ке (2 213 өтінішхат) төмендегенімен, 196 қылмыстық іс бойынша өтінішхат кассациялық сатыдағы соттың қарауына берілген. Яғни, 2021 жылмен

салыстырғанда 2022 жылы бұл көрсеткіш 29,6 %-ке өскен. 2022 жылғы 196 істің 106-сын үш судья сот отырысында қараған [5].

Демек, ҚПК-ге енгізілген өзгерістер бүгінгі күні өзінің оң нәтижесін беруде.

Осы орайда 2022 жылғы 10 наурызда ҚР Жоғарғы Соты «Қылмыстық істерді кассациялық тәртіппен қарауды регламенттейтін заңнаманы қолдану туралы» №2 нормативтік қаулысын қабылдап, кассациялық қаулылардың мазмұнына қойылатын талаптар, өтінішхатты алдын ала қарау рәсімі, кассациялық сатының өкілеттіктері мен басқа да мәселелер бойынша түсініктемелер берді [2].

Қылмыстық істер бойынша сот практикасын қандай да бір дәрежеде барлық сатыдағы соттар қалыптастырады, оның ішінде еліміздегі сот практикасының даму бағытын айқындау Жоғарғы Соттың еншісінде екені баршаға мәлім.

Жоғарғы Сот төменгі тұрған соттардың материалдық және процестік құқық нормаларын дұрыс және біркелкі қолдануына бақылауды кассациялық сатыдағы сот ретінде әрекет ете отырып, нақты қылмыстық істерді қарау арқылы тиісті себептер мен негіздер болған кезде жүзеге асырады.

Сот шешімін күшінде қалдыра отырып, кассациялық саты оның заңды әрі негізді екенін белгілейді және, керісінше, сот актілерін бұзып не өзгерте отырып, олардың заңдылығы мен негізділігі мәселесіне назар аударады.

Жәбірленушінің бұзылған құқықтарын сот арқылы қорғау құқығын қалпына келтірудегі кассацияның рөлін келесі кейстен көруге болады.

Қылмыстық қудалау органы Г. және И.-ді Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚК) 190-баб. 4-бөл. 2)-тармағымен, яғни адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен, ірі мөлшерде, бірнеше рет алаяқтық жасады деген айыппен сотқан берген.

Сот жарыссөзінде мемлекеттік айыптаушы сотталушыларға тағылған айыпты өзгертіп, ҚК-нің 190-баб. 3-бөл. 1) және 4)-тармақтарымен саралаған.

Шымкент қаласы Еңбекші аудандық сотының 2022 жылғы 11 наурыздағы үкімімен Г. және И. ҚК-нің 190-баб. 3-бөл. 1), 4)-тармақтарымен кінәлі деп танылып, 3 жыл 6 айға бас бостандықтарынан айырылған [6].

Сот үкімінде жәбірленушінің бұрынғы айыпты талап етпегені, прокурордың жаңа айыбымен келісетіні көрсетілген.

Алайда, қылмыстық іс Жоғарғы Сотта кассациялық тәртіппен қайта қаралып, онда бірінші сатыдағы соттың тұжырымы расталмай, сот отырысының бейнежазбасын қарау барысында төрағалық етуші жәбірленушіден прокурордың айыптауды өзгертуіне байланысты пікірін сұрамағаны анықталған.

Сонымен бірге, жәбірленуші сот үкіміне апелляциялық тәртіппен шағым келтіріп, жаңа айыптаумен келіспейтіні туралы уәждерін келтіргені, бірақ, апелляциялық сот алқасы жіберілген өрескел заң бұзушылыққа мән бермей, сонымен қатар шағымданушы тарапқа шағымның қаралатын күні туралы хабар бермей, олардың қатысуын қамтамасыз етпестен, сот отырысын өткізгені анықталған.

Осы орайда кассация жәбірленушінің заңда көзделген құқықтары мен заңды мүдделерін ескермей, өрескел заң бұзушылыққа жол берілген деген тұжырымға келген.

Бұл мысал кассациялық сатыдағы соттың қылмыстық істерді қайта қараудағы маңыздылығының айқын көрінісі.

ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларында, әдетте, қылмыстық құқық бұзушылықтың жекелеген құрамдарының мазмұны ашылады, қылмыстық және қылмыстық-процестік заңдардың нормаларына түсіндірме беріледі. Сондықтан кассацияның сот практикасы қылмыстық және қылмыстық-процестік заңдарды соттардың ғана емес, өзге де құқық қолданушылардың дұрыс түсінуі мен біркелкі қолдануы үшін өте маңызды.

Отандық құқықтық доктрина және заң шығарушы сот практикасын, оның ішінде Жоғарғы Соттың практикасын қоса алғанда, құқықтың қайнар көзі ретінде танымайды. Бұл дегеніміз нақты істер бойынша шығарылған кассацияның қаулылары нормативті емес, тек қана жеке сипатқа ие, олар бірнеше рет қолдануға арналмаған және белгілі бір адамдар тобы үшін қажет. Осы орайда бір қылмыстық іс бойынша қабылданған қаулы, автоматты түрде ұқсас істердің шешімі ретінде қолданылуы мүмкін емес деген тұжырымға келуге болады.

Алайда кассациялық сатыдағы сот практикасының маңыздылығы, нақты қылмыстық істерді шешу практикасы төмен тұрған соттардың қылмыстық және қылмыстық-процестік нормаларын біркелкі және дұрыс қолдануы үшін бағдар болып табылады, бұл өз кезегінде азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдігі туралы конституциялық принциптің орындалуын қамтамасыз етеді.

Бүгінгі күні қылмыстық процестің негізгі бастауларының бірі болып табылатын тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы принципін сақталуы әлі де болса жеткілікті дәрежеде емес деп пайымдаймыз.

ҚР Бас Прокуроры өз бастамасы бойынша да, шағымдануға құқығы бар адамдардың өтініші бойынша да кез келген үкімге наразылық білдіруге құқылы екені белгілі. Оның наразылығы кассациялық сатыдағы сотқа ешқандай алғышарттарсыз тікелей енгізіледі.

Алайда, ҚПК-нің талаптарына сәйкес қалған тұлғалардың сот актілерін кассациялық тәртіппен қайта қарау туралы өтінішхаттарын Жоғарғы Соттың судьялары алдын ала қарайды және соның нәтижесінде тиісті негіздерді тапқан кезде ғана өтінішхатты іспен бірге кассациялық сатыдағы соттың қарауына беру туралы қаулы қабылдайды.

Әрине, ҚПК-ге енгізілген соңғы өзгерістерге сәйкес қазір тұлғалардың өтінішхаттары алдын ала Жоғарғы Соттың үш судьясымен, өтінішхат иесінің қатысуымен сот отырысында қаралады. Әлбетте, бір судья сот отырысын өткізбей, келіп түскен өтінішхатты кассациялық сатыдағы соттың отырысына беру немесе бас тарту туралы мәселені жалғыз өзі шешкен кездегі жағдаймен салыстырғанда бұл даусыз прогресс болып табылады. Аталған өзгерістерден кейін де, ҚПК-нің 486-бабында көрсетілген тұлғалардың өтінішхаттары алдын ала қаралуда, соның нәтижесінде олар әлі де прокурормен тең емес жағдайда қалуда.

Бұл мәселені заңнамаға келесідей өзгерістер енгізу арқылы шешуге болады.

Сот актісі заңды күшіне енгеннен кейін белгілі бір мерзімнің (мысалы, 2 айдың) ішінде тараптармен сот актілерін кассациялық тәртіппен қайта қарауға өтінішхат келтірілген жағдайда, істің тікелей кассациялық сатыдағы сотпен қаралуы ақылға қонымды болар еді. Кассациялық өтінішхаттарды алдын ала қарау түріндегі сүзгіден бас тартуға бағытталған бұл ұсынысымыз сот төрелігінің қолжетімділігі принципін толыққанды жүзеге асырылуына жол ашады деген сенімдеміз.

Ал аталған екі айлық мерзімді өткізіп алған жағдайда, қазіргі қолданыстағы тәртіптегідей алдын ала қарау арқылы жүзеге асырылса деген пікірдеміз. Не болмаса, прокурордың наразылығы да алдын ала қараудан өтуі тиіс.

Бұл прокурордың сот актілерін кассациялық тәртіппен қайта қарау туралы наразылығын да, азаматтардың өтінішхатын да шешудің бірыңғай тәртібін белгілеу керек дегенді білдіреді.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы демократияға барар жолында, ескі «артық репрессияны» және айыптауды әлсіз бақылауды болдырмау мақсатында, прокуратурамен сотталған адамның жағдайын нашарлатуға бағытталған тиісті өтінішхат апелляциялық сатыдағы сотқа енгізілбеген жағдайларда, ҚР Бас Прокурорының наразылығы бойынша бірінші сатыдағы соттың үкімдерін және апелляциялық сатыдағы соттың қаулыларын кассациялық тәртіппен қайта қарау мүмкіндігін қайта қарау қажеттігі туындап отыр.

Процестік құқықтың жалпы реформасының маңызды құрамдас бөлігі – сот қателіктерін, оның ішінде заңды күшіне енген сот актілері бойынша, түзетудің тиімді институттарын құру, олар қазіргі мағынада тұжырымдамалық тұрғыдан адамдарды заңсыздықтан қорғау құралы ретінде қарастырылады.

Бұл мәселе әрқашан ғылыми қауымдастықтың назарында болды. Процестік заңнаманы дамытудың әртүрлі кезеңдерінде сот актілерінің сапасы мен негізділігін бақылау тиімді сот ісін жүргізудің кепілдіктерін белгілеу призмасы арқылы қарастырылды.

Күшіне енген сот актісінде төменгі сатыдағы соттар тарапынан жол берілген қателіктерді сол қалпында қалдыру қоғамның еліміздегі заңдылықтың жай-күйін бағалауға теріс көзқарасын қалыптастыруға айтарлықтай әсер етіп, жалпы сот төрелігінің беделіне нұқсан келтіреді.

Демек, заңды күшіне енген сот актілерін қайта қараудың практикалық маңызы, ол қылмыстық істер бойынша шешімдердің, сот бақылауының дербес және тиімді нысаны болып табылады және қылмыстық процеске қатысушылардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қалпына келтіру тәсілі ретінде әрекет етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылғы 30 тамыз. [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (жүгінген күні: 05.02.2023).

2. «Қылмыстық істерді кассациялық тәртіппен қарауды регламенттейтін заңнаманы қолдану туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2022 жылғы 10 наурыздағы № 2 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P220000002S> (жүгінген күні: 08.02.2023).

3. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы. [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік тәртібі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> (жүгінген күні: 12.02.2023).

4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүгінген күні: 22.02.2023).

5. «Төрелік» ақпараттық жүйесі.

6. Сот кабинеті [Электрондық ресурс] –
<https://office.sud.kz/lawsuit/documentList.xhtml> (жүгінген күні: 15.04.2023).

*Кадесов О.Т.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ КРАЖИ, СОВЕРШЕННОЙ ПУТЕМ НЕЗАКОННОГО ДОСТУПА В ИНФОРМАЦИОННУЮ СИСТЕМУ ЛИБО ИЗМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ, ПЕРЕДАВАЕМОЙ ПО СЕТЯМ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЙ

В настоящее время в нашей стране мы можем наблюдать относительную стабильность количественных показателей преступности в целом, но при этом происходят ее качественные изменения. С развитием высоких технологий все больше людей получают доступ к компьютерам, сотовым телефонам, гаджетам и другим средствам связи. Это указывает не только на высокую подвижность общества, но также на создание новых возможностей для появления различных форм и видов злоупотребления технологическими новшествами, в том числе и для совершения преступлений.

В настоящее время защита компьютерной информации и информационных систем представляет собой одну из наиболее актуальных проблем в мире. Широкое распространение и доступность информационных технологий создают большие возможности для криминальных элементов, делая эту область особенно привлекательной для злоумышленников.

Уголовная ответственность за киберпреступления впервые была предусмотрена в Уголовном кодексе Республики Казахстан (далее – УК РК) 1997 года. Содержалась она в главе о преступлениях в сфере экономической деятельности и состояла лишь из одной статьи – 227 «Неправомерный доступ к компьютерной информации, создание, использование и распространение вредоносных программ для ЭВМ». Новая глава 7-1 «Преступления против безопасности информационных технологий» появилась лишь перед принятием нового уголовного кодекса [1].

В УК РК 2014 года нормы, устанавливающие ответственность за киберпреступления, расположены в самостоятельной главе 7 «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи» и включают 9 составов (ст.ст. 205-213 УК) [2].

Вместе с тем, в различные главы УК введены квалифицированные составы уголовных правонарушений, совершаемых с помощью информационно-коммуникационных технологий, в настоящее время их насчитывается более двадцати [2].

Законодатель не обошел стороной и главу 6 УК, отразив в некоторых составах в качестве квалифицирующих признаков использование высоких технологий:

- кража, совершенная «путем незаконного доступа в информационную систему либо изменения информации, передаваемой по сетям телекоммуникаций» (п.4) ч.2 ст.188 УК РК);

- мошенничество, совершенное «путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы» (п.4) ч.2 ст.190 УК РК)

- причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием, совершенное «путем незаконного доступа в информационную систему либо изменения информации, передаваемой по сетям телекоммуникаций» (п.3) ч.3 ст.195 УК РК) [2].

Из всех указанных посягательств на собственность, кража является самым распространенным способом преступного обогащения. В соответствии с действующим уголовным законодательством Республики Казахстан кража как форма хищения представляет собой совершенное с корыстной целью противоправное безвозмездное тайное изъятие и обращение чужого имущества в пользу виновного или других лиц, причинившие ущерб собственнику или иному владельцу этого имущества [2]. От других форм хищения кража отличается таким признаком как тайность изъятия предмета преступления.

В данной статье изучены проблемы, возникающие при квалификации преступления, предусмотренного п.4) ч.2 ст.188 УК РК, сокращенно именуемого интернет-кража.

В интересующем нас составе кражи в качестве квалифицирующего признака учтены способы тайного завладения чужим имуществом –незаконный доступ в информационную систему и изменение информации, передаваемой по сетям телекоммуникаций.

Закон РК от 24 ноября 2015 года «Об информатизации» следующим образом определяет информационную систему: «организационно-упорядоченная совокупность информационно-коммуникационных технологий, обслуживающего персонала и технической документации, реализующих определенные технологические действия посредством информационного взаимодействия и предназначенных для решения конкретных функциональных задач» [3].

Согласно Закону РК от 5 июля 2004 года «О связи» под сетями телекоммуникаций понимается «совокупность средств телекоммуникаций и линий связи, обеспечивающих передачу сообщений телекоммуникаций, состоящая из коммутационного оборудования (станций, подстанций, концентраторов), линейно-кабельных сооружений (абонентских линий, соединительных линий и каналов связи), систем передачи и абонентских устройств» [4].

Не трудно заметить, что в вышеперечисленных законодательных определениях акцент делается на технические характеристики средств, обеспечивающих обмен информацией и коммуникацию. Проблему «широкого внедрения в законы терминов, известных только узкому кругу технологически подкованных людей» поднимает профессор М.К. Сулейменов, который «малопонятные термины», постоянно меняющиеся с развитием цифровых технологий, называет «юридически бесполезными» в силу того, что «они ничего не регулируют», и указывает, что таким определениям «место не в законе, а в справочнике или энциклопедии» [5].

Предметом интернет-кражи является чужое имущество в виде электронных (безналичных) денежных средств, которым, в отличие от наличных денег, не характерны свойства физической вещи.

Объективная сторона интернет-кражи заключается в совершении действий по тайному изъятию денежных средств, хранящихся на счетах электронных кошельков пользователей информационной системы.

В составе интернет-кражи способ изъятия чужого имущества тоже должен быть тайным. При этом тайность зависит от восприятия ситуации самим виновным лицом. Если виновный считает, что при совершении интернет-кражи он действует незаметно, хотя за его действиями наблюдают, то он квалифицируется как интернет-кража. Указанное, распространяется и на ситуацию, когда собственник имущества и другие лица видят действия, но не осознают его преступный характер.

К примеру, приговором Сатпаевского городского суда Карагандинской области от 25 декабря 2018 года С. признан виновным в совершении преступления, предусмотренного п.4) ч.2 ст.188 УК РК. Из указанного приговора следует, что подсудимый, взяв у знакомого сотовый телефон, под предлогом воспользоваться интернетом, осуществил вход в приложение банка и перевод электронных денежных средств на свой счет. Указанные действия происходили в присутствии потерпевшего, который не осознавал преступный характер действий виновного [6].

Другой пример, где приговором Есильского районного суда №2 города Нур-Султан от 14 сентября 2021 года осужден Р. Судом установлено, что подсудимый, нашел на улице сотовый телефон, после чего путем незаконного доступа, проникнув в банковское приложение, перечислил на свой счет денежные средства. В данном случае преступный умысел у виновного на совершение интернет-кражи, возник только после обнаружения телефона [7].

По конструкции объективной стороны состав информационной кражи является материальным. Его объективная сторона в качестве обязательного признака включает общественно-опасное последствие в виде имущественного ущерба. Поэтому данное преступление будет оконченным с того момента, когда виновный изъяс чужое имущество и получил реальную возможность распорядиться им по своему усмотрению [8].

Обязательными признаками субъективной стороны рассматриваемого преступления являются корыстная цель и прямой умысел на совершение интернет-кражи.

Однако отдельные суды считают факт тайного противоправного безвозмездного изъятия имущества достаточным для квалификации деяния как кражи.

Т. был осужден по п.4) ч.2 ст.188 УК РК. Вывод о виновности Т. мотивирован тем, что в суде достоверно установлено, что Т. заведомо для потерпевшей Е. (бывшая супруга), взяв сотовый телефон последней, зашел в банковское приложение «Каспи», путем набора пароля, который ему было известен и перечислил себе денежную сумму в размере 20 000 тенге. После чего, положив телефон на место, покинул место совершения преступления и распорядился похищенным по своему усмотрению. Судебная коллегия областного суда отменила приговор районного суда и прекратила дело за отсутствием состава уголовного правонарушения. В суде апелляционной инстанций достоверно установлено, что указанные денежные средства осужденный отправил потерпевшей ранее для покупки обуви общему ребенку, однако последняя заявила о намерении потратить их на свои нужды. Данные показания потерпевшей не оспорены и подтверждены. Кроме того, осужденным была представлена выписка с банковского счета, согласно которой установлен факт перечисления им за день до происшествия денежных средств потерпевшей в сумме 20 000 тенге с отметкой «для сына» [9].

Таким образом, судом первой инстанции не обеспечено всестороннее и полное исследование обстоятельств дела, что привело к объективному вменению в нарушение требований ч.2 ст.19 УК РК. В данном случае, в действиях подозреваемого усматриваются признаки самоуправства (ст.389 УК РК).

При изучении данной темы выборочным путем были проанализированы свыше пятидесяти приговоров по интересующей нас категории уголовных дел.

Проанализированные судебные акты показывают сформировавшуюся, устойчивую судебную практику. Судами первой инстанции правильно квалифицируются деяния подсудимых по интернет-кражам. Об этом свидетельствуют постановления апелляционной инстанции, вынесенные по результатам рассмотрения жалоб осужденных.

Отдельные разъяснения, касающиеся отграничения интернет-краж от интернет-мошенничеств, содержатся в Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года №6 «О судебной практике по делам о мошенничестве» [10]. В то же время Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года №8 «О судебной практике по делам о хищениях» не содержит разъяснений по вопросам квалификации интернет-краж [8].

Поэтому в правоприменительной практике то и дело возникают определенные трудности и спорные вопросы. К примеру, как квалифицировать действия виновного, когда он, не владея информацией о пин-коде банковской карты с функцией бесконтактной оплаты, тратит денежные средства с банковского счета похищенной карты путем совершения покупок? Как быть в случаях, когда виновный оплачивает покупки в интернет-магазинах, путем указания информации, содержащейся на карте? [11].

В указанных случаях трудности с правовой оценкой содеянного связаны с тем обстоятельством, что в действиях виновного отсутствуют такие квалифицирующие признаки интернет-кражи, как незаконный доступ в информационную систему и изменение информации, передаваемой по сетям телекоммуникаций.

В связи, с чем предлагается внести изменение в п.4) ч.2 ст.188 УК РК, дополнив ее указанием на специфический предмет преступления: «...а равно в отношении электронных денег».

Понятие электронных денег дано в п.67) ст.1 Закона РК от 26 июля 2016 года «О платежах и платежных системах» – «безусловные и безотзывные денежные обязательства эмитента электронных денег, хранящиеся в электронной форме и принимаемые в качестве средства платежа в системе электронных денег другими участниками системы» [12].

Как показал проведенный анализ, в современном обществе, в котором информационно-коммуникационные технологии стали неотъемлемой частью жизни человека, информационные ресурсы получают все большее развитие и становятся все более доступными. У этого достижения человечества, помимо общепризнанных достоинств, имеется и недостаток – этими благами пользуются и преступники, что требует новых законодательных решений с учетом современных реалий.

Список литературы:

1. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года. https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/K970000167_/21.12.2002 (дата обращения: 20.04.2023 г.).

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
3. «Об информатизации» Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
4. «О связи» Закон Республики Казахстан от 5 июля 2004 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000567> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
5. Сулейменов М.К. Цифровизация и совершенствование гражданского законодательства. <https://www.zakon.kz/5009131-tsifrovizatsiya-i-sovershenstvovanie.html> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
6. Судебный кабинет (электронный ресурс). <https://torelik.sud.kz/#/court/caseinstance/info/4917897675>
7. Судебный кабинет (электронный ресурс). <https://torelik.sud.kz/#/court/caseinstance/info/3516298475>
8. «О судебной практике по делам о хищениях» Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года №8. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000008S> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
9. Судебный кабинет (электронный ресурс). <https://torelik.sud.kz/#/court/caseinstance/info/4518154485>
10. «О судебной практике по делам о мошенничестве» Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года №б. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
11. Байбарин А.А., Садчикова Д.Н. Кража безналичных и электронных денег: об актуальных проблемах правоприменения. <https://cyberleninka.ru/article/n/krazha-beznalichnyh-i-elektronnyh-deneg-ob-aktualnyh-problemah-pravoprimeneniya/viewer> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
12. «О платежах и платежных системах» Закон Республики Казахстан от 26 июля 2016 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000011> (дата обращения: 20.04.2023 г.).

*Карнова Т.А.,
магистрант Саратовской государственной
юридической академии,
город Саратов, Российская Федерация*

ОБЩИЕ УСЛОВИЯ НАЧАЛА АПЕЛЛЯЦИОННОГО ПРОИЗВОДСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РОССИИ

В условиях превращения Российской Федерации в правовое демократическое государство все большее значение уделяется защите прав, свобод и законных интересов участников уголовного судопроизводства. Основным средством эффективной защиты прав, свобод и законных интересов является существование демократической судебной системы, которая направлена на вынесение беспристрастных и справедливых решений, одной из гарантий законности которой предусмотрена возможность обжалования судебных решений в ходе уголовного судопроизводства, и главным образом в апелляционном порядке.

Результатом предоставления субъектам права на защиту нарушенных прав и законных интересов является обжалование судебных решений. Необходимо

активизировать научную поддержку совершенствования и функционирования процедуры апелляционного пересмотра судебных решений, что обеспечит эффективность, последовательность и действенность реформ в отечественном уголовном процессе.

Общие принципы апелляционного производства являются первоначальными, системообразующими, основополагающими правилами пересмотра не вступивших в законную силу приговоров, постановлений и определений суда, которые обеспечивают реализацию принципов уголовного судопроизводства и общих условий судебного разбирательства в апелляционном суде. Общие принципы апелляционного пересмотра уголовных дел вытекают из основных принципов проверки судебных решений на контрольных и проверочных стадиях уголовного процесса и представляют собой согласованную систему взаимосвязанных и взаимосвязанных правил. Однако следует исключить дублирование между общими принципами апелляционного производства и принципами уголовного судопроизводства. [1, с.34-36].

По мнению С.В. Позднышева, приговор признается правильно вынесенным до тех пор, пока он не будет отмечен новым судебным пересмотром его в высшей инстанции. Из чего следует недопустимость процедуры пересмотра, то есть передачи приговора в вышестоящий суд в силу требования закона, независимо от жалобы на это причастных лиц. В подчеркивании этого принципа обжалования очевидна попытка порвать с дореформенным инквизиционным уголовным процессом, который порождает бюрократическую волокиту из-за бесконечных перемещений между судебными инстанциями без жалоб сторон. [2, с.344].

Ссылаясь на точку зрения И.Я. Фойницкого, он ограничил основополагающие принципы, лежащие в основе пересмотра решений уголовного суда, общими условиями обжалования. Основополагающими принципами были пересмотр только в интересах дела и по жалобам сторон, участвовавших в этом деле, с устранением как самого суда, так и органов власти, не участвующих в деле. [3, с.606].

В.К. Случевский, определяя основополагающие положения, которые касаются процедуры обжалования, выделил несколько основных правил. Верховный суд не мог самостоятельно пересмотреть приговор в отношении тех подсудимых, в отношении которых он не был обжалован, и также было установлено ограничение на поворот к худшему. Эти правила значительно снизили публичную активность апелляционного суда, повысив значимость сторон в уголовном процессе. [4, с. 88].

Апелляционный суд был обязан рассмотреть все доводы отзыва или протеста, что связано с тем, что фактические обстоятельства дела и юридические вопросы были рассмотрены в апелляционном порядке. Нарушения, допущенные судом, могли послужить поводами для отмены приговора.

М.В. Духовский, в дополнение к некоторым основным принципам судебного пересмотра, перечисленным выше, подчеркнул, что процедура обжалования одинакова для всех, а публичность и устное разбирательство действуют с незначительными ограничениями. По его мнению, основные принципы включали введение таких форм обжалования, как апелляция, кассация, возобновление уголовных дел, частная апелляция. В данном случае очевидно, что принципы уголовного судопроизводства и основные принципы судебного надзора смешаны. [5, с.448].

В России до 1917 года широко применялась такая форма обжалования не вступившего в законную силу приговора, как апелляция. Под апелляцией в дореволюционной России понимался протест, жалоба стороны против приговора суда первой инстанции. Апелляция рассматривалась не весь приговор в целом. Ученые-правоведы еще в XIX веке отмечали, что при отсутствии права апелляции заставляли бы трепетать перед собой. Благоприятно и успокаивающе действует мысль о том, что решение суда первой инстанции неокончательно, что оно может быть пересмотрено более квалифицированными судьями.

А. Чебышев-Дмитриев, дореволюционный правовед, утверждал, что главным началом апелляционного производства является то, что его предметом являются обстоятельства и доказательства. Уведомление сторон и их участие в заседании апелляционного суда не требуется, новые доказательства представляются в исключительных случаях, и каждая из сторон может подать апелляцию только по тем предметам дела, которые ее касаются и по которым ее требования судом не удовлетворены. Трудно признать эти правила характеризующими характер апелляционного производства. [6, с.756].

Анализируя советскую правовую доктрину, следует показать, что теоретики и практики сформулировали различные наборы основных положений, характеризующих пересмотр судебных решений, не вступивших в законную силу.

Так, Н.В. Крыленко в своих научных трудах выделил такие принципы, которые соответствуют духу советской судебной системы, а именно: рассмотрение дел по существу только в первой инстанции, прием жалобы по любому поводу заявителем во вторую инстанцию. [7, с.158].

М.А. Чельцова-Бебутова в своих работах уделяет особое внимание определению характерных черт советского института обжалования и пересмотра приговоров. К таким характерным особенностям относятся: предоставление гражданам широкой возможности подавать жалобы на неправильные приговоры, право сторон представлять новые материалы в суд второй инстанции, широкие полномочия суда второй инстанции по изменению приговора. [8, с.103-115].

В своих научных работах Н.Г. Муратова относил к общим условиям апелляционного производства такие демократические принципы, как состязательность в уголовном судопроизводстве, равенство прав апелляционного суда и суда первой инстанции при исследовании доказательств, решение апелляционного суда выносится самостоятельно без возврата дела в суд первой инстанции на новое судебное разбирательство, апелляционный суд признает доказательства недействительными. [9, с.595].

В.Д. Потапов внес огромный вклад в разработку общих принципов проверки судебных решений в апелляционном производстве. Он предложил в своих научных работах широкую свободу обжалования судебных решений, одновременно проверяя законность и фактическую обоснованность судебных решений, процедуру пересмотра, недопустимость поворота к худшему, обязательные указания вышестоящего суда при возвращении уголовного дела на новое судебное рассмотрение в суд нижестоящей инстанции. [10, с.376].

Широкая свобода обжалования судебных решений наиболее характерна для апелляционного производства. Этот принцип позволяет нам охарактеризовать его как основное средство пересмотра судебных решений. Внедрение диспозитивного

начала уголовного судопроизводства обеспечивает широкую свободу обжалования судебных решений

Одновременная проверка законности и фактической обоснованности судебных решений является существенной характеристикой апелляционного пересмотра, поскольку надзорное и кассационное производство позволяют проверить законность только приговора, определения или постановления суда.

Ревизионное начало, начинающаяся с проверки судебных решений в апелляционном порядке, означает право апелляционного суда проверить уголовное производство в полном объеме и в отношении всех осужденных лиц. Важно, что апелляционному суду предоставлено право, а не обязанность, использовать аудиторские полномочия.

Недопустимость поворота к худшему с запретом ухудшения ситуации по жалобам осужденных или оправданных, их защитников и законных представителей, что обеспечивает указанным участникам уголовного судопроизводства беспрепятственное осуществление права на судебную защиту и широкую свободу обжалования судебных решений.

Обязательный характер указаний судов вышестоящей инстанции при возвращении уголовного дела на новое рассмотрение в суд низшей инстанции не только способствует защите прав личности по определенному уголовному делу, но и обеспечивает единство судебной практики, а также правильное применение уголовного и уголовно-процессуального законодательства судом первой инстанции.

В заключение автор хотел бы сказать, что очень сложно раскрыть все существующие и возникающие вопросы реализации общих принципов рассмотрения апелляций. Необходимо также отметить системообразующий характер общих принципов апелляционного производства по пересмотру судебных решений, не вступивших в законную силу. Основой современного обжалования являются рассмотренные основы, которые позволяют правильно определить направления реформирования системы контрольных и проверочных стадий, а также эффективность защищать права личности в уголовном судопроизводстве и обеспечивать единство судебной практики.

Список литературы:

1. Вилкова Т. Ю. Принципы уголовного судопроизводства и общие условия начала судебного разбирательства, характеризующие деятельность суда // Российская юстиция. 2017. № 1. С. 34-36.
2. Познышев С. В. Элементарный учебник русского уголовного процесса. 2-е изд. М., 2016. 344 С.
3. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. В 2 т. Т. II. СПб., 1996. 606 С.
4. Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса. Ч. II: Судопроизводство. М., 2008. 488 С.
5. Духовской М. В. Русский уголовный процесс. М., 1910. 448 С.
6. Чебышев-Дмитриев А. Русское уголовное судопроизводство по Судебным Уставам 20 ноября 1864 г. СПб., 1875. 756 С.
7. Крыленко Н. В. Суд и право в СССР. Часть вторая. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. М., 1928. 158 С.

8. Чельцов-Бебутов М. А. Развитие института обжалования и пересмотра приговоров в советском уголовном процессе // Ученые записки Всесоюзного юридического 10.25136/2409-7136.2017.8.23816 Юридические исследования, 2017 – 8 заочного института. 1948. С. 103-115.

9. Муратова Н. Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики. Дис. ... докт. юрид. наук. Казань, 2004. 595 С.

10. Потапов В. Д. Общие условия начала проверки судебных решений в контрольно-проверочных стадиях и производствах уголовного судопроизводства России. М., 2012. 376 С.

*Кутышева Н.А.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном суде Республики Казахстан,
город Астана*

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПРИЗЫВЫ К МАССОВЫМ БЕСПОРЯДКАМ И ПРОВОКАЦИЮ МАССОВЫХ БЕСПОРЯДКОВ

Массовые беспорядки и провокации являются серьезными социальными проблемами, которые могут привести к насилию, разрушению имущества и угрозе общественной безопасности. Поэтому законодательство многих стран предусматривает уголовную ответственность за призывы к массовым беспорядкам и провокацию массовых беспорядков. В данной статье рассмотрим законодательство и практику по этому вопросу.

В разных странах законодательство относительно призывов к массовым беспорядкам и провокации массовых беспорядков может отличаться. Однако во многих странах эти деяния квалифицируются как уголовные преступления. Призывы к массовым беспорядкам и провокации массовых беспорядков являются серьезными нарушениями общественного порядка и могут привести к серьезным последствиям, таким как нарушения прав и свобод граждан, разрушение имущества, а также потери жизней. В связи с этим, во многих странах законодательство предусматривает уголовную ответственность за призывы к массовым беспорядкам и провокацию массовых беспорядков.

Законодательство об уголовной ответственности за призывы к массовым беспорядкам и провокацию массовых беспорядков различается в зависимости от страны. В большинстве стран мира эти преступления относятся к категории тяжких, и за них предусмотрено лишение свободы на длительный срок.

Например, в России за такие действия предусмотрена уголовная ответственность в соответствии с статьей 212 Уголовного кодекса Российской Федерации (Призывы к осуществлению экстремистской деятельности), статьей 213 Уголовного кодекса Российской Федерации (Призывы к совершению публично-опасных действий) и статьей 280 Уголовного кодекса Российской Федерации (Публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности). Кроме того, уголовной ответственности подлежат также организаторы и участники массовых беспорядков, которые могут быть наказаны лишением свободы на срок до 10 лет [1].

В США призывы к массовым беспорядкам и провокация массовых беспорядков регулируются как федеральными законами, так и законами отдельных штатов. В зависимости от тяжести преступления, уголовная ответственность может варьироваться от штрафов до лишения свободы на длительный срок. Также в США призыв к массовым беспорядкам и провокация массовых беспорядков могут быть квалифицированы как оскорбление полиции, мятеж, нарушение общественного порядка и т.д. В таких случаях законодательство предусматривает уголовную ответственность в виде штрафа или тюремного заключения [2].

В Великобритании призыв к массовым беспорядкам и провокация массовых беспорядков также относятся к уголовным преступлениям. Здесь они оцениваются как нарушение общественного порядка и безопасности. За такие преступления можно получить штраф или тюремный срок.

В Казахстане призывы к активному неподчинению законным требованиям представителей власти и к массовым беспорядкам либо провокация массовых беспорядков, а равно призывы к насилию над гражданами регулируются Уголовным кодексом Республики Казахстан. Часть 3 статьи 272 УК Казахстана о массовых беспорядках предусматривает ограничение свободы на срок от трех до пяти лет либо лишение свободы на тот же срок.

Наконец, важно отметить, что в наше время призывы к массовым беспорядкам и провокации массовых беспорядков могут происходить не только в реальной жизни, но и в виртуальном пространстве. В связи с чем, в Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 17 марта 2023 года внесены поправки, которым статья 272 дополнена частью четвертой и предусматривает ответственность за деяния, предусмотренные частью третьей статьи 272, совершенные с использованием средств массовой информации или сетей телекоммуникаций, в том числе сети Интернет, которая предусматривает наказание в виде ограничения свободы на срок от трех до семи лет либо лишения свободы на тот же срок.

Практика уголовной ответственности за призывы к массовым беспорядкам и провокацию массовых беспорядков может отличаться в разных странах в зависимости от законодательства и правоприменительной практики.

Некоторые примеры известных случаев уголовной ответственности за призывы к массовым беспорядкам и провокацию массовых беспорядков:

В России было несколько случаев уголовного преследования за призывы к массовым беспорядкам и провокацию массовых беспорядков. Например, в России в 2012 году бывший лидер ЛДПР Владимир Жириновский был оштрафован за призывы к массовым беспорядкам на митинге против выборов президента США. Он выступал с речью, в которой призывал к «объединению всех протестующих» и к «выходу на улицы», а также угрожал «революцией». В 2012 году в Москве был задержан один из лидеров оппозиционного движения «Белый воротничок» по подозрению в призывах к массовым беспорядкам. В результате суд признал его виновным и назначил срок лишения свободы на два с половиной года [3].

В Беларуси в 2020 году многие оппозиционные лидеры были арестованы и обвинены в призывах к массовым беспорядкам во время протестов после выборов президента. Некоторые из них были осуждены на длительные сроки лишения свободы [4].

В США было несколько случаев уголовного преследования за провокацию массовых беспорядков. Например, в 2020 году в штате Миннесота был задержан

бывший полицейский, обвиняемый в убийстве афроамериканца Джорджа Флойда, которое стало поводом для масштабных протестов по всей стране. После судебного процесса он был признан виновным в убийстве и осужден 22 годам тюремного заключения [5].

В нашей стране резонансные случаи массовых беспорядков имели место в ходе январских событий 2022 года. Как сообщила пресс-служба Генеральной прокуратуры республики, к концу июля прошлого года в суд направлено 474 уголовных дела, осуждены 717 лиц за участие в беспорядках, совершение краж, грабежей, хранение и ношение оружия, выявлены организаторы и активные участники терактов и массовых беспорядков [6].

Таким, образом в Казахстане призывы к массовым беспорядкам и провокация массовых беспорядков также являются уголовно наказуемыми действиями. Они рассматриваются в рамках соответствующих статей Уголовного кодекса РК и могут привести к назначению различных видов наказания, включая лишение свободы. Однако, как и в других странах, преследование за призывы к массовым беспорядкам может стать предметом обсуждения в обществе и вызвать дискуссии по поводу защиты свободы слова и права на мирные собрания.

Правительствам и правоохранительным органам необходимо соблюдать баланс между обеспечением безопасности и защитой прав и свобод граждан, включая право на мирные протесты и выражение мнений. При разработке и применении законодательства и мер для борьбы с призывами к массовым беспорядкам и провокациями массовых беспорядков необходимо учитывать международные стандарты и нормы, включая Международный пакт о гражданских и политических правах, который признает право на свободу мнения и выражение мнения [7].

В конечном итоге, эффективность борьбы с призывами к массовым беспорядкам и провокациями массовых беспорядков будет зависеть от эффективности и справедливости правовой системы и от того, как она сможет балансировать между безопасностью и свободами граждан.

Важно, чтобы правовая система была способна обеспечивать безопасность граждан, но при этом не нарушала их конституционные права и свободы. Баланс между безопасностью и свободами граждан является сложной задачей, которую необходимо решать в каждом конкретном случае. Для эффективной борьбы с призывами к массовым беспорядкам и провокациями массовых беспорядков необходимо также обеспечить справедливость в правовой системе. Это означает, что правовая система должна быть независимой от политических влияний и должна действовать на основе законов, которые одинаково применяются к каждому гражданину.

В целом, эффективность борьбы с призывами к массовым беспорядкам и провокациями массовых беспорядков зависит от комплексного подхода, который включает в себя не только правовую систему, но и социально-экономические условия, политическую стабильность и доверие граждан к правительству и правовой системе.

Список литературы:

1. Бирюков Ю.В. Противодействие экстремизму и терроризму: правовой и криминологический аспекты: Учеб. пособие. – М.: Юридический центр Пресс, 2016. – 292 с.

2. Сергей Будылин. О призывах к беспорядкам. 26.09.2020 г. https://zakon.ru/blog/2020/9/26/delo_o_prizyvah_k_besporyadkam (дата обращения: 20.04.2023 г.).

3. Как Владимир Жириновский выдвигался на пост президента РФ. <https://tass.ru/info/4828230> (дата обращения: 20.04.2023 г.).

4. Новые приговоры: что стало с противниками Лукашенко. <https://www.rbc.ru/photoreport/03/05/2023/610a78119a7947cd72110193> (дата обращения: 20.04.2023 г.).

5. В США осуждены последние обвиняемые по делу Флойда. <https://www.dw.com/ru/delo-dzhordzha-floyda-dvoe-jeks-policejskih-iz-minnesoty-poluchili-3-i-35-goda/a-62620650> (дата обращения: 20.04.2023 г.).

6. В Казахстане осудили 717 человек, участвовавших в массовых беспорядках. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15334643> (дата обращения: 20.04.2023 г.).

7. «О ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах» Закон Республики Казахстан от 28 ноября 2005 года. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000091_ (дата обращения 20.04.2023 г.)

*Маликова Р.Т.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

СТАНОВЛЕНИЕ ИНСТИТУТА УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПОСЯГАТЕЛЬСТВА НА ЧЕСТЬ И ДОСТОИНСТВО ЛИЧНОСТИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Уголовное законодательство Республики Казахстан как самостоятельная структура правовой системы представляет собой совокупность юридических норм, и состоит из соответствующих уголовно-правовых институтов. Критерием систематизации уголовно наказуемых деяний выступает их объект. Соответственно, по родовому объекту преступные деяния группируются в главы, а внутри главы по непосредственному объекту обособляются в отдельные группы.

Посягательства на честь и достоинство личности, как на естественные и неотъемлемые права человека, составляют самостоятельную группу уголовных правонарушений против личности.

Изучение историко-правовых источников показывает, что понимание чести и достоинства «сложилось на основе тех взглядов и идей, которые сопровождали развитие общества» [1].

Институт охраны чести и достоинства человека был известен казахскому обычному праву. Однако право, различая «наказуемые» и «ненаказуемые» оскорбления, защищало лишь патриархально-феодалные отношения, честь и достоинство представителей власти. Так, «... за обиду словами или действиями, нанесенную биям», виновный подвергался айпу [2, с.25-26]. Оскорбительными действиями часто признавались выдергивание бороды, обрезание хвоста у лошади, брань, произнесенная в адрес родственников и др.

Соборное Уложение 1649 года, которое применялось на территории нашей страны после присоединения к Российской империи, регулировало ответственность

за совершение преступлений против чести и достоинства личности, сохранялись и в дальнейших юридических актах [3].

Уголовное уложение 1903 года различало «обиду» (оскорбительное обращение с человеком) и «опозорение» (оглашение обстоятельства, позорящего человека). Именно в данный период началась научная разработка понятий «честь» и «достоинство» [4, с.43-53].

В целом, как обоснованно указывает Т.В. Кленова, институт уголовной ответственности за посягательства на честь и достоинство личности был сформирован и был структурно обособлен во второй половине XIX века [5, с.48-56].

С установлением советской власти на территории Казахстана, действовало уголовное законодательство Российской Советской Федеративной Социалистической Республики (далее – РСФСР).

В главе 5 УК «Преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности» были выделены заголовки, среди которых «5. Иные посягательства на личность и ее достоинство» [6].

Как видно, в названии главы указывались непосредственные объекты преступлений. Однако, не все составы преступлений, размещенные в данной главе, были направлены на охрану достоинства личности (хулиганство, заведомо ложный донос, заведомо ложное показание).

Ответственность за оскорбление различалась в зависимости от признаков объективной стороны: «действием, словесно или на письме» (статья 172 УК), «в распространенных или публично выставленных произведениях печати или изображениях» (статья 173 УК).

Специальные нормы были предусмотрены за «публичное оскорбление отдельных представителей власти» (статья 88 УК) и «оскорбление подчиненным военнослужащим своего начальника» (статья 201 УК).

Постановлением Всероссийского центрального исполнительного комитета от 22 ноября 1926 года был принят новый УК РСФСР, который был введен в действие с 1 января 1927 года. Охране личности была посвящена глава 6 УК «Преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности» [7].

Содержание признаков состава оскорбления не изменилось, однако следует отметить, что «оскорбление действием» как представляющее повышенную общественную опасность, было выделено в самостоятельную часть статьи 159 УК.

Специальная норма предусматривала ответственность за «публичное оскорбление представителей власти» (статья 76 УК).

УК Казахской ССР (далее – КазССР) был принят Верховным Советом КазССР 22 июля 1959 года. Глава 3 УК КазССР называлась «Преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности» [8].

Ответственность за оскорбление наступала лишь в случае, «если эти действия совершены после применения к виновным товарищеским судом мер общественного воздействия». Данная формулировка признака была обусловлена «марксистской теорией чести и достоинства», которая давала оценку советского человека на основе принципов коммунистической морали. Считалось, что «коллективная» честь способствовала формированию «индивидуальной» чести и собственного достоинства человека.

Укажем также введение специальных норм об ответственности за оскорбление Президента, народного депутата, работника милиции, народного дружинника, лица,

производящего дознание, следователя, прокурора, судьи, народных заседателей (статьи 170-3, 170-4, 172-1, 191-3 УК).

Ответственность в статье 342 УК различалась в зависимости от потерпевших, в отношении которых было проявлено неуважение к суду –оскорбление участников судебного разбирательства (часть 1), судьи и (или) присяжного заседателя (часть 2).

С момента провозглашения государственного суверенитета 25 октября 1990 года в национальном законодательстве отмечается новый период. Конституцией страны была закреплена неприкосновенность достоинства человека, обязанность уважения прав, свобод, чести и достоинства других лиц.

16 июля 1997 года был принят первый УК Республики Казахстан.

Преступления против чести и достоинства были расположены в главе 1 «Преступления против личности» [9].

Существенная новизна в правовом регулировании первой главы Особенной части УК обусловлена первостепенным значением уголовно-правовой защиты прав, свобод и законных интересов личности.

Среди особенностей уголовного закона отметим также указание в названии главы родового объекта посягательств, использование описательной диспозиции в составе оскорбления, изменение признаков объективной стороны составов, а также введение квалифицирующих признаков.

Согласно статье 130 УК под оскорблением понималось «унижение чести и достоинства другого лица, выраженное в неприличной форме».

В числе квалифицирующих признаков предусматривалось оскорбление «содержащиеся в публичном выступлении, либо в публично демонстрирующемся произведении, либо в средствах массовой информации».

В самостоятельных нормах предусматривалась охрана:

- человеческого достоинства потерпевшего, в случае систематического унижения (статья 102 УК);

- чести и достоинства Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации (статья 317-1 УК);

- национальной чести и достоинства (статья 164 УК);

- общественной нравственности (статья 258 УК);

- участников судебного разбирательства (статья 342 УК).

Действующий УК Республики Казахстан был принят 3 июля 2014 года.

Примечательно, что основной состав оскорбления был сохранен в прежней редакции.

Данное уголовно-наказуемое деяние в соответствии с частью 3 статьи 10 УК Республики Казахстан отнесено к категории уголовных проступков. Формулировка квалифицирующих признаков по сравнению с УК Республики Казахстан 1997 года была изменена на: совершение оскорбления «публично или с использованием средств массовой информации или сетей телекоммуникаций» [10].

Однако в свете указанных изменений не совсем понятна мысль законодателя в части выделения признака «или с использованием сетей телекоммуникаций» как квалифицирующего признака оскорбления.

Главным квалифицирующим признаком оскорбления, закрепленным в части 2 статьи 131 УК, является публичный характер, выраженный в оскорблении другого лица, как в присутствии третьих лиц, так и в средствах массовой информации. В первых двух квалифицирующих признаках логика законодателя понятна с точки

зрения значительного различия между личным оскорблением и публичным оскорблением, поскольку в последнем случае причиняется больший урон чести и достоинству другого человека.

В данном случае возникает неоднозначный вопрос по третьему квалифицирующему признаку, а именно «или с использованием сетей телекоммуникаций».

Использование сетей телекоммуникаций в настоящее время является обыденным и привычным способом коммуникации для любого человека, благодаря широкому распространению информационных технологий.

В связи с чем, не совсем понятно, в чем заключается большая общественная опасность оскорбления при использовании сетей телекоммуникаций

К примеру, если лицо, посредством мессенджера отправит другому человеку личное сообщение оскорбительного характера, то по действующему уголовному законодательству, его действия будут квалифицированы по части 2 статьи 131 УК Республики Казахстан.

Следовательно, в данном конкретном случае законодателем излишне выделен указанный способ совершения не публичного оскорбления как самостоятельного, квалифицирующего признака.

Концепцией правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674, предусмотрена необходимость «... продолжить работу, связанную с актуализацией уголовного законодательства с целью обеспечения эффективной и упреждающей уголовно-правовой охраны конституционных ценностей казахстанского общества» [11].

В связи с чем, в целях реализации принятой Концепции необходимо внесение изменения в диспозицию части 2 статьи 131 УК, изложив ее в следующей редакции: «То же деяние, совершенное публично, либо публично с использованием средств массовой информации или сетей телекоммуникаций».

Анализ и изучение становления отечественного уголовного законодательства за оскорбление позволяет сделать вывод о том, что его дальнейшее развитие должно идти в ногу со временем, с учетом приоритетных задач уголовной политики, направленных на защиту прав и свобод граждан.

Список литературы:

1. Цой Н.А. Развитие уголовного законодательства Республики Казахстан об ответственности за посягательство на честь и достоинство <https://wiselawyer.ru/poleznoe/38270-razvitie-ugolovnogo-zakonodatelstva-respubliki-kazakhstan-otvetstvennosti-posyagatelstvo> (дата обращения: 01.04.2023 г.).

2. Сборник казахского адата. – 1824, 52 с. (дата обращения: 01.04.2023 г.).

3. Соборное Уложение 1649 года, которое применялось на территории нашей страны после присоединения к Российской империи, регулировало ответственность за совершение преступлений против чести и достоинства личности, сохранялись и в дальнейших юридических актах, <http://www.hist.msu.ru/ER/EText/1649.htm> (дата обращения: 01.04.2023 г.).

4. Бабурин В.В., Киселёв С.С. Развитие научных взглядов на содержание уголовной ответственности за преступления против чести и достоинства личности //Научный вестник Омской академии МВД России. - 2012. - № 4 (47), 89 с.

5. Кленова Т.В. Трудный путь института уголовной ответственности за посягательства на честь и достоинство личности, или проблемы целеполагания //Юридический вестник Самарского университета. - 2021. - Т.7. - №2, 184 с.

6. Уголовный кодекс Российской Советской Федеративной Социалистической Республики от 1 июня 1922 года, https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/sov_gos/ugkod_22 (дата обращения: 07.04.2023 г.).

7. Уголовный кодекс Российской Советской Федеративной Социалистической Республики от 22 ноября 1926 года, <https://docs.cntd.ru/document/901757374>(дата обращения: 07.04.2023 г.).

8. Уголовный кодекс Казахской ССР от 22 июля 1959 года, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K590002000> (дата обращения: 07.04.2023 г.).

9. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года, https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/K970000167_/16.07.1997 (дата обращения: 07.04.2023 г.).

10. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 07.04.2023 г.).

11. Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>. (дата обращения: 17.04.2023 г.).

Манарбек Г.М.,

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы

Сот төрелігі академиясының магистранты,

Астана қаласы

ПАРАҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫ ҮШІН ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУ КЕЗІНДЕ СОТТАЛУШЫНЫҢ ЖЕКЕ БАСЫН ЕСКЕРУ

Парақорлық қылмыстары үшін жаза тағайындау кезінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (әрі қарай – ҚР ҚК) тиісті бабында көзделген жазаның түрлері мен шектері, қылмыстың санаты, субъектісі, жасалу жағдайына байланысты қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар, сондай-ақ ҚР Жоғарғы Сотының жаза тағайындау мен сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарауға байланысты нормативтік қаулыларының ережелері ескерілуі тиіс.

Сот жаза тағайындағанда ҚР Жоғарғы Сотының «Қылмыстық жазаны тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысының ережелерін ескере отырып, қылмыстық жазаның тым жеңіл немесе тым қатаң түрінің тағайындалуына жол бермей, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамға қауіптілік сипаты мен дәрежесін негізге алуға міндетті [1].

Сотқа ең оңтайлы жаза түрі мен мөлшерін таңдауға септігін тигізетін жазаны жеке даралау құралдарының қатарында қылмыстық заңда «қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамға қауіптілік сипаты мен дәрежесі, кінәлі адамның жеке басы, оның ішінде құқық бұзушылық жасағанға дейінгі және одан кейінгі оның мінез-құлқы, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар, сондай-ақ тағайындалған жазаның сотталған адамның түзелуіне және оның

отбасының немесе оның асырауындағы адамдардың тіршілік жағдайына ықпалы» аталған (ҚР ҚК-нің 52-баб. 3-бөл.) [2].

Сот тәжірибесінде парақорлық қылмыстары үшін жаза тағайындау барысында, бір жағынан, өте маңызды, ал екінші жағынан ең күрделі мәселелердің бірі – сотталушының жеке басын анықтау және ескеру болып табылады. Сол себепті осы мақала аясында парақорлық қылмыстары үшін жаза тағайындау практикасында сотталушының жеке бас ерекшеліктерін анықтаудың және ескерудің маңыздылығын көрсету мақсатында сот актілеріне талдау жасалды.

Отандық әдебиеттерді зерделеу барысында көптеген отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері зерделеніп, олардың ішінен мақала тақырыбымен тікелей байланысы бар еңбектер пайдаланылды [3; 4]. Алайда парақорлық үшін жаза тағайындағанда кінәлінің жеке бас ерекшеліктерін ескерудің сот үкімін қабылдаудағы маңыздылығына арналған жұмыстар жоқтың қасы.

Сот жаза тағайындағанда кінәлі адамның жеке басына қатысты мән-жайларды анықтап, ерекше зерделеуі тиіс. Осыған сәйкес ресей авторларының пікірлеріне назар аударғанды жөн көрдік.

Т.И. Эрхитуеваның пікірінше, көбінесе соттар жаза тағайындау кезінде жазаны таңдаудың заңмен бекітілген критерийлерін ескергенін атап өтумен шектеледі, бірақ үкімде мұндай тіркестің болуы соттар жазаны тағайындау кезінде оларды шынымен ескерді дегенді білдірмейді [5].

Үкімдердің уәждеу бөлігін талдаған В.Н. Бурлаков соттар үкімдерде жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларға шешуші мән беретінін, кінәлі адамның жеке басы туралы ақпарат көлемінің аздығын, үкімдердің кінәлі адамның жеке басын сипаттауға арналған бөлігі үш мән-жайдан аспайтынын жазады [6].

Н.М. Становский соттың кінәлінің жеке басының сипаттамасына қатысты барлық деректерді тексеріп, анықтау міндетін қылмыстық жазаның алдына әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруден басқа, сотталған адамды түзеу және жаңа қылмыстардың алдын алу мақсаты қойылатынымен түсіндіреді. Ғалымның ойынша, қылмыс жасаған адамның жеке басы туралы жалпы мәліметтер оның физикалық және психикалық жағдайын, әлеуметтік және құқықтық мәртебесін қамтуы тиіс [7].

Ресей заңгері А.З. Хун бұл елдің Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасының үкімдердің басым бөлігін бұзуының себебі ретінде сотталғандардың жеке басын және жасалған қылмыстық әрекеттерді қате анықтау болып табылады деп көрсеткеніне назар аударады [8].

Парақорлық қылмыстары (ҚР ҚК-нің 366-368 баптары) бойынша шығарылған сот актілерін талдау ресейлік авторлар көтерген проблема біздің елге де тән екенін, үкімдерде сотталушының жеке басы туралы ақпарат көлемі мардымсыз болатынын көрсетті.

Үкімдердің уәждеу бөлігінде ҚК-нің 52-баб. 3-бөлігіне сілтеме жасалғанымен, көптеген жағдайларда соттардың жаза тағайындай отырып, сотталушының жеке басын шын мәнінде ескергені күмән тудырады. Соттар жаза тағайындағанда сотталушының жеке басын сипаттайтын мәліметтер қатарында негізінен кінәсін мойындауды, жас балаларының болуын, бұрын сотталмағандығын, қылмыстың төтенше жағдай кезінде жасалуын, қылмыстың бірнеше рет жасалуын, қабылдаған антын бұзу сияқты мән-жайларды назарға алады. Алайда, аталған мән-жайлардың бірқатары қылмыстық заңнамаға сәйкес жазаны жеңілдететін немесе ауырлататын

мән-жайлар болып табылады. Сонымен қатар кейбір үкімдерде соттар анықталған жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды жаза тағайындағанда ескермегенін байқауға болады.

Мысалы, сотталушы Б. ҚК-нің 366-баб. 3-бөл. 1-тармағы бойынша (ауыр санаттағы қылмыс) кінәлі деп танылып, оған негізгі жаза ретінде параның отыз бес еселенген сомасы, яғни 700 000 теңге мөлшерінде айыппұл салынған және қосымша жаза ретінде ҚК-нің 50-баб. 2-бөлігінде көрсетілген лауазымдарды атқару құқығынан өмір бойына айыру тағайындалған [9].

Заң талаптарына сәйкес соттар қылмыстық істі қарап, жаза тағайындаған кезде мән-жайлардың белгілі бір жиынтығын ескеруге міндетті (ҚК-нің 52-баб. 3-бөл.) [2]. Ал ҚР Жоғарғы Сотының «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысының 5-тармағына сәйкес жаза тағайындау кезінде сот әр сотталушыға қатысты оның жауаптылығы пен жазасын жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды міндетті түрде үкімде көрсетуге тиіс [1].

Алайда аталған қылмыстық іс бойынша үкімнің уәждеу бөлігінде сотталушы Б.-ға қатысты оның жауаптылығы мен жазасын жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар мүлдем көрсетілмеген. Осылайша жергілікті сот тарапынан ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысында тікелей көрсетілген талаптар бұзылған. Сотқа кінәні мойындау туралы мәміле нысанындағы процестік келісіммен келіп түскен қылмыстық іс бойынша тараптар шағымданбағандықтан, сот үкімі заңды күшіне енген.

Сотталушының жеке басы, атап айтқанда оның мінез-құлқы туралы жан-жақты және толық пікір қалыптастыруға мүмкіндік беретін мәліметтердің қатарында ҚР Жоғарғы Соты мыналарды атайды: сотталушының денсаулығы, еңбекке қабілеттілігі, еңбекке, білімге көзқарасы, соттылығы және отбасылық жағдайы [1].

Әрине, сотталушының жеке басына қатысты мәліметтер аталғандармен шектелмейді. Арнайы әдебиетте кінәлінің жеке басын ескеру кезінде келесі мән-жайларға назар аудару ұсынылады:

1) Өмірбаяндық мәні бар жалпы сипаттағы деректер (аты-жөні; туған жері; жұмысы; азаматтығы; ұлты, білімі; тұрғылықты жері; ауруларын көрсете отырып, денсаулық жағдайы).

2) Сотталушының қылмыс жасағанға дейінгі сипаттамасы (шығу тегі; тәрбиеленген отбасы; алған тәрбиесі; балалық шақтағы оқуға қатынасы; еңбекке қатынасы; әріптестерімен қарым-қатынасы; жұмысы бойынша көтермелеу және жазалау шаралары; мінездемеде көрсетілген ерекше қасиеттері; отбасылық жағдайы, отбасы құрамы, балалар саны, отбасылық қатынастар, балаларға қарым-қатынасы; материалдық жағдайы; бос уақытын өткізуі; бұрын құқық бұзушылық жасауы (қандай, жазаны қалай қабылдады); егер бұрын қылмыс жасаған болса, қашан, қанша рет, жазасын қайда және қалай өтегені; кейін не істеді, қандай өмір салтын ұстанды).

3) Сотталушының қылмыс жасағаннан кейінгі сипаттамасы (қылмысты жасау барысында; дереу қылмыс жасалғаннан кейін; тергеу кезінде; сот талқылауы кезінде) [10, 33-34 б.].

Мәселен, Жамбыл облысы Жуалы аудандық сотының үкімімен ҚК-нің 366-баб. 2-бөлігі бойынша кінәлі деп танылған Б.-ға 1 млн 500 мың теңге мөлшерінде айыппұл салынып, ол ҚК-нің 50-бабының 2-бөлігінде көрсетілген лауазымдарды атқару құқығынан өмір бойына айырылған. Б.-ға жаза тағайындау барысында сот

оның қылмыстық жауаптылығы мен жазасын жеңілдететін мән-жайлар ретінде оның тұрғылықты мекен-жайы бойынша жағымды мінезделетінін, бұрын қылмыстық жауаптылыққа тартылмағанын, кінәсін мойындап шын жүректен өкінгенін ескеріп, бас бостандығынан айырмаған. Сотталушы айыппұлды мемлекет пайдасына толық төлеген.

Апелляциялық сатыдағы соттың қаулысымен сот үкімі негізгі жаза тағайындау бөлігінде өзгертіліп, Б.-ға ҚК-нің 55-баб. 4-бөлігі қолданылып, 2 жылға бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалған. Сот алқасы өз шешімін бірінші сатыдағы сот тағайындаған жазаның қылмыстың қоғамдық қауіптілік сипатына және кінәлінің жеке басына сәйкес келмейтіндігімен уәждеген.

Бірақ осындай шешім шығара отырып, апелляциялық сот Б.-ның айыппұл жазасын толық төлеп қойғанын есепке алмаған. Сол себептен ҚР Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасы сотталған Б.-ға қатысты апелляциялық сот алқасы қаулысының күшін жойып, бірінші сатыдағы соттың үкімін өзгеріссіз қалдырды [11].

ҚР Жоғарғы Соты «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысының 1-тармағында сотталушының жеке басына қатысты мәліметтердің, жазаның түрі мен мөлшерін белгілеу үшін елеулі мәні бар екеніне ерекше назар аударады [1].

Еліміздің қолданыстағы қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнамасының жаза тағайындау мәселелерін реттейтін нормаларын дұрыс және біркелкі қолдану мақсатында ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы қабылданғанымен, кейбір соттар ондағы талаптарды сақтамай, қоғамда сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін тағайындалған жазаларға қатысты түсінбеушілік жиі туындап жатады.

Осындай түсінбеушіліктердің алдын алуға және қылмыс пен жазаның арасындағы сәйкестікті сақтауға, біздің ойымызша, соттардың жазаны жеке даралаудың қылмыстық заңмен көзделген құралдарын орынды және теңгерімді қолдануы септігін тигізе алады.

Әдебиетте кінәлінің іс-әрекетіне, жеке басына қатысты мән-жайларды бағалаудың баллдық моделі ұсынылады. В.И. Курляндскийдің пікірінше, жазаны анықтау нәтижесінде алынған баллдардың көлемін жаза тағайындауда бағаланатын баллдардың санына бөлу арқылы жекелеген жазалардың қатандығына сәйкес келетін көрсеткіш алуға болады. Автор баллдық жүйе судьялардың жаза тағайындау кезінде өрескел қателіктерден аулақ болуына мүмкіндік береді деп пайымдайды [10].

Тақырыпты түйіндей келе, жаза тағайындау кезінде өрескел қателіктерге жол бермеу мақсатында ҚР Жоғарғы Сотының «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысына кінәлі адамның жеке басының белгілерін дұрыс тарқатып анықтауға мүмкіндік беретін толықтырулар енгізу қажет деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S> (жүгінген күні: 17.04.2023).

2. [Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі.](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгінген күні: 02.04.2023).
3. Балгынтаев А.О. Некоторые вопросы назначения уголовного наказания по уголовным делам, связанным с получением взятки. // Ғылым (халықаралық ғылыми журнал). – 2018. - №3. – Б.42-47.
4. [Атчибаева Э. Жемқорлыққа жаза тағайындау формуласын енгізген абзал // Заң газеті. – 2020. – №10.](#)
5. Эрхитуева Т.И. Проблемы назначения наказания по уголовному законодательству Российской Федерации. // Вестник Бурятского государственного университета. – 2015. – № 2 (2).
6. Бурлаков В.Н. Назначение наказания и личность преступника. Теоретические, правовые и методические вопросы. – СПб.: Юридический центр, 2017.
7. Становский Н.М. Назначение наказания. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 1999. 480 с.
8. Хун А.З. Учет личности виновного при назначении наказания. Краснодарский университет МВД России. // Общество и право. – 2010. – №5 (32).
9. Манғыстау облысы Ақтау қалалық сотының 2022 жылғы 5 шілдедегі үкімі, іс №4710-22-00-1/341іс <https://office.sud.kz/>
10. Биебаева А.А. Теория и практика назначения наказания: Учеб. пособие. – Караганда: Изд-во ТОО «Санат-полиграфия», 2005. – 120 с.
11. Апелляциялық саты сотталушының айыппұл жазасын толық төлегеніне қарамастан, тағайындалған жаза қылмыстың сипатына, қоғамдық қауіптілігіне және оның жеке басына сәйкес келмейді деген тұжырым жасап, айыптау үкімінің жаза тағайындау бөлігін заңсыз өзгерткен. // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Бюллетені. – 2022. №10. – Б. 15-17.
12. Курляндский В.И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности. / Основные направления борьбы с преступностью. – М., 1975. – С. 93–95.

*Меллятов А.А.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

БЕСПОМОЩНОЕ СОСТОЯНИЕ ПОТЕРПЕВШЕГО В СОСТАВАХ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ ОБЗОР

Конституция Республики Казахстан включает в себя важный раздел, посвященный вопросам защиты личности. В этом разделе особое внимание уделяется строгой охране прав личности, включая их защиту с помощью уголовного законодательства.

Концепция правовой политики до 2030 года подразумевает продолжение работы по обновлению уголовного законодательства с целью обеспечения эффективной и проактивной защиты конституционных ценностей казахстанского общества. [1, с.7].

Хотя количество насильственных преступлений против беспомощных лиц относительно невелико в общей структуре преступности, их общественная опасность высока по характеру и степени. Виновные лица, прибегая к различным обстоятельствам, в силу которых потерпевшие не могут осознать совершаемые с ними действия или осознают, но не в состоянии противостоять им, серьезно нарушают права потерпевших, нанося им моральный и физический урон.

В действующем уголовном законе нашей страны существуют различные подходы к учету особенностей личности потерпевшего при решении вопроса об основании уголовной ответственности. В частности, в основных составах половых преступлений выделен признак «с использованием беспомощного состояния» потерпевшей или потерпевшего.

Это означает, что при наличии данного признака, уголовная ответственность может быть установлена в большей степени или особым образом для преступника, осознанно воспользовавшегося беспомощным состоянием жертвы.

Беспомощность потерпевшего учтена в качестве квалифицирующего признака в следующих составах преступлений: убийство (п.3) ч.2 ст.99 УК РК), доведение до самоубийства (п.1) ч.2 ст.99 УК РК), умышленное причинение тяжкого вреда здоровью (п.3) ч.2 ст.106 УК РК), умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью (п.3) ч.2 ст.107 УК РК) и истязание (п.1) ч.2 ст.110 УК РК). При этом, в этих статьях рассматриваемый признак сформулирован несколько иначе – «в отношении лица, заведомо находящегося в беспомощном состоянии для виновного».

Статьей 54 действующего УК РК предусмотрено, что совершение уголовного правонарушения в отношении «малолетнего, другого беззащитного или лица, находящегося в беспомощном состоянии» является обстоятельством, которое усиливает уголовную ответственность и наказание.

Рассмотрим исторические аспекты установления уголовной ответственности за изнасилование и убийство лица, находящегося в беспомощном состоянии.

В традиционном казахском обычном праве изнасилование женщин рассматривалось как одно из наиболее серьезных преступлений в сфере семейно-брачных отношений. Отмечается, что нормы этого правового порядка были направлены не столько на защиту личной свободы и сексуальной неприкосновенности женщин, сколько на поддержание традиционных патриархально-семейных отношений, защиту прав главы семьи (как правило, мужчины) и в конечном счете интересов феодалов в обществе [2, с. 47].

Существовали различия между уголовно наказуемыми и не наказуемыми формами убийства, а именно между убийством с прямым умыслом и убийством по неосторожности. Отдельные категории убийств, такие как убийство беременных женщин, убийство младенцев, не являющихся собственными детьми, рассматривались как убийства при наличии обстоятельств, которые отягчали вину.

С начала второй половины XIX века, с момента принятия казахскими ханами подданства Российской империи, на территории казахской степи начали применяться законы России, включая Соборное Уложение 1649 года, Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года и Уголовное Уложение 1903 года.

В дальнейшем развитие отечественного уголовного законодательства вступило в следующую стадию после установления советской власти на территории

Казахстана. Так уголовным кодексом Российской Советской Федеративной Социалистической Республики 1922 года, предусматривались отдельные разделы, посвященные преступлениям, связанным с нарушением прав жизни, здоровья, свободы и достоинства личности. В рамках главы 5 этого Кодекса выделены два отдельных раздела: «Убийство» и «Преступления в сфере половых отношений» [3, с.135-136].

В соответствии со статьей 142 УК 1922 года предусматривалось, что совершение преступления «с использованием беспомощного положения убитого» является одним из отягчающих обстоятельств. Относительно изнасилования, оно было определено как «половое сношение с применением физического или психического насилия, либо путем использования беспомощного состояния потерпевшего лица».

В кодексе Российской Советской Федеративной Социалистической Республики 1926 года законодатель в основном сохранял систему половых преступлений, но внес изменения в формулировку состава изнасилования. Согласно статье 153 Кодекса, изнасилование определялось как «половое сношение с применением физического насилия, угроз, запугивания или с использованием путем обмана беспомощного состояния потерпевшего лица». [4].

Следующим шагом развития являлся период с 1959 по 1961 годы, когда в союзных республиках приняты уголовные кодексы. Уголовный кодекс Казахской Советской Социалистической Республики от 22 июля 1959 года не содержал квалифицирующего признака в отношении убийства беспомощного лица.

Впервые в статье 101 Кодекса введен отдельный заголовок «Изнасилование». Кроме того, был конкретизирован признак потерпевшего, путем указания на женский пол.

Пленум Верховного Суда Республики Казахстан 23 апреля 1993 года принял постановление №1 «О практике применения судами законодательства, регламентирующего ответственность за изнасилование». Постановление было принято с целью разрешить вопросы, возникающие в судебной практике, по квалификации изнасилования.

Первым Уголовным кодексом Независимого Казахстана от 16 июля 1997 года норма об ответственности за убийство была дополнена квалифицирующим признаком «лица, заведомо для виновного находящегося в беспомощном состоянии» (часть 2 статьи 96 УК).

Норма об изнасиловании сохранила прежнюю редакцию (статья 120 УК). И впервые в отечественном уголовном законодательстве введена ответственность за насильственные действия сексуального характера (статья 121 УК).

Разнообразие преступных действий, их широкое распространение и сложность в их классификации стали движущей силой для последующего улучшения уголовного законодательства.

Действующий Уголовный кодекс РК принят 3 июля 2014 года. В нем исследуемый признак сохранился в составах преступлений против жизни, здоровья, половой свободы и неприкосновенности [5].

Также следует отметить, что с целью установления единых подходов к рассмотрению уголовных дел, 11 мая 2007 года были приняты Нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан №1 «О квалификации некоторых преступлений против жизни и здоровья человека» [6] и №4 «О

некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера» [7].

Согласно публично доступным отчетам Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, данные о зарегистрированных насильственных преступлениях против беспомощных лиц в период с 2015 по 2022 годы представляют смешанную динамику.

В общем количестве зарегистрированных дел насильственные действия сексуального характера в отношении беспомощных лиц (потерпевших) наблюдаются гораздо реже. Это связано с тем, что данные о таких преступлениях имеют высокую латентность, поскольку жертвы и их законные представители часто не сообщают о насилии в полицию. Это может быть вызвано страхом перед мстью, страхом осуждения и другими субъективными причинами. Поэтому такие события становятся известными правоохранительным органам позже, например, когда потерпевший обращается за медицинской помощью или в связи с другими обстоятельствами.

К примеру, в 2015 году зарегистрировано только одно преступление, предусмотренное пунктом 3) части 2 статьи 106 УК РК. В 2018 году и 2021 году зарегистрировано по одному случаю преступления, предусмотренного пунктом 1) части 2 статьи 110 УК РК.

За все время действия уголовного закона не выявлено ни одного случая совершения преступлений, предусмотренных пунктом 3) части 2 статьи 107, пунктом 1) части 2 статьи 116 УК РК.

На текущий момент однозначного понятия «беспомощности» не сформулировано, и механизм определения такого состояния не разъяснен. Судебное и доктринальное толкование этого термина зависит от контекста соответствующих статей уголовного закона. В Нормативных постановлениях, принятых 11 мая 2007 года, существуют различия в понимании беспомощного состояния.

С учетом указанных нормативных постановлений можно сделать вывод, что понятие «беспомощное состояние» является субъективным и оценочным. Оно фактически не определено законом или иным нормативным правовым актом, а зависит от правосознания и толкования правоприменителя, который использует данную норму, учитывая своё субъективное понимание и особенности конкретного дела.

Отсутствие единообразного нормативного определения и механизма оценки беспомощного состояния ведет к неоднозначной судебной практике при рассмотрении уголовных дел, связанных с данной категорией лиц. Это может приводить как к широкому толкованию понятия, так и к его узкому толкованию путем применения к ограниченному кругу деяний.

Мы солидарны с мнением, что к беспомощному состоянию следует отнести неспособность потерпевшей (потерпевшего) в силу своего физического или психического состояния правильно понимать характер и значение совершаемых в отношении него действий, или оказывать сопротивление виновному в момент преступного посягательства. При этом факторы, обуславливающие такое физическое или психическое состояние (малолетний возраст, старческая немощность, физическая недостаточность, умственная неразвитость либо бессознательное состояние, вызванное тяжелым опьянением, гипнотическим или естественным сном), должны оцениваться через призму индивидуальных психических,

физических особенностей лица. Полагаем возможным признать беспомощным состоянием беременность, так как в таком положении (особенно на поздних сроках) женщина становится более уязвимой. Это связано с физиологическими изменениями, происходящих в организме женщины, которые не позволяют ей оказать должное сопротивление виновному, так и эмоциональными, ведь женщина испытывает повышенную ответственность за состояние своего здоровья и ребенка.

Кроме того, в качестве одного из механизмов определения беспомощного состояния предлагается обязательное проведение на стадии досудебного расследования медицинского исследования или судебной экспертизы в отношении указанной категории потерпевших, с учетом их индивидуальных физических и психологических особенностей.

В целом, беспомощное состояние потерпевшего имеет важное уголовно-правое значение как обязательный, квалифицирующий признак и как обстоятельство, отягчающее наказание.

Список литературы:

1. «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 07.04.2023 г.).

2. Культелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов (с момента присоединения Казахстана к России до установления советской власти). - Караганды, 2004. - 302 с.

3. Голдякова И.Т. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. - М., 1953. - 635 с.

4. Борзенкова Г.Н. и Комисарова В.С. Курс уголовного права. Том 4. Особенная часть. <http://vuzlib.net/beta3/html/> (дата обращения: 07.04.2023 г.).

5. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000292#z138> (дата обращения: 08.04.2023 г.).

6. «О квалификации некоторых уголовных правонарушений против жизни и здоровья человека» Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан №1 от 11 мая 2007 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000001S> (дата обращения: 10.04.2023 г.).

7. «О некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера» Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан №4 от 11 мая 2007 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000004S> (дата обращения: 10.04.2023 г.).

*Муслим Али Д.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном суде Республики Казахстан,
город Астана*

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СОГЛАШЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ КАЗАХСТАНА

На сегодняшний день законодатель пытается ускорить и сократить процедуры расследования и изучения уголовных дел.

За годы независимости Казахстану удалось добиться значительных успехов в уголовном судопроизводстве, в частности, путем введения различных сокращенных процедур. Одним из таких институтов является новый институт процессуального соглашения, или соглашения с правосудием.

В мировой практике соглашение с правосудием (institute of procedural agreement) довольно успешно применяется во многих зарубежных странах, таких как: США, Российская Федерация, Украина, Грузия, Литва, Латвия, Эстония и др.

Институт процессуального соглашения работает в Казахстане более 9 лет. Однако его потенциал не полностью реализован правоохранительными органами.

Раздел 13 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее - УПК) регулирует заключение процессуального соглашения.

Расследование уголовных дел в рамках заключенного процессуального соглашения производится: в форме сделки о признании вины и в форме соглашения о сотрудничестве [1].

На сегодняшний день практика применения института процессуального соглашения следующая. Согласно статистическим данным Комитета правовой статистики и специальных учетов Республики Казахстан за 2 месяца 2023 года по республике из 4 812 дел направленных в суд прокурором, заключено 407 процессуальных соглашений о признании вины. В 2022 году из 29 822 дел – 2479 процессуальных соглашений, в 2021 году из 30 587 дел - 2060 процессуальных соглашений, в 2020 году – из 35 912 дел - 2605 процессуальных соглашений.

Показатели применения процессуального соглашения о сотрудничестве следующие: за 2 месяца 2023 года по республике из 4 812 дел направленных в суд прокурором, процессуальных соглашений о сотрудничестве не заключалось. В 2022 и 2021 годах заключено 8 и 9 процессуальных соглашений о сотрудничестве, в 2020 году – лишь 6 [2].

Из указанной статистики можно прийти к выводу о том, что в основной своей массе, чаще всего применяется процессуальное соглашение о признании вины. Из общего количества направленных в суд уголовных дел, доля процессуальных соглашений о признании вины составляет 10% дел, о сотрудничестве лишь 0,02%.

Как показывает практика, институт процессуального соглашения применяется достаточно широко. Данный институт процессуального соглашения активно применяется как органами полиции, так и иными правоохранительными органами.

Сделка о признании вины (institute of procedural agreement) заключается при соблюдении таких условий как (статья 613 УПК):

- желание подозреваемого (обвиняемого) добровольно заключить процессуальное соглашение;

- подозреваемый (обвиняемый) не оспаривают предъявленное обвинение и имеющиеся по уголовному делу доказательства;

- согласие потерпевшего заключить процессуальное соглашение [1].

Между тем, при заключении процессуального соглашения о сотрудничестве согласие потерпевшего не требуется.

Уголовно-процессуальное законодательство в целом дает определение процессуального соглашения. В статье 7 УПК РК процессуальным соглашением является соглашение, заключенное между прокурором и подозреваемым, обвиняемым, которое заключается на любой стадии уголовного судопроизводства, в порядке предусмотренном УПК.

В данном случае дается понимание одновременно двух процессуальных соглашений о признании вины и о сотрудничестве. Между тем указанные процессуальные соглашения имеют разную юридическую природу. В связи с этим, на наш взгляд, указанные процессуальные соглашения необходимо различать, в первую очередь по понятийному аппарату.

Несмотря на имеющиеся существенные различия двух процессуальных соглашений, в УПК и других нормативно-правовых актах отсутствует понятие процессуального соглашения о сотрудничестве.

Существенная разница между соглашением о признании вины и соглашением о сотрудничестве создает необходимость разработки понятийного аппарата в действующем уголовно-процессуальном законодательстве.

Напомним, что в статье 382 УПК предусмотрено, что по делам о преступлениях небольшой, средней тяжести, а также тяжких преступлениях производится сокращенный порядок судебного разбирательства. Следовательно, под сокращенный порядок судебного разбирательства подпадает заключение процессуального соглашения.

Однако, процессуальное соглашение о сотрудничестве включает категории особо тяжких преступлений, сам факт которого исключает использование сокращенного порядка производства. В результате чего, определить смягчающие обстоятельства при заключении процессуального соглашения довольно сложно.

В законе указывается лишь стадия, при которой рассматривается сделка о сотрудничестве. Остается не ясным, каким образом осуществляется порядок производства уголовных дел при заключении процессуального соглашения о сотрудничестве (общий, сокращенный). Законодатель не придал им существенного значения. В уголовно-процессуальном законодательстве они не расписаны.

В качестве компенсации лицо, заключившее процессуальное соглашение, в соответствии с нормами Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК) получает менее строгое наказание, чем предусмотрено санкцией соответствующей статьи.

Часть 6 статьи 619 УПК оговаривает стороны, с кем заключается процессуальное соглашение о сотрудничестве. При этом, не указывается какой размер и вид наказания должен применить прокурор для дальнейшего ходатайствования перед судом. Примечательно, что уголовно-процессуальное законодательство предусмотрело размер и вид наказания при заключении процессуального соглашения о признании вины (часть 1 статьи 616 УПК). Тем

самым нарушается право подозреваемого (обвиняемого) знать какие преимущества у него имеются при заключении процессуального соглашения. Более того, от него заранее требуется сообщить сведения или совершить действия для дальнейшего заключения процессуального соглашения с правоохранительными органами. В этой связи, необходимо дополнить ч.6 ст.619 УПК следующим текстом “В процессуальном соглашении о сотрудничестве должны быть указаны вид и размер наказания, о котором будет ходатайствовать прокурор перед судом”.

При заключении процессуального соглашения как при признании вины, так и в форме сотрудничества статьей 55 УК предусмотрен одинаковый размер наказания в виде сокращения срока предусмотренного наказания на половину.

Между тем, предотвращенный вред и общественная опасность преступлений, совершенных преступной группой, особо тяжких преступлений, экстремистских и террористических преступлений при соглашении на сотрудничество являются более существенными и значительными чем преступления, совершенные лицом, согласившимся на признание своей вины при процессуальном соглашении.

Согласно части 1 статьи 67 УК лицо, выполнившее все условия процессуального соглашения, может быть освобождено от уголовной ответственности.

При этом не расписаны какие именно условия подразумевает законодатель. Если процессуальное соглашение о сотрудничестве заключено, а позже лицо от него отказывается, при этом предоставив необходимую информацию, возможность использования такого рода информации для раскрытия преступлений представляется неоднозначной. С одной стороны, законом утверждается категорический запрет на использование полученной информации в качестве доказательств. Аргументы заключаются в возможных угрозах жизни, здоровью и репутации инициатора сотрудничества и членов его семьи, а также не урегулированным законодательством в вопросе о защите конфиденциальных данных и их источнике.

Принимая во внимание тяжесть совершенного преступления и важность его раскрытия для восстановления справедливости в обществе, полагаем необходимым использовать полученные сведения от подозреваемого, обвиняемого в целях раскрытия особо тяжких преступлений, даже в случае последующего отказа данного лица от ранее заключенного процессуального соглашения о сотрудничестве. При этом, в уголовно-процессуальном законодательстве необходимо разъяснить лицу о том, что в случае отказа от заключения процессуального соглашения, полученные сведения будут использованы в рамках уголовного дела (поскольку они способствуют раскрытию особо тяжких преступлений).

В то же время в законе не уточняется, какая именно информация или действия должны быть предприняты для заключения соглашения о процессуальном сотрудничестве. Нет четкого понимания, какие условия должны выполнять лица, заключившие соглашение о сотрудничестве. Например, если лицо способствует раскрытию двух или более преступлений или если лицо, заключившее процессуальное соглашение, совершает одно или два действия, остается неясным, за какое именно действие оно подлежит освобождению от ответственности.

Полагаем необходимым закрепить в УПК перечень действий, которые может выполнить подозреваемый (обвиняемый) в целях содействия расследованию. В него должны входить лишь такие обстоятельства, относительно фактов и обстоятельств

преступления, которые известны подозреваемому и исполнение которых зависит от его воли. Данная норма будет способствовать защите прав подозреваемого (обвиняемого) от дополнительных необоснованных требований со стороны сотрудников правоохранительных органов.

При заключении процессуального соглашения о сотрудничестве подозреваемый обязуется совершить действия, которые будут способствовать раскрытию и расследованию преступлений, помогут изобличить соучастников данных преступлений, а также помогут найти имущество добытого незаконным способом. В результате чего следственный орган достигнет необходимых целей по делу, а также увеличит раскрываемость по другим уголовным делам, представляющим особую опасность для общества. Кроме того, лицо заключившее процессуальное соглашение сможет свободно дать показания по поводу своих собственных действий, действия соучастников, роли каждого из них по уголовному делу, планируемых преступлений, о вещественных доказательствах и других важных сведений.

Упущением в законе также является отсутствие условий, касающихся действий лица, заключившего процессуальное соглашение, непосредственно участвовавшего в преступных действиях, который будет давать показания против своих же противоправных действий и каким образом орган уголовного преследования будет их оценивать. Возможно следственный орган признает указанные доказательства недопустимыми в отношении лица, заключившего соглашение или учтет заключение соглашения в качестве смягчающего обстоятельства остается открытым.

Указанные выше обстоятельства при их применении будут способствовать усилению института процессуального соглашения о сотрудничестве.

При заключении процессуального соглашения о признании вины, орган досудебного расследования обязан провести сбор необходимых доказательств в сокращенном порядке, после чего направляет материалы надзирающему прокурору.

Однако на практике возникают проблемы применения данного института. В свою очередь прокурор, после изучения процессуального соглашения, при отсутствии процессуальных нарушений направляет его в суд. В суде участников уголовного процесса не знакомят с материалами уголовного дела, поскольку дело рассматривается в сокращенном порядке. Как показывает практика в суде устанавливаются случаи, когда подозреваемый, обвиняемый под давлением органа досудебного расследования был вынужден заключить процессуальное соглашение о признании вины и фактически не ознакомился с материалами дела. Орган досудебного расследования ввиду отсутствия достаточных доказательств, вынуждает подозреваемого, обвиняемого заключить процессуальное соглашение о признании вины, облегчая себе работу ограничившись формальным сбором доказательств по делу. Уже будучи в суде подозреваемый, обвиняемый изучив материалы дела отказывается от процессуального соглашения о признании вины.

Необходимо также обратить внимание на то, что в УПК отсутствует порядок отказа сторон от заключения процессуального соглашения о сотрудничестве, а также использование информации правоохранительными органами, полученной при заключении процессуального соглашения.

Если лицо отказалось заключить процессуальное соглашение о сотрудничестве, то возможность использования такого рода информации для раскрытия особо тяжких преступлений нам представляется неоднозначной. С одной стороны,

утверждается категорический законодательный запрет на использование полученной информации в процедурных и оперативно-следственных доказательствах. Основной причиной таких запретов являются возможные угрозы жизни, здоровью и репутации инициатора сотрудничества и членов его семьи, а также в несовершенстве защиты конфиденциальных данных лиц и их происхождения [3, с.74-75].

С другой стороны, поскольку угроза общественной безопасности является достаточно высокой и опасной, вполне оправданно использовать и применить указанную информацию органами досудебного расследования для предотвращения тяжких последствий при совершении экстремистских, террористических и особо тяжких преступлениях.

Статьей 621 УПК предусмотрено, что прокурор принимает меры к выполнению условий процессуального соглашения о сотрудничестве лишь в случаях избличения лиц, совершивших особо тяжкие преступления, преступления в составе преступной группы, экстремистские и террористические преступления. Однако в случае прекращения уголовных дел в отношении данных лиц по не реабилитирующим основаниям в законе ничего не сказано.

Проведенный опрос судей показал, что институт процессуального соглашения нуждается в доработке. В частности сделка о сотрудничестве в суды практически не поступает. Основной причиной отсутствия, по мнению судей, является несовершенство некоторых норм закона, касающихся применения согласительных процедур; отсутствие разъяснительной работы правоохранительными органами, адвокатами, который представляет интересы лица; отсутствие судебно-следственной практики, а также боязнь лиц заключать сделку с правосудием. Судьи сходятся в мнении о том, что по опыту зарубежных стран, данный институт необходим, он позволит оперативно расследовать уголовные дела и уменьшить нагрузку на органы досудебного расследования и суды [4].

Анкетирование было проведено на базе Сарыаркинского районного суда №2 города Астаны. В качестве респондентов были выбраны судьи суда со стажем более 8 лет. Им предоставлена анкета с соответствующими вопросами. Исходя из ответов на вопрос, имелись ли в Вашем производстве дела по процессуальному соглашению о сотрудничестве, был установлен, что дела указанной категории не поступали.

1. На вопрос, по какой причине данное процессуальное соглашение не поступает в суды, получены следующие ответы: низкая разъяснительная процедура органов ведущих уголовный процесс; отсутствие судебно-следственной практики; несовершенство некоторых норм закона, касающихся применения согласительных процедур; не разъяснение норм соглашения о сотрудничестве со стороны адвокатов; необходимость согласования процедуры заключения соглашения с Генеральным прокурором Республики Казахстан; отсутствие желания и страха со стороны подозреваемых, обвиняемых».

2. На вопрос, каким должно быть процессуальное соглашение о сотрудничестве, получены следующие ответы: предусмотреть норму о предоставлении безопасного места для лиц, согласившихся на сделку, а также лицо не должно содержаться в одной камере с другими соучастниками преступления; процессуальное соглашение должно содержать условие по смягчению наказания, а также обеспечивать его безопасность; сделка должна быть в письменной форме, с указанием как условий исполнения, так и условий не исполнения соглашения.

3. Третий вопрос в анкете сформулирован следующим образом: нужен ли институт процессуального соглашения? В ходе анкетирования были получены следующие ответы: указанный институт нужен, необходимо принять законы, смягчающие наказание и усилить праворазъяснительную работу; данный институт необходим, по опыту зарубежных стран, поскольку, при введении данного института увеличится оперативность расследования уголовных дел, появится новый инструмент для выявления организованной преступности, преступного сообщества и т.д.; институт процессуального соглашения о сотрудничестве необходимо развивать, при этом предусмотрев смягчение наказания лицу, изъявившему желание его заключить.

Как видно из результатов анкетирования, все респонденты считают необходимым дальнейшее развитие института соглашения. При этом, опрашиваемые солидарны во мнении смягчить наказание лицу, заключившему соглашение. Одним из главных критериев отсутствия на практике процессуальных соглашений о сотрудничестве является несовершенство уголовного законодательства, низкая разъяснительная работа правоохранительных органов, адвокатов, а также выгод для лица, заключившего соглашение.

На основании вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что роль суда при заключении процессуального соглашения является существенной, поскольку именно суд утверждает заключенное соглашение о сотрудничестве и выносит соответствующее наказание. То есть суд, проверяя законность и обоснованность заключенного соглашения и утверждая его, по сути, является важным звеном, без участия которого процессуальное соглашение заключить невозможно [4].

Таким образом, имеющиеся неточности, отсутствие понятийного аппарата и иные пробелы уголовно-процессуального законодательства препятствуют широкому применению института процессуального соглашения, в частности института соглашения о сотрудничестве, при том, что статистические данные показывают об активном их применении органами досудебного расследования. Имеющиеся в статье рекомендации могут способствовать совершенствованию некоторых норм института процессуальных соглашений о признании вины и сотрудничестве.

Список литературы:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
2. Данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Электронный ресурс: <http://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения: 20.04.2023 г.).
3. Кирсанов А.Ю. Досудебное соглашение о сотрудничестве: анализ, практика, выводы. - М. : Юнити-Дана : Закон и право, 2012. - 128 с.
4. Анкетирование судей районного суда, 2022 г.

Павлов П.В.,
*соискатель кафедры уголовного и уголовно-исполнительного права
Саратовской государственной
юридической академии,
город Саратов, Российская Федерация*

ФАЛЬСИФИКАЦИЯ ИНФОРМАЦИИ КАК ФОРМА ПОСЯГАТЕЛЬСТВА НА ОБЩЕСТВЕННУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Фальсификация информации как форма посягательства на общественную безопасность отражена в диспозициях ряда уголовно-правовых норм, предусмотренных гл. 24 Уголовного кодекса РФ. Условно речь идет о фальсификации как таковой, общественная опасность которой аккумулирована в самом факте подлога социально значимой информации. Ее сущность предполагает формирование в массовом сознании ложного представления о происходящих событиях, явлениях и процессах, формирующего у граждан чувство уязвимости и инстинктивно побуждающего их к совершению ранее незапланированных и невызываемых объективной необходимостью поступков по обеспечению собственной безопасности.

Фальсификацию как таковую возможно вычленив из числа смежных проявлений изучаемого феномена по ряду критериев, относящихся к объективной и субъективной сторонам деяния. Что касается отличительных особенностей внешнего выражения анализируемой разновидности фальсификации, то они состоят в следующем: а) воздействие посредством подлога информации оказывается на сознание и волю неопределенного круга лиц, персональные данные и статус которых не имеют определяющего значения (свойство условной публичности); б) объективно выраженные последствия и иные результаты подобного воздействия носят абстрактный характер, не предопределяя характер общественной опасности соответствующего преступления с основным составом. Они могут учитываться только в качестве квалифицирующего признака посягательства или при установлении степени его общественной опасности.

Специфика субъективной стороны фальсификации как таковой также обнаруживается на основе двух критериев: а) умышленность деяния не охватывает отчетливого понимания лицом его конкретных адресатов, а также вероятных результатов совершения; б) осознанное искажение виновным истинного положения вещей не обусловлено строго определенными мотивами и целями содеянного (отсутствие обязательной непосредственной связи интеллектуального момента умысла с фиксированными побуждениями и стремлениями субъекта преступления).

К преступлениям против общественной безопасности, основанным на искажении социально значимой информации, следует отнести: заведомо ложное сообщение об акте терроризма (ч. 1, 2 и 4 ст. 207 УК РФ); публичное распространение заведомо ложной информации об обстоятельствах, представляющих угрозу жизни и безопасности граждан, в том числе повлекшее тяжкие последствия (ст. 207¹ и 207² УК РФ); публичное распространение заведомо ложной информации об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации,

исполнении государственными органами Российской Федерации своих полномочий, оказании добровольческими формированиями, организациями или лицами содействия в выполнении задач, возложенных на Вооруженные Силы Российской Федерации (ст. 207³ УК РФ); сокрытие информации об обстоятельствах, создающих опасность для жизни или здоровья людей (ст. 237 УК РФ).

Заведомо ложное сообщение об акте терроризма отвечает критериям рассматриваемого вида фальсификации, но с одной оговоркой. Утверждение справедливо только в отношении ситуаций, охватываемых ч. 1, 2 и 4 ст. 207 УК РФ. Деяние, предусмотренное ч. 3 ст. 207 УК РФ, предполагает фальсификацию не как таковую, а в качестве средства достижения конкретной цели. Так, когда анализируемое преступление совершается из хулиганских побуждений, воздействие оказывается на сознание и волю неконкретизированного числа лиц, персональные характеристики и статус которых не имеют принципиального значения для виновного. Объективно выраженный итог подобного воздействия носит абстрактный характер и потому он не обуславливает характер общественной опасности заведомо ложного сообщения об акте терроризма с основным составом. При этом в ч. 1 ст. 207 УК РФ законодатель специально указывает на хулиганский мотив преступления, который в преимущественном большинстве случаев исключает конкретные намерения виновного лица. Выражая явное неуважение к обществу, продиктованное желанием противопоставить себя окружающим, продемонстрировать пренебрежительное к ним отношение, лицо не стремится обеспечить свои интересы за счет какого-либо определенного результата общественно опасного поступка. Например, находясь у себя дома, Н. позвонил со своего мобильного телефона по номеру службы «112» и сообщил о готовящемся акте терроризма. Никаких конкретных целей Н. при этом не преследовал, поскольку его девиантное поведение было спровоцировано состоянием алкогольного опьянения. Суд квалифицировал действия Н. по ч. 1 ст. 207 УК РФ как заведомо ложное сообщение о готовящемся взрыве, создающем опасность гибели людей, совершенное из хулиганских побуждений [1].

Иначе складывается картина, когда заведомо ложное сообщение об акте терроризма совершается в целях дестабилизации деятельности органов власти. В его рамках фальсификация становится средством достижения конкретного результата. Хотя деяние остается публичным, оно ориентировано на конкретного адресата в лице представителей органов власти. Поэтому заведомо ложное сообщение об акте терроризма в целях дестабилизации деятельности органов власти независимо от мотивации содеянного квалифицируется по ч. 3 ст. 207 УК РФ [2].

Следующей формой проявления общественно опасной фальсификации как таковой, относящейся к группе преступлений против общественной безопасности, следует признать публичное распространение заведомо ложной информации об обстоятельствах, представляющих угрозу жизни и безопасности граждан (ст. 207¹ УК РФ). Включение в содержание уголовного законодательства обозначенной уголовно-правовой нормы напрямую связано с беспрецедентным глобальным кризисом, спровоцированным пандемией Covid-19. Распространение коронавирусной инфекции привело не только к огромным человеческим жертвам и опустошительным социально-экономическим потрясениям, но и стимулировало появление новых общественно опасных феноменов. Одними из популярных средств привлечения внимания к персональным аккаунтам в социальных сетях стали

фальсификация и публичное распространение искаженной информации о коронавирусной инфекции и мерах по ее предупреждению, провоцирующие возникновение чувства уязвимости и паники среди населения.

Реагируя на возникшее общественно опасное явление, российский законодатель принял оперативное решение по дополнению содержания уголовного закона нововведениями, направленными на минимизацию случаев злоупотребления информацией об обстоятельствах, представляющих угрозу жизни и безопасности граждан. Речь идет о включении в уголовный закон новых норм, предусмотренных ст. 207¹ и 207² УК РФ.

Желание представительной власти ресурсами уголовного права в максимально короткие сроки нивелировать новую угрозу общественной безопасности заслуживает положительной оценки. Вместе с тем сама идея оптимизации уголовно-правового противодействия фальсификации социально значимой информации воплощена не самым удачным способом. В ходе ее претворения в жизнь проигнорировано фундаментальное учение об одновременном учете умышленной и неосторожной форм вины в единичном преступлении. В другой работе нами были представлены достаточно подробные аргументы, подтверждающие объективную необходимость слияния уголовно-правовых норм, предусмотренных ст. 207¹ и 207² УК РФ, на основе законодательных и теоретических положений о двойной форме вины. В связи с этим анализируемое проявление фальсификации как таковой предполагает публичное распространение заведомо ложной информации об обстоятельствах, представляющих угрозу жизни и безопасности граждан, в том числе повлекшее тяжкие последствия.

Отнесение рассматриваемого деяния к фальсификации как таковой объясняется тем, что практически невозможно констатировать конкретный результат умышленного искажения истины, выразившегося в публичном распространении заведомо ложной информации о социально значимых обстоятельствах. В подтверждение данного суждения проанализируем ситуацию из правоприменительной практики. Так, Ф. произвел запись видеоряда об отсутствии коронавирусной инфекции (COVID-19) и недостоверности российской тест-системы по ее выявлению. После этого он разместил изготовленный видеоролик на своей странице в социальной сети, тем самым публично распространив среди неопределенного числа лиц заведомо ложную информацию об обстоятельствах, представляющих угрозу жизни и безопасности граждан, обусловленных коронавирусной инфекцией (COVID-19) [3].

Последствия подобного поступка весьма вариативны и с трудом поддаются конкретизации. Как разъясняет Верховный Суд РФ, содеянное может быть продиктовано желанием посеять панику среди населения, спровоцировать нарушения правопорядка [4]. Между тем судебный орган в известной мере смешивает вероятные последствия публичного распространения заведомо ложной информации о социально значимых обстоятельствах (объективную сторону содеянного) с истинными побуждениями лиц, допускающими совершение подобных деяний (субъективной характеристикой деяния). Практика подтверждает, что в большинстве случаев фейковые сведения о коронавирусной инфекции (COVID-19) и мерах ее предупреждения подвергаются фальсификации по вполне нейтральным мотивам. Наиболее часто встречающимся среди них является стремление увеличить аудиторию своего аккаунта в социальных сетях [5]. Поэтому общественная

опасность публичного распространения заведомо ложной информации об обстоятельствах, представляющих угрозу жизни и безопасности граждан, отражена в самом деянии. Она не связана с достижением виновным определенного объективно выраженного результата.

Еще одной формой фальсификации как таковой, охватываемой системой преступлений против общественной безопасности, выступает публичное распространение заведомо ложной информации об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации, исполнении государственными органами Российской Федерации своих полномочий, оказании добровольческими формированиями, организациями или лицами содействия в выполнении задач, возложенных на Вооруженные Силы Российской Федерации (ст. 207³ УК РФ). Появление ранее малоизвестного явления, аккумулирующего перечисленные общественно опасные поступки, стало побочным следствием проведения специальной военной операции на территории Украины. Оно нашло выражение в распространении отдельными СМИ и рядовыми гражданами фальшивых сведений, касающихся хода спецоперации, количества потерь российских Вооруженных Сил и добровольческих формирований, их морально-боевого духа, уничтожении объектов гражданской инфраструктуры, обращении с военнопленными и т.п.

Как показывает практика, совершением преступления, предусмотренного ст. 207³ УК РФ, виновный стремится привлечь внимание к своей собственной персоне. Он отчетливо осознает, что подобные деяния вызовут широкий общественный резонанс и окажут воздействие на сознание и волю неограниченного круга лиц. Преследуя конъюнктурные цели, недобросовестный правоисполнитель посредством фальсификации информации о деятельности российских Вооруженных Сил и добровольческих формирований демонстрирует готовность спровоцировать возникновение у обычных граждан чувство тревоги, страха, беспокойства и незащищенности со стороны государства. Например, Г., будучи депутатом муниципального округа Красносельский в г. Москве, совместно со своим сообщником в марте 2022 г. при проведении заседания Совета депутатов публично распространил ложные сведения о ведении Российской Федерацией агрессивных военных действий на территории Украины, направлении российских Вооруженных Сил в Украину с целью захвата ее территории, ежедневной гибели на указанной территории детей в результате ведения военных действий. По материалам дела судом было установлено, что Г. руководствовался политическими соображениями, имея пренебрежительное, недружелюбное, враждебно-агрессивное отношение к действующим органам исполнительной и законодательной власти Российской Федерации. В итоге Г. был признан виновным в совершении преступления, предусмотренного п. «а», «б», «д» ч. 2 ст. 207³ УК РФ [6].

Таким образом, рассматриваемое посягательство полностью отвечает критериям общественно опасной фальсификации как таковой. С позиции объективной стороны содеянного оно оказывает влияние на массовое сознание, а его вероятные последствия носят достаточно абстрактный характер. Наступление конкретных тяжких последствий учитывается только в качестве квалифицирующего признака, предусмотренного ч. 3. ст. 207³ УК РФ. Что касается субъективной стороны преступления, то ее особенность состоит в осознании виновным искажения истинного положения вещей, которое может быть обусловлено совершенно различными побуждениями. Во многих случаях посредством публичного

распространения заведомо ложной информации об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации, исполнении государственными органами Российской Федерации своих полномочий, оказании добровольческими формированиями, организациями или лицами содействия в выполнении задач, возложенных на Вооруженные Силы Российской Федерации, виновный добивается искусственного повышения своей популярности в качестве политического или общественного деятеля, а также обладателя аккаунта в социальных сетях. Случаи совершения деяния из корыстных побуждений или по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы получают специальную оценку на основании п. «г» и «д» ч. 2 ст. 207³ УК РФ.

Заключительной формой проявления фальсификации как таковой, относящейся к разряду преступлений против общественно безопасности, следует признать деяние, охватываемое ст. 237 УК РФ. По смыслу диспозиции закрепляемой ей нормы, сокрытие или искажение информации о событиях, фактах или явлениях, создающих опасность для жизни или здоровья людей либо для окружающей среды, оказывает воздействие на сознание и волю неконкретизированного круга лиц. При этом возможные последствия подобной информационной фальсификации носят абстрактный характер, не предопределяя характер общественной опасности преступления с основным составом. Наступление тяжких последствий от содеянного учитывается исключительно в качестве квалифицирующего признака, предусмотренного ч. 2 ст. 237 УК РФ.

В аспектах субъективной стороны обозначенного преступления следует констатировать, что должностное лицо, обязанное обеспечивать население и органы, уполномоченные на принятие мер по устранению такой опасности, соответствующей информацией, не в состоянии предугадать конкретные последствия своего деяния и их масштабы. Умышленность содеянного ограничивается пониманием виновным факта сокрытия или искажения сведений о таких событиях, явлениях и процессах, которые способны серьезным образом повлиять на безопасность жизнедеятельности граждан и окружающей среды. При этом мотивация и цели сокрытия информации об обстоятельствах, создающих опасность для жизни или здоровья людей, не влияют на его характер общественной опасности. Надо полагать, что совершение указанного деяния в большинстве случаев обусловлено стремлением должностного лица снять с себя ответственность за возможные последствия распространения среди населения сведений о реальной ситуации с состоянием общественной безопасности.

Таковы преступления, которые по логике российского уголовного закона воздействуют на общественную безопасность посредством фальсификации информации.

Список литературы:

1. Приговор Кировского районного суда Санкт-Петербурга от 3 июля 2020 г. по делу № 1-476/2020 // Судебная практика. URL: <https://sud-praktika.ru/precedent/551779.html> (дата обращения: 08.04.2023).

2. Кассационное определение Пятого кассационного суда общей юрисдикции от 31 мая 2021 г. по делу № 77-715/2021 // Доступ из справ. правовой системы «КонсультантПлюс» (дата обращения: 08.04.2023).

3. Приговор Радужнинского городского суда Ханты-Мансийского автономного округа – Югры от 29 июля 2020 г. по делу № 1-74/20 // Судебные и нормативные акты РФ. URL: <https://sudact.ru/regular/doc/Rb7V6qr7PSQx/> (дата обращения: 10.03.2023).

4. Обзор по отдельным вопросам судебной практики, связанным с применением законодательства и мер по противодействию распространению на территории Российской Федерации новой коронавирусной инфекции (COVID-19) № 1 (утв. Президиумом Верховного Суда РФ 21 апреля 2020 г.) // Бюллетень Верховного Суда РФ. 2020. № 5.

5. Апелляционное постановление Московского городского суда 17 марта 2021 г. по делу № 10-0816/2021 // Сайт Московского городского суда. URL: <https://mos-gorsud.ru/mgs/cases/docs/content/338543c0-87c9-11eb-8caa-c14fa3e3ceef> (дата обращения: 09.04.2023).

6. Приговор Мещанского районного суда г. Москвы от 8 июля 2022 г. по делу № 1-719/2022 // Судебный адвокат. URL: <https://www.advo24.ru/upload/docs/prigovor.pdf> (дата обращения: 11.04.2023).

*Сейлханов Э.Б.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ИНСТИТУТ ПРИМИРЕНИЯ И ПРАКТИКА ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ И СУДА

Длительное время общество и законодательство придерживались идеи, что жестокое наказание является правильной реакцией на преступление. Однако с течением времени стало очевидно, что жестокость наказания не приводит к желаемым положительным результатам. Эта парадигма не стимулирует преступника понимать, что его действия нанесли ущерб кому-то, и что он должен предпринять конкретные действия для возмещения, а также принять ответственность за последствия, вызванные его преступлением.

В связи с чем одним из важных позиций Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года является сохранение равновесия между карательными, восстановительными средствами и мерами профилактики в уголовно-правовом регулировании [1].

В настоящее время все больше внимания уделяется альтернативным методам правосудия, которые строятся на взаимном согласии между нарушителем и пострадавшим, а также на возмещении ущерба. Этот подход, известный как «восстановительное правосудие», направлен на восстановление порядка и отношений в обществе. Он позволяет реально возместить ущерб, нанесенный преступлением, и примирить обидчика, который берет на себя ответственность за свои поступки.

Современность подчеркивает важность урегулирования споров мирным путем для укрепления гуманистических ценностей. Эта тенденция отражает растущий интерес к использованию примирительных процедур для разрешения конфликтов в различных областях жизни людей.

Использование института освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим создает условия для достижения взаимопонимания между сторонами конфликта, формирует терпимость и расположение друг к другу.

Эти возможности достигаются при наличии двух самостоятельных и основополагающих условий для прекращения уголовного дела: примирение обвиняемого с потерпевшим и заглаживание причиненного вреда. Учет и соблюдение этих условий гарантируют законное и обоснованное прекращение дела [2].

Наличие в уголовном праве Республики Казахстан норм о примирении сторон является обоснованным и соответствует потребностям современного общества. Этот институт особенно важен в случаях, когда стороны криминального конфликта знакомы друг с другом или являются родственниками, так как разрешение дела другим способом может привести к обострению или возникновению новых конфликтов.

Сравнительный анализ уголовных и уголовно-процессуальных законодательств некоторых зарубежных стран постсоветского пространства (Армения, Киргизия, Молдова, Россия) позволяет сделать вывод о том, что в целом институт примирения является схожей по своей структуре. Основополагающими и неотъемлемыми условиями применения института примирения являются примирение с потерпевшим и заглаживание причиненного вреда.

При применении данного вида освобождения от уголовной ответственности, орган, ведущий уголовный процесс должен обратить особое внимание на два фактора. Во-первых, необходимо убедиться в том, что виновный действительно примирился с потерпевшим по своей воле, а не вынужденно под давлением, что случается нередко [3]. Во-вторых – реально ли заглажен причиненный ущерб. Исследование 105 судебных актов о прекращении уголовных дел за примирением сторон показало, что во всех исследуемых случаях отсутствует ясное указание на компенсацию причиненного ущерба. Суды полагаются лишь на показания потерпевших, которые заявляют об отсутствии претензий к обвиняемому и просят о прекращении уголовного дела.

Кроме того, следует отметить, что орган, ведущий уголовный процесс, не должен учитывать соглашение о примирении, которое предусматривает возмещение причиненного вреда в будущем, поскольку вред должен быть полностью возмещен на момент достижения соглашения.

Так, постановлением судебной коллегии по уголовным делам Восточно-Казахстанского областного суда от 21 декабря 2020 года отменено постановление суда № 2 города Усть-Каменогорск о прекращении уголовного дела в отношении Д. на основании части 1 статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК) [4]. Причиной отмены судебного акта явилось условие заключенного медиативного соглашения, согласно которому на подсудимого возложена обязанность заглаживания причиненного ущерба потерпевшему в течение одного календарного года, что существенно противоречит нормам законодательства.

Если уголовное дело прекращается на основании примирения, то лицо освобождается от уголовной ответственности. Это означает, что не будет обвинительного приговора и судимости (если им совершено преступление), а также не будет применяться уголовное наказание.

С прекращением уголовно-процессуальных отношений прекращается уголовное преследование, однако это не означает, что лицо, в отношении которого было прекращено уголовное преследование, не несет никаких негативных последствий. Причина заключается в том, что прекращение уголовного дела происходит по не реабилитирующему основанию.

Однако, когда лицо, совершившее уголовное правонарушение, пытается примириться с потерпевшим и возместить причиненный вред, оно уже испытывает некоторое исправительное воздействие. Это связано с тем, что такое лицо осознает неблагоприятные последствия возможной уголовной ответственности и готово предпринять все возможное для того, чтобы получить прощение от потерпевшего.

К сожалению, это не всегда удается, и некоторые лица, избежав уголовной ответственности, не делая для себя должных выводов, могут повторно совершить преступление.

Немаловажным событием в деятельности отечественных органов уголовного преследования и суда стало принятие 28 января 2011 года Закона Республики Казахстан «О медиации» [5]. Данный Закон заложил фундамент создания в стране нормативной базы медиации как альтернативной формы разрешения споров (конфликтов), в том числе и в уголовном судопроизводстве.

Однако функционирует ли институт медиации в уголовном судопроизводстве должным образом?

Так, к примеру, согласно информационно-аналитической системе судебных органов «Төрелік» [6], из 82 уголовных дел суда №2 города Семей Абайской области и суда №2 города Усть-Каменогорск Восточно-Казахстанской области, прекращенных в связи с примирением с потерпевшим за 2022 календарный год, посредством института медиации не было прекращено ни одно уголовное дело. Такая ситуация складывается практически во всех судах нашей страны.

Да, институт медиации в гражданском судопроизводстве чувствует себя прекрасно, данный институт нужен и востребован как судьями, так и участниками процесса и гражданами, обращающихся в суд для утверждения медиативных соглашений. Однако сложившаяся судебная практика показывает, что институт медиации, который был имплементирован в уголовное судопроизводство лишь на основании опыта ряда зарубежных стран, претерпевает не самые лучшие времена.

Одной из причин непопулярности института медиации являются завышенные требуемые гонорары медиаторов за проведение процедуры медиации. Так, к примеру, уголовным правонарушением причинен материальный ущерб на сумму 100 000 тенге. Медиатор в ходе проведения процедуры медиации запрашивает за свои услуги 50 000 тенге, которых естественно у подсудимого не имеется, вследствие чего примирение между сторонами не состоялось.

Отсюда вытекает следующая причина – непривлекательность участия в процедуре медиации по уголовным делам для самих медиаторов. Так, если в соглашение о медиации по гражданскому делу можно внести условие заглаживания причиненного ущерба в будущем, то в рамках уголовного дела ущерб должен быть заглажен на момент заключения соглашения, что не всегда возможно ввиду имущественного положения виновных лиц.

Профессиональные медиаторы предлагают включить процедуру медиации в обязательном порядке на стадии досудебного расследования. Хотя данное предложение может значительно увеличить спрос на услуги медиаторов и

гарантировать им постоянный поток работы, ее реализация маловероятна, так как противоречит основному принципу медиации – добровольному участию сторон.

Изучение практики применения института примирения в практической деятельности органов уголовного преследования и суда показало следующее.

Статистические данные информационно-аналитической системы судебных органов «Төрелік» по количеству окончанных судами Республики Казахстан уголовных дел, в том числе в связи с примирением сторон [6]:

Год	Общее количество окончанных уголовных дел	Из них окончено примирением сторон	Удельный вес (в %)
2017	50 096	15 369	30,7
2018	43 148	13 900	32,2
2019	33 564	7 852	23,4
2020	33 042	5 569	16,9
2021	29 494	3 356	11,4
2022	27 752	2 594	9,3

Анализ вышеуказанных статистических данных позволяет сделать вывод о том, что на сегодняшний день в судах республики сложилась тенденция снижения количества уголовных дел, окончанных с применением института примирения сторон.

Данная тенденция обусловлена несколькими факторами.

Первое. Нормализация криминогенной обстановки в стране, что прямо влияет на снижение количества зарегистрированных уголовных дел, направляемых в дальнейшем в суд для рассмотрения по существу.

Второе. За 12 месяцев 2022 года органами досудебного расследования зарегистрировано 157 473 уголовных дела, из которых прекращено производством по различным основаниям 77 115 дел. Из 77 115 уголовных дел за примирением сторон прекращено 28 432 дела (36,9 %). Эти данные свидетельствует о том, что органами уголовного преследования на стадии досудебного расследования проводится активная работа по прекращению уголовных дел в связи с примирением сторон.

По нашему мнению, еще одной причиной сокращения числа уголовных дел, закончившихся примирением сторон, являются изменения, внесенные законом Республики Казахстан от 21 января 2019 года [7]. Эти изменения сократили и ограничили использование примирительных процедур за совершение неоднократных преступлений.

До внесения изменений неоднократные кражи относились к преступлениям средней тяжести (часть 2 статьи 188 УК РК), и могли быть прекращены за примирением сторон. Теперь данные преступления отнесены законодателем к тяжким преступлениям (часть 3 статьи 188 УК РК), что значительно ограничивает перспективу освобождения от уголовной ответственности за примирением сторон.

На практике органы досудебного расследования и суды столкнулись с тем, что подозреваемые и подсудимые не компенсируют ущерб, причиненный потерпевшим, из-за существующего барьера к освобождению от уголовной ответственности за примирением сторон, что существенно нарушает права потерпевших на полное и быстрое возмещение ущерба.

Также немаловажной причиной снижения количества уголовных дел, оконченных в связи с примирением сторон, являются изменения, внесенные законом Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года [8].

Данное изменение исключило порочную практику, когда одно и то же лицо на протяжении календарного года неоднократно привлекалось к уголовной ответственности, однако дела в дальнейшем прекращались за примирением сторон, в результате чего лицо, чувствуя безнаказанность, продолжало свою преступную деятельность.

Как уже говорилось ранее, в настоящее время существует две концепции правосудия: карательная и восстановительная. Карательное правосудие является устоявшейся моделью с определенными преимуществами, которые не следует отвергать. Оно ориентировано на защиту интересов государства, но часто упускает из виду права граждан, пострадавших от преступлений.

Восстановительное правосудие, в свою очередь, ставит на первый план права и законные интересы пострадавшего, а также заставляет подсудимого (осужденного) нести ответственность за свои поступки и осознанно идти на выбор социально приемлемого пути исправления.

Однако восстановительное правосудие не является единственной возможной концепцией, и ее реформирование должно искать оптимальные, включая компромиссные, формы реализации для достижения целей уголовного судопроизводства.

Анализируя статью 68 УК РК, можно обратить внимание на то, как законодатель вносит изменения, направленные как на сужение, так и на расширение сферы применения института примирения.

К примеру, Закон Республики Казахстан от 12 июля 2018 года [9] установил запрет на примирение в отношении лиц, совершивших пытки. Однако этот же Закон содержит изменения, которые позволяют освободить от уголовной ответственности лиц, совершивших дорожно-транспортное происшествие, приведшее к смерти по неосторожности их близких родственников, супруга (супруги), если произошло примирение.

Из данного конкретного случая следует, что законодателем принимаются меры по соблюдению баланса между карательной и восстановительной концепцией правосудия.

Список литературы:

1. «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 14.11.2022 г.).

2. «О судебной практике по применению статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан» Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан №4 от 21 июня 2001 года https://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000004S_ (дата обращения: 14.11.2022 г.).

3. Рогов И.И., Балтабаев К.Ж. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Учебник для вузов. – Алматы: Жеті Жарғы, 2016, 448 с.

4. Единое окно доступа к электронным сервисам судебных органов «Судебный кабинет» <https://office.sud.kz/lawsuit/lawsuitList.xhtml> (дата обращения: 20.01.2023 г.).

5. «О медиации» Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000401#z3> (дата обращения: 14.11.2022 г.).

6. Срезы статистических данных информационно-аналитической системы судебных органов «Төрелік» <https://torelik.sud.kz/#/court/main> (дата обращения: 14.12.2022 г.).

7. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты права собственности, арбитража, оптимизации судебной нагрузки и дальнейшей гуманизации уголовного законодательства» Закон Республики Казахстан от 21 января 2019 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000217> (дата обращения: 14.12.2022 г.).

8. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000292#z138> (дата обращения: 14.12.2022 г.).

9. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и деятельности правоохранительных и специальных государственных органов» Закон Республики Казахстан от 12 июля. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000180#z105> (дата обращения: 15.12.2022 г.).

Темирбаева А.Д.,

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты,
Астана қаласы*

АЛҚАБИЛЕРДІҢ ҚАТЫСУЫМЕН ІСТІ СОТТА ҚАРАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Қазақстан Республикасының Конституциясының 75-бабына сәйкес заңда көзделген жағдайларда қылмыстық сот ісін жүргізу алқабилердің қатысуымен жүзеге асырылады [1]. Демек, қылмыстық жауапқа тартылып, күдікті, айыпталушы, сотталушы деп танылған республиканың кез келген азаматы өзіне байланысты қылмыстық істі алқабилер сотымен қаралуын талап етуге құқылы.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауында «алқабилер сот төрелігін жүзеге асыруға қоғам өкілдерінің кеңінен қатысуына жол ашады» деп атап өткен болатын [2].

Бүгінгі таңда отандық заңнамашы халықтың мемлекетке, оның органдарына, сот жүйесінің шешімдеріне сенімділігін арттырудың әр түрлі тетіктерін көздеген, әрі олар ұдайы жетілу үстінде. Сол тетіктердің қатарында алқабилер институты айрықша орынға ие.

Жалпы, тәуелсіздік алған күннен бастап біздің мемлекетіміз әділ және бейтарап сот жүйесін құруды басты міндеттердің біріне айналдырды. Осы мақсатқа жетудегі құралдардың бірі сот жүйесінде жүргізіліп жатқан басқа реформалармен қатар мамандандырылған соттарды құру болды. Осылайша, 2010 жылдан бастап елде қылмыстық істер бойынша мамандандырылған ауданаралық соттар жұмыс істей

бастады, олардың соттылығына аса ауыр қылмыстар бойынша қылмыстық істер жатқызылды.

Мұндай соттарды құрудың басты себептері мен міндеттерінің бірі адамдардың алқабилердің қатысуымен оларға қатысты істерді қарау құқықтарын қамтамасыз ету және соның салдарынан еліміздің азаматтарының сот төрелігін іске асыруға қатысуы үшін жағдай жасау және тиісінше халықтың сот жүйесіне деген сенімін арттыру болды. Алқабилер институты біздің елімізде 2007 жылдан бастап қолданысқа енгізілді және бастапқыда олардың қатысуымен істерді облыстық соттар бірінші сатыдағы сот ретінде қарады.

ҚР Қылмыстық-процестік кодексінің (*бұдан әрі – ҚПК*) 632-бабына сәйкес қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотта және қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық әскери сотта алқабилер қатысатын сот бір судьяның және он алқабидің құрамында әрекет етеді.

ҚПК-нің 631-бабына сәйкес сот мына қылмыстар туралы істерді алқабилердің қатысуымен қарайды:

1) төтенше ахуал жағдайларында және жаппай тәртіпсіздіктер барысында жасалған адам өлтіру;

2) бейбітшілікке және адамзат қауіпсіздігіне қарсы, конституциялық құрылыстың негіздеріне және мемлекеттің қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар;

3) террористік және экстремистік қылмыстар;

4) соғыс уақытында немесе ұрыс жағдайында жасалған әскери қылмыстар;

5) қылмыстық топ құрамында жасалған қылмыстар;

6) кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы аса ауыр қылмыстар туралы істерді қоспағанда, аса ауыр қылмыстар.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (*бұдан әрі – ҚК*) 125-баб. 3-бөл. 1)-тармағында, 128-баб. 4-бөл. 1)-тармағында, 132-баб. 5-бөлігінде, 135-баб. 4-бөл. 1)-тармағында, 160-бабында, 163-бабында, 164-баб. 2-бөлігінде, 168-бабында, 380-1-баб. 2-бөл. б)-тармағында көзделген қылмыстарды да сот алқабилердің қатысуымен қарайды.

Егер адам ҚК-нің бірнеше бабында көзделген қылмыстарды жасады деп айыпталса, қылмыстардың осындай жиынтығына ҚК-нің 125-баб. 3-бөл. 1)-тармағында, 128-баб. 4-бөл. 1)-тармағында, 132-баб. 5-бөлігінде, 135-баб. 4-бөл. 1)-тармағында, 160-бабында, 163-бабында, 164-баб. 2-бөлігінде, 168-бабында, 380-1-баб. 2-бөл. б)-тармағында көзделген қылмыстар, сондай-ақ жоғарыдағы тізімде келтірілген қылмыстың ең болмағанда біреуі кірсе, айыпталушының өз ісін алқабилер қатысатын сотқа қаратуға құқығы бар.

Егер іс бойынша бірнеше адам айыпталса, егер олардың ең болмағанда біреуі қылмыстық істі алқабилердің қатысуымен қарау туралы өтінішхат мәлімдесе, соттың оны алқабилердің қатысуымен қарауы барлық сотталушыларға қатысты ҚПК-нің 14-бөлімінде көзделген қағидалар бойынша жүргізіледі [3].

Демек, алқабилердің қатысуымен сот ісін жүргізу тек қана өзіне қатысты қылмыстық істі алқабилердің қатысуымен ниет білдірген күдіктінің, айыпталушының, сотталушының өтінішхаты негізінде жүзеге асырылады. Бұл құқыққа тек күдікті, айыпталушы, сотталушы ие бола алады.

Сонымен бірге, мұндай өтінішхатты сотталушы тек басты сот талқылауы тағайындалғанға дейін мәлімдей алады.

Сотталушы ісін соттың алқабилердің қатысуымен қарауы туралы өз өтінішін растаса, онда судья осы өтініштің қанағаттандырылғаны туралы шешім қабылдайды. Судьяның істі соттың алқабилердің қатысуымен қарауы туралы қаулысы түпкілікті болып табылады. Бұдан әрі іс соттың алқабилердің қатысуымен қарауынан сотталушының бас тартуы себептері бойынша қайта қаралуға жатпайды.

Судья сот отырысын тағайындау туралы қаулыда сот істі алқабилердің қатысуымен қарайтындығын көрсетеді және осы сот отырысына шақырылуға тиіс алқабиге кандидаттардың санын анықтайды, олардың саны 25-тен кем болмауға тиіс. Істі соттың алқабилердің қатысуымен қарауын тағайындау туралы қаулы шығарылғаннан кейін судья сот отырысының хатшысына, алқабилерге іріктеу үшін, осы сот отырысына саны қаулыда көрсетілген алқабиге кандидаттардың келуін қамтамасыз ету туралы өкім береді. Басты сот талқылауы тағайындалғаннан кейін төрағалық етушінің өкімі бойынша сот отырысының хатшысы соттағы бірыңғай және қосалқы (жылдық) тізімдерден алқабиге кандидаттарды алдын ала кездейсоқ таңдауды жүргізеді.

Осы сәттен бастап соттар бірнеше жылдар бойы шешілмей келе жатқан проблемалық мәселелерге тап болады.

Сол негізгі өзекті мәселелердің қатарында жергілікті атқарушы органдардың алқабилерге кандидаттар тізімін сапасыз жасауы жатады.

«Алқабилер туралы» ҚР Заңына сәйкес, азаматтардың алқабилерді іріктеу процесіне қатысуын қамтамасыз ету мақсатында жергілікті атқарушы органдар жыл сайын, 1-ші желтоқсанға дейін келер жылға алқабилерге кандидаттардың бастапқы, бірыңғай және қосалқы тізімдерін жасайды [4].

Алайда, іс жүзінде соттар үнемі жергілікті атқарушы орган жасаған сапасыз тізімдерге тап болады.

Атап айтқанда, алқабилерге кандидаттардың тізіміне 65 жастан асқан адамдар, судья, прокурорлар, екі жыл бұрын қайтыс болған азаматтар, көрсетілген мекен-жайда тұрмайтын және бұл мекен-жайдан бір немесе одан да көп жыл бұрын кетіп қалған адамдар, Ішкі істер министрілігінің зейнеткерлері болып табылатын тұлғалар, яғни құқық қорғау органдарының бұрынғы қызметкерлері және бұрын қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдар енгізіледі.

Мысалы, өткен жылдың желтоқсан айында «Астана қаласы әкімінің аппараты» ММ-нен Астана қалалық сотына «Алқабилер туралы» ҚР Заңының 4-ші және 5-ші баптарына сәйкес алқабилікке кандидаттардың 7000 азаматтан тұратын бірыңғай және 2000 азаматтан тұратын қосалқы тізімдері келіп түсті.

Тізімдерге тексеріс жүргізу барысында бірыңғай тізімге ҚР Жоғарғы Сотының судьясы, Алматы қаласының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының төрағасы, Астана қаласының аудандық сотының хатшысы, Астана қаласы бойынша соттар әкімшісінің басшысы және Астана қаласының тергеу изоляторының бастығының орынбасары енгізілгені анықталды. Аталған тұлғалар күні бүгінге дейін атқаратын қызметтерінде жұмыс істеп келеді. Ал біз жоғарыда ғана мұндай санаттағы адамдар алқабилер бола алмайды деп атап кеткен болатынбыз [5].

Кейбір жағдайларда алқабилерге кандидаттардың сотқа келмеуі олардың тізімге енгізілгені туралы хабарсыз болуының салдары болып табылады.

Жоғарыда аталған Заңның 6-баб. 1-бөл. 2-тармағын бұза отырып, жергілікті атқарушы органдар халықты бастапқы тізімдердің дайын болғандығы туралы

хабардар етпейді, азаматтарға тізіммен танысуға, өзгерістер енгізуге, толықтырулар немесе қарсылықтар білдіруге мүмкіндік бермейді, соңында бұл азаматтар өздерінің тізімге енгізілгені туралы тек сотқа шақыру кезінде ғана хабардар болады.

Алқабилер институты қаншама жыл жұмыс жасап жүргенімен, бұл проблема әлі де орын алуда. Жоғарғы Сот пен аудандық соттар арасында қаншалықты хат алмасу орын алса да, дөңгелек үстелдер ұйымдастырылса да, өзге де жұмыстар атқарылса да, әзірше оң өзгерістер жоқ.

Бұдан басқа, кейде жұмыс берушілердің кандидаттардың сот отырысына келуіне кедергі келтіретін жағдайлар да бар.

Мысалы, егер азаматтың соттың шақыруы бойынша алқабидің міндеттерін атқаруға дәлелсіз себептермен келмегені үшін ҚР ӘҚБтК-нің 655-бабында айыпшұл салу түріндегі әкімшілік жауапкершілік көзделген болса, ал сол өзінің қарамағындағы жұмысшының алқабидің міндеттерін атқаруына кедергі келтіргені үшін жұмыс берушіні жауапкершілікке тартуға мүмкіндік жоқ. Себебі бұл заңмен көзделмеген [6].

Осыған байланысты алқабилерге кандидаттардың тізімін жасауға, үнемі жаңартып отыруға жауапты арнайы орган құру жөнінде ұсыныс келтіргіміз келеді. Сонымен қатар, алқабилерге кандидаттар және олар туралы деректердің өзгергенін уақытылы, дәл анықтау мақсатында барлық мемлекеттік органдардың базаларын біріктіру қажет деп санаймыз.

Себебі мұндай база арқылы кандидаттарды іріктеу және істі қарау барысы да жеңілдік тудыратыны сөзсіз. Бұған қоса, қазіргі таңда еліміз цифрлық даму кезеңінде өмір сүріп отырғанда, жергілікті атқарушы органның алқабилерге кандидат ретінде тізімге енгізілген азаматтарды смс-хабарлама арқылы хабардар етуін ұсынамыз.

Сонымен бірге, жұмыс берушілердің өз қызметкерлерінің алқабидің міндеттерін орындауына кедергі жасауына қатысты ӘҚБтК-нің 655-бабына өзгеріс енгізіп, олардың әкімшілік жауапкершілігін көздеуді жөн деп санаймыз. Сотқа шақырылған алқабиге кандидатпен бірге жұмыс берушіге де жауапкершілікті жүктеу қажет. Мұндай жағдайда, «мені жұмыстан жібермейді» деген негізсіз қарсылық білдіру орын алмайды.

Алқабилер құрамын қалыптастыру кезеңіндегі өзекті мәселелердің бірі – алқабиге кандидаттардың оларға қойылған сұрақтарға шынайы жауап беру жөніндегі заңмен жүктелген міндетін бұзуымен байланысты. Олар өздеріне қатысты және қылмыстық сот ісін жүргізудің басқа тараптарымен қарым-қатынастары туралы ақпаратты ұсынбайды.

Ал алқабиге кандидаттардың адал болмауы олардың заң бойынша алқабилер ретінде қатысуына кедергі келтіретін мән-жайлар бола тұра (мысалы, алқабиге кандидаттың сотталғандығының болуы, психиатриялық диспансерде тіркеуде тұруы) қылмыстық істің сотта қаралуына алып келеді. Нәтижесінде заңсыз соттың құрамы қабылдаған бірінші сатыдағы соттың үкімі бұзылады. Бұл өз алдына алқабилер құрамын қалыптастыру барысында елеулі қиындықтар туғызады.

Үстіміздегі жылдың наурыз айында Академия магистранттары Ресей Федерациясының Саратов Мемлекеттік заң академиясында онлайн форматта 2 апталық халықаралық тағылымдамадан өтті. Тағылымдама өту барысында магистранттар лекторларға магистрлік жобаларға қатысты сұрақтар қою мүмкіндігіне ие болды. «Алқабилерді қалыптастыру кезінде Ресей Федерациясында

соттар қандай қиындықтарға жиі ұшырасады?» деген сұраққа заң ғылымдарының кандидаты, Саратов Мемлекеттік заң академиясының қылмыстық процесс кафедрасының доценті, жалпы юрисдикциядағы Бірінші кассациялық соттың судьясы С.Б. Погодин былай жауап берді: «алқабиге кандидаттар тізімі алдын-ала сайлау уақытында әзірленеді, ал енді алқабилерді іріктеу сатысында бұл азаматтар аталған аумақта мүлдем тұрмайтындығы немесе тіпті бұл өмірде жоқ екендігі анықталады. Бұл бірінші мәселе, екінші мәселе, ол тұлғаның қандай да бір жауапкершілікке тартылуы. Өкінішке орай, өздерінің бұрын жаяу жүргінші ретінде жолды белгіленген жерден тыс өткені үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылғаны туралы ақпарат ресейліктердің көбісінің естерінен шығып кетеді. Бұл жағдайды өте жиі прокуратура қызметкерлері пайдаланады. Прокурорлар мұндай ақпарат туралы не білмейді, не ол туралы сот барысында хабарламайды, ал ақтау үкімі шыққан уақытта бұл ақпаратты жоғары тұрған сотқа жеткізеді, бұл өз алдына үкімнің бұзылуына әкеліп, іс қайта қарауға жолданады».

Демек, көріп отырғанымыздай бұл мәселе көрші елде де орын алуда.

Егер жоғарыда аталған сұрақтар алқабилер тізімін құрастыру сатысында анықталған болса, онда сот отырысы барысында алқабилерді іріктеуге жұмсалатын уақыт үнемделіп, қылмыстық істі қарау созбалаңға салынбас еді.

Жоғарыда аталған ҚР Заңына сәйкес бір адам алқаби ретінде сот отырысына жылына бір реттен артық қатыса алмайды. Қылмыстық істі қарауға қатысу үшін алқабиге кандидаттарды алдын ала кездейсоқ таңдау аяқталғаннан кейін, олардың тегі, аты, әкесінің аты және мекен-жайы көрсетіле отырып, алдын ала тізім жасалады, оған сот отырысының хатшысы қол қояды. Алдын ала тізімге енгізілген алқабиге кандидаттарға сот талқылауы басталғанға дейін жеті тәуліктен кешіктірілмей сотқа келетін күні мен уақыты көрсетілген хабарлама табысталады.

Осы жерден бастап соттар екінші өзекті мәселеге тап болады.

Алқабилер институты қарапайым азаматқа кәсіби судьямен тең дәрежеде сот төрелігін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін бірегей құрал болып табылады. Алайда іс жүзінде, өкінішке орай, барлық азаматтар мұндай мүмкіндікті пайдалануға және өз құқықтарын жүзеге асыруға дайын емес десек қателеспейміз.

Алқабилерге кандидаттарды іріктеу және оларды сотқа шақыру барысында соттарда белгілі қиындықтар туындайды.

Көптеген азаматтар алқабидің өкілеттіктерін жүзеге асыру үшін сотқа барғысы келмейді, ал төрағалық етуші алқабиге қарсылық білдіру үшін негіздерді жариялаған уақытта, өздерін істі алқаби ретінде қарау барысында қатыса алмайтын адамдардың барлық санаттарына жатқызуға тырысады.

Ал кейбіреулері тіпті алқабидің кім екенін білмейді. Оларды кандидат ретінде тізімге енгізгенімен, істің байыбына бармайды, сот төрелігіне қатысуы олардың азаматтық борышы екенін түсінбейді.

Жалпы істі қарау үшін алқабилер сотына азаматтардың себепсіз келмеуі – біздің құқықтық мәдениетіміз бен құқықтық санамыздың әлі де төмен екендігін көрсетеді.

Еліміздің барлық аймақтарында істі қарауға қатысуға шақырылған азаматтардың сотқа келуінің төмендігі сот отырыстарының бұзылуына және белгілі бір қылмыстық іс бойынша алқабилер алқасын ұзақ уақыт құрудың мүмкін еместігіне әкеледі.

Қазіргі уақытта республиканың соттары өз тәжірибелеріне сүйене отырып, сот отырысына 200-ден 300-ге дейін кандидаттарды алқабилер алқасына іріктеу үшін шақырады. Мұндай шақырылған кандидаттар санының өзінде бірден алқа құру мүмкін емес дейді кейбір судьялар. Себебі сотқа олардың тек үштен бірі немесе одан да азы келеді. Ал келгендердің басым көпшілігі қандай да бір себептермен (туыстарының сотталғандығы, мемлекеттік қызметте жұмыс істеуі және т.б.) іріктеуден өтпейді.

Ал соңғы уақыттарда тіпті іріктеуден өтіп, ант қабылдағаннан кейін заңмен жүктелген алқабилер міндетін атқарудан жалтарып жүргендер де кездеседі. Мұндай орынсыз жағдай елордалық қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотта орын алған.

Аталған сотқа ҚК-нің 190-баб. 4-бөл. 2)-тармағы, 28-баб. 4-бөлігімен, 367-баб. 4-бөлігі, 385-баб. 1-бөлігі, 385-баб. 3-бөлігі бойынша сотқа берілген Д.-ға қатысты қылмыстық іс түскен. Сотталушы өзіне қатысты қылмыстық істің алқабилердің қатысуымен қаралуына сотқа өтініш білдірген.

Бастапқыда іс бойынша алқабилерді іріктеу 2023 жылғы 8 ақпанда сағат 10.00-ге тағайындалып, сот отырысына алқабиге кандидат ретінде 50 адам келді. Алқабилер алқасы 10 негізгі және 2 қосалқы адамдардан құрылды. Кейін сол күні сағат 15.00-де алқабилер алқасы демалыс бөлмесіне жиналып, сот отырысының хатшысы олармен төрағалық етуші тағайындаған күндері сот отырыстарына қатысу қажеттілігі туралы түсіндірме жүргізу барысында 4 алқаби бірден жұмыста жүргендерін және отбасылық жағдайларына байланысты жазбаша түрде сот отырыстарына қатысудан бас тартатындары туралы мәлімдеп, ары қарай сотқа келмейтіндерін айтты.

Алайда, «Алқабилер туралы» ҚР Заңына және ҚР ҚПК-нің 647-баб. 3-бөл. 2)-тармағының талаптарына сәйкес алқаби алқабидің міндеттерін атқару үшін, сондай-ақ сот отырысында үзіліс жарияланса немесе істі тыңдау кейінге қалдырылса, сот талқылауын жалғастыру үшін сот тағайындаған уақытта келуге міндетті.

Іс бойынша төрағалық етуші судья жоғарыда көрсетілген Заңға және қылмыстық-процестік заңнамаға сәйкес алқабилердің өз міндеттерін орындамауы Қазақстан Республикасының заңында белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады деп, бұл бұзушылық қаралып жатқан сот талқылауын жарамсыз деп тануға және сот талқылауын алқабилерге кандидаттарды алдын ала іріктеу кезеңіне қайтаруға әкеледі деген шешімге келді.

Алқаби міндеттерін орындамаған 4 алқабиге олардың әрекеттері ҚР ӘҚБтК-нің 657-бабы бойынша әкімшілік құқық бұзушылық ретінде қарастырылуға жатады деп сот приставы тарапынан тиісті хаттама толтырылды.

2023 жылғы 23 ақпандағы соттың қаулысымен 2023 жылғы 8 ақпанда өткізілген сот отырысы жарамсыз деп танылып, сот талқылауы алқабилерге кандидаттарды алдын ала іріктеу кезеңіне қайтарылды [7].

Көріп отырғанымыздай, алқабилерді іріктеу сатысында соттар бірқатар проблемаларға ұшырасады.

Мұндай проблемалардың орын алуы, әрине, азаматтардың құқықтық сауаттылығының төмендігін көрсетеді. Бұл алқабиге кандидаттардың сот төрелігін жүзеге асыру құқығына деген көзқарасынан, олардың сот отырысына қатысудың маңыздылығын жеткіліксіз түсінуінен байқалады.

Заңға сәйкес сотқа қатысқан алқабидің жұмыс орны сақталып, әрбір сотқа қатысқан күніне судьяның жалақысының жартысы, шамамен 6-7 мың теңге төленеді. Түптеп келгенде алқабидің сотқа қатысуы оның азаматтық борышы болып табылады.

Сонда «Неліктен алқабиге үміткерлерде мұндай немқұрайлылық басым?» деген сұрақ туындайды.

Аталған институт елімізде 2007 жылдан бері жұмыс істеп келе жатқанымен, ол туралы халық әлі де хабарсыз, ал хабардар болғанның өзінде толықтай ақпаратпен қамтылмаған. Осы ретте жергілікті атқарушы органдар бұл бағытта азаматтардың құқықтық мәдениеті мен сауаттылығын арттыруға бағытталған әртүрлі шаралар жүргізбейтінін байқауға болады.

Өз тарапымыздан алқабиге кандидаттардың тізімін сапалы қалыптастыру мен олардың сот отырыстарына қатысуға құлшынысын ояту жөнінде келесі шараларды ұйымдастыруға болады деп есептейміз: жергілікті атқарушы органдардың алқабилердің тізімін жасайтын лауазымды адамдарына нақты жауапкершілік жүктеу қажет, бұған қоса жергілікті әкімдіктерге теледидарда, көпшілік жиналатын жерлерде (ойын-сауық орталықтарында, сауда орталықтарында, саябақтар мен қалалық автобустарда және т.б.) «Алқабилер кім? Олар қалай таңдалады, сот төрелігін жүзеге асыруда қандай рөл атақарады?» деген тақырыпта бейне-роликтерді трансляциялауға, бұқаралық ақпарат құралдарында алқабилер соты институты туралы кеңірек насихат жұмыстарын жүргізуге болады. Адамдар күнделікті өмірде бұл институт жөнінде хабардар болады, оларда тиісті пікір қалыптасады. Әрбір азамат өзінің алдында тұрған зор жауапкершілікті нақты ұғына бастайды.

Жоғарыда келтірілген ұсыныстар, біздің ойымызша, заңнама мен алқабилер тізімін әзірлеу тәжірибесін жақсартады, алқабилердің қатысуымен сот төрелігін жүзеге асыруда өз септігін тигізеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда қабылданған. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (жүгінген күні: 15.12.2022).
2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауы. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340> (жүгінген күні: 15.12.2022).
3. Қазақстан Республикасының 2014 жылы 4 тамыздағы Қылмыстық-процестік кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүгінген күні: 15.12.2022).
4. «Алқабилер туралы» 2006 жылғы 16 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000121> (жүгінген күні: 15.12.2022).
5. Астана қаласы әкімінің аппараты ММ-нің Астана қаласының сотына жолдаған ілеспе хаты.
6. Қазақстан Республикасының 2014 жылы 5 шілдедегі Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> (жүгінген күні: 15.12.2022).
7. Астана қаласының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соты, №7198-23-00-1/12 қылмыстық іс <https://office.sud.kz/lawsuit/document.xhtml> (жүгінген күні: 15.12.2022).

ЛИЦО, ИСПОЛНЯЮЩЕЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ИЛИ СУБЪЕКТЕ КВАЗИГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА, КАК СУБЪЕКТ КОРРУПЦИОННОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ

В Республике Казахстан законодательством установлены специальные требования к лицам, занимающим высокие посты в государственных организациях и субъектах квазигосударственного сектора. Кроме того, существуют определенные механизмы для контроля их деятельности, включая антикоррупционные меры.

Особое внимание уделяется вопросам, связанным с предотвращением конфликта интересов и борьбой с коррупцией в государственном управлении.

Для предотвращения коррупционных проявлений в данной сфере применяются различные меры, такие как установление правил этики поведения, проведение антикоррупционных проверок, контроль за доходами и расходами должностных лиц.

Государственная организация охватывает унитарные предприятия, учреждения, государственные объединения и другие юридические лица, имущество которых принадлежит государству или его административно-территориальной единице, и они осуществляют право хозяйственного ведения или оперативного управления.

Субъект квазигосударственного сектора включает государственные предприятия, акционерные общества, включая национальные управляющие холдинги, национальные холдинги, национальные компании, в которых государство является учредителем, участником или акционером, а также дочерние, зависимые и другие юридические лица, связанные с ними по аффилиации в соответствии с законодательством Республики Казахстан.

Лицо, исполняющее управленческие функции в государственных организациях и субъектах квазигосударственного сектора, является лицом, которое постоянно, временно или по специальному полномочию осуществляет организационно-распорядительные или административно-хозяйственные функции в указанных организациях [1].

Для уяснения, в чем состоят указанные функции следует обратиться к положениям антикоррупционного законодательства:

- организационно-распорядительные функции – это право издавать приказы и распоряжения, которые обязательны для исполнения подчиненными по службе лицами, а также применять меры поощрения и дисциплинарные взыскания в отношении подчиненных. К данной категории лиц относятся руководители министерств, ведомств, государственных предприятий, учреждений и организаций, а также их заместители, руководители структурных подразделений (отделы, секторы, цехи, участки), заведующие кафедрами, лабораториями, их заместители, руководители других организационных подразделений (бригадиры, звеньевые, управляющие, старшие инженеры, прорабы, мастера, если они осуществляют руководство другими работниками или участком работы) и так далее.

- административно-хозяйственные функции – это право управления и распоряжения имуществом, находящимся на балансе организации, в соответствии с законом. Под такими функциями понимается возможность управлять и распоряжаться имуществом организации в соответствии с законодательством Республики Казахстан. Указанные функции могут включать задачи по хранению, реализации государственного имущества, а также обеспечение контроля за этими операциями в государственных органах, органах местного самоуправления, соответствующих учреждениях и военных формированиях. Такие функции могут выполнять руководители финансовых и снабженческих отделов или служб, заведующие складами, государственными магазинами, кладовщиками, кассиры, бухгалтеры, плановики, ведомственные ревизоры и контролеры, а также руководители структурных подразделений, таких как отделы, филиалы и другие. Отметка о том, что эти обязанности являются административно-хозяйственными, указывает на то, что они осуществляются через организационно-контрольную и распорядительную деятельность.

Таким образом, отличительной особенностью лиц, исполняющих управленческие функции в государственных организациях и субъектах квазигосударственного сектора, является характер осуществляемых ими полномочий.

Данное лицо играет важную роль и обладает определенным правовым статусом. Оно обязано соблюдать законы и нормы, регулирующие его деятельность, а также учитывать социально-экономические интересы общества и государства.

Правовой статус лица, которое исполняет управленческие функции в государственной организации или субъекте квазигосударственного сектора, включает определенные обязательства и ответственность. Также существуют механизмы контроля за его деятельностью, направленные на обеспечение эффективного и прозрачного государственного управления.

Для борьбы с коррупцией в государственных структурах и квазигосударственном секторе законодательство расширило круг субъектов коррупционных преступлений, включая определенные категории лиц, которые приравниваются к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций. Это мера, принятая с целью противодействия коррупции в указанных сферах и повышения ответственности перед законом для указанных лиц.

- Лицо, занимающее управленческие должности в субъекте квазигосударственного сектора;

- Лицо, уполномоченное на принятие решений по организации и проведению закупок, включая государственные закупки, или ответственное за отбор и реализацию проектов, финансируемых из средств государственного бюджета и Национального фонда Республики Казахстан, и занимающее должность, не ниже руководителя самостоятельного структурного подразделения в соответствующих организациях [2];

- Служащие уполномоченной организации в сфере гражданской авиации, действующей в соответствии с законодательством Республики Казахстан об использовании воздушного пространства Республики Казахстан и деятельности авиации;

- Служащие уполномоченного органа по регулированию, контролю и надзору Финансового рынка и финансовых организаций.

Несмотря на введение указанных нововведений, остается проблемой вопрос о признании лица, фактически исполняющего обязанности должностного лица по специальному назначению, субъектом должностного преступления. Особенностью таких субъектов является то, что для выполнения их функций: во-первых, не требуется назначение на должность; во-вторых, необходимы специальные полномочия, обладающие юридической силой (например, закон, приказ, положение, доверенность), которые определяют круг их специальных полномочий; в-третьих, специальные полномочия, как правило, имеют временный или краткосрочный характер.

При определенных условиях, специальные полномочия можно разделить на две категории: во-первых, лица, которые получают специальные полномочия на выполнение организационно-распорядительных и административно-хозяйственных обязанностей в связи с их основной должностью, которая сама по себе не является должностной; во-вторых, лица, получающие специальные полномочия, не связанные с их основной должностью.

При рассмотрении квалификации преступлений коррупционной направленности следует учитывать следующие признаки:

- преступление имеет непосредственную связь с официальным положением субъекта, то есть с его прямыми служебными обязанностями, нарушение которых направлено против интересов службы или должности.
- преступление совершается только с прямым умыслом.
- у субъекта имеется специальный мотив, такой как личная выгода или другие личные интересы.

Квалификация коррупционного преступления по видам специальных субъектов может быть понята в двух аспектах:

- как процесс определения признаков преступления в действиях конкретного лица;
- как результат процессуальной деятельности следователей, прокуроров и судей.

Поскольку уголовно-правовой аспект выражается во взаимосвязи между процессом и результатом, и поэтому целесообразно определить квалификацию преступления как установление и юридическое закрепление точного соответствия между признаками совершенного деяния и признаками состава преступления, предусмотренного уголовно-правовой нормой.

Правильная квалификация коррупционных преступлений по видам специальных субъектов требует также правильного определения признаков специального субъекта.

В соответствии с пунктом 4 Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года №8 «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений», при определении, является ли деяние коррупционным преступлением, а лица, совершившие его, субъектами таких преступлений, уголовно-процессуальные органы должны руководствоваться законодательными и иными нормативными правовыми актами, включая должностные положения и инструкции, определяющие круг и содержание служебных полномочий, а также должностной статус привлекаемых к уголовной ответственности лиц.

При определении статуса субъекта коррупционного преступления, например, является ли он лицом, приравненным на выполнение государственных функций, необходимо руководствоваться соответствующими статьями УК РК, указанными в пункте 2 данного постановления. Также необходимо учесть содержание пунктов 5), 37) статьи 3 УК РК для определения наличия у лица управленческих, организационно-административно-хозяйственных функций [3].

Необходимо также исследовать вопросы, связанные с использованием статуса, служебных полномочий и связанных с ними возможностей лицом, привлекаемым к уголовной ответственности, при совершении преступления.

Указанные данные о лице, совершившем преступление, должны быть зафиксированы в процессуальных документах досудебного производства и судебных актах при определении квалификации его действий [3].

Классификация коррупционных преступлений по видам специальных субъектов позволяет установить четкую разницу между смежными составами уголовных правонарушений. При квалификации преступных деяний необходимо определить точные параметры в соответствующих статьях УК.

Например, такая грань видна в статьях 250 (злоупотребление полномочиями), 361 (злоупотребление должностными полномочиями) и 450 (злоупотребление властью) уголовного закона. Разграничение по специальному субъекту происходит следующим образом:

- Статья 250 применяется к лицам, осуществляющим управленческие функции в коммерческой или другой организации.

- Статья 361 применяется к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к ним лицам, включая должностных лиц.

- Статья 450 применяется к начальникам или должностным лицам вооруженных сил.

Аналогично, четкая грань определена в статьях 247 (получение незаконного вознаграждения), 253 (коммерческий подкуп) по специальному субъекту:

- Статья 247 применяется к работникам государственного органа или государственной организации, не являющимся лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, а также к работникам негосударственной организации, не занимающим управленческие должности.

- Статья 253 применяется к лицам, выполняющим управленческие функции в коммерческой или другой организации.

- Статья 366 УК применяется к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к ним лицам, или лицам, занимающим ответственные государственные должности, либо должностным лицам, а также должностным лицам иностранных государств или международных организаций.

Таким образом, для правильной квалификации коррупционных преступлений по видам специальных субъектов необходимо начать с определения признаков специального субъекта. Установление таких признаков имеет большое значение.

Во-первых, если признаки специального субъекта являются конструктивными, то они включены в основной состав преступления. Такие признаки являются обязательными. Лица, не соответствующие требованиям специального субъекта, указанным в конкретной уголовно-правовой норме, не могут быть привлечены к

уголовной ответственности по данной статье, даже если они совершили действия, предусмотренные этой нормой.

Во-вторых, дополнительные признаки субъекта могут быть включены в состав с отягчающими обстоятельствами, но не являются обязательными для основного состава преступления. В таком случае они также имеют значение при квалификации преступления.

Третье значение факультативных признаков проявляется, когда они не предусмотрены законом ни в основном составе, ни в составе с отягчающими обстоятельствами. В этом случае особенности субъекта не являются частью состава преступления, а относятся к характеристике личности преступника и могут быть учтены судом при назначении наказания в качестве отягчающих обстоятельств.

Верховный суд Республики Казахстан в своих постановлениях неоднократно давал обязательные разъяснения для всех судов по этому вопросу. При квалификации преступлений в соответствии с видами специальных субъектов необходимо обратиться к нормативным правовым актам, определяющим компетенцию соответствующего государственного органа или организации, включая изучение должностных инструкций, которые определяют круг должностных полномочий субъекта коррупционных преступлений.

Грамотное и точное квалифицирование коррупционных преступлений в соответствии с видами специальных субъектов является важным для избежания юридических ошибок при применении уголовного законодательства в практической деятельности органов досудебного расследования и суда.

Согласно статье 22 Закона Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года «О противодействии коррупции», все государственные органы, организации, субъекты квазигосударственного сектора и должностные лица обязаны вести борьбу с коррупцией в пределах своей компетенции. Это означает, что каждый субъект должен принимать меры по предотвращению коррупционных проявлений в своей сфере деятельности и сотрудничать с органами, ответственными за борьбу с коррупцией, при обнаружении фактов коррупции.

Лица, исполняющие управленческие функции в государственных организациях или субъектах квазигосударственного сектора, должны соблюдать высокие стандарты этики и юридической ответственности, чтобы предотвратить коррупционные преступления и обеспечить прозрачность и ответственность в управлении государственными ресурсами.

Квазигосударственный сектор включает в себя организации, которые, хотя и не полностью являются государственными, но имеют тесную связь с государственной властью и могут осуществлять государственные функции. Лица, работающие в таких организациях, могут иметь доступ к значительным ресурсам и иметь значительное влияние на принятие решений, что может привести к тому, что лицо будет искушаться совершить коррупционные преступления. Поэтому необходимо усиление контроля над деятельностью субъектов квазигосударственного сектора с целью предотвращения коррупции и других преступлений.

Таким образом, высшее руководство государственной организации или субъекта квазигосударственного сектора может быть субъектом коррупционного преступления. Коррупционные преступления могут включать в себя взяточничество, злоупотребление должностными полномочиями, неправомерное использование государственных ресурсов, лоббирование интересов и другие нарушения.

Для борьбы с коррупцией в государственных организациях и субъектах квазигосударственного сектора были созданы специальные механизмы контроля, такие как аудит и проверка со стороны независимых органов, прозрачность в процессе принятия решений, а также механизмы ответственности и наказания за коррупционные действия.

В заключение хотелось бы отметить, что на практике существует ряд проблем с квалификацией коррупционных уголовных правонарушений, совершенных вышеуказанными лицами, что порождает неопределенность и несправедливость в их уголовной ответственности. Для борьбы с коррупцией необходимо разработать более четкие критерии и методы определения правового статуса лиц, привлекаемых к ответственности за коррупционные преступления, а также обеспечить надлежащую доказательную базу и прозрачность судебных решений.

Кроме того, следует уделять большее внимание профилактике коррупционных проявлений путем совершенствования системы государственного управления и обеспечения эффективного контроля над исполнением государственных функций. Для улучшения ситуации необходимо развивать более четкую и точную правовую базу и использовать профессиональные экспертизы для квалификации сложных случаев коррупции.

Список литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения 19.04.2023 г.)
2. Закон Республики Казахстан от 6 октября 2020 года № 365-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам противодействия коррупции». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34281794 (дата обращения 20.04.2023 г.)
3. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 8. «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000008S> (дата обращения 20.04.2023 г.)

*Усинбекова Б.Н.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СВЯЗИ С ИСТЕЧЕНИЕМ СРОКОВ ДАВНОСТИ

Правильное применение правового института освобождения от административной ответственности в связи с истечением срока давности органами, уполномоченными рассматривать дела об административных правонарушениях, способствует реализации принципов законности и гуманизма в правоприменительной практике.

Практические проблемы сроков давности, возникающие в процессе производства по делам об административных правонарушениях, свидетельствуют о

недостаточной теоретической обоснованности продолжительности установленных сроков, их достаточности.

Под сроком давности привлечения лица к административной ответственности понимается период времени, исчисляемый со дня совершения или дня выявления административного правонарушения, и до дня вступления постановления о привлечении лица к административной ответственности в законную силу. С истечением срока давности привлечения лица к административной ответственности исключается общественная опасность административного правонарушения, а назначение лицу административного наказания становится просто нецелесообразно.

Началом течения срока давности привлечения лица к административной ответственности считается, по общему правилу, день совершения административного правонарушения.

Днем совершения административного правонарушения признается день выполнения физическим или юридическим лицом предусмотренного Кодексом Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» (далее – КоАП) противоправного, виновного (умышленного или неосторожного) действие или бездействие о виновности или невиновности лица в совершении правонарушения влекущего административную ответственность, независимо от времени наступления последствий.

По истечении срока давности привлечения лица к административной ответственности исключается общественная опасность административного правонарушения, а наложение административного взыскания становится не только нецелесообразным, но и незаконным. Согласно ст. 62 КоАП РК, сроки давности для разных видов административных правонарушений различны, что обусловлено спецификой и особенностями совершенного правонарушения [1, с.74].

При поступлении дела об административном правонарушении в суд судье необходимо проверить, не истекли ли сроки давности, указанные в ст. 62 КоАП.

В части 5 статьи 62 КоАП указано, что течение срока наложения административного взыскания за административное правонарушение приостанавливается с момента назначения экспертизы, на период рассмотрения актов прокурорского надзора и реагирования, вынесения определения о приводе лица, в отношении которого ведется производство по делу, а также направления дела в суд или должностному лицу государственного органа, уполномоченному рассматривать дела об административных правонарушениях.

Исчисление этих сроков возобновляется с момента получения результатов экспертизы, со дня принятия решения по акту прокурорского надзора и реагирования, а также фактического доставления лица, привлекаемого к административной ответственности, в орган (к должностному лицу), исполняющий определение о приводе. При этом общий срок привода не может превышать более одного месяца.

Изначально при принятии КоАП часть 5 статьи 62 действовала в следующей редакции: «Течение срока наложения административного взыскания за административное правонарушение приостанавливается с момента назначения экспертизы, а также направления дела в судебные инстанции или должностному лицу государственного органа, уполномоченному рассматривать дела об административных правонарушениях. Исчисление этих сроков возобновляется с момента получения результатов экспертизы».

Затем согласно Закону Республики Казахстан от 28 декабря 2017 года «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях» в часть 5 статьи 62 КоАП внесены поправки, и часть 5 статьи 62 КоАП изложена следующим образом:

«Течение срока наложения административного взыскания за административное правонарушение приостанавливается с момента назначения экспертизы, вынесения определения о приводе лица, в отношении которого ведется производство по делу, а также направления дела в суд или должностному лицу государственного органа, уполномоченному рассматривать дела об административных правонарушениях. Исчисление этих сроков возобновляется с момента получения результатов экспертизы, дела об административном правонарушении судом или должностным лицом государственного органа, уполномоченным его рассматривать в соответствии с настоящим Кодексом, а также фактического доставления лица, привлекаемого к административной ответственности, в орган (к должностному лицу), исполняющий определение о приводе. Общий срок привода не может превышать более одного месяца» [2, с.33].

Вместе с тем, возобновление сроков с момента получения дела в производство суда означает, что в двухмесячный срок для привлечения к ответственности со дня совершения включается и время нахождения дела в производстве суда, что лишает суд возможности для полного и всестороннего разбирательства по делу, а также противоречит процессуальным срокам рассмотрения дела судом.

Однако возобновление сроков привлечения с момента получения дела в производства не только лишает суд возможности полного и всестороннего рассмотрения, но и является основанием для прекращения производства по делу за истечением срока давности, что, в свою очередь, противоречит статье 829-5 КоАП. Согласно данной норме дела об административных правонарушениях, жалоба, протест на постановление по делу об административном правонарушении, предписание о необходимости уплаты штрафа, постановление вышестоящего органа (должностного лица) по жалобе, протесту рассматриваются в течение пятнадцати суток со дня получения судом, правомочным рассматривать дело, протокола об административном правонарушении, жалобы, протеста и других материалов дела.

Более того, в части рассматриваемой нормы определено, что в случае поступления ходатайств от участников производства по делу об административном правонарушении либо при необходимости дополнительного выяснения обстоятельств дела срок рассмотрения дела, жалобы, протеста может быть продлен судом, но не более чем на пятнадцать суток.

Кроме того полагаем, что возобновление сроков с момента получения дела создает условия для увода от ответственности лиц, по делам подведомственным государственным органам (особенно по делам о нарушениях в сфере государственных закупок), поскольку даже если дело принято в производство должностным лицом и рассматривается им в двухмесячный срок, привлекаемое лицо может в любой момент до вынесения решения написать ходатайство о направлении в суд.

Согласно частям 4, 5 статьи 683 КоАП, а также в соответствии со статьей 24 КоАП по письменному заявлению лица, в отношении которого ведется производство по делу об административном правонарушении, дело о любом правонарушении, предусмотренном Особенной частью раздела 2 КоАП

рассматривается судьей, если оно подано до рассмотрения дела об административном правонарушении [2]. По письменному заявлению либо по заявлению в форме электронного документа, удостоверенного электронной цифровой подписью, законного представителя лица, в отношении которого ведется производство по делу об административном правонарушении, или потерпевшего, являющихся несовершеннолетними или по своему физическому или психическому состоянию лишенных возможности самостоятельно осуществлять свои права, дело может быть рассмотрено в специализированных районных и приравненных к ним административных судах, а при отсутствии таковых - в судах общей юрисдикции.

Например, по ст. 207 КоАП привлекаемое должностное лицо, вначале может уклоняться от явки в уполномоченный орган, затем написать заявление о рассмотрении в суде и в суд также не являться либо просить отложения рассмотрения дела по тем или иным причинам, тем самым искусственно затягивая сроки нахождения в производстве у суда [2]. Поскольку лицо имеет право на судебную защиту и предоставление дополнительных доказательств, суд обязан соблюдать данный основополагающий принцип и в конечном итоге вынужден будет прекратить дело за истечением срока давности.

Аналогичная ситуация складывается и в случае вынесения определения о приводе, так как для вынесения такого определения суд изначально обязан принять дело в свое производство и в последующем даже в случае доставления привлекаемого лица, вынужден будет прекратить дело по истечении сроков давности. Данные обстоятельства не только увеличат количество прекращенных дел, но и делает бессмысленным исполнение определения о приводе, что принижает в свою очередь авторитет суда и создает благоприятные условия уполномоченным органам для увода от ответственности привлекаемого лица [1, с.78].

Согласно нормативному постановлению Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 2018 года №12 «О некоторых вопросах применения судами норм Общей части Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях» указано, что течение срока наложения административного взыскания за административное правонарушение в соответствии с частью пятой статьи 62 КоАП приостанавливается с момента направления дела в судебные инстанции или должностному лицу государственного органа, уполномоченному рассматривать дела об административных правонарушениях. Данное положение относится также и к случаям, когда дело об административном правонарушении не передается для рассмотрения в другой государственный орган по подведомственности. Начало приостановления срока давности определяется датой фактического направления дела в суд или должностному лицу для рассмотрения по существу (дата сдачи на почту, получение курьером, дата регистрации в реестре соответствующей корреспонденции и тому подобное) [3].

Правовая политика государства в целом при рассмотрении устанавливает качественное и надлежащее применение правового института освобождения от административной ответственности в связи с истечением срока давности. Реализации в правоприменительной практике это, как одна из задач концепции правовой политики государства, она должна положительно отразиться на обеспечении защиты прав и законных интересов государства. Определение правильной квалификации правонарушений позволит повысить способствовать

усовершенствованию деятельности уполномоченных государственных органов, а также позволит повысить правовую культуру в обществе [1, с.81].

Исходя из вышеизложенного полагаем, что рассмотренные проблемы применения сроков давности в процессе административно-деликтного судопроизводства, в частности, касающиеся процессуальных аспектов приостановления и возобновления течения сроков должны быть предметом рассмотрения. В целях единообразного применения в судебной практике проверка соблюдения установленных статьей 62 КоАП сроков давности привлечения к административной ответственности производится на момент разрешения вопроса о наложении административного взыскания. При пересмотре постановлений о наложении административного взыскания соблюдение данных сроков подлежит проверке на момент вынесения постановления о наложении взыскания.

Список литературы:

1. Карипова А.И., Барсукова Р.А. Институт освобождения от административной ответственности и административного взыскания: учебное пособие. Алматы, 2015, - С.342.

2. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V /<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000023/>

3. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 2016 года № 12 «О некоторых вопросах применения судами норм Общей части Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях» / <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P160000012S>

*Хайрушева К.С.,
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан,
город Астана*

ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ ХИЩЕНИЯ ЛИБО ВЫМОГАТЕЛЬСТВА ОРУЖИЯ, БОЕПРИПАСОВ, ВЗРЫВЧАТЫХ ВЕЩЕСТВ И ВЗРЫВНЫХ УСТРОЙСТВ

Хищение и вымогательство оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств отличаются от других посягательств на общественную безопасность, их специфика обусловлена особенностями предмета преступления, которые в последующем могут быть использованы как орудия совершения других преступлений, оказывая тем самым значительное влияние на общий уровень преступности в стране.

С ухудшением криминогенной обстановки и увеличением числа насильственных преступлений значение профилактики и предупреждения уголовных правонарушений в сфере незаконного оборота оружия возрастает. Этот рост можно охарактеризовать как геометрическую прогрессию.

В настоящее время в нашей стране доля таких преступлений в общей статистике невелика и составляет не более 0,3 %, все же абсолютное количество случаев достаточно для создания угрозы общественной безопасности в

определенных регионах страны. Так, во время январских событий 2022 года были разграблены десять охотничьих магазинов и похищено 1 672 единиц оружия, также похищено 1 288 единиц служебного оружия. Из всего этого объема найдена треть, или 958 единиц, а более двух тысяч, в том числе гранаты, автоматы, ружья, пистолеты и гранатометы, до сих пор не найдены [1].

Данный тип преступления определен и наказуем в соответствии со статьей 291 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК) [2]. В зависимости от его характера и степени общественной опасности, это преступление может быть признано тяжким или особо тяжким уголовным преступлением.

Например, когда предметом хищения или вымогательства выступают огнестрельное оружие, его основные компоненты, боеприпасы, взрывчатые вещества или взрывные устройства, а также оружие массового уничтожения, материалы или оборудование, которые могут использоваться для создания оружия массового уничтожения (части 1 и 2 статьи 291 УК РК), преступные действия лица относятся к категории тяжких преступлений.

Когда лицо, совершившее действия, указанные в частях 1 и 2 статьи 291 УК РК, сочетает их с определенными обстоятельствами, как то использование своего служебного положения; неоднократность; применение насилия, не опасного для жизни или здоровья, либо угроза применения такого насилия; группой лиц по предварительному сговору, то такие действия квалифицируются по части 3 статьи 291 УК РК, которые законодатель также признает тяжкими уголовными преступлениями.

Хотя на первый взгляд может показаться нелогичным, что различные деяния с особыми квалифицирующими признаками в трех частях рассматриваемой статьи относятся исключительно к тяжким преступлениям, при более детальном изучении санкций статьи можно заметить систематичность. А именно, имеется постепенное увеличение максимального срока наказания (7 лет для части 1, 10 лет для части 2 и 12 лет для части 3) в зависимости от характера совершенных деяний.

Частью 4 статьи 291 УК РК предусмотрено наказание в виде лишения свободы сроком до пятнадцати лет, что относится к категории особо тяжких преступлений. Такая квалификация возможна в случае совершения преступления преступной группой или с применением насилия, насилия, опасного для жизни или здоровья, либо с угрозой применения такого насилия.

Для состава преступления, предусмотренного статьей 291 УК РК, необходимо точно определить понятия оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств, поскольку именно предмет преступления выступает основным разграничительным признаком между рассматриваемыми и смежными составами преступлений.

В Нормативном постановлении Верховного суда Республики Казахстан, касающемся судебной практики по делам о хищении, незаконном приобретении, ношении, хранении, изготовлении, сбыте и небрежном хранении оружия, содержатся следующие определения:

- огнестрельное оружие охватывает автоматы, карабины, винтовки, пистолеты, пулеметы и другие устройства и предметы, предназначенные для поражения живых или других целей, а также спортивное оружие, включая мелкокалиберное нарезное охотничье оружие, которое использует энергию порохового или другого заряда для выстрела, независимо от его фактического использования.

- боевые припасы включают боевые части ракет, бомб, мин, реактивные снаряды, артиллерийские, минометные, гранатометные выстрелы, ручные и реактивные гранаты и запалы к ним, патроны стрелкового оружия, взрывпакеты, детонаторы, сигнальные, осветительные, имитационные средства и другие изделия и взрывные устройства, которые готовы к использованию и предназначены для стрельбы из соответствующего типа огнестрельного оружия или для производства взрыва [3].

Таким образом, законодательство определяет основные характеристики оружия следующим образом: предназначенность для поражения живой силы и материальных объектов, использование кинетической энергии для выпуска снаряда (через порох или другие вещества). В случае взрывчатых веществ, однако, основным критерием является их способность вызывать взрыв, который может нанести значительный ущерб строениям или людям.

Важно отметить, что оружие и взрывчатые вещества должны обладать определенными характеристиками и признаками, которые основываются на их способности уничтожать материальные объекты.

Одновременно, согласно уголовному законодательству, огнестрельным оружием (взрывчатым веществом) могут считаться не только изделия, произведенные на фабриках, но и самодельные орудия, которые изготовлены кустарным способом. В данном случае основным признаком, определяющим совершение уголовного преступления, будет способность оружия вызвать разрушение.

Тем не менее, несмотря на обширный перечень предметов, охваченных нормативными актами, которые определяют понятие и критерии оружия, состояние оружейного рынка является динамичным в связи с постоянным развитием данной отрасли.

Например, введение новых орудийных систем с двойным назначением (таких как беспилотные летательные аппараты с системами поражения или новые системы безпорохового выстрела) требует постоянного внимания и обновления понятийного аппарата со стороны законодателя, чтобы избежать проблем с квалификацией преступлений на этапе досудебного расследования.

Под «взрывчатыми веществами» понимаются химические вещества и их смеси, такие как порох, тротил, нитроглицерин, пироксилин, аммонал и другие, которые обладают способностью к взрывным реакциям. Для приобретения и хранения таких веществ требуется специальное разрешение [3].

Выдача разрешений на хранение и оборот взрывчатых веществ контролируется государством, и количество организаций, которым разрешено осуществлять оборот таких веществ, строго ограничено. Нарушение законодательства в сфере оборота взрывчатых веществ влечет административную и уголовную ответственность.

В отечественной науке уголовного права принято различать общий, видовой и непосредственные объекты уголовного правонарушения, под которыми понимаются общественные отношения, подвергающиеся преступным посягательствам. Преступления, предусмотренные статьей 291 УК РК, относятся к многообъектным, так как одновременно посягают на два объекта уголовно-правовой охраны: общественная безопасность и собственность, первый из которых является основным, а второй – дополнительным.

При рассмотрении состава преступления, предусмотренного статьей 291 УК РК, необходимо учитывать, что данная норма уголовного закона охраняет не только само оружие как ценность его законного владельца и не только отношения, возникающие по поводу владения им, но и общественные отношения, которые подвергаются незаконному воздействию с использованием указанного оружия [4].

Состав преступления, описанного в статье 291 УК РК, имеет формальную конструкцию. В случае, если лицо совершает хищение оружия или взрывчатых веществ, которые не пригодны для использования, о чем виновное лицо не осведомлено, его действия всё равно будут рассматриваться как нарушение уголовного закона в соответствии с требованиями статьи 24 УК РК.

Если хищение оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств осуществляется в качестве подготовки для последующего нового преступления, например, совершения убийства, акта терроризма или других противоправных деяний, каждое из этих действий будет квалифицироваться как отдельное преступление.

Уголовное законодательство предусматривает как основные, так и дополнительные виды наказания для преступлений, включая преступления из анализируемой категории. Основными видом наказания за рассматриваемое преступление является лишение свободы. Дополнительными видами наказания являются конфискация имущества и запрет на занятие определенной деятельностью.

Согласно пункту 4 части 3 статьи 118 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, деньги и иное имущество, добытые преступным путем либо приобретенные на средства, добытые преступным путем, за исключением имущества и доходов от него, подлежащих возвращению законному владельцу, а также предметы незаконного предпринимательства и контрабанды по решению суда подлежат обращению в доход государства; остальные вещи выдаются законным владельцам, а при неустановлении последних переходят в собственность государства. В случае спора о принадлежности этих вещей спор подлежит разрешению в порядке гражданского судопроизводства [5].

В соответствии с вышеизложенным, при рассмотрении вопроса о применении дополнительного наказания в виде конфискации, требуется определить конкретные предметы, полученные преступным путем. Во многих случаях в анализируемой категории преступлений ими выступают сами похищенные оружие или другое имущество, полученное преступным путем при совершении сопутствующих преступлений, а также денежные средства.

Однако установление преступного происхождения имущества или денежных средств, как правило, требует досудебного расследования, поскольку суд ограничен материалами уголовного дела.

Несмотря на это, при рассмотрении вопроса о конфискации имущества, полученного преступным путем, на этапе основного судебного разбирательства необходимо достоверно установить факт их преступного происхождения. Одним из основных признаков преступности является незаконное получение права собственности на имущество, включая случаи, когда это право является фиктивным.

В то же время, в статье 291 УК РК не предусмотрено обязательное дополнительное наказание в виде запрета на занятие определенной деятельностью на определенный или постоянный срок.

Так, пунктом 1 части 3 статьи 291 УК РК установлена уголовная ответственность за совершение лицом преступного деяния с использованием своего служебного положения, что означает совершение преступления лицом, имеющим законный доступ к оружию. К примеру, таким лицом может являться работник магазина по продаже оружия, военнослужащий либо иное лицо, имеющее законный доступ к оружию.

Однако, важно отметить, что санкция статьи не предусматривает последующего лишения специального права на доступ к оружию, что является юридическим пробелом и требует дополнительного изучения.

Также следует отметить, что добровольная сдача ранее похищенного оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств правоохранительным органам не освобождает лицо от уголовной ответственности согласно примечанию к статье 287 УК РК.

Выводы, которые можно сделать, состоят в том, что законодатель полностью предусмотрел уголовную ответственность за хищение или вымогательство оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств. В судебно-следственной практике не было обнаружено значительных противоречий и проблем при квалификации преступлений, описанных в статье 291 УК РК.

Необходимо учитывать постоянный прогресс человечества, который затрагивает различные сферы, включая производство оружия. Это требует регулярного обновления понятийного аппарата, связанного с оружием.

Также важно отметить особенности данного типа преступлений, связанных с угрозой безопасности общества. Для этого необходимо, чтобы законодатель разработал более точные и детализированные правовые нормы, учитывающие различные виды хищения оружия и их особенности.

Проблемы, связанные с квалификацией хищения либо вымогательства оружия, требуют серьезного внимания со стороны законодателя, правоохранительных органов и суда. Необходимо постоянно обновлять нормы уголовного права и приводить их в соответствие с возникающими новыми реалиями.

Список литературы:

1. За хищение оружия во время январских событий осуждено 154 человека – Генпрокуратура. <https://vlast.kz/novosti/53039-za-hisenie-oruzia-vo-vrema-anvarskih-sobytij-osuzdeno-154-celoveka-genprokuratura.html> (дата обращения: 15.04.2023 г.).
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 15.04.2023 г.).
3. «О судебной практике по делам о хищении огнестрельного оружия, боевых припасов, вооружения и взрывчатых веществ, незаконном приобретении, ношении, хранении, изготовлении или сбыте их, и небрежном хранении огнестрельного оружия» Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан №4 от 21 июля 1995 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P95000004S> (дата обращения: 15.04.2023 г.).
4. Хищение огнестрельного оружия, боевых припасов и взрывчатых веществ: Учебное пособие. / Под редакцией Кириченко В. – М.: Издательство ВШ МВД СССР, 1971. – 76 с.

5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 15.04.2023 г.).

Содержание

I. Государственно-правовое направление

<i>Айтукова А.Т.</i> Подсудность административных дел: сравнительный анализ (Казахстан и Россия)	3
<i>Асаубаева А.Б.</i> Цифровизация правосудия: вопросы правового регулирования	10
<i>Ауғанбай А.Қ.</i> Мемлекеттік сатып алуға байланысты актілерге дау айту бойынша әкімшілік істерді қарау мәселелері	16
<i>Базарбеков Е.Н.</i> Қазіргі қоғамдағы билердің татуластыру функциясы	22
<i>Беришбаев К.А.</i> Некоторые вопросы рассмотрения судами административных исков об обжаловании уведомлений налоговых органов	26
<i>Бижанова А.М.</i> Развитие коммуникативной культуры как основы взаимодействия суда с гражданами, общественностью и средствами массовой информации	31
<i>Егембердиева Б.М.</i> Теоретико-правовые аспекты административного усмотрения и значение судебного контроля над ним	36
<i>Ермеков С.А.</i> Экстерриториальная подсудность: теоретико-правовые аспекты	42
<i>Есбергенова Г.Т.</i> Әкімшілік дау айту туралы талап қою: теориялық-құқықтық аспект	47
<i>Какимова А.Е.</i> Высший Судебный Совет и судебная система Республики Казахстан: некоторые направления взаимодействия	53
<i>Қарабеков А.Қ.</i> Әкімшілік рәсімді бұзу – әкімшілік актілерді заңсыз деп танудың дербес құқықтық негізі ретінде	57
<i>Медиев А.Э.</i> Жекелеген әкімшілік жазаларды әкімшілік рәсімдік-процестік кодекс-аясына беру мәселелері	63
<i>Назинцева А.Ю.</i> Этапы развития контрольно-надзорной деятельности в сфере образования в России	70
<i>Оналбай А.Н.</i> Принципы объективности и беспристрастности судебного разбирательства: морально-правовой аспект	75
<i>Сагинбаева Ж.А.</i> Влияние принципа справедливости на духовно - нравственные основы правосудия	79
<i>Сармагамбет А.А.</i> Актуальные вопросы развития и совершенствования цифровой грамотности судей	83
<i>Темирова А.Х.</i> Административный иск по делам об обжаловании результатов проверок субъектов предпринимательской деятельности	87

<i>Устажанова Н.А.</i> Особенности решения этических проблем при применении информационных технологий в судопроизводстве	91
<i>Халелов А.Н.</i> Судейская этика как противодействие профессиональной деформации судей	96
II. Гражданско-правовое направление	
<i>Аитова Ю.Ф.</i> К вопросу о компетенции единоличного исполнительного органа (руководителя) общества с ограниченной ответственностью	103
<i>Аубакирова К.А.</i> Отчуждение доли в уставном капитале товарищества с ограниченной ответственностью	107
<i>Аялбергенова А.К.</i> Соттың белсенді өкілеттіктерінің азаматтық процестегі диспозитивтілік пен жарыспалылық қағидаттарымен арақатынасы	113
<i>Базылов А.Б.</i> Азаматтық-құқықтық дауларды шешуде соттардың әділдік пен ақылға сыйымдылық өлшемшарттардың рөлі	118
<i>Береговский М.С.</i> Практические рекомендации при рассмотрении гражданских дел в порядке упрощенного производства	124
<i>Брыкина С.А.</i> Проблемы выбора применимого права к трансграничным гражданским правоотношениям, вытекающих из смарт-контрактов	128
<i>Буракова И.К.</i> Вектор развития российского законодательства о контрактной системе по установлению критериев эффективности государственных закупок	133
<i>Галимов О.М.</i> Роль суда в достижении цели банкротного производства и реабилитационной процедуры	136
<i>Ергалиев Р.К.</i> Особенности рассмотрения судами споров о разделе имущества супругов	142
<i>Кадисов А.К.</i> Актуальные проблемы практики признания сделок недействительными	145
<i>Касимова Э.С.</i> Анализ причин и практических проблем, возникающих при вынесении определения об отказе в принятии иска	150
<i>Козбаева А.С.</i> Особенности восстановления на работе военнослужащих и специальных государственных служащих	155
<i>Копжурсинов А.М.</i> Корпоративтік дауларды реттеудегі медиацияның маңыздылығы	158
<i>Кузенбаев Н.С.</i> Заң консультанттың азаматтық процеске өкіл ретінде қатысуы; құқықтық маңыздылығы	164

<i>Кумарова А.К.</i> О некоторых вопросах, возникающих в судебной практике при разрешении споров, о признании права собственности на недвижимое имущество за добросовестными приобретателями	170
<i>Купенова М.А.</i> Некені бұзу санатындағы істер бойынша сотпен жүргізілетін бітімгершілік шаралары	176
<i>Қазыбеков А.Қ.</i> Алимент өндіріп алу туралы істерді қарау кезіндегі халықаралық шарттардың қолданылу тәжірибесі	182
<i>Қанатұлы Ж.</i> Эксаумақтық соттылық	189
<i>Нахова Е.А.</i> Совершенствование механизма определения предмета доказывания в гражданском судопроизводстве российской федерации	194
<i>Сармаева А.М.</i> Бірінші сатыдағы соттардың азаматтық істерді қарау және шешу мерзімдерін сақтамауы, соттың әділ және объективті шешіміне әсері	198
<i>Селезнева А.А.</i> Современные проблемы в соблюдении корпоративной дисциплины российской адвокатуры	204
<i>Суменов К.А.</i> Анализ практики рассмотрения судами отдельных категорий дел, связанных с защитой товарного знака	209
<i>Сыдықов А.К.</i> Ата-ана құқығынан айыру институтының құқықтық табиғаты	213
<i>Тасбулатова А.С.</i> Мұрагерлердің мұрагерлік мүліктегі үлестерін анықтау жөніндегі істерді соттардың қарау ерекшеліктері	220
<i>Уйсынбаева А.К.</i> Қазақстан Республикасы азаматтық процестік кодексі бойынша апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттіктері: жетілдіру мәселелері	225
<i>Хакимов Р.Р.</i> Институт внесудебного банкротства физических лиц в Казахстане, России, США: сравнительный анализ	229
<i>Черноситова Ю.А.</i> Статус адвоката, его структура и особенности	234
III. Уголовно-правовое направление	
<i>Абенов Н.А.</i> Современное состояние реализации принципа осуществления уголовного судопроизводства на основе равноправия и состязательности сторон	239
<i>Азамат Г.І.</i> Семейно-бытовое насилие: некоторые вопросы законодательства и правоприменительной практики	243
<i>Азмуханова А.Н.</i> Презумпция невиновности в уголовном процессе	248

<i>Ақтулиева А.Н.</i> Қылмыстық процестегі кәмелетке толмағандардың заңды өкілдері	251
<i>Әлмағамбетов Д.Н.</i> Қылмысқа дайындалу мен қылмысқа оқталудың аражігін ажырату мәселесі	256
<i>Баймағамбетов Д.Д.</i> Конфискация имущества и ее виды в уголовном законодательстве Казахстана и некоторых стран Дальнего и Ближнего Зарубежья	261
<i>Байназаров Д.Е.</i> Рақымшылық актісі негізінде қылмыстық істі тоқтату	266
<i>Бурамбаева А.Е.</i> Зарубежный опыт противодействия скандализации уголовного процесса	271
<i>Гайсина А.Т.</i> Проблемные вопросы противодействия уголовным правонарушениям в сфере информатизации и связи	276
<i>Демеуов Р.Р.</i> Әкімшілік ұстап алуды жүзеге асыру кезінде заңдылық кепілдігін қамтамасыз ету мәселелері	281
<i>Дүйсенбай Р.М.</i> Сот актілерін кассациялық тәртіппен қайта қараудың практикалық маңыздылығы	287
<i>Кадесов О.Т.</i> Вопросы квалификации кражи, совершенной путем незаконного доступа в информационную систему либо изменения информации, передаваемой по сетям телекоммуникаций	291
<i>Карпова Т.А.</i> Общие условия начала апелляционного производства в уголовном процессе России	295
<i>Кутышева Н.А.</i> Уголовная ответственность за призывы к массовым беспорядкам и провокацию массовых беспорядков	299
<i>Маликова Р.Т.</i> Становление института уголовной ответственности за посягательства на честь и достоинство личности в законодательстве Республики Казахстан	302
<i>Манарбек Г.М.</i> Парақорлық қылмыстары үшін жаза тағайындау кезінде сотталушының жеке басын ескеру	306
<i>Меллятов А.А.</i> Беспомощное состояние потерпевшего в составах насильственных преступлений против личности: историко-правовой обзор	310
<i>Муслим Али Д.</i> Проблемные вопросы применения института процессуального соглашения в уголовном процессе Казахстана	315
<i>Павлов П.В.</i> Фальсификация информации как форма посягательства на общественную безопасность по уголовному законодательству Российской Федерации	321

<i>Сейлханов Э.Б.</i> Институт примирения и практика его применения в деятельности органов уголовного преследования и суда	326
<i>Темирбаева А.Д.</i> Алқабилердің қатысуымен істі сотта қарауды ұйымдастырудың ерекшелігі	331
<i>Усабаева Д.М.</i> Лицо, исполняющее управленческие функции в государственной организации или субъекте квазигосударственного сектора, как субъект коррупционного преступления	338
<i>Усипбекова Б.Н.</i> О некоторых аспектах освобождения от административной ответственности в связи с истечением сроков давности	343
<i>Хайрушева К.С.</i> Вопросы квалификации хищения либо вымогательства оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств	347

Ғылыми басылым
Научное издание

**«ЗАҢНАМАНЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫН
ЖЕТІЛДІРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ»**

Магистранттар мен докторанттардың VII жыл сайынғы
ғылыми-практикалық конференциясы

МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ЖИНАҒЫ

**«АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ
ПРАКТИКИ»**

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

VII ежегодной научно-практической конференции
магистрантов и докторантов

З.Х. Баймолдинаның редакциясымен.

2023 жылғы 25 мамырда баспасөзге қол қойылды.

«Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы»

РММ баспасы, 010000, Астана қаласы, Бейбітшілік көшесі, 46.

Электронды басылым

Под редакцией З.Х. Баймолдиной.

Подписано к печати 25 мая 2023 г.

Издательство РГУ «Академия правосудия при Верховном Суде Республики
Казахстан», 010000 город Астана, ул. Бейбитшилик, 46.

Электронное издание

ЖОҒАРҒЫ СОТ